

BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
14
15 A
5

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVTIONVM LIBRI SEPTEM.

*

EIVSDEM

De ira Dei Liber I.
De opificio Dei Liber I.
Epitome in libros suos, Liber acephalos.
Phœnix.
Carmen de Dominica resurrectione.

Cum Indice rerum locupletißimo.

VIRTVTE DVCE,

COMITE FORTVNA.

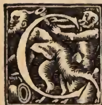
LVGDVNI APVD SEB. GRYPHIVM,
1543.

A.V.

LECTORI.

En sacra Lactanti monumenta, suæ integritati,
Suo nitori reddita.
Queis quid splendidius, grauius, uel tersius usquam
In Christianis litteris?
Antitheas gentes, ueri quis fortius hostes
Debellat, ac studiosius
Palantes retrahit, firma sub speq; fideq;,
Ad castra Christi cœlica?
Hunc tamen hunc numero autorum sunt qui uoluere
Tolli sacrorum: alicubi quòd
Catholica fide aberrarit. sed iudicio horum
Ne stes iniquo. homo fuit.
Num solus lapsus? Tu more apis ingeniosæ,
Quæ floribus bonis, malis
Hærescens de quoque sibi legit optima quæq;,
Carpas quæ ad usum sunt tibi.

SEBASTIANVS GRYPHIVS LECTORI S.

VM in iuuandis eloquentiæ studijs operam omnem semper posuissem, moneret'que me iam uel ætas ipsa meliorum, quæcunq; cudendis libris industria esset mea, eam autoribus ijs impendere potissimum decreui, qui optimi uiderentur uitæ, non orationis, magistri. Vitæ autẽ omnis præcepta cum à Christianis scriptoribus petenda maximè iudicarem, ad quæ si nõ trahimur diuinitus, blandè sumus ac molliter alliciendi, essetq; id in dicendi scilicet positum facultate, è tot clarißimis & sanctißimis uiris, qui religionẽ hanc nostram literis suis illustrare studuerũt, quem Firmiano anteponerem non facile reperiebam: à quo uidebam summam pietatem cum admirabili eloquentia esse coniunctam. Cuius Institutionum Diuinarũ libros septem, quos aut dies ipsa, aut homines potius nimium (ut ego interpretor) pij, ita corrupissent, ut neque intelligi omnino, neque legi uerò cum fructu ullo, aut uoluptate possent: tanta annis ab hinc quatuor felicitate Honoratus Fasitelius Venetus integritati suæ restituit, ut non Firmiano plus, ex quo nati sunt, quàm Fasitelio, ex quo renati, debere uideantur. In ijs si qua iam reperias à nostrorum hominum temporum'que opinionibus abhorrentia, cogitare debes (quod certe negari nõ potest) scripsisse ea Firmia-

num, neque ætatis suæ aures fortasse respuisse. Vtut autem res habet, uenia mihi certè iustißima debetur: nam ut ad cognoscendos libros à lectoribus iudicium, ita à nobis ad cudendos adferri quicquam neque debet, neque potest præter fidem, & diligentiam. Vale.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INSTITVtionum aduersus gentes, de Falsa religione libri primi Præfatio ad Constantinum Imperatorem.

*

De ueri cognitione, & religione, & sapientia. CAP. I.

AGNO, & excellenti ingenio uiri, cum se doctrinæ penitus dedidissent, quicquid laboris poterat impendi, cõtemptis omnibus & publicis, & priuatis actiõibus, ad inquirẽdæ ueritatis studium contulerunt: existimantes, multo esse præclarius, humanarum, diuinarumq; rerũ inuestigare, ac scire rationem, quàm aut struendis opibus, aut cumulãdis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles terrenæq; sunt, & ad solius corporis pertinent cultum, nemo melior, nemo iustior fieri potest. Erant illi quidem ueritatis cognitione dignißimi, quam scire tantopere cupiuerunt, atque ita, ut eam rebus omnibus anteponerent. nam & abiecisse quosdam res familiareis suas, & renunciasse uniuer=

ſis uoluptatibus conſtat:ut ſolam,nudamq́; uirtutem, nudi,expeditiq́; ſequerentur:tantumq́; apud eos uirtutis nomen,& autoritas ualuit,ut in ipſa ſummi boni præmium eſſe iudicarent. Sed neq; adepti ſunt id,quod uolebant:et operam ſimul, atque induſtriam perdiderunt:quia ueritas,id eſt,arcanum ſummi Dei, qui fecit omnia, ingenio, ac proprijs non poteſt ſenſibus comprehendi.alioqui nihil inter Deum,hominemq́; diſtaret: ſi conſilia,& diſpoſitiones illius maieſtatis æternæ cogitatio aſſequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, ut homini per ſeipſum ratio diuina innoteſceret: non eſt paſſus hominem Deus lumen ſapientiæ requirentem, diutius oberrare:ac ſine ullo laboris effectu uagari per tenebras inextricabileis.aperuit oculos eius aliquando:& notionem ueritatis munus ſuum fecit: ut & humanā ſapientiam nullam eſſe monſtraret: & erranti, ac uago uiam conſequendæ immortalitatis oſtenderet. Verum quoniam pauci utuntur hoc cœleſti beneficio,ac munere:quòd obuoluta in obſcuro ueritas latet: eaq́; uel contemptui doctis eſt,quia idoneis aſſertionibus eget: uel odio indoctis, ob inſitam ſibi auſteritatem:quam natura hominū procliuis in uitia pati non poteſt (nam quia uirtutibus amaritudo permiſta eſt:uitia uerò uoluptate condita ſunt: illa offenſi,hac deliniti feruntur in præceps: ac bonorum ſpecie falſi, mala pro bonis amplectuntur) ſuccurrendum eſſe his erroribus credidi:ut & docti ad ueram ſapientiam dirigantur: & indocti ad ueram religionem. Quæ profeßio multo melior, utilior, glorioſior putanda eſt, quàm illa oratoria; in qua diu uerſati, non ad uirtutem, ſed plane ad argutam malitiam iuuenes erudiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœleſtibus diſſeremus:quibus

bus ad cultum ueræ maiestatis mentes hominum institue-re poßimus. nec tam de rebus humanis benemeretur, qui scientiam bene dicendi affert, quàm qui pie, atque innocēter docet uiuere. iccirco maiore in gloria philosophi, quàm oratores fuerunt apud Græcos. Illi enim recte uiuendi doctores sunt existimati: quod est longe præstabilius: quoniam bene dicere, ad paucos pertinet. bene autem uiuere, ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc maiori copia, & facultate dicendi causam ueritatis peroremus: quæ licet poßit sine eloquentia defendi, ut est à multis sæpe defensa: tamē claritate, ac nitore sermonis illustranda, & quodammodo disserenda est, ut potentius in animos influat & ui sua, & instructa religione, & luce orationis ornata. De religione itaq; nobis, rebusq; diuinis instituitur disputatio. Nam si quidam maximi oratores profeßionis suæ quasi ueterani, decursis operibus actionum suarum, postremo se philosophiæ tradiderūt: eamq; sibi requiem laborum iustißimam putauerunt, si animos suos in earum rerum, quæ inueniri non poterant, inquisitione torquerent, ut non tam otium sibi, quàm negotium quæsisse uideantur, & quidē multo molestius, quàm in quo fuerant antè uersati: quanto iustius ego me ad illam piam, ueram, diuinamq; sapientiam, quasi ad portum aliquem tutißimum, conferam: in qua omni dictu prona sunt, auditu suauia, facilia intellectu, honesta susceptu? Et, si quidam prudentes, & arbitri æquitatis, institutiones ciuilis iuris cōpositas ediderunt: quibus ciuium dißidentiū lites, contentionesq; sopirent: quāto melius nos, et rectius diuinas institutiones literis persequemur: in quibus non de stillicidijs, aut aquis arcendis, aut de manu conserenda, sed de

ſpe, de uita, de ſalute, de immortalitate, de Deo loquemur, ut ſuperſtitiones mortiferas, erroresq́; turpiſsimos ſopiamus? Quod opus nunc nominis tui auſpicio inchoamus Conſtantine Imperator Maxime. Qui primus Romanorum principum, repudiatis erroribus, maieſtatem Dei ſingularis, ac ueri & cognouiſti, & honoraſti. Nã cum ille dies feliciſsimus orbi terrarum illuxiſſet, quo te Deus ſummus ad beatum Imperij culmen euexit: ſalutarem uniuerſis, & optabilem principatum præclaro initio auſpicatus es: cum euerſam, ſublatamq́; iuſtitiam reducens, teterrimum aliorum facinus expiaſti. pro quo facto dabit tibi Deus felicitatem, uirtutem, diuturnitatem: ut eadem iuſtitia, qua iuuenis exorſus es, gubernaculum Reipub. etiam ſenex teneas: tuiſq́; liberis, ut ipſe à patre accepiſti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc aduerſus iuſtos in alijs terrarum partibus ſæuiunt, quanto ſerius, tanto uehementius idem omnipotens mercedem ſceleris exoluet: quia ut eſt erga pios indulgentiſsimus pater, ſic aduerſus impios rectiſsimus iudex. Cuius religionem, cultumq́; diuinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, niſi eum, per quem rebus humanis iuſtitia, & ſapientia reſtituta eſt? Omiſsis ergo huiuſce terrenæ philoſophiæ autoribus nihil certi afferentibus, aggrediamur uiam rectam. quos equidem, ſi putarem ſatis idoneos ad bene uiuendum duces eſſe, & ipſe ſequerer: & alios, ut ſequerentur, hortarer. Sed cum inter ſe magna concertatione diſsideant, ſecumq́; ipſi plerunque diſcordent: apparet eorum iter nequaquam eſſe directum: ſiquidem ſibi quique, ut eſt libitum, proprias uias impreſſerunt, confuſionem'que magnam quærentibus ueritatem reliquerunt. Nobis au-

tem, qui ſacramentum ueræ religionis accepimus: cum ſit ueritas reuelata diuinitus: cum doctorem ſapientiæ, ducemq́; ueritatis Deum *ſequamur, uniuerſos ſine ullo diſcrimine uel ſexus, uel ætatis ad cœleſte pabulum conuocamus.* Nullus *enim ſuauior animo cibus eſt, quàm cognitio ueritatis. cuius aſſerendæ, atque illuſtrandæ ſeptē uolumina deſtinauimus: quamuis ea res infiniti penè ſit operis, & immenſi. ut ſi quis hæc dilatare, atque exequi pleniſſime uelit: tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum, nec finem reperiat oratio. ſed nos iccirco breuiter omnia colligemus: quòd ea, quæ allaturi ſumus, tam clara ſunt, & lucida, ut magis mirum eſſe uideatur, tam obſcuram uideri hominibus ueritatem, & iis præcipue, qui ſapientes uulgo putantur: uel quòd tantummodo inſtituendi nobis homines erunt, hoc eſt ab errore, quo ſunt implicati, ad rectiorem uiam reuocandi.* Q*uod ſi fuerimus (ut ſpero) aſſecuti: mittemus eos ad ipſum doctrinæ uberrimum, ac pleniſſimum fontem: cuius hauſtu, atq; potu, conceptam uiſceribus ſitim ſedent, ardoremq́; reſtinguant.* Eruntq́; *illis omnia facilia, prona, manifeſta: modo ne pigeat ad percipiendam ſapientiæ diſciplinam, legendi, uel audiendi patientiam commodare.* Multi *enim ſuperſtitionibus uanis pertinaciter inhærentes obdurant ſe contra manifeſtam ueritatem, non tam de ſuis religionibus, quas praue aſſerunt, benemeriti, quàm de ſe male: qui cum habeant iter rectum, deuios ſequuntur anfractus, planum deſerunt, ut per præcipitium labantur: lucem relinquunt, ut in tenebris cæci, ac debiles iaceant.* His *conſulendum eſt, ne contra ſe pugnent: uelintq́; ſe tandem ab inueteratis erroribus liberari. quod utique facient: ſi, quare ſint nati, aliquando*

peruiderint. Hæc enim prauitatis est causa, ignoratio sui: quam si quis cognita ueritate discusserit, sciet quò referenda, & quemadmodum sibi uita degenda sit. Cuius scientiæ summam breuiter circunscribo: ut neq; religio ulla sine sapiëtia suscipienda sit, nec ulla sine religione probanda sapientia.

De prouidentia. CAP. II.

S*Vscepto igitur illustrandæ ueritatis officio, non putaui adeo necessarium ab illa quæstione principium sumere, quæ uidetur prima esse: natura sit'ne prouidentia, quæ rebus omnibus consulat: an fortuitu uel facta sint omnia, uel regantur. Cuius sententiæ autor est* Democritus, *confirmator* Epicurus. *Sed & antea* Protagoras, *qui deos in dubium uocauit: & postea* Diagoras, *qui exclusit: & alij nonnulli, qui non putauerunt deos esse: quid aliud effecerunt, nisi ut nulla esse prouidentia putaretur? quos tamen & cæteri philosophi, ac maxime* Stoici *acerrime retuderunt, dicentes, nec fieri mundum sine diuina ratione potuisse: nec constare, nisi summa ratione regeretur. Sed &* M. Tullius, *quamuis academicæ disciplinæ defensor esset, de prouidentia gubernatrice rerum & multa sæpe disseruit,* Stoicorum *argumenta confirmans, & noua ipse afferens plurima. quod facit tum in omnibus suæ philosophiæ libris, tum maxime in ijs, qui sunt de* Natura deorum. *Nec difficile sane fuit, paucorum hominum praue sentientium redarguere mendacia testimonio populorum, atque gentium in hac una re non dißidentium.* Nemo *est enim tam rudis, tam feris moribus, quin oculos suos in cœlum tollens, tametsi nesciat cuius dei prouidentia regatur hoc omne, quod cernitur: aliquam tamen esse intelligat*

intelligat ex ipsa rerũ magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, tẽperatione: nec posse fieri, quin id, quod mirabili ratione constat, consilio maiori aliquo sit instructum. Et *nobis itaque facilimum est, exequi hanc partẽ quamlibet copiosè.* Sed *quia multum inter philosophos agitata res est: & prouidentiam tollentibus, satis responsum uidetur ab hominibus argutis, & eloquentibus: & de solertia diuinæ prouidentiæ per totũ hoc opus, quod suscepimus, sparsim dicere necesse est: omittamus in præsenti hanc quæstionem. quæ cũ cæteris sic cohæret, ut nihil à nobis differi posse uideatur, ut non simul de prouidentia disseratur.*

De mundi rectione. CAP. III.

S*It igitur nostri operis exordium quæstio illa consequens, ac secunda: Vtrum potestate unius* Dei *mũdus regatur, an'ne multorum.* Nemo *est quidem, qui sapiat, rationemq́; secum putet: qui non unum* Deum *esse intelligat, qui & condiderit omnia: & eadẽ, qua condidit, uirtute moderetur.* Quid *enim multis opus est ad mundi regimen sustinendum? nisi fortè arbitremur: si plures sint, minus habere singulos neruorum, atque uirium.* Quod *quidem faciunt ij, qui esse multos uolunt. quia necesse est imbecilles esse: siquidem singuli sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernaculum sustinere non possent.* Deus *autem, qui est æterna mens: ex omni utique parte perfectæ, consummatæ'que uirtutis est.* Quod *si uerum est, unus sit, necesse est.* Potestas *enim, uel uirtus absoluta retinet suam propriam firmitatem.* Id *autem solidum existimandum est, cui nihil decedere: id perfectum, cui nihil poßit accedere.* Quis *dubitet potentißimum esse* Regem, *qui totius orbis habeat imperium? neque immerito*

merito: cum illius sint, quæ ubiq; sunt omnia: cũ ad eum solum omnes undique copiæ congerantur. At si plures partiantur orbem: minus certè opum, minus uirium singuli habebunt, cum intra præscriptam portionẽ se quisq; contineat. Eodem etiam modo Dij, si plures sint, minus ualebunt, alijs tantundem in se habentibus. Virtutis autẽ perfecta natura non potest esse nisi in eo, in quo totum est, non in eo, in quo pars exigua de toto est. Deus uero, si perfectus est (nam perfectus est) ut esse debet: nõ potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia. Deorum igitur uirtutes, ac potestates infirmiores sint necesse est: quia tantum singulis deerit, quantum in cæteris fuerit. ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quòd summa illa rerum potestas, ac diuina uis ne semel quidem diuidi potest? Quicquid enim capit diuisionem, & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est à Deo, quia incorruptibilis est, & æternus: consequens est, ut diuidi potestas diuina non poßit. Deus ergo unus est, si nihil esse aliud potest, quod tantundem capiat potestatis. & ij tamen, qui multos esse arbitrantur: officia inter se dicunt esse partitos. de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim, quod ad præsentem locum pertinet, teneo. Si partiti sunt inter se officia, eôdem reuoluitur res, ut ex ijs quilibet sufficere omnibus nequeat. Perfectus igitur iam non erit, qui cessantibus cæteris, non potest omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundum unius perfecta uirtute magis opus sit, quàm imbecillitate multorum. Qui autem putat hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur. Nec enim quãta uis, potestasq; sit diuinæ maiestatis, intelligit, si existimat, singularem Deum, qui facere mundum potuit, eundem regere non

posse

posse, quem fecit. At si concipiat animo, quanta sit diuini huius operis immensitas: cum antea nihil esset, tamen uirtute, atque consilio Dei *ex nihilo esse conflatam: quod opus nisi ab uno inchoari, perfici'que non potuit: iam intelliget, multo facilius ab uno regi, quod est ab uno constitutum.* Dicat *fortasse aliquis, ne fabricari quidem tam immensum opus mundi, nisi à pluribus potuisse. quamlibet multos, quamlibet magnos faciat: quicquid in multis magnitudinis, potestatis, uirtutis, maiestatisq; posuerit: id totum in unum confero, & in uno esse dico: ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec excogitari, nec dici potest. Qua in re, quoniam & sensu deficimus, & uerbis, quia neque tantæ intelligentiæ lucem pectus humanum, neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: idipsum intelligere nos oportet, ac dicere.* Video *rursus quid è contrario dici poßit:* Tales *esse illos plures, qualem nos uolumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest, quòd singulorum potestas progredi longius non ualebit, occurrentibus sibi potestatibus cæterorum.* Necesse *est enim, ut suos quisque limites aut transgredi nequeat: aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat.* Non *uident, qui* Deos *multos eße credunt, fieri posse, ut aliquid diuersum uelint: ex qua re disceptatio inter eos, & certamen oriatur. sicut* Homerus *bellanteis inter se* Deos *finxit: cum alij* Troiam *capi uellent, alij repugnarent.* Vnius *igitur arbitrio mundum regi, necesse est.* Nisi *enim singularum partium potestas ad unam prouidentiam referatur: non poterit summa ipsa constare potestas: unoquoq; nihil curante amplius, quàm quod ad eum propriè pertineat: sicut ne res quidem militaris, nisi unum habeat*

ducem, atque rectorem. Quòd si in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ: primũ nec instrui poterit acies, unoquoq; periculum recusante: nec regi facilè, aut temperari: quòd suis proprijs consilijs utantur omnes: quorum diuersitate plus noceant, quàm prosint. sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quem totius summæ cura referatur, uniuersa soluentur, & corruent. Dicere autẽ, multorum arbitrio regi mundum: tale est, quale si quis affirmet in uno corpore multas esse menteis: quoniam multa, & uaria sunt ministeria membrorum: ut singulos corporis sensus, singulæ mentes regere credantur: item multi affectus: quibus cõmoueri solemus uel ad iram, uel ad cupiditatẽ, uel ad lætitiam, uel ad metum, uel ad miserationem: ut in his omnibus totidem mentes putentur operari. Quòd si quis profectò dicat: ne ipsam quidem, quæ una est, habere uideatur. Quòd si in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens humana poßidet, & uniuersis simul intenta est: cur aliquis existimet, mundũ non posse ab uno regi, à pluribus posse? Quòd quia intelligunt isti assertores Deorum: ita eos præesse singulis rebus, ac partibus dicunt, ut tantum unus sit rector eximius: Iam ergo cæteri Dij nõ erunt, sed satellites, ac ministri, quos ille unus maximus, & potens omnium officijs his præfecerit: ut ipsi eius imperio, ac nutibus seruiant. Si uniuersi pares non sunt: non igitur Dij omnes sunt. Nec enim potest hoc idem esse, quod seruit, & quod dominatur. Nam si Deus est nomen summæ potestatis, incorruptibilis esse debet, perfectus, impaßibilis, nulli rei subiectus. Ergo Dij non sunt, quos parere uni maximo Deo neceßitas cogit. Sed quia non fru-

stra

ſtra falluntur ij, qui hoc ita putant: cauſam huius erroris paulo poſt aperiemus. Nunc unitatem diuinæ poteſtatis teſtimonijs comprobemus.

De uno uero Deo Prophetarum teſtimonia. CAP. IIII.

P*Rophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unum loquuntur: quippe qui unius Dei ſpiritu pleni, quæ futura eſſent, pari, & conſona uoce prædixerunt. At enim ueritatis expertes, non putant his eſſe credendum. Illas enim non diuinas, ſed humanas uoces fuiſſe aiunt: uidelicet quia de uno Deo præconium faciunt: aut inſani, aut mendaces fuerunt. Atqui impleta eſſe in pleriſque quotidie illorum uaticinia uidemus: & in unam ſententiam congruens diuinatio, docet non fuiſſe furioſos. Quis enim mentis emotæ, non modo futura præcinere, ſed etiam cohærentia loqui poßit? Num ergo fallaces erant, qui talia loquebantur? quid ab his tam longe alienum, quàm ratio fallendi: cum cæteros ab omni fraude cohiberent? Iccirco enim à Deo mittebantur: ut & præcones eſſent maieſtatis eius, & correctores prauitatis humanæ. Præterea uoluntas fingendi, ac mentiendi eorum eſt, qui opes appetunt, qui lucra deſyderant, quæ res proculdubio ab illis ſanctis uiris abſuit. Ita enim delegato ſibi officio functi ſunt, ut derelictis omnibus ad tutelam uitæ neceſſarijs, non modo in futurum, ſed ne in diem quidem laborarent, contenti extemporali cibo, quem Deus ſubminiſtraſſet. & hi non modo quæſtum nullum habuerunt, ſed etiam cruciatus, atque mortem. Amara ſunt enim uitioſis, ac male uiuentibus præcepta iuſtitiæ. Itaque ij, quorum peccata & arguebantur, & prohibebantur, excruciatos*

eos

eos acerbißime necauerũt. Ergo *à quibus abfuit ſtudium lucri, abfuit etiam uoluntas peccandi, & cauſa fallendi. Quid, quòd aliqui eorum principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non poſſet ſuſpicio cupiditatis, ac fraudis, & tamen præconium* Dei *ſingularis, eadem qua cæteri, diuinatione fecerunt?* .

De teſtimonijs Poëtarum, & Philoſophorum. CAP. V.

S*Ed omittamus ſanè teſtimonia prophetarum: ne minus idonea probatio uideatur eſſe ab his, quibus omnino non creditur.* Veniamus *ad autores: & eos ipſos ad ueri probationem teſtes citemus, quibus cõtra nos uti ſolent: poëtas dico, ac philoſophos. ex his unũ* Deum *probemus neceſſe eſt. non quòd illi habuerint cognitam ueritatem: ſed quòd ueritatis ipſius tanta uis eſt, ut nemo poßit eſſe tam cæcus, qui non uideat ingerentem ſe oculis diuinam claritatem.* Poëtæ *igitur, quamuis* Deos *carminibus ornauerint, & eorum res geſtas amplificauerint ſummis laudibus: ſæpißime tamen confitentur, ſpiritu, uel mente una contineri, regiq; omnia.* Orpheus *qui & uetuſtißimus poëtarum, & æqualis ipſorum deorum (ſiquidem traditur inter* Argonautas *cũ* Tyndaridis *et* Hercule *nauigaſſe)* Deũ *uerum* πρωτόγονον *& magnum, primogenitum appellat: quòd ante ipſum nihil ſit genitum, ſed ab ipſo ſint cuncta generata: eundem etiam* φάνητα, *id eſt apparentem nominat. quòd, cum adhuc nihil eſſet, primus ex infinito apparuerit, & extiterit.* Cuius *originem, atq; naturam, quia concipere animo non poterat, ex aëre immenſo natum eſſe dixit.* πρωτόγονος φαέθων περὶ μύκεος ἠέρος υἱός. Aliud *enim amplius, quod diceret, non habebat.* Hunc *ait eſſe omnium deorum parentem,*

quorum

quorũ causa cœlũ condiderit, liberisq́; perspexerit, ut haberent habitaculũ, sedemq́; cõmunem ἔκποτεν ἀθανάτοις δώμον ἄφθιτον. Natura igitur & ratione ducente, intellexit, esse præstantißimam potentiã cœli, ac terræ conditricẽ. Non poterat enim Iouem dicere esse principem rerũ, qui erat Saturno genitus, neq; Saturnum ipsum, qui cœlo natus ferebatur: Cœlum autem tanquam Deum primũ constituere non audebat, quòd uidebat esse elementum mundi, quod ipsum eguerit autore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deũ primogenitũ, cui aßignat, & tribuit principatũ. Homerus nihil nobis dare potuit, quod pertineat ad ueritatem, qui humana potius quàm diuina cõscripsit. potuit Hesiodus, qui Deorum generationem unius libri opere cõplexus est. Sed tamen nihil dedit, non à Deo conditore sumens exordium, sed à Chao, quod est rudis inordinatæq́; materiæ cõfusa congeries: cum explanare antè debuerit Chaos ipsum unde, quando, quomodo esse, aut constare cœpisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice disposita, ordinata, effecta sunt omnia: sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo necesse est. Quis igitur hanc, nisi Deus, fecerit? cuius potestati subiacent omnia. Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam ueritatem. Non enim Musarum instinctu, sicut uideri uolebat, in Helicone carmen illud effudit, sed meditatus uenerat, & paratus. Nostrorum primus Maro non longe fuit à ueritate: cuius de summo Deo, quem spiritum, ac mentem nominauit, hæc uerba sunt:

Principio cœlum, ac terras, camposq́; liquenteis,
Lucentemq́; globum lunæ, titaniaq́; astra,
Spiritus intus alit: totamq́; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Ac nequis forte ignoret, quis nam esset illi spiritus, qui tantum haberet potestatis: declarauit alio loco, dicens:

—Deum nanq; ire per omneis
Terrasq́;, tractusq́; maris, cœlumq́; profundum.
Hic pecudes, armenta, uiros, genus omne ferarum,
Quenq; sibi tenueis nascentem arcescere uitas.

Ouidius quoque in principio præclari operis sine ulla nominis dißimulatione à Deo, quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem uocat, mundum fatetur instructum. Quòd si uel Orpheus, uel hi nostri, quæ natura ducente senserunt, in perpetuum defendissent: eandem, quam nos sequimur, doctrinam comprehensa ueritate tenuissent. Sed hactenus de poëtis: ad philosophos ueniamus, quorum grauior est autoritas, certiusq́; iudicium: quia non rebus commentitijs, sed inuestigandæ ueritati studuisse creduntur. Thales Milesius, qui unus è septem sapientum numero fuit, quiq; primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur: aquam esse dixit, à qua nata sunt omnia: Deum autem esse mentem qui ex aqua cuncta formauerit. Ita materiã omnium rerum posuit in humore: principium, causamq́; nascendi posuit in Deo. Pythagoras ita definiuit, quid esset Deus: Animus, qui per uniuersas mũdi parteis, omnemq́; naturam commeans, atque diffusus, ex quo omnia, quæ nascuntur, animalia uitam capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infinitam mentem, quæ per seipsam moueatur. Antisthenes multos quidem esse populares Deos, unum tamen naturalem, id est, summæ totius artificẽ. Cleanthes & Anaximenes æthera dicunt esse summum Deum. cui opinioni poëta noster assensit:

Tum

Tum pater omnipotens fœcundis imbribus æther
Coniugis in gremium lætæ descendit, & omneis
Magnus alit magno permistus corpore fœtus.

Chrysippus naturalem uim diuina ratione præditam, interdum diuinam necessitatem Deum *nuncupat.* Item Zenon *diuinam, naturalem'que legem*. Horum *enim omnium sententia, quamuis sit incerta, eòdem tamen spectat, ut prouidentiam unam esse consentiant. siue enim natura, siue æther, siue ratio, siue mens, siue fatalis necessitas, siue diuina lex, siue quid aliud dixeris: idem est, quod à nobis dicitur* Deus*.nec obstat appellationum diuersitas, cùm ipsa significatione ad unum omnia reuoluantur.* Aristoteles, *quamuis secum ipse dissideat, ac repugnantia sibi & dicat, & sentiat: in summum tamen unam mentem mundo præesse testatur.* Plato, *qui omnium sapientissimus iudicatur: monarchiã plane, apertéq; defendit: nec æthera, aut rationem, aut naturam, sed, ut est,* Deum *nominat: ab eo mundum hunc perfectum, atque mirabilem esse fabricatum.* Quem Cicero *secutus atque imitatus in plurimis,* Deum *frequenter confitetur, ac supremum uocat in ijs libris, quos de legibus scripsit: ab eoq; regi mundum argumentatur, cum disputat de natura* Deorum, *hoc modo:* Nihil *est præstãtius* Deo. *ab eo igitur mundum regi necesse est.* Nulli *igitur est naturæ obediens, aut subiectus* Deus. *omnem regit ipse naturam.* Quid *autem sit* Deus, *in consolatione definit.* Nec *uerò* Deus *ipse, qui intelligitur à nobis, alio modo intelligi potest, nisi mens soluta quædã & libera, et segregata ab omni concretione mortali, omnia sentiens, & omnia mouens.* Annæus *quoq;* Seneca, *qui ex* Romanis *uel acerrimus* Stoicus *fuit, quàm sæpe summũ* Deũ *merita laude*

prosequitur.Nam cũ de immatura morte dissereret:Non intelligis,inquit,autorem,ac maiestatẽ iudicis tui,recto=ris orbis terrarum,cœliq;,& deorũ omnium Dei:à quo ista numina,quæ singula adoramus,& colimus, suspensa sunt.Item in exhortationibus:Hic,cum prima fundamenta molis pulcherrimæ iaceret:& hoc oriretur, quo neq; maius quicquam nouit natura, nec melius, ut omnia sub ducibus suis irent, quamuis ipse per totum se corpus intenderat, tamen ministros regni sui deos genuit. Et quàm multa alia de Deo nostris similia locutus est. quæ nunc differo, quòd alijs locis opportuniora sunt. Nunc satis est demonstrare, summo ingenio uiros attigisse ueritatem,ac propè tenuisse,nisi eos retrorsum fucata prauis opinionibus consuetudo rapuisset:qua et Deos alios esse opinabantur: & ea, quæ in usum hominis Deus fecit, tanquam sensu prædita essent, pro Dijs habenda, & colenda credebant.

De testimonijs diuinis,& de Sibyllis,& earum carminibus. CAP. VI.

NVnc ad diuina testimonia transeamus. sed prius unum proferam,quod est simile diuino,et ob nimiam uetustatem, & quòd is, quem nominabo, ex hominibus inter Deos relatus est. Apud Ciceronem C. Cotta pontifex disputans contra Stoicos de religionibus, & de uarietate opinionum, quæ solent esse de Dijs,ut more academicorum omnia faceret incerta, quinque fuisse Mercurios ait: & enumeratis per ordinẽ quatuor,quintum fuisse eum, à quo Argus occisus sit: ob eamq; causam in Aegyptũ profugisse,atq; Aegyptijs leges,ac literas tradidisse.Hunc Aegyptij Theuth appellãt.à quo apud eos primus anni sui mensis,id est September,nomen accepit.

Idem

Idem oppidum condidit, quod etiam nunc Græcè uocatur ἑρμόπολις: & Saitæ seruant, & colunt eum religiose. Qui tametsi homo fuerit antiquissimus: tamen & instructissimus omni genere doctrinæ: adeo, ut ei multarum rerum, & artium scientia, Trismegisto cognomē imponerent. Hic scripsit libros, & quidem multos, ad cognitionem diuinarum rerum pertinenteis, in quibus maiestatem summi, ac singularis Dei asserit: iisdemq́; nominibus appellat, quibus nos, Deum, et patrem. ac nequis nomen eius requireret, ἀνώνυμον, id est, sine nomine esse dixit, eò quòd nominis proprietate non egeat, ob ipsam scilicet unitatem. Ipsius hæc uerba sunt: ὁ δὲ θεὸς εἷς, ὁ δὲ εἷς ὀνόματος οὐ προσδέεται. ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυμος. Deo igitur nomen non est, quia solus est: nec opus est proprio uocabulo, nisi cum discrimen exigit multitudo, ut unamquanq; personam sua nota, & appellatione designes. Deo autem, quia semper unus est, proprium nomen est Deus. Superest, de responsis, carminibusq́; sacris testimonia, quæ sunt multo certiora, proferre. Nam fortasse ij, contra quos agimus: nec poëtis putāt esse credendum, tanquam uana fingentibus, nec philosophis, quòd errare potuerūt, quia & hi homines fuerunt. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos uixit, in libris rerum diuinarum, quos ad C. Cæsarem pontificem Maximum scripsit: cum de quindecim uiris loqueretur, sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllæ, sed appellari uno nomine sibyllinos, quòd omnes fœminæ uates, Sibyllæ sunt à ueteribus nuncupatæ, uel ab unius Delphidis nomine, uel à consilijs Deorum denunciandis. σιοὺς enim Deos, non θεοὺς: & cōsilium nō βουλῆν, sed βυλὴν, appellabant

Aeolico genere sermonis. Itaq; Sibyllā dictam esse quasi θεοβούλην. *Caeterum Sibyllas decem numero fuisse: eas'que omneis enumerauit sub autoribus, qui de singulis scriptitarunt: Primam fuisse de Persis, cuius mentionem fecerit* Nicanor, *qui res gestas* Alexandri Macedonis *scripsit: Secundā Libyssam: cuius meminit* Eurypides *in* Lamiae *prologo: Tertiā* Delphicam, *de qua* Chrysippus *loloquitur in eo libro, quem de diuinatione composuit: Quartam Cumeam in* Italia, *quam* Naeuius *in libris belli* Punici, Piso *in annalibus nominat: Quintam* Erythraeam, *quam* Apollodorus Erythraeus *affirmat suam fuisse ciuē: eamq́; Graijs* Ilium *petentibus uaticinatam, & perituram esse* Troiam, & Homerum *mendacia scripturum: Sextam* Samiam, *de qua scripsit* Eratosthenes *in antiquis annalibus* Samiorū *reperisse se scriptum: Septimam* Cumanā, *nomine* Amaltheam: *quae ab alijs* Demophile, *uel* Herophile *nominatur: eamq́; nouem libros attulisse ad regem* Tarquinium Priscū, *ac pro eis trecentos philippeos postulasse, Regemq́; aspernatū precij magnitudinē, derisisse mulieris insaniam, illam in conspectu regis tres cōbussisse: ac pro reliquis idem pretium postulasse:* Tarquinium *multo magis mulierem insanire putasse. Quae denuo tribus alijs exustis, cū in eodem pretio perseueraret, motū esse regē: ac residuos trecentis aureis emisse, quorū postea numerus sit auctus, capitolio refecto, quòd ex omnibus ciuitatibus &* Italicis, & Graecis, & *praecipuè* Erythraeis *coacti, allatiq́; sunt* Romā, *cuiuscunq; Sibyllae nomine fuerunt: Octauam* Hellesponticam *in agro* Troiano *natam, uico* Marpesso, *circa oppidum* Gergithium: *quam scribit* Heraclides Ponticus Solonis & Cyri *fuisse temporib*

temporibus: Nonam Phrygiam, *quæ uaticinata sit* Ancyræ: Decimam Tiburtem, *nomine* Albuneam, *quæ* Tiburi *colitur, ut dea, iuxta ripas* Anienis: *cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum*. Cuius *sacra senatus in* Capitoliũ *transtulerit*. Harum *omnium Sibyllarũ carmina & feruntur, & habẽtur præterquam Cumææ: cuius libri à* Romanis *occuluntur, nec eos ab ullo, nisi à* Quindecim *uiris, inspici fas est*. Et *sunt singularũ singuli libri: qui quia Sibyllæ nomine inscribũtur, unius esse credũtur: suntq́; cõfusi, nec discerni, ac suũ cuiq; aßignari potest, nisi* Erythrææ, *quæ et nomẽ suum carmini uerũ inseruit, &* Erythræam *se nominatũ iri, prælocuta est, cũ esset orta* Babyloniæ. *sed & nos confuse sibyllã dicemus, sicubi testimonijs earum fuerit abutendum*. Omnes *igitur hæ sibyllæ unum* Deum *prædicãt, maxime tamen* Erythræa: *quæ celebrior inter cæteras, ac nobilior habetur: siquidem* Fenestella *diligẽtißimus scriptor de* x v. *uiris dicens, ait, restituto capitolio retulisse ad senatum* C. Curionem *Cos. ut legati* Erythras *mitterentur, qui carmina sibyllæ conquisita*, Romam *deportarent: itaq; missos esse*, P. Gabiniũ, M. Octacilium, L. Valerium: *qui descriptos à priuatis uersus circa mille* Romam *deportarunt. idem suprà ostendimus dixisse* Varronem. In *ijs ergo uersibus, quos legati* Romam *attulerunt, de uno* Deo *hæc sunt testimonia:*

Εἷς θεὸς ὃς μόνος ἐστὶν ὑπερμεγέθης ἀγένητος.

Hunc *esse solum* Deum, *summum, qui cœlum fecerit, luminibusq́; distinxerit:*

Ἀλλὰ θεὸς μόνος εἷς πανυπέρτατος ὃς πεποίηκεν
Οὐρανὸν ἠέλιόν τε καὶ ἀστέρας ἠδὲ σελήνην.
Καρποφόρον γαῖάν τε καὶ ὕδατος οἴδματα πόντου.

Qui quoniam solus sit ædificator mundi, & artifex rerum, uel quibus constat, uel quæ in eo sunt: solum coli oportere, testatur:

Αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβεσθ' ἡγήτορα κόσμου,
Ὃς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἔτυχεν.

Item alia Sibylla, quæcunq; est, cum perferre se ad homines Dei uocem diceret, sic ait:

Εἷς μόνος εἰμὶ θεὸς καὶ οὐκ ἔστι θεὸς ἄλλος.

Exequerer nunc testimonia cæterarum: nisi & hæc sufficerent, & illa opportunioribus locis reseruarem. Sed cũ defendamus causam ueritatis apud eos, qui aberrantes à ueritate falsis religionibus seruiunt: quod genus probationis aduersus eos magis adhibere debemus, quàm ut eos deorum suorum testimonijs reuincamus?

De testimonijs ex responsis. CAP. VII.

Apollo enim, quem præter cæteros diuinum, maximeq; fatidicum existimant, Colophone respondens, quòd Delphis emigrauerat, amœnitate ductus Asiæ: quærenti cuidam, quis esset, aut quid esset omnino Deus: respondit uiginti & uno uersibus. Quorum hoc principium est:

Αὐτοφυὴς ἀδίδακτος ἀμήτωρ ἀστυφέλικτος
Οὔνομα μηδὲ λόγῳ χωρούμενον ἐν πυρὶ ναίων.
Τοὺ τὶ θέος μικρὰ δὲ θεοῦ μερὶς ἄγγελοι ἡμᾶς.

Nunquid potest suspicari de Ioue esse dictum, qui & matrem habuit, & nomen? Quid, quòd Mercurius ille ter maximus, cuius suprà mentionem feci: non modo ἀμήτωρα, *ut Apollo, sed* ἀπάτωρα *quoq; appellat Deum, quòd origo illi non sit aliunde. Nec enim potest ab ullo esse generatus, qui ipse uniuersa generauerit. Satis (ut opinor) & argumentis docui, & testibus confirmaui, quod*

per

per se satis clarum est, Vnum esse regem mundi, unũ patrem, unum deum. Sed fortasse quærat aliquis à nobis idẽ illud, quod apud Ciceronem quærit Hortensius. *Si Deus unus est, quæ esse beata solitudo queat? Tanquam nos, qui unum esse dicimus, desertum, ac solitarium esse dicamus. habet enim ministros: quos uocamus nuntios. Et est illud uerum, quod dixisse in exhortationibus Senecam supra retuli: genuisse regni sui ministros Deum. Verum hi neque Dij sunt, neque Deos se uocari, aut coli uolunt: quippe qui nihil præter iussum, ac uoluntatem Dei faciant. Nec tamen illi sunt, qui uulgo coluntur: quorum & exiguus, & certus est numerus. Quòd si cultores Deorum, eos ipsos se colere putant, quos summi Dei ministros appellamus: nihil est, quod nobis faciant inuidiam, qui unũ dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat: non duodecim dicimus, aut trecentos sexagintaquinq;, ut* Orpheus: *sed innumerabileis esse arguimus eorum errores in diuersum, qui tam paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant: ne Deum uerum uiolent: cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo, qui eodem illo responso ut Ioui principatum, sic etiam cæteris Dijs abstulit nomen. Tertius enim uersus ostendit, Dei ministros non Deos, uerum angelos appellari oportere. De se quidem ille mẽtitus est. qui cum sit è numero dæmonum, angelis se Dei aggregauit: denique in alijs responsis, dæmonem se esse, confessus est. Nam cũ interrogaretur, quomodo sibi supplicari uellet: ita respondit:*

Πάνσοφε παντοδίδακτ᾽ ἐνολβίστροφε κέκλυθι δαῖμον.

Item rursus cum preces in Apollinem Smyntheum rogatus expromeret, ab hoc uersu exorsus est:

Ἁρμονίη κόσμοιο φαεσφόρε, καὶ σοφὲ δαῖμον.

Quid ergo superest, nisi ut sua confeßione uerberibus ue ri Dei, ac pœnæ subiaceat sempiternæ? Nam in alio re= *sponso ita dixit:*

Δαίμονες οἳ φοιτῶσι περὶ χθόνα καὶ περὶ πόντον
Ἀκάματοι δάμνανται ὑπαὶ μάστιγι θεοῖο.

De utrisq; generibus in 11.lib.differemus. Interim nobis *sat est, quòd dum se honorare uult, & in cœlo collocare: cõfeßus est, id quod res habet, quomodo sint appellandi, qui Deo aßistunt.* Retrahant ergo se homines ab errori= *bus, & abiectis religionibus prauis, parentẽ suum domi= numq́; cognoscant: cuius nec uirtus æstimari potest, nec magnitudo perspici, nec principium cõprehendi. cum ad illum mentis humanæ intentio, & acumen, & memoria peruenerit, quasi subductis, & consumptis omnibus uijs, subsistit, hæret, deficit: nec est aliquid ulterius, quò pro= gredi poßit. uerum quia fieri nõ potest, quin id, quod sit, aliquando esse cœperit: consequens est, ut quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex seipso sit procreatus. ideoq; ab* Apolline *αὐτοφυὴς, à* Sibylla *αὐτογενὴς, & ἀγέν= νητος, & ἀποίητος, nominatur: quod Seneca uir acutus in exhortationibus uidit. Nos, inquit, aliunde pende= mus. Itaque ad aliquem respicimus, cui, quod est opti= mum in nobis, debeamus. Alius nos edidit, alius instruxit: Deus ipse se fecit.*

Quòd Deus sine corpore sit, nec sexu ad pro= creandum egeat. CAP. VIII.

HIs *igitur tot & tantis testibus comprobatur, unius Dei potestate, ac prouidentia mundum guberna= ri, cuius uim, maiestatemq́; tantam esse dicit in Timæo Pla to, ut eam neque mente concipere, neque uerbis enarrare*

quisquam

quiſquam poßit ob nimiam eius, & inæſtimabilem poteſtatem. Dubitet ergo aliquis, an quicquam difficile, aut impoßibile ſit Deo: qui tanta, tamq; mirifica opera prouidentia excogitauit, uirtute conſtituit, ratione perficit, nunc autem ſpiritu ſuſtentet, poteſtate moderetur, inexcogitabilis, ineffabilis, & nulli alij ſatis notus quàm ſibi? Vnde mihi de tanta maieſtate ſæpius cogitanti, qui Deos colunt, interdum uideri ſolent tam cæci, tam incogitabiles, tam excordes, tam non multũ à mutis animalibus differentes, qui credant, eos, qui geniti ſunt maris ac fœminæ coitu, aliquid maieſtatis, diuinæq; uirtutis habere potuiſſe: cum Sibylla Erythræa dicat:

Οὐ δύνατ' ἀνδρὸς

Ἐκ μηρῶν μήτρας τε θεὸς τετυπωμένος εἶναι.

Quod ſi eſt uerum, ſicuti eſt: apparet, Herculem, Apollinem, Liberum, Mercurium, Iouemq; ipſum cum cæteris homines fuiſſe, quoniam ſunt ex duobus ſexibus nati. Quid eſt autem tam remotum à Deo, quàm id opus, quod ipſe ad propagandam ſobolem mortalibus tribuit? & quod ſine ſubſtantia corporali nullum poteſt eſſe? Dijs ergo, ſi ſunt immortales, & æterni, quid opus eſt altero ſexu? nimirum ut generent. ipſa progenie quid opus eſt? cum ſucceßione nõ egeant, qui futuri ſunt ſemper? Nam profecto in hominibus, cæteriſq; animantibus diuerſitas ſexus, & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, niſi ut omnia genera uiuentium, quando ſunt conditione mortalitatis obitura, mutua poßint ſucceßione ſeruari. Deo autem, qui eſt ſempiternus, neque alter ſexus, neque ſucceßio neceſſaria eſt. Dicet aliquis, Vt habeat uel miniſtros, uel in quos ipſe poßit dominari. Quid igitur opus eſt ſexu fœmineo, cum Deus, qui eſt omnipotẽs,

ut uoca

ut uocatur, sine usu, & opera fœminæ poßit filios pro=creare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præsti=tit, ut sibi è folijs natos & suauibus herbis ore legant: cur existimet aliquis, ipsum Deũ nisi ex permistione se=xus alterius nõ posse generare? Illos igitur, quos imperi=ti & insipientes tanquã Deos & nuncupãt, & adorant: nemo est tam incõsideratus, qui nõ intelligat fuisse mor=taleis. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dij crediti sunt? nimirum quia reges maximi, ac potentißimi fuerunt: ob merita uirtutum suarum, aut munerum, aut artium reper tarum, cum chari fuissent ijs, quibus imperitauerant, in memoriam sunt consecrati. quod si quis dubitet, res eo=rum gestas, & facta consideret, quæ uniuersa tam poë=tæ, quàm historici ueteres prodiderunt.

De Hercule, & eius uita, & morte. CAP. IX.

HErcules, qui ob uirtutem clarißimus, & quasi Afri=canus inter Deos habetur: non'ne orbem terræ, quem peragrasse, ac expurgasse narratur, stupris, libidi=nibus, adulterijs inquinauit? nec mirum: cum esset adulte rio genitus Alcmenæ. Quid tandem ponit in eo esse diui=ni, qui suis ipse uitijs mancipatus, & mares, & fœminas contra omneis leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna, & mirabilia geßit, ta=lia iudicanda sunt, ut uirtutibus diuinis tribuenda ui=deantur. Quid enim tam magnificum, si leonem, aprumq; superauit? si aues sagittis deiecit? si regium stabulum egeßit? si uiraginem uicit, cingulumq; detraxit? si equos feroces cum domino interemit? Opera sunt ista fortis ui=ri, hominis tamen. Illa enim, quæ uicit, fragilia, & mor=talia fuerunt. Nulla enim est (ut ait Arator) tanta uis, quæ non ferro, ac uiribus debilitari, frangiq; poßit.

At ani

At animum uincere, iracundiam cohibere, fortißimi est. quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui *faciat, non modo ego eum summis uiris comparo, sed simillimum* Deo *iudico.* Vellem, *adiecißet de libidine, luxuria, cupiditate, insolētia, ut uirtutem eius impleret, quem similem* Deo *iudicabat.* Non *enim fortior iudicandus est, qui leonem, quàm qui uiolentiam, & in seipso inclusam feram superat iracundiam: aut qui rapacißimas uolucres deijcit, quàm qui cupiditates auidißimas coërcet: aut qui* Amazonem *bellatricem, quàm qui libidinem uincit, pudoris, ac famæ debellatricem: aut qui fimum de stabulo, quàm qui uitia de corde suo egerit, quæ magis sunt perniciosa, quia domestica, & propria mala sunt, quàm illa, quæ & uitari poterant, & caueri.* Ex *quo fit, ut ille solus, uir fortis debeat iudicari, qui temperans est, & moderatus & iustus.* Quòd *si cogitet aliquis, quæ sint* Dei *opera: iam hæc omnia, quæ mirantur homines ineptißimi, ridicula iudicabit.* Illa *enim non diuinis uirtutibus, quos ignorant, sed infirmitate suarum uirium metiuntur.* Nam *illud quidem nemo negabit,* Herculem *non tantū* Euristheo *seruiße regi, quod aliquatenus honestum uideri potest, sed etiam impudicæ mulieri* Omphale*: quæ illum uestibus suis indutum, sedere ad pedes suos iubebat pensa facientem. detestabilis turpitudo, sed tanti erat uoluptas.* Quid *tu, inquiet aliquis, poëtis'ne credendum putas?* Quid *ni putem?* Non *enim ista* Lucilius *narrat, aut* Lucianus, *qui* Dijs, *& hominibus non pepercit: sed hi potißimum, qui* Deorum *laudes canebant.* Quibus *igitur credemus, si fidem laudantibus non habemus?* Qui *hos mentiri putat, proferat alios, qui bus credamus, autores: qui nos doceant, qui sint isti* Dij,

quomodo

quomodo, unde orti: quæ sit uis eorum: qui numerus: quæ potestas: quid in his admirabile: quid cultu dignum: quod deniq; certius, uerius q; mysterium. nullos dabit. Credamus igitur istis, qui non ut reprehenderent, sunt locuti, sed ut prædicarent. Nauigauit *ergo cũ* Argonautis, *expugnauitq;* Troiam, *iratus* Laomedonti *ob negatam sibi pro filiæ salute mercedem. unde, quo tempore fuerit, paret.* Idem *furore, atq; insania percitus, uxorẽ suam cũ liberis interemit.* Hunc *homines* Deum *putant? sed* Philoctetes *eius hæres non putauit, qui facem supposuit arsuro, qui artus eius, & neruos cremari, ac diffluere uidit, qui ossa eius, ac cineres in* Oeta *monte sepeliuit: pro quo munere sagittas eius accepit.*

De Aesculapij, Apollinis, Martis, Castoris & Pollucis, Mercurij atque Liberi uita, & gestis. CAP X.

A*Esculapius & ipse non sine flagitio* Apollinis *natus, quid fecit aliud diuinis honoribus dignum, nisi quòd sanauit* Hippolytum? *mortẽ sanè habuit clariorẽ: quòd à* Deo *meruit fulminari.* Hunc Tarquitius *de illustribus uiris differens, ait, incertis parentibus natum, expositum, & à uenatoribus inuentum, canino lacte nutritum:* Chironi *traditum, didicisse medicinam: fuisse autem* Messenium, *sed* Epidauri *moratum.* Tullius *etiam* Cynosuris *urbe* Arcadiæ *ait sepultum.* Quid Apollo *pater eius?* Non'ne *ob amorem, quo flagrauit, turpißime gregem pauit alienum, & muros* Laomedonti *extruxit? cũ* Neptuno *mercede conductus, quæ illi negari potuit impune: ab eo'que primo* Rex *perfidus, quicquid cum* Dijs *pepigisset, didicit abnegare.* Idem *formosum puerum & dum amat, uiolauit, & dum ludit, occidit.* Homicida

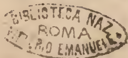
Mars

Mars, & per gratiam cædis crimine ab Atheniensibus liberatus, ne uideretur nimis ferus, & immanis, adulterium cum Venere commisit. Castor & Pollux, dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini desierunt. nam dolore iniuriæ concitatus Idas, alterum gladio transuerberauit. & eosdem poëtæ alternis uiuere, alternis mori narrant: ut iam sint non Deorum tantum, sed omnium mortalium miserrimi, quibus semel mori non licet. hos tamen Homerus ambos simpliciter (non ut poëtæ solent) mortuos esse testatur. Nam cum faceret in muris aßidentem Priamo Helenam, cunctos Græciæ principes recognoscere, solos autem se fratres suos requirere: subiecit orationi eius huiusmodi uersum:

Hæc ait. ast illos retinebat terra sepultos.

Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famã sui reliquit, nisi memoriam fraudum suarum? Cœlo scilicet dignus, quia palæstram docuit, & lyram primus inuenit. Liberum patrem in senatu Deorum summæ autoritatis, primæq; esse sententiæ, necesse est: quia præter Iouem solus omnium triumphauit, exercitum duxit, Indos debellauit, sed inuictus ille Imperator Indicus maximus, ob amorem, ac libidinem turpißime uictus est. Delatus enim Diam cum semiuiro comitatu, nactus est impudicam mulierem in litore: ac fiducia uictoriæ Indicæ, uir esse uoluit: ne nimium mollis uideretur: atque illam patris proditricem, fratris interemptricem, ab alio relictam, & repudiatam, in coniugium sibi uendicauit, & liberam fecit, & cum ea pariter ascendit in cœlum. Quid omnium horum pater Iupiter, qui in solenni precatione Optimus Maximus nominatur? non'ne à prima sua pueritia impius, ac penè parricida deprehenditur? cum patrem

regno

regno expulit, ac fugauit: nec expectauit mortem decrepiti senis, cupiditate regnandi: & cum paternum solium per uim, per arma cepisset, bello est à Titanibus lacessitus. quod humano generi principium fuit malorum. quibus uictis, & pace in perpetuum comparata, reliquam suam uitam in stupris, adulterijsq́; consumpsit. Omitto uirgines, quas imminuit. id enim tolerabile iudicari solet. Amphitryonem ac Tyndarum præterire nõ possum: quorum domos dedecore, atque infamia plenißimas reddidit. Illud uero summæ impietatis, ac sceleris, quòd regium puerum rapuit ad stuprum. Parum enim uidebatur, si in expugnanda fœminarum pudicitia maculosus esset, ac turpis: nisi etiam sexui suo iniuriam faceret: hoc est uerum adulterium, quod fit contra naturam. hæc qui fecit, uiderimus, an maximus, certe optimus non est. quod nomen à corruptoribus, ab adulteris, ab incestis abest: nisi forte nos erramus homines, qui talia facienteis sceleratos uocamus, ac perditos, omnibusq́; pœnis dignißimos iudicamus. Stultus autem M. Tullius, qui C. Verri adulteria obiecit: eadem enim Iupiter, quem colebat, admisit: Qui P. Clodio sororis incestum: at illi Optimo Maximo eadem fuit & soror, & coniux.

De Iouis ortu, uita, regno, nomine, & morte: & de Saturno, & Vrano. CAP. XI.

QVis est igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Non insulse quidam poëta triumphum Cupidinis scripsit. quo in libro non modo potentißimum Deorum Cupidinem, sed etiam uictorem facit. Enumeratis enim amoribus singulorum, quibus in potestatem Cupidinis, ditionemq́; uenissent: instruit pompam, in qua Iupiter cum cæteris

Dijs

Dijs ante currum triumphantis ducitur cathenatus. eleganter id quidem à poëta figuratum: sed tamen non multum distat à uero. Qui enim uirtutis est expers: qui cupiditatibus, ac libidinibus malis uincitur: non Cupidini (ut ille finxit) sed morti subiectus est sempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere: rem consyderemus: ut intelligãt homines, in quibus miseri uersentur erroribus. Regnare *in cœlo* Iouem *uulgus existimat. id & doctis pariter, & indoctis persuasum est. quod & religio ipsa, & precationes, & hymni, & delubra, & simulachra demõstrãt.* Eundem *tamen* Saturno, *&* Rhea *genitum confitentur.* Quomodo *potest* Deus *uideri, aut (ut ait poëta) hominũ rerumq; repertor, ante cuius ortum infinita hominũ milia fuerunt?* Eorum *scilicet, qui* Saturno *regnante uixerunt, ac priores luce, quàm* Iupiter, *sunt potiti.* Video *alium* Deum *regem fuisse primis temporibus, alium consequentibus.* Potest *ergo fieri, ut alius sit postea futurus.* Si *enim regnum prius mutatum est: cur desperemus etiã posterius posse mutari? nisi forte* Saturnus *generare potuit fortiorem:* Iupiter *non potest.* Atqui *diuinum imperium aut semper immutabile est: aut, si est mutabile, quod fieri non potest, semper utique mutabile est.* Potest *ergo* Iupiter *regnum amittere, sicut & pater eius amisit. ita plane. nam cum idem neque uirginibus, neque maritatis unquam pepercisset: abstinuit se tamẽ una* Thetide: *quòd responsum fuit, maiorem patre suo futurum, quisquis ex illa natus esset.* Primum *in eo imprudentia non* Dei: *cui nisi* Themis *futura dixisset, ipse nesciret. si autem diuinus non sit: ne deus quidem sit, unde ipsa diuinitas nominatur, ut ab homine humanitas.* Deinde *conscientia imbecillitatis, qui timuit utique maiorem. quod qui facit, scit*

utiq; profecto non esse se maximum, quando quidem potest aliquid maius existere. Idem per Stygiam paludem sanctißime iurat,

Vna superstitio, superis quae reddita diuis.

Quae est ista superstitio? aut à quo reddita? Est ergo aliqua potestas maxima, quae peierantes deos puniat? quae tanta formido est paludis infernae, si sunt immortales? quid metuunt eam, quam uisuri non sunt, nisi quos mori necesse est? Quid igitur homines oculos suos in coelum tollunt? quid per superos deierant, cum ipsi superi ad inferos deuoluantur? ibiq; habeant quod uenerentur, & adorent? Illud uero quale est? esse fata, quibus dij omnes & ipse Iupiter pareat. Si Parcarũ tanta uis est, ut plus possint quàm coelestes uniuersi, quamq; ipse rector, ac dominus: cur non illae potius regnare dicantur, quarum legibus ac statutis parêre omneis deos necesitas cogit? Nunc cui dubium est, quin is, qui alicui rei obsequitur, maximus non sit? nam si sit, non accipiat fata, sed faciat. Nunc ad illud, quod omiseram, redeo. In una utique sola fuit continentior, cum eam deperiret, & non uirtute aliqua, sed metu successoris. Quae formido utiq; eius est, qui sit & mortalis & imbecillis, & nihili. quippe qui potuit & tunc, cum nasceretur, extingui, sicut frater eius antè genitus extinctus est: qui si uiuere potuisset, nunquam minori conceßisset imperium. ipse autem furto seruatus, furtimq; nutritus, ζεύς siue ζήν appellatus est: non, ut isti putant, à feruore coelestis ignis, uel quòd uitae sit dator, uel quòd animantibus inspiret animas, quae uirtus solius dei est (quam enim poßit inspirare animam, qui ipse accipit aliunde?) sed quòd primus ex liberis Saturni maribus uixerit. Potuerunt igitur homines alium Deum

habere

habere regem, si Saturnus non fuisset ab uxore delusus. At enim poëtæ ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat. illi enim de hominibus loquebantur: sed ut eos ornarent, quorum memoriam laudibus celebrabāt, deos esse dixerunt. Itaq; illa potius ficta sunt, quæ tanquam de dijs, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti sunt: quod clarum fiet exēplo, quod inferemus. Danaën uiolaturus Iupiter, aureos numos largiter in sinum eius infudit. Hæc stupri merces fuit. At poëtæ, qui quasi de Deo loquebantur: ne autoritatē creditæ maiestatis infringerēt, finxerūt ipsum in aureo imbre delapsum, eadem figura, qua imbres ferreos dicunt, cum multitudinē telorum, sagittarumq; describunt. Rapuisse dicitur in aquila catamitum. poëticus color est. sed aut per legionē rapuit, cuius insigne aquila est: aut nauis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam, sicut taurum cum rapuit & transuexit Europam. Eodem modo conuertisse in bouem traditur Io Inachi filiam. quæ, ut iram Iunonis effugeret, ut erat iam setis obsita, iam bos tranasse dicitur mare, in Aegyptumque uenisse, atque ibi recepta pristina forma, dea facta, quæ nunc Isis uocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in tauro sedisse, nec Io factam bouem? Quòd certus dies habetur in fastis, quo Isidis nauigium celebratur. quæ res docet non tranasse illam, sed nauigasse. Igitur qui sapere sibi uidentur: quia intelligunt uiuum, terrenumque corpus in cœlo esse non posse: totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant, nec sentiunt, in terra id esse factum, quia res, ac libido ipsa terrena est. Non ergo res ipsas gestas finxerunt poëtæ: quod si facerent, essent uanißimi: sed rebus gestis addiderunt quendam colorem. Non enim obtre-

ctantes illa dicebant, sed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maxime quòd, dum hæc omnia ficta esse arbitrantur à poëtis, colunt, quod ignorant. nesciunt enim, qui sit poëticæ licentiæ modus, quousque progredi fingendo liceat: cum officium poëtæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt uere, in aliquas species obliquis figurationibus cum decore aliquo conuersa traducat. Totum autem, quod referas, fingere, id est ineptum esse, & mendacē potius, quàm poëtam. sed finxerũt ista, quæ fabulosa creduntur. num etiam illa, quæ de dijs fœminis, deorumq; connubijs dicta sunt? Cur igitur sic figurantur, sic coluntur? nisi forte non tantum poëtæ, sed & pictores etiam fictoresq; imaginum mentiuntur. Si enim hic Iupiter, qui à uobis dicitur Deus, non is est, qui ex Saturno, & Ope natus est: non oportuit nisi solius simulachrũ in templis omnibus collocari. quid sibi mulierum effigies uolunt? quid sexus infirmus? in quem si cecidit iste Iupiter: tum uerò ipsi lapides hominem fatebuntur. Mentitos aiunt esse poëtas, & his tamen credunt: immo uerò non esse mentitos, re ipsa probant. Ita enim deorum simulachra confingunt, ut ex ipsa diuersitate sexus appareat uera esse, quæ dicunt poëtæ. Nam quod aliud argumentum habet imago catamiti, & effigies aquilæ, cũ ante pedes Iouis ponuntur in templis, & cum ipso pariter adorantur: nisi ut nefandi sceleris, ac stupri memoria maneat in æternum? Non igitur à poëtis totum fictum est. aliquid fortasse traductum, & obliqua figuratione obscuratum, quò ueritas inuoluta tegeretur: sicut illud de sortitione regnorũ. Aiunt enim Ioui cœlum obtigisse, Neptuno mare, inferna Plutoni. cur non terra potius in sortē tertiam uenit? nisi quòd in terra gesta res

est. Ergo illud in uero est, quòd regnum orbis ita partiti, sortitiq; sunt, ut Orientis imperium Ioui cederet, Plutoni, cui cognomen Agesilao fuit, pars Occidentis obtingeret: eò quòd plaga oriēs, ex qua lux mortalibus datur, superior, occidentis autem, inferior esse uideatur. Sic ueritatem mendacio uelauerunt, ut ueritas ipsa persuasioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni sorte manifestum est, cuius regnum tale fuisse dicimus, quale M. Antonij fuit infinitum illud imperium, cui totius oræ maritimæ potestatem senatus decreuerat, ut prædones persequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obuenerunt. Quomodo id probari potest? Nimirum ueteres historiæ docēt. Antiquus autor Euhemerus, qui fuit ex ciuitate Messana, res gestas Iouis, & cæterorum, qui dij putantur, collegit, historiamq; contexuit ex titulis, et inscriptionibus sacris, quæ in antiquissimis tēplis habebātur, maximeq; in fano Iouis Triphylij, ubi auream columnam positam esse ab ipso Ioue, titulus indicabat: in qua columna gesta sua perscripsit: ut monimentum esset posteris rerum suarū. Hanc historiā interpretatus est Ennius, & secutus. cuius hæc uerba sunt: Iupiter imperiū Neptuno dat maris, ut insulis omnibus, & quæ loca sunt secundū mare, omnibus regnaret. Vera sunt ergo, quæ loquuntur poëtæ, sed obtentu aliquo, specieq; uelata. Potest et mons Olympus figuram poëtis dedisse, ut Iouem dicerent cœli regnum esse sortitum, quòd Olympus ambiguum nomen est & montis, & cœli. In Olympo autē Iouem habitasse, docet historia eadē: quæ dicit: Eadē tempestate Iupiter in monte Olympo maximam partem uitæ colebat, & eò ad eum in ius ueniebāt, siquæ res in cōtrouersia erant. Item, siquis quid noui inuener

uenerat, quod ad uitam humanã utile eſſet, eò ueniebat, atq; Ioui oſtendebat. Multa in hunc modũ poëtæ tranſ-ferunt, non ut in deos mentiantur, quos colunt, ſed ut figuris, uarijsq; coloribus uenuſtatem, ac leporem carminibus ſuis addant. Qui autẽ non intelligunt, quomodo, aut quare quidque figuretur, poëtas uelut mendaceis, & ſacrilegos inſequũtur. Hoc errore decepti etiã philoſophi, quòd ea, quæ de Ioue feruntur, minime in deum conuenire uidebantur, duos Ioues fecerunt, unum naturalem, alterum fabuloſum. Viderunt ex parte, quod erat uerum, eum ſcilicet, de quo poëtæ loquuntur, hominem fuiſſe. in illo autem naturali Ioue uulgari conſuetudine religionis inducti, errauerunt, quòd in deum nomen hominis tranſtulerunt, qui (ut ſuprà diximus) quia ſolus eſt, non indiget nomine. Iouem autem illum eſſe, qui ſit ex Ope, Saturnoq; natus, negari non poteſt. Vana igitur perſuaſio eſt eorũ qui nomẽ Iouis ſummo deo tribuunt. Solẽt enim quidam errores ſuos hac excuſatione defendere, qui conuicti de uno Deo, cum id negare nõ poſſunt, ipſum ſe colere affirmant: uerũ hoc ſibi placere, ut Iupiter nominetur. quo quid abſurdius? Iupiter enim ſine contubernio coniugis, filiæq; coli nõ ſolet. Vnde quid ſit, apparet: nec fas eſt id nomen eò transferri, ubi nec Minerua eſt ulla, nec Iuno. Quid, quòd huius nominis proprietas nõ diuinam uim exprimit, ſed humanam? Iouem enim, Iunonem'que à iuuando eſſe dictos Cicero interpretatur. Et Iupiter, quaſi iuuans pater dicitur: quod nomẽ in Deum minime congruit, quia iuuare hominis eſt, opis aliquid cõferentis in eum, qui ſit alienus, & exigui beneficij. Nemo ſic Deũ precatur, ut ſe adiuuet, ſed ut ſeruet, ut uitã, ſalutẽq; tribuat: quod multo plus, ac maius eſt, quàm iuuare

uare. Et quoniā de patre loquimur, nullus pater dicitur filios iuuare, cum eos generat, aut educat. Illud enim leuius est, quàm ut eo uerbo magnitudo paterni beneficij exprimatur. Quanto id magis inconueniens est Deo, qui uerus est pater, per quem sumus, & cuius toti sumus, à quo fingimur, animamur, illuminamur, qui nobis uitā impertit, salutem tribuit, uictum multiplicē subministrat. Non intelligit beneficia diuina, qui se iuuari tantummodo à Deo putat. Ergo non imperitus modus, sed etiā impius est, qui nomine Iouis uirtutem summæ potestatis imminuit. Quare si Iouem ex rebus gestis, & ex moribus hominem fuisse, in terraq; regnasse deprehēdimus: superest, ut mortem quoq; eius inuestigemus. Ennius in sacra historia, descriptis omnibus, quæ in uita sua gessit, ad ultimum sic ait: Deinde Iupiter postquā terrā quinquies circuiuit, omnibusq; amicis, atq; cognatis suis imperiū diuisit, reliquitq; hominibus leges, mores frumētaq; parauit, multaq; alia bona fecit, immortali gloria, memoriaq; affectus, sempiterna monimenta suis reliquit: ætate pessum acta, in Creta uitam commutauit, & ad Deos abijt, cumq; Curetes filij sui curauerunt, decorauerunt q; eum: & sepulchrum eius est in Creta in oppido Gnoso: & dicitur Vesta hanc urbē creauisse: inq; sepulchro eius est inscriptum antiquis literis Græcis, ὁ ζεὺς τοῦ κρόνου, id est Latine, Iupiter Saturni. Hoc certe nō poëtæ tradunt, sed antiquarum rerum scriptores. quæ adeo uera sunt, ut ea Sibyllinis uersibus confirmentur, qui sunt tales:

Δαίμονας ἀψύχους νεκύων εἴδωλα καμόντων,
ὧν κρήτη καύχημα τάφους ἡ δύσμορος ἴσχει.

Cicero de Natura deorum, cū treis Ioues à theologis nominari diceret, ait, tertium fuisse Cretensem, Saturni filium

lium: cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Quomodo igitur potest Deus alibi esse uiuus, alibi mortuus, alibi habere templum, alibi sepulchrũ? Sciant ergo Romani, capitolium suum, id est, summum caput religionũ suarum publicarum, nihil esse aliud, quàm inane monimentum. Veniamus nunc ad eius patrem, qui antè regnauit, & qui fortasse plus habebat in se, quòd ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus, quid in eo fuerit Deo dignum: In primis illud, quòd aureum seculum narratur habuisse, quòd iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in eo, quod in eius filio nõ fuit. Quid enim tan cõueniẽs Deo, quàm iustum regimen, ac pium seculum? Sed cùm eadem ratione natum esse cogito: nõ possum putare Deum summum, quòd uideam esse aliquid antiquius, cœlum scilicet, atq; terrã. At ego Deum quæro, ultra quem nihil est omnino, qui fons, & origo sit rerum. Hic sit necesse est, qui cœlum ipsum condidit, terramq; fundauit. Saturnus autem si ex his natus est (ut putatur) quemadmodum potest Deus esse principalis, qui alijs ortũ suum debet? aut quis præfuit mundo, antequàm Saturnus gigneretur? Sed hoc poëticum est (ut dicebam paulo antè) figmentum. nec enim fieri poterat, ut elementa insensibilia, tantoq; interuallo separata, in unum coirẽt, ac filium procrearent, aut is, qui natus esset, non potißimum genitoribus similis existeret, sed eam formam gereret, quam parentes sui non habebant. Quæramus ergo, quid ueritatis sub hac figura lateat. Minutius Felix in eo libro, qui Octauius inscribitur, sic argumẽtatus est: Saturnum, cum fugatus esset à filio, in Italiamq; uenisset: Cœli filium dictum, quòd soleamus eos, quorum uirtutem miremur, aut qui repentino aduenerint, de cœlo cecidisse, dicere: terræ

autem, quòd ignotis parentibus natos terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem similia ueri, non tamen uera: quia constat etiam tunc, cum regnaret, ita esse habitum. Potuit & *sic argumentari: Saturnum, cum potentißimus rex esset, ad retinendam parentũ suorum memoriam nomina eorum cœlo, terræq; indidisse, cum hæc prius alijs uocabulis appellarentur. qua ratione & montibus, & fluminibus nomina scimus imposita. Neque enim cum dicunt poëtæ de progenie Atlantis, aut Inachi fluminis, id potißimum dicunt, homines ex rebus sensu carentibus potuisse generari: sed eos utique significant, qui nati sunt ex ijs hominibus, qui uel uiui, uel mortui, nomina montibus, aut fluminibus indiderunt. Nam id apud ueteres, maximeq; Græcos usitatum fuit. sic maria eorum traxisse nomina accepimus, qui deciderãt in ea, ut Aegæum, Icarium, Hellespontium. & in Latio Auentinus uocabulum monti dedit, in quo sepultus est: Tyberinus, uel Tybris amni, in quo mersus est. Non ergo mirandum, si nomina eorum cœlo, terræq; attributa essent, qui reges genuerant potentißimos. Apparet ergo, non ex cœlo natum esse: quod fieri non potest: sed ex eo homine, cui nomen Vrano fuit. quod esse uerum, Trismegistus autor est. qui cum diceret admodum paucos extitisse, in quibus esset perfecta doctrina: in his Vranum, Saturnum, Mercurium cognatos suos nominauit. Hæc ille quia ignorauit, aliò traduxit historiam. qui quoniam quomodo potuerit argumentari, ostendi: nunc dicam, quomodo, ubi, à quo sit hoc dictum. non enim Saturnus hoc, sed Iupiter fecit. In sacra historia sic Ennius tradit. Deinde Pantum deducit in montem, qui uocatur cœli stella. Postquam eò ascendit, contemplatus est latè terras, ibiq; in eo*

monte aram creat cœlo: primusq; in ea ara Iupiter sacrificauit:in eo loco suspexit in cœlum, quod οὐρανὸς nominatur: idq;, quod supra mundum erat, quod æther uocatur, de sui aui nomine cœlo nomen indidit: idq; Iupiter, quod æther uocatur, precans primum cœlum nominauit: eamq; hostiam, quam ibi sacrauit, totam adoleuit. Nec hic tantum sacrificasse Iupiter inuenitur: *Cæsar quoque in Arato refert, Aglaosthenem dicere, Iouem cum ex insula Naxo aduersus Titanas proficisceretur, & sacrificium faceret in littore: aquilam ei in auspicium aduolasse: quam uictor bono omine acceptam tutelæ suæ subiugarit. Sacra uero historia etiam antè consedisse illi aquilam in capite, atque illi regnum portẽdisse, testatur. Cui ergo sacrificare Iupiter potuit, nisi Cœlo auo? quem dicit Euhemerus in oceano mortuum, & in oppido Aulatia sepultum.*

Quomodo Stoici figmẽta poëtarũ ad Philosophicam transferant rationem. CAP. XII.

QVoniã reuelauimus mysteria poëtarũ, & Saturni parẽtes inuenimus: ad uirtutes eius, & facta redeamus. Iustus in regno fuit. Primum ex hoc ipso iam deus nõ est, quòd fuit: Deinde quòd ne iustus quidẽ fuit, sed impius nõ modo in filios, quos necauit, uerũetiam in patrẽ, cui dicitur abscidisse genitalia. quod forsitan uere acciderit. Sed homines respectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt tanquam ineptißime fictam. quã tamen Stoici (ut solent) ad rationẽ physicam conantur traducere. quorum sentẽtiam Cicero, de natura deorum disserens, posuit. Cœlestem, inquit, altißimam, ætheriamq; naturam, id est, igneam, quæ per sese omnia gigneret, uacare uoluerũt eã parte corporis, quæ cõiunctione

alterius

alterius egeret ad procreandum. quæ ratio in Vestam potuit conuenire, si mas diceretur. Iccirco enim uirginem putant Vestam, quia ignis inuiolabile sit elementum, nihilq; nasci poßit ex eo. quippe qui omnia, quæ arripuerit, absumat. Ouidius in Fastis:

Nec tu aliud Vestam, quàm uiuam intellige flammam:
Nataq; de flamma corpora nulla uides:
Iure igitur uirgo est, quæ semina nulla remittit,
Nec capit, & comites uirginitatis amat.

Vulcano quoque id potuit ascribi, qui quidem putatur ignis, & tamen eum poëtæ non absciderunt. potuit & Soli, in quo est natura, & causa gignentium. nam sine Solis igneo calore neq; nasci quicquam, neq; augeri potest: ut nulli alij elemēto magis opus sit genitalibus, quàm calori, cuius fœtu concipiuntur, nascuntur, sustentantur omnia. Postremo etiam si ita sit (ut uolunt) quî magis abscissum esse cœlum putemus, quàm omnino sine genitalibus natum? Nam si per se gignit: non indigebat utiq; genitalibus, cū Saturnū ipsum procrearet. Si uerò habuit, & à filio abscissa sunt: ortus rerum, & natura omnis interißet. Quid, quòd ipsi Saturno non diuinum modo sensum, sed humanum quoq; adimunt? cum affirmant esse eū Saturnum, qui cursum, & conuersionem spatiorum, & temporū continet, eumq; Græce idipsum nomen habere. κρόνος enim dicitur, quod est idem, quod χρόνος, id est, spatium temporis. Saturnus autē est appellatus, quòd saturetur annis. Hæc Ciceronis uerba sunt exponentis sententiam Stoicorum, quæ quàm uana sit, cuiuis intelligere promptißimum est. Si enim Saturnus cœli est filius: quomodo potuit aut tempus è cœlo gigni, aut cœlum à tempore abscidi, aut postea tempus imperio spoliari à filio

Ioue

Ioue? Aut quomodo Iupiter natus est ex tempore? Aut quibus annis saturari poßit æternitas, cui nullus est finis?

Stoicorum illa sententia euersa: & ibi de Iouis ortu, Saturno, & Ope. CAP. XIII.

SI ergo uanæ sunt istæ rationes philosophorum: quid superest, nisi ut uere factũ esse credamus, id est, hominem ab homine abscissum? nisi fortè aliquis existimet deũ fuisse, qui timuit cohæredem: cum, si quid diuinitatis habuisset, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria, ne Iupiter nasceretur, qui eum regni possessione priuauit. Idem sororẽ suam Rheam, quam Latine Opem dicimus, cum haberet uxorem: responso uetitus esse dicitur, mares liberos educare: quòd futurum esset, ut à filio pelleretur. quam rem metuens, natos sibi filios non utiq; deuorabat (ut ferunt fabulæ) sed necabat. quanquam scriptum sit in historia sacra, Saturnũ, & Opem, cæterosq; tunc homines humanam carnem solitos esitare: uerum primum Iouem leges hominibus, moresq; cõdentem, edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo uesci. quod si uerũ est, quæ potest in eo fuisse iustitia? Sed fictum sanè putemus, Saturnum filios deuorasse, modo cum aliqua ratione: nunc iccirco, quod ait uulgus, comedisse filios suos cũ, qui extulerit, sepulturæq; mandauerit. Ops autem cum Iouem peperisset, subtraxit infantem, eumq; nutriendum furtim misit in Cretam. Rursum imprudentiam reprehendam, necesse est. Cur enim responsum ab alio potius accepit? Cur in cœlo constitutus, quæ gerebantur in terra, non uidebat? Cur eum Corybantes cymbalis fefellerunt? Postremo cur extitit aliqua uis potẽtior, aut maior, quæ illius uinceret potestatem? Nimirum senex à iuuene facile

cile uictus est, ac spoliatus imperio. Fugit igitur *expulsus, & in Italiam nauigio uenit, cum errasset diu, sicut* Ouidius *in* Fastorum *libris refert:*

Causa ratis superest. Thuscum *rate uenit ad amnem,*
Antè pererrato falcifer orbe Deus.

Hunc errantem, atq; inopē Ianus *excepit. cuius rei argumenta sunt numi ueteres: in quibus est cum duplici fronte* Ianus, *& in altera parte nauis, sicut idem poëta subiecit:*

At bona posteritas puppim formauit in ære,
Hospitis aduentum testificata Dei.

Omnes ergo non tantum poëtæ, sed historiarum quoque ac rerum antiquarum scriptores, hominem fuisse consentiunt, qui res eius in Italia *gestas memoriæ prodiderunt. Græci,* Diodorus, *&* Thallus. *Latini,* Nepos *&* Caßius, *&* Varro. *Nam cum agresti quodam more in* Italia *uiueretur:*

Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit, legesq; dedit, Latiumq; *uocari*
Maluit, his quoniam tutus latuisset in oris.

Censet'ne aliquis deum esse qui pulsus est, qui fugit, qui latuit? nemo tam stultus est. qui enim fugit, aut latet, & uim, & mortem timeat, necesse est. Orpheus, *qui temporibus eius recentior fuit: aperte,* Saturnum *in terra, & apud homines regnasse, commemorat:*

Πρώτιστος μὲν ἄναξ ἐξ ἐπιχθονίων κρόνος ἀνδρῶν,
Ἐκ δὲ κρόνου γίνετ᾽ αὐτὸς ἄναξ μέγας εὐρυόπα Ζεύς.

Item Maro noster;

Aureus hanc uitam in terris Saturnus *agebat.*

Et alio loco:

Aureaq; (ut perhibent) illo sub rege fuere
Secula: sic placida populos in pace regebat,

Neq;

Neq; superius dixit in cœlo egisse uitam, neque inferius superos in pace rexisse. unde apparet, illum regem fuisse terrenum. quod alibi apertius declarat:

– Aurea condet

Secula, quæ rursus Latio regnata per arua

Saturno quondam. Ennius *quidem in* Euhemero *nõ primum dicit regnasse Saturnum, sed Vranum patrem.* Initio, *inquit, primus in terris imperium summum Vranus habuit. is id regnum unà cum fratribus suis instituit, atque parauit. non magna dissensio. siquidem maximorum autorum de filio, ac patre dubitatio est. sed tamen utrunque fieri potest, ut & primus Vranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere, non regnum: postea Saturnus maiores sibi opes comparauerit, ac regium nomen asciuerit.*

Quid idem Ennius docet in sacra historia.

CAP. XIIII.

NVnc quoniam ab ijs, quæ retulimus, aliquantulum sacra historia dissentit: aperiamus ea, quæ ueris literis continentur, ne poëtarum ineptias in accusandis religionibus sequi, ac probare uideamur. Hæc Ennij uerba sunt. *Exin Saturnus uxorē duxit Opem. Titan qui maior natu erat, postulat ut ipse regnaret. ibi Vesta mater eorum, & sorores Ceres, atq; Ops suadent Saturno, ut de regno non concedat fratri. Ibi Titan, qui facile deterior esset, quàm Saturnus: iccirco, & quòd uidebat matrem, atque sorores suas operam dare, ut Saturnus regnaret: concessit ei, ut is regnaret. Itaque pactus est cum Saturno, uti si quid liberorū uirilis sexus ei natum esset, ne educaret. id eius rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filium qui primus natus est,*

eum

eum necauerunt. Deinde posterius nati sunt gemini, Iupiter, atq; Iuno. Tum Iunonem Saturno in conspectum dedêre, atq; Iouem clàm abscondunt, dantq; eum Vestæ educandū, celantes Saturnum. Item Neptunum clàm Saturno Ops parit, eumq; clanculum abscondit. ad eundem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem, & Glaucam. Pluton Latine est Diespiter: alij Orcum dicūt. ibi Glaucam filiam Saturno ostendūt, ac filium Plutonē celant, atq; abscondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hæc (ut scripta sunt) Iouis, fratrumq; eius stirps, atq; cognatio in hunc modum nobis ex sacra scriptione tradita est. Item paulo pòst hæc refert, Deinde Titan, postquàm resciuit Saturno filios procreatos, atque educatos esse clàm: seducit secum filios suos, qui Titani uocantur, fratremq; suum Saturnum, atq; opem comprehendit, eosq; muro circumegit: et custodiā his apponit. Hæc historia quàm uera sit, docet Sibylla Erythræa, eadem ferè dicēs, nisi quòd in paucis, quæ ad rem non pertinent, discrepat. Iupiter ergo liberatur summi sceleris crimine, quòd patrem uinxisse compedibus perhibetur. id enim Titan patruus fecit, quòd ille contra pactionem, iusq; iurandum mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic cōtexitur: Iouem adultum, cum audiuisset patrem, atq; matrem custodijs circunseptos, atque in uincula conièctos, uenisse cum magna Cretensium multitudine, Titanumq;, ac filios eius pugnando uicisse: parentes uinculis exemisse: patri regnum reddidisse: atque ita in Cretam remeasse: Post hæc deinde Saturno datam sortē, ut caueret, ne filius eum regno expelleret: illum eleuandæ sortis, atque effugiēdi pericli gratia insidiatum Ioui, ut eum necaret: Iouem cognitis insidijs regnum sibi denuo uendicasse, ac fugasse

Satur

Saturnum. qui cum iactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum, uel necandum Iupiter miserat: uix in Italia locum, in quo lateret, inuenit.

Quomodo, cùm fuerint illi homines, Dij fuerint nominati. CAP. XV.

QVibus ex rebus cum constet illos homines fuisse: non est obscurum, qua ratione Dij cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum, uel Vranum fuerunt propter hominum raritatem, qui agrestem uitam sine ullo rectore uiuebant: non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum, totamq; gentem summis laudibus, ac nouis honoribus iactare cœperint, ut etiam Deos appellarent, siue ob miraculum uirtutis (hoc uere putabant rudes adhuc, & simplices) siue (ut fieri solet) in adulationem præsentis potentiæ: siue ob beneficia, quibus erant ad humanitatem compositi. Deinde ipsi reges, cum chari fuissent ijs, quorum uitam composuerant, magnum sui desyderium mortui reliquerunt. Itaque homines eorum simulachra finxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium. progreßiq; longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperũt, ut & gratiam referre benemeritis uiderentur, & successores eorũ allicerent ad bene imperandi cupiditatem. quod Cicero de natura Deorum docet, dicens: Suscepit autem uita hominum, consuetudoq; communis, ut beneficijs excellentes uiros in cœlũ fama, ac uolũtate tolleret. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber. Et alio loco, atq; alio in plerisq; ciuitatibus intelligi potest, acuẽdæ uirtutis gratia, aut quo libentius reipublicæ causa periculũ adiret optimus quisq;,

uirorum fortium memoriam honore deorum immortaliũ consecratam. Hac scilicet ratione Romani Cæsares suos consecrauerunt,& Mauri reges suos. Sic paulatim religiones esse cœpere,dum illi primi,qui eos nouerãt,eo ritu suos liberos,ac nepotes,deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatem nominis in prouincijs omnibus celebrantur. Priuatim uerò singuli populi gentis aut urbis cõditores,seu uiri fortitudine insignes erant, seu fœminæ castitate mirabiles, summa ueneratione coluerunt,ut Aegyptij Isidem, Mauri Iubam, Macedones Cabyrum, Pœni Vranum, Latini Faunum, Sabini Sancum,Romani Quirinum. eodem utique modo Athenæ Mineruam,Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberũ, Apollinem Delphi. Sic per populos, atq; regiones uaria sacra suscepta sunt, dum grati homines esse in suos principes cupiũt,& quos alios honores uita carentibus deferant,inuenire non possunt.Præterea pietas eorum, qui successerant, plurimum contulit ad errorem. qui(ut diuina stirpe nati uiderẽtur) diuinos honores parentibus detulerunt, deferriq; iusserunt.An'ne potest aliquis dubitare, quomodo religiones deorum sint institutæ?cum apud Maronem legat Aeneæ uerba socijs imperantis:

Nunc pateras libate Ioui,precibusq; uocate
Achisen genitorem.

Cui non tantum immortalitatem,uerum etiam uentorum tribuit potestatem:

Poscamus uentos,atq; hæc mea sacra quotannis,
Vrbe uelit posita templis sibi ferre dicatis.

Idẽ scilicet de Ioue Liber,& Pan,& Mercurius, & Apollo,fecerunt: ac postea de his ipsis successores eorum. Accesserũt etiam poëtæ:et compositis ad uoluptatẽ car-

minibus, in cœlum eos sustulerunt: sicut faciunt qui apud reges etiā malos panegyricis mēdacibus adulātur. quod malum à Græcis ortum est. quorū leuitas instructa dicēdi facultate, & copia, incredibile est quantas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq; admirati eos, & susceperunt primi sacra illorum, & uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat:

Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας ἐπ᾽ ἀνδράσιν ἡγεμόνεσσι.
Πρὸς τί δὲ δῶρα μάταια καταφθιμένοις ἀνατίθης,
θύεις εἰδώλοις, τίς τοι πλάνην βάλεν ἐν νῷ
ὥς τέσε τάδε ποιεῖν μεγάλοιο θεοῖο προσώπου
λειπομένους;

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, sed etiam philosophus fuit, siquidem solus extitit Platonis imitator: in eo libro, quo seipsum de morte filiæ consolatus est, non dubitauit dicere, Deos, qui publicè colerētur, homines fuisse. Quod ipsius testimoniū cò debet grauißimū iudicari, quòd et augurale habuit sacerdotiū, & eosdem se colere, uenerariq; testatur: Itaq; intra paucos uersiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem se modo cōsecraturum esse profiteretur, quo illi à ueteribus sunt consecrati: & illos mortuos esse docuit, & originem uanæ superstitionis ostēdit. Cum uerò, inquit, & mares & fœminas complures ex hominibus in deorum numero esse uideamus, & eorum in urbibus, atq; agris augustißima delubra ueneremur: assentiamur eorū sapientiæ, quorum ingenijs, & inuentis omnem uitam legibus, & institutis excultam, constitutamq; habemus. Quòd si ullum unquam animal consecrandum fuit: illud profectò fuit. Si Cadmi, aut Amphionis progenies, aut Tyndari in cœlum tollenda fama fuit: huic idem honos certè dicandus est. quod quidem faciam: te'que omnium optimam

optimam, doctißimam'que, approbantibus dijs immortalibus ipsis in eorum cœtu locatam, ad opinionẽ omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis, præ nimio luctu delirasse Ciceronem. Atqui omnis illa oratio & doctrina, & exemplis & ipso loquendi genere perfecta, non ægri, sed constantis animi, ac iudicij fuit. & hæc ipsa sententia nullum præfert indicium doloris. Neque enim puto illum tam uarie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse, nisi luctum eius & ratio ipsa, & consolatio amicorũ, & temporis longitudo mitigasset. Quid, quòd idem dicit in libris de republica? idem de gloria? Nam de legibus, quo in opere Platonem secutus, leges uoluit ponere, quibus putaret usuram esse iustam, & sapientem ciuitatem: de religione ita sanxit: Diuos, & eos, qui cœlestes semper habiti sunt, colunto, & illos, quos in cœlo merita locauerunt, Herculem, Liberum, Aesculapium, Pollucem, Castorem, Quirinum. Item in Tusculanis, cum diceret totũ penè cœlum humano genere completum: Si uoluero, inquit, scrutari uetera, & ex illis ea, quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner: ipsi illi maiorum gentium Dij qui habentur, hinc à nobis profecti in cœlum reperientur. Quære, quorum demonstrantur sepulchra in Græcia, reminiscere quoniam es initiatus, quæ traduntur mysterijs: tum denique, quàm hoc late pateat, intelliges. Testatus est, uidelicet Attici conscientia ex ipsis mysterijs intelligi posse, quòd omnes illi homines fuerunt, qui coluntur, & cum de Hercule, Libero, Aesculapio, Castore, Polluce, incunctanter faterentur, de Apolline ac Ioue patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos maiorum gentium Deos appellauit, timuit aperte confiteri. Et iccirco ait,

late hoc patere: ut idem de Ioue, cæteris'que antiquioribus dijs intelligamus. quorum memoriam si eadem ratione ueteres consecrauerunt, qua se imaginem, nomen'que filiæ consecraturum esse dicit, ignosci mœrentibus potest, credentibus non potest. Quis enim tam demens, qui consensu, & placito innumerabilium stultorum, aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquẽ, quod ipse nõ habeat, dare alteri posse? Apud Romanos deus Iulius, quia hoc scelerato homini placuit Antonio: *deus Quirinus, quia hoc pastoribus uisum est: cum alter germani fratris extiterit, alter patriæ parricida: quòd si* COS. *non fuisset* Antonius, C.Cæsar *pro suis in rempub. meritis etiam defuncti hominis honore caruisset, & quidẽ consilio* Pi*sonis soceri, &* L.Cæ*saris propinqui: qui uetabant funus fieri: &* Dolabellæ COS. *qui columnam in foro, id est, titulum eius euertit, ac forum expiauit.* Nam Ro*mulum desiderio suis fuisse, declarat* Ennius, *apud quem populus amissum regem dolens, hæc loquitur:*

O' Ro*mule* Ro*mule dic, ò,*
Q*ualem te patriæ custodem dij genuerunt?*
T*u produxisti nos intra luminis oras.*
O' *pater, ò genitor, ò sanguen dijs oriundum.*

Ob *hoc desiderium facilius creditum est* Iulio Proculo *mentienti, qui subornatus à patribus est, ut nũciaret plebi suæ, uidisse se regẽ humano habitu augustiorẽ, cumq; mandasse ad populum, ut sibi delubrum fieret, se* Deum *esse, &* Q*uirinum uocari.* Q*uo facto & ipsi populo persuasit,* Romulum *ad deos abijsse: & senatum suspicione cædis regiæ liberauit.*

De Deorum sexu, & ortu. CAP. XVI.

Poteram ijs, quæ retuli, esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscepto operi necessaria. Nã quamuis ipso religionũ capite destructo, uniuersa sustulerim: libet tamẽ prosequi cætera, & redarguere plenius inueteratã persuasionẽ: ut tandẽ homines pudeat suorũ, ac pœniteat errorum. Magnum hoc opus, & homine dignum:

Relligionum animos nodis exoluere pergo.

ut ait Lucretius: qui quidem hoc efficere non poterat, quia nihil ueri afferebat. Nostrum est hoc officium, qui & uerum Deum asserimus, & falsos refutamus. Illi ergo qui poëtas finxisse de dijs fabulas opinantur, & deas fœminas esse credunt, & colunt: reuoluuntur imprudentes ad id, quod negauerant, coire illos, ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo sexus generãdi causa sint instituti. Recepta uerò sexuum diuersitate, non intelligunt consequens esse, ut cõcipiant. quod in deum cadere nõ potest, ut isti putant. nam & Iouis esse filios dicunt, & cæterorum deorum. Nascuntur ergo & quotidie quidem dij noui. nec enim uincuntur ab hominibus fœcunditate. Igitur deorum innumerabilium plena sunt omnia, nullo scilicet moriente. Nam cum hominum uis incredibilis, numerus sit inæstimabilis, quos tamẽ, sicuti nascuntur, mori necesse est: quid Deorum esse tandem putemus, qui tot seculis nati sunt, immortalesq́; manserunt? Cur ergo tam pauci coluntur? nisi forte arbitramur, non generandi causa, sed tantummodo capiendæ uoluptatis duos esse sexus deorum, & ea exercere, quæ homunculos & facere, & pati pudet. Cum uerò dicantur aliqui ex aliquibus nati: consequens est, ut semper nascantur, si quidem aliquando sunt nati: uel, si aliquando nasci desierunt, scire nos conuenit,

cur, aut quando desierint. Non illepide Seneca in libris *moralibus philosophiæ: Quid ergo est, inquit, quare apud poëtas salacißimus Iupiter desierit liberos tollere? Vtrũ sexagenarius factus est, & illi lex Papia fibulã imposuit? an impetrauit ius trium liberorũ? An tandem illi uenit in mẽtem, Ab alio expectes, alteri quod feceris? & timet, ne quis sibi faciat quod ipse Saturno? At isti, qui deos asserunt, uideant quomodo respondeant huic argumento, quod inferemus. Si duo sunt sexus deorum: sequitur cõcubitus: & si coëunt, & domos habeãt, necesse est. nec enim carent uirtute: ac pudore, ut hoc promiscue, aut in propatulo faciãt, sicut muta uidemus facere animalia. si domos habent: consequens est, ut & urbes habeant, & quidem autore Nasone: qui ait,*

Plebs habitat diuersa locis: à fronte potentes
Cœlicolæ, clariq; suos posuere penates.

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Iam, quis nõ uideat, quæ sequantur? arare illos, & colere: quod quidẽ uictus causa fit. ergo mortales sunt. Quod argumentum retrouersum idẽ ualet. Si enim agros nõ habent, ne urbes quidem: si urbes non habent, ne domos quidẽ. Si domibus carent, ergo & concubitu. Si concubitus ab his abest, & sexus igitur fœmineus. in dijs autem uidemus et fœminas esse. ergo dij non sunt. Dissoluat hoc argumentum, siquis potest. Ita enim res rẽ sequitur, ut hæc ultima necesse sit cõfiteri. Sed ne illud quidem dissoluet aliquis. Ex duobus sexibus alter fortior, alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem nõ cadit in deum: ergo nec fœmineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio, ut dij non sint: quoniam in dijs & fœminæ sunt.

De Stoicorum eadem ſententia: & ibi de Deorum ærumnis, & turpitudinibus. CAP. XVII.

OB has rationes Stoici alio uerſus Deos interpretantur. & quia non peruident, quid ſit in uero, conantur eos cum rerum naturalium ratione coniungere: quos Cicero ſecutus, de Dijs ac religionibus eorũ hanc ſententiam tulit. Videtis'ne igitur, ut à phyſicis rebus bene, atq; utiliter inuentis tracta ratio ſit ad cõmentitios, ac fictos deos? quæ res genuit falſas opiniones, erroresq; turbulentos, ſuperſtitiones penè aniles. & formæ enim Deorũ nobis, & ætates, et ueſtitus, ornatusq; noti ſunt. genera præterea, cõiugia, cognationes omnes, omniaq; traducta ad ſimilitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid uerius dici poteſt? Romanæ philoſophiæ princeps & ampliſſimo ſacerdotio præditus cõmentitios, ac fictos Deos redarguit. quorum cultus, ſuperſtitiones penè aniles eſſe teſtatur: falſis opinionibus, erroribusq; turbulentis implicatos eſſe homines queritur. Nam totus liber tertius de Natura deorũ omnes funditus religiones euertit, ac delet. Quid ergo à nobis expectatur amplius? Nũ eloquentia ſuperare poſſumus Ciceronem? minime id quidẽ: ſed fiducia illi defuit ignoranti ueritatem. quod ipſe ſimpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius ſe poſſe dicere quid non ſit, quàm quid ſit: hoc eſt, falſa ſe intelligere, uera neſcire. Clarum eſt igitur, homines fuiſſe illos, qui Dij putantur, & eorum memoriam poſt mortem conſecratam eſſe. ideo etiam ætates diuerſæ ſunt, & certæ imagines ſingulorum, quòd in eo habitu, & ætate ſingulorum ſimulachra configurata ſunt, in qua quenq; mors deprehendit. Conſideremus (ſi placet) ærumnas

infelicium deorum. Isis filium perdidit, Ceres filiam. expulsa, & per orbem terræ iactata Latona, uix insulam paruam, in qua pareret, inuenit. Deûm mater & amauit formosum adolescentem, & eundem cũ pellice deprehensum, exectis uirilibus semiuirum reddidit. & ideo nũc sacra eius à Gallis sacerdotibus celebrantur. Iuno pellices acerrime persecuta est: quia parere ipsa nõ potuit ex fratre. Insulam Samum scribit Varro prius Partheniam nominatam, quòd ibi Iuno adoleuerit, ibiq; etiam Ioui nupserit. Itaque nobilißimum, & antiquißimum templum eius est Sami, & simulachrum in habitu nubentis figuratum: & sacra eius anniuersaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adoleuit, si uirgo fuit primo, postea mulier: hominem fuisse, qui nõ intelligit, pecudẽ se fatetur. Quid loquar obscœnitatẽ Veneris omniũ libidinibus prostitutæ, non deorũ tantũ, sed & hominũ? Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam, ex Mercurio Hermaphroditum, qui est natus androgynus: ex Ioue Cupidinem, ex Anchise Aeneã, ex Bute Erycen, ex Adone quidem nullum potuit, quòd etiamtum puer ab apro ictus, & occisus est. quæ prima (ut in historia sacra cõtinetur) artem meretriciam instituit, autorq; mulieribus in Cypro fuit, uti uulgò corpore quæstum facerent. quod idcirco imperauit, ne sola præter alias mulieres impudica, & uirorum appetens uideretur. Etiam'ne habet hæc aliquid numinis? cuius plura numerãtur adulteria, quàm partus. Sed ne illæ quidem uirgines illibatam castitatem seruare potuerunt. Vnde enim putemus Erichthonium esse natum? an ex terra, ut poëtæ uideri uolunt? At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus dijs arma fecisset, ci'que Iupiter optionem dedisset præmij, quod uellet, postulandi, iurassetq;

rasset'que (ut solebat) per infernam paludem, se nihil negaturum: tũ faber claudus Mineruæ nuptias postulauit. Hic Iupiter Optimus Maximus tanta religione constrictus, abnuere non potuit: Mineruam tamen monuit repugnare: pudicitiamq; defendere. tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudisse aiunt semen, unde sit Erichthonius natus. id'que illi nomen impositum ἀπὸ τῆς ἔριδος, καὶ χθονὸς, id est, ex certamine, atque humo. Cur igitur uirgo eum puerum cum dracone conclusum, & obsignatum, tribus uirginibus Cecropidis commendauit? euidens (ut opinor) incestum, quod nullo modo posit colorari. Altera cum penè amatorem suum perdidisset, qui erat turbatis distractus equis: præstantissimum medicum Aesculapium curando iuueni aduocauit, cumq; sanatum,

—Secretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Egeriæ, nemoriq; relegat:
Solus ubi in syluis Italis, ignobilis æuum
Exigeret, uersoq; ubi nomine Virbius esset.

Quid sibi uult hæc tam diligẽs, tam solicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio uel tam longe, uel ad mulierem, uel in solitudinem? quid deinde nominis cõmutatio? postremo, quid equorũ tam pertinax abominatio? Quid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri, & amorem minime uirginalem? Erat plane, cur tantum laborem pro tam fideli iuuene susciperet, qui amanti nouercæ obsequium pernegaret.

De Deorum consecratione propter beneficia. CAP. XVIII.

HOc in loco refellendi sunt etiã ij, qui Deos ex hominibus esse factos, non tantum fatẽtur, sed, ut eos lau-

dent, etiam gloriantur, aut uirtutis gratia, ut Herculem: *aut munerum, ut* Cererem *ac* Liberum: *aut artium repertarum, ut* Aesculapium, *uel* Mineruam. *Hæc uero quàm inepta sint, quamq; non digna, propter quæ homines inexpiabili se scelere contaminent, hostesq; Deo uero fiãt, quo contempto, mortuorum sacra suscipiunt: ex singulis rebus ostendam. Virtutem esse dicunt, quæ hominẽ tollat in cœlum, non illã de qua Philosophi dixerũt, quæ posita est in bonis animi, sed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo. quæ quoniam præcipua in Hercule fuit: immortalitatem meruisse creditur. Quis tam stulte ineptus est, ut corporis uires diuinum, uel etiam humanum bonum iudicet, cũ sint & maiores pecudibus attributæ, & uno morbo sæpe frangantur; uel ipsa senectute minuantur, & corruant? Itaque idem ille, cum deformari ulceribus toros suos cerneret: nec sanari se uoluit, nec senem fieri, nequando seipso minor, aut deformior uideretur. Hunc à rogo, quo uiuum seipsum combusserat, ascendisse in cœlum putauerunt: eaq; ipsa, quæ stultißime admirati sunt, simulachris, & imaginibus expressa, & cõsecrata posuerũt, ut in perpetuum uanitatis eorum monimenta perstarent, qui ob necem bestiarum Deos fieri credidissent. Sed hæc* Græcorum *fortasse culpa, qui res leuißimas pro maximis semper habuerunt. Quid nostri, num sapientiores? qui athleticam quidem uirtutem cõtemnunt; quia nihil obest: sed regiam, quia late solet nocere, sic admirantur, ut fortes, & bellicosos duces in Deorũ cœtum locari arbitrentur, nec esse ullam aliã ad immortalitatẽ uiam, quàm exercitus ducere, aliena uastare, urbes delere, oppida excindere, liberos populos aut trucidare, aut subijcere seruituti. uidelicet quò plures homines afflixerint,*

spoliau

ſpoliauerint, occiderint: eò ſe nobiliores, & clariores putant: & inanis gloriæ ſpecie capti, ſceleribus ſuis nomen uirtutis imponunt. Iam mallem, ut à ferarum cædibus Deos *ſibi fingerent, quàm immortalitatem tam cruentam probarent. Siquis unum hominem iugulauerit, pro contaminato, ac nefario habetur: nec ad terrenum hoc domicilium* Deorum *admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidauerit, cruore campos inundauerit, flumina infecerit: non modo in templum, ſed etiam in cœlum admittitur. Apud* Ennium *ſic loquitur* Africanus:

Si fas cædendo cœleſtia ſcandere cuiquam eſt:
Mi ſoli cœli maxima porta patet.

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit, ac perdidit. O' quantis in tenebris Africane *uerſatus es: uel potius ò poëta, qui per cædes & ſanguinem patere hominibus in cœlum aſcenſum putaueris. Cui uanitati &* Cicero *aſſenſit. Eſt uerò, inquit,* Africane. *nam &* Herculi *eadem ipſa porta patuit. Tanquam ipſe plane, cum id fieret, ianitor fuerit in cœlo. Equidē ſtatuere non poſſum, dolendum'ne potius, an ridendum putem, cum uideam & graues & doctos, & (ut ſibi uidentur) ſapientes uiros, in tam miſerandis errorum fluctibus uolutari. Si hæc eſt uirtus, quæ nos immortales facit: mori equidem malim, quàm exitio eſſe quamplurimis. Si aliter immortalitas parari non poteſt, niſi per ſanguinem: quid fiet, ſi omnes in concordiam conſenſerint? Quod certe fieri poterit, ſi pernicioſo, & impio furore proiecto, innocentes eſſe ac iuſti uelint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit uirtus, quia hominibus in homines ſæuire nō dabitur? Sed iſti qui euerſiones urbium populorumq;*

lorumq́; summam gloriam computant: otium publicum non ferent, rapient, saeuient, & iniurijs insolenter illatis, humanae societatis foedus irrumpent, ut habere hostem poßint, quem sceleratius deleant, quàm laceßierint. Nunc *ad reliqua pergamus.* Nomen deorum Cereri ac Libero *traditio munerum fecit.* Possum *diuinis docere literis, uinũ atq; fruges ante progeniẽ coeli, atq;* Saturni *fuisse in usu hominum: sed ab his sane inuenta esse fingamus.* Num *potest plus, aut maius uideri, collegisse fruges, hisq́; fractis, panem facere docuisse, aut uuas de uitibus lectas expreßisse, uinũq́; fecisse: quàm fruges ipsas, aut uites generasse, aut protulisse de terra?* Reliquerit *haec sane deus humanis ingenijs eruẽda: tamẽ fieri nõ potest, quin ipsius sunt omnia, qui et sapientiã tribuit homini, ut inueniret, & ipsa illa, quae possent inueniri, primus inuenit.* Artes *quoq; suis inuentoribus immortalitatem peperisse dicuntur, ut* Aesculapio *medicina,* Vulcano *fabrica.* Colamus *igitur et illos, qui fullonicã sutrinamq́; docuerũt.* Cur *autem figulinae repertori honos nõ habetur?* An *quia isti diuites uasa* Samia *contemnunt?* Sunt *& aliae artes, quarũ repertores humanae uitae plurimum profuerunt.* Cur *non etiam illis attributa sunt templa? sed nimirum* Minerua *est, quae omnes reperit: ideoq́; illi opifices supplicant.* Ergo *ab his sordibus* Minerua *ascendit in coelum.* Est *uero causa, cur quisquam derelinquat eum, qui terram cum animantibus, coelum cũ astris, & luminibus exorsus est, ut eam ueneretur, quae telam docuit ordiri?* Quid *ille, qui uulnera in corporibus sanare docuit? nũ potest esse praestantior, quàm qui corpora ipsa formauit? sentiendi, ac uiuendi rationem dedit? herbas deniq; ipsas, & caetera, quibus medendi ars constat, excogitauit, ac protulit?*

De

De cultu Dei ueri, & falsorum.

CAP XIX.

AT enim dicet aliqs, & huic summo, qui fecit omnia, & illis, qui partim profuerunt, suam uenerationem esse tribuendam. Primum nec factum est unquam, ut qui hos colit, etiã Deum *coluerit, neq; fieri potest. quoniam si honos idẽ tribuitur alijs: ipse omnino nõ colitur. cuius religio est, illum esse unum, ac solum* Deum *credere. Clamat summus poëta, eos omnes, qui inuẽtas uitam excolucre per artes, apud inferos esse, ipsumq; illũ medicinæ repertorem, talis & artis, ad stygias undas fulmine esse detrusum: ut intelligamus, quantum ualeat pater omnipotens, qui & deos fulminibus extingat. Sed homines ingeniosi hanc secũ habebant fortasse rationẽ, quia* Deus *fulminari non potest: apparet non esse factum. imò uero, quia factum est, apparet hominẽ fuisse, non deum.* Men*dacium enim poëtarum non in facto est, sed in nomine.* Metuebant *enim malum, si contra publicam persuasionẽ faterẽtur, quod erat uerũ.* Quòd *si hoc cõstat inter ipsos, ex hominibus deos factos: cur ergo non credunt poëtis, siquando illorum fugas, & uulnera, & mortes, & bella, & adulteria describũt? Quibus ex rebus intelligi datur, non potuisse ullo pacto fieri deos: quia ne homines quidem probi fuerunt: eaq; in uita sua gesserunt, quæ mortẽ pariunt sempiternam.*

De Dijs Romanorum proprijs & eorum sacris. CAP. XX.

VEnio nunc ad proprias Romanorũ *religiones: quoniam de communibus dixi.* Romuli *nutrix* Lupa *honoribus est affecta diuinis. Et ferrem, si id animal ipsum fuisset, cuius figurã gerit.* Autor *est* Liuius, Larẽtiæ *esse simula*

simulachrum, & quidem non corporis, sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor, & propter uulgati corporis uilitatẽ Lupa inter pastores, id est, meretrix nũcupata est, unde etiam Lupanar dicitur. exemplum scilicet Atheniensium in ea figuranda Romani secuti sunt. Apud quos meretrix quædam nomine Leæna, cum tyrannum occidisset: quia nefas erat, simulachrum cõstitui meretricis in templo, animalis effigiem posuerunt, cuius nomen gerebat. Itaq; ut illi monimentum ex nomine, sic isti ex professione fecerunt. Huius nominis etiam dies festus dicatus est, & Larentinalia constituta. Nec hanc solum Romani meretricem colunt, sed Faulam quoq;, quam Herculis scortum fuisse, Verrius scribit. Iam quanta ista immortalitas putanda sit, quam etiam meretrices assequantur? Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæsiuisset, populum Romanum scripsit hæredem, certam pecuniam reliquit, cuius ex annuo fœnore suus natalis dies celebraretur, editione ludorum, quos appellãt Floralia. Quod quia Senatui flagitiosum uidebatur: ab ipso nomine argumentum sumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam finxerunt esse, quæ floribus præsit, eamq; oportere placari, ut fruges cum arboribus, aut uitibus bene, prosperéq; florescerent. Eum colorem secutus in Fastis poëta, non ignobilem nympham fuisse narrauit, quæ sit Chloris uocitata, eam'que Zephyro nuptam, quasi dotis loco id accepisse muneris à marito, ut haberet omnium florum potestatem. Honeste quidem ista dicuntur, sed inhoneste, turpiterq; creduntur. Nec debent, cum ueritas quæritur, huiusmodi nos uelamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cũ omni lasciuia, conuenientes memoriæ meretricis. Nam præter uerborum

borum licentiam, quibus obscœnitas omnis effunditur, exuuntur etiã uestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc mimorum funguntur officio, & in conspectu populi usque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur. Cloacinæ simulachrum in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit: & quia cuius esset effigies ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pauorẽ, Palloremq́; Tullus Hostilius figurauit, & coluit. Quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper Deos suos (sicut optari solet) præsentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de consecratione honoris, atque uirtutis, honestate nominum differt, re congruit. Eadem uanitate Mentem quoque inter Deos collocauit Senatus. quã profecto si habuisset, eiusmodi sacra nunquam suscepisset. Magnũ Cicero, audaxq́; cõsilium suscepisse Græciam dicit, quòd cupidinum, & amorum simulachra in gymnasijs consecrasset. adulatus est uidelicet Attico, & irrisit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino consilium dicẽdum fuit, sed impudicorũ hominum perdita, & deplorata nequitia, qui liberos suos, quos erudire ad honesta deberent, prostituerũt libidini iuuentutis: à quibus flagitiorum Deos & in illis potißimum locis, ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, & in illa coli ætate uoluerunt, quæ simplex, & improuida prius irretiri, & in laqueos potest cadere, quàm cauere. Quid mirum, si ab hac gente uniuersa flagitia manarunt? apud quam ipsa uitia religiosa sunt, eaq́; non modo non uitantur, uerum etiam coluntur. Et ideo huic sententiæ, tanquam Græcos prudentia uinceret, adiecit: Virtutes enim oportet, non uitia consecrari. Quod si recipis ò M. Tulli; non uides forte, ut irrumpant uitia cum

uirtutibus

uirtutibus:quia mala bonis adhærent, & in animis homi num potentiora sunt.quæ si uetas cõsecrari, respondebit tibi illa eadem Græcia, *se alios deos colere, ut prosint, alios,ne noceant.* Hæc *enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro dijs habent, ut* Romani Rubiginem, *ac* Febrẽ.Si *ergo uitia consecranda non sunt,in quo tibi assentior:ne uirtutes quidem.*Non *enim per se sapiunt,aut sentiunt:neq; intra parietes, aut ædiculas luto factas,sed intra pectus collocandæ sunt, & interius comprehenden dæ,ne sint falsæ, si extra hominẽ fuerint collocatæ.*Itaq; *præclaram illam legem tuã derideo,quam ponis his uerbis.*Ast *illa, propter quæ datur homini ascensus in cœlũ, mentem, uirtutem, pietatem, fidem, earumq; laudum delubra sunto.*Atqui *hæc separari ab homine non possunt. Si enim colenda sunt, in homine ipso sint, necesse est.* Si *autem sunt extra hominem: quid opus est ea colere quibus careamus?*Virtus *colenda est,non imago uirtutis.& colenda est non sacrificio aliquo,aut thure,aut precatione solenni, sed uoluntate sola, atque proposito.* Nam *quid est aliud colere uirtutem, nisi eam comprehendere animo, & tenere? quod unusquisque simulac cœpit uelle,consequitur.* Hic *solus uirtutis est cultus. nam religio & ueneratio nulla alia nisi unius dei tenenda est.* Quid *igitur opus est ò uir sapientißime, superuacuis extructionibus loca occupare, quæ poßint humanis usibus cedere?quid sacerdotes constituere uana, & insensibilia culturos? quid immolare uictimas? quid tantos sumptus uel fingendis, uel colendis imaginibus impendere?* Firmius, *& incorruptius templum est pectus humanum, hoc potius ornetur,hoc ueris illis numinibus impleatur.* Has *ergo falsas cõsecrationes sequitur, quod necesse est.*

Qui

Qui enim uirtutes sic colunt, id est, qui umbras, atq; imagines uirtutum consectantur: ea ipsa, quae uera sunt, tenere non possunt. Itaq; nulla in quoquam uirtus est, uitijs ubiq; dominantibus: nulla fides, omnia pro se unoquoq; rapiente: nulla pietas, nec consanguineis, nec parentibus, parcente auaritia, & cupiditate in uenenum & ferrum ruente: nulla pax, nulla concordia, publice bellis saeuientibus, priuatim uero inimicitijs usq; ad sanguinem furentibus: nulla pudicitia, libidinibus effraenatis omnem sexum, & omnes corporis partes contaminantibus. nec tamen desinunt ea colere, quae fugiunt, & oderunt. Colunt enim thure, ac summis digitis, quae sensibus intimis colere debuerunt. qui error omnis ex illius principalis, ac summi boni ignoratione descendit. Vrbe à Gallis occupata, obsessi in capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, aedem Veneri Caluae consecrarunt. Non igitur intelligunt, quàm uanae sint religiones, uel ex eo ipso, quòd eas his ineptijs cauillantur. À Lacedaemonijs fortasse didicerant, Deos sibi ex euẽtis fingere. qui cum Messenios obsiderẽt, & illi furtim deceptis obsessoribus egreßi, ad diripiendam Lacedaemonem cucurrissent: à Spartanis mulieribus fusi, fugatiq; sunt. Cognitis autẽ hostium insidijs, Lacedaemonij sequebantur. His armatae mulieres obuiã longius exierunt. quae cum uiros suos cernerent parare se ad pugnam, quòd putarẽt Messenios esse, corpora sua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati, sicut erant, armati permisti sunt utiq; promiscue. nec enim uacabat discernere. sic iuuenes ab ijsdem antè admißi, cum uirginibus, ex quibus sunt parthenij nati, propter huius facti

c memo

memoriā ædē Veneri armatæ, ſimulachrumq́; poſuerūt. quod tametſi ex cauſa turpi: tamen honeſtius uidetur, armatam Venerem conſecraſſe, quàm caluam. Eodem tempore Ioui quoque Piſtori ara appoſita eſt, quòd eos in quiete monuiſſet, ut ex omni frumento, quod haberēt, panem facerent, & in hoſtiū caſtra iactarent: eoq́; facto ſoluta eſt obſidio, deſperantibus Gallis inopia ſubigi poſſe Romanos. Quæ iſta religionum deriſio eſt? ſi earū defenſor eſſem, quid tam grauiter queri poſſem, quàm deorum numen in tantum ueniſſe contemptum, ut turpiſsimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem deam? uel potius doctos uiros celebrandis fornacalibus operari? quis, cū audiat deā Mutam, tenere riſum queat? Hanc eſſe dicunt, ex qua ſint nati Lares: & ipſam, Laram nominant, uel Larundam. Quid præſtare colenti poteſt, quæ loqui non poteſt? Colitur & Caca, quæ Herculi fecit indicium de furto boum, diuinitatem conſecuta, quia prodidit fratrem: Et Cunina, quæ infantes in cunis tuetur, ac faſcinum ſummouet: Et Sterculius, qui ſtercorandi agri rationem primus induxit: Et Mutinus, in cuius ſinu pudendo nubentes præſident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibaſſe uideatur: Et mille alia portenta: ut iam uaniores qui hæc colenda ſuſceperint, quàm Aegyptios eſſe dicamus, qui monſtruoſa & ridicula quædam ſimulachra uenerantur, & colunt. Et hæc tamen habent aliquam imaginem. Quid, qui lapidem colunt informem, atque rudem, cui nomen eſt Terminus? Hic eſt, quem pro Ioue Saturnus dicitur deuoraſſe. nec immerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinius capitolium facere uellet: eóque in loco multorum Deorum

rum

rum sacella essent: consuluit eos per auguria: utrum Ioui cedere uellent: & cedētibus cæteris, Solus terminus mansit. Vnde illum poëta Capitoli immobile saxum uocat. Iam ex hoc ipso quàm magnus Iupiter inuenitur, cui non cessit lapis, ea fortasse fiducia, quòd illum de paternis faucibus liberauerat. Facto itaque capitolio, supra ipsum terminum foramen est in tecto relictum: ut, quia non cesserat, libero cœlo frueretur, quo ne ipsi quidem fruebantur, qui lapidem frui putauerunt. Et huic ergo publice supplicatur, quasi custodi finium Deo: qui non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est. Quid de ijs dicam, qui colunt talia, nisi ipsos potissimum lapides, ac stipites esse?

De Dijs Barbarorum quibusdam proprijs, & eorum sacris: & itidem de Romanis.

CAP. XXI.

DIximus de Dijs ipsis, qui coluntur: nunc de sacris, ac mysterijs eorum pauca dicenda sunt. Apud Cypri Salaminem, humanam hostiam Ioui Teucrus immolauit: idq; sacrificium posteris tradidit: quod est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Tauros, inhumanam, & feram gentem, uti Dianæ hospites immolarentur: & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Esum, atq; Teutatem humano cruore placabant. Nec Latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt. siquidem Latialis Iupiter etiam nunc sanguine colitur humano. Quid ab his boni precatur, qui sic sacrificant? Aut quid tales Dij hominibus præstare possunt, quorū pœnis propitiantur? Sed de Barbaris nō est adeo mirandum, quorum religio cum moribus con-

gruit. Nostri uerò, qui semper mansuetudinis, & humanitatis gloriam sibi uendicarunt: non'ne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntur? Hi enim potius scelerati sunt habendi, qui, cũ sint liberalium disciplinarũ studijs expoliti, ab humanitate desciscunt, quàm qui rudes, & imperiti ad mala facinora, bonorũ ignoratione labũtur. Apparet tamen, antiquum esse hunc immolandorum hominum ritum. siquidem Saturnus in Latio eodem genere sacrificij cultus est: non quidem ut homo ad aram immolaretur, sed uti in Tyberim de ponte miluio mitteretur. quod ex responso quodam factitatũ, Varro autor est: cuius responsi ultimus uersus est talis:

Καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Quod quia uidetur ambiguum: & fax illi, & homo iaci solet. Verum id genus sacrificij ab Hercule, cũ ex Hispania rediret, dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex scirpo: ut Ouid. in Fastis docet:

Donec in hæc uenit Tirynthius arua: quotannis
Tristia Leucadio sacra peracta modo.
Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
Herculis exemplo corpora falsa iace.

Hæc sacra Vestales uirgines faciunt: ut ait idem:

Tum quoq; priscorum uirgo simulachra uirorum
Mittere roboreo scirpea ponte solet.

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Iouis, quid dicam, nõ inuenio. Tam barbaros, tam immanes fuisse homines, ut parricidium suum, id est tetrum, atque execrabile humano generi facinus sacrificium uocarent: cum teneras, atque innocentes ani-

mas

mas, quæ maxime est ætas parentibus dulcior, sine ullo respectu pietatis extinguerent, immanitatemq; omnium bestiarum, quæ tamen fœtus suos amant, feritate superarent. O *dementiam insanabilem. quid illis isti* Dij *amplius facere possent, si essent iratissimi, quàm faciũt propitij? cum suos cultores parricidijs inquinãt, orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? Quid potest esse his hominibus sancti? Aut quid in prophanis locis faciẽt, qui inter aras* Deorũ *summa scelera committunt?* Pescenius Festus *in libris historiarum per satyram refert,* Carthaginienses Saturno *humanas hostias solitos immolare: et cum uicti essent ab* Agathocle *rege* Siculorũ, *iratum sibi deum putauisse: itaq; ut diligentius piaculum soluerent, ducentos nobilium filios immolasse:*

Tantum relligio potuit suadere malorum:
Quæ peperit sæpe scelerosa, atq; impia facta.

Cui *ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant? cum tantam partem ciuitatis occiderent, quantam fortasse ne* Agathocles *quidem uictor occiderat.* Ab *isto genere sacrorũ non minoris insaniæ iudicanda sunt publica illa sacra, quorũ alia sunt matris* Deûm, *in quibus homines suis ipsi uirilibus litant: Amputato enim sexu, nec uiros se, nec fœminas faciunt: Alia uirtutis, quam eandem* Bellonam *uocant: in quibus ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant. Sectis nanque humeris, & utraq; manu districtos gladios exerentes, currũt, efferuntur, insaniunt.* Optime *igitur* Quintilianus *in fanatico:* I*stud, inquit, si* Deus *cogit, iratus est.* Etiam'ne *hæc sacra sunt?* Non'ne *satius est pecudum more uiuere, quàm* Deos *tam impios, tam profanos, tam sanguinarios colere? Sed unde isti errores, & hæc tanta flagitia manauerunt*

uerunt, suo loco disseremus. interim uideamus & cætera, quæ carent scelere: ne studio insectandi uideamur eligere peiora. Isidis Aegyptia sacra sunt, quatenus filium paruulum uel perdiderit, uel inuenerit. Nam primo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundunt, lamentantur, sicut ipsa, cum perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quasi inuentus, & in lætitiam luctus ille mutatur. ideo Lucanus:

—Nunquamq; satis quæsitus Osiris.

Semper enim perdunt, & semper inueniunt. Refertur ergo in sacris imago rei, quæ uera gesta est. quæ profecto, si quid sapimus, declarat mortalem mulierẽ fuisse, ac penè orbam, nisi unicum reperisset. quod illum ipsum poëtam minime fugit, apud quem Pompeius adolescens, morte patris audita, hæc loquitur:

Euoluam busto iam numen gentibus Isim,
Et tectum ligno spargam per uulgus Osirim.

Hic est Osiris, quem Serapin & Serapidẽ uulgus appellat. Solent enim mortuis cõsecratis nomina immutari, credo, ne quis putet eos homines fuisse. Nã et Romulus post mortem Quirinus dictus est, & Leda Nemesis, & Circe Marica: & Ino, postquam se præcipitauit in mare, Leucothea, materq; Matuta: & Melicertes filius eius Palæmon, atque Portunnus. Sacra uerò Cereris Eleusinæ, non sunt his dissimilia. Nã sicut ibi Osiris puer plãctu matris inquiritur: ita hic ad incestũ patrui matrimonium rapta Proserpina: quam quia facibus ex Aetnæ uertice accẽsis quæsisse in Sicilia Ceres dicitur: iccirco sacra eius ardentiũ tedarũ iactatione celebrantur. Apud Lampsacũ Priapo litabilis uictima est asellus. Cuius sacrificij ratio in Fastis hæc redditur. Cum dij omnes ad festũ Matris magnæ con

gnæ conuenissent: epulisq; satiati, noctem lusibus ducerent: quieuisse humi Vestam, somnumq; cepisse: ibi Priapum somno eius, ac pudicitiæ insidiatum: sed illam intem pestiuo clamore aselli, quo Silenus uehebatur, excitatam: libidinem uero insidiatoris esse detectam: Hac de causa Lampsacenos asellum Priapo quasi in ultionem mactare consueuisse: apud Romanos uero eundem Vestalibus sacris in honorem pudicitiæ cõseruatæ panibus coronari. Quid turpius, quid flagitiosius, quàm si Vesta beneficio asini uirgo est? At poëta fabulam finxit. Num ergo illud est uerius, quod referunt, qui φαινόμενα conscripserunt: cũ de duabus cancri stellis loquuntur, quas Græci ὄνους uocant? asellos fuisse, qui Liberum patrem transuexerint, cum amnem transire non posset: quorum alteri hoc præmium dederit, ut humana uoce loqueretur: itaq; inter eũ, Priapumq; ortum esse certamen de membri obscœni magnitudine: Priapum uictum, & iratum interemisse uictorem. Hoc uero multo magis ineptum est: sed poëtis licet quicquid uelint. Non excutio tam deforme mysterium, nec Priapum denudo, ne quid appareat risu dignum. Finxerunt hæc sanè poëtæ: sed necesse est, alicuius maioris turpitudinis tegendæ gratia ficta sint. Quæ sint ergo quæramus. At ea profectò manifesta est. Nam Sicut Lunæ taurus mactatur, quia similiter habet cornua, &

Placat equo Persis radijs Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri uictima tarda Deo:

ita in hoc quia magnitudo membri uirilis enormis est, nõ potuit ei monstro aptior uictima reperiri, quàm quæ ipsum, cui mactatur, poßit imitari. Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Herculis sacra sunt: quorum à cæteris longe diuersus est ritus. siquidem non εὐφημίᾳ (ut

Græci appellant) sed maledictis, & execratione celebrãtur: eaq; pro uiolatis habent, si quando inter solennes ritus uel imprudenti alicui exciderit bonum uerbum. Cuius rei hæc ratio redditur, si tamẽ ulla esse in rebus uanissimis potest. Hercules, cum eò delatus esset, famemq; pateretur: aratorem quendam aspexit operantem, ab eóq; petere cœpit, ut sibi unum bouem uẽderet. Enimuero ille negauit fieri posse, quia spes sua omnis colendæ terræ, duobus illis iumentis niteretur. Hercules solita uiolentia usus, quia unum accipere non potuit, utrunq; sustulit. at ille infelix, cum boues suos mactari uideret, iniuriam suã maledictis ultus est. quod homini elegãti, & urbano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumq; alienos boues deuorat: illum sibi amarissimè cõuiuantem, cum risu, & cachinnis audiebat. Sed postquàm Herculi diuinos honores ob admirationẽ uirtutis deferri placuit: à ciuibus ei ara posita est, quam de facto, βούζυγον id est, bouis iugum nominauit: ad quam duo iuncti boues immolarentur, sicut illi, quos abstulerat aratori. eumq; ipsum sibi constituit sacerdotẽ, ac præcepit, ut ijsdem maledictis semper in celebrandis sacrificijs uteretur, quòd negaret se unquam epulatũ esse iucundius. Hæc iam nõ sacra sunt, sed sacrilegia, in quibus id sanctũ ducitur, quod in alijs si fiat, etiam seuerissime uindicatur. Ipsius autem Cretici Iouis sacra quid aliud quàm quomodo sit aut subtractus patri, aut nutritus, ostendunt? Capella est Amaltheæ nymphæ, quæ uberibus suis aluit infantem. de qua Germanicus Cæsar in Aratæo carmine sic ait:

—Illa putatur
Nutrix esse Iouis, si uere Iuppiter infans
Vbera Creteæ mulsit fidissima capræ:

Sydere

Sydere quæ claro gratum testatur alumnum.

Huius capellæ corio usum esse pro scuto Ioue contra Titanas dimicante, Musæus autor est. unde à poëtis αἰγίοχος *nominatur. Ita quicquid est gestum in abscondendo puero, id ipsum per imaginem geritur in sacris. sed & matris eius mysterium idem continet. quod Ouidius exponit in Fastis:*

Ardua iandudum resonat tinnitibus Ide,
Tutus ut infanti uagiat ore puer.
Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes.
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, prisciq; manent imitamina facti
Aera deæ, comites raucaq; terga mouent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant:
Tibia dat Phrygios, ut dedit antè, modos.

Hanc totam opinionem, quasi à poëtis fictam, Sallustius respuit: uoluitq; ingeniose interpretari, cur altores Iouis dicantur Curetes fuisse, & sic ait: Quia principes intelligendi diuina fuerunt, uetustatē ut cætera in maius componenteis, altores Iouis celebrauisse. Quātum errauerit homo eruditus, iam res ipsa declarat. si enim princeps est Iupiter & Deorum, & religionum, si ante illum Dij nulli colebantur uulgo, quia nondum nati fuerant, qui coluntur: apparet, Curetes ex diuerso principes fuisse diuina non intelligendi, per quos error omnis inductus est, & Dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaque mysterijs, & cærimonijs intelligere debuerunt, hominibus se mortuis supplicare. Non igitur exigo, ut aliquis poëtarū fictionibus credat, qui hos mētiri putat: Pontificum ipsorum scripta consyderet, & quicquid est literarum ad sacra pertinētium, reuoluat: plura fortasse, quàm nos afferimus

rimus, inueniet: ex quibus intelligat, inania, inepta, commentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur. Siquis autem percepta sapientia deposuerit errorem: profecto ridebit ineptias hominum penè dementium. illos dico, qui uel inhonesto saltatu tripudiant, uel qui nudi, uncti, coronati, personati, aut luto obliti currunt. Quid de scutis iam uetustate putridis dicam? quæ cum portant, Deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur. qui cum Præt. esset: tamen lictoribus præeuntibus, ancyle portauit., cum haberet magistratus beneficio, muneris uacationem. Non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui præturam hoc ministerio se putauit ornare. Merito igitur, cum hæc à uiris non imperitis, ac rudibus fiant, Lucretius exclamat:

O stultas hominum mentes, ò pectora cæca.
Qualibus in tenebris uitæ, quantisq; periclis
Degitur hoc æui, quodcunq; est.

Quis hæc ludibria nō derideat, qui habeat aliquid sanitatis? cum uideat homines uelut mente captos ea serio facere, quæ si quis faciat in lusu, nimis lasciuus, & ineptus esse uideatur.

De Numæ introductione religionis, Fauni, Orphei, Melissei. CAP. XXII.

HArum uanitatum apud Romanos autor, & constitutor Sabinus ille rex fuit, qui maxime animos hominum rudes, atque imperitos, nouis superstitionibus implicauit: quod ut faceret aliqua cum autoritate, simulauit cum dea Egeria nocturnos se habere congressus. Erat quedā spelunca peropaca in nemore Aricino, unde riuus perenni fonte manabat. huc remotis arbitris, se

inferre

inferre consueuerat, ut mentiri posset, monitu Deæ coniugis ea sacra populo se tradere, quæ acceptißima Dijs essent. uidelicet astutiam Minois uoluit imitari, qui se in antrum Iouis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam sibi à Ioue traditas afferebat: ut homines ad parendum non modo imperio, sed etiam religione constringeret. Nec difficile sane fuit persuadere pastoribus. Itaque pontifices, flamines, salios, augures creauit. Deos per familias descripsit. sic noui populi feroces animos mitigauit, & ad studia pacis à rebus bellicis auocauit. Sed cum alios falleret, seipsum tamen non fefellit. Nam post annos plurimos, Cornelio & Bebio COSS. *in agro scribæ Petilij sub Ianiculo arcæ duæ lapideæ sunt repertæ à fossoribus: quarum in altera corpus Numæ fuit, in altera septem Latini libri de iure pontificio, item Græci totidem, de disciplina sapientiæ scripti: quibus religiones, non eas modo, quas ipse instituerat, sed omnes præterea dissoluit. Qua re ad Senatum delata, decretum est, ut hi libri abolerentur. ita eos Q. Petilius Præt. Vrb. in concione populi concremauit. insipienter id quidẽ. quid enim profuit, libros esse cõbustos? cum hoc ipsum, quòd sunt ideo cõbusti, quia religionibus derogabant, memoriæ sit traditum? Nemo ergo tunc in senatu non stultißimus. Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamẽ in memoriam non exire. Ita dum uolunt etiam posteris approbare, quanta pietate defenderint religiones: autoritatẽ religionum ipsarum, testando minuerunt. Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptarum religionum fuit: sic ante Pompilium Faunus in Latio. qui & Saturno nefaria sacra cõstituit: & Picum patrem inter deos honorauit: & sororem suam Fatuam Faunam, eamq; coniugem consecra*

consecrauit. quam C. Bassus Fatuam nominatam tradit, quòd mulieribus fata canere consueuisset, ut Faunus uiris. eandem Varro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam, quoad uixerit, præter uirum suum mas uiderit, nec nomen eius audierit. Iccirco illi mulieres in aperto sacrificant, et Bonam Deam nominant. & Sext. Clodius in eo libro, quem Græce scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse: quæ quia contra morem, decusq́; regium clàm uini ollam ebiberat, & ebria facta erat, uirgis myrtheis à uiro usq; ad mortē cæsa: postea uerò cū eum facti sui pœniteret, & desiderium eius ferre non posset, diuinum illi honorem detulisse. Iccirco in sacris eius obuolutam uini amphoram poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoque non parum erroris. quem tamen prudentes quiq; perspiciunt. Nam Lucilius eorum stultitiam, qui simulachra Deos putant esse, deridet his uerbis:

Terricolas Lamias Fauni quas Pompiliją́;
Instituere Numæ, tremit has, hic omnia ponit.
Vt pueri infantes credunt signa omnia ahena
Viuere, esse homines: sic isti omnia ficta,
Vera putant: credunt signis cor inesse ahenis.
Pergula pictorum ueri nihil: omnia ficta.

Poëta quidem stultos homines infantibus comparauit: at ego multò imprudētiores esse dico. Illi enim simulachra homines putant esse, hi deos. Illos ætas facit putare quod non est, hos stultitia. Illi utiq; breui desinunt falli: horum uanitas & durat, & semper crescit. Sacra Liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam, primus'que celebrauit in mōte Bœotiæ Thebis, ubi Liber natus est, proximo. qui cum frequenter citharæ cantu personaret, Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Orphica

nomi

nominantur. in quibus ipse postea dilaceratus, & carptus est. & fuit per eadem ferè tempora, quibus Faunus. sed quis ætate præcesserit, dubitari potest. siquidem per eosdem annos Latinus, Priamusq; regnauerũt, item patres eorum Picus, & Laomedon, quo regnãte, Orpheus cum Argonautis ad Iliensiũ littus accessit. Procedamus igitur ulterius, & quæramus, quis omnino colendorum deorũ primus autor extitit. Didymus in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς ait, Melissea Cretensium regem primum dijs sacrificasse, ac ritus nouos, sacrorumq́; pompas introduxisse. Huius duas fuisse filias Amaltheam, & Melissam: quæ Iouem puerum caprino lacte, ac melle nutrierunt. unde poëtica illa fabula originem sumpsit, aduolasse apes, atq; os pueri melle complesse. Melissam uerò à patre primam sacerdotem Matri magnæ cõstitutam. unde adhuc eiusdem Matris antistites Melissæ nuncupantur. Historia uerò sacra testatur, ipsum Iouem, postquam rerum potitus est, in tantam insolentiam uenisse, ut ipse sibi fana multis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret, in quancunq; regionẽ uenerat, reges, principes'ue populorũ hospitio sibi, & amicitia copulabat, & cũ à quoq; digrederetur, iubebat sibi fanũ creari hospitis sui nomine, quasi ita posset amicitiæ, & fœderis memoria conseruari. Sic constituta sunt templa Ioui Atabyrio, Ioui Labradeo. Atabyrius enim, et Labradeus hospites eius, atq; adiutores in bello fuerunt. Item Ioui Laprio, Ioui Molioni, Ioui Casio, & quæ sunt in eundem modum, quod ille astutissime excogitauit, ut & sibi honorem diuinum, & hospitibus suis perpetuum nomẽ acquireret cum religione coniunctum. Gaudebant ergo illi, & huic imperio eius libenter obsequebantur, & nominis sui gratia ritus

ritus annuos, & festa celebrabant. Simile quiddam in Sicilia fecit Aeneas, cum conditæ urbi, Acestæ hospitis nomen imposuit, ut eam postmodum lætus, ac libens Acestes diligeret, augeret, ornaret. Hoc modo religionẽ cultus sui per orbem terræ Iupiter seminauit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Siue igitur à Mellisseo, sicut Didymus, colendorum Deorum ritus effluxit, siue ab ipso quoque Ioue, ut Euhemerus tradit: de tempore tamen constat, quando dij coli cœperint. Melisseus quidem multum antecesßit ætate, quippe qui educauerit Iouem nepotem. Et iccirco fieri potest, uel ut antè, uel adhuc puero Ioue Deos colere instituerit, id est alumni sui matrem, & auiam Tellurem, quæ fuit Vrani coniux, & patrem Saturnum: & ipse hoc exemplo, atque instituto Iouem ad tantam superbiam prouexerit, ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

De uanarum superstitionum ætatibus, & temporibus. CAP. XXIII.

NVnc quoniam uanarum superstitionum originem deprehendimus: superest, ut etiam tempora colligamus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in libro de temporibus ad Autolycũ scripto ait, in historia sua Thalum dicere, quòd Belus, quem Babylonij & Assyrij colũt, antiquior Troiano bello fuisse inuenitur CCCXXII. *annis: Belum autem Saturno æqualem fuisse, & utrunq; uno tẽpore adoleuisse. Quod adeo uerũ est, ut ratione ipsa colligi posßit. Nam & Agamemnon, qui gesßit bellum Troïcum, Iouis abnepos fuit, & Achilles Aiaxq; pronepotes, & Vlysses eodem gradu proximus: Priamus quidem longa serie. sed autores quidam tradunt, Dardanum, & Iasium Coriti filios fuisse,*

non

non Iouis. Nec enim, si ita fuisset, ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum habere potuisset. Ita parentibus illorum, quos suprà nominaui, si congruenter annos diuidas, numerus consentiet. Ab excidio autem Troianæ urbis colliguntur anni MCCCCLXX. Ex hac temporum ratione manifestum est, ante annos non amplius quàm MDCCC. natum esse Saturnum, qui & sator omnium Deorum fuit. Non ergo isti glorientur sacrorũ uetustate: quorũ & origo, & ratio, & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimum ualent. Sed iam finem facere libro decreui, ne modũ excedat. Ea enim plenius sunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ ueritati uidentur obstare, homines, qui bonorum ignorantia uagantur incerti, ad religionem ueram possimus imbuere. Primus autem sapientiæ gradus est, falsa intelligere: secundus, uera cognoscere. Ergo apud quẽ hæc prima institutio nostra profecerit, qua falsa deteximus, excitabitur ad ueri cognitionem. qua nulla est homini iucundior uoluptas: & erit iam sapientia cœlestis disciplinæ dignus, qui ad cognoscenda cætera libens, ac paratus accesserit.

L. COELII

LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INstitutionum aduersus Gentes, liber Secundus, de origine erroris, ad Constantinum Imperatorem.

De Dei obliuione. CAP. I.

VANQVAM primo libro religiones Deorũ falsas esse monstrauerim, quòd ij, quorum uarios, dißimulesq; cultus per uniuersam terram consensus hominum stulta persuasione suscepit, mortales fuerint, fũctiq; uita, diuinæ neceßitati morte cõcesserint: tamen nequa dubitatio relinquatur, hic secũdus liber fontem ipsum patefaciet errorum, causasq; omnes explicabit, quibus decepti homines, & primitus Deos esse crediderũt: & postmodũ inueterata persuasione in susceptis prauißime religionibus perseuerarunt. Gestio enim Constantine Imperator conuictis inanibus, & hominum impia uanitate detecta, singularis Dei asserere maiestatẽ, suscipiens utilius, & maius officiũ, scilicet reuocandi homines à prauis itineribus, & in gratiam secum ipsos reducendi, ne se (ut quidam philosophi faciunt) tantopere despiciant, ne'ue se infirmos, & superuacuos, & nihil, & frustra omnino natos putẽt. quæ opinio plerosq; ad uitia compellit. Nam dum existimant, nulli Deo nos esse curæ, aut post mortẽ nihil nos esse futuros: totos se libidinibus addicunt, & dum licere sibi putant, hauriendis uoluptatibus

tibus sitienter incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurrunt. ignorant enim, quæ sit hominis ratio: quam si tenere uellent, in primis Deum suum agnoscerent, uirtutem, iustitiamq; sequerētur, terrenis figmentis animas suas non substernerēt, mortiferas libidinū uoluptates non appeterēt, deniq; seipsos magni æstimarēt, atq; intelligerent, plus esse in homine, quàm uidetur: cuius uim, conditionemq; non aliter posse retineri, nisi cultū ueri parētis sui, deposita prauitate, susceperint. Equidem, sicut oportet, de summa rerū sæpenumero cogitans, admirari soleo, maiestatem Dei singularis, quæ continet, regitq; omnia, in tantam uenisse obliuionem, ut quæ sola coli debeat, sola potißimum negligatur: homines autem ipsos ad tantam cæcitatem esse deductos, ut uero, ac uiuo Deo mortuos præferant, terrenos autē, in terraq; sepultos, ei præponāt, qui fundator ipsius terræ fuit. Et tamen huic impietati hominum posset uenia concedi, si omnino ab ignorātia diuini nominis ueniret hic error. cum uero ipsos deorū cultores sæpe uideamus Deum summum & cōfiteri, & prædicare, quam sibi ueniam sperare poßint impietatis suæ? qui non agnoscunt cultum eius, quem prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cum iurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Iouem, aut Deos multos, sed Deum nominăt: adeo ipsa ueritas, cogente natura, etiā ab inuitis pectoribus erumpit. quod quidem non faciunt in prosperis rebus. nam tum maxime Deus ex memoria hominum elabitur, cum beneficijs eius fruentes, honorem dare diuinæ indulgentiæ deberent. At uerò si qua neceßitas grauis presserit, tunc Deum recordantur: si belli terror infremuerit, si morborum pestifera uis incubuerit, si alimenta frugibus longa siccitas

denegauerit, si sæua tempestas, si grando ingruerit: ad Deum confugiunt, à Deo petitur auxilium, Deus, ut subueniat, oratur. siquis in mari uento sæuiente iactatur, hunc inuocat: siquis aliquaui afflictatur, hunc protinus implorat: siquis ad extremam mendicandi necessitatem deductus, uictum precibus exposcit, Deū solum obtestatur, & per eius diuinum, atque unicum numen hominum sibi misericordiam quærit. Nunquam igitur Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt. Postquam metus deseruit, & pericula recesserunt, tum uero alacres ad Deorum templa cōcurrunt, his libant, his sacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipsa necessitate implorauerant, ne uerbo quidem gratias agūt. adeo ex rerum prosperitate luxuria, ex luxuria uero, ut uitia omnia, sic impietas aduersus deum nascitur. Quanam istud ex causa fieri putemus? nisi esse aliquam peruersam potestatem, quæ ueritatis sit semper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui unicum, ac perpetuum sit opus, effundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem uideant, ne denique in cœlum aspiciant, ac naturam corporis sui seruent. Nam cum cæteræ animantes pronis corporibus in humum spectent, quia rationem, ac sapiētiam non acceperunt: nobis autem status rectus, sublimis uultus ab artifice Deo datus sit: apparet, istas religiones deorū non esse rationis humanæ, quia curuant cœleste animal ad ueneranda terrena. Parens enim noster ille unus & solus, cum fingeret hominem, id est, animal intelligens, & rationis capax: enimuero ex humo subleuauit, & ad contemplationem sui artificis erexit. quod optime ingeniosus poëta signauit:

Pronaq; cum spectent animalia cætera terram:

Os

Os homini ſublime dedit, cœlumq́; uidere
Iußit, & erectos ad ſydera tollere uultus.

Hinc utiq; ἄνθρωπον Græci appellarũt, quòd ſurſum ſpectet. Ipſi ergo ſibi renuciant, ſeq́; hominum nomine abdicant, qui non ſurſum aſpiciunt, ſed deorſum. niſi forte idipſum, quòd recti ſumus, ſine cauſa homini attributum putãt. Spectare nos cœlum deus uoluit, utiq; nõ fruſtra. nam & aues, & ex mutis penè omnia cœlum uident: ſed nobis proprie datũ eſt, cœlum rigidis, ac ſtantibus intueri: ut religionẽ ibi quæramus, ut Deũ, cuius ſedes illa eſt, quem oculis non poſſumus, animo contemplemur. quod profecto nõ facit, qui æs, aut lapidem, quæ ſunt terrena, ueneratur. eſt autẽ prauißimũ, cum ratio corporis recta ſit, quod eſt temporale: ipſum uerò animum, qui eſt æternus, humilem fieri: cum figura, & ſtatus nihil aliud ſignificent, niſi mentem hominis eò ſpectare oportere, quò uultum: & animum tam rectũ eſſe debere, quàm corpus, ne id; cui dominari debet, imitetur. Verũ homines & nominis ſui, & rationis obliti, oculos ſuos ab alto deijciũt, ſoloq́; defigunt, atq; timent opera digitorũ ſuorũ, quaſi quicquam eſſe poßit artifice ſuo maius. Nota ?

De ſimulachris, & uero Dei ſimulachro & cultu. CAP. II.

Q*Væ igitur amẽtia eſt, aut ea fingere, quæ ipſi poſt modum timeant, aut timere, quæ finxerint?* Non *ipſa, inquiunt, timemus, ſed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorum nominibus conſecrata ſunt.* Nempe ideo *timetis, quòd eos eſſe in cœlo arbitramini. neque enim ſi dij ſunt, aliter fieri poteſt. Cur igitur oculos in cœlũ non tollitis? & aduocatis deorũ nominibus, in aperto ſacrificia celebratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides po-*

tißimum quàm illò spectatis, ubi eos esse creditis? Quid sibi templa? quid aræ uolunt? quid denique ipsa simulachra, quæ aut mortuorũ, aut absentium monimenta sunt? Nam omnino fingendarum similitudinum ratio iccirco ab hominibus inuenta est, ut posset eorũ memoria retineri, qui uel morte subtracti, uel absentia fuerant separati. Deos igitur in quorũ numero reponemus? Si in mortuorum: quis tam stultus, ut colat? Si in absentiũ; colendi ergo non sunt, si nec uident quæ facimus, nec audiunt quæ precamur. Si autem Dij absentes esse non possunt, qui, quoniam diuini sunt, in quacunque mundi parte fuerint, uident, & audiunt uniuersa: superuacua ergo sunt simulachra, illis ubique præsentibus, cum satis sit, audientium nomina precibus aduocare. At enim præsentes nõ nisi ad imagines suas adsunt. Ita plane, quẽadmodũ uulgus existimat mortuorum animas circa tumulos, & corporum suorum reliquias oberrare. Sed tamẽ postquam deus ille præsto esse cœpit, iã simulachro eius opus nõ est. Quæro enim si quis imaginẽ hominis peregre constituti contempletur sæpius, ut ex ea solatium capiat absentis: num idem sanus esse uideatur, si eo reuerso atque præsente, in cõtemplãda imagine perseueret, eaq; potius, quàm ipsius hominis aspectu, frui uelit? Minime profecto. Etenim hominis imago necessaria tum uidetur, cum procul abest: superuacua futura cum præsto est. Dei autem, cuius spiritus ac numen ubiq; diffusum, abesse nunquam potest, semper utique imago superuacua est. Sed uerentur, ne omnis eorum religio inanis sit, et uana, si nihil in præsenti uideãt, quod adorent: & ideo simulachra constituunt. quæ quia mortuorũ sunt imagines, similia mortuis sunt. omni enim sensu carent. Dei autem in æternum uiuentis uiuum, &

sensibi

sensibile debet esse simulachrum. quod si à similitudine id nomen accepit: quomodo possunt ista simulachra Deo similia iudicari, quæ nihil sentiunt, nec mouētur? Itaq; simulachrum Dei *non illud est, quòd digitis hominis ex lapide, aut ære, alia'ue materia fabricatur, sed ipse homo: quoniā & sentit, & mouetur, et multas magnasq; actiones habet.* Nec *intelligunt homines ineptißimi, quòd si sentire simulachra, & moueri possent, ultro adoratura homines fuissent, à quibus sunt expolita: quæ essent aut incultus, & horridus lapis, aut materia informis, & rudis, nisi fuissent ab homine formata.* Homo *igitur illorum quasi parens putandus est, per cuius manus nata sunt, per quem speciem, figuram, pulchritudinem habere cœperūt.* Et *ideo melior est, qui fecit, quàm illa, quæ facta sunt.* Et *tamen factorem ipsum nemo suspicit, aut ueretur. quæ fecit, timet, tanquam plus poßit esse in opere, quàm in opifice.* Recte *igitur* Seneca *in libris moralibus, Simulachra, inquit, deorū uenerantur: illis supplicant genu posito, illa adorant, illis per totū aßident diem, aut astant, illis stipem iaciunt, uictimas cedunt. & cum hoc tantopere suspiciant: fabros, qui illa fecere, cōtemnunt.* Quid *inter se tam contrarium, quàm statuarium despicere, statuam adorare, & eum ne in conuictum quidem admittere, qui tibi deos faciat?* Quam *ergo uim, quam potestatem habere possunt, cum ipse, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit, quæ habebat, uidere, audire, loqui, moueri.* Quisquam'ne *igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulachro* Dei, *in quo ne hominis quidem quicquam est præter umbram?* Sed *hæc nemo considerat. infecti sunt enim persuasione: ac mentes eorum penitus fucum stultitiæ perbiberunt.*

Adorant ergo insensibilia, qui sentiunt: irrationabilia, qui sapiunt: exanima, qui uiuunt: terrena, qui oriuntur è cœlo. Iuuat ergo, uelut in aliqua sublimi specula constitutum, unde uniuersi exaudire poßint, Persianum illud proclamare,

O' curas hominum, O' quantum est in rebus inane.
O' curuæ in terras animæ, & cœlestium inanes.

Cœlum potius intuemini: ad cuius spectaculum uos excitauit ille artifex uerus deus. Ille uobis sublimem uultum dedit: uos in terram curuamini: uos altas mentes, & ad patrem suum cum corporibus suis erectas, ad inferiora deprimitis, tanquam uos pœniteat non quadrupedes esse natos. Fas non est, cœleste animal cum terrenis, in terramq; uergentibus uersari. quid uos beneficijs cœlestibus orbati, proni'que in humum uestra sponte procumbitis? Humi enim miseri uolutamini, cũ deorsum quæritis, quod in sublimi quærere debuistis. Nam ista mortalium digitorum ludicra, & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata, quid, quid aliud sunt, nisi terra, ex qua nata sunt? quid ergo rebus inferioribus subiacetis? quid capitibus uestris terram superponitis? Cum enim uos terræ submittitis, humilioresq; facitis: ipsi uos ultro ad inferos mergitis, ad mortemq; damnatis. quia nihil terra inferius & humilius, nisi mors, & inferi. quæ si effugere uelletis, subiectam pedibus uestris terram cõtemneretis, corporis statu saluo. quod iccirco rectum accepistis, quò oculos atque mentem cum eo, qui fecit, conferre poßetis. Cõtemnere autem, & calcare terrã, nihil aliud est, quàm simulachra nõ adorare, quia de terra ficta sunt: itẽ diuitias non concupiscere, uoluptates corporis spernere: quia opes & corpus ipsum, cuius hospitio utimur, terra est

Viuum colite, ut uiuatis. moriatur enim necesse est, qui se, suamq; animam mortuis adiudicauit.

De literatorum errore. CAP. III.

SEd quid prodest ad uulgus, & ad homines imperitos hoc modo cōcionari? cum uideamus etiam doctos, & prudentes uiros, cum religionum intelligant uanitatem, nihilo minus tamen in ijs ipsis, quæ damnant, colendis nescio qua prauitate perstare. Intelligebat Cicero *falsa esse, quæ homines adorarent. nam cum multa dixisset, quæ ad euersionem religionum ualerent: ait tamen non esse illa uulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat. Quid ei facies, qui, cū errare se sentiat, ultro ipse in lapides impingat, ut populus omnis offendat? ipse sibi oculos eruat, ut omnes cæci sint? qui nec de alijs bene meretur, quos patitur errare, nec de seipso, qui alienis accedit erroribus? nec utitur tandem sapientiæ suæ bono, ut factis impleat, quod mēte percepit, sed prudens, & sciens pedē laqueo inserit, ut simul cum cæteris, quos liberare ut prudentior debuit, & ipse capiatur? Quin potius, si quid tibi Cicero uirtutis est, experire, populū facere sapientē. digna res est, ubi omnes eloquētiæ tuæ uires exeras. Nō enim uerendū est, ne te in tā bona causa deficiat oratio, qui sæpe etiā malas copiose, ac fortiter defendisti. Sed nimirum Socratis carcerem times, ideoq; patrocinium ueritatis suscipere nō audes. At mortē, ut sapiens, cōtemnere debuisti. Erat quidē multo pulchrius, ut ob bene potius dicta, quàm ob maledicta morereris. nec tibi laudis plus Philippicæ afferre potuerūt, quàm discussus error humani generis, & mentes hominū ad sanitatem tua disputatione reuocatæ. sed concedamus timiditati: quæ in sapiente esse non debet. Quid ergo ipse*

in eodem uerſaris errore? Video te terrena, & manu factà uenerari. uana eſſe intelligis: & tamen eadem facis, quæ faciunt ipſi, quos ipſe ſtultiſsimos confiteris. Quid igitur profuit, uidiſſe te ueritatem, quam nec defenſurus eſſes, nec ſecuturus? Sed ſi libenter errant ij, qui errare ſe ſentiunt: quanto magis uulgus indoctum? quod pompis inanibus gaudet, animisq́; puerilibus ſpectat omnia, oblectatur friuolis, & ſpecie ſimulachrorũ capitur, nec ponderare ſecum unamquanq; rem poteſt, ut intelligat, nihil colendum eſſe, quod oculis mortalibus cernitur, quia neceſſe eſt, mortale ſit. Nec mirandum eſt, ſi Deum non uideant, cum ipſi ne hominem quidem uideãt, quem uidere ſe credunt. Hoc enim, quod oculis ſubiectum eſt, non homo, ſed hominis receptaculum eſt: cuius qualitas, & figura non ex lineamentis uaſculi, quo continetur, ſed ex factis, & moribus peruidetur. Qui ergo colũt ſimulachra, corpora ſunt animabus carẽtia, quia ſe corporalibus dederunt: nec uident plus aliquid mente, quàm corpore: cũ ſit animi officium, ea ſubtilius cernere, quæ acies corporalis non poteſt intueri. Quos homines idem ille philoſophus, ac poëta grauiter accuſat, tanquam humiles, & abiectos, qui contra naturæ ſuæ rationem ad ueneranda terrena ſe proſternant. ait enim,

Et faciunt animos humiles formidine Diuûm,
Depreſſosq́; premunt ad terram. Aliud quidem ille, cum hoc diceret, ſentiebat, nihil utiq; eſſe colendum, quia Dij humana non curent. Denique alio loco religiones Deorum, & cultus inane eſſe officium confitetur.

Nec pietas ulla eſt, uelatum ſæpe uideri
Vertier ad lapidem, atq; omnes accedere ad aras,
Nec procumbere humi proſtratũ, & pandere palmas

Ante

Ante Deûm delubra, nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedum, nec uotis nectere uota.

Quæ profectò si cassa sunt: non oportet sublimes, & excelsos animos aduocari, atque in terram premi, sed nihil aliud, quàm cœlestia cogitare. Impugnatæ sunt ergo à prudētioribus falsæ religiones, quia sentiebāt esse falsas: sed non est inducta uera, quia qualis, aut ubi esset ignorabāt. Itaq; sic habuerūt, tanquā nulla esset omnino, quia uerā nō poterant inuenire: & eodem modo inciderunt in errorē multo maiorē, quàm illi, qui falsam tenebāt. Nam & isti fragilium cultores, quāuis sint inepti, quia cœlestia cōstituunt in rebus corruptibilibus, atq; terrenis: aliquid tamen sapientiæ retinēt, & habere ueniam possunt, quia summū hominis officium etsi nō re ipsa, tamen proposito tenent. siquidem hominū, atq; mutorū uel solum, uel certe maximū in religione discrimē est. Hi uero quāto fuerunt sapiētiores, quòd intellexerūt falsæ religionis errorē: tanto facti sunt stultiores, quòd esse aliquā ueram non putauerunt. Itaq; quouiā facilius est, de alienis iudicare, quàm de suis: dum aliorum præcipitium uident, non prospexerunt, quid ante suos pedes esset. In utraq; igitur parte & summa stultitia inuenitur, & odor quidā sapientiæ: ut poßis dubitare, quos dicas potißimum stultiores, illos'ne, qui falsam religionem suscipiunt, an eos, qui nullam. Sed (ut dixi) uenia concedi posset imperitis, & qui se sapientes esse non fateantur: his uero non potest, qui sapientiam profeßi, stultitiam potius exhibent. Non sum equidem tam iniquus, ut eos putem diuinare debuisse, ut ueritatem per seipsos inuenirent (quod fieri ego nō posse cōfiteor) sed hoc ab his exigo, quod ratione ipsa præstare potuerūt. Facerent enim prudētius, si & intelligerent

esse aliquam ueram religionẽ, & falsis impugnatis, aperte pronuntiarent, eam, quæ uera esset, ab hominibus non teneri. Sed mouerit eos fortasse illud, quòd si qua uera esset religio, exerceret se, ac uindicaret, nec pateretur esse aliud quicquã. Videre enim nullo modo poterãt, quare, aut à quo, & quemadmodũ religio uera opprimeretur. quod est diuini sacramenti, & cœlestis arcani. Id uero, nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hæc est. Imperiti, & insipientes falsas religiones pro ueris habent, quia neque ueram sciunt, neque falsam intelligunt. Prudẽtiores uero, quia ueram nesciunt, aut in ijs, quas falsas esse intelligunt, perseuerant: ut aliquid tenere uideantur: aut omnino nihil colunt, ne incidant in errorem: cum idipsum maximi sit erroris, uitam pecudum sub figura hominis imitari. Falsum uero intelligere, est quidẽ sapientiæ, sed humanæ. Vltra hunc gradum procedi ab homine non potest. itaq; multi philosophorũ, religiones (ut docui) sustulerunt. uerum autem scire, diuinæ est sapientiæ. Homo autem per seipsum peruenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur à Deo. Ita philosophi, quod summum fuit humanæ sapiẽtiæ, assecuti sunt, ut intelligerent, quid non sit: illud assequi nequiuerũt, ut dicerent, quid sit. Nota Ciceronis uox est, Vtinam tam facile uera inuenire possem, quàm falsa conuincere. Quod quia uires humanæ conditionis excedit: eius officij facultas nobis est attributa, quibus tradidit Deus sciẽtiam ueritatis. cui explicandæ quatuor posteriores libri seruient. Nunc interim falsa, ut cœpimus, detegamus.

De simulachris, ornamentisq́ templorum, & eorum contemptu. CAP. IIII.

QVid igitur maiestatis possunt habere simulachra,

quæ fuerunt in homunculi potestate, uel ut aliud fierent, uel ut omnino non fierent? iccirco apud Horatium Pria-*pus ita loquitur:*

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,
Cum faber incertus, scamnum faceret'ne Priapum,
Maluit esse deum. Deus *inde ego, furum auiumq;*
Maxima formido.
–Quis non sit tanto hoc custode securus?

Fures enim tam stulti sunt, ut Priapi *tentiginem timeant, cum aues ipsæ, quas terrore falcis, aut inguinis abigi existimãt, simulachris fabrefactis, id est, hominum plane similibus, insideant, nidificent, inquinent. Sed* Flaccus, *ut satyrici carminis scriptor, derisit hominum uanitatem. Verum ij, qui faciunt, seriam se facere rem opinãtur.* De-*nique poëta maximus, homo in cæteris prudens, in hoc solum non poëtice, sed aniliter desipuit, cũ in illis emendatißimis libris etiam fieri hoc iubet:*

Et custos furum, atq; auium cum falce saligna,
Hellespontiaci seruet tutela Priapi.

Adorãt ergo mortalia, ut à mortalibus facta. frãgi enim, cremari possunt, ac perire. nam & tectis uetustate labentibus sæpe comminui solent: & consumpta incendio, dilabuntur in cinerem: & plerunq; (nisi sua illis magnitudo subuenerit, aut custodia diligens sepserit) in prædam furibus cedunt. Quæ igitur insania est, ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furta timeantur? Quæ uanitas, aliquam ab his spectare tutelam, quæ tueri semetipsa non possunt? Quæ peruersitas ad eorum præsidia decurrere, quæ ipsa, cum uiolantur, inulta sunt, nisi à colẽtibus uindicentur? Vbi ergo ueritas est? ubi nulla uis adhiberi potest religioni, ubi nihil, quod uiolari poßit, apparet,

ubi

ubi sacrilegium fieri non potest. Quicquid autem oculis, manibusq; subiectū est: id uerò quia fragile est, ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igitur homines auro, ebore, gēmis deos excolunt, & exornant, quasi uerò ex his rebus ullam poßint capere uoluptatem. Quis usus est pretiosorum munerum nihil sentientibus? an ille qui mortuis? pari enim ratione defunctorum corpora odoribus, ac pretiosis uestibus illita, & conuoluta humi condunt, qua deos honorant: qui neque, cum fierent, sentiebant, neque, cum coluntur, sciunt. nec enim sensum consecratione sumpserunt. Non placebat Persio, *quòd aurea uasa templis inferantur, superuacuum putanti, esse inter religiones, quod non sanctitatis, sed auaritiæ sit instrumentum.* Illa enim satius est Deo, *quem recte colas, inferre pro munere,*

Compositum ius, fasq́; animi, sanctosq́; recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesto.

Egregie, sapienterq́; sensit. Verum illud ridiculum subdidit: hoc esse aurum in templis, quod sint Veneri *donatæ à uirgine pupæ. quas illa ob minutiā fortasse contempserit.* Non *uidebat enim, simulachra ipsa, & effigies deorum,* Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ *manu ex auro, atque ebore perfectas, nihil aliud esse, quàm grandes pupas, non à uirginibus, quarum lusibus uenia dari potest, sed à barbatis hominibus consecratas.* Meritò *igitur etiam senū stultitiā* Seneca *deridet.* Non, *inquit, bis pueri sumus (ut uulgo dicitur) sed semper.* Verum *hoc interest, quòd maiora nos ludimus.* Ergo *his ludicris, & ornatis, & grandibus pupis, & unguenta, & thura, & odores inferunt, his opimas, & pingues hostias immolant: quibus est quidem os, sed carens officio dentium: his pe-*

plos, & indumenta pretiosa, quibus usus uelaminis nullus est: his aurum, & argentum consecrant: quæ tam non habent qui accipiunt, quàm qui illa donarũt. Nec immerito Dionysius Siciliæ tyrãnus *post uictoriã Græcia potitus, deos tales contempsit, spoliauit, illusit. siquidẽ sacrilegia sua iocularibus etiã dictis prosequebatur.* Nam cũ Ioui Olympio *aureum amiculum detraxisset, laneũ iußit imponi, dicens, æstate graue esse aureum, hyeme frigidum, laneum uerò utrique tempori aptum.* Idem *auream barbam detrahens* Aesculapio, *incongruens & iniquum esse ait, cum* Apollo *pater eius imberbis esset adhuc, ac læuis, priorem filium, quàm patrẽ, barbatũ uideri.* Item *pateras, & exuuias, & parua quædã sigilla, quæ simulachrorum protentis manibus tenebantur, detrahebat, & accipere se illa, non auferre dicebat. perquàm enim stultũ esse, & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, à quibus bona sibi homines precarẽtur. hæc ille fecit impune, quia rex, & uictor fuit. quin etiam secuta est eũ solita felicitas. uixit enim usque ad senectutem, regnumq; per manus filio tradidit.* In *eo igitur, quia homines sacrilegia uindicare non poterant, oportuit deos ipsos sui uindices esse.* At *si humilis quispiam tale quid commiserit: huic præsto sunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quicquid excogitare iratis, & furentibus licet. Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio, ipsi de* Deorum *suorum potestate diffidunt. Cur enim illis potißimum non relinquant ulciscendi sui locum, si eos posse aliquid arbitrantur?* Quin *etiam putant illorum numine accidisse, ut prædones rerum sacrarum deprehensi tenerentur. & sæuiunt non tam ira, quàm metu: ne si deorum iniuriam nõ uindicauerint, ipsos expetant pœnæ, incredibili scilicet*

licet uanitate, qui nocituros sibi Deos putent ob aliena scelera, qui ipsis, à quibus uiolati, spoliatiq; sunt, per seipsos nihil nocere potuerunt. At enim sæpe ipsi quoque in sacrilegos uindicauerunt: potest id uel casu accidisse: quòd aliquando, non semper. Sed tamen paulo pòst, quomodo id acciderit, ostendam. Nunc interim quæro, cur illi tot, & tanta sacrilegia in Dionysio non uindicauerunt, qui non furtim, sed palàm deos ludibrio habuit. Cur hunc tam potentem sacrilegum à templis, à cæremonijs, ab imaginibus suis non arcuerunt? Cur etiam sacris rebus ablatis, prospere nauigauit? quod ioco ipse testatus est ut solebat. Videtis'ne, inquit comitibus suis naufragium timentibus, quàm prospera sacrilegis nauigatio ab ipsis dijs immortalibus tribuatur? Sed hic fortasse à Platone didicerat, deos nihil esse. Quid C. Verres? quem Tullius accusator eius eidem Dionysio, & Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat: non'ne omnem Siciliam compilauit, sublatis deorum simulachris, ornamentisq́; fanorum? Otiosum est persequi singula. unum libet commemorare, in quo accusator omnibus eloquentiæ uiribus, omni deniq; conatu uocis, et corporis deplorauit, de Cerere Catanensi, uel Ennensi. quarum alterius tanta fuit religio, ut adire tēpli eius secreta penetralia, uiris nefas esset: alterius antiquitas tāta, ut omnes historiæ loquantur, ipsam deam fruges in Ennæ solo primū reperisse, filiāq́; eius uirginē eodē loco raptam. Deniq; Gracchanis tēporibus turbata republica & seditionibus, & ostētis, cum repertū esset in carminibus Sibyllinis, antiquißimā Cererem debere placari, legati sunt Ennam mißi. Hæc igitur Ceres uel religiosißima, quam uidere maribus ne adorandi quidem gratia licebat, uel antiquißima, quam

S. P. Q. R.

S. P. Q. R. *sacrificijs, donisq; placauerat: ex arcanis, & uetustis penetralibus, à C. Verre immißis latronibus seruis, impune sublata est.* Idem uero, cũ affirmaret, se à Siculis, ut causam prouinciæ susciperet, oratum: his uerbis usus est, sese iam ne deos quidem in suis urbibus, ad quos confugerent, habere, quòd eorum simulachra sanctißima C. Verres ex delubris religiosißimis sustulisset: quasi uero si Verres ex urbibus, delubrisq; sustulerat, de cœlo quoq; sustulisset. Vnde apparet, istos Deos nihil habere in se amplius, quàm materiam, de qua sunt fabricati. Nec immerito ad te M. Tulli, hoc est ad teipsum hominẽ Siculi confugerũt, quoniã triennio sunt experti, Deos illos nihil ualere. essent enim stultißimi, si ad eos ob defendendas iniurias hominũ cõfugissent, qui C. Verri nec pro seipsis irati esse poterant. At enim Verres ob hæc facinora damnatus est. Non ergo Dij uindicauerunt, sed Ciceronis industria: qua uel defensores eius oppreßit, uel gratiæ restitit. Quid, quòd apud ipsum Verrẽ nõ fuit illa dãnatio, sed uacatio? ut quemadmodũ Dionysio Deorũ spolia gestanti, Dij immortales bonã dederãt nauigationẽ: sic etiã Verri bonam quietẽ tribuisse uideãtur, in qua sacrilegijs suis tranquille frui posset. Nam fremẽtibus postea ciuilibus bellis, sub obtentu damnationis ab omni periculo, & metu remotus, aliorũ graues casus, & miserabiles exitus audiebat: & qui cecidisse solus omnibus stantibus uidebatur, is uero uniuersis cadẽtibus solus stetit, donec illum & opibus sacrilegio partis, & uita satiatum, ac senectute confectũ proscriptio triumuiralis auferret, eadem scilicet quæ Tullium uiolatæ deorũ maiestatis ultorem. Quin etiam felix in eo ipso fuit, quòd ante suã mortẽ crudelißimum exitũ sui accusatoris audiuit, Dijs uidelicet prouidentib

dentibus, ut sacrilegus, ac praedo ille religionum suarum non antè moreretur, quàm solatium de ultione cepisset.

De Dei uero cultu, deq; elementis, & astris. CAP. V.

QVanto igitur rectius est, omißis insensibilibus, & uanis, oculos cò tēdere, ubi sedes, ubi habitatio est Dei ueri, qui terrā stabili firmitate suspendit, qui coelum distinxit astris fulgentibus, qui solem rebus humanis clarißimum, ac singulare lumen, in argumentum suae unicae maiestatis accendit, terris autem maria circunfudit, flumina sempiterno lapsu fluere praecepit,

Iußit & extendi campos, subsidere ualles,
Fronde tegi syluas, lapidosos surgere montes.

Quae utiq; omnia non Iupiter fecit, qui ante annos mille septingentos natus est: sed idem

Ille opifex rerum, mundi melioris origo,

qui uocatur Deus: *cuius principium, quoniam non potest comprehendi, ne quaeri debet quidem. Satis est homini ad plenam, perfectamq; prudentiam, si Deum esse intelligat. cuius intelligentiae uis, & summa haec est, ut suspiciat, & honorificet communē parentē generis humani, & rerum mirabiliū fabricatorē. Vnde quidā hebetis, obtusiq; cordis, elementa, quae & facta sunt, & carent sensu, tanquam* Deos adorant. *qui cum* Dei opera *mirarentur, coelum cum luminibus uarijs, terram cum campis & montibus, maria cum fluminibus, & stagnis, & fontibus: earum rerum admiratione obstupefacti, & ipsius artificis obliti, quem uidere non poterant, eius opera uenerari, & colere coeperunt, nec unquam intelligere quiuerunt, quanto maior, quantoq; mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo. quae cum uideant diuinis legibus obsequētia, commodis*

dis, atq; usibus hominū perpetua necessitate famulari: tamen illa Deos existimant esse, ingrati aduersus beneficia diuina, qui Deo patri indulgentissimo sua opera prætulerunt. Sed quid mirū, si aut barbari, aut imperiti homines errant? cum etiam philosophi Stoicæ disciplinæ in eadē sint opinione, ut omnia cœlestia, quæ mouētur, in Deorū numero habenda esse censeant. siquidem Lucillus Stoicus apud Ciceronem sic loquitur: Hanc igitur in stellis cōstantiam, hanc tantam in tam uarijs cursibus in omni æternitate conuenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio. quæ cum in syderibus esse uideamus, non possumus ea ipsa non in deorum numero reponere. Itē paulo superius, Restat, inquit, ut motus astrorū sit uoluntarius. quæ qui uideat, non indocte solum, uerum etiam impie faciat, si Deos esse neget. Nos uero & quidem constanter negamus, ac uos ò Philosophi non solum indoctos, & impios, uerūetiam cæcos, & ineptos, delirosq; probamus, qui ignorantiā imperitorū uanitate uicistis. Illi enim Solem & Lunā, uos etiā sydera Deos putatis. Tradite igitur nobis stellarū mysteria, ut aras, & tēpla singulis erigamus, ut sciamus, quo quāq; ritu, quo die colamus, quibus nominibus, quibus precibus aduocemus: nisi forte nullo discrimine tam innumerabiles, tam minutos Deos aceruatim colere debemus. Quid quòd argumentum illud, quo colligunt uniuersa cœlestia Deos esse, in contrarium ualet? nam si Deos esse iccirco opinantur, quia certos, & rationabiles cursus habēt: errant. ex hoc enim apparet Deos non esse, quòd exorbitare illis à præstitutis itineribus non licet. Ceterū si Dij essent, huc atque illuc passim sine ulla necessitate ferrētur, sicut animantes in terra, quarum quia liberæ sunt uoluntates, huc

atq; illuc uagantur, ut libuit, & quò quanq; mens duxerit, eò fertur. Non est igitur *astrorũ motus uoluntarius, sed necessarius, quia præstitutis legibus, officijsq; deseruiũt. Sed cum disputaret de cursibus sydérũ, quos ex ipsa rerum, ac tẽporum congruentia intelligebat non esse fortuitos: existimauit uolũtarios esse, tanquã non possent tã disposite, tam ordinate moueri, nisi sensus illis inesset officij sui sciens.* O *quàm difficilis est ignorantibus ueritas, & quàm facilis scientibus. Si motus, inquit, astrorũ fortuiti nõ sunt: nihil aliud restat, nisi ut uoluntarij sint: imò uero ut nõ esse fortuitos manifestum est, ita nec uoluntarios.* Quomodo *igitur in cõficiẽdis itineribus constantiã suã seruant?* Nimirũ Deus *uniuersi artifex sic illa disposuit, sic illa machinatus est, ut per spatia cœli diuina, & admirabili ratione decurrerent ad efficiendas succedentium sibi tẽporũ uarietates.* An Archimedes Siculus *concauo ære similitudinẽ mũdi, ac figurã potuit machinari, in quo ita Solẽ ac Lunã cõposuit, ut inæquales motus & cœlestibus simules, cõuersionibus singulis quasi diebus efficerẽt: & nõ modo accessus Solis, & recessus, uel incremẽta, diminutionesq; Lunæ, uerũetiam stellarũ uel errantium, uel uagarũ dispares cursus, orbis ille dum uertitur, exhiberet? Deus ergo illa uera non potuit machinari, & efficere, quæ potuit solertia hominis imitatione simulare?* Vtrũne *igitur* Stoicus, *si astrorũ figuras in illo ære pictas, effictasq; uidisset, suo illa cõsilio moueri diceret, ac nõ potius artificis ingenio? Inest ergo syderibus ratio, ad peragẽdos meatus suos apta: sed* Dei *est illa ratio, qui & fecit, & regit omnia, nõ ipsorũ syderum, quæ mouentur.* Nam *si Solem stare uoluisset, perpetuus dies utique esset.* Item *si motus astra non haberent, quis dubitet sempiternam*

nam noctem fuisse futuram? Sed ut diei, ac noctis uices essent, moueri ea uoluit, & tam uarie moueri, ut non modo lucis ac tenebrarum mutuæ uicißitudines fierent, quibus laboris, & quietis alterna spatia constarent, sed etiam frigoris, et caloris, ut diuersorũ temporũ uis, ac potestas uel generandis, uel maturãdis frugibus cõueniret. Quam solertiã diuinæ potestatis in machinãdis itineribus astrorum, quia philosophi nõ uidebant, animalia esse sydera putauerunt, tanquam pedibus & sponte, nõ diuina ratione procederent. Cur autem excogitauerit illa Deus, quis nõ intelligit? Scilicet ne Solis lumine decedente, nimium cæca nox tetris, atq; horrẽtibus tenebris ingrauesceret, noceretq; uiuentibus. Itaque & cœlum simul mira uarietate distinxit: & tenebras ipsas multis, minutisq; luminibus temperauit. Quanto igitur Naso prudẽtius, quàm illi, qui sapientiæ studere se putant, qui sentit à Deo lumina illa, ut horrorem tenebrarum depellerent, instituta. Is eum librum, quo φαινόμενα *breuiter comprehendit, his tribus uersibus terminauit:*

Tot numero, taliq; Deus simulachra figura
Imposuit cœlo: perq; atras sparsa tenebras
Clara pruinosæ iußit dare lumina nocti.

Quòd si fieri non potest, ut stellæ Dij sint: ergo nec Sol quidem, nec Luna Dij esse possunt, quoniam à luminibus astrorum non ratione differunt, sed magnitudine. Quòd si hi Dij non sunt: ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

De Deo, mundo, elementis, & homine,

CAP. VI.

SImili modo si terra, quam calcamus, quã subigimus, & colimus ad uictum, Deus non est: nec campi quidẽ,

ac montes Dij erunt. ſed ſi hi nõ ſunt: ergo ne tellus quidem uniuerſa Deus uideri poteſt. Item ſi aqua, quæ ſeruit animantibus ad uſum bibendi, aut lauandi, Deus non eſt, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. ſi fontes non ſunt, ne flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. ſi flumina quoq; Dij non ſunt: ergo & mare, quod ex fluminibus conſtat, Deus haberi non poteſt. Quòd ſi neque cœlum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes ſunt, Dij eſſe nõ poſſunt: ergo ne mundus quidem totus Deus eſt, quem ijdem ipſi Stoici & animantem et ſapientẽ eſſe contendunt, & propterea Deum, in quo tam inconſtantes fuerunt, ut nihil dictum ſit ab his, quod non ab ijſdem fuerit euerſum. Sic enim argumentantur: Fieri non poſſe, ut ſenſu careat, quod ſenſibilia ex ſe generat. Mundus autẽ generat hominẽ, qui eſt ſenſu præditus: ergo et ipſum ſenſibilem eſſe. Item, Sine ſenſu eſſe non poſſe, cuius pars habeat ſenſum: igitur quia homo ſenſibilis eſt, etiã mundo, cuius pars homo eſt, ineſſe ſenſum. Propoſitiones quidem ueræ ſunt, & ſenſibile eſſe, quod ſenſu præditum gignat, & habere ſenſum, cuius pars ſenſu aucta ſit: ſed aſſumptiones falſæ, quibus argumenta concludunt. quia neque mundus generat hominem: neq; mundi homo pars eſt. nam hominem à principio idem Deus fecit; qui & mundum: & nõ eſt mundi pars homo, ſicut corporis mẽbrum. poteſt enim mundus eſſe ſine homine, ſicut et urbs, & domus. Atqui ut domus, unius hominis habitaculũ eſt, & urbs unius populi: ſic & mundus domiciliũ totius generis humani. Et aliud eſt, quod incolitur, aliud, quod colit. Sed illi, dum ſtudent id, quod falſo ſuſceperant, confirmare: & ſenſibilem eſſe mundum, et Deum argumentorum ſuorum conſequentia non uiderunt. Nam ſi mundi

pars

pars est homo, & sensibilis est mūdus, quia homo sentit: ergo quia mortalis est homo, mortalis sit & mūdus necesse est: nec tantum mortalis, sed etiam omnibus morbis, & paßionibus subiectus. Et è cōtrario, *si Deus est mundus, & partes eius utiq; immortales sunt: ergo et homo Deus est, quia pars est (ut dicitis) mundi. si homo: ergo iumēta, & pecudes, & cætera genera bestiarū, & auium, & piscium, quoniam & illa eodem modo sentiūnt, & mundi partes sunt.* At *hoc tolerabile est: nā & hæc colunt* Aegyptij. *Sed res eò peruenit, ut ranæ, & culices, & formicæ* Dij *esse uideantur, quia & ipsis inest sensus, & partes mundi sunt.* Ita *semper argumenta ex falso petita, ineptos, & absurdos exitus habent.* Quid, *quòd ijdem ipsi aiunt,* Deorum *& hominum causa mudum esse constructum, quasi communem domum? ergo nec mundus* Deus *est, nec animans, si constructus est. animansenim non construitur, sed nascitur.* Et *si est ædificatus, sic utiq; tanquā domus, tanquā nauis: est ergo aliquis artifex mūdi* Deus: *& seorsum erit mundus, qui factus est, seorsum ille, qui fecit.* Iam, *illud quàm repugnās & absurdū? quòd cū cœlestes ignes, cæteraq; mundi elemēta* Deos *esse affirmāt: item ipsum* Deum *mundum dicunt.* Quomodo *potest ex* Deorum *multorum aceruo unus* Deus *confici?* Si *astra* Dij *sunt: mundus ergo nō* Deus, *sed domicilium* Deorum *est.* Si *uerò* Deus *mundus est; ergo omnia illa, quæ sunt in eo,* Dij *non sunt, sed* Dei *membra, quæ utique solius* Dei *nomen accipere nō possunt.* Nec *enim recte quis dixerit, membra hominis unius, multos homines esse. sed tamen non est similis comparatio animalis, & mundi:* Animal *enim quia sensu præditum est, etiam membra eius habent sensum, nec, nisi à corpore diuulsa, putrescunt.* Cuius *igi-*

tur rei similitudinem gerit mundus? Nimirum ipsi docēt, cum factū esse nō diffitentur, ut esset Dijs, & hominibus quasi communis domus. Si ergo est cōstructus, ut domus: nec ipse Deus est, nec elemēta, quæ sunt partes eius. quia neq; domus habere dominū sui potest, neq; illa, de quibus domus constat. Non tantum igitur ueritate, sed etiā uerbis suis reuincuntur. Sicut enim domus in usum habitandi facta, per se nihil sentit, dominoq; subiecta est, qui eam fecit, aut incolit: ita mundus per se nihil sentiens, factori Deo subiacet, qui eum in usum sui fecit.

De Deo, & religionibus insipientium, & maiorum autoritate. CAP. VII.

Duplici ergo ratione peccatur ab insipientibus: Primùm, quòd elemēta, id est, Dei opera Deo præferūt: Deinde, quòd elementorū ipsorum figuras humana specie comprehensas colunt. Nam Solis, Lunæq; simulachra humanū in modum formant: item ignis, & terræ, & maris: quæ illi Vulcanū, Vestam, Neptunum uocant, nec elementis ipsis in aperto litant. Tanta homines imaginū cupiditas tenet, ut iam uiliora ducantur illa, quæ uera sunt. auro scilicet, gēmis, et ebore delectātur. Horū pulchritudo, ac nitor præstringit oculos: nec ullā religionē putāt, ubicunq; illa nō fulserint. Itaq; sub obtentu deorum, auaritia, et cupiditas colitur. Credūt enim Deos amare, quicquid ipsi cōcupiscunt, quicquid est propter quod furta, et latrocinia, & homicidia quotidie sæuiunt, propter quod bella per totum orbem populos, urbesq; subuertunt. Consecrāt ergo Dijs manubias, et rapinas suas, quos certe necesse est imbecilles esse, ac summæ uirtutis expertes, si subiecti sunt cupiditatibus. Cur enim cœlestes eos putemus, si desiderant aliquid de terra? Vel beatos, si aliqua re indigent

gent? Vel incorruptos, si uoluptati habēt ea, in quibus ap petēdis cupiditas hominū nō immerito dānatur? Veniūt igitur ad Deos nō tā religionis gratia, quæ nulla potest esse in rebus male partis, et corruptibilibus, quàm ut aurū oculis hauriāt, nitorē læuigati marmoris, aut eboris aspiciant, ut insignes lapillis, & coloribus uestes, uel distincta gēmis fulgētibus pocula insatiabili contēplatione cōtrectent. & quāto fuerint ornatiora tēpla, & pulchriora simulachra: tanto plus maiestatis habere credun tur. adeo religio Deorū nihil aliud est, quàm quod cupiditas humana miratur. Hæ sunt religiones, quas sibi à maioribus suis traditas, pertinacißime tueri, ac defendere perseuerāt: nec cōsyderāt quales sint, sed ex hoc probatas, atq; ueras esse cōfidunt, quòd eas ueteres tradiderūt: tantaq; est autoritas uetustatis, ut inquirere in eam, scelus esse ducatur. Itaq; creditur ei paßim, tanquā cognitæ ueritati. Deniq; apud Ciceronē sic dicit Cotta Lucillo: Habes Balbe, quid Cotta, quid pontifex sentiat. fac nūc ego intelligam, quid tu sentias. à te enim philosopho rationem religionis accipere debeo. Maioribus autē nostris, etiā nulla ratione reddita rationis, est credere. Si credis: cur ergo rationē requiris, quæ potest efficere, ne credas? Si uero rationē requiris, & quærēdā putas: ergo nō credis. ideo enim quæris, ut eā sequaris, cū inueneris. Docet ecce te ratio nō esse ueras religiones Deorū. Quid facies? maioresńe potius, an rationē sequeris? quæ quidem tibi ab alio insinuata, sed à teipso inuenta, & electa est, cum omnes religiones radicitus eruisti. Si rationem mauis: discedere te necesse est ab institutis, & autoritate maiorū: quoniā id solum rectū est, quod ratio præscribit. Sin autē pietas maiores sequi suadet: fateris igitur & stultos illos

fuisse, qui excogitatis contra ratione͂ religionibus seruierint: & te ineptum, qui id colas, quod falsum esse conuinceris. Sed tamen quoniam nobis tantopere maioru͂ nome͂ opponitur: uideamus tandem, qui fuerint maiores illi, à quorum autoritate discedi nefas ducitur. Romulus urbe͂ co͂diturus, pastores, inter quos adoleuerat, conuocauit, cumq́; is numerus condendæ urbi parum idoneus uideretur: co͂stituit asylum. Eò paßim confugerunt ex finitimis locis peßimi quiq; sine ullo co͂ditionis discrimine. Ita con flauit ex his omnibus populum: legitq́; in Senatum eos, qui ætate anteibant, & patres appellauit, quorum consilio gereret omnia. de quo Senatu Propertius elegiarum scriptor hæc loquitur:

Curia, prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,
Pellitos habuit, rustica corda, patres.
Buccina cogebat priscos ad uerba Quirites.
Centum illi in prato sæpe Senatus erat.

Hi sunt patres, quoru͂ decretis eruditi, ac prudentes uiri deuotißime seruiunt. idq́; uerum, ac immutabile omnis posteritas iudicet, quod centum pelliti senes statutu͂ esse uoluerunt. quos tamen (ut in primo libro dictum est) Pompilius illexit, ut uera crederent esse sacra, quæ ipse tradebat. Est uero, cur illorum autoritas tanti habeatur à posteris, quos nemo, cum uiuerent, neq; summus, neq; infimus affinitate dignos iudicauit.

De rationis usu in religione: deq; somnijs, augurijs, oraculis, talibusq; porte͂tis. CA. VIII.

QVare oportet, in ea re maxime, in qua uitæ ratio uersatur, sibi quenque confidere, suoq́; iudicio, ac proprijs sensibus niti ad inuestiga͂dam, & perpendenda͂ ueritate͂, quàm crede͂tem alienis erroribus, decipi, tanqua͂ ipsum

ipsum rationis expertem. Dedit omnibus *Deus pro uirili portione sapientiam,ut & inaudita inuestigare possent, & audita perpēdere.* Nec quia nos illi temporibus ante-cesserunt,sapientia quoq; antecesserunt : quæ si omnibus æqualiter datur,occupari ab antecedentibus non potest. Illibabilis est tanquam lux, & claritas solis. quia ut sol oculorum,sic sapientia lumen est cordis humani. Quare cum sapere,id est,ueritatē quærere,omnibus sit innatum: sapientiam sibi adimunt, qui sine ullo iudicio inuenta maiorum probant,& ab alijs pecudum more ducuntur. Sed hoc eos fallit, quòd maiorum nomine posito,non putant fieri posse,ut aut ipsi plus sapiāt, quia minores uocātur, aut illi desipuerint,quia maiores nominātur. Quid ergo impedit,quin ab ipsis sumamus exemplum, ut quomodo illi,qui falsa inuenerant,posteris tradiderunt,sic nos qui uerum inuenimus, posteris meliora tradamus? Superest ingens quæstio,cuius disputatio nō ab ingenio,sed à sciētia uenit:quæ pluribus explicanda erit, nequid dubiū omnino relinquatur. Nam fortasse aliquis ad illa cōfugiat, quæ à multis, & non dubijs traduntur autoribus. Eos ipsos,quos docuimus Deos nō esse,maiestatem suam persæpe ostendisse & prodigijs,& somnijs, & augurijs,& oraculis. Et sanè multa enumerari possunt digna miraculo.in primis illud, quòd Accius Nauius summus Augur, cum Tarquinium Priscum commoneret,ut nihil noui facere inciperet, nisi prius esset inauguratus, eiq; rex artis eius eleuans fidem diceret,ut consultis auibus renūciaret sibi utrum'ne fieri posset id, quod ipse animo cōcepisset, affirmaretq; Nauius posse: Cape igitur hanc,inquit,cotem,eamq; nouacula disijce. at ille incunctanter accepit, ac secuit. Deinde illud,quod Castor,& Pollux bello La-

tino apud lacum Iuturnæ *uisi sunt equorum sudorem abluentes, cum ædes eorum, quæ iuncta fonti erat, sua sponte patuisset. ijdem bello* Macedonico *equis albis insidentes* P. Vatinio Romam *nocte uenienti, se obtulisse dicuntur, nuntiãtes, eo die* Regem Persen *uictum, atq; captum. quod paucis post diebus literæ* Pauli *uerum fuisse docuerunt. Illud etiam mirabile, quòd simulachrum* Fortunæ *muliebris non semel locutum esse traditur. item* Iunonis Monetæ, *cũ captis* Veijs *unus ex militibus ad eam transferendam missus, iocabundus, ac ludens interrogaret, utrum'ne* Romam *migrare uellet: respõdit, uelle.* Claudia *quoq; proponitur in exemplo miraculi.* Nam *cum ex libris sibyllinis* Idæa *mater esset accita, & in uado* Tyberini *fluminis nauis, in qua uehebatur, hæsisset, nec ullo modo, aut ulla ui commoueretur:* Claudiam *ferunt, quæ semper impudica esset habita ob nimios corporis cultus, Deã submißis genibus orasse, ut, si se castam iudicaret, suum cingulum sequeretur: ita nauim, quæ ab omni iuuentute non ualuit commoueri, ab una muliere esse commotam. Illud æque mirum, quòd lue sæuiente* Aesculapius Epidauro *accitus, urbem* Romam *diuturna pestilentia liberasse perhibetur. Sacrilegi quoq; numerari possunt, quorum præsentibus pœnis iniuriam suam* Dij *uindicasse creduntur.* Appius Claudius Censor, *cum aduersus responsum ad seruos publicos sacra* Herculis *trãstulisset: luminibus orbatus est: &* Potitiorũ *gens, quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta est.* Item Censor Fuluius, *cum ex* Iunonis Laciniæ *templo marmoreas tegulas abstulisset, quibus ædem* Fortunæ *equestris, quã* Romæ *fecerat, tegeret: & mẽte captus est, & amißis duobus filijs in* Illyrico *militantibus, summo animi mœrore consumptus est.*

Præse

Præfectus etiam M. Antonij Turullius, cum apud Coos euerso Aesculapij luco classem fecisset, eodẽ postea loco à militibus Cæsaris est interfectus. His exẽplis adiũgitur Pyrrhus, qui sublata ex thesauro Proserpinæ Locrensis pecunia, naufragiũ fecit, ac uicinis deæ littoribus illisus est, ut nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoq; Milesia multum sibi apud homines uenerationis adiecit. Nam cum ab Alexãdro capta ciuitas esset, ac milites ad eam spoliãdam irrupissent: omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiuntur etiã somnia, quæ uim deorum uideantur ostendere. Tiberio nanque Attinio homini plebeio per quietem obuersatus esse Iupiter dicitur, & præcepisse, ut COSS. & senatui nunciaret, ludis circensibus proximis præsultorẽ sibi displicuisse, quòd Antronius Maximus quidam diuerberatum seruũ sub furca medio circo ad supplicium duxerat, ideoq; ludos instaurari oportere. quod cum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse, ipsum autẽ graui morbo esse correptum. & cum rursus eandem imaginem cerneret, quærentem, satis'ne pœnarum pro neglecto imperio pependisset: lectica delatus ad COSS. & omni re in senatu exposita, recepisse corporis firmitatẽ, suisq; pedibus domum redijsse. Illud quoq; somniũ non minoris fuit admiratiõis, quo Cæsar Augustus dicitur esse seruatus. Nã cum bello ciuili Brutiano implicitus graui morbo, abstinere prælio statuisset: medico eius Artorio Mineruæ species obuersata est, monens, ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Cæsar. Itaque in aciem lectica perlatus est: & eodẽ die à Bruto castra capta sunt. Multa præterea exempla similia possunt proferri: sed uereor, ne, si fuero in propositione rerum contrariarum diutius

immora

immoratus, aut oblitus esse propositi uidear, aut crimen loquacitatis incurram.

De diabolo, mundo, Deo, prouidentia, homine, & eius sapientia. CAP. IX.

*Exponam igitur omnium istorum rationem: quò facilius res difficiles, & obscuræ intelligantur, & has omnes simulati numinis præstigias reuelabo, quibus inducti homines, à ueritatis uia longius recesserũt. Sed repetã lõge altius, ut si quis ad legendũ expers ueri, & ignarus accesserit, instituatur, atq; intelligat quod tãdẽ sit caput horum, & causa malorũ, & lumine accepto, suos, ac totius generis humani perspiciat errores. Sicut mater sine exemplo genuit autorem suum: sic ineffabiliter pater genuisse credendus est coæternum. De matre natus est, qui antè iam fuit: de patre, qui aliquando non fuit. Hoc fides credat, intelligentia non requirat, ne aut non inuentũ putet incredibile, aut repertum non credat singulare. Cum esset Deus ad excogitandũ prudẽtißimus, ad faciendũ solertißimus, antè quàm ordiretur hoc opus mũdi, *fecit in principio bonum & malum. Id plane quid sit, apertius explicabo, ne qs me ita loqui arbitretur, ut poëtæ solẽt, qui res incorporaleis quibusdã figuris quasi uisibilibus comprehẽdunt, cũ præter ipsum nihil adhuc esset. *quoniam pleni, & cõsummati boni fons in ipso erat, sicut est semper, ut ab eo bono tanquam riuus oriretur, longe'que proflueret, produxit similem sui spiritum, qui esset uirtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id fecerit, cũ solus esset, in quarto lib. docere conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles diuinæ stirpis nõ permansit. Itaq; suapte inuidia tanquam ueneno infectus est, & ex bono ad malũ transcendit, suoq; arbitrio, quod à Deo illi liberum da*

rum datum fuerat, contrarium sibi nomen asciuit. Vnde apparet, cunctorũ malorum fontem esse liuorem. Inuidit enim illi antecessori suo, qui Deo patri perseuerãdo, tum probatus, tum etiã charus est. Hunc ergo ex bono per se malum effectum Græci διάβολον appellãt, nos criminatorẽ uocamus, quòd crimina, in quæ ipse elicit, ad Deum deferat. *Cur autẽ iustus Deus talem uoluerit esse, quantũ sensus nostri mediocritas poterit explanare conabor. Fabricaturus Deus hunc mundum, qui constaret in rebus inter se contrarijs, atq; discordibus, cõstituit antè diuersa, fecitq; ante omnia duos fontes rerũ sibi aduersantium, inter seq; pugnãtium, illos uidelicet duos spiritus, rectũ, atq; prauum, quorũ alter est Deo tãquam dextera, alter tanquam sinistra, ut in eorum essent potestate contraria illa, quorum mixtura & temperatione mundus, &, quæ in eo sunt, uniuersa constarent. Item facturus hominẽ, cui uirtutẽ ad uiuendum proponeret, per quam immortalitatem assequeretur, bonũ & malum fecit, ut posset esse uirtus. quæ nisi malis agitetur, aut uim suã perdet, aut omnino non erit. nam ut opulentia bonum uideatur, acerbitas egestatis facit: & gratiam lucis cõmendat obscuritas tenebrarum: ualetudinis & sanitatis uoluptas, ex morbo ac dolore cognoscitur. Ita bonum sine malo in hac uita esse non potest. & utrunque licet contrarium sit, tamen ita cohæret, ut alterum si tollas, utrunque sustuleris. nam neque bonum comprehendi, ac percipi potest, sine declinatione, ac fuga mali, nec malum caueri ac uinci sine auxilio comprehensi, ac percepti boni. necesse igitur fuerat & malum fieri, ut bonum fieret. Et quoniam fas nõ erat, ut à Deo proficisceretur malum, neq; enim cõtra se ipse faciet, illum constituit malorum inuentorem. quem cum

faceret

*faceret, dedit illi ad mala excogitanda ingeniũ, & astutiam, ut in eo esset & uoluntas praua, & perfecta nequitia. & ab eo contraria uirtutibus suis uoluit oriri, eumq́; secum contendere. Vtrum'ne ipse plus bonorum daret, an ille plus malorum. Sed rursus quoniam deo summo repugnari non potest, bonorum suorum potestatem illi ultori aßignauit. quem suprà, bonum ac perfectum esse diximus. Ita duos ad certamen composuit, & instruxit. Sed eorum alterum dilexit, ut bonum filium: alterum abdicauit, ut malum. Postea autem multos genuit alios operum suorum ministros, quos Græci ἀγγέλους nominãt, & illos unius, sed repugnantis naturæ, qualis deorum. Sed pars illa corruptibilis, non utiq; statim corrupta est in ortus sui principio. Sed post compositum, ordinatum'que mundum, sicut mox docebimus, à substantiæ cœlestis uigore peruersa uoluntate desciuit. Cæterum in principio pares uniuersi, æqua conditione apud Deum fuere, & iccirco angeli omnes, quorum principes erant illi duo. Cum autem Deus ex his duobus alterum bono præposuisset, alterum malo, exorsus est fabricam mundi, omnibus his, quos creauerat ministrantibus, & per certa officia dispositis.*Exorsus igitur deus fabricam mundi, illum primum, & maximũ filium præfecit operi uniuerso, eoq́; simul & consiliatore usus est, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendisq́; rebus: quoniam is & prouidẽtia, & prudentia, & ratione, & potestate perfectus est, de quo nunc parcius, quòd alio loco et uirtus, & nomen eius, & ratio enarrãda nobis erit. Nemo quærat, ex quibus ista materijs tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit. omnia enim fecit ex nihilo. Nec audiendi sunt poëtæ, qui aiunt chaos in principio fuisse, id est, confusionem*

fusionem

fusionem rerum, atq; elementorum: postea uerò Deum *di remisse omnem illam congeriem, singulisq́; rebus ex cōfu so aceruo separatis, in ordinemq́; descriptis, instruxisse mundum pariter & ornasse. Quibus facile est respōdere potestatē Dei nō intelligentibus: quē credūt nihil efficere posse, nisi ex materia subiacēte, ac parata. in quo erro re etiam philosophi fuerunt.* Nā Cicero de Natura Deorum *disputans, sic ait:* Primum *igitur non est probabile, eam materiam rerum, unde orta sunt omnia, esse diuina prouidentia effectam, sed habere, & habuisse uim, & na turam suam.* Vt *igitur faber, cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, sed ea utitur, quæ sit parata, fictor'que item cera: sic isti prouidentiæ diuinæ materiam præsto esse oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratā. Quòd si non est à* Deo *materia facta, ne terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à* Deo *factus est.* O' *quam multa sunt uitia in his decem uersibus:* Primum, *quòd is, qui in alijs disputationibus, & libris ferè omnibus prouidentiæ fuerit assertor, & qui acerrimis argumentis impugnauerit eos, qui prouidentiam non esse dixerunt, idem nunc quasi proditor aliquis, aut transfuga, prouidentiam conatus est tollere. in quo si contradicere uelis, nec cogitatione opus est, nec labore: sua illi dicta recitādā sunt.* Nec *enim ab ullo poterit* Cicero, *quàm à* Cicerone *uehementius refutari. Sed cōcedamus hoc mo re, & instituto* Academicorū, *ut liceat hominibus ualde liberis dicere, ac sentire quæ uelint. sententias ipsius cōsi deremus.* Non *est, inquit, probabile materiam rerum à* Deo *factam.* Quibus *hoc argumentis probas?* Nihil *enim dixisti, quare hoc nō sit probabile.* Itaq; *mihi è cōtrario uel maxime probabile uidetur: nec tamē temere uidetur,*

cogitanti

cogitanti plus esse aliquid in Deo: quem profecto ad imbecillitatẽ hominis redigis: cui nihil aliud quàm opificiũ cõcedis. Quomodo igitur ab homine diuina illa uis differet, si ut humo, sic etiã Deus ope indigeat aliena? Indiget autẽ, si nihil moliri potest, nisi ab altero illi materia ministretur. quod si fit, imperfectæ utiq; uirtutis est: & erit iã potentior iudicandus materiæ institutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentia Deum uincit? siquidẽ maius est, propria facere, quàm aliena disponere. Si autẽ fieri non potest, ut sit potẽtius Deo quicquam, quẽ necesse est perfectæ esse uirtutis, potestatis, rationis: idem igitur materiæ fictor est, qui & rerũ ex materia constantium. Neque enim Deo non faciente, & inuito, esse aliquid aut potuit, aut debuit. Sed probabile est, inquit, materiam rerum & habere, & habuisse naturã suam, & uim. Quam uim potuit habere, nullo dante? quã naturam, nullo generante? Si habuit uim, ab aliquo eã assumpsit. À quo autẽ sumere, nisi à Deo potuit? Si habuit naturam, quæ utiq; à nascẽdo dicitur, nata est. À quo autem, nisi à Deo, potuit procreari? Natura enim qua dicitis orta esse omnia, si cõsiliũ nõ habet, efficere nihil potest: si autẽ generandi aut faciẽdi potẽs est: habet ergo consiliũ, & propterea Deus sit, necesse est. Nec alio nomine appellari potest ea uis, in qua inest & prouidentia excogitandi, & solertia, potestasq; faciendi. Melius igitur Seneca omniũ Stoicorũ acutißimus: qui uidit nil aliud esse naturã, quàm Deũ. Ergo, inquit, Deum nõ laudabimus, cui naturalis est uirtus? nec enim illã didicit ex ullo. Imò laudabimus: quãuis enim naturalis illa ei sit, sibi illã dedit, quoniã Deus ipsa natura est. Cũ igitur ortũ rerũ tribuis naturæ, ac detrahis Deo, in eodẽ luto hæsitans, uersuram soluis Geta. À quo enim

fieri

fieri mundum negas, ab eodẽ plane fieri mutato nomine confiteris.Sequitur ineptiſsima comparatio. Vt enim faber,inquit,cum quid ædificaturus eſt, non ipſe facit materiam,ſed utitur ea,quæ ſit parata,fictorq; item cera:ſic isti prouidẽtiæ diuinæ materiã eſſe præsto oportuit,non quam ipſe faceret,ſed quam haberet paratam. Imò uero non oportuit.erit enim Deus minoris poteſtatis,ſi ex parato facit, quod eſt hominis. faber enim ſine ligno nihil ædificat: quia lignum ipſum facere non poteſt. non poſſe autẽ, imbecillitatis eſt humanæ. Deus uero facit ſibi ipſe materiã,quia poteſt.Poſſe enim Dei eſt:nã ſi non poteſt, Deus non eſt.Homo facit ex eo,quod eſt. quia per mortalitatem imbecillis eſt:per imbecillitatem, definitæ,ac modicæ poteſtatis.Deus autem facit ex eo, quod nõ eſt.quia per æternitatem fortis eſt:per fortitudinem,poteſtatis immenſæ:quæ fine,ac modo caret,ſicut uita factoris. Quid ergo mirum,ſi facturus mundum Deus, prius materiam, de qua faceret,præparauit ex eo, quod nõ erat? quia nefas eſſet Deum aliunde aliquid mutuari, cum in ipſo, uel ex ipſo ſint omnia. Nam ſi eſt aliquid ante illum factum, & quicquam non ab illo factum eſt: poteſtatem Dei, & nomen amittet. At enim materia nunquam facta eſt, ſicut Deus,qui ex materia fecit hunc mundum.Duo igitur conſtituuntur æterna,& quidẽ inter ſe contraria: quod fieri ſine diſcordia,& pernicie nõ poteſt. Collidant enim neceſſe eſt ea,quorum uis, & ratio diuerſa eſt. ſic utraq; æterna eſſe non potuerunt, ſi repugnant. quia ſuperare alterũ,neceſſe eſt.Ergo fieri non poteſt, quin æterni natura ſit ſimplex,ut inde omnia, uelut ex fonte, deſcenderint.Itaque aut Deus ex materia ortus eſt,aut materia ex Deo.quid horũ ſit uerius,facile eſt intelligi. Ex his enim

duobus alterum sensibile est, alterũ caret sensu. Potestas *faciendi aliquid non potest esse, nisi in eo, quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod mouetur.* Nec *incipi, aut fieri, aut consummari quicquã potest, nisi fuerit ratione præuisum, aut quemadmodũ fiat antequàm est, aut quẽadmodum constet postquàm fuerit effectum.* Deniq; *is facit aliquid, qui habet uoluntatem ad faciẽdum, & manus ad id, quod uoluit, implendum.* Quod *autem insensibile est, iners, & torpidum semper iacet. nihil inde oriri potest, ubi nullus est motus uoluntarius. nam si omne animal ratione constat: certe nasci ex eo nõ potest, quod ratione præditũ non est. nec aliunde accipi potest id, quod ibi, unde petitur, non est.* Nec *tamen commoueat aliquẽ, quòd animalia quædam de terra nasci uidẽtur.* Hæc *enim non terra per se gignit, sed spiritus* Dei: *sine quo nihil gignitur.* Non *ergo* Deus *ex materia, quia sensu præditum ex insensibili, sapiẽs ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquã potest oriri: sed materia potius ex* Deo *est.* Quicquid *enim est solido, & cõtractabili corpore, accipit externã uim. quod accipit uim, dissolubile est. quod dissoluitur, interit. quod interit, ortum sit, necesse est. quod ortum est, habuit fontem, unde oriretur, id est, factorẽ aliquẽ sentientem, prouidum, peritũq; faciendi. is est profecto, nec ullus alius quàm* Deus. Qui *quoniã sensu, ratione, prouidẽtia, potestate, uirtute præditus est: & animãtia, & inanima creare, & efficere potest. quia tenet, quomodo quidq; sit faciendũ.* Materia *uero semper fuisse nõ potest. quia mutationẽ non caperet, si fuisset.* Quod *enim semper fuit: semper esse nõ desinit. & unde abfuit principium: abesse hinc etiam finem, necesse est.* Quin *etiam facilius est, ut id, quod habuit initium, fi-*

ne

ne careat, quàm ut habeat finẽ, quòd initio caruit. Mate*ria ergo si facta non est: nec fieri ex ea quicquam potest. Si fieri ex ea non potest: nec materia quidẽ erit.* Materia *enim est, ex qua fit aliquid.* Omne autem, *ex quo fit: quia recepit opificis manum, destruitur, & aliud esse incipit.* Ergo *quoniam finem habuit materia, tum, cum factus est ex ea mundus: & initiũ quoq; habuit.* Nam *quod destruitur, ædificatum est. quod soluitur, alligatũ. quod finitur, inceptũ est. Si ergo ex cõmutatione, ac fine materia colligitur habuisse principium: à quo alio fieri nisi à* Deo, *potuit? Solus igitur* Deus *est, qui factus nõ est: & iccirco destruere alia potest, ipse destrui nõ potest. permanebit semper in eo, quod fuit, quia non est aliunde generatus: nec ortus, nec natiuitas eius ex aliqua alia re pendet, quæ illum mutata dissoluat.* Ex *seipso est, ut in primo diximus libro. & ideo talis est, qualem se esse uoluit, impaßibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus.* Iam *uerò illa conclusio, qua sententiam terminauit* Tullius, *multò absurdior.* Quòd *si materia, inquit, à* Deo *non est facta: nec terra quidem, & aqua, & aër, & ignis à* Deo *factus est.* Quàm *callide periculũ præteruolauit. Sic enim superius illud assumpsit, tanquam probatione non indigeret: cum id multo esset incertius, quàm illud propter quod assumptum est. Si non est, inquit, à* Deo *facta materia: nec mundus à* Deo *factus est.* Ex *falso maluit colligere, quod falsum est, quàm ex uero, quod uerũ.* Et *cum debeãt incerta de certis probari: hic probationẽ sumpsit ex incerto, ad euertendum quod erat certum.* Nam *diuina prouidentia effectum esse mũdum, ut taceam de* Trismegisto, *qui hoc prædicat, taceam de carminibus sibyllarum, quæ idem nunciant, taceam de prophetis, qui opus mundi, ac opi-*

ficium Dei uno ſpiritu, ac pari uoce teſtantur:etiam inter philoſophos penè uniuerſos conuenit.Idem etiã Pythagorici,Stoici, Peripatetici,qui ſunt principes omnis diſciplinæ. Denique à primis illis ſeptem ſapientibus, à Socrate uſque ad Platonem pro confeſſo, & indubitato habitum eſt: donec unus multis poſt ſeculis extitit delirus Epicurus,qui auderet negare id, quod eſt euidentiſſimum,ſtudio ſcilicet inueniendi noua,ut nomine ſuo conſtitueret diſciplinam.Et quia nihil noui potuit reperire: ut tamẽ diſſentire à cæteris uideretur, uetera uoluit euertere.in quo illum circumlatrantes philoſophi omnes coarguerunt. Certius eſt igitur, mundum prouidentia inſtructum, quàm materiæ prouidentia conglobatũ.Quare non oportuit putare iccirco mundum non eſſe diuina prouidentia factum, quia materia eius diuina prouidentia facta non ſit: ſed quia mundus diuina prouidentia ſit effectus,& materiã eſſe factam diuinitus.Credibilius eſt enim,materiã potius à Deo factam,quia Deus omnia poteſt:quàm mundum à Deo non eſſe factũ, quia ſine mente,ratione,cõſilio,nihil fieri poteſt. Verum hæc non Ciceronis eſt culpa,ſed ſectæ.Cum enim ſuſcepiſſet diſputationem, qua Deorum naturam tolleret, de qua philoſophi garriebant:omnem diuinitatem ignorãtia ueri putauit eſſe tollendam. Itaque Deos potuit tollere, quia non erant. Cum autem prouidentiam diuinam,quæ eſt in uno Deo,conaretur euertere:quia cõtra ueritatem niti cœperat,deficientibus argumentis, in hanc foueam neceſſario decidit, unde ſe extricare non poſſet. Hic ergo illum teneo hærentem, teneo defixum, quo Lucillus, qui contrà diſſerebat,obmutuit. Hic eſt ergo cardo rerum, hic uertuntur omnia.Explicet ſe Cotta,ſi poteſt,ex hac uoragine.pro

ne.proferat argumenta,quibus doceat,ſemper fuiſſe materiam,quam nulla prouidentia effecerit.Oſtendat,quomodo quicquam ponderoſum,& graue aut eſſe potuerit ſine autore:aut immutari ualuerit, ac deſierit eſſe, quod ſemper fuit:ut inciperet eſſe,quod nunquam fuit.Quæ ſi docuerit: tum demum aſſentiar,ne mundum quidem diuina prouidentia conſtitutū:& tamen ſic aſſentiar,ut aliјs illum laqueis teneam.Eōdē enim,quò nollet, reuoluetur, ut dicat & materiam, de qua mundus eſt, & mundum, qui de materia eſt,natura extitiſſe: cum ego ipſam naturam deum eſſe contendā.Nec enim poteſt facere mirabilia,id eſt, maxima ratione conſtantia,niſi qui habet mentem, prouidentiam, poteſtatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia,nec quicquam eſſe poßit omnino,quod non originem à Deo traxerit. At idem,quoties Epicureus eſt, & nō uult à Deo factum eſſe mūdum: quærere ſolet, quibus manibus,quibus machinis,quibus uectibus, qua molitione hoc tantū opus fecerit.Videret fortaſſe,ſi eo tempore potuiſſet eſſe,quo Deus fecit.Sed ne pſpiceret homo Dei opera,noluit eum inducere in hunc mundum, niſi perfectis omnibus.ſed ne induci quidē poterat.quomodo enim ſubſiſteret, cū fabricaretur deſuper cœlum, terra ſubter fundaretur,cum fortaſſe humida uel nimiјs rigoribus torporata concreſcerent, uel igneis caloribus incocta, & ſolidata, dureſcerent. At quomodo uiueret, Sole nondum inſtituto,nec frugibus,nec animalibus natis?Itaque neceſſe fuit hominem poſtremo fieri, cum iam mundo, cæteris'que rebus manus ſumma eſſet impoſita. Denique ſanctæ literæ docent,hominem fuiſſe ultimum Dei opus, & ſic inductum fuiſſe in hunc mundum,quaſi in domum iam paratam, & inſtructam. illius enim cauſa facta ſunt

omnia. Idem etiam poëtæ fatentur. Ouidius perfecto iam mundo, & uniuersis animalibus figuratis, hoc addidit:

Sanctius his animal, mentisq; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset.
Natus homo est.

Adeo nefas existimandum est, ea scrutari, quæ Deus uoluit esse celata. Verùm ille non audiendi, aut discendi studio requirebat, sed refellendi: quia confidebat, neminem id posse dicere. Quasi uerò ex hoc putandum sit, non esse hæc diuinitus facta, quia quomodo facta sint, non potest peruideri. An tu, si educatus in domo fabrefacta, & ornata, nullam unquam fabricam uidisses: domum illam putasses non ab homine esse ædificatam, quia quomodo ædificatur, ignorares? idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris: quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta esset opera molitus, maxime si saxa ingentia, immensa cæmenta, uastas columnas, opus totum sublime, & excelsum uideres. non'ne hæc tibi humanarum uirium modum uiderentur excedere, quia illa nõ tam uiribus, quàm ratione, atq; artificio facta esse nescires? Quòd si homo, in quo nihil perfectum est: tamen plus efficit ratione, quàm uires eius exiguæ patiantur, quid est, cur incredibile tibi esse uideatur, cum mundus dicitur factus à Deo? in quo, quia perfectus est: nec sapientia potest habere terminum, nec fortitudo mẽsuram. Opera ipsius uidentur oculis: quomodo autem illa fecerit, ne mente quidem uidetur. quia (ut Hermes ait) mortale immortali, temporale perpetuo, corruptibile incorrupto propinquare non potest, id est, propius accedere, & intelligentia subsequi. & ideo terrenum adhuc animal rerum cœlestium perspectionem nõ capit: quia cor-

pore

pore quasi custodia septum tenetur, quò minus soluto, ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur quàm inepte faciat, qui res inenarrabiles quærit. Hoc est enim modũ cõditionis suæ transgredi, nec intelligere, quousq; homini liceat accedere. Deniq; *cum aperiret homini ueritatem* Deus, *ea sola scire nos uoluit, quæ interfuit hominem scire ad uitam consequendã. quæ uero ad curiosam, & profanam cupiditatem pertinebãt, reticuit, ut arcana essent. Quid ergo quæris, quæ nec potes scire, nec si scias, beatior fias?* Perfecta *est in homine sapientia, si &* Deum *esse unum, & ab ipso esse facta uniuersa cognoscat.*

De mundo, eiusq; partibus, elementis, & tempestatibus. CAP. X.

N*Vnc quoniam refutauimus eos, qui de mundo, & factore eius* Deo *aliter sentiunt, quàm ueritas habet: ad diuinam mundi fabricam reuertamur: de qua in arcanis sanctæ religionis literis traditur.* Fecit igitur Deus *primum omnium cœlum, & in sublime suspendit: quod esset sedes ipsius* Dei conditoris. *Deinde terrã fundauit, ac cœlo subdidit: quam homo cũ cæteris animaliũ generibus incoleret.* Eam *uoluit humore circunflui, & contineri. Suum uero habitaculum distinxit claris luminibus, & impleuit, sole scilicet, lunæq; orbe fulgẽti, & astrorũ micantium splendẽtibus signis adornauit: tenebras autẽ, quod est his cõtrarium, cõstituit in terra. nihil enim per se continet luminis, nisi accipiat à cœlo. in quo posuit lucem perennem, & superos, & uitam perpetuam: & contrà in terra tenebras, inferos, & mortẽ.* Tanto *enim hæc ab illis superioribus distant, quantum mala à bonis, & uitia à uirtutibus.* Ipsius *quoq; terræ binas partes cõtrarias inter se, diuersasq; constituit, scilicet orientem, occi-*

dentemq́;.ex quibus oriens,Deo similis cẽsetur.quia ipse luminis fons,& illustrator est rerum, & quòd oriri nos faciat ad uitam sempiternam. Occidens autem cõturbatæ illi,prauæq́;mẽti ascribitur,quòd lumen abscõdat, quòd tenebras semper inducat,& quòd homines faciat occidere,atque interire peccatis. Nam sicut lux orientis est, in luce autẽ uitæ ratio uersatur: sic occidẽtis tenebræ sunt: in tenebris autem & mors,& interitus cõtinetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimensus est, meridiem, ac septentrionẽ. quæ partes illis duabus societate iunguntur. Ea enim, quæ est solis calore flagrãtior, proxima est, & cohæret orienti. At illa, quæ frigoribus, & perpetuo gelu torpet, eiusdẽ est, cuius extremus occasus. Nam sicut cõtrariæ sunt lumini tenebræ, ita frigus calori. Vt igitur calor lumini est proximus, sic meridies orienti: ut frigus tenebris, ita plaga est septẽtrionis occasui. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit. Ver scilicet orienti, æstas meridionali plagæ, occidẽti autumnus est, septentrioni hyems. In his quoq; duabus partibus, meridionali, & septentrionali, figura uitæ & mortis cõtinetur: quia uita in calore est, mors in frigore. sicut autẽ calor ex igne est, ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimensionem, diem quoq; fecit, ac noctem, qui spatia, & orbes temporum perpetuos, ac uolubiles, quos uocamus annos, alterna per uices successione cõficiant. Dies, quẽ primus oriẽs subministrat, Dei sit, necesse est, ut omnia, quæcũq; meliora sunt. Nox autem, quam occidens extremus inducit, eius scilicet quem Dei esse æmulũ diximus. Quæ duo etiam in hoc præscius futurorum Deus fecit, ut ex ijs & ueræ religionis, & falsarum superstitionũ imago quædam ostenderetur. Nã sicut sol, qui oritur in die, licet sit

unus

unus, unde solem esse appellatũ Cicero uult uideri, quòd obscuratis syderibus, solus appareat: tamen quia uerũ, ac perfectæ plenitudinis lumen est, & calore potißimo, & fulgore clarißimo illustrat omnia: ita in Deo, licet sit unus, & maiestas, & uirtus, & claritudo perfecta est. Nox autẽ, quam prauo illi antitheo dicimus attributam, eius ipsius multas, & uarias religiones per similitudinẽ demõstrat. Quamuis enim stellæ innumerabiles micare, ac radiare uideãtur: tamẽ, quia nõ sunt plena, ac solida lumina, nec caloris perferũt quicquã, nec tenebras multitudine sua uincũt. Duo igitur illa principalia inueniuntur, quæ diuersam, & contrariam sibi habent potestatem, calor, & humor. quæ mirabiliter Deus ad sustentanda, & gignenda omnia excogitauit. Nam cum uirtus Dei sit in calore, & igni: nisi ardorẽ, uimq́; eius admista humoris, ac frigoris materia temperasset, nec nasci quicquam, nec cohærere potuisset: quin statim conflagratione interiret, quicquid esse cœpisset. Vnde & philosophi quidam, & poëtæ discordi cõcordia mundũ constare dixerũt: sed rationem penitus nõ uiderunt. Heraclitus ex igne nata esse omnia dixit, Thales Milesius ex aqua. Vterque uidit aliquid: sed errauit tamẽ uterq;: quòd alterutrũ si solũ fuisset, neq; aqua nasci ex igne potuisset, neq; rursus ignis ex aqua. Sed est uerius, simul ex utroq; permisto cũcta generari. Ignis quidẽ permisceri cum aqua nõ potest: quia sunt utraq; inimica: & si cominus uenerint, alterutrum, quod superauerit, cõficiat alterum necesse est. Sed eorum substantiæ permisceri possunt. Substantia ignis, calor est: aquæ, humor. Recte igitur Ouidius:

Quippe, ubi temperiem sumpsere humorq́;, calorq́;,
Concipiunt: & ab his oriuntur cuncta duobus.

Cumq; sit ignis aquæ pugnax: uapor humidus omneis
Res creat: & discors concordia fœtibus apta est.

Alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi fœmininũ, alterũ actiuum, alterum patibile: ideoq; a ueteribus institutum est, ut sacramento ignis, & aquæ nuptiarum fœdera sanciantur, quòd fœtus animantium calore, & humore corporentur, atque animentur ad uitam. Cũ enim constet omne animal ex anima, & corpore: materia corporis in humore est, animæ in calore. quod ex auiũ fœtibus datur scire: quos craßi humoris plenos, nisi opifex calor fouerit, nec humor potest corporare, nec corpus animare. Exulibus *quoq; ignis, & aqua interdici solebat. adhuc enim uidebatur nefas, quãuis malos, tamen homines supplicio capitis afficere.* Interdicto *igitur usu earum rerũ, quibus uita constat hominum, perinde habebatur, ac si esset, qui eam sententiam exceperat, morte multatus. adeo ista duo elemẽta prima sunt habita, ut nec ortũ hominis, nec sine his uitam crediderint posse constare.* Horum *alterum nobis cõmune est cum cæteris animantibus, alterum soli homini datum.* Nos *enim quoniam cœleste, atq; immortale animal sumus, igne utimur, qui nobis in argumẽtum immortalitatis datus est: quoniã ignis è cœlo est. cuius natura, quia mobilis est, & sursum nititur, uitæ continet rationem. Cætera uero animalia, quoniam tota sunt mortalia, tantummodo aqua utuntur. quod est elementum corporale, atque terrenum. Cuius natura, quia mobilis est, ac deorsum uergens, figuram mortis ostendit.* Ideo *pecudes neque in cœlum suspiciunt: neq; religiones sentiunt. quoniam ab his usus ignis alienus est.* Vnde *autẽ, uel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem, & aquam uel accenderit, uel eliquauerit,*

solus

solus scire potest, qui fecit.

De animantibus, homine, Prometheo, Deucalione, Parcis. CAP. XI.

COnsummato igitur mundo, animalia uarij generis, dißimilibus formis, & magna, & minora ut fierent, imperauit. Et facta sunt bina, id est, diuersi sexus singula: ex quorum fœtibus & aër, & terra, & maria com pleta sunt. Dedit'que his omnibus generatim Deus alimenta de terra, ut usui hominibus esse possent: alia nimirum ad cibos, alia uerò ad uestimentum: quæ autem magnarum sunt uirium, ut in excolenda terra iuuarent. unde dicta sunt iumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptione compositis, regnum sibi æternum parare constituit, & innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipse sibi simulachrum sensibile, atque intelligens, id est, ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius, hominem figurauit ex limo terræ, unde homo nuncupatus est, quòd sit factus ex humo. Denique Plato humanam formam θεοειδῆ *esse ait: & Sibylla: quæ dicit,*

Εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμὴ, λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.

De hac hominis fictione poëtæ quoque, quamuis corrupte, tamen non aliter tradiderunt. nanq; hominē de luto à Prometheo factū esse dixerunt. Res eos non fefellit, sed nomen artificis. Nullas enim literas ueritatis attigerant: sed quæ prophetarum uaticinio tradita, in sacrario Dei continebantur, ea de fabulis & obscura opinione collecta, et deprauata, ut ueritas à uulgo solet uarijs sermonibus dißipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad id, quod audierant, carminibus suis comprehenderunt: & hoc quidem inepte, quòd tam mirabile, tam'que diuinum

opifi

opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit, hominem de luto fingi, cum posset eadem ratione generari, qua ipse Prometheus ex Iapeto natus est? qui si fuit homo: generare hominem potuit, facere non potuit. De dijs autem illum non fuisse, pœna eius in Caucaso monte declarat. Sed neque patrem ipsius Iapetum, patruumq́; Titana quisquam deos nuncupauit: quia regni sublimitas penes Saturnum solum fuerit: per quam diuinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est. Multis argumentis hoc figmentum poëtarum coargui potest. Factum esse diluuium ad perdendam, tollendam'que ex orbe terræ malitiam, constat inter omnes. Idem enim & philosophi, poëtæ, scriptores'que rerum antiquarum loquuntur, in eoq́; maxime cum prophetarum sermone consentiunt. Si ergo cataclysmus à Deo ideo factus est, ut malitia, quæ per nimiam multitudinem increuerat, perderetur: quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius filium Deucalionem ijdem ipsi ob iustitiam solum esse dicunt seruatum. quomodo unus gradus, & una progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed uidelicet hoc quoque sic corruperunt, ut illud superius, cum ignorarent, in quo tempore cataclysmus sit factus in terra, & quis ob iustitiam meruerit genere humano pereunte saluari, & quomodo, aut cum quibus seruatus sit. quæ omnia propheticæ literæ docent. Apparet ergo falsum esse, quod de opificio itidem Promethei narrant. Verum quia poëtas dixeram non omnino mentiri solere, sed figuris inuoluere, & obscurare quæ dicant: non dico esse mentitos, sed primum omnium Prometheum simulachrum hominis formasse de pingui, & molli luto, ab eo'que natam primo artem, & statuas, & simu

& simulachra fingendi. siquidem Iouis temporibus fuit: quibus primum templa cõstituit: & noui deorum cultus esse cœperunt. sic ueritas fucata mendacio est: & illud, quod à Deo factum ferebatur, homini, qui opus diuinum imitatus est, etiã cœpit ascribi. Cæterũ fictio ueri, ac uiui hominis è limo dei est. quod Hermes quoq; tradit: qui nõ tantũ hominẽ ad imaginẽ Dei factũ esse dixit à Deo, sed etiam illud explanare tentauit, quàm subtili ratione singula quæq; in corpore hominis membra formauerit, cum eorum nihil sit, quod non tantundẽ ad usus necessitatem, quantum ad pulchritudinẽ ualeat. Id uerò etiam Stoici, cum de prouidentia disserunt, facere conãtur, & secutus eos Cicero pluribus quidẽ locis. Sed tamen materiam tam copiosam, & uberem strictim contigit. quam ego nunc iccirco prætereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. Illud hoc loco præterire non possum, quòd errantes philosophi quidam aiunt, homines, cæteraq; animalia sine ullo artifice orta esse de terra: unde illud Vergilianum est:

Terrea progenies duris caput extulit aruis.

Et ij maxime fuerunt in ea sententia, qui esse prouidentiam negant. Nam Stoici animantium fabricã diuinæ solertiæ tribuunt. Aristoteles autem labore se ac molestia liberauit, dicẽs, semper mundũ fuisse: itaq; & humanũ genus, & cætera, quæ in eo sunt, initiũ non habere, sed fuisse semper, ac semper fore. Sed cũ uideamus, singula quæq; animalia, quæ antè nõ fuerant, incipere esse, & esse desinere: necesse est, totum genus aliquando esse cœpisse, & aliquãdo desiturũ esse, quia cœperit. Omnia enim tribus temporibus contineri necesse est, præterito, præsenti, futuro. Præteriti est origo, præsentis substãtia, futuri dissolutio-

ſolutio. Quæ omnia in ſingulis hominibus apparent. & incipimus enim, cum naſcimur: & ſumus, cum uiuimus: & deſinimus, cum interimus. Vnde etiam tres Parcas eſſe *uoluerunt: unam, quæ uitam hominibus ordiatur: alterã, quæ cõtexat: tertiam, quæ rumpat, ac finiat.* In toto au*tem genere hominũ quia ſolum præſens tempus apparet: ex eo tamen & præteritum, id eſt origo colligitur, & futurum, id eſt diſſolutio.* Nam *quoniam eſt, apparet aliquando cœpiſſe: eſſe enim nulla res ſine exordio poteſt. & quia cœpit, apparet quandoque deſitura.* Nec *enim poteſt id totum eſſe immortale, quod ex mortalibus conſtat.* Nam *ſicut uniuerſi per ſingulos interimus: fieri poteſt, ut aliquo caſu omnes ſimul, uel ſterilitate terrarum, quæ accidere uel particulatim ſolet: uel peſtilentia ubiq; diffuſa, quæ ſingulas urbes, atq; regiones plerunq; populatur: uel incendio in orbem miſſo, quale iam fuiſſe ſub* Phaëthonte *dicitur: uel diluuio aquarũ, quale ſub* Deu*calione traditur, cum præter unum hominẽ genus omne deletum eſt. Quod diluuium ſi caſu accidit, profecto potuit accidere, ut & unus ille, qui ſuperfuit, interiret.* Si *autẽ diuinæ prouidentiæ nutu, quod negari non poteſt, ad reparandos homines reſeruatus eſt: apparet, in* Dei *poteſtate eſſe uel uitam, uel interitum generis humani. quòd ſi poteſt occidere in totũ, quia per partes occidit, apparet, aliquando eſſe ortum: & ut fragilitas initium, ſic declarat & terminum. Quæ ſi uera ſunt: non potuit defendere* Ariſtoteles, *quò minus habuerit et mũdus ipſe principiũ. quod ſi* Ariſtoteli Plato, & Epicurus *extorquent: &* Platoni, & Ariſtoteli, *qui ſemper fore mũdum putauerunt, licet ſint eloquentes, ingrate tamen idem* Epicurus *eripiet, quia ſequitur, ut habeat & finem. Sed hæc*

hæc in ultimo libro pluribus exequemur. Nunc ad homi-*nis originem recurramus.*

De animantiũ ortu,& hominũ. CAP. XII.

Aiunt, certis cõuersionibus cœli, & astrorũ motibus maturitatem quandam extitisse animalium serendorum: itaq; terram nouã semen genitale retinentem, follicu los ex se quosdam in uterorum similitudinẽ protulisse. de quibus Lucretius: *Crescebant uteri terræ radicibus apti. eosq;, cum maturassent, natura cogente ruptos animalia tenera profudisse.* Deinde *terram ipsam humore quodã, qui esset lacti similis, exuberasse, eoq; alimento animãtes esse nutritos.* Quomodo *autem uim frigoris, aut caloris ferre, aut uitare potuerunt, aut omnino nasci, cum sol exureret, frigus astringeret?* Non *erant, inquiunt, in principio mundi hyems, & æstas, sed perpetua temperies, & uer æquabile. Cur ergo nihil horum fieri etiam nunc uidemus?* Quia *semel, aiunt, fieri necessarium fuit, ut animalia nascerẽtur. postquam uero esse cœperunt, cõcessa his facultate generandi, & terra parere desijt, & temporis cõditio mutata est.* O *quàm facile est, mendacia redarguere.* Primum, *quòd nihil potest esse in hoc mundo, quod nõ sic permaneat, ut cœpit. nec enim sol & luna, & astra tunc non erant, aut cum essent, meatus non habebant, aut non diuina moderatio, quæ cursus eorum tẽperat, & gubernat, cum ipsis simul cœperit.* Deinde, *quòd si ita sit, ut dicunt, prouidentiam esse, necesse est. & in ipsum incidunt, quod maxime fugiunt.* Nondum *enim natis animalibus, aliquis utique prouidit, ut nascerentur: ne orbis terræ desertus, atque incultus horreret. ut autem de terra sine officio parentum nasci possent, necesse est magna ratione esse prouisum: deinde ut humor ille concretus de*

terra in uarias imagines corporum fingeretur: item ut è folliculis, quibus tegebantur, accepta uidendi, sentiendiq; ratione, tanquam ex aluo matrum profunderentur. Mira, inexplicabilisq; prouisio est. sed putemus id quoque casu accidisse: illa certe, quæ sequuntur, fortuita esse non possunt, ut terra continuo lacte manaret, ut aëris temperies esset æqualis. Quæ si constat iccirco esse facta, ut animalia recens edita uel haberent alimentum, uel non haberent periculum: necesse est, ut aliquis diuina nescio qua ratione prouiderit. quis autem potest prouidere, nisi Deus? Videamus tamen, an id ipsum, quod dictitant, fieri potuerit, ut homines nascerentur è terra. Si consyderet aliquis, quandiu, & quibus modis educetur infans, intelliget profecto, non potuisse terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit enim necesse, quamplu ribus mensibus iacere proiectos, donec confirmatis neruis mouere se, locumq; mutare possent. quod uix intra unius anni spatium fieri potest. Iam, uide utrum'ne infans eodem modo, & eodem loco, quo est effusus, iacere per multos menses ualuerit. An non humore illo terræ, quod alimenti gratia ministrabat, & sui corporis purgamẽtis in unum mistis obrutus, corruptusq; moreretur? Itaque nullo modo fieri potest, quin ab aliquo fuerit educatus. nisi forte animalia omnia non tenera nata sunt, sed excreta. quod ut dicerent, nunquam uenit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impoßibilis, & uana est: si tamẽ ratio dici potest, qua id agitur, ut nulla sit ratio. Qui enim dicit omnia sua sponte esse nata, nihilq; diuinæ prouidentiæ tribuit: hic profecto rationem non asserit, sed euertit. Quòd si neque quicquam fieri sine ratione, neque nasci potest: apparet diuinam esse prouidentiam, cuius est

proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omniũ machinator fecit hominẽ. quod Cicero quamuis expers cœlestium literarum, uidit tamen, qui libro de Legibus primo, hoc idẽ tradidit, quod prophetæ. cuius uerba subieci. Hoc animal prouidum, sagax, multiplex, acutũ, memor, plenum rationis, & cõsilij, quem uocamus hominẽ, præclara quadam conditione generatum esse à summo Deo: solum est enim ex tot animantiũ generibus, atq; naturis, particeps rationis, & cogitationis, cũ cætera sint omnia expertia. Vides'ne hominem quamuis longè à ueritatis notitia remotũ, tamen quoniam imaginẽ sapiẽtiæ, tuebatur, intellexisse, nõ nisi à Deo hominẽ potuisse generari? Sed tamen diuinis opus est testimonijs, ne minus humana sufficiant. Sibylla hominem Dei opus esse testatur:

ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς κτίστης ἀκράτητος ὑπάρχων
αὐτὸς δ᾽ ἐστήριξε τύπον μορφῆς μερόπων τε
αὐτὸς ἔμιξε φύσιν πάντων γενετῆς βιότοιο.

Eadem sanctæ literæ cõtinent. Deus ergo ueri patris officio functus est. Ipse corpus effinxit, ipse animã, qua spiramus, infudit. Illius est totum, quicquid sumus. Quomodo id fecerit, si nos oporteret scire, docuisset, sicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis & pristini erroris, & ueri luminis attulerunt.

De hominis ortu, morte, cœlo & terra, & peccato primorum parentum, & annis, & mensibus. CAP. XIII.

CVm ergo marem ad similitudinem suam primùm finxisset, tum etiam fœminam cõfigurauit ad ipsius hominis effigiem, ut duo inter se permixti sexus propagare sobolem possent, & omnem terram multitudine opplere. In ipsius autẽ hominis fictione, illarum duarum materie-

rum, quas inter se diximus esse cōtrarias, ignis, & aquæ conclusit, perfecitq; rationem. Ficto enim corpore, spirauit ei animam de uitali fonte spiritus sui, qui perennis, ut ipsius mundi ex cōtrarijs cōstantis elementis similitudinē gereret. Cōstat enim ex anima, & corpore, id est quasi è cœlo, & terra: quādoquidē anima, qua uiuimus, uelut è cœlo oritur à Deo, corpus è terra, cuius è limo diximus esse formatum. Empedocles, quem nescias utrum'ne inter poëtas, an inter philosophos numeres, quòd de rerū natura uersibus scripsit, ut apud Romanos Lucretius, & Varro: quatuor elementa constituit, id est, Ignem, Aërē, Aquā, & Terrā, fortasse Trismegistum secutus, qui nostra corpora ex his quatuor elemētis cōstituta esse dixit à Deo: habere nanq; in se aliquid ignis, aliquid aëris, aliquid aquæ, aliquid terræ, & neq; ignem esse, neq; aërem, neque aquam, neque terram: quæ quidem falsa non sunt. Nā terræ ratio in carne est, humoris, in sanguine: aëris, in spiritu: ignis, in calore uitali. Sed neq; sanguis à corpore secerni potest, sicut humor à terra, neq; calor uitalis à spiritu, sicut ignis ab aëre, adeo rerum omnium duo sola reperiuntur elementa: quorum omnis ratio in nostri corporis fictione conclusa est. Ex rebus igitur diuersis, ac repugnantibus homo factus est, sicut ipse mundus ex luce, ac tenebris, ex uita, & morte: quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superauerit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce uersetur: si autē corpus uicerit animam, ditioniq; subiecerit, sit in tenebris sempiternis, et in morte. Cuius nō ea uis est, ut iniustas animas extinguat omnino, sed ut puniat in æternū. Eā pœnā secundā mortē nominamus, quæ est & ipsa perpetua, sicut et immortalitas. Primā sic definimus, Mors

est

est naturæ animantium dissolutio. uel ita: Mors *est corporis animæq; seductio.Secundā uerò sic,*Mors *est æterni doloris perpeßio.uel ita:*Mors *est animarum pro meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit:quarum animæ non ex* Deo *constantes,sed ex communi aëre,morte soluūtur.*In *hac igitur societate cœli,atq; terræ, quorum effigies in homine expressa est, superiorē partem tenēt ea, quæ sunt* Dei,*anima scilicet, quæ dominium corporis habet:inferiorem autem ea,quæ sunt diaboli, corpus utiq; : quod quia terrenum est,animæ debet esse subiectum,sicut terra cœlo. Est enim terra quasi uasculum,quo tanquam domicilio temporali spiritus cœlestis utatur:utrisque officia sunt, ut hoc, quod est ex cœlo, & Deo imperet : illud uerò, quod ex terra est,diabolo seruiat. Quod quidem nō fugit hominem nequam Sallustium:qui ait,Sed omnis nostra uis in animo, & corpore sita est:animi imperio,corporis seruitio,magis utimur. Rectè, si ita uixisset, ut locutus est. Seruiuit enim fœdißimis uoluptatibus,suamq; ipse sententiā uitæ prauitate dissoluit. Quòd si anima ignis est, ut ostendimus, in cœlum debet eniti, sicuti ignis, ne extinguatur, hoc est,ad immortalitatē,quæ in cœlo est.*Et *sicut ardere ac uiuere non potest ignis,nisi aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimentum: sic animæ materia,& cibus est sola iustitia,qua tenetur ad uitā.Post hæc* Deus *hominem,qua exposui ratione generatum,posuit in* Pa*radiso, id est, in horto fœcundißimo, & amœnißimo: quem in partibus orientis omni genere ligni arborumq; cōseruit,ut ex earum uarijs fructibus aleretur, expersq; omnium laborum,* Deo *patri summa deuotione seruiret. Tum dedit ei certa mādata:quæ si obseruasset,immortalis*

maneret: si transcendisset, morte afficeretur. Id autẽ præceptũ fuit, ut ex arbore una, quæ fuit in medio Paradisi, non gustaret, in qua posuerat intelligentiã boni, & mali. Tum criminator ille inuidẽs operibus Dei, omnes fallacias, & calliditates suas ad decipiendum hominẽ intendit, ut ei adimeret immortalitatẽ. Et primò mulierem dolo illexit, ut uetitũ cibum sumeret: & per eam ipsi quoq; homini persuasit, ut trãscenderet Dei legẽ. Percepta igitur scientia boni, & mali, pudere eũ nuditatis suæ cœpit, absconditq; se à facie Dei: quod antea non solebat. Tum Deus eiecit hominem de Paradiso, sẽtẽtia in peccatores lata, ut uictum sibi labore cõquirerent: ipsumq; Paradisum igni circumuallauit, ne homo posset accedere, donec summũ iudicium faciat in terra, & iustos uiros cultores suos in eundem locum reuocet morte sublata, sicut sacræ literæ docent, & Sibylla Erythræa, cum dicit:

οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες ἀληθινὸν, ἀέναόν τε
ζωὴν κληρονομοῦσι τὸν αἰῶνος χρόνον αὐτοὶ
οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον.

Verum quoniã hæc extrema sunt, tota in extrema operis huius parte tractabimus. Nũc ea, quæ prima sunt, explicemus. Mors itaq; secuta est hominẽ secundũ Dei sententiam: quòd etiam Sibylla in carmine suo docet, dicens:

ἄνθρωπον πεπλάσθαι θεοῦ παλάμαις ἐνὶ αὐτοῖς
ὄντε πλάνησεν ὄφις δολίως ἐπὶ μοῖραν ἀνελθεῖν
τοῦ θανάτου γνῶσίν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κακοῦ τε

Sic facta hominis uita est tẽporaria, sed tamẽ longa, quæ in mille annos propagaretur. quod diuinis literis proditum, & per omnium scientiã publicatũ, cum Varro non ignoraret, argumentari nixus est, cur putarentur antiqui mille annos uictitasse. Ait enim apud Aegyptios ꝑ annis

mens es

menses haberi, ut nõ solis per XII. *signa circuitus faciat annum, sed luna, quæ orbem illum signiferum* XXX. *dierum spatio illustrat: quod argumentum pespicue falsum est.* Nemo enim tunc millesimum annum trangressus est. Nunc uerò qui ad centesimũ perueniunt, quod fit sæpißimè, mille certe ac ducentis mensibus uiuunt. Et autores idonei tradũt, ad CXX. annos peruenire solere. Sed quia ignorabat Varro, cur, aut quando uita hominis esset diminuta, ipse diminuit, cum sciret mille & quadringentis mensibus posse uiuere hominem.

De Noë, & cursibus syderum, & ortu falsarum religionum. CAP. XIIII.

DEus autem postea, cũ uideret orbem terræ malitia & sceleribus oppletum, statuit humanum genus diluuio perdere: sed tamen ad multitudinẽ reparandam delegit unum, quod corruptis omnibus singulare iustitiæ superat exemplum. Hic cum sexcentorum esset annorũ, fabricauit arcã, sicut præceperat ei Deus, in qua ipse cũ coniuge, ac tribus filijs, totidemq; nuribus seruatus est cũ aqua uniuersos mõtes altißimos operuisset. Deinde orbe siccato, execratus iniustitiam prioris seculi Deus, ne rursus longitudo uitæ, causa esset excogitandorum malorũ, paulatim per singulas progenies diminuit hominis ætatẽ, atq; in centum & uiginti annis metam collocauit, quam transgredi nõ liceret. Ille uerò cũ egressus esset ex arca, ut sanctæ literæ docent, terram studiose coluit, atque uineam sua manu seuit. Vnde arguuntur, qui autorem uini Liberum putant. Ille enim non modo Liberum, sed etiam Saturnum, atque Vranum multis antecessit ætatibus. qua ex uinea cum primum fructum cepisset, lætus factus, bibit usq; ad ebrietatem, iacuitq; nudus. Quod cum uidisset

unus ex filijs, cui nomen fuit Cham, *non texit patris nuditatem: sed egressus, etiam fratribus indicauit.* At *illi sumpto pallio, intrauerunt auersis uultibus, patremq; texerunt.* Quæ *cum facta recognouisset pater, abdicauit, atq; expulit filiũ.* At *ille profugus in eius terræ parte cõsedit, quæ nunc* Arabia *nominatur. eáq; terra de nomine suo* Chanaam *dicta est, & posteri eius* Chananæi. *Hæc fuit prima gens, quæ* Deum *ignorauit, quoniã princeps eius & conditor, cultum* Dei *à patre non accepit, maledictus ab eo: itaque ignorantiam diuinitatis minoribus suis reliquit. Ab hac gente proximi quique populi multitudine increscente fluxerunt.* Ipsius *autẽ patris posteri,* Hebræi *dicti, penes quos religio* Dei *resedit: sed & ab his postea multiplicato in immensum numero, cũ eos angustiæ locorum suorum capere non possent, tum adolescentes uel mißi à parentibus, uel sua sponte, cum rerum penuria cogeret, profugi ad quærendas sibi nouas sedes, huc atque illuc dispersi, omnes insulas, & orbem totum replerunt, & à stirpe sancti radicis auulsi, nouos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi qui* Aegyptum *occupauerũt, cœlestia suspicere, atque adorare cœperunt.* Et *quia neq; domicilijs tegebantur propter aëris qualitatem (nec enim in ea regione nubibus subtexitur cœlum) cursus syderum & defectus notauerunt, dum ea sæpe uenerantes, curiosius, atque liberius intuerentur.* Postea *deinde portentificas animalium figuras, quæ colerent, commenti sunt, quibusdam prodigijs inducti: quorum mox autores aperiemus. Cæteri autem, qui per terram dispersi fuerunt, admirantes elementa mundi, cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus ac templis uenerabantur, & his sacrificia in aperto ce-*

lebrabant

lebrabant, donec processu temporis potētißimis regibus templa, & simulachra fecerunt, eáque uictimis, & odoribus colere instituerunt: sic aberrantes à notitia Dei, gentes esse cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, & priorem esse gentilitatem, quàm Dei religionem: quam putant posterius inuentam, quia fontem, atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

De Dæmonibus. CAP. XV.

CVm ergo numerus hominū cœpisset increscere, prouidens Deus, ne fraudibus suis diabolus, cui ab initio terræ dederat potestatem, uel corrūperet, uel dispergeret homines, quos in exordio fecerat, misit angelos ad tutelā cultumq; generis humani: quibus quia liberum arbitriū erat datū, præcepit ante omnia, ne terræ cōtagione maculati, substantiæ cœlestis amitterēt dignitatem: scilicet id eos facere prohibuit, quod sciebat esse facturos, ut ueniā sperare nō possent. Itaq; illos cum hominibus commorantes dominator ille terræ fallacißimus, consuetudine ipsa paulatim ad uitia pellexit, & mulierū cōgreßibus inquinauit. Tum in cœlum ob peccata quibus se immerserant, nō recepti, ceciderūt in terrā: sic eos Diabolus ex angelis Dei suos fecit satellites ac ministros. Qui autē sunt ex his procreati, quia neq; angeli, neq; homines fuerunt, sed mediam quandam naturā gerentes, nō sunt ad inferos recepti, sicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonū facta sunt, unum cœleste, alterū terrenum. Hi sunt immundi spiritus, malorum, quæ geruntur, autores: quorum idem Diabolus est princeps. Vnde Trismegistus illum δαιμονάρχην uocat. Dæmonas autem Grammatici dictos aiunt, quasi δαήμονας, id est, peritos, ac rerum scios.

hos autem putant Deos esse. Sciunt illi quidem futura multa, sed non omnia, quippe quibus penitus consilium Dei scire non licet. & ideo solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poëtæ & sciunt esse dæmonas, & loquuntur. Hesiodus ita tradit:

τοὶ μὲν δαίμονες εἰσὶ διὸς μεγάλου διὰ βουλὰς
ἐσθλοὶ ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.

Quod iccirco dictum est, quoniam custodes eos humano generi Deus miserat. sed ipsi, cũ sint perditores hominũ, custodes tamẽ se uideri uolunt, ut ipsi colantur, & Deus nõ colatur. Philosophi quoq; de his dixerunt. Nã Plato etiam naturas eorum in Symposio exponere conatus est. Et Socrates esse circa se aßiduũ dæmona loquebatur, qui sibi puero adhæsisset, cuius arbitrio, & nutu sua uita regeretur. Magorum quoq; ars omnis, ac potentia horum aspirationibus constat. à quibus inuocati, uisus hominum præstigijs obcæcãtibus fallunt, ut nõ uideãt ea, quæ sunt, & uidere se putent illa, quæ non sunt. Hi, ut dico, spiritus contaminati ac perditi per omnem terram uagantur, & solatium perditionis suæ perdẽdis hominibus operantur. itaque omnia insidijs, fraudibus, erroribus complent. adhærent enim singulis hominibus, & omnes hostiatim domos occupant, ac sibi geniorum nomen assumunt: sic enim Latino sermone dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant: his quotidie merum profundunt, & scientes dæmonas uenerantur, quasi terrestres Deos, & quasi depulsores malorum, quæ ipsi faciunt, & irrogant. Qui quoniã sunt spiritus tenues, & incomprehensibiles, insinuant se corporibus hominum, & occulte in uisceribus operti, ualetudinem uitiant, morbos citant, somnijs animos terrent, mẽtes furoribus quatiunt, ut ho-

mines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

De Dæmonum potestate, ijsq́ superandis. CAP. XVI.

QVarum omnium fallaciarũ ratio expertibus ueritatis obscura est. Prodesse enim eos putant, cum nocere desinũt, qui nihil aliud possunt, quàm nocere. Dicat fortasse aliquis, colendos esse ergo, ne noceant, siquidem possunt nocere. Nocent *illi quidem, sed ijs, à quibus timentur, quos manus* Dei *potens & excelsa non protegit, qui profani sunt à sacramẽto ueritatis. Iustos autẽ, id est cultores* Dei *metuunt. cuius nomine adiurati, de corporibus excedunt. quorum uerbis, tanquam flagris uerberati, non modo dæmonas se esse confitentur, sed etiam nomina sua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod plerunq; coram cultoribus suis faciunt, nõ utique in opprobrium religionis, sed honoris sui. quia nec* Deo, *per quem adiurantur, nec iustis, quorũ uoce torquẽtur, mẽtiri possunt.* Itaq; *maximis sæpe ululatibus editis, uerberari se, & ardere, & iam, iamq; exire proclamant. tantum habet* Dei *cognitio, ac iustitia potestatis. Cui ergo nocere possunt, nisi ijs, quos habent in sua potestate?* Deniq; *affirmat eos* Hermes, *qui cognouerint* Deum, *nõ tantum ab incursionibus dæmonum tutos esse, uerumetiam ne fato quidẽ teneri.* μία, *inquit,* φυλακὴ, εὐσέβεια. εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου οὔτε δαίμων κακὸς, οὔτε εἱμαρμένη κρατεῖ. θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κακοῦ. τὸ γὰρ ἕν, καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέβεια. Q*uid sit autem* εὐσέβεια, *alio loco his uerbis testatur, dicens,* ἡ γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι τοῦ θεοῦ. A*sclepius quoque auditor eius, eandem sententiam latius explicauit in illo sermone perfecto, quem scripsit ad regem.* V*terque uero dæmonas esse affirmat inimicos, & uexatores hominum:*

quos ideo Trismegistus ἀγγέλους πονηροὺς *appellat. adeo non ignorauit ex cœlestibus deprauatos terrenos esse cœpisse.*

De Dæmonum fallacibus inuentis, & portentis. CAP. XVII.

E*Orum inuenta sunt astrologia, & aruspicina, & auguratio, & ipsa, quæ dicũtur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid præterea malorum exercent homines uel palàm, uel occulte. quæ omnia per se falsa sunt, ut Sibylla Erythræa testatur:*

—ἐπεὶ πλάνη πάντα τὰ δ' ἐςίν,
ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρδύνωσι κατ' ἦμαρ.

sed ijdem ipsi autores præsentia sua faciunt, ut uera esse credantur. Ita hominum credulitatem mentita diuinitate deludunt, quòd illis uerum aperire non expedit. Hi sunt, qui imagines, & simulachra fingere docuerunt, qui, ut hominum mentes à cultu ueri Dei *auerterent, & fictos mortuorum regum uultus, & ornatos, exquisita pulchritudine statui, consecrariq; fecerunt, & illorum sibi nomina quasi personas aliquas induerunt. Sed eos magi, & ij, quos uere maleficos uulgus appellat, cum artes suas execrabiles exercẽt, ueris suis nominibus cient, illis cœlestibus, quæ in literis sanctis leguntur. Hi porrò incesti, ac uagi spiritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus infundant, serunt, ac miscent falsa cum ueris. Ipsi enim, cœlestes multos finxerũt esse, & unum regem omnium Iouem, eò quòd multi sunt spiritus angelorum in cœlo, & unus parens, ac dominus omnium* Deus*: sed ueritatem mẽtitis nominibus inuolutam ex oculis abstulerunt.* Nam Deus*(ut principio docui) neque nomine, cum solus sit, eget: neque angeli, cum sint immortales, dici se*

Deos aut patiuntur, aut uolunt. quorum unum, solumq; officium est seruire nutibus Dei, *nec omnino quicquam, nisi iussu eius facere. Sic enim mundum regi à* Deo *dicimus, ut à rectore prouinciam. cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouincia dixerit, quamuis illorum ministerio res geratur.* Et *hi tamen possunt aliquid præter iussa rectoris, per ipsius ignorantiam, quæ est conditionis humanæ. ille autem præses mundi, & rector uniuersi, qui scit omnia, cuius diuinis oculis nihil septum est: solus habet rerum omnium cum filio suo potestatem: nec est in angelis quicquam, nisi parendi necessitas.* Itaque *nullum sibi honorem tribui uolunt. quorum honor in* Deo *est.* Illi *autem, qui desciuerunt à* Dei *ministerio, quia sunt ueritatis inimici, & præuaricatores* Dei, *nomen sibi, & cultum* Deorum *uendicare conantur: non quòd ullum honorem desiderent (quis enim honor perditis est?) nec ut* Deo *noceant, cui noceri non potest, sed ut hominibus. quos nituntur à cultura, & notitia ueræ maiestatis auertere, ne immortalitatẽ adipisci poßint, quam ipsi sua nequitia perdiderunt. Offundunt itaq; tenebras, & ueritatem caligine obducunt, ne dominum, ne patrem suum norint. & ut illiciant, facile in templis se occulunt, & sacrificijs omnibus præsto adsunt, eduntque sæpe prodigia, quibus obstupefacti homines, fidem commodent simulachris diuinitatis, ac numinis.* Inde *est, quòd ab augure lapis nouacula incisus est, et quòd* Iuno Veien*sis migrare se* Romam *uelle respondit, quòd* Fortuna *muliebris periculum denunciauit, quòd* Claudiæ *manum nauis secuta est, quòd in sacrilegos &* Iuno *nudata, &* Locrensis *Proserpina, &* Ceres *Milesia uindicauit, &* Hercules *de* Appio, *et* Iupiter *de* Atinio, *et* Minerua

de Cæsa

de Cesare. Hinc, quòd serpens urbem Romam pestilẽtia liberauit Epidauro accersitus. Nã illuc δαιμονιάρχης ipse in figura sua sine dißimulatione perductus est. siquidẽ legati ad eam rem mißi, draconem secum miræ magnitudinis attulerunt. In oraculis autem uel maxime fallunt. quorum præstigias profani à ueritate intelligere nõ possunt: ideoq; ab illis attribui putant & imperia, et uictorias, et opes, & euẽtus prosperos rerum, deniq; ipsorũ nutu sæpe rempub. periculis imminentibus liberatam. quæ pericula & responsis denunciauerunt, & sacrificijs placati, auerterunt. Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones Dei præsentiant, quippe qui ministri eius fuerũt: interponunt se in his rebus, ut quæcunq; à Deo uel facta sunt, uel fiunt, ipsi potißimũ facere, aut fecisse uideantur. & quoties alicui populo, uel urbi secundum Dei statum boni quid impẽdet: illi se id facturos uel prodigijs, uel somnijs, uel oraculis pollicẽtur, si sibi tẽpla, si honores, si sacrificia tribuantur. quibus datis, cũ illud acciderit, quod necesse est, summam sibi pariunt uenerationem. Hinc templa deuouentur, & nouæ imagines cõsecrantur, mactantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt, nihilo minus tamẽ & uita, & salus eorum, qui hæc fecerint, immolantur. Quoties autem pericula impẽdent, ob aliquam se ineptam, & leuem causam profitentur iratos, sicut Iuno Varroni, quòd formosum puerum in templo Iouis ad excubias tenendas collocarat: & ob hanc causam Romanũ nomen apud Cannas penè deletum est. Quòd si Iuno alterum Ganymedem uerebatur: cur iuuentus Romana luit pœnas? Vel si Dij tantummodo duces curant, cæteram multitudinem negligunt: cur Varro solus euasit, qui hoc fecit? & Paulus, qui nihil meruit, occisus est? Videlicet nil

tunc

tunc Romanis *accidit fatis* Iunonis *iniquæ, cum* Annibal *duos exercitus populi* Romani *& astu, & uirtute cõfe=cit.*Nam Iuno *audere non poterat aut* Carthaginem *defendere, ubi arma eius, & currus fuit, aut* Romanis *nocere, quia progeniem* Troiano *à sanguine duci,*

Audierat, Tyrias *olim quæ uerteret arces.*

*Sed illorũ sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorum delitescentes, uiuentibus plagas tendunt. itaque siue illud periculũ, quod imminet, uitari potest, uideri uolũt id placati auertisse: siue non potest, id agunt, ut propter illorũ contemptum accidisse uideatur. itaq; sibi apud homines, qui eos nesciunt, autoritatem, ac timorẽ pariunt.*Hac uer*sutia, & his artibus notitiam ueri, ac singlaris* Dei *apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim uitijs perditi, sæuiunt, & grassantur, ut perdant.*Iccirco *etiam humanas hostias excogitauerunt, ipsi hostes humani generis, ut quàm multas deuorarent animas.*

De Dei patientia, & ultione: dæmonum cultu, & falsis religionibus.

CAP. XVIII.

D*Icet aliquis, cur ergo* Deus *hæc fieri patitur? nec tã malis succurrit erroribus?* Vt *mala cum bonis pugnent, ut uitia sint aduersa uirtutibus, ut habeat alios, quos puniat, alios, quos honoret.* V*ltimis enim tẽporibus statuit de uiuis, ac mortuis iudicare: de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatio.*Differt *ergo, donec ueniat temporũ finis, quo effundat iram suã in potestate, ac uirtute cœlesti, sicut* Vatum *prædicta priorũ* Terribili *mo nitu horrificant.*Nunc *autem patitur homines errare, & aduersum se quoque impios esse, ipse iustus, & mitis, & patiens.*Nec *enim fieri potest, ut nõ is, in quo perfecta sit uirtus*

uirtus, ſit etiam perfecta patientia. Vnde quidam putant, ne iraſci quidem Deum omnino, quòd affectibus, qui ſunt perturbationes animi, ſubiectus nõ ſit: quia fragile eſt omne animal, quod afficitur & commouetur. Quæ perſuaſio ueritatem, atq; religionem funditus tollit. Sed ſeponatur interim locus hic nobis de ira Dei diſſerẽdi, quòd & uberior eſt materia, et opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequiſsimos ſpiritus quiſquis ueneratus fuerit, & ſecutus, nec cœlo, nec luce potietur, quæ ſunt Dei: ſed in illa decidet, quæ in diſtributione rerum attributa eſſe ipſi malorũ principi diſputauimus, in tenebras ſcilicet, et inferos, & in ſupplicium ſempiternum. Docui, religiones Deorũ triplici ratione uanas eſſe: Vna, quòd ſimulachra ipſa, quæ coluntur, effigies ſint hominum mortuorum. eſt autem peruerſum, & incongruens, ut ſimulachrũ hominis à ſimulachro Dei colatur. colit enim qđ eſt deterius, & imbecillius. tum inexpiabile facinus eſſe, deſerere uiuentem, ut defunctorũ monimentis ſeruias, qui nec uitam, nec lucem dare cuiquam poſſunt, qua ipſi carent. nec eſſe alium quenquã Deum, præter unum, cuius iudicio, ac poteſtati omnis anima ſubiecta ſit. Altera, quòd ipſæ imagines ſacræ, quibus inaniſsimi homines ſeruiunt, omni ſenſu carent, quoniam terra ſint. Quis autẽ non intelligat, nefas eſſe, rectũ animal curuari, ut adoret terram? quæ iccirco pedibus noſtris ſubiecta eſt, ut calcãda nobis, nõ adorãda ſit: qui ſumus ideo excitati, & ex eo ſtatum ſublimẽ præter cæteras animãtes accepimus, ut non reuoluamur deorſum: ne hunc cœleſtem uultũ proijciamus ad terrã, ſed oculos eò dirigamus, quò illos naturæ ſuæ cõditio direxit: nihilq; aliud adoremus, nihil colamus, niſi ſolũ artificis, parẽtisq; noſtri unicum numẽ, qui propterea hominem

hominem

minem rigidum figurauit, ut sciamus nos ad superna, & cœlestia prouocari. Tertia, quòd spiritus, qui præsunt ipsis religionibus, condemnati, & abiecti à Deo, per terram uolutentur. qui non tantum nihil præstare cultoribus suis poßint, quoniam rerũ potestas penes unum est: uerũ etiã mortiferis eos illecebris, & erroribus perdãt, quoniam hoc illis quotidianum est opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis uerus Deus. *Non igitur colendi sunt, quia sententiæ* Dei *subiacẽt. Est enim piaculũ maximum, addicere se potestati eorum, quibus, si iustitiã sequare, potẽtior esse poßis, & eos adiuratione diuini nominis expellere, ac fugare. Quòd si apparet, religiones istas tot modis esse uanas, quibus docui: manifestum est, eos, qui uel mortuis supplicant, uel terram uenerantur, uel spiritibus impuris animas suas mancipant, rationem hominum nõ tenere, eosq́; impietatis, ac sceleris sui supplicia pensuros, qui rebelles aduersus parentem generis humani* Deum, *susceptis inexpiabilibus sacris fas omne uiolarunt.*

De simulachrorum, & terrenarum rerum cultu. CAP. XIX.

Q Vicunq; igitur sacramentum hominis tueri, rationẽq; naturæ suæ nititur obtinere: ipse se ab humo suscitet, & erectã mente oculos suos tẽdat in cœlum, nõ sub pedibus quærat Deũ, *nec à uestigijs suis eruat, quod adoret (quia quicquid homini subiacet, infra hominem sit, necesse est) sed quærat in sublimi, quærat in summo. quia nihil potest homine maius esse, nisi quod fuerit supra hominem.* Deus *autem maior est homine: supra ergo, non infra est: nec in ima potius, sed in summa regione quærendus est. Quare non est dubium, quin religio nulla*

sit

ſit,ubicunq; ſimulachrum eſt.Nã ſi religio ex diuinis re=bus eſt,diuini autem nihil eſt,niſi in cœleſtibus rebus:ca=rẽt ergo religione ſimulachra.quia nihil poteſt eſſe cœ=leſte in ea re, quæ ſit ex terra. quod quidem de nomine ipſo ſapiẽti apparere poteſt. Quicquid enim ſimulatur, id falſum ſit,neceſſe eſt.nec poteſt unquam ueri nomẽ ac=cipere,quod ueritatẽ fuco,& imitatione mentitur.Si au=tem omnis imitatio, non res potiſsimum ſeria, ſed quaſi ludus, ac iocus eſt:non religio in ſimulachris, ſed minus religionis eſt. Præferẽdum eſt igitur uerum omnibus fal=ſis.calcanda terrena,ut cœleſtia conſequamur. Ita enim res ſe habet, ut quiſquis animam ſuam, cuius origo de cœlo eſt, ad inferna,& ima proſtrauerit, eò cadat,quò ſe ipſe deiecerit. ideóque oportet rationis, ac ſtatus ſui memorem, non niſi ad ſuperna niti ſemper, ac tendere. quod qui fecerit, hic planè ſapiens, hic iuſtus, hic ho=mo, hic cœlo, Deóque dignus iudicabitur. quem ſuus parens non humilem, nec ad terram more quadrupe=dum abiectum, ſed ſtantem potius, ac rectum, ſicut eum fecit,agnouerit.

De Philoſophis, deq; ueritate. CAP. XX.

PEracta eſt igitur (ni fallor) magna & difficilis ſuſce=pti operis portio: & maieſtate cœleſti ſuggerente nobis dicendi facultatem,inueteratos depulimus errores. Nunc uero maior nobis, ac difficilior cum philoſophis propoſita luctatio eſt.quorum ſumma doctrina, & elo=quentia,quaſi moles aliqua mihi opponitur.Nam ut illic multitudine,ac propè conſenſu omnium gentium ueritas premebatur, ita hic autoritate præſtantium omni genere laudis uirorũ. Quis autẽ neſciat,plus eſſe momẽti in pau cioribus doctis, quàm in pluribus imperitis? Sed non eſt

desperandū, istos quoq; de sentētia, Deo, ac ueritate duci bus posse depelli. nec tam pertinaces fore arbitror, ut cla rißimū solem sanis, ac patentibus oculis uidere se negent. Modo illud uerum sit, quod ipsi solent profiteri, studio inuestigandæ ueritatis se teneri: efficiā profecto, ut quæ sitam ueritatem diu & aliquando inuentam esse credant, & humanis ingenijs inueniri non potuisse, fateantur.

L. COELII.

LACTANTII FIR

MIANI DIVINARVM INstitutionum, aduersus Genteis, Liber Tertius, De Falsa sapientia, Ad Constantinum Imperatorem.

De Veritate, & Eloquentia. CAP. I.

ELLEM mihi, quando ueritas in obscuro latere adhuc existimatur, uel errore, atq; imperitia uulgi, uarijs & ineptis superstitionibus seruientis, uel philosophis prauitate ingeniorum turbantibus eam potius, quàm illustrantibus, etsi non qualis in M.T. fuit, quia præcipua, & admirabilis fuit: aliquā tamē proximam eloquentiæ contingere facultatem: ut quantū ueritas ui sua propria ualeat, tantum ingenij quoq; uiribus nixa exereret se aliquādo, & discußis, conuictisq; tā publicis, quàm eorum, qui sapientes putantur, erroribus, humano generi clarißimū lumen inferret. Quod quidē duabus ex causis fieri uellem: uel quòd magis possent credere

homines ornatæ ueritati, qui etiã mendacio credũt, capti orationis ornatu, lenocinioq; uerborum: uel certe, ut ipsi philosophi suis armis potißimũ, quibus placere sibi, & cõfidere solent, opprimerẽtur à nobis. Sed quoniã Deus *hãc uoluit rei esse naturam, ut simplex, & nuda ueritas, esset luculẽtior, quia satis ornata per se est, ideoq; ornamẽtis extrinsecus additis fucata, corrumpitur: mendaciũ uero specie placet aliena, quia per se corruptũ uanescit, ac defluit, nisi aliunde ornatu quæsito circumlitũ fuerit, ac politũ: æquo animo fero, ingeniũ mihi mediocre fuisse concessum.* Verum *ego non eloquentiæ, sed ueritatis fiducia suscepi hoc opus, fortasse maius, quàm ut poßit meis uiribus sustineri: quod tamen, etiã si ego defecerim,* Deo, *cuius est hoc munus, adiuuante, ueritas ipsa complebit.* Etenim *cum sciam maximos quoq; oratores à causidicis mediocribus sæpe uictos, quòd tãta est potẽtia ueritatis, ut seipsam, quamuis in rebus exiguis, sua claritate defendat: cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem illis, ac disertis uiris, sed tamen falsa dicẽtibus oppressum iri putem? ac nõ illa, si minus oratione nostra, quæ de tenui fonte admodum exilis manat, lumine tamen suo clara, & illustris appareat?* Nec *si philosophi doctrina literarum mirabiles extiterunt: ego etiam illis scientiam ueri, cognitionemq; concesserim. quam nemo cogitando, aut disputando assequi potest.* Neq; *enim nunc reprehendo eorum studium, qui ueritatem scire uoluerunt, quia naturam hominis* Deus *ueri adipiscendi cupientißimam fecit: sed id arguo, id reuinco, quòd honẽstam illorum, & optimam uoluntatem non sit secutus effectus: quia neque, quid esset uerum ipsum, sciebant, neq; quomodo, aut ubi, aut qua mente quærendum.* Ita *dum succurrere humanis*

error

erroribus cupiunt, ipsi se in plagas, & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus coarguendi philosophiam, susceptæ materiæ ordo ipse deduxit. Nam cum error omnis aut ex religione falsa oriatur, aut ex sapientia: in eo conuincendo necesse est utrunque subuertere. Cum enim sit nobis diuinis literis traditum, cogitationes omnium philosophorum stultas esse: id ipsum re, & argumentis docendũ est: nequis honesto sapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ splendore deceptus, humanis malit, quàm diuinis credere: quæ quidem tradita sunt breuiter, ac nude. nec enim decebat aliter: ut cũ Deus *ad hominem loqueretur, argumẽtis assereret suas uoces, tanquam fides ei non haberetur: sed, ut oportuit, est locutus, quasi rerum omnium maximus iudex, cuius non est argumentari, sed pronunciare uerũ. Ipse ut* Deus. *nos autem, cum ad res singulas testimonia diuinæ uocis habeamus: profecto monstrauimus, quanto certioribus argumentis poßint uera defendi, cum etiam falsa sic defendantur, ut uera soleant uideri. Quare non est, quòd philosophis tantum honoris habeamus, aut eorum eloquẽtiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt, ut homines eruditi: uerè autem loqui nullo modo, quia ueritatem non didicerant ab eo, qui eius potens esset.* Nec *sane magnum aliquid efficiemus, quòd illos ignorãtiæ redarguemus. quam ipsi sæpißime confitentur in eo solo, quoniã non eis creditur, in quo solo credi debuit. conabor ostendere nunquam illos tam ueridicos fuisse, quàm cum sententiam de sua ignoratione dixerunt.*

De Philosophia, eaq; reprehensa. CAP. II.

N*Vnc quoniam duobus superioribus libris religionum falsitas demonstrata est, nec non origo ipsa to-*

tius erroris exposita; huius libri munus est, philosophiã quoq; ostendere, quàm inanis, & falsa sit: ut omni errore sublato, ueritas patefacta clarescat. Ordianur itaq; à communi philosophiæ nomine, ut ipso capite destructo, facilior nobis aditus pateat ad excindendũ omne corpus: si tamen potest corpus uocari, cuius partes ac mẽbra discordent, nec ulla compage inter se cohæreant, sed quasi deiecta, & dißipata, palpitare potius quàm uiuere uideãtur. Philosophia est (ut nomẽ indicat, ipsiq; definiũt) studium sapientiæ. Vnde igitur probem magis philosophiam nõ esse sapientiam, quàm ex ipsius nominis significatione? Qui enim sapientiæ studet, utique nondum sapit; sed, ut sapere poßit, studet. In cæteris artibus, studiũ quid efficiat, & quò tendat, apparet. quas cum discendo aliquis assecutus est, iam non studiosus artificij, sed artifex nominatur. At enim uerecundiæ causa studiosos se sapientiæ, non sapientes uocauerunt. Imò uerò Pythagoras, qui hoc primus nomen inuenit, cum paulò plus saperet, quàm illi priores, qui se sapientes putauerũt, intellexit, nullo humano studio posse ad sapientiã perueniri, et ideo nõ oportere incõprehensæ, atq; imperfectæ rei perfectũ nomẽ imponi. Itaq; cũ ab eo quæreretur, quemnam se profiteretur: respondit, philosophum, id est, quæsitorẽ sapiẽtiæ. Si ergo philosophia sapientiã quærit: nec ipsa sapiẽtia est, quia necesse est aliud esse, quod quærit, aliud quod quæritur: nec quæsitio sapiẽtiæ recta est, quia nihil potest inuenire. Ego uerò ne studiosos quidem sapientiæ philosophos esse concesserim, quia illo studio ad sapientiam non peruenitur. Nam si facultas inueniendæ ueritatis huic studio subiaceret, & si esset id studium tanquam iter ad sapientiam: aliquando esset inuenta. Cum uerò

tot temporibus, tot ingenijs in eius inquisitione contritis, non sit comprehensa: apparet, nullam esse ibi sapientiam. Non ergo *sapientiæ student, qui philosophantur: sed ipsi studere se putant: quia illud, quod quærunt, ubi, aut quale sit, nesciunt. Siue ergo sapientiæ student, siue non student, sapientes non sunt. quia nunquam reperiri potest, quod aut non recte quæritur, aut omnino nō quæritur. uideamus tamen id ipsum, posśit'nc hoc studio reperiri aliquid, an nihil.*

De Philosophia, & Academia. CAP. III.

D*Vabus rebus uidetur philosophia cōstare, scientia, & opinatione, nec ulla alia re. Scientia ab ingenio uenire non potest, nec cogitatione comprehendi. quia in seipso habere propriam scientiam, non hominis, sed* Dei *est. Mortalis autem natura non capit scientiam, nisi quæ ueniat extrinsecus. Iccirco enim oculos, & aures, & cæteros sensus patefecit in corpore diuina solertia, ut per eos aditus scientia perueniret ad mentē. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire uelle, Sol utrum'ne tātus, quātus uidetur, an multis partibus maior sit, quàm omnis hæc terra: item, Luna globosa sit, an concaua: & stellæ utrum'ne cohæreāt cœlo, an per aërem libero cursu ferantur: cœlum ipsum qua magnitudine, qua materia constet, utrum quietum sit, an mobile, an incredibili celeritate uoluatur: quāta sit terræ crasśitudo, aut quibus fundamentis librata, & suspensa sit. hæc inquā disputando, & cōiecturis uelle cōprehendere, tale est profecto, quale si disserere uelimus, qualē esse arbitramur cuiuspiam remotisśimæ gentis urbem, quam nunquam uidimus, cuiusq; nihil aliud, quàm nomē, audiuimus. Si nobis in ea re scientiam uendicemus, quæ nō potest sciri: non'ne insanire ui-*

deamur, qui id affirmare audeamus, in quo reuinci poßimus? Quanto magis qui naturalia, quæ sciri ab homine non possunt, scire se putant, furiosi, dementesq́; sunt iudicandi? Recte ergo Socrates, & eũ secuti academici scientiam sustulerunt, quæ non disputantis, sed diuinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest scientia, id totum poßidet opinatio. Id enim opinatur quisq;, quod nescit. Illi autem, qui de rebus naturalibus disputant, opinãtur ita esse, ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem: quoniã scientia, certi est, opinatio, incerti. Redeamus ad illud superius exẽplum. Age, opinemur de statu, & qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomẽ ignota est. Verisimile est, in plano sitã lapideis mœnibus, ædificijs sublimibus, uijs pluribus, magnificis, ornatisq́; delubris. Describamus, si placet, mores habitumq́; ciuium. Sed cum hæc dixerimus, alius cõtraria disputabit. & cũ hic quoq; perorauerit, surget & tertius, & alij deinceps, & opinabuntur multò disparia, quàm nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus certius? fortasse nihil. At omnia sunt dicta, quæ in rerum natura cadunt, ut necesse sit aliquid eorum esse uerum. At nescietur, quis uerum dixerit. Potest fieri, ut omnes ex parte aliqua errauerint, ex parte attigerint ueritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione quæramus. potest enim superuenire aliquis, qui opiniões nostras derideat, nosq́; pro insanis habeat, qui uelimus id quod nescimus, quale sit opinari. Verum non opus est longe posita conquirere: unde nemo fortasse ueniat, qui nos redarguat. Age, opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curia. longum est id quoq;. dicamus, interposito uno pariete quid fiat: nemo potest id scire, nisi qui audiuerit, aut

uiderit. Nullus enim audet id dicere: quia statim non uerbis, sed re ipsa præsenti refutabitur. Atqui hoc idē faciūt philosophi, qui disputāt, in cœlo quid agatur. sed eo se id impune facere arbitrātur, quia nullus existit, qui errores eorum coarguat. Quòd si existimarēt descensurū esse aliquem, qui eos delirare, ac mentiri doceret, nunquā quicquam de ijs rebus, quas scire non possunt, disputarēt. Nec tamen ideo felicior putanda est eorum impudētia, & audacia, quia non redarguuntur. redarguit enim Deus, cui soli ueritas nota est: licet conniuere uideatur: eamq; hominum sapientiam pro summa stultitia computat.

De Philosophorum uarietate. CAP IIII.

RECte igitur Zeno, ac Stoici opinationē repudiarūt. Opinari enim te scire, quod nescias, non est sapiētis, sed temerarij potius, ac stulti. Ergo si neq; sciri quicquā potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philosophia sublata est. Quid, quòd non tantum ab his duobus euertitur, qui philosophiæ principes fuerūt, sed ab omnibus? ut iam uideatur, iampridē suis armis esse confecta. In multas sectas philosophia diuisa est: & omnes uaria sentiunt. In qua ponimus ueritatē? in omnibus certe nō potest. Designemus quālibet. nēpe in cæteris omnibus sapientia nō erit. Transeamus ad singulas. eodē modo, quicquid uni dabimus, cæteris auferemus. Vnaquæque enim secta omnes alias euertit, ut se, suaq; confirmet: nec ulli alteri sapere cōcedit, ne se desipere fateatur. sed sicut alias tollit, sic ipsa quoq; ab alijs tollitur omnibus. Nihilo minus enim philosophi sunt, qui eā stultitiæ accusant. Quācunq; laudaueris, uerāq; dixeris, à philosophis uituperatur, ut falsa. Credemus'ne igitur uni sese suāq; doctrinā laudāti, an multis unius alterius ignorātiā culpātibus

tibus? Rectius ergo sit necesse est, quod plurimi sentiunt, quàm quod unus. Nemo enim potest de se recte iudicare. quod nobilis poëta testatur. Ita enim cõparatam esse hominũ naturã omniũ, ut aliena melius uideãt, & dijudicẽt, quàm sua. Cum igitur omnia incerta sint, aut omnibus credendũ est, aut nemini. si nemini: sapientes ergo non sunt: quia singuli, sapiẽtes esse se putant. si omnibus: æquè non sunt sapientes: quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereũt igitur uniuersi hoc modo: & tãquã Spartiatæ illi poëtarum, sic se inuicem iugulant, ut nemo ex omnibus restet. quod eò fit, quia gladium habent, scutum non habẽt. Si ergo singulæ sectæ multarũ sectarum iudicio stultitiæ cõuincuntur: omnes igitur uanæ, atq; inanes reperiũtur. ita seipsam philosophia cõsumit, & conficit. Quod cum intelligeret Arcesilas Academiæ cõditor, reprehensiones omniũ inter se collegit, confeßionẽq; ignorantiæ clarorũ philosophorum, armauitq; se aduersus omnes. ita cõstituit nouã non philosophãdi philosophiam. Eo igitur autore duo philosophiæ genera esse cœperũt: Vnũ, illud uetus, quod scientiã sibi uẽdicat: Alterũ, nouũ repugnans, quod eam distrahit. In his duobus generibus uideo dißidium, & quasi ciuile bellum. Sapientiã, quæ distrahi nõ potest, in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest, hæc tironũ caterua interibit: si nõ potest, ueterani conficientur. si pares fuerint, nihilo minus peribit dux omniũ philosophia, quia distracta est. nihil enim potest sine interitu suo sibi esse contrariũ. Si autẽ (ut docui) nulla potest esse in homine interna, & propria sciẽtia ob fragilitatẽ cõditionis humanæ: Arcesilæ manus uicit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

De usu, & Academicis. CAP. V.

SVnt enim multa, quæ natura ipsa nos scire & usus frequens, & uitæ necessitas cogit. Itaq; pereundũ est, nisi scias, quæ ad uitã sunt utilia, ut appetas: quæ periculosa, ut fugias, & uites. Præterea multa sunt, quæ usus inuenit. Nam solis ac lunæ uarij cursus, & meatus syderũ, & ratio temporũ deprehensa est, & natura corporũ à medicis, herbarũq; uires: & ab agricolis natura terrarũ, nec non imbriũ futurorũ, ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla deniq; ars est, quæ non scientia cõstet. Debuit ergo Arcesilas, si quid saperet, distinguere, quæ sciri possent, quæ'ue nesciri. Sed si id fecisset, ipse se in populũ redegisset. Nam uulgus interdũ plus sapit: quia tantũ, quantum opus est, sapit. À quo si quæras, utrum sciat aliquid, an nihil, dicet se scire, quæ sciat: fatebitur se nescire, quæ nesciat. Recte ergo aliorũ sustulit disciplinas, sed non recte fundauit suam. Ignoratio enim rerum omnium nõ potest esse sapientia. cuius est scire propriũ. Ita cũ philosophos expugnauerit, ac docuerit, eos nihil scire, ipse quoq; nomen philosophi perdidit: quia doctrina eius est, nihil scire. Nam qui alios reprehendit, quòd nesciant, ipse debet sciens esse. cum autem nihil sciat, quæ peruersitas, quæ'ue insolentia est, ob id ipsum se philosophum constituere, propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere. Si nihil nos scire conuiceris, & ideo non esse sapientes, quia nihil sciamus: ergo ne tu quidem es sapiẽs: quia te quoq; cõfiteris nihil scire. Quid ergo promouit Arcesilas, nisi quòd confectis omnibus philosophis, seipsum quoq; eodem mucrone transfixit?

De Sapientia, & Academicis & Physicis. CAP. VI.

NVsquam'ne igitur sapientia est? Imò uero inter phi-

losophos fuit: sed nemo uidit. Alij putauerunt, sciri posse omnia. hi sapiẽtes utiq; non fuerunt. Alij nihil. ne hi quidem sapientes fuerũt. illi, quia plus homini dederunt: hi, quia minus. utrisq; in utranq; partẽ modus defuit. Vbi ergo sapientia est? Vt neq; te omnia scire putes, quod Dei est: neque omnia nescire: quod pecudis. Est enim aliquid mediũ, quod sit hominis: id est, sciẽtia cũ ignoratione cõiuncta, & temperata. Scientia in nobis ab anima est, quæ oritur è cœlo: ignoratio à corpore: quod est è terra. unde nobis & cum Deo, & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniã ex his duobus constamus elemẽtis, quorum alterum luce præditum est, alterũ tenebris: pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ. per hunc quasi pontem trãsire sine cadendi periculo licet. nã illi omnes, qui in alterã partẽ inclinauerũt, aut dextro aut sinistrouersus ceciderũt. utraq; autẽ pars quomodo errauerit, dicã. Academici contra physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam: & exemplis paucarũ rerum incomprehensibilium contenti, amplexi sunt ignorantiam, tanquam scientiam totam sustulissent, quia in parte sustulerant. Physici contrà ex ijs, quæ aperta sunt, argumentũ trahebant, omnia sciri posse: contentiq; perspicuis, retinebãt scientiam, tanquam totam defendissent, quia ex parte defenderant. itáque neque hi clara, neque illi obscura uiderunt: sed utrique, dum solam scientiam consertis manibus uel retinent, uel eripiũt, non uiderunt, in medio constitutam fore, quæ illos ad sapientiam transmitteret. Verum Arcesilas ignorãtiæ magister, cum Zenoni obtrectaret principi Stoicorum, ut totam philosophiam euerteret (autore Socrate) suscepit hanc sentẽtiã, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaque coarguit æstimatio

nem

nem philosophorum, qui putassent ingenijs suis erutam esse, atq; inuentam ueritatem. uidelicet, quia mortalis fuerat illa sapientia, paucisq; antè temporibus instituta, ad summum iam incrementum peruenerat, ut iam necessario cõsenesceret, ac periret: repentè extitit academia tanquã senectus philosophiæ, quæ illam conficeret iam deflorescentem. Recteq; uidit Arcesilas, arrogantes, uel potius stultos esse, qui putent scientiã ueritatis coniectura posse comprehendi. Sed tamen falsa dicentem redarguere non potest, nisi qui scierit antè, quid sit uerum. quòd Arcesilas ueritate nõ cognita facere conatus, introduxit genus philosophiæ ἀσύστατον, quod Latinè instabile, siue inconstans possumus dicere. Vt enim, nihil scire posse, sciẽdum sit, aliquid sciri, necesse est. Nam si omnino nihil scias, id ipsum, nihil sciri posse, tolletur. Itaq; qui uelut sententiæ loco pronunciat, nihil sciri, tanquam præceptum profitetur, & cognitũ, ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud, quod in scholis proponi solet in asystati generis exẽplum, somniasse quendã, ne somnijs crederet. Si enim crediderit, tum sequitur, ut credendum non sit. Si autem non crediderit, tunc sequitur, ut credendũ sit. Ita si nihil sciri potest, necesse est, id ipsum sciri, quòd nihil sciatur. Si autem scitur, posse nihil sciri: falsum est ergo, quod dicitur, nihil posse sciri. Sic inducitur dogma sibijpsi repugnans, seq; dissoluens. Sed homo uersutus, cæteris philosophis uoluit scientiã eripere, ut eam domi absconderet. nam sibi illam profectò nõ adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat: sed nihil agit. apparet enim, ac furtũ suũ prodit. Quãto faceret sapientius, ac uerius, si exceptione facta, diceret, causas, rationesq; duntaxat rerũ cœlestiũ, seu naturalium, quia sunt abditæ, nesciri posse, quia nul-

lus

lus doceat:nec quæri oportere,quia inueniri quærẽdo nõ possunt.Qua exceptione interposita, & physicos admonuisset, ne quærerent ea, quæ modũ excederent cogitationis humanæ,& seipsum calũniæ inuidia liberasset,& nobis certe dedisset aliquid,quod sequeremur.Nunc aũt cum ab his sequẽdis nos retraxerit,ne uelimus plus scire, quàm poßimus,non minus à se quoq; ipso retraxit.Quis enim uelit laborare,ne quicquã sciat?aut eiusmodi suscipere doctrinam, ut etiam communem scientiam perdat? Quæ si doctrina est,scientia constet,necesse est:si nõ est, quis tam stultus est,ut discẽdum id putet,in quo aut nihil discitur,aut omnino dediscitur?Quare si neq; omnia sciri possunt, quod physici putauerunt,neq; nihil, quod Academici:philosophia omnis extincta est.

De Philosophia ethica,& summo bono.

CAP. VII.

TRanseamus nunc ad alteram philosophiæ partem, quã ipsi moralem uocant,in qua totius philosophiæ ratio continetur.siquidem in illa physica sola oblectatio est,in hac etiam utilitas. Et quoniam in disponendo uitæ statu,formandisq; moribus,periculo maiori peccatur:maiorem diligentiã necesse est adhiberi,ut sciamus,quomodo nos oporteat uiuere . Illic enim potest uenia concedi. quia siue aliquid dicũt, nihil prosunt,siue delirant,nihil nocent.Hic uerò nullus dißidio,nullus errori est locus:omnes unũ sentire oportet,ipsamq; philosophiã uno quasi ore præcipere.quia si quid fuerit erratũ,uita omnis euertitur.In illa priori parte ut periculi minus,ita plus difficultatis est, quòd obscura rerum ratio cogit diuersa,& uaria sentire.Hic ut periculi plus,ita minus difficultatis, quòd ipse usus rerũ,& quotidiana experimenta possunt

docere, quid ſit uerius, & melius. Videamus ergo utrũ'ne cõſentiant, aut quid nobis afferãt, quo rectius in uita degatur. Non neceſſe eſt omnia circuire: unum eligamus, ac *potiſsimũ, quod eſt ſummum, ac principale, in quo totius ſapientiæ cardo uerſatur.* Epicurus *ſummũ bonum in uoluptate animi eſſe cenſet:* Ariſtippus *in uoluptate corporis.* Calliphon, et Dinomachus Cyrenaici, *honeſtatẽ, cum uoluptate iunxerũt.* Diodorus *in priuatiõe doloris ſummum bonũ poſuit:* Hieronymus *in non dolendo:* Peripatetici *autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ.* Herilli *ſummum bonum eſt ſcientia:* Zenonis, *cum natura congruenter uiuere: quorundam* Stoicorum, *uirtutem ſequi.* Ariſtoteles *in honeſtate, ac uirtute ſummũ bonũ collocauit. Hæ ſunt fere omnium ſententiæ. In tanta diuerſitate quẽ ſequimur? cui credimus? Par eſt omnibus autoritas. Si eligere poſſumus, quod eſt melius, iam nõ eſt philoſophia nobis neceſſaria: quia ſapientes iam ſumus, qui de ſapientum ſententijs iudicemus. Cum uerò diſcendæ ſapientiæ cauſa ueniamus, quî poſſumus iudicare, qui nondum ſapere cœperimus? maxime cũ præſto adſit* Academicus, *qui nos pallio retrahat, ac uetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipſe, quod ſequamur.*

De ſummo bono, & animi, & corporis uoluptatibus, & uirtute. CAP. VIII.

QVid ergo ſupereſt, niſi ut omiſsis litigationibus furioſis, ac pertinacibus, ueniamus ad iudicẽ illũ, ſcilicet datorem ſimplicis, & quietæ ſapientiæ, qui non tantũ formare nos, ac inducere in uiã poſsit, uerũ etiam de controuerſijs iſtorum ferre ſentẽtiam. Hic nos docet, q̃d ſit hominis uerũ, ac ſummũ bonũ. De quo prius quàm dicere incipio, illæ omnes ſententiæ ſunt refellendæ, ut

apparear

apparcat,neminẽ illorum fuiſſe ſapientẽ. Cum de officio hominis agatur,oportet ſummũ ſummi animalis bonum in eo conſtitui, quod commune cum cæteris animalibus eſſe non poßit. Sed ut feris dentes,armentis cornua,uolucribus pennæ,propria ſunt: ſic homini aliquid ſuum debet aſcribi, ſine quo rationem ſuæ conditionis amittat. Nam quod uiuẽdi aut generandi cauſa datum eſt omnibus,eſt quidem bonũ naturale,ſummũ tamen non eſt,niſi quod eſt unicuiq; generi propriũ. Sapiens ergo non fuit, qui ſummũ bonum credidit animi uoluptatem. quoniam ſiue illa ſecuritas,ſiue gaudiũ eſt, communis eſt omnibus. Ariſtippo ne reſpondendũ quidẽ duco,quem in corporis ſemper uoluptates ruentẽ, nihilq́; aliud quàm uentri, & ueneri ſeruientem,nemini dubium eſt,hominem non fuiſſe. ſic enim uixit, ut nihil inter eum,pecudemq́; diſtaret, niſi unũ,quòd loquebatur. Quòd ſi aſino,aut cani,aut ſui facultas loquẽdi tribuatur, quæraſq́; ab his,quid ſibi uelint,cum fœminas tam rabide conſectantur, ut uix diuelli queant, cibos etiam, potumq́; negligant, cur aut alios mares uiolenter abigant, aut ne uicti quidem abſiſtant, ſed à fortioribus ſæpe contriti,eo magis inſectantur, cur nec imbres,nec frigora pertimeſcãt, laborem ſuſcipiant, periculum non recuſent: Quid aliud reſpondebunt, niſi ſummum bonum eſſe corporis uoluptatem? eam ſe appetere, ut afficiantur ſuauißimis ſenſibus, eoſq́; eſſe tanti, ut aſſequendorum cauſa,nec laborem ſibi ullum,nec uulnera, nec mortem ipſam recuſandam putent. Ab his'ne igitur præcepta uiuendi petemus,qui hoc idem ſentiunt, quod animæ rationis expertes? Aiunt Cyrenaici,uirtutem ipſam ex eo ipſo eſſe laudandã, quòd ſit efficiens uoluptatis. Verũ ergo inquit obſcœnus canis, aut ſus ille lu-

tulentus

tulentus. nam ideo cum aduersario summa uirium contentione depugno, ut uirtus mea pariat mihi uoluptatē: cuius expers sim necesse est, si uictus abscessero. Ab his ergo sapere discemus, quos à pecudibus, ac belluis non sententia, sed lingua discernit? Priuationem doloris summum bonum putare, non plane Peripateticorum, ac Stoicorum, sed Cynicorum philosophorum est. Quis enim non intelligat, ab ægrotis, et in aliquo dolore positis esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum, quàm id habere pro summo bono, quod medicus possit dare? Dolendum est ergo, ut fruamur bono, & quidem grauiter, ac sæpe, ut sit postea, non dolere, iucundius. Miserrimus est igitur, qui nunquam doluit, quia bono caret. quem nos felicissimum putabamus, quia malo caruit. Ab hac uanitate non longe abfuit, qui, omnino nihil dolere, summum bonum dixit: Nam præter quòd omne animal doloris est fugiēs, qui potest sibi hoc bonum præstare, quod nobis ut eueniat, nihil aliud possumus quàm optare? Summum autem bonum non potest efficere quenquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate. hoc autem non uirtus homini, non doctrina, non labor, sed natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui uoluptatem cum honestate iunxerunt, communionem hanc effugere uoluerūt. sed effecerunt repugnans bonum. quoniam qui uoluptati deditus est, honestate careat, necesse est: qui honestati studet, uoluptate. Peripateticorum bonum nimium multiplex, exceptis animi bonis, quæ ipsa quæ sint, magna contentio est: commune cum belluis potest uideri. Nā corporis bona, id est, incolumitas, indolentia, ualetudo, non minus sunt mutis, quàm homini necessaria: ac nescio, an etiam magis. quia homo & medelis, et ministerijs subleuari potest

test, muta non possunt. Item, quæ appellãt fortunæ bona? nam sicut homini opibus ad uitam tuendã, ita illis præda, & pabulis est opus. Ita inducendo bonum, quod non sit in hominis potestate, totum hominẽ alienæ ditioni subiugarunt. Audiamus etiam Zenonem. nam is interdum uirtutem somniat. *Summum, inquit, est bonum, cum natura consentanee uiuere.* Belluarum igitur nobis more uiuendum est. Nam quæ abesse debent ab homine, in his omnibus deprehenduntur, uoluptates appetunt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidunt: &, quod ad rem maxime attinet, Deum nesciunt. Quid ergo me docet, ut uiuam secundum naturam, quia ipsa in deterius prona est, & quibusdam blandimentis lenioribus in uitia præcipitat? Sed si aliam mutorum, aliam hominis dicit esse naturam, quod homo ad uirtutem sit genitus: non nihil dicit: sed tamen non erit definitio summi boni. quia nullum est animal, quod non secundum naturam suam uiuat. Qui scientiam summum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit. sed scientiam alterius rei gratia homines appetunt, non propter ipsam. Quis enim scire contentus est, non expetens aliquem fructum scientiæ? Artes ideo discuntur, ut exerceantur: exercentur autem uel ad subsidia uitæ, uel ad uoluptatem, uel ad gloriam. Non est igitur summum bonum, quod nõ propter se expetitur. Quid ergo interest, utrum scientiam summum bonũ putemus, an illa ipsa, quæ scientia ex se parit, id est uictum, gloriam, uoluptatem? quæ non sunt homini propria, & ideo ne summa quidem bona. Nam uoluptatis, & uictus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloriæ? non'ne in equis deprehenditur, cum uictores exultant, uicti dolent?

Tantus amor laudum, tantæ est uictoria curæ.

Nec immerito summus poëta experiendum esse ait,

Et quis cuiq; dolor uicto, quæ gloria palmæ.

Quòd si ea quæ parit scientia, communia sunt cum alijs animalibus: non est ergo summum bonum scientia. Prætera non mediocre huius disputationis est uitium, quòd scientia nuda ponitur. Incipient enim beatiores uideri, qui artem aliquam scierint, imò uero qui & res malas scierint: ut tam beatus sit, qui uenena didicerit tēperare, quàm qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem scientia referenda sit. si ad causas rerum naturalium: quæ beatitudo erit mihi proposita, si sciero unde Nilus oriatur, uel quicquid de cœlo Physici delirant? Quid, quòd earum rerum non est scientia, sed opinio, quæ pro ingenijs uaria est? Restat ut scientia bonorum, ac malorum, summum bonum sit. Cur ergo scientiam maluit, quàm ipsam sapientiam summum bonum dicere, cum sit utriusque significatio, & uis eadem? Nemo tamen usque adhuc summum bonum dixit esse sapientiam. quod melius dici potuit. Nam scientia parum est ad bonum suscipiendum, malumq; fugiendum, nisi accedat & uirtus. Multi enim Philosophorum, cum de bonis, malisq; dissererent, aliter tamen, quàm loquebantur, natura cogente uixerunt, quia uirtute caruerunt. Virtus autem cum scientia coniuncta, est sapientia. Superest, ut eos etiam refellamus, qui uirtutem summum bonum putauerunt. in qua opinione etiam M. Tullius fuit. in quo multum inconsyderati fuerunt. nō enim uirtus ipsa est summum bonum, sed effectrix, & mater est summi boni: quoniam perueniri ad illud sine uirtute non potest. Vtrūq; intellectu est facile. Quæro enim, utrum'ne ad præclarū illud bonum facile perueniri pu=

tent, an cum difficultate, ac labore. Expediant acumen suum, erroréq; defendant. Si facile ad illud, ac sine labore perueniri potest, summum bonum non est. quid enim nos cruciemus, quid conficiamus enitẽdo diebus, & noctibus? quandoquidẽ tam in promptu id, quod quærimus, iacet, ut illud quilibet sine ulla cõtentione animi deprehendat. Sed si cõmune quoq;, ac mediocre quodlibet bonũ nõ nisi labore assequimur, quoniã bonorũ natura in arduo posita est, malorũ in præcipiti: summo igitur labore summum bonũ assequi necesse est. quod si uerißimũ est: ergo altera uirtute opus est, ut perueniamus ad eã uirtutẽ, quæ dicitur summum bonũ. quod est incongruens, & absurdũ, ut uirtus per seipsam perueniat ad seipsam. Si nõ potest ad ullũ bonũ nisi per laborẽ perueniri: apparet uirtutẽ esse, per quã perueniatur: quoniã in suscipiẽdis, perferẽdisq; laboribus, uis, officiumq; uirtutis est. Ergo summũ bonũ nõ potest esse id, propter quod necesse est ad aliud perueniri. Sed illi, cum ignorarẽt quid efficeret uirtus, aut quò tenderet, honestius autẽ nihil reperirent: substiterunt in ipsius uirtutis nomine: quã nullo proposito emolumẽto, appetẽdã esse dixerũt: & bonũ sibi cõstituerũt, quòd bono indigerẽt. Aristoteles ab ijs nõ longe receßit: qui uirtutem cum honestate summũ bonũ putauit: quasi ulla uirtus poßit esse inhonesta: ac nõ si quid habuerit turpitudinis, uirtus esse desinat. sed uidit fieri posse, ut de uirtute prauo iudicio sentiatur male: & ideo existimationi hominũ seruiendũ putauit. quod qui facit, à recto, bonoq; discedit: quia non est in nostra potestate, ut uirtus pro suis meritis honestetur. Nã quid est honestas: nisi honor perpetuus, ad aliquẽ secũdo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, si errore, ac prauitate hominũ, mala existimatio

subse

ſubſequatur? abijciemuſ'ne uirtutem, quia flagitioſa, & turpis ab inſipientibus iudicetur? Quæ quoniam inuidia premi, ac uexari poteſt: ut ſit ipſum proprium, ac perpetuum bonum, nullo extrinſecus adiumēto indigere debet, quin ſuis per ſe uiribus nitatur, & conſtet. Itaq; *nec ullum ei ab homine bonum ſperandum eſt: nec ullum malum recuſandum.*

De ſummo bono, & cultu Dei ueri. CAP. IX.

VEnio nunc ad ueræ ſapiētiæ ſummum bonum. cuius natura hoc modo determinādā eſt: Primū, *ut ſolius hominis ſit: nec cadat in ullum aliud animal:* Deinde, *ut ſolius animi: nec cōmunicari poßit cum corpore:* Poſtremo, *ut nō poßit cuiquam ſine ſcientia, & uirtute contingere. Quæ circūſcriptio illas omnes ſentētias excludit, ac ſoluit. corū enim, qui dixerunt, nihil tale eſt.* Dicam nunc *quid ſit: ut doceam (quod inſtitui) philoſophos omnes cæcos, atq; inſipiētes fuiſſe: qui, quod eſt homini ſummū bonum cōſtitutū, nec uidere, nec intelligere, nec ſuſpicari aliquando potuerunt.* Anaxagoras, *cū ab eo quæreretur, cuius rei cauſa natus eſſet: reſpondit, ſolis, ac cœli uidendi.* Hanc *uocem admirantur omnes, ac philoſopho dignam iudicant.* At *ego hunc puto non inuenientem quid reſponderet, effudiſſe hoc paßim, ne taceret. quod quidē ſecum, ſi ſapiens fuiſſet, commentatum, & meditatum habere debuit. quia ſiquis rationem ſui neſciat: nō homo ſit quidem. ſed putemus nō ex tēpore dictum illud effuſum.* Videamus, *in tribus uerbis quot, & quanta peccauerit:* Primùm, *quòd omne hominis officiū in oculis poſuit, nihil ad mentē referēs, ſed ad corpus omnia. Quid ſi cæcus fuiſſet? officiū'ne hominis amitteret: quod fieri ſine occaſu animæ nō poteſt? Quid cæteræ corporis partes? an'ne*

 carebunt

carebũt suis quoq; uulneribus? Quid, quòd plus est in auribus, quàm in oculis situm? quoniam & doctrina, & sapiẽtia percipi auribus solis potest, oculis solis nõ potest. Cœli, ac solis uidendi causa natus est? Quis te in hoc spectaculum induxit? aut quid cœlo, rerũq; naturæ uisio tua confert? Nimirum ut hoc immensum, & admirabile opus laudes. Confitere ergo rerum omnium esse constitutorẽ Deum: qui te in hunc mundum quasi testẽ, laudatorémq; tanti sui operis induxit. Magnũ esse credis, uidere cœlũ, ac solem. cur ergo gratias non agis ei, qui huius beneficij autor est? cur non ipsius uirtutem, prouidentiam, potestatẽ metiris animo, cuius opera miraris? etenim necesse est, ut multo mirabilior sit, q̃ mirabilia perfecit. Si te quispiã uocasset ad cœnam, in eaq; optime acceptus esses: nõ insanus uiderere, si pluris faceres ipsam uoluptatem, quàm uoluptatis autorẽ? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mẽtem, nec uident amplius, quàm qd' sub oculos uenit. Atqui remotis omnibus officijs corporis, in sola mente ponenda est hominis ratio. Nõ ergo ideo nascimur, ut ea, quæ sunt facta, uideamus: sed ut ipsum factorẽ rerũ omnium contemplemur, id est, mẽte cernamus. Quare si quis hominẽ, qui uere sapit, interroget, cuius rei gratia natus sit: respondebit intrepidus ac paratus, colendi se Dei gratia natum, qui nos ideo generauit, ut ei seruiamus. seruire aũt Deo, nihil aliud est, quàm bonis operibus tueri, & conseruare iustitiam. Sed ille, ut homo diuinarũ rerum imperitus, rem maximam redegit ad minimum, duo sola deligens, quæ sibi diceret intuenda. Quòd si natum se esse dixisset, ut mundũ intueretur: quanquam omnia cõprehenderet, ac maiori uteretur sono, tamẽ non impleset hominis officium. quia quãto plu-

ris

ris est anima, quàm corpus: tanto pluris est Deus, quàm mundus: quia mundum Deus fecit, & regit. Non ergo mundus oculis, quia utrunq; est corpus, sed Deus anima contemplandus est: qui Deus, ut est ipse immortalis, sic animum uoluit esse sempiternum. Dei autem cõtemplatio est, uenerari, & colere communem parentem generis humani. Quod si à philosophis abfuit, proiectiq; in terrã fuerunt diuina ignorando: existimandus est Anaxagoras ea ad quæ uidẽda natum se esse dixit, nec cœlum uidisse, nec solem. Expedita est igitur hominis ratio, si sapiat. cuius propria est humanitas. nam ipsa humanitas quid est, nisi iustitia? quid iustitia, nisi pietas? pietas autem nihil aliud est, quàm Dei parentis agnitio.

De summo bono, & religione, & hominis natura, & pecudum. CAP. X.

SVmmum igitur bonũ hominis in sola religione est. nã cætera, etiã quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoque animalibus reperiuntur. Cum enim suas uoces proprijs inter se notis discernũt, atq; dignoscunt, colloqui uidẽtur. ridendiq; ratio apparet in his aliqua, cum demulsis auribus, contractoq; rictu, & oculis in lasciuiã resolutis, aut homini alludunt, aut suis quisq; coniugibus ac fœtibus proprijs. Non'ne aliquid amori mutuo, et indulgẽtiæ simile impartiunt? Iam, illa, quæ sibi prospiciũt in futurũ, et cibos reponunt, habent utiq; prouidentiam. Rationis quoque signa in multis deprehenduntur. Nam quando utilia sibi appetũt, mala cauent, pericula uitant, latibula sibi parant in plures exitus disparẽtia: profecto aliquid intelligũt. Potest aliquis negare illis inesse rationem, cũ hominẽ ipsum sæpe deludant? Nam quibus generãdi mellis officiũ est, cũ aßignatas incolũt sedes, castra

muniunt, domicilia inenarrabili arte cōponunt: regi suo seruiunt, nescio, an in his perfecta sit prudētia. Incertum *est igitur, utrum'ne illa, quæ homini tribuuntur, communia sint cum alijs uiuentibus: religionis certe sunt expertia.* Equidem *sic arbitror, uniuersis animalibus esse datam rationem, sed mutis tantum modo ad uitam tuendam, homini autem ad propagandam.* Et *quia in homine ipsa ratio perfecta est, sapiētia nominatur. quæ in hoc eximium facit hominem: quòd soli datum est homini intelligere diuina.* Q*ua de re* Ciceronis *uera est sententia.* Ex *tot, inquit, generibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam* Dei: *ipsisq; in hominibus nulla gens est neq; tam immansueta, neq; tam fera, quæ nō, etiā si ignoret, qualem* Deum *haberi deceat: tamen habēdum sciat.* Ex *quo efficitur, ut is agnoscat* Deum, *qui, unde ortus sit, quasi recordetur.* Q*ui ergo philosophi uolunt animos omni metu liberare: tollunt etiam religionem: & orbant hominē suo proprio, ac singulari bono. quod est à recte uiuēdo, atq; ab omni humanitate disiunctum: quia ut* Deus *cūcta uiuētia subiecit homini, sic ipsum hominē sibi.* Nam *quid est, cur ijdem ipsi disputēt, eò dirigendum esse mentem, quò uultus erectus est?* Si *enim nobis cœlum spectandum est: ad nihil aliud utiq; quàm ob religionem.* Si *religio tollitur: nulla nobis ratio cū cœlo est.* Itaq; *aut eò est spectandum, aut in terram procumbendum.* In *terram procumbere, nisi uelimus, quidem nō possumus: quorum status rectus est.* In *cœlum igitur spectandū est: quò natura corporis prouocat. quod si constat esse faciēdum: aut ideo est faciēdum, ut religioni seruiamus: aut ideo, ut rationem rerum cœlestium cognoscamus.* Sed *rationē rerum cœlestiū cognoscere nullo modo possumus. quia nihil*

hil eiusmodi potest cogitando inueniri, sicut suprà docui. Religioni ergo seruiendum est. quam qui non suscipit, ipse se prosternit in terram: & uitam pecudum secutus, humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti: qui etiam si errant in religione deligenda: tamen naturæ suæ, conditionisq; meminerunt.

De religione, & sapientia, & summo bono. CAP. XI.

Constat igitur totius humani generis consensu, religionē suscipi oportere. sed quomodo in ea erretur, explicandū est. Naturam hominis hanc Deus esse uoluit, ut duarum rerū cupidus, & appetens esset: religionis, & sapientiæ. Sed homines ideo fallūtur, quòd aut religionē suscipiunt omissa sapientia: aut sapientiæ soli student omissa religione: cum alterum sine altero esse nō poßit uerum. Cadūt ergo ad multiplices religiones, sed ideo falsas, quia sapientiā reliquerunt: quæ illos docere poterat, Deos multos esse nō posse. aut studēt sapientiæ, sed ideo falsæ, quia religionē summi Dei omiserūt, qui eos ad ueri sciētiā potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum suscipiūt, uitā deuiam, maximisq; erroribus plenā sequuntur: quoniā in his duobus inseparabiliter cōnexis & officiū hominis, & ueritas omnis inclusa est. Miror itaq; nullum omnino philosophorū extitisse, qui sedem, ac domicilium summi boni reperiret. Potuerūt enim sic quærere. Quodcunq; est summū bonū: necesse est omnibus esse propositum. Voluptas est, quæ appetitur à cūctis: sed hæc & cōmunis est cum belluis: & honesti uim non habet: & satietatem affert: & nimia nocet: & processu minuitur ætatis: & multis nō cōtingit. nā qui opibus carēt: quorū maior est numerus: etiā uoluptate careāt, necesse est. Nō est igi-

tur summum bonum, sed ne bonũ quidem uoluptas. Quid diuitiæ? Multo magis. Nam & paucioribus, & plerunq; casu, & inertibus sæpe, & nonnunquam scelere contingunt, & optantur ab ijs, qui eas iam tenent. Quid regnũ ipsum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines regnare possunt: et necesse est uniuersos summi boni capaces esse. Quæramus igitur aliquid, quod propositũ sit omnibus. Num uirtus? Negari non potest, quin & bonum sit, & omnium certe bonũ. Sed si beata esse non potest, quia uis, & natura eius in malorum perferentia posita est: non est profecto summum bonum. Quæramus aliud. At nihil uirtute pulchrius, nihil sapientia dignius inueniri potest. Si enim uitia ob turpitudinẽ fugiẽda sunt: uirtus igitur appetẽda est ob decorem. quid ergo? potest'ne fieri, ut quod bonum, quod honestum esse constat, mercede, ac præmio careat, sit'que tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio aduersus mala, quibus hæc uita plena est, aliquid magni boni pariat, necesse est. Id uero quid esse dicemus? num uoluptatem? at nihil turpe ex honesto nasci potest. Nũ diuitias? num potestates? At ea quidem fragilia sunt, & caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? At hæc omnia non sunt in ipsa uirtute, sed in aliorum existimatione, atque arbitrio posita. Nam sæpe uirtus & inuisa est, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex eo nascitur, ita cohærere, ut diuelli, atque distrahi nequeat. nec aliter summum bonum uideri potest, quàm si proprium sit uirtutis, & tale, ut neque adijci quicquam, nec detrahi poßit. Quid, quòd in his omnibus contemnendis uirtutis officia cõsistunt? Nam uoluptates, opes, potentias, honores, atq; omnia, quæ pro bonis

bonis habentur, non concupiſcere, non appetere, nō ama re, quod cæteri faciunt uicti cupiditate, id eſt profectò uir tutis. Aliud ergo ſublimius, atq; præclarius efficit: nec fruſtra his præſentibus bonis reluctatur, niſi quòd maio ra & ueriora deſiderat. non deſperemus inueniri poſſe, modo uerſet ſe cogitatio in omnia. Neq; enim leuia, aut ludicra petuntur Præmia.

De anima, & corpore, & uirtute. CAP. XII.

SEd *quæritur quid ſit, propter quod naſcimur: quid efficiat uirtus. poſſumus ſic inueſtigare.* Duo *ſunt, ex quibus homo conſtat, animus, & corpus. Multa ſunt pro- pria animi, multa propria corporis, multa utriq; cōmu- nia, ſicut eſt ipſa uirtus: quæ quoties ad corpus refertur, diſcernēdi gratia, fortitudo nominatur.* Quoniam *igitur utriq; ſubiacet fortitudo, utriq; propoſita dimicatio eſt, & utriq; ex dimicatione uictoria: corpus, quia ſolidū eſt, & comprehenſibile, cū ſolidis, & cōprehenſibilibus con fligat neceſſe eſt: animus autem, quia tenuis, & inuiſibilis eſt, cū ijs cōgreditur hoſtibus, qui uideri, tangiq; nō poſ- ſunt.* Qui *ſunt autem hoſtes animi, niſi cupiditates, uitia, peccata? quæ ſi uicerit uirtus, ac fugauerit, immaculatus erit animus, ac purus.* Vnde *ergo colligi poteſt, quid effi- ciat animi fortitudo?* Nimirum *ex cōiuncto, & pari, hoc eſt, ex corporis fortitudine: quod cum in aliquam cōgreſ- ſionem, certamenq; uenerit, quid aliud ex uictoria, quàm uitam petit?* Siue *enim cum homine, ſiue cum beſtia dimi- ces, pro ſalute certatur.* Ergo *ut corpus uincendo id aſſe- quitur, ut nō intereat: ſic etiam animus, ut permaneat: & ſicut corpus ab hoſtibus ſuis uictum, morte multatur, ita ſuperatus à uitijs animus, moriatur neceſſe eſt.* Quid *ergo intererit inter animi corporiſq; dimicationem, niſi quòd*

corpus temporalem uitam expetit, animus sempiternam? Si ergo uirtus per seipsam beata non est, quoniam in perferendis (ut dixi) malis, tota uis eius est: si omnia, quæ pro bonis cõcupiscuntur, negligit: si summus eius gradus ad mortẽ patet, quandoquidẽ uitam, quæ optatur à cæteris, sæpe respuit, mortemq́; quã cæteri timent, fortiter suscipit: si necesse est, aliquid ex se magni boni pariat, quia suscepti, & superati usq; ad mortem labores, sine præmio esse nõ possunt: si nullũ præmiũ, quod ea dignũ sit, in terra reperitur, quandoquidẽ cuncta, quæ fragilia sunt, & caduca, spernit: quid aliud restat, nisi ut cœleste aliquid efficiat, quia terrena uniuersa contemnit? & ad altiora nitatur, quia humilia despicit? id uerò nihil aliud potest esse, quàm immortalitas. Meritò ergo *philosophorũ non obscurus* Euclides, *qui fuit cõditor* Megaricorũ *disciplinæ, dissentiẽs à cæteris, id esse summum bonũ dixit, quod simile sit, & idẽ semper.* Intellexit *profectò, quæ sit natura summi boni, licet id nõ explicauerit quid sit: id est autem immortalitas, nec aliud omnino quicquam: quia sola nec imminui, nec augeri, nec immutari potest.* Seneca *quoque imprudẽs incidit, ut fateretur, nullũ esse aliud uirtutis præmiũ, quàm immortalitatẽ.* Laudans *enim uirtutẽ in eo libro, quẽ de immatura morte cõscripsit,* Vna, *inquit, res est uirtus, quæ nos immortalitate donare poßit, & pares* Dijs *facere.* Sed *&* Stoici, *quos secutus est, negãt sine uirtute effici quẽquã beatũ posse.* Ergo *uirtutis præmiũ beata uita est, si uirtus (ut rectè dictũ est) beatã uitã facit.* Non *est igitur (ut aiunt) propter seipsam uirtus expetenda, sed propter uitam beatam, quæ uirtutẽ necessario sequitur.* Quod *argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum.* Hæc *autẽ uita præsens, & corporalis,*

beata

beata esse non potest, quia malis est subiecta per corpus. Epicurus Deum beatũ uocat, quia incorruptus, & quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet, ut nihil sit, qđ eã uexare, ac imminuere, aut immutare possit. Nec aliter quicquã existimari beatum potest, nisi fuerit incorruptũ. Incorruptum autẽ nihil est, nisi quod est immortale. Sola ergo immortalitas beata est, quia corrũpi, ac dissolui non potest. Quòd si cadit in hominem uirtus, quod negare nullus potest, cadit & beatitudo. Nõ potest enim fieri, ut sit miser, q̃ uirtute est præditus. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominẽ, quæ beata est. Summum igitur bonum sola immortalitas inuenitur, quia nec aliud animal, neccorpus attingit, nec potest cuiquam sine scientiæ uirtute, id est, sine Dei cognitione, ac iustitia peruenire: cuius appetitio quàm uera, quàm recta sit, ipsa uitæ huiusce cupiditas indicat, quæ licet sit tẽporalis, et labore plenissima, expetitur tamẽ ab omnibus, & optatur: hanc enim tam senes quàm pueri, tam reges quàm infimi, tam denique sapientes, quàm stulti cupiunt. Tanti est (ut Anaxagoræ uisum est) contemplatio cœli, ac lucis ipsius, ut quascunq; miserias libeat sustinere. Cũ igitur laboriosa hæc, et breuis uita, non tantum hominũ, sed etiam cæterorum animantium consensu magnum bonum esse ducatur, manifestum est, eandem summum, ac perfectum fieri bonum, si & fine careat, & omni malo. Deniq; nemo unquam extitisset, qui hanc ipsam breuem contemneret, aut subiret mortem, nisi spe uitæ longioris. nam illi, qui propter salutem ciuium, uoluntarie se neci obtulerũt, sicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo Decij, nũquam mortem uitæ cõmodis prætulissent, nisi se immortalitatẽ opinione ciuium

uium consequi putauissent: qui tametsi nescierunt immortalitatis uiam, res tamē eos non fefellit. Si enim uirtus, diuitias, et opes ideo cōtemnit, quia fragiles sunt, uoluptates ideo, quia breues: ergo & uitam fragilem, breuemq; ideo cōtemnit, ut solidā, & perpetuam cōsequatur. Ipsa ergo cogitatio per ordinē gradiens, & uniuersa considerans, perducit nos ad eximium illud, & singulare, cuius causa nascimur, bonū: quod si fecissent philosophi, si nō, quod semel apprehenderāt, tueri pertinaciter maluissent: profecto peruenissent ad uerum hoc, ut ostēdi modo. quòd si nō fuit eorum, qui cœlestes animas unà cum corporibus extinguūt: illi tamē, qui de immortalitate disputant animi, intelligere debuerūt, ideo propositam nobis esse uirtutē, ut perdomitis libidinibus, rerumq; terrestriū cupiditate superata, puræ ac uictrices animæ ad Deum, id est, ad originem suam reuertantur. Iccirco enim soli animātium ad aspectum cœli erecti sumus, ut summum bonū nostrū in summo Deo esse credamus. Ideo religionē soli capimus, ut ex hoc sciamus, humanum spiritum nō esse mortalem, q; Deū, qui est immortalis, & desiderat, & agnoscit. Igitur ex oībus philosophis, qui aut pro summo bono scientiam, aut uirtutem sunt amplexi, tenuerunt quidem uiam ueritatis, sed nō peruenerunt ad summum. Hæc enim duo sunt, quæ simul efficiant illud, quod quæritur. Scientia id præstat, ut quomodo, et quò perueniendū sit, nouerimus: uirtus, ut perueniamus. Alterum sine altero nihil ualet: ex scientia enim uirtus, ex uirtute summum bonum nascitur. Beata igitur uita, quam philosophi quæsiuerūt semper, & quærunt, siue in cultu Deorū, siue in philosophia nulla est. & ideo ab his non potuit reperiri, quia summū bonū non in summo quæsiuerūt, sed in imo. Summū autē

quid

quid est, nisi coelum, & Deus, unde animus oritur? Imum quid est, nisi terra, unde corpus est? Itaq; licet quidā philosophi summū bonum non corpori, sed animo dederint: tamen, quoniā ad illum in hanc uitam retulerūt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus reuoluti sunt: cuius est omne hoc tēpus, quod transigitur in terra. Quare non immerito summum bonum non cōprehenderunt: quia quicquid ad corpus spectat, et immortalitatis est expers, uanū sit, necesse est. Non cadit ergo in hominem beatitudo illo modo, quo philosophi putauerūt: sed ita cadit, nō ut tunc beatus sit, cū uiuit in corpore, quod utiq;, ut dissoluatur, necesse est corrūpi: sed tūc cū anima societate corporis liberata, in solo spiritu uiuit. Hoc uno beati esse in hac uita possumus, si minime beati esse uideamur: si fugiētes illecebras uoluptatū, soliq; uirtuti seruiētes, in omnibus laboribus, miserijsq; uiuamus, quæ sunt exercitia, et corroboramēta uirtutis: si deniq; asperā illā uiā, difficilemq; teneamus, quæ nobis ad beatitudinē patefacta est. Summū igitur bonū, quod beatum facit, nō potest esse, nisi in ea religione atq; doctrina, cui spes immortalitatis adiuncta est.

De summo bono in immortalitate, sapientia, philosophia, & eloquentia. CAP. XIII.

Res exigere uidetur hoc loco, ut quoniā docuimus immortalitatē esse summū bonum, id ipsum immortalē esse animam cōprobemus. Qua de re ingens inter philosophos disceptatio est: nec quicquā tamen explicare, aut probare potuerunt. Ii, qui uerum de anima sentiebant, expertes huius diuinæ eruditionis, nec argumenta uera, quibus uincerēt, attulerunt, nec testimonia, quibus probarent: sed opportunius hanc quæstionem tractabimus in ultimo libro, cum de uita beata nobis erit disserendum.

Superest

Supereſt pars illa philoſophiæ tertia, quam uocãt logicam, id eſt, rationalẽ, in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio cõtinetur. Hanc *diuina eruditio non deſiderat: quia non in lingua, ſed in corde ſapientia eſt: nec intereſt, quali utatur ſermone: res enim, non uerba quæruntur, & nos nõ de grãmatico aut oratore, quorũ ſcientia eſt, quomodo loqui deceat, ſed de ſapiẽte diſſerimus, cuius doctrina eſt, quomodo uiuere oporteat. quòd ſi neq; phyſica illa ratio neceſſaria eſt, neq; hæc logica, quia beatũ facere nõ poſſunt: reſtat, ut in ſola ethica totius philoſophiæ uis cõtineatur: ad quam ſe abiectis omnibus* Socrates *contuliſſe dicitur.* In *qua etiam parte quoniam philoſophos erraſſe docui, qui ſummũ bonũ, cuius capiẽdi gratia generati ſunt, non cõprehenderũt: apparet falſam, & inanẽ eſſe philoſophiã, quia nec inſtruit ad iuſtitiæ munera, nec officium hominis, rationemq; confirmat.* Sciant *igitur errare ſe, qui philoſophiam putant eſſe ſapiẽtiam. nõ trahãtur autoritate cuiuſquam, ſed ueritati potius & faueant, ac cedant.* Nullus *hic temeritati locus eſt: in æternum ſtultitiæ pœna ſubeunda eſt, ſi aut perſona inanis, aut opinio falſa deceperit.* Homo *autẽ, qualiſcunq; eſt, ſi ſibi credit, hoc eſt, ſi homini credit (ut non dicam ſtultus, qui ſuum nõ uideat errorem) certe arrogans eſt, qui ſibi audeat uendicare, quod humana cõditio non recipit.* Ille *ipſe* Romanæ *linguæ ſummus autor quantum fallatur, licet ex illa ſententia peruidere: qui cũ in libris* Officiorũ *philoſophiã nihil aliud eſſe dixiſſet, quàm ſtudiũ ſapientiæ, ipſam autem ſapiẽtiam rerum diuinarũ, & humanarum ſcientiã, tũ adiecit: cuius ſtudiũ qui uituperat, haud ſane intelligo quidnã ſit, quod laudandum putet.* Nam *ſi oblectatio quæritur animi, requieſq; curarũ, quæ cõferri*

cum

cum eorum studijs possunt, qui semper aliquid inquirunt, quod spectet, & ualeat ad bene beate'que uiuendum? Si uerò ratio constantiæ, uirtutisq; ducitur: aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nullam dicere maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab isto genere discendi discesseris? Equidem tametsi operam dederim, ut quantulamcunque dicendi assequerer facultatem propter studium docendi, tamen eloquens nunquam fui: quippe qui forum ne attigerim quidem: sed necesse est, ipsa me faciat causæ bonitas eloquentē. ad quam diserte, copioseq; defendendam, scientia diuinitatis, & ipsa ueritas sufficit. Vellem igitur Ciceronem paulisper ab inferis surgere, ut uir eloquentißimus ab homunculo nō diserto doceretur: Primum quidnam sit, quod laudandum putet, qui uituperat id studium, quod uocatur philosophia. Deinde neque illam esse artem, qua uirtus, & iustitia discatur, nec aliam ullam, sicut putauit. Postremo quoniam est uirtutis disciplina, ubi quærenda sit, cum ab illo discendi genere discesseris: quod ille nō audiendi, discēdiq; gratia quærebat. A' quo enim posset audire, cū sciret id nemo? Sed, ut in causis facere solebat, interrogatione uoluit urgere, ad cōfeßionēq; deducere, tanquam cōsideret, responderi prorsus nihil posse, quo minus philosophia esset magistra uirtutis, quod quidē in Tusculanis disputationibus aperte professus est, ad eā ipsam cōuersa oratione, tāquā se declamatorio dicendi genere iactaret. O' uitæ philosophia dux, inquit: O' uirtutis indagatrix, expultrixq; uitiorū, quid nō modo nos, sed omnino uita hominū sine te

esse

esse potuisset? Tu inuentrix legum, tu magistra morum, ac disciplinæ fuisti. Quasi uerò aliquid per seipsa sentiret, ac non potius ille laudandus esset, qui eam tribuit. Potuit eodem modo gratias agere cibo, & potui, quia sine his rebus uita constare non poßit, in quibus ut sensus, ita beneficij nihil est. Atqui ut illa corporis alimenta sunt, sic animæ, sapientia.

De Epicuro, & Philosophia, & Cicerone. CAP. XIIII.

R*Ectius itaque Lucretius, cum eum laudat qui sapientiam primus inuenit. sed hoc inepte, quòd ab homine inuentam putauit. Quasi uerò illam alicubi iacētem homo ille, quem laudabat, inuenerit, tanquam tibias ad fontem, ut poëtæ aiunt: quòd sic repertorem sapientiæ, ut Deum, laudauit: ita enim dicit,*

Nemo (ut opinor) erit mortali corpore cretus.
Nam si ut ipsa petit maiestas cognita rerum,
Dicendum est: Deus ille fuit, Deus inclyte Memmi.

Tamen non erit sic laudandus Deus, quòd sapientiam inuenerit, sed quòd hominē fecerit, qui possetcapere sapientiam. Minuit enim laudem, qui partē laudat ex toto. Sed ille ut hominem, laudauit; qui tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi, quòd sapere inuenerit: nam sic ait,

—Non'ne decebit,
Hunc hominem numero diuûm dignarier esse?

Vnde apparet, aut Pythagoram uoluisse laudare, qui se primus (ut dixi) philosophum nominauit: aut Milesium Thalem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Sed dum hominem quærit extollere, rem ipsam depreßit: non est enim magna, si ab homine potuit inueniri. Verum potest, ut poëtæ, dari uenia. At ille idem perfectus

orator

orator, summusq; philosophus, ne Græcos reprehendã, quorum leuitatẽ semper accusat, & tamẽ sequitur, ipsam sapientiam, quam aliâs donum, aliâs inuentum Deorum uocat, poëtice figuratã laudat in faciẽ. Grauiter etiã queritur extitisse aliquos, qui eã uituperarẽt. Quisquam'ne, inquit, uituperare uitæ parẽtem, & hoc parricidio se inquinare audeat, & tam impie ingratus esse? Nos ergo M. Tulli parricidæ sumus, & insuẽdi te iudice in culeũ, qui philosophiam negamus parentẽ esse uitæ? An tu, qui aduersus Deum tam impie ingratus es (non hunc, cuius effigiem ueneraris in capitolio sedentẽ, sed illũ, qui mundum fecit, hominẽq; figurauit, qui sapientiã quoq; ipsam inter cætera cœlestia beneficia largitus est) magistrã tu uirtutis, aut parentem uitæ uocas, ad quam siquis accesserit, multo sit incertior necesse est, quàm prius fuerit? cuius enim uirtutis? quæ ipsa ubi sita sit, adhuc philosophi nõ expediunt. cuius uitæ? cũ ipsi doctores antè fuerint senectute, ac morte cõfecti, quàm constituerint, quomodo uiui deceat. cuius ueritatis indagatricẽ profiteri potes? qui sæpe testaris, cũ tãta multitudo fuerit philosophorũ, sapientẽ tamen extitisse adhuc neminẽ. Quid ergo te magistra illa uitæ docuit? An ut potentißimũ consulem maledictis incesseres? eumq; hostẽ patriæ uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studuisti nẽpe philosophiæ, et quidẽ sic, ut nullus unquam diligẽtius: quippe qui omnes cognoueris disciplinas, sicut ipse gloriari soles, eãq; ipsam Latinis literis illustraueris, imitatorẽq; te Platonis ostẽderis. Cedo igitur q̄d didiceris, aut in qua secta ueritatẽ deprehenderis. In Academia scilicet, quam secutus es, quã probasti. At hæc nihil docet, nisi ut scias, te nihil scire. Tui

m ergo

ergo te libri arguũt, quàm nihil à philoſophia diſci poſſit ad uitã. Hæc tua uerba ſunt: Mihi autem non modo ad ſapientiam cæci uidemur, ſed ad ea ipſa, quæ aliqua ex parte cerni uideãtur, hebetes, & obtuſi. Si ergo philoſophia eſt magiſtra uitæ: cur tibi ipſe cæcus, & hebes, & obtuſus uidebare, quẽ oportuit illa docẽtem, & ſentire, & ſapere, & in clariſſima luce uerſari? At quam cõfeſſus fueris philoſophiæ ueritatem, docẽt ad filium compoſita præcepta: quibus mones, philoſophiæ quidẽ præcepta noſcenda, uiuendũ autem eſſe ciuiliter. Quid tam repugnãs dici poteſt? Si noſcenda ſunt præcepta philoſophiæ, ideo utiq; noſcẽda ſunt, ut recte, ſapiẽterq; uiuamus. Vel, ſi ciuiliter uiuendũ eſt: non eſt igitur philoſophia ſapientia: ſiquidem melius eſt ciuiliter, quàm philoſophice uiuere. Nã ſi ſapiẽtia eſt, quæ dicitur philoſophia: ſtulte profecto uiuit, qui non ſecundũ philoſophiã uiuit. Si autẽ non ſtulte uiuit, qui ciuiliter uiuit: ſequitur ut ſtulte uiuat, qui philoſophice uiuit. Tuo itaq; iudicio philoſophia ſtultitiæ, inanitatiſq; damnata eſt. Idẽ in Cõſolatione, id eſt in opere non ioculari, hanc de philoſophia ſentẽtiã tuliſti: Sed neſcio quis nos teneat error, ac miſerabilis ignoratio ueri. Vbi eſt ergo philoſophiæ magiſteriũ? aut quid te docuit illa uitæ parẽs, ſi uerum miſerabiliter ignoras? Quòd ſi hæc erroris, ignorationiſq; cõfeſſio, penè inuito tibi ab intimo pectore expreſſa eſt: cur nõ aliquãdo uerũ fatebaris, philoſophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extuliſti, magiſtram uirtutis eſſe nõ poſſe?

De Philoſophia, & uera ſapiẽtia. CAP. XV.

EOdem ductus errore Seneca (quis enim uerã uiam teneret, errante Cicerone?) Philoſophia, inquit, nihil aliud eſt, quàm recta uiuendi ratio, uel honeſte uiuendi ſcien

ſcientia, uel ars rectæ uitæ agendæ. Non errabimus, *ſi dixerimus philoſophiam eſſe legẽ bene, honeſteq́; uiuendi.* Et qui dixit illam regulam uitæ, ſuum illi nomen reddidit. Hic plane non reſpexit ad commune philoſophiæ nomen. quæ cum ſit in plureis ſectas, diſciplinasq́; diffuſa, nihilq́; habeat certi, nihil deniq́;, de quo uniuerſi una mente, ac uoce conſentiant: quid poteſt eſſe tam falſum, quàm regulã uitæ, philoſophiam uocari, in qua diuerſitas præceptorum rectum iter impediat, et turbet? aut legem bene uiuendi, cuius capita longe diſſonant? aut ſcientiam uitæ agendæ, in qua nihil aliud efficitur, contraria ſæpe dicendo, quàm ut nemo quicquam ſciat? Quæro enim utrum'ne academiam philoſophiam putet eſſe, an non? Negaturum nõ arbitror. quod ſi eſt, nihil ergo illorum cadit in philoſophiã. quæ ut omnia reddat incerta, legem abrogat, artem nullam putat, rationem ſubuertit, regulam dapravat, ſcientiam funditus tollit. Falſa igitur illa omnia: quia in rem ſemper incertam, & adhuc nihil explicantem cadere non poſſunt. Nulla itaque ratio, uel ſcientia, uel lex bene uiuendi, niſi in hac unica, & uera & cœleſti ſapientia conſtituta eſt, quæ philoſophis fuit ignota. Nam illa terrena, quoniã falſa eſt, uaria, & multiplex, ſibi'que tota contraria eſt. & ſicut unus eſt huius mundi conſtitutor, & rector Deus, una ueritas: ita unam eſſe, ac ſimplicẽ ſapientiam, neceſſe eſt: quia quicquid eſt uerum, ac bonum, id perfectum eſſe non poteſt, niſi fuerit ſingulare. Quòd ſi philoſophia uitã poſſet inſtruere: nulli alij niſi philoſophi eſſent boni: & qui eam nõ didiciſſent, eſſent omnes ſemper mali: cum innumerabiles exiſtant, & ſemper extiterint, qui ſint, aut fuerint ſine ulla doctrina boni: ex philoſophis autem perraro fuerit,

qui aliquid in uita fecerit laude dignum. Quis est tandē, qui non uideat, eos homines uirtutis, qua egent, non esse doctores? Nam si quis mores eorum diligenter inquirat, inueniet iracūdos, cupidos, libidinosos, arrogantes, proteruos, & sub obtentu sapiētiæ suæ uitia celantes, domi facientes ea, quæ in scholis arguissent. Fortasse mentior accusandi gratia. non'ne id ipsum Tullius & fatetur, & queritur? Quotus quisq;, inquit, philosophorum inuenitur, qui sit ita moratus, ita animo, & uita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam, non ostentationem scientiæ, sed legem uitæ putet? qui obtemperet ipse sibi, & decretis pareat suis? Videre autē liceat alios tanta leuitate, et iactatione, ut his fuerit nō didicisse melius: alios pecuniæ cupidos, alios gloriæ, multos libidinum seruos, ut cū eorū uita, & uitijs mirabiliter pugnet oratio. Nepos q; Cornelius ad eundem Ciceronē ita scribit: Tantum abest, ut ego magistram esse putem uitæ philosophiam, beatæq; uitæ perfectricē, ut nullis magis existimem opus esse magistris uiuendi, q̄ plerisq;, qui in ea disputādā uersantur. Video enim magnā partē eorum, qui in schola de pudore & continētia præcipiant argutissime, eosdem in omnium libidinum cupiditatibus uiuere. Item Seneca in exhortationibus: Plerique, inquit, philosophorum tales sunt, diserti in cōuitium suum, quos si audias in auaritiā, in libidinem, in ambitionem perorantes, in iudicium sui putes professos. adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa. quos nos non aliter intueri decet, quàm medicos, quorū tituli remedia habent, pyxides uenena. Quosdam uerò nec pudor uitiorum tenet, sed patrocinia turpitudini suæ fingunt, ut etiā honeste peccare uideantur. Faciet sapiens, inquit idem Seneca, etiam quæ non

probabit

probabit,ut etiam ad maiora transitũ inueniat:nec relinquet bonos mores,sed tẽpori aptabit:ut quibus alij utuntur in gloriã,aut uoluptatẽ,utatur agẽdæ rei causa. Dein de paulopòst: *Omnia, quæ luxuriosi faciũt,quæq; imperiti,faciet & sapiẽs,sed nõ eodẽ modo,eodẽq; proposito.* Atqui nihil interest,quo animo facias,quod fecisse uitiosum est.quia facta cernuntur,animus nõ uidetur. Aristippo Cyrenaicorum magistro cũ Laide nobili scorto fuit cõsuetudo. quod flagitiũ grauis ille philosophiæ doctor sic defendebat,ut diceret,multũ inter se,& cæteros Laidis amatores interesse:quòd ipse haberet Laidẽ,alij uerò à Laide haberẽtur. O' præclara,et imitãda bonis sapientia.Huic uero liberos in disciplinã dares,ut discerẽt habere meretricẽ. Aliquid inter se,ac perditos interesse dicebat,scilicet quòd illi bona sua perderent,ipse gratis luxuriaretur. In quo sanè sapientior meretrix fuit,quæ sic philosophum habuit pro lenone,ut ad se omnis iuuentus doctoris exẽplo,et autoritate corrupta,sine ullo pudore cõcurreret. Quid ergo interfuit,quo animo philosophus ad meretricẽ famosissimã commearet,cũ eum populus & riuales sui uiderẽt omnibus perditis nequiorẽ? Nec satis fuit ita uiuere,sed docere etiam libidines cœpit,ac mores suos de lupanari ad scholã transtulit,disserens,uoluptatẽ corporis esse summũ bonũ. Quæ doctrina execrabilis,et pudenda,non in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata. Nã quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum coniugibus mos fuit. Quid mirum si à canibus,quorũ uitam imitantur, etiã uocabulũ, nomenq; traxerũt? Nullum igitur in hac disciplina magisteriũ uirtutis est,cum etiã illi,qui honestiora præcipiunt,aut non faciant ipsi quæ suadẽt,aut si faciunt (quod raro accidit)

non disciplina eos ad rectum, sed natura perducat, quæ sæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

De præcipiendo, & agendo, & philosophia.

CAP. XVI.

VErum enim cũ se perpetuæ desidiæ tradãt, nullamq́; uirtutẽ capessant, & omnẽ suam uitam nihil aliud, quàm in eloquẽdo peragant: quid aliud quàm inertes putari debent? Sapientia autẽ nisi in aliquo actu fuerit, quo uim suam exerceat, inanis & falsa est. recteq́; Tullius *ciuiles uiros, qui* Rempub. *gubernent, qui urbes aut nouas cõstituant, aut cõstitutas æquitate tueantur, qui salutem, libertatẽq́; ciuiũ uel bonis legibus, uel salubribus cõsilijs, uel iudicijs grauibus cõseruent: philosophiæ doctoribus præfert.* Bonos *enim facere oportet potius, quàm inclusos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipsi quidem faciunt, qui loquũtur. et quoniã se à ueris actibus remouerunt, apparet, eos exercendæ linguæ causa, uel aduocãdi gratia, artẽ ipsam philosophiæ reperisse. qui autẽ docẽt tantũ, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pondus. quis enim obtemperet, cum ipsi præceptores doceant nõ obtemperare?* Bonum *est autem, recta, & honesta præcipere: sed nisi & facias, mendacium est: & incongruens, atq; ineptum est, non in pectore, sed in labijs habere bonitatem.* Non *ergo utilitatẽ ex philosophia, sed oblectationem petunt.* Quod *quidem* Cicero *testatus est.* Profecto, *inquit, omnis iustorum disputatio, quanquam uberrimos fontes uirtutis, & scientiæ cõtineat, tamen collata cũ horum actis, perfectisq́; rebus, uereor ne tãtum uideatur attulisse negotijs hominũ quandã oblectationẽ otij.* Vereri *quidẽ nõ debuit, cum uerũ diceret: sed quasi timeret, ne proditi mysterij reus à philosophis citaretur, non est*

ausus confidenter pronuntiare, quod fuit uerum, illos nõ ideo disputare, ut doceant, sed ut se oblectent in otio. qui quoniã autores sunt rerum gerẽdarum, nec ipsi quicquã gerũt: pro loquacibus sunt habẽdi. Sed profecto, quia nihil boni ad uitam afferebãt: nec ipsi decretis suis obtẽperauerũt, nec quisquã per tot secula inuẽtus est, qui eorũ legibus uiueret. Abijcienda est igitur omnis philosophia: quia non studendum est sapientiæ, quòd fine, ac modo careat, sed sapiendũ est, & quidem mature. Nõ enim nobis altera uita cõceditur, ut, cũ quæramus in hac sapiẽtiã, in illa sapere poßimus: in hac utrũq; fieri necesse est. cito inueniri debet, ut cito suscipi poßit, nequid pereat ex uita, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortẽsius cõtra philosophiã disserẽs, circũuenitur arguta cõclusione: quòd cũ diceret philosophãdũ nõ esse, nihilo minus philosophari uidebatur: quoniã philosophi est, quid in uita faciẽdum, uel nõ faciendũ sit, disputare. Nos ab hac calumnia immunes, ac liberi sumus, qui philosophiã tollimus, quia humanæ cogitationis inuentio est: sophiam defendimus, quia diuina traditio est, eamq; ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille, cũ philosophiã tolleret, nec melius aliquid afferret, sapiẽtiã tollere putabatur: eoq; facilius de sentẽtia pulsus est, quia cõstat hominẽ non ad stultitiã, sed ad sapientiã nasci. Præterea illud quoq; argumentũ cõtra philosophiã ualet plurimũ, quo idem est usus Hortensius: ex eo posse intelligi, philosophiã non esse sapientiam, quòd principiũ, & origo eius appareat. Quando, inquit, philosophi esse cœperunt? Thales (ut opinor) primus. recens hæc quidem ætas. ubi ergo apud antiquiores latuit amor iste inuestigandæ ueritatis? Idem Lucretius ait:

Deniq; natura hæc rerum, ratioq; reperta est

Nuper:& hanc,primus cum primis ipse repertus
Nunc ego sum,in patrias qui possum uertere uoces.
Et Seneca, Nondū sunt, inquit, mille anni, ex quo initia sapiētiæ nota sunt. Multis ergo seculis humanū genus sine ratione uixit. Quod irridens Persius, Postquàm,inquit,sapere urbi Cū pipere,& palmis uenit:tanquam sapiētia cū saporis mercibus fuerit inuecta. quæ si secundū hominis naturā est,cū homine ipso cœperit, necesse est:si uero nō est, nec capere quidē illā posset humana natura. Sed quia recepit,igitur à principio fuisse necesse est.ergo philosophia,quia nō à principio fuit: nō est eadē uera sapiētia.sed uidelicet Græci, qui sacras ueritatis literas nō attigerant,quemadmodū deprauata esset sapiētia, nesciuerunt.Et ideo cum uacare sapiētia humanā uitam putarent,philosophiā commēti sunt,id est,latentē,atq; ignotam sibi ueritatem disserendo eruere uoluerunt. quod studium per ignorantiam ueri,sapientiam putauerunt.

De Philosophia, & indulgentia Epicuri. CAP. XVII.

DIxi de philosophia ipsa, quàm breuiter potui:nunc ad philosophos ueniamus, nō ut cū his decertemus, qui stare nō possunt,sed ut eos fugientes,atq; deiectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit,quàm cæterorum: nō quia ueri aliquid afferat, sed quia multos populare nomē uoluptatis inuitat.Nemo enim nō in uitia pronus est. Propterea,ut ad se multitudinem cōtrahat,apposita singulis quibusq; moribus loquitur.Desidiosum uetat literas discere,auarū populari largitione liberat, ignauū prohibet accedere ad remp.pigrū exercere,timidū militare. irreligiosus, audit Deos nihil curare:inhumanus, & suis cōmodis seruiens,

iubetur nihil cuiquã tribuere: omnia enim sua causa facere sapientẽ. fugienti turbã solitudo laudatur. qui nimium parcus est, discit aqua, & polenta uitã posse tolerare. qui odit uxorẽ, huic enumerãtur cœlibatus bona: habẽti malos liberos, orbitas prædicatur: aduersus impios parẽtes nullũ esse uinculum naturæ. impatienti, ac delicato, dolorem esse omniũ malorũ maximũ dicitur: forti etiã in tormẽtis, beatũ esse sapientẽ. qui claritati, ac potẽtiæ studet, huic præcipitur reges colere: qui molestiam ferre nõ potest, huic regiã fugere. Ita homo astutus ex uarijs, diuersisq; modis circulũ cogit: & dũ studet placere omnibus, maiore discordia secũ ipse pugnauit, quàm inter se uniuersi. Vnde autẽ disciplina eius tota descendat, quã origínem habeat, explicandũ est. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accidere, paupertatẽ, labores, exilia, charorũ amißiones: malos contra, beatos esse, augeri potentia, honoribus affici: uidebat innocentiã minus tutam, scelera impune cõmitti: uidebat, sine delectu morum, sine ordine, ac discrimine annorum sæuire mortẽ, sed alios ad senectutem peruenire, alios infantes rapi, alios iam robustos interire, alios in primo adolescẽtiæ flore immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores et uinci, & perire. maxime autẽ cõmouebat, homines in primis religiosos grauioribus malis affici: ijs autem, qui aut Deos omnino negligerent, aut nõ pie colerent, uel minora incommoda euenire, uel nulla: ipsa etiam sæpe templa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cum dicit de Deo:

–Tum fulmina mittat: & ædeis
Ipse suas disturbet: & in deserta recedens,
Sæuiat exercens telum: quod sæpe nocenteis
Præterit, exanimatq; indignos, inq; merenteis.

Quòd si uel exiguam ueritatis aurã colligere potuisset, nunquã hæc diceret, ædes illum suas disturbare: cum ideo disturbet, quòd nõ sunt suæ. Capitoliũ, quod est Romanæ urbis, & religionis caput summum, nõ semel, sed sæpius fulmine ictam cõflagrauit. Homines autem ingeniosi quid de hoc existimauerint, ex dicto Ciceronis apparet: qui ait, diuinitus extitisse illam flammam, non quæ terrestre illud domicilium Iouis deleret, sed quæ sublimius, magnificentiusq; deposceret. Qua de re etiam in libris consulatus sui eadem dixit, quæ Lucretius:

Nam pater altitonans stellanti nixus olympo,
Ipse suas arces, atq; inclyta templa petiuit,
Et capitolinis iniecit sedibus ignes.

Pertinaci ergo stultitia non modo uim, maiestatemq; ueri Dei non intellexerũt, sed etiam impietatẽ sui erroris auxerunt, qui templum cœlesti iudicio sæpe damnatum restituere cõtra fas omne cõtenderint. Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earũ rerũ uelut iniquitate inductus (sic enim causam, rationemq; ignoranti uidebatur) existimauit nullam esse prouidentiã. quod cũ sibi persuasisset, suscepit etiam defendẽdum. sic in errores inextricabiles se ipse cõiecit. Si enim prouidẽtia nulla est, quomodo tã ordinate, tam disposite mundus effectus est? Nulla, inquit, dispositio est. multa enim facta sunt aliter, quàm fieri debuerũt. & inuenit homo diuinus, quæ reprehẽderet. Quæ singula si uacaret refellere, facile ostenderẽ, nec sapientẽ hunc fuisse, nec sanum. Item si nulla prouidentia est, quomodo animalium corpora tam prouidẽter ordinata sunt, ut singula quæq; membra mirabili ratione disposita, sua officia cõseruẽt? Nihil, inquit, in procreãdis animalibus prouidentiæ ratio molita est. nam neq; oculi facti sunt ad

uidendum, neq; aures ad audiendum, neque lingua ad loquendum, neq; pedes ad ambulandum: quoniã prius hæc nata sunt, quàm esset, loqui, audire, uidere, ambulare. Itaq; non hæc ad usum nata sunt, sed usus ex illis natus est. Si nulla prouidẽtia est, cur imbres cadunt, fruges oriuntur, arbusta frondescunt? Non, inquit, semper animantiũ causa ista fiunt: quoniã prouidentiæ nihil prosunt. sed omnia sua sponte fieri, necesse est. Vnde ergo nascũtur, aut quomodo fiunt omnia, quæ geruntur? Non est, inquit, prouidentiæ opus. sunt enim semina per inane uolitantia, quibus inter se temere conglobatis, uniuersa gignuntur, atq; concrescunt. Cur igitur illa non sentimus, aut non cernimus? Quia nec colorem habẽt, inquit, nec calorẽ ullum, nec odorem: saporis quoq;, & humoris expertia sunt, & tam minuta, ut secari, ac diuidi nequeant. Sic eum, quia in principio falsum susceperat, cõsequẽtium rerũ necessitas ad deliramẽta perduxit. Vbi enim sunt, aut unde ista corpuscula? Cur illa nemo præter unũ Leucippum somniauit? à quo Democritus eruditus, hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro. Quæ si sint corpuscula, & quidem solida, ut dicũt, sub oculos certe uenire possunt. Si eadem est natura omnium, quomodo res uarias efficiunt? Vario, inquit, ordine, ac positione conueniunt, sicut literæ: quæ cum sint paucæ, uariæ tamen collatæ, innumerabilia uerba conficiunt. At literæ uarias formas habent. Ita, inquit, et hæc ipsa primordia. nam sunt aspera, sunt hamata, sunt leuia. Secari ergo, & diuidi possunt, si aliquid inest illis, quod emineat. Si autem leuia sunt, & humoris indigent, cohærere non possunt. Hamata igitur esse oportet, ut possint inuicem concatenari. Cum uerò tam minuta esse dicantur, ut nulla ferri acie disijci ualeant, quomodo hamos

mos, aut angulos habent? Quos quia extant, necesse est posse diuelli. Deinde quo fœdere inter se, qua mente conueniunt, ut ex his aliquid constituatur? si sensu carent, nec coire tam disposite possunt. quia non potest quicquã rationale perficere nisi ratio. Quàm multis coargui hæc uanitas potest, sed properat oratio.

Hic est ille,
Qui genus humanum ingenio superauit: & omnes
Restinxit stellas, exortus uti ætherius sol.

Quos equidem uersus nunquam sine risu legere possum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc saltẽ dicebat, qui uelut reges habẽtur philosophorum: sed de homine, quo sano, & uigente nullus æger ineptius delirauit. Itaque poëta inanißimus leonis laudibus murem nõ ornauit, sed obruit, & obtriuit. At idem nos metu liberat mortis. de qua hæc ipsius uerba sunt expressa. Quando nos sumus, mors non est. quando nos nõ sumus, mors est. mors ergo nihil ad nos. Quàm argute nos fefellit. quasi uerò transacta mors timeatur, quia iam sensus ereptus est, ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. Est enim tẽpus aliquod, quo & nos iam non sumus, & mors tamen nondum est. idq; ipsum uidetur miserum esse, cum & mors esse incipit, & nos esse desinimus. Nec frustra dictũ est: MORS *misera nõ est: aditus ad mortem est miser: hoc est, morbo tabescere, ictum perpeti, ferrũ corpore excipere, ardere igni, dentibus bestiarum laniari: hæc sunt, quæ timentur, non quia mortẽ afferant, sed quia dolorẽ magnum. Quæ res potius efficit, ut dolor malũ sit. Omnium, inquit, malorũ maximũ est. Qui ergo non possum non timere, si id, quod mortẽ antecedit, aut efficit, malũ est? Quid quòd totum illud argumentũ falsum est? quia non intereunt ani=*

mæ

mæ. Vere inquit, nam quod cum corpore nascitur, cum corpore intereat, necesse est. Iã superius dixi, differre me hunc locũ melius, et operi ultimo reseruare, ut hãc Epicuri persuasionẽ, siue illa Democriti, siue Dicæarchi fuit, & argumẽtis, & diuinis testimonijs redarguã. Verũ ille fortasse impunitatẽ uitijs suis spopõdit. fuit enim turpissimæ uoluptatis assertor. cuius capiẽdæ causa nasci hominẽ putauit. Quis, cum hoc affirmari audiat, uitijs, & sceleribus abstineat? Nam si perituræ sunt animæ, appetamus diuitias, ut omnes suauitates capere possimus. quæ si nobis desunt, ab ijs, qui habent, auferamus clàm, dolo, ui: eo magis, si humanas res Deus nulluscurat, quãdocunq; spes impunitatis arriserit, rapiamus, necemus. Sapientis est enim, male facere, si & utile sit, & tutũ: quoniã si quis in cœlo Deus est, nõ irascitur cuiquã. Aeque stulti est, & benefacere: quia sicut ira non cõmouetur, ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur, quoquo modo possumus, seruiamus. Breui enim tẽpore nulli erimus oĩno. Ergo nullũ diem, nullũ deniq; tẽporis punctũ fluere nobis sine uoluptate patiamur, ne, quia ipsi quãdoq; perituri sumus, id ipsum, quod uiximus, pereat. Hoc ille tametsi nõ dicit uerbo, re tamen ipsa docet. Nam cum disputat, omnia sapientem sua causa facere, ad utilitatẽ suam refert omnia, quæ agit. Itaq; qui audit hæc flagitia, nec boni quicquã faciẽdum putabit, quoniam bene facere ad utilitatem spectat alienam: nec à scelere abstinendũ, quia maleficio præda cõiuncta est. Archipirata quisquã, uel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone uti potest, quàm ut eadẽ dicat, quæ dicit Epicurus? Deos nihil curare, non ira, non gratia tangi: inferorũ pœnas non esse metuendas, quòd animæ post mortem occidant, nec ulli

ulli omnino sint inferi: uoluptatem esse maximum bonum: nullam esse humanam societatem: sibi quenq; consulere: neminem esse, qui alterum diligat, nisi sua causa: mortem non esse metuendam forti uiro, nec ullum dolorem, quin, etiam si torqueatur, si uratur, nihil se curare dicat. Est plane, cur quisquam putet hanc uocem uiri esse sapiētis, quæ potest latronibus aptißime commodari?

De Pythagoricorum, & Stoicorum disciplina, & morte uoluntaria. CAP. XVIII.

ALij autem contraria his dixerunt, superesse animas post mortē. et hi sunt maxime Pythagorici, ac Stoici. quibus etsi ignoscendū est, quia uerū sentiunt: nō possum tamē nō reprehendere eos, quia nō scientia, sed casu inciderunt in ueritatē. itaq; in eo ipso, quod recte sentiebant, aliquid errarunt. Nam *cum timerent argumentum illud, quo colligitur, necesse esse, ut occidāt animæ cū corporibus, quia cū corporibus nascuntur: dixerūt non nasci animas, sed insinuari potius in corpora, & de alijs in alia migrare.* Non *putauerūt aliter fieri posse, ut supersint animæ post corpora, nisi uideātur fuisse ante corpora. Par igitur, ac propè similis error est partis utriusque. Sed hæc in præterito falsa est, illa in futuro.* Nemo *enim uidit, quod est uerißimū, & nasci animas, et nō occidere: quia, cur id fieret, aut quæ ratio esset, homines nescierūt. Multi ergo ex ijs, quia æternas esse animas suspicabātur, tanquam in cœlum migraturi essent, sibi ipsis manus intulerunt, ut Cleanthes, ut Chrysippus, ut Zenon, ut Empedocles, qui se in ardētis Aetnæ specum intempesta nocte deiecit, ut, cū repente non apparuisset, abijsse ad Deos crederetur: & ex* Romanis *Cato, qui fuit in omni sua uita Socraticæ uanitatis imitator.* Nam Democritus *in alia*

alia fuit persuasione. Sed tamen Sponte sua leto caput obuius obtulit ipse. quo nihil sceleratius fieri potest. Nã si homicida, nefarius est, quia hominis extinctor est: eidẽ sceleri obstrictus est, qui se necat, quia hominem necat. Imò uero maius esse id facinus existimandũ est, cuius ultio Deo soli subiacet. Nã sicut in hanc uitã non nostra spõte uenimus: ita rursus ex hoc domicilio corporis, quod tuendũ nobis aßignatũ est, eiusdẽ iussu nobis recedendum est, qui nos in hoc corpus induxit, tãdiu habitaturos, donec iubeat emitti. & si uis aliqua inferatur, æqua mẽte id ferẽdũ est, cũ extincta innocẽtis anima inulta esse nõ possit, habeamusq; uindicẽ magnũ, cui soli uindicta integra semper est. Homicidæ igitur illi omnes philosophi, et ipse Romanæ sapientiæ princeps Cato: qui antè quàm se occideret, perlegisse Platonis librum dicitur, qui est scriptus de æternitate animarũ, et ad summũ nefas philosophi autoritate cõpulsus est. & hic tamen aliquam moriẽdi causam uidetur habuisse, odiũ seruitutis. Quid Ambraciotes ille, qui, cum eundẽ librum perlegisset, præcipitem se dedit, nullam aliam ob causam, nisi quòd Platoni credidit? Execrabilis prorsus, ac fugienda doctrina, si abigit homines à uita. Quòd si sciisset Plato, atq; docuisset, à quo, & quomodo, & quibus, & quæ ob facta, & quo tẽpore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotũ impegisset in mortem uoluntariam, nec Catonem, sed eos ad uitam, & ad iustitiã potius erudisset. Nam Cato uidetur mihi causam quæsisse moriendi, non tam ut Cæsarem fugeret, quàm ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur, nomenq; suum grandi aliquo facinore clarificaret. cui quid mali accidere potuerit, si uiueret, non inuenio. C. enim Cæsar, ut clemens erat, nihil aliud efficere uolebat, etiam

in

in ipso belli ciuilis ardore, quàm ut bene mereri de Re=pub. uideretur, duobus optimis ciuibus, Cicerone & Ca=tone, seruatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bo=no laudant. De uita quæreris: quasi uixeris, aut unquam tibi ratio constiterit, cur omnino sis natus. Non'ne igitur tibi uerus ille, & communis omnium pater Terẽtianum illud iure increpauerit? Prius disce, quid sit uiuere. si di=splicebit uita, tum isthoc utitor. Indignaris te malis esse subiectũ: quasi quicquam merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum nescis: qui quãuis clarißimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in pro=fundis ignorantiæ tenebris iaces. quæ ignorantia effecit, ut quosdam dicere non puderet, iccirco nos esse natos, ut scelerũ pœnas lueremus. quo quid delirius dici poßit, nõ inuenio. Vbi enim, uel quæ scelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Nisi forte credemus inepto illi seni, qui se in priori uita Euphorbum fuisse mentitus est. Hic credo, quòd erat ignobili genere natus, familiam sibi ex Homeri carminibus adoptauit. O' miram, & singula=rem Pythagoræ memoriam. O' miseram obliuionem no=strum omnium, qui nesciamus, qui antè fuerimus. Sed for=tasse uel errore aliquo, uel gratia sit effectum, ut ille solus letheum gurgitem nõ attigerit, nec obliuionis aquam gu staurit. uidelicet senex uanus (sicut otiosæ aniculæ so=lent) fabulas tanquam infantibus credulis finxit. Quòd si bene sensisset de ijs, quibus hæc locutus est, si homines eos existimasset: nunquã sibi tam petulanter mentiendi licen=tiam uendicasset. sed deridẽda hominis leuißima uanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cũ in principio consolatio=nis suæ dixisset, luendorũ scelerum causa nasci homines: iterauit id ipsum postea, quasi obiurgans eũ, qui uitam,

pœnam

pœnam non esse putet: recte ergo professus est, errore, ac miserabili ueritatis ignorantia se teneri.

De morte, & anima. CAP. XIX.

AT illi, qui de mortis bono disputant, quia nihil ueri sciunt, sic argumẽtantur. Si nihil est post mortẽ, non est malũ mors, aufert enim sensum mali. Si autẽ supersunt animæ, est etiã bonum, quia immortalitas sequitur. Quam sentẽtiã Cicero de Legibus sic explicauit: Gratulemurq; nobis, quoniã mors aut meliorẽ, quàm qui est in uita, aut certè non deteriorẽ allatura est statum. Nã sine corpore animo uigente, diuina uita est: sensu carẽte, nihil profecto est mali. Argute, ut sibi uidebatur, locutus est, quasi nihil esse aliud poßit. Atqui utrũq; hoc falsum est. Docẽt enim diuinæ literæ non extingui animas, sed aut pro iustitia præmio affici, aut pœna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est, aut eũ, qui sceleratus in uita feliciter fuerit, effugere quod meretur: aut eũ qui ob iustitiã miserrimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod adeo uerũ est, ut idem Tullius in Consolatione, non easdẽ sedes incolere iustos, atq; impios, prædicauerit. Nec enim omnibus, inquit, ijdẽ illi sapientes arbitrati sunt eundẽ cursum in cœlum patere. nã uitijs, & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atq; in cœno iacere docuerunt: castos autẽ animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiã studijs, atq; artibus expolitos, leui quodã, & facili lapsu ad Deos, id est ad naturã sui similem peruolare. Quæ sentẽtia superiori illi argumento repugnat. Illud enim sic assumptũ est, tanquam necesse sit, omnem hominem natum, immortalitate donari. Quod igitur erit discrimen uirtutis, ac sceleris, si nihil interest, utrum'ne Aristides sit aliquis, an Phalaris? utrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnãtiam rerum,

sententiarumq; non cernit, nisi qui tenet ueritatem. Siquis igitur nos roget, utrum'ne bonū sit mors, an malū: respondebimus, qualitatē eius ex uitæ ratione pendere. Nā sicut uita ipsa bonū est, si cū uirtute uiuatur, malū, si cum scelere: sic & mors ex præteritis uitæ actibus ponderanda est. Ita fit, ut si uita in Dei religione trāsacta sit, mors malum nō sit: quia trāslatio est ad immortalitatē. Sin aliter, malū sit, necesse est, quoniā ad æterna (ut dixi) supplicia transmittit. Quid ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortē appetunt, tanquam bonū, aut uitam fugiūt, tanquā malum? Nisi quòd sunt iniquißimi, qui pauciora mala nō cōpensant bonis pluribus. Nam cū omnē uitam per exquisitas, & uarias traducant uoluptates, mori cupiūt, siquid forte his amaritudinis superuenit: & sic habent, tanquam illis nunquā fuerit bene, si aliquādo fuerit male. Damnāt igitur uitam omnē, plenamq; nihil aliud, quàm malis opinantur. Hinc nata est inepta illa sententia, hāc esse mortē, quam nos uitam putemus: illam uitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse, non nasci: secundū, citius mori. Quæ, ut maioris sit autoritatis, Sileno attribuitur. Cicero sic in Consolatione: Nō nasci, inquit, longe optimum, nec in his scopulos incidere uitæ: Proximū autem, si natus sis, quàm primum, tanquam ex incendio effugere fortunæ. Credidisse illum uanißimo dicto exinde apparet, quòd adiecit aliquid de suo, ut ornaret. Quæro igitur cui esse optimum putet non nasci, cum sit nullus omnino qui sentiat. nā ut bonū sit aliquid, aut malū, sensus efficit. Deinde, cur omnē uitam nihil aliud esse, quàm scopulos, & incendium putauerit: quasi aut in nostra fuerit potestate, ne nasceremur, aut uitā nobis fortuna tribuat, non Deus, aut uiuendi ratio quicquā simile incendio habere

bere uideatur. Non dissimile Platonis illud est, quòd aiebat, se gratias agere naturæ: Primum, quòd homo natus esset potius, quam mutũ animal: Deinde, quòd masculus potius quàm fœmina, quòd Græcus, quàm Barbarus: Postremò quòd Atheniensis, & quòd temporibus Socratis. Dici non potest quantam mentibus cæcitatem, quantosq́; pariat errores ignoratio ueritatis. Ego planè cõtẽderim, nunquam quicquam dictum esse in rebus humanis delirius. Quasi uerò si aut barbarus, aut mulier, aut asinus deniq; natus esset, idem ipse Plato esset, ac non ipsum illud, quod natũ fuisset. Sed uidelicet Pythagoræ credidit, qui ut uetaret homines animalibus uesci, dixit animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeare: quod & uanum, & impossibile est; Vanum, quia necesse non fuit, ueteres animas in noua corpora inducere, cum idem artifex, qui primas aliquãdo fecerat, potuerit semper nouas facere: Impossibile, quia rectæ rationis animatam immutare naturam status sui nõ potest, quàm ignis aut deorsum niti, aut in transuersum, fluminis modo, flammam suam fundere. Existimauit igitur homo sapiens, potuisse fieri, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, essetq́; humano sensu prædita, ut intelligeret, ac doleret, incongruẽti se corpore oneratam. Quantò sanius faceret, si gratias agere se diceret, quòd ingeniosus, quòd docilis natus esset, quòd in ijs opibus, ut liberaliter erudiretur. Nam quòd Athenis natus est, quid in eo beneficij fuit? An non plurimi extiterunt in alijs ciuitatibus excellenti ingenio, atq; doctrina uiri, qui meliores singuli, quàm omnes Athenienses fuerunt? Quanta hominum millia fuisse credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac stulti fue

runt? Non enim aut parietes, aut locus in quo quisq; est effusus ex utero, conciliat homini sapientiam. Quid uerò attinuit, Socratis se tẽporibus natum gloriari? Num Socrates ingenia discẽtibus potuit cõmodare? Non uenit in mentẽ Platoni, Alcibiadẽ quoq;, & Critiam eiusdem Socratis aßiduos auditores fuisse: quorũ alter hostis patriæ acerrimus fuit, alter crudelißimus omnium tyrannorum.

De Socratis disciplina, & dictis. CAP. XX.

Videamus nunc, quid in Socrate ipso tam magnũ fuerit, ut homo sapiens merito gratias ageret, illius se tẽporibus esse natũ. Non inficior, fuisse illum paulò cordaciorem, quàm cæteros qui naturam rerum putauerunt ingenio posse cõprehendi. In quo illos nõ excordes tantũ fuisse arbitror, sed etiam impios, quòd in secreta cœlestis illius prouidentiæ, curiosos oculos uoluerint immittere, Romæ, & in plerisq; urbibus scimus esse quædam sacra, quæ aspici à uiris nefas habeatur. Abstinent igitur aspectu, quibus cõtaminare illa nõ licet: & si forte uel errore, uel casu quispiam uir aspexerit, primo pœna eius, deinde instauratione sacrificij scelus expiatur. Quid his facias, qui inconcessa scrutari uolunt? Nimirũ multò sceleratiores, qui arcana mundi, & hoc cœleste templum prophanare impijs disputationibus quærunt, q̃ qui ædem Vestæ, aut Bonæ deæ, aut Cereris intrauerint. Quæ penetralia, quamuis adire uiris nõ liceat, tamẽ à uiris fabricata sunt. Hi uerò non tantũ impietatis crimen effugiunt, sed, quod est multò indignius, eloquentiæ famam, & ingenij gloriam cõsequuntur. Quid, si aliquid inuestigare possent? Sunt enim tam stulti in asseuerando, quàm improbi in quærendo, cum neq; inuenire quicquam poßint, nec defendere, etiam si inuenerint. Nam si uerum, uel fortuito

uiderint

uiderint, quod sæpius contingit, committunt, ut ab alijs id pro falso refellatur. Non enim descendit aliquis de cœlo, qui sentētiam de singulorum opinionibus ferat: quapropter nemo dubitauerit, eos, qui ista cōquirāt, stultos, ineptos, insanos esse. Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani, qui cum intelligeret hæc non posse inueniri, ab eiusmodi quæstionibus se remouit. uereorq; ne in eo solo. Multa enim sunt eius non modo laude indigna, sed etiam reprehensione dignißima: in quibus fuit suorum simillimus. Ex his unum eligam, quod ab omnibus sit probatum: celebre hoc prouerbiū Socrates habuit; QVOD supra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas conuertamus in pedes. Nihil ad nos cœlum, ad cuius cotemplationē sumus excitati, nihil deniq; lux ipsa pertineat. certe uictus nostri causa de cœlo est. Quòd si hoc sensit, non esse de rebus cœlestibus disputandum, ne illorū quidem rationem poterat comprehendere, quæ sub pedibus habebat. Quid ergo? num errauit in uerbis? Verisimile non est: sed nimirum id sensit, quod locutus est, religioni minime seruiendum: quod si aperte diceret, nemo pateretur. Quis enim nō sentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum, aliqua prouidentia gubernari? quandoquidem nihil est quod poßit sine ullo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur: nauis sine gubernatore abit pessum: et corpus relictum ab anima defluit: nedum putemus tantam illam molem aut construi sine artifice, aut stare tādiu sine rectore potuisse. Quòd si publicas illas religiones uoluit euertere, non improbo, quin etiam laudabo, si ipse quod est melius inuenerit. Verum idem per canem, & anserem deierabat. O' hominem scurram

ram(ut ait Zeno Epicureus)ineptum, perditũ, desperatum, si cauillari uoluit religionem: dementem, si hoc serio fecit, ut animal turpißimum pro Deo haberet. Quis iam superstitiones Aegyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis autoritate confirmauit sua? Illud uerò non'ne summæ uanitatis, quòd ante mortem familiares suos rogauit, ut Aesculapio gallum, quem uouerat, pro se sacrarent? Timuit uidelicet, ne apud Rhadamanthum recuperatorem, uoti reus fieret ab Aesculapio. Dementißimum hominem putarem, si morbo affectus petißet. Cum uerò hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putet esse sapientem. En, cuius temporibus natum esse se homo sapiens gratulatur.

De Platonis disciplina, & præceptis.

CAP. XXI.

Videamus tamen, quid illum Socrates docuerit: qui cũ totam physicam repudiasset, eò se contulit, ut de uirtute, atq; officio quæreret. itaq; nõ dubito, quin auditores suos iustitiæ præceptis erudierit. Docẽte igitur Socrate, non fugit Platonem, iustitiæ uim in æquitate consistere: siquidẽ omnes pari conditione nascuntur. Ergo nihil, inquit, priuati, ac proprij habeãt: sed ut pares esse poßint, quod iustitiæ ratio desiderat, omnia ĩ cõmune poßideãt. Ferri hoc potest, quandiu de pecunia dici uidetur. Quod ipsum quàm impoßibile sit, & quàm iniustum, poteram multis rebus ostendere. Cõcedamus tamen, ut poßit fieri. Omnes enim sapiẽtes erunt, & pecuniã contemnẽt. Quò ergo illum cõmunitas ista perduxit? Matrimonia quoq;, inquit, cõmunia esse debebunt: scilicet ut ad eandẽ mulierem multi uiri, tanquam canes confluant, & is utiq; obtineat, q uiribus uicerit: aut si sapiẽtes sunt, ut philosophi,

expect

expectent, & uicibus tanquam lupanar obeant. O' mirã Platonis æquitatẽ. Vbi est igitur uirtus castitatis? ubi fides coniugalis? quæ si tollas, omnis iustitia sublata est. At idẽ dixit, beatas ciuitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharẽtur. Huic uerò tam iusto, tam æquo uiro regnũ dares: alijs abstulisset sua, alijs condonasset aliena: prostituisset pudicitiam fœminarũ, quæ nullus unquã non modo rex, sed ne tyrannus quidẽ fecit. Cum uerò intulit rationem turpißimi huius consilij, sic inquit: Ciuitas concors erit, & mutui amoris constricta uinculis, si omnes omnium fuerint & mariti, & patres, & uxores, & liberi. Quæ ista confusio generis humani est? Quomodo seruari potest charitas, ubi nihil est certũ quod ametur? Quis aut uir mulierẽ, aut mulier uirum diliget, nisi habitauerint semper unà? nisi deuota mens, & seruata inuicem fides indiuiduam fecerit charitatem? quæ uirtus in illa promiscua uoluptate locum nõ habet. Item si omnes omniũ liberi sint, quis amare liberos, tanquam suos, poterit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanquam patri deferet, cum unde natus sit, nesciat? ex quo fit, ut non tantum alienum pro patre habeat, sed etiam patrẽ pro alieno. Quid, quòd uxor potest esse communis, filius non potest? quem cõcipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni cõmunitas, ipsa reclamante natura. Superest, ut tantummodo concordiæ causa uxores uelint esse communes. At nulla uehemẽtior discordiarum causa est, quàm unius fœminæ à multis maribus appetitio. In quo Plato si ratione nõ potuit, exemplis certe potuit admoneri & mutorum animalium, quæ ob hoc uel acerrime pugnant: & hominum, qui semper ob eam rem grauißima inter se bella gesserunt.

De Platonis præceptis, ijsdemq; reprehensis. CAP. XXII.

REstat, ut cõmunio ista nihil aliud habeat, præter adulteria, & libidines: propter quas funditus eruendas, uirtus est uel maxime necessaria. Itaq; nõ inuenit concordiã, quã quærebat, quia nõ uidebat unde oriatur. Nã iustitia in extrà positis nihil momenti habet, ne in corpore quidem, sed tota in hominis mente uersatur. Qui ergo uult homines adæquare, nõ matrimonia, non opes subtrahere debet: sed arrogantiam, superbiam, tumorem, ut illi potentes, & elati pares esse se etiam mendicißimis sciãt. Detracta enim diuitibus insolẽtia, & iniquitate, nihil intererit, utrum'ne alij diuites, alij pauperes sint, cũ animi pares sint, quod efficere nulla res alia præter religionem Dei potest. Putauit igitur se inuenisse iustitiam, cum eam prorsus euerterit: quia non rerum fragilium, sed mẽtium debet esse communitas. Nam si iustitia uirtutum omnium mater est, cum illæ singulæ tollũtur, ipsa subuertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem, quæ utiq; nulla est, ubi proprij nihil habeatur. Tulit abstinentiam, siquidem nihil fuerit, quod abstineatur, alienũ. Tulit temperantiam, tulit castitatem, quæ uirtutes in utroq; sexu maximæ sunt. Tulit uerecundiam, pudorem, modestiam, si honesta & legitima esse incipiunt, quæ solent flagitiosa, & turpia iudicari. Sic uirtutem dum uult omnibus dare, omnibus ademit. Nam rerum proprietas, & uitiorũ, & uirtutum materiam continet, communitas autem nihil aliud, quàm uitiorum licentiam. Nam uiri, qui multas mulieres habent, nihil aliud dici possunt, quàm luxuriosi, ac nepotes. Item mulieres, quæ à multis habentur, non utique adulteræ, quia certum matrimonium nullum est

est: sed prostitutæ, ac meretrices sint necesse est. Redegit ergo humanam uitam ad similitudinem nõ dico mutorũ, sed pecudum, ac belluarum. Nam uolucres penè omnes faciunt matrimonia, & paria iungunt: & nidos suos tanquam genitales toros concordi mente defendunt: & fœtus suos, quia certi sunt, amãt: & si alienos obieceris, abigunt. At homo sapiens contra morem hominum, contraq; naturã, stultiora sibi, quæ imitaretur, elegit. Et quoniam uidebat in cæteris animalibus officia marium, fœminarumq; nõ esse diuisa, existimauit oportere etiã mulieres militare, & cõsilijs publicis interesse, & magistratus gerere, & imperia suscipere. itaq; his arma, & equos assignauit. cõsequens est, ut et lanã, & telam uiris, & infantium gestationes. Nec uidit impoßibilia esse, quæ diceret: ex eo, quòd adhuc in orbe terræ neq; tam stulta, neq; tam sapiens nulla gens extiterit, quæ hoc modo uiueret.

De erroribus quorundam philosophorum: deq; Sole & Luna. CAP. XXIII.

CVm igitur in tanta uanitate ipsi philosophorũ principes deprehendãtur: quid illos minores putabimus, qui nunquam sibi tam sapientes uideri solent, quàm cum pecuniæ contemptu gloriãtur? Fortis animus. Sed expecto quid faciant: & quò ille contemptus euadat. Tradita sibi à parentibus patrimonia, tanquã malum fugiunt, ac deserunt. Et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillo se ultro præcipitant: non uirtute, sed peruerso metu fortes: sicut illi, qui, cum timent ne ab hoste iugulentur, ipsi se iugulant, ut mortẽ morte deuitent. Sic isti, unde putant gloriam liberalitatis acquirere, sine honore, sine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quòd agros suos reliquerit: eosq; pascua publica fieri passus sit. Probarem

bare, si donasset. Nihil autẽ sapiẽter fit, quod si ab omnibus fiat, inutile est, ac malum. Sed hæc negligentia tolerabilis. Quid ille, qui patrimoniũ in numos redactum effudit in mare? Ego dubito utrum'ne sanus, an demẽs fuerit. Abite, inquit, in profundũ malæ cupiditates, ego uos mergam, ne ipse mergar à uobis. Si tantus pecuniæ contẽptus est, fac illam beneficiũ, fac humanitatem, largire pauperibus. potest hoc, quod perditurus es, multis succurrere, ne fame, aut siti, aut nuditate moriantur. Imitare insaniã saltem, furorẽq; Tuditani, sparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tamen bene collocare, quia saluum est quicquid pluribus profuit. Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod est ab omnibus semper irrisum. Illud satis est ad coarguendũ furiosi hominis errorẽ, quòd inter uitia, & morbos, misericordiã ponit. Adimit nobis affectũ, quo ratio humanæ uitæ penè omnis continetur. Cũ enim natura hominis imbecillior sit, quàm cæterorũ animalium, quæ uel ad perferendam uim temporum, uel ad incursiones à suis corporibus arcendas, naturalibus munimentis prouidentia cœlestis armauit: homini autẽ quia nihil istorum datũ est, accepit pro istis omnibus miserationis affectum, qui plane uocatur humanitas, qua nosmet inuicẽ tueremur. Nã si homo ad conspectum alterius hominis efferaretur, quod facere uidemus animantes, quarũ natura soliuaga est, nulla esset hominum societas, nulla urbium condendarum uel cura, uel ratio. sic neq; uita quidem satis tuta, cum & cæteris animalibus exposita esset imbecillitas hominum, & ipsi inter semetipsos belluarum more sæuirent. Non minor in alijs dementia. Quid enim dici potest de illo, qui nigram dixit esse niuem? quàm consequens erat, ut etiã picem al-

bam

bam esse diceret. Hic est ille, qui se iccirco natum esse dicebat, ut cœlum, ac solem uideret, qui in terra nihil uidebat sole lucente. Xenophanes dicentibus mathematicis orbẽ lunæ duodeuiginti partibus maiorẽ esse, quàm terrã, stultißime credidit. & quod huic leuitati fuit consentaneum, dixit, intra concauum lunæ sinum esse aliam terram, & ibi aliud genus hominum simili modo uiuere, quo nos in hac terra uiuimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnũ lumen exhibeat, sicut hæc exhibet nobis. Et fortasse noster hic orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret utrum'ne Soli quoq; suos populos daret: inepte scilicet qui dubitauerit. Quid enim perderet, si dedisset? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret, ne si æstu nimio perijssent, ipsius culpa euenisse tanta calamitas diceretur.

De Antipodibus, & cœlo, & syderibus.

CAP. XXIIII.

QVid illi, qui esse contrarios uestigijs nostris antipodas putant, num aliquid loquũtur? aut est quisquam tam ineptus, qui credat esse homines, quorum uestigia sint superiora, quàm capita? aut ibi quæ apud nos iacent, uniuersa pendere? fruges, & arbores deorsum uersus crescere? pluuias & niues, & grandinem sursum uersus cadere in terram? Et miratur aliquis hortos pensiles inter septem mira narrari, cum philosophi & agros, & maria, & urbes, & montes pensiles faciant? Huius quoq; erroris aperienda nobis origo est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio sumpserint, uerisimilitudine inducti, necesse est, eos in ea, quæ consequuntur, incurrere. Sic incidunt in multa ridicula

cula, quia necesse est falsa esse, quæ rebus falsis cõgruunt. Cum autem primis habuerint fidem: qualia sunt ea, quæ sequuntur, non circunspiciunt, sed defendunt omni modo: cum debeant prima illa, utrum'ne uera sint, an falsa, ex cõsequẽtibus iudicare. Quæ igitur illos ad antipodas ratio perduxit? Videbant syderum cursus in occasum meantium: solem, atq; lunam in eandem partem semper occidere, atq; oriri semper ab eadem. Cum autem non perspicerent, quæ machinatio cursus eorum temperaret: nec quomodo ab occasu ad orientem remearent, cœlum autem ipsum in omnes partes putarent esse deuexum: quod sic uideri, propter immensam latitudinem necesse est: existimauerunt, rotundum esse mundum, sicut pilam, & ex motu syderũ opinati sunt, cœlum uolui: sic astra, solemq́;, cum occiderint, uolubilitate ipsa mundi ad ortum referri. Itaq; & æreos orbeis fabricati sunt, quasi ad figuram mundi, eosq́; cælarunt portentosis quibusdam simulachris, quæ astra esse dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud sequebatur, ut terra in medio sinu eius esset conclusa. Quod si ita esset, etiam ipsam terram globo similem. neq; enim fieri posset, ut non esset rotundum, quod rotundo conclusum teneretur. Si autem rotunda etiam terra esset, necesse esse, ut in omnes cœli partes eandem faciem gerat, id est, montes erigat, campos tendat, maria consternat. Quod si esset, etiam sequebatur illud extremum, ut nulla sit pars terræ, quæ non ab hominibus, cæterisq́; animalibus incolatur. Sic pendulos istos antipodas cœli rotunditas adinuenit. Quòd si quæras ab ijs, qui hæc portenta defendunt, quomodo non cadunt omnia in inferiorem illam cœli partem: respondent, hanc rerum esse naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad med

ad medium connexa sint omnia, sicut radios uidemus in rota: quæ autẽ leuia sunt, ut nebula, fumus, ignis, à medio differãtur, ut cœlũ petant. Quid dicã de ijs nescio, qui, cũ semel aberrauerint, cõstanter in stultitia perseuerant, & uanis uana defendũt, nisi quòd eos interdũ puto aut ioci causa philosophari, aut prudentes, & scios mẽdacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant, uel ostentent. At ego multis argumentis probare possem, nullo modo fieri posse, ut cœlum terra sit inferius, nisi et liber iam concludendus esset, & adhuc aliqua restarent, quæ magis sunt præsenti operi necessaria: & quoniam singulorum errores percurrere non est unius libri opus, satis sit pauca enumerasse, ex quibus posit, qualia sint cætera, intelligi.

De Philosophia, & gradibus ad illam.

CAP. XXV.

NVnc pauca nobis de Philosophia in cõmuni dicẽda sunt, ut cõfirmata causa peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimauit Philosophiam nõ esse uulgarẽ, ꝗ eã nõ nisi docti homines assequi possent. Est, inquit, Philosophia paucis cõtẽta iudicibus, multitudinẽ cõsulto ipsa fugiens. Nõ est ergo sapientia, si ab hominũ cœtu abhorret. quoniã si sapiẽtia homini data est, sine ullo discrimine oĩbus data est, ut nemo sit prorsus, qui eã capere nõ posit. At illi uirtutẽ humano generi datã sic amplexãtur, ut soli omniũ publico bono frui uelle uideãtur, tã inuidi, quàm si uelint deligare oculos, aut effodere cæteris, ne solẽ uideant. Nã quid est aliud hominibus negare sapientiã, quàm mẽtibus eorũ uerum, ac diuinũ lumen auferre? quòd si natura hominis sapiẽtiæ capax est, oportuit opifices, & rusticos, & mulieres, & omnes deniq;

qui

qui humanã formã gerunt, doceri, ut sapiant, populumq́; ex omni lingua, & conditione, & sexu, & ætate cõflari. Maximũ itaq; argumẽtũ est, philosophiã neq; ad sapientiã tendere, neq; ipsam esse sapientiã, quòd mysteriũ eius barba tantũ celebratur, et pallio. Senserũt hoc adeò Stoici, qui & seruis, & mulieribus philosophandũ esse dixerunt: Epicurus quoq;, qui rudes omniũ literarũ ad philosophiam inuitat: item Plato, qui ciuitatẽ de sapiẽtibus uoluit cõponere. Conati quidẽ illi sunt facere, quod ueritas exigebat, sed nõ potuit ultra uerba procedi. Primũ, quia multis artibus opus est, ut ad philosophiã poßit accedi. Discẽdæ istæ cõmunes literæ, propter usum legẽdi: quia in tanta rerũ uarietate, nec disci audiẽdo possunt omnia, nec memoria cõtineri. Grãmaticis quoq; nõ parũ operæ dandũ est, ut rectam loquẽdi rationẽ scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est, ut ea, quæ didiceris, proferre, atq; eloqui poßis. Geometria quoq;, ac musica, & astrologia necessaria est, quòd hæ artes cũ philosophia habẽt aliquã societatẽ. quæ uniuersa perdiscere neq; fœminæ possunt, quibus intra pubertes annos officia mox usibus domesticis profutura discẽda sunt: neq; serui, quibus per eos annos uel maxime seruiẽdũ est, qbus possunt discere: neq; pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diem uictus labore est quærẽdus. Ob eã causã Tullius ait, abhorrere à multitudine philosophiã. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quæ de principijs rerum dicuntur, intelligent? quæ perplexa, & inuoluta, uix etiam politi homines assequuntur. In rebus igitur obscuritate implicitis, et ingeniorum uarietate confusis, & eloquentium uirorum exquisito sermone fucatis, quis imperito, ac rudi locus est? De-

niq;

nique nullas unquam mulieres philosophari docuerunt, præter unam ex omni memoria Themisten: neque seruos, præter unum Phædonem, quem male seruientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam *Platonem, ac* Diogenem: *qui tamen serui non fuerunt: sed his seruitus euenerat: sunt enim capti.* Platonem quidem *redemisse* Aniceris *quidam traditur* HS. VIII. *itaque insectatus est conuitijs redemptorem Seneca, quòd paruo Platonem æstimauerit. furiosus, ut mihi quidem uidetur, qui homini fuerit iratus, quòd non multum pecuniæ perdidit. scilicet aurum pendere debuit, tanquam pro mortuo* Hectore: *aut tantum ingerere numorum, quantum uenditor non poposcit.* Ex Barbaris *uero nullum, præter unum* Anacharsim *Scytham: qui Philosophiam ne somniasset quidem, nisi & linguam, & Græcas literas antè didicisset.*

De Dei doctrina, & Philosophiæ difficultate. CAP. XXVI.

Q*Vod ergo illi poscente natura faciẽdum esse senserunt, sed tamen neq; ipsi facere potuerunt, neque à Philosophis fieri posse uiderũt: sola hæc efficit doctrina cœlestis, quia sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiquã potuerũt, qui nihil persuadẽt etiã sibi: aut cuiusquam cupiditates opprimẽt, iram tẽperabunt, libidinem coërcebũt: cũ ipsi & cedant uitijs, & fateantur plus ualere naturam.* Dei *autem præcepta, quia & simplicia, & uera sunt, quantũ ualeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonstrãt.* Da *mihi uirum qui sit iracundus, maledicus, effrænatus: paucißimis* Dei *uerbis tam placidum, quàm ouẽ, reddã.* Da *cupidũ, auarum, tenacẽ, iam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam suam plenis manib*

manibus largientem. Da timidum doloris, ac mortis: iam cruces, & ignes, & Phalaridis taurũ contemnet. Da libidinosum, adulterũ, ganeonẽ: iam sobriũ, castum, continentem uidebis. Da crudelẽ, & sanguinis appetentẽ: iam in ueram clementiã furor ille mutabitur. Da iniustũ, insipientẽ, peccatorẽ: continuo & æquus, & prudens, & innocẽs erit. Vno enim lauacro malitia omnis abolebitur. Tãta diuinæ sapiẽtiæ uis est, ut in hominis pectus infusa, matrẽ delictorum stultitiã uno semel impetu expellat. ad quod efficiendũ, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito: modo pateant aures, & pectus sapiẽtiã sitiat. Nemo uereatur nos. aquã nõ uendimus, nec solẽ mercede præstamus. Dei fons uberrimus, atq; plenißimus patet cunctis: & hoc cœleste lumen uniuersis oritur, quicũq; oculos habẽt. Nũ quis hæc Philosophorũ aut unquam præstitit, aut præstare, si uelit, potest? Qui cum ætates suas in studio Philosophiæ cõterant, neq; alium quenquam, neq; seipsos (si natura paululum obstitit) possunt facere meliores. Itaq; sapiẽtia eorũ, ut plurimũ efficiat, nõ excindit uitia, sed absçõdit. Pauca uero Dei præcepta sic totũ hominẽ immutãt, & exposito uetere nouũ reddunt, ut non cognoscas eundem esse.

De Philosophorum præceptis, & eorum uarietate. CAP. XXVII.

QVid ergo? nihil'ne illi simile præcipiunt? Imò permulta: & ad uerum frequenter accedunt. sed nihil ponderis habẽt illa præcepta, quia sunt humana, & autoritate maiori, id est diuina illa carẽt. Nemo igitur credit, quia tam se hominẽ putat esse, qui audit, quàm est ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi est, nihil, quod à scientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agãtur, multa etiam

etiam diuersa, et uaria proferãtur: stultißimi est hominis, præceptis eorũ uelle parere: quæ utrũ uera sint, an falsa, dubitatur: & ideo nemo paret, quia nemo uult ad incertũ laborare. Virtutem esse, Stoici aiunt, quæ sola efficiat uitam beatã. Nihil potest uerius dici. Sed quid si cruciabitur, aut dolore afficietur? Poterit'ne quisquam inter carnifices beatus esse? Imò uero illatus corpori dolor, materia uirtutis est. itaq; ne in tormẽtis quidẽ miser est. Epicurus multo fortius, Sapiẽs, inquit, semper beatus est: & uel inclusus in Phalaridis tauro hanc uocẽ emittet: Suaue est, & nihil curo. Quis eũ nõ irriserit? Maxime, quòd homo uoluptarius personam sibi uiri fortis imposuit, & quidem supra modũ. Non enim fieri potest, ut quisquã cruciatus corporis pro uoluptatibus ducat, cum satis sit, ad officiũ uirtutis implẽdũ perferre, ac sustinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiẽs, etiã cũ torquetur. Si propter gloriã, patientia nõ fruetur. in tormẽtis enim fortasse morietur. Si propter memoriã, aut non sentiet, si occidunt animæ: aut si sentiet, nihil ex ea consequetur. Quis ergo alius fructus est in uirtute? quæ beatitudo uitæ? ut æquo animo moriatur? Bonum mihi affertis unius horæ, aut fortasse momenti, propter quod nõ expediat in tota uita miserijs, & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat? quæ cum uenit, utrum æquo animo, an iniquo eam subieris, iam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex uirtute captetur nisi gloria. Sed hæc aut superuacua, & breuis est, aut prauis hominum iudicijs non sequenda. Nullus igitur ex uirtute fructus est, ubi uirtus mortalis est, & caduca. Itaque qui hæc locuti sunt, umbram quandam uirtutis uiderunt, ipsam uirtutem non uiderunt. Defixi enim fuerunt in terram, nec uultus suos in

altum erigebāt, ut eam possent intueri, quæ sese cœli regionibus ostentabat. Hæc causa est, cur præceptis eorum nullus obtemperet: quoniā aut ad uitia erudiunt, si uolupttatē defendunt: aut, si uirtutē asserunt, neq; peccato pœnam minantur, nisi solius turpitudinis: neq; uirtute ullum præmium pollicentur, nisi solius honestatis, & laudis: cū dicant, non propter aliud, sed propter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiens in tormentis: sed cum torquetur pro fide, pro iustitia, pro Deo, illa patientia doloris beatissimū faciet. Est enim Deus, qui solus potest honorare uirtutem, cuius merces immortalitas sola est. quam qui non appetūt, nec religionē tenent, cui æterna subiacet uita, profecto neq; uirtutis uim sciunt, cuius præmium ignorant, neq; in cœlum spectant, quod ipsi se facere putant, cum res non inuestigabiles quærunt: quia ratio in cœlum spectandi nulla alia est, nisi aut religionem suscipere, aut animam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut Deum colendum esse intelligit, aut immortalitatis spem sibi propositā habet, mens eius in cœlo est: & licet id non aspiciat oculis, animæ tamen lumine aspicit. Qui autē religionem non suscipiunt, terreni sunt, quia religio de cœlo est. & qui animam putant cum corpore interire, æque in terrā spectant, quia ultra corpus, quod est terra, nihil amplius uident, quod sit immortale. Nihil igitur prodest, hominē ita esse fictum, ut recto corpore spectet in cœlum, nisi erecta mente Deum cernat, & cogitatio eius in spe uitæ perpetuæ tota uersetur.

De uera Religione, Natura, Fortuna, & Philosophia. CAP. XXVIII.

QVapropter nihil aliud est in uita, quo ratio, quo conditio nostra nitatur, nisi Dei, qui nos genuit, agnitio

agnitio, & religiosus, ac pius cultus. unde quoniã philosophi aberrauerunt, sapientes utiq; non fuerunt. Quæsierunt illi quidem sapientiam: sed quia non ritè quærebãt, prolapsi sunt longius, & in tantos errores inciderunt, ut etiam cõmunem sapientiam non tenerent. Nõ enim tantũ religionem asserere noluerunt, uerum etiam sustulerunt, dum specie uirtutis falsæ inducti, conantur animos omni metu liberare. quæ religionis euersio, naturæ nomen inuenit. Illi enim, cũ aut ignorarent, à quo esset effectus mundus, aut persuadere uellent, nihil esse diuina mente perfectum, naturam esse dixerunt rerum omnium matrẽ, quasi dicerent, omnia sua sponte esse nata: quo uerbo planè imprudentiam suam cõfitentur. Natura enim, remota prouidentia & potestate diuina, prorsus nihil est. Quòd si Deum naturã uocãt, quæ peruersitas est, naturã potius ꝙ Deum nominare? Si autẽ natura ratio est, uel necessitas, uel conditio nascendi, non est per seipsam sensibilis: quia necesse est, mentem esse diuinam, quæ sua prouidentia nascendi principium rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cœlum, atque terra, & omne quod natum est, non est Deus natura, sed Dei opus. Non dissimili errore credunt esse fortunam, quasi deam quandam res humanas uarijs casibus illudentem, quia nesciunt, unde sibi bona, & mala eueniant. Cum hac se compositos ad præliandum putant, nec ullam tamen rationem reddunt, à quo, & quam ob causam, sed tantum cum fortuna se digladiari momentis omnibus gloriãtur. Iam quicunq; aliquos consolati sunt ob interitum, amissionemq; charorũ, fortunæ nomẽ acerrimis accusationibus prosciderunt: nec omnino ulla eorum disputatio de uirtute est, in qua nõ fortuna uexetur. M. Tullius in sua Cõsolatione pugnasse se semper cõtra

fortunam loquitur, eamq; à se esse superatam, cũ fortiter inimicorum impetus retudisset, ne tum quidem se ab ea fractum, cum domo pulsus patria caruit. tum autem, cum amiserit chariβimam filiam, uictum se à fortuna turpiter confitetur. Cedo, inquit, en manum tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic iaceat? Insipiẽter, inquis, sed qui profitetur se esse sapientem. Quid ergo sibi uult assumptio nominis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis uerbis prætenditur? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta sapiẽtiæ dantur, si nemo, qui sapiat, adhuc inuentus est? Et quisquam nobis inuidiam facit, quia philosophos negamus esse sapiẽtes? cum ipsi nec scire se quicquam, nec sapere fateantur. Nam si quando ita defecerint, ut ne effingere quidem quicquam poßint, quod faciunt in rebus cæteris: tum uerò ignorantiæ admonentur, & quasi furibundi exiliunt, & exclamant, se cæcos esse, & excordes. Anaxagoras pronũciat, circunfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuum semitas queritur, tanquã illi ad cogitandum rheda, & quadrigis opus esset. Democritus quasi in puteo quodã sic alto, ut fundus sit nullus, ueritatem iacere demersam: nimirũ stulte, ut cætera. Nõ enim tanquam in puteo demersa est ueritas, quò uel descendere, uel etiam cadere illi licebat, sed tanquã in summo montis excelsi uertice, uel potius in cœlo. quod est uerißimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quàm in summum leuatam? nisi forte mentem quoq; in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius, quàm in pectore, aut in capite. Adeo remotißimi fuerunt ab ipsa ueritate, ut eos ne status quidem sui corporis admoneret, ueritatem in summo illis esse quærendã. Ex hac desperatione confeßio illa Socratis

tratis nata est, qua se nihil scire dixit, nisi hoc unũ, quòd nihil sciat. Hinc academiæ disciplina manauit: si tamen disciplina dici potest, in qua ignoratio & discitur, et docetur. Sed ne illi quidem, qui scientiam sibi assumpserũt, id ipsum, quod se scire putabant, cõstanter defendere potuerunt. Qui, quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum diuinarum tam uarij, tam incerti fuerunt, sibiq́; sæpe contraria differentes, ut quid sentirent, quid uellent, satis statuere, ac dijudicare non poßis. Quid igitur pugnes aduersus homines eos, qui suo sibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos destruas, quos sua ipsos destruit, atq; affligit oratio? Aristoteles, inquit Cicero, ueteres philosophos accusans, ait eos aut stultißimos, aut gloriosißimos fuisse, qui existimassent philosophiã suis ingenijs esse perfectam: sed se uidere, quòd paucis annis magna acceßio facta esset, breui tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo in ore? quando est, aut à quibus absoluta? Nam *quòd ait stultißimos fuisse, qui putassent ingenijs suis perfectam esse sapientiam, uerum est: sed nè ipse quidem satis prudenter, qui aut à ueteribus cœptam, aut à nouis auctam, aut mox à posterioribus perfectum iri putauit. nunquam enim potest inuestigari, quod nõ per uiam suã quæritur.*

De Fortuna, & Virtute. CAP. XXIX.

S*Ed repetamus id, quod omißimus.* Fortuna *ergo per se nihil est: nec sic habendũ est, tanquã sit in aliquo sensu. Siquidem fortuna est accidentium rerum subitus, atq; inopinatus euentus.* Verum *philosophi, ne aliquando nõ errent, in re stulta uolunt esse sapientes, qui fortunæ sexũ mutant, eamq́; non Deam sicut uulgus, sed* Deum *esse dicunt:* Eundem *tamen interdum naturam, interdum fortu-*

nam uocant, quòd multa, inquit idem Cicero, efficiat inopinata nobis propter obscuritatē, ignorationemq́; causarum. Cum igitur causas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipsum, qui faciat, ignorent, necesse est. Idem *in opere ualde serio, in quo praecepta uitae deprōpta ex philosophia filio dabat, magnam, inquit, esse fortunae uim in utranq; partem, quis nesciat?* Nam & *cū prospero flatu eius utimur, ad exitus peruenimus optatos, & cū reflauerit, affligimur.* Primum, *qui negat sciri posse quicquā, sic hoc dixit, tanquam et ipse, & omnes sciant.* Deinde, *qui, etiam quae clara sunt, dubia conatur efficere, hoc putauit esse clarum, quod illi esse debuit uel maxime dubium. nam sapienti omnino falsum est. Quis, inquit, nescit?* Ego uerò *nescio.* Doceat *me (si potest) quae sit illa uis, qui flatus iste, & qui reflatus. Turpe igitur est, hominem ingeniosum dicere id, quod si neges, probare non posit.* Postremò, *quòd is, qui dicit, assensus esse retinendos, quòd stulti sit hominis, rebus incognitis temere assentiri: is inquam plane uulgi, & imperitorū opinionibus credidit, qui fortunam putant esse, quae hominibus tribuat bona, et mala. nam simulachrum eius cum copia, & gubernaculo fingunt, tanquam haec & opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni &* Vergilius *assentit, qui fortunam omnipotentem uocat: & historicus, qui ait: Sed profectò fortuna in omni re dominatur. Quid ergo caeteris* Dijs *loci superest? Cur nō aut ipsa regnare dicitur, si plus potest, aut sola colitur, si omnia?* Vel, *si tantum mala immittit, aliquid causae proferāt, cur, si dea sit, hominibus inuideat, eosq́; perditos cupiat, cū ab his religiosè colatur: cur aequior sit malis, iniquior autē bonis: cur insidietur, affligat, decipiat, & exterminet: quis illā*

generis

generis hominum uexatricem perpetuam cõstituerit: cur denique tam malam sortita sit potestatem, ut res cunctas ex libidine magis, quàm ex uero celebret, obscuret'que. Hæc inquam philosophos inquirere oportuit potius, quàm temere innocentẽ accusare fortunam: quæ etiam si sit aliqua, nihil tamẽ afferri ab his potest, cur hominibus tam inimica sit, quàm putatur. Itaq; illæ omnes orationes, quibus iniquitatem fortunæ lacerant, suasq; uirtutes contra fortunam superbissime iactant, nihil aliud sunt, quàm deliramenta incõsyderatæ leuitatis. Quare non inuideãt nobis, quibus aperuit ueritatẽ Deus: qui sicut scimus, nihil esse fortunam: ita scimus esse prauum, ac subdolum spiritum, qui sit inimicus bonis, hostisq; iustitiæ, qui cõtraria faciat, quàm Deus. cuius inuidiæ causam in secundo libro explicauimus. Hic ergo insidiatur uniuersis: sed eos, qui nesciunt Deũ, errore impedit, stultitia obruit, tenebris circunfudit, ne quis possit ad diuini nominis peruenire notitiam: in quo uno & sapientia cõtinetur, & uita perpetua. Eos autẽ, qui deũ sciunt, dolis, & astutia aggreditur, ut cupiditate, ac libidine irretiat, ac peccati blãdimentis deprauatos, impellat ad mortẽ: uel si dolo nihil profecerit, ui & uiolentia deijcere conatur. Iccirco enim in primordijs transgressionis nõ statim ad pœnam detrusus à Deo est, ut hominẽ malitia sua exerceat ad uirtutẽ. quæ nisi agitetur, ni assidua uexatione roboretur, nõ potest esse perfecta. siquidẽ uirtus est perferẽdorum malorũ fortis, ac inuicta patientia. Ex quo fit, ut uirtus nulla sit, si aduersarius desit. Huius itaq; peruersæ potestatis cũ uim sentirẽt uirtuti repugnantẽ, nomenq; ignorarent, fortunæ uocabulum sibi inane finxerunt. Quod quàm longe à sapientia sit remotum, declarat Iuuenalis his uersibus:

Nullum

Nullum numen abest, si sit prudentia: sed nos
Te facimus Fortuna deam, cœloq; locamus.

Stultitia igitur, & error, & cæcitas, & (ut Cicero ait) ignoratio rerum, atq; causarum, Naturæ, ac Fortunæ nomina induxit. Sed ut aduersarium suum nesciunt, sic nec uirtutem quidem sciunt, cuius scientia ab aduersarij notione descendit. Quæ si coniuncta est cum sapientia, uel (ut ipsi dicunt) eadem ipsa sapientia est: ignorent necesse est, in quibus rebus sita sit. Nemo enim potest ueris armis instrui, si hostem, cōtra quem fuerit armandus, ignorat: nec aduersarium uincere, qui in dimicando non hostem uerum, sed umbram petit. Prosternetur enim, qui aliò intentus, uenientem uitalibus suis ictum nec præuiderit antè, nec cauerit.

De Dei ueri cognitione, & ea sapientia.

CAP. XXX.

DOcui, quātum mea mediocritas tulit, longe deuium philosophos iter à ueritate tenuisse. Scio tamen, quàm multa præterierim, quia nō erat mihi propria cōtra philosophos disputatio. Sed huc necessario diuertendum fuit, ut ostenderem, tot, & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta, nequis forte à prauis religionibus exclusus, ad eos se conferre uellet, tanquam certi aliquid reperturus. Vna igitur spes homini, una salus in hac doctrina, quam defendimus, posita est. Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deū cognoscat, & colat. hoc nostrum dogma, hæc sententia est. Quanta itaq; uoce possum testificor, proclamo, denuntio. Hoc est illud, quod philosophi omnes in tota sua uita quæsierunt, nec unquā tamen inuestigare, comprehendere, tenere ualuerūt, quia religionem aut prauam tenuerunt, aut totam penitus sustulerunt

ſtulerunt. Faceſſant igitur illi omnes, qui humanam uitam non inſtruunt, ſed turbant. Quid enim docent? aut quem inſtruunt, qui ſeipſos nondum inſtruxerunt? Quem ſanare ægroti, quem regere cæci poſſunt? Huc ergo nos omnes, quibus eſt cura ſapientiæ, cõferamus. An expectabimus donec Socrates aliquid ſciat? aut Anaxagoras in tenebris lumen inueniat? aut Democritus ueritatẽ de puteo extrahat? Aut Empedocles dilatet animi ſui ſemitas? aut Arceſilas, & Carneades uideãt, ſentiant, percipiãt? Ecce uox de cœlo ueritatem docẽs, & nobis ſole ipſo clarius lumen oſtendẽs. Quid nobis iniqui ſumus? & ſapiẽtiam ſuſcipere cunctamur? quam docti homines contritis in quærendo ætatibus ſuis, nunquàm reperire potuerunt. Qui uult ſapiens, ac beatus eſſe, audiat Dei uocem, diſcat iuſtitiam, ſacramentũ natiuitatis ſuæ norit, humana contemnat, diuina ſuſcipiat, ut ſummũ illud bonum, ad quod natus eſt, poßit adipiſci, diſſolutis religionibus uniuerſis, & omnibus quæcunq; in earum defenſionem dici uel ſolebant, uel poterant, refutatis: deinde conuictis philoſophiæ diſciplinis, ad ueram nobis religionẽ ſapientiamq; ueniendum eſt: quoniam eſt (ut docebo) utrunq; coniunctum, ut eam uel argumẽtis, uel exemplis, uel idoneis teſtibus aſſeramus, & ſtultitiam, quam nobis iſti Deorum cultores obiectare non deſinunt, ut nullam penes nos, ſic totam penes ipſos eſſe doceamus. Et quãquàm prioribus libris, cum falſas arguerem religiones, & hic, cum falſam ſapientiam tollerem, ubi ueritas ſit oſtenderim: planius tamẽ, quæ religio, & quæ ſapientia uera ſit, liber proximus indicabit.

L. COELII. LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INstitutionum aduersus Gentes, liber Quartus: in quo docetur quæ religio, & quæ sapientia uera sit.

De priore religione, & defectione à Deo, & septem sapientibus. CAP. I.

OGITANTI mihi Constantine Imper. & cum animo meo sæpe reputanti priorem illum generis humani statum, & mirum pariter, & indignum uideri solet, quòd unius seculi stultitia, religiones uarias suscipientis, Deosq; multos esse credentis, in tantam subito ignorationem sui uentum est, ut ablata ex oculis ueritate, neque religio Dei ueri, neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo summum bonum quærentibus, sed in terra. Quam ob causam profecto seculorum ueterum mutata felicitas est. Cœperunt enim relicto parente, & constitutore omnium Deo, insensibilia digitorum suorum figmenta uenerari. quæ prauitas quid effecerit, aut quid malorum attulerit, res ipsa declarat. auersi nanque à summo bono, quod ideo beatum, ac sempiternum est, quia uideri, tangi, comprehendi non potest, & à uirtutibus ei bono congruentibus, quæ sunt æque immortales, ad hos corruptos, & fragiles Deos lapsi, & studentes ijs rebus, quibus solum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem sibi perpetuam

cum Dijs, & cum bonis corporalibus quæsierunt, quia morti corpus omne subiectũ est. Insecuta est igitur huiusmodi religiones iniustitia, et impietas, sicuti fuerat necesse. desierũt enim uultus suos in cœlũ tollere, sed deorsum mẽtes hominũ depressæ, terrenis ut religionibus, sic etiã bonis inhærebãt. secutũ est dissidium generis humani, & fraus, et nefas omne, quia spretis æternis, atq; icorruptis bonis, quæ sola debent ab homine concupisci, tẽporalia, & breuia maluerunt, maiorq; hominibus ad malum fides fuit, qui prauũ recto, quia præsentius fuerat, prætulerũt. Sic humanã uitam prioribus seculis in clarissima luce uersatam caligo, ac tenebræ cõprehenderunt. &, quod huic prauitati congruens erat, postquã sublata sapientia est, tum demũ sibi homines sapientũ nomen uendicare cœperunt. Tum autẽ nemo sapiens uocabatur, cũ omnes erãt. Vtinamq; nomẽ illud aliquando publicũ quamuis ad paucos redactũ, tamen uim suã retineret. Possent enim fortasse pauci illi uel ingenio, uel autoritate, uel assiduis hortamentis liberare populum uitijs, & erroribus. sed adeo in totũ sapientia cciderat, ut ex ipsa nominis arrogantia nullum eorũ, qui uocarentur, apparuerit fuisse sapientẽ. Et tamen prius, quàm hæc philosophia quæ dicitur esse, inueniretur, septẽ fuisse traduntur, qui primi omniũ, quia de rebus naturalibus quærere, ac disputare sunt ausi, sapientes haberi, appellariq; meruerunt. O' miserũ, calamitosumq; seculũ, quo per orbem totũ septem soli fuerunt, qui hominum uocabulo cierentur. nemo enim potest iure dici homo, nisi qui sapiens est. Sed si cæteri omnes, præter ipsos stulti fuerunt, ne illi quidem sapientes: quia nemo sapiens esse uere, iudicio stultorum potest. Adeo ab his absuit sapientia, ut ne postea quidem increscente doctri

doctrina, et multis, magnisq́; ingenijs in id ipsum semper intentis, potuerit perspici ueritas, & comprehẽdi. Nam *post illorum septem sapientum gloriam, incredibile est, quanto studio inquirẽdæ ueritatis* Græcia *omnis exarserit.* Ac *primùm, nomẽ ipsum sapientiæ arrogans putauerunt: seq́; non sapientes, sed studiosos sapientiæ uocauerunt.* Quo *facto & illos, qui temere sapientũ sibi nomen asciuerant, erroris stultitiæq́; damnauerunt, & se quoq; ipsos ignorantiæ, quam quidem non diffitebantur.* Nam *ubicunq; rerum natura ingenijs eorum quasi manus opposuerat, ne rationẽ possent aliquam reddere: testificari solebant, nihil scire se, nihil cernere.* Vnde *multo sapientiores inueniuntur, qui se aliqua ex parte uiderũt, quàm illi, qui se sapere crediderunt.*

De sapientiæ inuentione. CAP. II.

QVare *si neq; illi fuere sapientes, qui sunt appellati: neq; posteriores, qui non dubitauerunt insipientiam confiteri: quid superest, nisi ut alibi sit quærenda sapientia, quando non est, ubi quærebatur, inuenta?* Quid *autẽ putemus fuisse causæ, cur tot ingenijs, totq́; temporibus summo studio, & labore quæsita non reperiretur, nisi quòd eam philosophi extra fines suos quæsierunt?* Qui *quoniã peragratis, & exploratis omnibus, nusquã ullam sapientiam comprehenderunt, & alicubi esse illam necesse est: apparet, illic potissimum esse quærendam, ubi stultitiæ titulus apparet, cuius uelamento* Deus, *ne arcanum diuini sui operis in propatulo esset, thesaurum sapientiæ, ac ueritatis abscondit.* Vnde *equidem soleo mirari, quòd cum* Pythagoras, & *postea* Plato, *amore indagandæ ueritatis accensi, ad* Aegyptios, & Magos, *et* Persas *usq; penetrassent, ut earũ gentium ritus, et sacra cognoscerent*

scerent (suspicabantur enim, sapientiã in religione uersari) ad Iudæos tantum non accesserint, penes quos tunc solos erat: & quò facilius ire potuissent. Sed auersos esse arbitror diuina prouidentia, ne scire possent ueritatem: quia nondum fas erat alienigenis hominibus, religionem Dei *ueri, iustitiamq́; cognoscere*. *Statuerat enim* Deus, *appropinquante ultimo tẽpore, ducem magnum cœlitus mittere, qui eã perfido, ingratoq́; populo ablatam, exteris gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare, si prius ostẽdero sapientiam cum religione sic cohærere, ut diuelli utrunq; non possit.*

De sapientia, & religione: deq́ iure patris, & domini. CAP. III.

D*Eorum cultus, ut in priore libro docui, nõ habet sapientiam, nõ modo quia diuinum animal hominem terrenis, fragilibusq́; substernit, sed quia nihil ibi disseritur, quod proficiat ad mores excolendos, uitamq́; formandã, nec habet inquisitionẽ aliquã ueritatis, sed tantũmodo ritũ colendi, qui nõ officio mẽtis, sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa religio uera iudicanda, quia nullis iustitiæ, uirtutisq́; præceptis erudit, efficitq́; meliores. Itaq; philosophia, quia in illis religionẽ, id est, summã pietatẽ nõ habet, nõ est uera sapientia.* Nam *si diuinitas, quæ gubernat hũc mundũ, incredibili beneficentia genus hominũ sustentat, & quasi paterna indulgẽtia fouet, uult profectò gratiam sibi referri, & honorẽ dari. nec cõstare homini ratio pietatis potest, si cœlestibus beneficijs extiterit ingratus, quod non est utique sapientis. Quoniam igitur (ut dixi) philosophia, & religio* Deorum, *disiuncta sunt, longeq́; discreta (siquidem alij sunt professores sapientiæ, per quos utiq; ad* Deos *nõ aditur: alij*

alij religionis antistites, per quos sapere nõ discitur: apparet, nec illam esse ueram sapientiam, nec hanc religionem. Iccirco *nec philosophia potuit ueritatem comprehendere, nec religio deorum, rationem sui, qua caret, reddere.* Vbi *autem sapiẽtia cum religione, inseparabili nexu cohæret, utrunq; uerum esse necesse est. quia & in colendo sapere debemus, id est, scire, quid nobis, & quomodo sit colẽdũ: & in sapiẽdo colere, id est re, et actu, quod scierimus, implere.* Vbi *ergo sapientia cum religione coniungitur?* Ibi *scilicet, ubi* Deus *colitur unus, ubi uita, & actus omnis ad unũ caput, & ad unam summam refertur:* Deniq; *ijdem sunt doctores sapientiæ, qui &* Dei *sacerdotes.* Nec *tamen moueat quenquam, quia sæpe factũ est, & fieri potest, ut philosophus aliquis,* Deorum *suscipiat sacerdotiũ. quod cũ fit, non tamen coniungitur philosophia cum religione, sed & philosophia inter sacra cessabit, & religio, quãdo philosophia tractabitur.* Illa *enim religio muta est, non tantum, quia mutorum est, sed quia ritus eius in manu, & digitis est, & non in corde, aut lingua, sicut nostra quæ uera est.* Iccirco *& in sapientia religio, & in religione sapientia est.* Ergo *non potest segregari: quia sapere nihil aliud est, nisi* Deum *uerum iustis, ac pijs cultibus honorare.* Multorum *autem* Deorũ *cultus non esse secundum naturam, etiam hoc argumento colligi potest, & cõprehendi.* Ommẽ Deum, *qui ab homine colitur, necesse est inter solẽnes ritus, & precationes, patrem nuncupari, non tantũ honoris gratia, uerumetiã rationis, quòd & antiquior est homine, & quòd uitã, salutem, uictũ præstat, ut pater.* Itaq; *ut* Iupiter *à precãtibus pater uocatur, &* Saturnus, & Ianus, & Liber, & *cæteri deinceps, quod* Lucilius *in* Deorũ *cõcilio irridet:*

Vt ne

Vt nemo sit nostrum, quin pater optimus diuûm.
Vt Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,
Ianus, Quirinus pater nomen dicatur ad unum.

Quòd si natura non patitur, ut sint unius hominis plures patres (ex uno enim procreatur) ergo Deos etiam multos colere, contra naturam est, contraq́; pietatem. Vnus igitur colendus est, qui potest uere pater nominari. Idem etiam dominus sit, necesse est, quia sicut potest indulgere, ita etiam coërcere. Pater ideo appellandus est, quia nobis multa, & magna largitur: dominus ideo, quia castigãdi, ac puniendi habet maximam potestatem. Dominum uero eundem esse, qui sit pater, etiam iuris ciuilis ratio demonstrat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos domini potestatem? Nec immerito paterfamiliâs dicitur, licet tantum filios habeat. uidelicet nomen patris complectitur etiam seruos, quia familias sequitur. & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit. unde apparet, eundem ipsum & patrem esse seruorum, & dominum filiorum. Denique & filius manumittitur tanquam seruus, & seruus liberatus, patroni nomen accipit, tanquam filius. quòd si propterea paterfamiliâs nominatur, ut appareat, eum duplici potestate præditum, quia & indulgere debet, quia pater, & coërcere, quia dominus: ergo idem seruus est, qui & filius, idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ necessitate non potest esse nisi unus pater, ita nec dominus nisi unus. quid enim faciat seruus, si multi domini diuersa imperauerint? Ergo contra rationem, contraq́; naturam sunt religiones multorum Deorum. siquidem nec patres multi possunt esse, nec domini. Deos autem, & patres, & dominos nuncupari, necesse est. Teneri ergo ueritas nõ potest,

ubi

ubi homo idē multis patribus, dominisq́; subiectus est, ubi animus in multa dispersus, huc, atq; illuc diuagatur. Nec *habere ullam firmitatem religio potest, quando certo, & stabili domicilio caret. Cultus igitur Deorum ueri esse nō possunt: eodem modo, quo matrimonium dici nō potest, ubi mulier multos uiros habet, sed hæc aut meretrix, aut adultera nominabitur. à qua enim pudor, castitas, fides abest, uirtute careat necesse est. Sic & religio Deorū impudica est, & incesta, quia fide caret, quia honos ille instabilis, & incestus, caput atq; originem non habet.*

De sapientia itidem, & religione: & iure patris, & domini. CAP. IIII.

QVibus rebus apparet, quàm inter se coniuncta sint sapientia, & religio. sapiētia spectat ad filios, quæ exigit amorem: religio ad seruos, quæ quidē exigit timorem. Nam sicuti illi patrem diligere debent, & honorare: sic hi dominum colere, ac uereri. Deus autem, qui unus est, quoniam utranq; personam sustinet, & patris, & domini: & amare eum debemus, quia filij sumus: & timere, quia serui. Non potest igitur nec religio à sapientia separari, nec sapientia à religione secerni: quia idem Deus est, qui & intelligi debet, quod est sapientiæ: & honorari, quod est religionis. Sed sapientia præcedit, religio sequitur: quia prius est, Deum scire: consequens, colere. Ita in duobus nominibus una uis est, quamuis diuersa esse uideatur. Alterum enim positum est in sensu, alterum in actu. Sed tamen similia sunt duobus riuis ex uno fonte manantibus. Fons autem sapientiæ, & religionis Deus est: à quo hi duo riui si oberrauerint, arescant necesse est: quem qui nesciunt, nec sapientes esse possunt, nec religiosi. sic fit, ut philosophi, & qui Deos colunt, similes

ſint aut filijs abdicatis, aut ſeruis fugitiuis, quia neq; illi patrem quærũt, neq; hi dominum. & ſicut abdicati, hæreditatẽ patris non aſſequũtur, & fugitiui impunitatem, ita neq; philoſophi immortalitatẽ accipiũt, quæ eſt regni cœleſtis hæreditas, id eſt ſummum bonum, quod illi maxime quærunt, neq; cultores Deorum, pœnam ſempiternæ mortis effugiẽt, quæ eſt animaduerſio ueri domini aduerſus fugitiuos ſuæ maieſtatis, ac nominis. Deum uero eſſe patrem, eundemq́; dominum, utriq; ignorauerũt, tam cultores Deorum, quàm ipſi ſapientiæ profeſſores: quia aut nihil omnino colendũ putauerũt, aut religiones falſas approbauerũt: aut etiã ſi uim, poteſtatemq́; ſummi Dei intellexerunt, ut Plato, qui ait unũ eſſe fabricatorẽ mundi Deum, & M. Tullius, qui fatetur hominẽ præclara quadam conditione à ſummo Deo eſſe generatum: tamen ei debitum cultum tanquam ſummo patri non reddiderunt: quod erat cõſequẽs, ac neceſſariũ. Deos autem neque patres, neq; dominos eſſe poſſe, non tantũ multitudo (ut ſuprà oſtendi) ſed etiam ratio declarat: quia neq;, fictũ eſſe à Dijs hominẽ, traditur, neq; Deos ipſos antecedere originẽ hominis, inuenitur. ſiquidẽ fuiſſe in terra homines, antequàm Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipſe Iupiter, naſcerẽtur, apparet. Sed neque Saturno fictio hominis neque Cœlo patri eius aßignari ſolet. Quòd ſi nullus eorũ, qui colũtur, formaſſe à principio, atq; inſtituiſſe hominẽ traditur, nullus igitur ex his pater hominis nũcupari poteſt, ita ne Deus quidẽ. Ergo fas nõ eſt, uenerari eos, à quibus non ſit homo generatus, quia neq; à multis generari poteſt. Vnus igitur, ac ſolus coli debet qui Iouem, qui Saturnum, qui cœlum ipſum, terramq́; anteceßit. Is enim neceſſe eſt hominem figurauerit, qui ante hominem,

cœlũ,terrãq; perfecit. Solus pater uocandus est, qui creauit: solus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet uitæ, ac necis ueram, & perpetuam potestatem. quem qui non adorat, & insipiens seruus est, qui dominum suum aut fugiat, aut nesciat, & impius filius, qui suum uerum patrem uel oderit, uel ignoret.

De Prophetis, & eorũ temporibus. CAP. V.

NVnc, quoniam docui sapientiam, & religionem non posse diduci, superest, ut de ipsa religione, ac sapientia disseramus. Sentio quidem, quàm sit difficilis de rebus cœlestibus disputatio: sed tamen audendũ est, ut illustrata ueritas pateat, multiq; ab errore, atq; interitu liberẽtur, qui eam sub uelamine stultitiæ latentem aspernantur, ac respuunt. Sed prius quàm incipiam de Deo, & operibus eius dicere, mihi pauca de prophetis antè dicenda sunt. quorũ testimonijs nũc uti necesse est. quod in prioribus libris ne facerẽ, temperaui. Ante omnia, qui ueritatẽ studet comprehendere, non modo intelligẽdis prophetarum uocibus animũ debet intendere, sed etiam tempora, per quæ quisq; illorum fuerit, diligentißime inquirere, ut sciat & quæ futura prædixerint, & post quot annos prædicta completa sint. Nec difficultas in his colligendis inest ulla. testati sunt enim, sub quo quisq; rege diuini spiritus fuerit passus instinctũ. Multiq; scriptores libros de tẽporibus ediderũt, initiũ facientes à propheta Moyse, qui Troianum bellum nongentis ferè annis anteceßit. Is autem, cũ per annos quadraginta populum rexisset, successorẽ habuit Iosuem, qui septem, & uiginti annis tenuit principatum. Exinde sub iudicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta. tũ mutato statu reges habere cœperũt. quibus imperium tenentibus per annos quadringentos L X.

usq;

usq; ad Sedechiæ regnum, oppugnati à rege Babylonio, captiq́; Iudæi, diuturnũ seruitium pertulerunt, donec septuagesimo pòst anno eos Cyrus maior terris, ac sedibus suis redderet, qui per idem tempus in Persas suscepit imperium, quo Romæ Tarquinius superbus. Quare cum omnis temporum series & ex Iudaicis, & ex Græcis, Romanisq́; historijs colligatur, etiam singulorũ prophetarum tempora colligi possunt: quorũ sanè ultimus Zacharias fuit, quẽ constat sub Dario rege, secũdo anno regni eius, octauo mẽse cecinisse. Adeo antiquiores etiã Græcis scriptoribus prophetæ reperiũtur. Quæ omnia eò profero, ut errorẽ suum sentiant, qui scripturã sacrã coargue re nituntur, tanquã nouam, & recens fictam, ignorantes ex quo fonte sanctæ religionis origo manauerit. Quòd siquis collectis, perspectisq́; temporibus, fundamẽtum doctrinæ salubriter iecerit, & ueritatem penitus cõprehendet, & errorem cognita ueritate, deponet.

De Dei filio, deq́ eo testimonia. CAP. VI.

D*Eus igitur machinator, constitutorq́; rerũ, sicuti in secundo libro diximus, antequàm præclarum hoc opus mundi adoriretur, sanctum & incorruptibilem, & irreprehensibilem spiritũ genuit, quem filium nuncuparet. Et quamuis alios postea innumerabiles creauisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum diuini nominis appellatione dignatus est, patria scilicet uirtute, ac maiestate pollentem. esse autem summi* Dei *filium, qui sit potestate maxima præditus, non tantum congruentes in unum uoces prophetarum, sed etiam* Trisme*gisti prædicatio, et Sibyllarũ uaticinia demonstrãt.* Her*mes in eo libro, qui* ὁ λόγος τέλειος *inscribitur, his usus est uerbis,* ὁ κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, ὃν θεὸν καλεῖν νε-

 νομίκαμεν

νομίσαμεν, ἐπεὶ τὸν δεύτερον ἐποίησε θεὸν ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν (αἰσθητὸν δέ φημι οὐ διὰ τὸ αἰσθέσθαι αὐτὸν, περὶ γὰρ τούτου οὐκ ἔστι πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο, ἀλλ᾽ ὅτι ἐς αἴσθησιν ὑποπέμπει καὶ ἐς νοῦν) ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δ᾽ αὐτῷ ἐφάνη καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἡγίασέ τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον. *Sibylla Erythræa in carminis ſui principio, quod à ſummo Deo exorſa eſt, filium Dei, ducem, & imperatorem omnium his uerſibus prædicat:*

Παντατροφον κτίστην ὅστις γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι
Κάτθετο, χ᾽ ἡγητῆρα θεῶν πάντων ἐποίησε.

Et rurſus in fine eiuſdem carminis,

Αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognoſci,

Αὐτὸν σὸν γίνωσκε θεὸν θεοῦ υἱὸν ἐόντα.

Videlicet & ipſe eſt Dei filius, qui per Solomonem ſapientiſſimum regem diuino ſpiritu plenum locutus eſt, ea quæ ſubiecimus. Deus condidit me in initio uiarum ſuarum, in opera ſua ante ſecula. Fundauit me in principio, antequàm terram faceret, & antequàm abyſſos conſtitueret, prius quàm prodirent fontes aquarũ. ante omnes colles genuit me dominus: fecit regiones, & terras inhabitabiles ſub cœlo. Cum pararet cœlum, aderam illi, & cum ſecerneret ſuam ſedem, cum ſuper uentos faceret ualidas nubes, & cum cõfirmatos poneret montes ſub cœlo, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes illum diſponens. Ego eram, cui adgaudebat, quotidie autem iucũdabar ante faciem eius, cum lætaretur orbe perfecto. Iccirco autem Triſmegiſtus δημιουργὸν τοῦ θεοῦ *dixit. & Sibylla* σύμβουλον *appellat, qui tanta ſapientia, & uirtute ſit inſtructus à Deo patre, ut & conſilio eius, & manibus uteretur in fabricatione mundi.*

De nomine IESV Christi. CAP. VII.

FOrtasse quærat aliquis hoc loco, quis sit iste tam potēs, tam Deo charus, & quod nomē habeat, cuius prima natiuitas non modo antecesserit mundum, uerum etiā prudentia disposuerit, uirtute cōstruxerit. Primum scire nos conuenit, nomen eius neque angelis quidem notum esse, qui morantur in cœlo, sed ipsi soli, ac Deo patri. nec antè id publicabitur, ut est sanctis literis traditum, quàm dispositio Dei fuerit impleta. Deinde nec enunciari posse hominis ore, sicut Hermes docet, hæc dicens: αἴτια δὲ τούτου τοῦ αἰτίου ἡ τοῦ θείου ἀγαθοῦ βούλησις, ἣ θεὸν προήνεγκεν, οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι. Et paulo pòst ad filium: ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας πάντων, καὶ προεννοούμενος κυρίου, ὃν εἰπεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπόν ἐστι. Sed quamuis nomen eius, quod ei à principio pater summus imposuit, nullus alius præter ipsum sciat, habet tamen & inter angelos aliud uocabulum, & inter homines aliud. Iesus quippe inter homines nominatur. nam Christus non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis, & regni. sic enim Iudæi reges suos appellabant. Sed exponenda huius nominis ratio est propter ignorātium errorem, qui cum immutata litera Chrestum solent dicere. Erat Iudæis antè præceptum, ut sacrum conficerent unguentum, quo perungi possent ij, qui uocabantur ad sacerdotium, uel ad regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpuræ, insigne est regiæ dignitatis assumptæ, sic illis unctio sacri unguenti, nomen, ac potestatem regiam conferebat. Verum quoniam Græci ueteres χρίεσθαι dicebant ungi, quod nunc ἀλείφεσθαι, sicut indicat Homericus uersus ille,

Αὐτὰς δὲ δμωαὶ λοῦσαν, καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ.

Ob hanc rationẽ nos eum Christum nuncupamus, id est, unctum, qui Hebraicè Meßias dicitur. Vnde in quibusdã Græcis scripturis, quæ male de Hebraicis interpretatæ sunt, ἠλειμμένος, id est, ungendo curatus, scriptum inuenitur, ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex significatur: non quòd ille regnum hoc terrenum fuerit adeptus, cuius capiendi nondũ tempus aduenit, sed quòd cœleste, ac sempiternum. de quo disseremus in ultimo libro. nunc uerò de prima eius natiuitate dicamus.

De ortu IESV, in spiritu, & in carne: De Spiritibus, & testimonijs prophetarum.

CAP VIII.

IN *primis enim testificamur, illũ bis esse natũ, primùm in spiritu, postea in carne. Vnde apud* Hieremiam *ita dicitur:* Prius *quàm te formarẽ in utero, noui te.* Et *item apud ipsum:* Beatus *qui erat antè, quàm nasceretur. quod nulli alij cõtigit, præter* Christũ. *Qui cum esset à principio filius* Dei, *regeneratus est denuo secundũ carnẽ. quæ duplex natiuitas eius magnũ intulit humanis pectoribus errorẽ, circũfunditq; tenebras etiã ijs, qui ueræ religiõis sacramenta retinebãt. Sed nos id plane, dilucideq; monstrabimus, ut amatores sapiẽtiæ facilius ac diligẽtius instituãtur. Qui audit, Dei filiũ dici, nõ debet tantum nefas mente cõcipere, ut existimet ex cõnubio, ac permistione fœminæ alicuius Deũ procreasse, quod non facit nisi animal corporale, mortiq; subiectũ. Deus autẽ cũ solus adhuc esset, cui permiscere se potuit? aut cũ esset tantæ potestatis, ut quicquid uellet, efficeret, utiq; ad creandũ societate alterius non indigebat. nisi forte existimabimus, Deum, sicut* Orpheus *putauit, et marem esse, & fœminã, quòd aliter generare nequiuerit, nisi haberet uim se-*

xus utriusq; : quasi aut ipse secum coierit, aut sine coitu non potuerit procreare. Sed Hermes in eadē fuit opinione, cum dicit αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα. Quod si ita esset, ut à prophetis pater dicitur, sic etiā mater diceretur. Quomodo igitur procreauit? Primū nec sciri à quoquā possunt, nec narrari opera diuina, sed tamē sanctæ literæ docent, in quibus cautum est, illum Dei filium, Dei esse sermonem, itēq; cæteros angelos Dei spiritus esse. Nam sermo est spiritus cum uoce aliquid significāte prolatus. Sed tamen quoniam spiritus, & sermo diuersis partibus proferuntur, siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc Dei filium, & cæteros angelos differentia est. Illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt, quia non ad doctrinā Dei tradendā, sed ad ministerium creabantur. Ille uero cum sit & ipse spiritus, tamen cum uoce ac sono ex Dei ore processit, sicut uerbum, ea scilicet ratione, quia uoce eius ad populum fuerat usurus, id est, quòd ille magister futurus esset doctrinæ Dei, et cœlestis arcani ad homines perferēdi. quod ipsum primo locutus est, ut per eum ipse ad nos loqueretur, & ille uocem Dei, ac uoluntatem nobis reuelaret. Merito igitur sermo, & uerbū Dei dicitur: quia Deus procedentem de ore suo uocalem spiritū, quem non utero, sed mente conceperat, inexcogitabili quadā maiestatis suæ uirtute ac potentia in effigiem, quæ proprio sensu, ac sapiētia uigeat, cōprehēdit, & alios item spiritus in angelos figurauit. Nostri spiritus dissolubiles sunt, quia mortales sumus. Dei autē spiritus & uiuūt, & manēt, & sentiūt, quia ipse immortalis est, & sensus, & uitæ dator. Nostræ uoces licet auræ misceātur, atq; euanescāt, tamē plerūq; permanēt literis cōprehensæ. quāto magis Dei uocē credēdū est & manere

in æternũ, et sensu, ac uirtute comitari, quã de Deo patre tãquã riuus de fonte traduxerit. Quòd si quis miratur ex Deo Deũ *prolatione uocis, ac spiritus potuisse generari, si sacras uoces prophetarũ cognouerit, desinet profectò mirari.* Solomonẽ, *patremq́; eius* Dauid *potentißimos reges fuisse, & eosdẽ prophetas, etiam ijs fortasse sit notũ, qui diuinas literas non attigerũt, quorũ alter, qui posterius regnauit,* Troianæ *urbis excidium centum & quadraginta annis antecesßit.* Huius *pater diuinorũ scriptor hymnorum in psalmo* XXXII. *sic ait:* Verbo Dei *cœli solidati sunt, & in spiritu oris eius omnis uirtus eorũ.* Itẽ *rursus in psalmo quadragesimoquarto:* Eructauit *cor meum uerbum bonũ, dico ego opera mea regi.* Cõtestans *uidelicet, nulli alij opera* Dei *esse nota, nisi filio soli, qui est uerbum* Dei, *& quem regnare in perpetuum, necesse est.* Item Solomon *ipsum, uerbum* Dei *esse demonstrat, cuius manibus opera ista mũdi fabricata sint:* Ego, *inquit, ex ore altißimi prodiui ante omnem creaturam, ego in cœlis feci ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram.* Ego *in altis habitaui, & thronus meus in columna nubis.* Ioannes *quoq; ita tradidit:* In *principio erat uerbum, & uerbum erat apud* Deum, *&* Deus *erat uerbum.* Hoc *fuit in principio apud* Deum. Omnia *per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.*

De uerbo Dei. CAP. IX.

SEd *melius* Græci *λόγος dicunt, quàm nos uerbum, siue sermonem.* λόγος *enim & sermonem significat, & rationem, quia ille est & uox, & sapientia* Dei. Hunc *sermonem diuinum ne philosophi quidem ignorauerunt. siquidem* Zenon *rerum naturæ dispositorem, atque opificem uniuersitatis λόγος prædicat, quem & fatum, & ne-*

cesßi

cessitatem rerum, & Deum, & animum Iouis nuncupat, ea scilicet consuetudine, qua solent Iouem pro Deo accipere. Sed nihil obstant uerba, cum sententia congruat ueritati. Est enim spiritus Dei, *quem ille animum* Iouis *nominauit. nam* Trismegistus, *qui ueritatem penè uniuersam nescio quomodo inuestigauit, uirtutē, maiestatemq́; uerbi sæpe descripsit, sicut declarat superius illud exemplum, in quo fatetur esse ineffabilem quendam, sanctumq́; sermonem, cuius enarratio modū hominis excedat.* Dixi *de natiuitate prima breuiter, ut potui.* Nunc *de secunda, quoniam controuersia est in ea maxima, latius differendum est, ut ueritatem scire cupientibus, lumen intelligentiæ præferamus.*

De IESV aduentu, & Iudæorum casibus, & rectione. CAP. X.

IN *primis igitur scire homines oportet, sic à principio processisse dispositionē summi* Dei, *ut esset necesse, appropinquāte seculi termino,* Dei *filiū descēdere in terrā, ut cōstitueret* Deo *templum, doceretq́; iustitiam: uerūtamen non in uirtute angeli, aut potestate cœlesti, sed in figura hominis, & conditione mortali, ut cum magisterio functus fuisset, traderetur in manus impiorū, mortēq́; susciperet, ut ea quoq; per uirtutē domita resurgeret, et homini, quē induerat, quem gerebat, & spem uincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admitteret. Hāc ergo dispositionem ne quis ignoret, docebimus prædicta esse omnia, quæ in* Christo *uidemus esse completa.* Nemo *asseuerationi nostræ fidem cōmodet, nisi ostendero prophetas ante multam temporū seriem prædicasse, fore, ut aliquando filius* Dei *nasceretur sicut homo, & mirabilia faceret, & cultum* Dei *per totam terram seminaret, &*

postremo, patibulo figeretur, & tertia die resurgeret. Quæ omnia cum probauero eorum ipsorum literis, qui Deum suum mortali corpore utentem uiolauerunt, quid aliud obstabit, quo minus ueram sapiẽtiam, clarum sit, in hac sola religione uersari? Nũc à principio totius sacramenti origo narrãda est. Maiores nostri, qui erãt principes Hebræorum, cum sterilitate, atque inopia laborarẽt, transierunt in Aegyptum rei frumentariæ gratia: ibi'que diutius commorãtes, intolerabili seruitutis iugo premebantur. tum misertus eorũ Deus, eduxit eos, ac liberauit de manu regis Aegyptiòrum, post annos trecentos triginta duce Moyse, per quem postea illis lex à Deo data est. in qua eductione ostẽdit uirtutẽ suæ maiestatis Deus. Traiecit enim populum medio mari rubro, præcedente angelo, & scindente aquam, ut populus per siccum gradi posset, quem uerius (ut ait poëta)

Curuata in montis faciem circunstetit unda.

Qua re audita tyrannus Aegyptiorũ cum magna suorũ manu insecutus, & mare adhuc patens temere ingressus, coëuntibus aquis cũ omni exercitu deletus est. Hebræi uero egreßi, in solitudine multa mirabilia uiderũt. Nam cũ sitim paterentur, ictu uirgæ rupe percussa, prosilijt fons aquæ, populũq; recreauit. Quo rursus esuriente, cœlestis alimenti pluuia descendit. quinetiã coturnices in castra eorũ uentus induxit, ut non modo pane cœlesti, sed etiã instructioribus epulis saturarentur. Pro his tamẽ diuinis beneficijs honorẽ Deo non reddiderũt: sed depulsa iã seruitute, iam siti, fameq; deposita, in luxuriam prolapsi, ad profanos Aegyptiorum ritus animos transtulerunt. Cũ enim Moyses Dux eorum ascendisset in montem, atq; ibi quadraginta diebus moraretur, aureum caput bouis, quẽ

uocãt Apin, quod eos signo praecederet, figurarũt. Quo peccato ac scelere offensus Deus, *impium, & ingratum populũ pro merito poenis grauibus affecit, & legi quam per* Moysen *dederat, subiugauit. Postea uerò cum in deserti quadã parte* Syriae *consedisset, amiserunt uetus nomen* Hebraei. *& quoniam princeps examinis corũ* Iudas *erat,* Iudaei *sunt appellati, & terra, quam incoluere,* Iudaea. *Et primo quidem non dominio regum subiecti fuerunt, sed populo, ac legi ciuiles iudices praesidebant, nõ tamen in annum constituti sunt, sicut* Romani *consules, sed perpetua iurisdictione subnixi. Tum sublato iudicum nomine, potestas regalis inducta est. Verũ iudicibus regimen eorũ tenẽtibus, prauas religiones saepe susceperant, atq; offensus ab his* Deus, *toties alienigenis subiugabat, donec rursus poenitentia populi mitigatus, liberaret eos seruitute. Itẽ sub regibus finitimorũ bellis, ob delicta uexati, postremo capti, abductiq;* Babylonẽ, *poenas impietatis suae, graui seruitio pepẽderũt, donec* Cyrus *ueniret in regnũ, qui statim* Iudaeos *restituit edicto. Exinde* Tetrarchas *habuerunt usq; ad* Herodẽ, *qui fuit sub imperio* Tiberij Caesaris, *cuius anno quintodecimo, id est, duobus geminis consulibus, ante diem septimam* Calendarum *aprilium* Iudaei Christum *cruci affixerũt. hic rerũ textus, hic ordo in arcanis sanctarum literarum continetur. Sed prius ostendam, qua de causa in terrã uenerit* Christus, *ut fundamentum diuinae religionis, & ratio clarescat.*

De IESV aduẽtu, & praedictis prophetarum.

CAP. XI.

CVm *saepe* Iudaei *praeceptis salutaribus repugnarẽt, atq; à diuina lege desciscerẽt aberrantes ad impios cultus* Deorum, *tum* Deus *iustos, & electos uiros spiritu*

sancto

ſancto implebat, prophetas in media plebe cōſtituēs, per quos peccata ingrati populi uerbis minacibus increparet, & nihilo minus hortaretur ad pœnitentiam ſceleris agendam: quam niſi egiſſent, atq; abiectis uanitatibus ad Deū *ſuū rediſſent, fore, ut teſtamentū ſuū mutaret, id eſt, hæreditatem uitæ immortalis ad exteras conuerteret nationes, aliumq́; ſibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret.* Illi *autem à prophetis increpati, non modo uerba eorū reſpuerūt, ſed quòd ſibi peccata exprobrarentur, offenſi, eos ipſos exquiſitis cruciatibus necauerunt. quæ omnia diuinæ literæ ſignata conſeruant.* Dicit *enim propheta* Hieremias: Miſi *ad uos ſeruos meos prophetas: ante lucē mittebā, & non audiebatis me, neq; intendebatis auribus ueſtris, cum dicerem uobis,* Conuertatur *unuſquiſq; à uia ſua mala, & à nequiſſimis affectationibus ueſtris, & habitabitis in terra iſta, quam dedi uobis, & patribus ueſtris à ſeculo uſq; in ſeculum.* Nolite *ambulare poſt* Deos *alienos, ut ſeruiatis eis, & ne incitetis me in operibus manuum ueſtrarum, ad diſperdēdos uos. Eſdras etiam propheta, qui fuit eiuſdē* Cyri *temporibus, à quo* Iudæi *ſunt reſtituti, ſic loquitur:* Deſciuerunt *à te, & abiecerunt legem tuam poſt cor ſuum, & prophetas tuos interfecerunt, qui obteſtabantur eos, ut reuerterentur ad te.* Item Helias *in libro* βασιλειῶν *tertio:* Aemulans *æmulatus ſum domino* Deo *omnipotenti, quia dereliquerunt te filij* Iſraël, *& altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerūt gladio, & remanſi ego ſolitarius, & quærūt animā meam auferre à me.* Propter *has illorum impietates abdicauit eos in perpetuū: itaq; deſijt prophetas mittere ad eos. Sed illum filium ſuum primogenitum, illum opificem rerum, & conſiliatorē ſuum de-*

labi

labi iußit è cœlo,ut religionem sanctam Dei transferret ad gentes,id est,ad eos,qui Deum ignorabant,doceretq; iustitiã,quam perfidus populus abiecerat: quod iampridem se denũciauerat esse facturum:sicut Malachias propheta indicat dicens:Nõ est mihi uoluntas circa uos,dicit dominus,& sacrificium acceptum nõ habeo ex manibus uestris, quoniã à solis ortu usq; ad occasum clarificabitur nomẽ meũ apud gẽtes. Item Dauid in psalmo XVII. Cõstitues me in caput gentiũ:populus quẽ non cognoui, seruiet mihi. Esaias quoq; sic loquitur: Venio colligere omnes gentes,& linguas,& uenient,& uidebunt claritatem meã:& dimittã super eos signũ, & mittam ex his conseruatos in gentes, quæ longe sunt, quæ nõ audierũt gloriam meam,& nunciabunt claritatẽ meam in gentes. Volens igitur Deus metatorem templi sui mittere in terram,noluit eum in potestate,et claritate cœlesti mittere, ut ingratus in Deũ populus in errorẽ maximum induceretur,ac pœnas pro facinoribus suis lueret, qui dominũ, ac Deum suũ non recepisset,quòd olim prophetæ cecinerant,sic esse facturum. Esaias enim,quem ipsi Iudæi serra consectum crudelißime necauerunt,ita dicit: Audi cœlũ,et percipe auribus terra,quoniã dominus locutus est. filios genui,et exaltaui, ipsi autẽ spreuerunt me.agnouit bos possessorẽ suũ,& asinus præsepiũ domini sui, Israël autem me non cognouit,& populus meus me non intellexit. Hieremias quoq; similiter ait: Cognouit tempus suũ turtur,& hirundo,& ruris passeres custodierũt tẽpora introitus sui,populus autẽ meus nõ cognouit iudiciũ domini.Quomodo dicitis, Sapientes sumus, & lex domini nobiscũ est?Incassum facta est metatura:falsi scribæ,et cõfusi sunt:sapiẽtes trepidauerũt,et capti sunt,quoniã uer

bum domini reprobauerunt. Ergo(*ut cœperam dicere*) *cũ statuisset* Deus, *doctorẽ uirtutis mittere ad homines, renasci eum denuo in carne præcepit, & ipsi homini similem fieri, cui dux, & comes, & magister esset futurus. Sed tamen quoniam clemens est, & pius erga suos* Deus, *ad eos ipsos eum misit, quos oderat, ne illis in perpetuum salutis uiam clauderet, sed daret his liberam facultatem sequendi* Deum, *ut & præmium uitæ adipiscerentur, si secuti fuissent, quod plurimi eorum faciunt, atque fecerunt: et culpa sua in pœnam mortis incurrerent, si regem suum repudiassent.* Apud *illos igitur, & ex eorum semine regenerari eum iußit, ne si fuisset alienigena, iustam possent excusationem de lege prætendere, quòd eum non suscepissent: simul, ut nulla omnino gens esset in terra, cui spes immortalitatis negaretur.*

De IESV ortu ex uirgine, uita, morte, & resurrectione: deq; ijs rebus testimonia prophetarum. CAP. XII.

DEscendẽs itaq; de cœlo sanctus ille spiritus Dei, *sanctam* Virginem, *cuius utero se insinuaret, elegit.* At *illa diuino spiritu hausto repleta cõcepit: et sine ullo attactu uiri repente uirginalis uterus intumuit.* Quòd *si animalia quædam uento, aut aura cõcipere solere, omnibus notũ est, cur quisquã mirũ putet, cũ spiritu* Dei, *cui facile est quicquid uelit, grauatam esse* Virginẽ *dicimus?* Quod *sane incredibile posset uideri, nisi hoc futurũ ante multa secula prophetæ cecinissent.* Solomon *in ode undeuigesima ita dicit:* Infirmatus *est uterus* Virginis, *et accepit fœtum, & grauata est, & facta est in multa miseratione mater* Virgo. Itẽ *propheta Esaias, cuius uerba sunt hæc,* Propter *hoc dabit* Deus *ipse uobis signum.* Ecce Virgo

accipiet in uterum, & pariet filium, & uocabitis nomen eius Hemanuel. *Quid hoc manifestius dici potest? Legebãt ista* Iudæi, *qui eũ negauerũt. siquis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potissimum sumat. Satis firmũ testimoniũ est ad probandã ueritatẽ, quod ab ipsis perhibetur inimicis.* Hemanuel *autẽ nũquã uocitatus est, sed* IESVS, *qui* Latine *dicitur salutaris, siue saluator, quia cũctis gẽtibus salutifer uenit. Sed propheta declarauit hoc nomine, quòd* Deus *ad homines in carne uenturus esset.* Hemanuel *enim significat nobiscum* Deus, *scilicet quia illo per uirginẽ nato, confiteri homines oportebat,* Deũ *secum esse, id est, in terra, & in carne mortali.* Vnde Dauid *in psalmo octogesimoquarto,* Veritas, *inquit, de terra orta est: quia* Deus, *in quo ueritas est, terrenũ corpus accepit, ut terrenis uiã salutis aperiret.* Item Esaias *ipse:* Ipsi *autẽ nõ crediderũt, & exacerbauerũt spiritum sanctũ. & cõuersus est eis ad inimicitiã.* Et *ipse expugnauit, & recordatus est dierũ seculi, qui suscitauit de terra pastorẽ ouiũ.* Quis *autẽ futurus esset ille pastor, declarauit alio loco dicẽs:* Exultẽt *cœli desuper, & nubes induãt iustitiã, aperiatur terra, & pullulet saluatorẽ.* Ego *enim dominus* Deus *creaui eũ.* Saluator *uero est (ut suprà diximus)* Iesus. *Sed & alio loco idem propheta sic prædicauit:* Ecce *natus est nobis puer, & datus est nobis filius, cuius imperium super humeros eius: & uocatum est nomen eius, magni cõsilij nuntius.* Iccirco *enim missus est à* Deo *patre, ut uniuersis gẽtibus, quæ sub cœlo sunt, singularis, & ueri* Dei *sanctum mysteriũ reuelaret, ablatũ perfido populo, qui aduersus* Deũ *sæpe deliquit.* Daniel *quoq; similia prælocutus est:* Videbã, *inquit, in uisu noctis, et ecce in nubibus cœli ut filius hominis ueniẽs, & usq; ad uetu-*

stum

ſtum dierũ peruenit. Et qui aßiſtebãt, obtulerũt eum, & datũ eſt ei regnũ, & honor, et imperiũ: et omnes populi, tribus, linguæ ſeruiẽt ei, et poteſtas eius æterna, quæ nunquã trãſibit, & regnũ eius, quod nõ corrũpetur. Quomodo igitur *Iudæi & cõfitẽtur, & ſperant Chriſtũ Dei? qui hunc iccirco reprobauerũt, quia ex homine natus eſt. Nã cum ita ſit à Deo conſtitutũ, ut idem Chriſtus bis ueniat in terrã: ſemel, ut unũ Deum gentibus nuntiet: deinde rurſus, ut regnet: quomodo in ſecũdũ eius aduẽtũ credũt qui in primũ nõ crediderũt? Atqui propheta utroſq; aduẽtus eius paucis uerbis comprehendit. Ecce, inquit, in nubibus cœli, ut filius hominis ueniẽs. non dixit, ut filius Dei, ſed filius hominis, ut oſtenderet, quòd carne indui haberet in terra, ut ſuſcepta hominis figura, et cõditione mortali, doceret homines iuſtitiam: & cum mandatis Dei functus, ueritatẽ gẽtibus reuelaſſet, multaretur etiã morte, ut inferos quoq; uinceret, ac reſignaret, atq; ita demum reſurgens, ad patrem proficiſceretur in nube ſublatus. Adiecit enim propheta, & ait, Et uſq; ad antiquũ dierum peruenit, & oblatus eſt ei. Antiquũ dierũ appellauit Deũ ſummum, cuius ætas, & origo nõ poteſt cõprehendi, quia ſolus à ſeculis fuit, & erit ſemper in ſecula. Chriſtum autẽ poſt paßionẽ, ac reſurrectionẽ aſcenſurũ eſſe ad Deũ patrem, Dauid in pſalmo centeſimo conteſtatus eſt his uerbis: Dixit dominus domino meo, ſede à dextris meis, quo aduſq; ponam inimicos tuos ſuppedaneũ pedem tuorum. qui propheta, cum rex eſſet, quem appellare dominũ ſuũ poſſet, qui ſederet ad dexteram Dei, niſi Chriſtum filiũ Dei, qui eſt rex regum, & dominus dominorum? Quod Eſaias apertius oſtendit dicens: Sic dicit dominus Deus Chriſto domino meo, cuius tenui dextrã, Obaudire ante eum*

eum gentes faciam, & fortitudinem regum disrumpam. Aperiam ante illum portas, & ciuitates non claudentur. Ego antè ibo, & montes deplanabo, & fores æreas conteram, & seras ferreas confringã, & dabo tibi thesauros absconditos et inuisibiles, ut scias, quia ego sum dominus Deus, *qui uoco nomen tuum*, Deus *Israël*. Deniq; *ob uirtutem, ac fidem, quam* Deo *exhibuit in terra, datum est ei regnum & honor, & imperiũ, & omnes populi, tribus, linguæ seruient ei, & potestas eius æterna, quæ nunquam transibit, & regnum eius non corrumpetur*. Quod *quidem duobus modis intelligitur, quia & nunc habet perpetuam potestatem, cum omnes gentes, & omnes linguæ nomen eius uenerantur, maiestatem confitentur, doctrinam sequuntur, uirtutem imitantur: habet imperium, atq; honorem, cum omnes tribus terræ præceptis eius obtemperant. & idem postea, cum rursus aduenerit, in potestate, ac claritate, ut omnem animam iudicet, & iustos restituat ad uitam: tunc uere totius terræ regimen obtinebit: tunc sublato de rebus humanis omni malo, aureum seculum (ut poëtæ uocant) id est iustum, ac pacificum tempus orietur. Sed hæc uberius in ultimo libro differemus, cum de secundo aduentu loquemur: nunc de primo, ut cœpimus, explicemus.*

De IESV Deo & homine: deq; eo testimonia Prophetarum. CAP. XIII.

S*Vmmus igitur Deus, ac parens omnium, cum religionem suam trãsferre uoluisset, doctorem iustitiæ misit è cœlo, ut nouis cultoribus nouã legẽ in eo, uel per eũ daret: nõ sicut antè fecerat per hominem, sed tamẽ nasci eũ uoluit tanquã hominẽ, ut per omnia summo patri similis existeret. Ipse enim pater Deus, & origo, & principiũ*

rerum, quoniam parentibus caret, ἀπάτωρ, atq; ἀμήτωρ à Trismegisto uerissime nominatur, quòd ex nullo sit procreatus. Iccirco etiam filiũ bis nasci oportuit, ut ipse fieret ἀπάτωρ atq; ἀμήτωρ. In prima enim natiuitate spiritali ἀμήτωρ fuit, quia sine officio matris, à solo Deo patre progeneratus est. In secunda uero carnali ἀπάτωρ fuit, quoniam sine patris officio, uirginali utero procreatus est, ut mediam inter Deum, & hominem substantiam gerens, nostrã hanc fragilem, imbecillemq; naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere. factus est & Dei filius per spiritum, & hominis per carnẽ, id est & Deus, & homo. Dei uirtus in eo ex operibus, quæ fecit, apparuit: fragilitas hominis, ex paßione, quam pertulit. quã cur susceperit, paulopòst docebo. Interim & Deũ fuisse, & hominẽ ex utroq; genere permistum, prophetis uaticinãtibus discimus. Esaias Deũ fuisse testatur his uerbis: Fatigata est Aegyptus, & natio Aethiopũ & Saba: uiri alti ad te transgrediẽtur, & tui erũt serui, & post te ambulabũt uincti cõpedibus, et adorabũt te, & te precabũtur, quoniam in te Deus est, & non alius Deus præter te. Tu enim Deus es, & nesciebamus, Deus Israël saluator. Cõfundentur, & reuerebũtur omnes, qui aduersantur tibi, & cadẽt in cõfusionẽ. Itẽ propheta Hieremias sic ait: Hic Deus noster est, & non deputabitur alius absq; illo, qui inuenit omnẽ uiã prudẽtiæ, & dedit eã Iacob puero suo, & Israël dilecto sibi. Post hæc in terris uisus est, & cũ hominibus uersatus est. Itẽ Dauid in psalmo XLIIII. Thronus tuus Deus in secula seculorum, uirga æquitatis, uirga regni tui. Dilexisti iustitiã, & odio habuisti iniustitiã, propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. Quo uerbo etiã nomẽ ostendit. siquidẽ (ut suprà docui)

cui) ab unctione appellatus est Christus. Deinde hominẽ *fuisse eundẽ,* Hieremias *docet,dicẽs:* Et homo est,& quis cognouit eũ? Item *Esaias,* Et mittet eis Deus hominẽ,& saluabit eos, iudicãs sanabit eos. *Sed et Moyses ĩ* Numeris *ita loquitur,* Orietur stella ex Iacob,et exurget homo ex Israẽl. *Propterea* Milesius Apollo *cõsultus,utrum'ne* Deus,*an homo fuerit,hoc modo respondit,*

θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις,
ἀλλ᾽ ὑπὸ χαλδαίων κριτῶν ὅπλοις συναλωθεὶς,
γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέτλησε τελευτήν.

Primo *uersu uerum quidem dixit, sed argute cõsultorem fefellit, sacramentum ueritatis penitus nescientem.* Videtur *enim negasse illum* Deum.*sed cum fatetur secundũ carnem fuisse mortalem: quod etiã nos prædicamus, consequens est, ut secundum spiritum* Deus *fuerit, quod nos affirmamus.* Quid *enim fuerat necesse carnis facere mentionem,cũ satis esset dicere, fuisse mortalem?* Sed *ueritate pressus negare nõ potuit quemadmodum res se haberet: sicut illud,quod ait,fuisse sapiẽtem.* Quid *ad hoc* Apollo *respondes?* Si *sapiens est, ergo doctrina eius sapientia est, nec ulla alia: & sapientes, qui sequuntur, nec ulli alij. Cur igitur uulgo pro stultis,& uanis,& ineptis habemur, qui sectamur magistrum,etiam ipsorum* Deorũ *confeßione sapientem?* Nam *quòd ait, portentifica illum opera fecisse,quo maxime diuinitatis fidem meruit,assentiri nobis iam uidetur, cum dicit eadem, quibus nos gloriamur.* Sed *colligit se tamen,& ad dæmoniacas fraudes redit. Cum enim uerum neceßitate dixisset, iam* Deorum, *ac sui proditor uidebatur, nisi quòd ab eo ueritas extorserat,mendacio fallente celasset.* Ait *ergo illum fecisse quidem opera miranda, uerum non diuina uirtu-*

te, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo ueritatē ignorantibus persuasit, cum Iudæi quoque, cultores (ut uidebātur) summi Dei, idem putauerint? cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula: nec tamen tantarum uirtutum contēplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem uidebant. Propterea Dauid, quem inter cæteros prophetas uel maxime legunt, in psalmo XXVII. sic eos damnat: Redde illis retributionem eorum, quoniā non intellexerunt opera domini. Ex huius ipsius domo Christum generatum iri secundum carnem, & ipse Dauid, & alij prophetæ annunciauerunt. Apud Esaiam ita scriptum est, Et erit in illa die radix Iesse, et qui exurget principari in nationes, in eum gentes sperabunt, & erit requies eius in honore. & alio loco: Exiet uirga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet, & requiescet super eū spiritus Dei, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij, & fortitudinis, spiritus pietatis, et implebit eum spiritus timoris Domini. Iesse autem fuit pater Dauid, ex cuius radice ascensurum esse florem, prælocutus est, eum scilicet, de quo Sibylla dicit,

αὐθήσει δ' ἄνθος καθαρὸν. — Item in βασιλειῶν libro secundo, Propheta Nathan missus est ad Dauid uolentem Deo templum fabricare: & fuit uerbum Domini ad Nathan dicens, Vade, & dic seruo meo Dauid, Hæc dicit dominus omnipotēs: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitandū, sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, et parabo semen eius. Hic ædificabit mihi domū in nomine meo, & erigam thronum eius usque in seculum, & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in filium, & fidem consequetur domus eius, & regnum eius usq; in seculum. Sed hæc ut

ut Iudæi non intelligerent, illa fuit causa, quòd Solomon filius Dauid, Deo *templum ædificauit, et ciuitatem, quam de suo nomine* Hierosolyma *nuncupauit.* Itaq; *ad ipsum, quæ à propheta dicta sunt, retulerũt. Solomon autem ab ipso patre suo imperij regimen accepit. Prophetæ uero de eo loquebantur, qui tum nasceretur, postquàm* Dauid *cum patribus suis requieuisset. Præterea Solomonis imperium perpetuum non fuit. annis enim* XL. *regnauit. Deinde quòd nunquam filius* Dei *dictus est, sed filius* Dauid: *& domus, quam ædificauit, non est fidem consecuta, sicut ecclesia, quæ est uerum templum* Dei, *quod non in parietibus est, sed in corde, ac fide hominum, qui credunt in eum, ac uocantur fideles.* Illud *uerò Solomonium templum, quia manu factum est, manu cecidit.* Denique *pater eius in psalmo* CXXVI. *de operibus filij sui prophetauit hoc modo: Si dominus non ædificauerit domum, in uanum laborauerunt, qui illam ædificauerunt. si dominus non custodierit ciuitatem, in uanum uigilauit, qui eam custodiuit.*

De IESV sacerdotio, deq; eo ipso testimonia prophetarum. CAP. XIIII.

Q*Vibus ex rebus apparet, prophetas omnes denunciasse de Christo, fore aliquando, ut ex genere* Dauid *corporaliter natus constitueret æternum templum* Deo, *quod appellatur ecclesia, & uniuersas gẽtes ad religionem* Dei *ueram conuocaret. Hæc est domus fidelis, hoc immortale templum, in quo si quis nõ sacrificauerit, immortalitatis præmium nõ habebit. Cuius templi & magni, & æterni quoniã Christus fabricator fuit, idem, necesse est, habeat in eo sacerdotium sempiternũ.* Nec *potest nisi per eum, qui cõstituit tẽplum, ad aditum templi,*

& ad cōspectum Dei peruenire. Dauid in psalmo c i x. id ipsum docet dicens: Ante luciferū genui te. Iurauit dominus, & nō pœnitebit eum. tu es sacerdos in æternū secundum ordinē Melchisedech. Item in Βασιλειῶν lib. primo: Et suscitabo mihi sacerdotē fidelem, qui omnia, quæ sunt in corde meo, faciat: & ædificabo ei domū fidelē, et transibit in cōspectu meo omnibus diebus. Quis autem futurus esset, cui Deus æternum sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito, apertißime docuit. sic enim dixit: Et ostendit mihi dominus Deus Iesum sacerdotem magnum stantē ante faciem angeli domini, & diabolus stabat ad dextrā ipsius, ut aduersaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum, Imperet tibi Dominus in te, qui elegit Hierusalem. & ecce titio eiectus ab igne, & Iesus erat indutus uestimentis sordidis; & stabat ante faciem Angeli, & respondit, & dixit ad circunstantes ante faciem ipsius dicens: Auferte uestimenta sordida ab eo, & induite eum tunica talari, & ponite cydarim mundā super caput ipsius: & cooperuerūt eum uestimento, & imposuerunt cydarim mundā super caput eius: & Angelus domini stabat, & testificabatur ad I E S V M dicēs: Hæc dicit Dominus omnipotens, si in uijs meis ambulaueris, et præcepta mea seruaueris, tu iudicabis domum meam, & dabo tibi, qui conuersentur in medio horum circumstantium. Audi itaq; I E S V sacerdos magne. Quis nō igitur captos mentibus tum fuisse Iudæos arbitretur, qui cū hæc legerent, & audirēt, nefandas manus suas Deo suo intulerunt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit, usque ad annum quintumdecimum imperij Tiberij Cæsaris, quo Christus crucifixus est, anni quingenti numerantur: siquidem Darij, & Alexandri adolcuit ætate, qui fuerunt non

multo pòst, quàm Tarquinius Superbus exactus est. sed illi rursus eodē modo falsi, deceptiq; sunt, putātes hæc de IESV esse dicta filio Naue, qui successor fuit Mosi, aut de sacerdote IESV filio Iosedech. in quos nihil cōgruit eorū, quæ propheta narrauit. Non enim sordidati illi unquam fuerunt, cum alter eorū princeps potētißimus fuerit, alter sacerdos: aut perpeßi sunt aliquid aduersi, ut tanquam titio eiectus ex igne, putarētur: aut aliquādo in cōspectu Dei, & Angelorum steterunt: aut propheta de præteritis loquebatur potius, quàm de futuris. Locutus est igitur de IESV filio Dei, ut ostenderet, eum primo in humilitate, & carne esse uēturum. Hæc enim est uestis sordida, ut pararet tēplum Deo: & sicut titio igni cōbureretur, id est ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum extingueretur. Titionem enim uulgus appellat extractum foco torrem semiustum, extinctum. Quomodo autem, & cum quibus mandatis à Deo mitteretur in terram, declarauit spiritus Dei per prophetā, docens futurum, ut cū uoluntatem summi patris fideliter, & cōstanter impleßet, acciperet iudiciū, atq; imperium sempiternum. Si in uijs meis, inquit, ambulaueris, & præcepta mea seruaueris, tu iudicabis domū meā. Quæ fuerint uiæ Dei, & quæ præcepta eius, nec ambiguum, nec obscurum est. Deus enim, cum uideret malitiam, & falsorum Deorum cultus per orbem terræ inualuisse, ut iam nomen eius ex hominum memoria fuisset penè sublatum (siquidem Iudæi quoque, quibus solis arcanum Dei creditum fuerat, relicto Deo uiuo, ad colenda figmēta, irretiti dæmonum fraudibus aberrassent, nec increpiti per prophetas reuerti ad Deū uellent) filium suum principē Angelorū legauit ad homines, ut eos cōuerteret ab impijs, et uanis cul-

tibus, ad cognoscēdum, & colendum Deum uerum: item ut eorum mentes à stultitia ad sapientiam, ab iniquitate ad iustitiæ opera traduceret. Hæ sunt uiæ Dei, in quibus ambulare eũ præcepit. Hæc præcepta, quæ seruanda mandauit. ille uero exhibuit Deo fidẽ. docuit enim quòd unus Deus sit, eumq; solum coli oportere. nec unquam se ipse Deũ dixit: quia nõ seruasset fidem, si missus, ut Deos tolleret, & unum assereret, induceret alium, præter unum. Hoc erat, non de uno Deo facere præconiũ, nec eius, qui miserat, sed suum proprium negotiũ gerere, ac se ab eo, quem illustratũ uenerat, separare. Propterea quia tã fidelis extitit, quia sibi nihil prorsus assumpsit, ut mandata mittẽtis impleret: & sacerdotis perpetui dignitatem, & regis summi honorem, & iudicis potestatem, & Dei nomen accepit.

De IESV uita & miraculis: deq; ijs testimonia. CAP. XV.

QVoniam de secunda natiuitate diximus, qua se hominibus in carne monstrauit, ueniamus ad opera illa miranda: quæ cum essent cœlestis indicia uirtutis, magum Iudæi putauerunt. Cũ primũ cœpit adolescere, tinctus est à Ioãne propheta in Iordane flumine, ut lauacro spiritali peccata non sua, quæ utiq; non habebat, sed carnis, quam gerebat, aboleret: ut quemadmodũ Iudæos suscepta circuncisione, sic etiam gẽtes baptismo, id est purificati roris perfusione saluaret. Tunc uox audita de cœlo est: Filius meus es tu: ego hodie genui te. Quæ uox apud Dauid prædicta inuenitur. & descendit super eum spiritus Dei, formatus in speciem columbæ candidæ. Exinde maximas uirtutes cœpit operari, nõ præstigijs magicis, quæ nihil ueri, ac solidi ostẽtant, sed ui, ac potestate cœlesti

lesti, quæ iampridẽ prophetis nunciantibus canebantur. Quæ opera tã multa sunt, ut unus liber ad complectenda omnia satis nõ sit. Enumerabo igitur illa breuiter, & generatim, sine ulla personarum, ac locorũ designatione, ut ad exponẽdã passionis eius, crucisq; rationẽ possim peruenire, quò iandudum festinat oratio. Virtutes eius fuerunt, quas Apollo portẽtificas appellauit: quòd quacũq; iter faciebat, ægros, ac debiles, & omni morborum genere laborantes, uno uerbo, unoq; momento reddebat incolumes: adeo ut membris omnibus capti, receptis repẽte uiribus roborati, ipsi lectulos suos reportarent, in quibus fuerant paulò antè delati. Claudis uerò, ac pedum uitio afflictis, non modo gradiẽdi, sed etiã currendi dabat facultatem. Tunc quorũ cæca lumina in altissimis tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum. Mutorum quoq; linguas in eloquium, sermonemq; soluebat. Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum: pollutos ac sparsos maculis, repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua medela, sed uerbo, ac iussione faciebat, sicut etiam Sibylla prædixerat,

πάντα λόγῳ πράττων πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων.

Nec utiq; mirum, quòd uerbo faciebat mirabilia, cũ ipse esset Dei uerbum, cœlesti uirtute, ac potestate subnixum. Nec satis fuit quòd uires imbecillis redderet, quòd debilibus integritatem, quòd ægris & languentibus sanitatem: nisi etiam mortuos suscitaret, uelut è somno solutos, ad uitamq; reuocaret. Quæ uidẽtes tũc Iudæi, dæmoniaca potentia fieri arguebãt: cum omnia sic futura, ut facta sunt, arcanæ illorum literæ cõtinerent. Legebant quippe cum aliorũ prophetarũ, tum Esaiæ uerba dicẽtis, Cõfortamini manus resolutæ, & genua debilia consolamini. Qui estis

pusilli animi, nolite timere, nolite metuere: dominus noster iudicium retribuet: ipse ueniet, & saluos faciet nos. Tunc aperientur oculi cæcorum: & aures surdorum audient. Tunc saliet claudus sicut ceruus, & plana erit lingua mutorum, quia rupta est in deserto aqua, & riuus in terra sitienti. Sed & Sibylla eadem cecinit his uersibus,

—νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται
καὶ χωλῶν δρόμος εἰς ὠκὺς καὶ κωφὸς ἀκούσει.
καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσ' οὐ λαλέοντες.

Ob has eius uirtutes, & opera diuina, cum magna illum multitudo sequeretur uel debilium, uel ægrorũ, uel eorũ qui curandos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quendã desertũ, ut ibi adoraret: ubi cũ triduo moraretur, ac fame populus laboraret, uocauit discipulos, quærens, quantos secum cibos gestarent. At illi quinq; panes, & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea iußit, ac multitudinem per quinquagenos distributam discumbere. Quod cũ discipuli facerent, frangebat ipse panem minutatim, carnẽq; piscium cõminuebat: & utraq; in manibus eius augebantur. & cũ apponi illa populo, discipulis imperasset, saturata sunt quinq; hominum millia, & insuper duodecim cophini de residuis fragminibus impleti. Quid aut dici, aut fieri poteſt mirabilius? At id Sibylla futurum cecinerat olim. Cuius uersus tales feruntur,

εἰς ἄρτοις ἅμα πέντε, καὶ ἰχθύεσι δυοῖσιν
ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πέντε κορέσει,
καὶ τὰ περισσεύοντα λαβὼν μετὰ κλάσματα πάντα
δώδεκα πληρώσει κοφίνους εἰς ἐλπίδα πολλῶν.

Quæro igitur quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritia nihil aliud, quàm ad circũscribẽdos oculos ualet. Idẽ secessurus orãdi gratia, sicut solebat, in mõtẽ, præcepit

pit discipulis, ut nauiculã sumerent, seq; præcederent. At *illi urgẽte iam uespere profecti, cõtrario uento laborare cœperunt. cumq; iam medium fretum tenerent, tum pedibus mare ingressus cõsecutus est eos, tanquã in solido gradiens, nõ ut poëtæ* Orionẽ *mẽtiuntur in pelago incedentem, qui demersa corporis parte, humero supereminet undas.* Et *rursus cum obdormisset in naui, & uentus usq; ad extremũ periculũ sæuire cœpisset: excitatus somno, silere uentũ protinus iußit, & fluctus, qui maximi ferebantur, cõquiescere: statimq; sub uerbo eius, trãquillitas insecuta est.* Mẽ*tiuntur fortasse literæ sanctæ, docẽtes tantam fuisse in eo potestatem, ut imperio suo cogeret uẽtos obsequi, maria seruire, morbos cedere, inferos obedire.* Quid *quod eadem* Sibyllæ *carminibus suis antè docuerunt? quarum una, cuius suprà fecimus mentionem, sic ait:*

τοὺς ἀνέμους παύσει τε λόγῳ, στρώσει δὲ θάλασσαν
μαινομένην ποσὶν εἰρήνῃ πίστει τε πατήσας.

Et *rursus alia, quæ dicit,*

κύματα πεζεύσει, νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει,
στήσει τεθνηῶτας, ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖς,
ἐκ δὲ μιᾶς πηγῆς ἄρτου κόρος ἔσσεται ἀνδρῶν.

His *testimonijs quidam reuicti, solent eò confugere, ut aiant, nõ esse illa carmina Sibyllina, sed à nostris cõficta, atque composita.* Quòd *profecto non putabit qui* Ciceronem, *Varronem'que legerit, alios'que ueteres, qui* Erythræam *Sibyllam, cæteras'que commemorãt: quarum ex libris ista exempla proferimus. qui autores antè obierũt, quàm* CHRISTVS *secundum carnem nasceretur.* Verum *non dubito, quin illa carmina prioribus temporibus pro deliramentis hàbita sint, cum ea nemo tum intelligeret.* Denunciabant *enim monstruosa quædam miracula:*

quorum nec ratio, nec tempus, nec autor designabatur. Denique Erythræa *fore ait, ut diceretur insana, & mendax.* Ait *enim:*

—φήσουσι σίβυλλην
μαινομένην ψεύστριαν· ἐπὰν δὲ γένηται ἅπαντα,
τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε. κοὐκ ἔτι μ' οὐδεὶς
μαινομένην φήσει μὲ θεοῦ μεγάλοιο προφήτην.

Latuerunt igitur multis seculis, postea uerò animaduersa sunt, quàm CHRISTI *natiuitas, et paßio patefecit arcana, sicut etiam uoces prophetarum, quæ cum per annos mille quingentos, & eò amplius lectæ fuissent à populo* Iudæorum, *nec tamen intellectæ sunt, nisi postquam illas* CHRISTVS *& uerbo, & operibus interpretatus est.* Illum *enim prophetæ annunciauerunt: nec ullo modo poterant, quæ illi loquebantur, intelligi, nisi fuissent uniuersa completa.*

De IESV paßione, & ea prædicta. CAP. XVI.

V*Enio nunc ad ipsam paßionē: quæ uelut opprobriū nobis obiectari solet, quòd & hominē, & ab hominibus insigni supplicio affectum, & excruciatum colamus: ut doceam, eam ipsam paßionem ab eo cum magna, & diuina ratione susceptam, & in ea sola & uirtutē, & ueritatem, & sapientiam contineri.* Nec *enim si beatißimus in terra fuisset, & per omnem uitam in summa felicitate regnasset, quisquā illum sapiens, aut* Deum *credidisset, aut honore diuino dignū iudicasset: quod faciunt ueræ religionis expertes: qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona non tantum suscipiunt, uerum etiam consecrant, & scientes, memoriæ mortuorum deseruiunt, fortunam iam extinctam colentes: quam ne uiuam quidem, præsentemq́; sapientes colendam sibi unquam*

unquam putauerunt. Nec enim poteſt aliquid in rebus terrenis eſſe uenerabile, cœloq; dignum: ſed ſola eſt uirtus, ſola iuſtitia, quæ poteſt uerũ bonũ, & cœleſte, & perpetuum iudicari: quia nec datur cuiquam, nec aufertur. qua uirtute, ac iuſtitia quoniã Chriſtus inſtructus uenit in terram, imò uerò, quoniam ipſe uirtus, & iuſtitia eſt, deſcendit, ut eam doceret, hominemq; formaret: quo magiſterio, ac Dei *legatione perfunctus, ob eã ipſam uirtutem, quam ſimul & docuit, & fecit, ab omnibus gentibus & meruit, & potuit* Deus *credi.* Ergo *cũ magnus populus ad eum uel ob iuſtitiã, quam docebat, uel ob miracula, quæ faciebat, ſubinde conflueret, & præcepta eius audiret, & à* Deo *miſſum, Deiq; filium crederet: tum primores* Iudæorũ, *& ſacerdotes ira ſtimulati, quòd ab eo tanquam peccatores increpabantur, & inuidia deprauati, quòd confluente ad eum multitudine contemni ſe, ac deſeri uidebant, & (quod caput ſceleris illorum fuit) ſtultitia, & errore cæcati, & immemores præceptorũ cœleſtium, ac prophetarum, coierunt aduerſus eum, impiumq; cõſilium de eo tollendo, cruciandoq; ceperũt: quod prophetæ multò antè deſcripſerant.* Nam *&* Dauid *in principio pſalmorum ſuorum prouidens in ſpiritu, quantum facinus admiſſuri eſſent, beatum eſſe ait, qui nõ abierit in conſilio impiorũ.* Et Solomon *in libro Sapientiæ his uerbis uſus eſt: Circumueniamus iuſtum, quoniã inſuauis eſt nobis, et exprobrat nobis peccata legis, ꝓmittit ſe ſcientiam* Dei *habere, & filium* Dei *ſe nominat: factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum: grauis eſt nobis etiam ad uidendum, quoniam diſsimilis eſt alijs uita illius, & immutatæ ſunt uiæ illius. tanquam nugaces æſtimati ſumus ab eo: continet ſe à uijs noſtris, quaſi ab im-*

mundicijs

mundicijs, & præfert nouißima iustorum, & gloriatur, patrē se habere Deum. *Videamus ergo si sermones illius ueri sunt, & tentemus quæ uentura sunt illi: contumelijs, & tormentis interrogemus eum, ut sciamus reuerentiam illius, & probemus patientiā illius: morte turpißima condemnemus eum.* Hæc *cogitauerunt, & errauerunt.* Excæcauit enim illos *stultitia ipsorum: & nescierunt sacramenta* Dei. Non'ne *ita descripsit nefarium illud consilium ab impijs initum contra* Deum, *ut plane interfuisse uideatur? atqui à* Solomone, *qui hæc cecinit, usque ad id tempus, quo gesta res est, mille ac decem anni fuerunt.* Nihil *nos effingimus, nihil addimus.* Habebant *hæc, qui fecerunt: legebant, in quos hæc dicta sunt. sed & nunc hæredes nominis, ac sceleris illorum hæc & habent, & damnationem suam prophetarum uoce prædictam quotidianis lectionibus personant, nec aliquando in cor suum, quæ pars est & ipsa damnationis, admittunt.* Increpiti *ergo à* Christo *sæpe* Iudæi, *exprobrante illis peccata, & iniustitias, & à populo penè deserti, concitati sunt ad eum necandum. Cuius rei audaciam dedit illis humilitas eius.* Nam *cum legerent, cum quanta uirtute, & claritate filius* Dei *uenturus esset è cœlo:* IESVM *autem cernerent, humilem, quietum, sordidum, informem: non credebant, filium* Dei *esse, ignorantes, duos eius aduentus à prophetis esse prædictos:* Primum *in humilitate carnis obscurum:* Secundum *in fortitudine maiestatis manifestum.* De *primo* Dauid *in psalmo septuagesimoprimo sic ait:* Descendet *sicut pluuia in uellus, & orietur in diebus eius iustitia, & abundantia pacis, donec extollatur luna.* Sicut *enim pluuia, si descendat in uellus, animaduerti non potest, quia strepitum non facit: ita* Christum *in terram sine*

ram sine cuiusquam suspitione uenturum esse dixit, ut iustitiam doceret, & pacem. Esaias quoq; *ita tradidit:* Domine *quis credidit auditui nostro? & brachium* Domini *cui reuelatum est?* Annunciauimus *corã ipso sicut pueri, & sicut radix in terra sitienti. non est figura eius, neque claritas: & uidimus illum, & non habuit figuram, neque decorem: sed figura eius sine honore, & deficiens præter cæteros homines. homo in plaga positus est, sciens ferre imbecillitatem, quia auersus est, & non est cõputatus.* Hic *peccata nostra portat, & pro nobis hic dolet: & nos putauimus ipsum esse in dolore, & in plaga, & in uexatione.* Ipse *autẽ uulneratus est propter facinora nostra, & infirmatus est propter peccata nostra: doctrina pacis nostræ super illũ: liuore eius nos sanati sumus.* Omnes *sicut oues errauimus: &* Deus *tradidit illum pro peccatis nostris.* Et Sibylla *eodem modo locuta est:*

οἰκτρὸς, ἄτιμος, ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει.

Propter *hanc humilitatem,* Deum *suum non agnoscẽtes, inierunt consilium detestandum, ut priuarent eum uita, qui, ut eos uiuificaret, aduenerat.*

De Iudæorum religionibus, & odio in IESVM. CAP. XVII.

SEd *iræ, atq; inuidiæ suæ, quam in cordibus suis gerebant, intus inclusa malitia, causas præferebãt, quòd legem* Dei *per* Mosen *datam solueret, id est, quòd sabbatis nõ uacaret, operans in salutem hominum, quòd circuncisionẽ uacuefaceret, quòd abstinentiam suillæ carnis auferret.* In *quibus rebus* Iudaicæ *religionis sacramenta constitũt.* Ob *hæc itaq; cætera pars populi, quæ nõdũ ad* Christũ *secesserat, à sacerdotibus incitabatur, ut impiũ iudicaret eũ, quòd legẽ* Dei *solueret, cũ hoc ille nõ suo iudicio,*

sed

sed ex Dei uoluntate, & secundũ prædicta faceret prophetarũ. Michæas enim nouã legẽ daturũ denũciauit hoc modo: Lex de Syõ proficiscetur, et sermo domini ex Hierusalẽ, & iudicabit inter plurimos populos, & reuincet, & deliget ualidas nationes. Illa enim prior lex, quæ per Mosen *data est, nõ in monte* Syon, *sed in mõte* Oreb *data est: quam* Sibylla, *fore ut à filio* Dei *solueretur, ostendit:*

ἀλλ' ὅτε ταῦτ' ἂν ἅπαντα τελειωθῆ ἅπερ εἶπον
εἰς αὐτὸν πᾶς λύσεται νόμος.

Sed & *ipse* Moses, *per quem datam sibi legem dum pertinaciter tuentur, exciderunt à* Deo, & Deum *nõ agnouerunt, prædixerat fore, ut propheta maximus mittatur à* Deo, *qui sit supra legem, qui uolũtatem* Dei *ad homines perferat.* In Deuteronomio *ita scriptum reliquit:* Et *dixit dominus ad me:* Prophetã *excitabo eis de fratribus eorũ sicut te, & dabo uerbum meum in os eius: & loquetur ad eos, ea quæ præcepero ei: & quisquis nõ audierit ea, quæ loquetur propheta ille in nomine meo, ego uindicabo in eum.* Denunciauit, *scilicet dominus per ipsum legiferum, quòd filium suum, id est, uiuã, præsentemq́; legẽ missurus esset, & illam ueterẽ per mortalem datã soluturus, ut denuo per eum, qui esset æternus, legem sanciret æternam.* Item *de circuncisione soluenda* Esaias *ita prophetauit,* Hæc *dicit dominus uiris* Iuda, *qui inhabitãt* Hierusalem: Renouate *inter uos nouitatem: et ne seminaueritis in spinis.* Circũcidite *uos domino* Deo *uestro, & circuncidite præputiũ cordis uestri, ne exeat ira mea sicuti ignis, & nõ sit qui extinguat.* Itẽ Moses *ipse:* In *nouißimis diebus circũcidet dominus cor tuũ ad dominũ* Deũ *tuum amandum.* Item IESVS Naue *successor eius.* Et *dixit dominus ad* IESVM, Fac *tibi cultellos petrinos nimis acutos,*

&

& sede, & circunside secundò filios Israël. Secundã circuncisionem futuram esse dixit, non carnis, sicut fuit prima, qua etiam nunc Iudæi utuntur, sed cordis, ac spiritus, quam tradidit CHRISTVS, *qui uerus* IESVS *fuit.* Non *enim propheta sic ait,* Et *dixit* IESVS *ad me, sed ad Iesum, ut ostēderet quòd nō de eo loqueretur, sed de* CHRISTO, *ad quem tunc* Deus *loquebatur:* CHRISTI *enim figurã gerebat ille* IESVS: *qui cum primũ* Auses *uocaretur,* Moses *futura præsentiens, iußit eum* IESVM *uocari, ut quoniam dux militiæ delectus esset aduersus* Amalech, *qui oppugnabat filios* Israël, *& aduersarium debellaret per nominis figuram, & populum in terrã promißionis induceret.* Et *iccirco etiã* Mosi *succeßit, ut ostenderet nouam legem per* CHRISTVM IESVM *datam, ueteri legi successurã, quæ data per* Mosem *fuit.* Nam *illa carnis circuncisio caret utique ratione. quia si* Deus *id uellet, sic à principio formasset hominẽ, ut præputiũ nō haberet. sed huius secundæ circuncisionis figura erat, significans, nudandũ esse pectus, id est aperto, & simplici corde oportere nos uiuere: quoniã pars illa corporis, quæ circũciditur, habet quandã similitudinẽ cordis, & est pudẽda.* Ob *hanc causam* Deus *nudari eã iußit, ut hoc argumẽto nos admoneret, ne inuolutũ pectus haberemus, id est, ne quod pudendũ facinus intra cõscientiæ secreta uelemus.* Hæc *est cordis circũcisio, de qua prophetæ loquũtur, quã* Deus *à carne mortali ad animã transtulit, quæ sola mansura est.* Volẽs *enim uitæ, ac saluti nostræ pro æterna sua pietate cõsulere, pœnitẽtiã nobis in illa circũcisione proposuit, ut si cor nudauerimus, id est, si peccata nostra cõfeßi satis* Deo *fecerimus, ueniã cõsequamur, quæ cõtumacibus, & admissa sua celantibus denegatur ab eo, qui non faciem,*

ſicut homo, ſed intima, & arcana pectoris intuetur. Eōdē ſpectat etiā carnis ſuillæ interdictio, à qua cum eos abſtinere Deus iuſſit, id potiſſimū uoluit intelligi, ut ſe à peccatis, atq; immūdicijs abſtinerēt. Eſt enim lutulentū hoc animal, & immundum, nec unquā cœlū aſpicit, ſed in terra toto & corpore & ore proiectū, uētri ſemper, & pabulo ſeruit: nec ullum alium, dū uiuit, præſtare uſum poteſt, ſicut cæteræ animātes, quæ uel ſedēdi uehiculū præbent, uel in cultibus agrorū iuuāt, uel plauſtra collo trahunt, uel onera tergo geſtant, uel indumentū exuuijs ſuis exhibēt, uel copia lactis exuberāt, uel cuſtodiēdis domibus inuigilāt. Interdixit ergo, ne porcina carne uterentur, id eſt, ne uitā porcorū imitarentur, qui ad ſolā mortē nutriūtur, ne uētri, ac uoluptatibus ſeruiētes, ad faciendā iuſtitiā inutiles eſſent, ac morte afficerētur. Itē ne ſe fœdis libidinibus immergerēt, ſicut ſus, quæ ſe ingurgitat cœno: uel ne terrenis ſeruiant ſimulachris, ac ſe luto inquinēt. luto enim ſe oblinunt, qui Deos, id eſt, qui lutum, terramq; uenerātur. ſic uniuerſa præcepta Iudaicæ legis ad exhibendam iuſtitiā ſpectant, quoniā per ambagem data ſunt, ut per carnalium figuram ſpiritalia noſcerentur.

De IESV paſsione, & ea prædicta. CAP. XVIII.

CVm igitur ea, quæ Deus fieri uoluit, quæq; per prophetas ſuos multis ſeculis antè prædixit, CHRISTVS *impleret, ob ea incitati, et diuinas literas neſcientes, coierūt, ut Deū ſuū condēnarent. Quod cū ſciret futurū, ac ſubinde diceret, oportere ſe pati, ac interfici pro ſalute multorū, ſeceßit tamē cum diſcipulis ſuis, nō ut uitaret, quod neceſſe erat perpeti, ac ſuſtinere, ſed ut oſtēderet, q̃ ita fieri oporteat in omni perſecutione, ne ſua quis culpa incidiſſe uideatur: ac denūtiauit fore, ut ab uno eorū proderetur*

proderetur. Itaq; Iudas præmio illectus tradidit eum Iudæis. At illi comprehensum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatū, cruci affigi postulauerūt, obijcientes ei nihil aliud, nisi quòd diceret se filium Dei esse, & regem Iudæorum: item quòd dixerat, Si solueritis hoc templum, quod ædificatum est annis XLVI. ego illud in triduo sine manibus resuscitabo, significans breui futuram paßionem suam, & se à Iudæis interfectum, tertio die resurrecturum. Ipse enim erat uerum Dei templum. Has uoces eius tanquā infaustas, & impias insectabantur. Quæ cum Pilatus audisset, & ille in defensionem sui nihil diceret, pronunciauit, nihil in eo damnatione dignum uideri. At illi iustißimi accusatores cū populo, quē incitauerant, succlamare cœperunt, & crucē eius uiolentis uocibus flagitare. Tum Pontius & illorū clamoribus, & Herodis tetrarchæ instigatione, metuentis ne regno pelleretur, uictus est. Nec tamen ipse sentētiam protulit, sed tradidit eum Iudæis, ut ipsi de illo secundū legē suam iudicarent. Duxerunt ergo eum flagellis uerberatum, & prius quàm cruci affigerent, illuserunt: indutum enim coloris punicei ueste, ac spinis coronatū, quasi regem salutauerunt: & dederunt ei cibum fellis, & miscuerunt ei aceti potionem. Post hæc conspuerunt faciem eius, & palmis ceciderunt. Cumq; ipsi carnifices de uestimentis eius contenderent, sortiti sunt inter se de tunica, & pallio. Et cum hæc omnia fierent, nullam uocem ex ore suo, tanquā si mutus esset, emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, crucią; affixerunt. Quid ego hic in tanto facinore deplorem? aut quibus uerbis tantum nefas cōquerar? Non enim Gauianam crucē describimus, quā M. Tul. uniuersæ eloquētiæ

ſuæ neruis, ac uiribus, uelut effuſis totius ingenij fontibus proſecutus eſt, facinus indignum eſſe proclamans, ciuem Romanum contra omnes leges in crucem eſſe ſublatum. Qui quamuis innocēs fuerit, & illo ſupplicio indignus, mortalis tamen, & ab homine ſceleſto, qui iuſtitiā ignoraret, affectus eſt. Quid de huius crucis indignitate dicemus, in qua Deus à cultoribus Dei ſuſpēſus eſt, atq; ſuffixus? Quis tam facundus & tanta rerum, uerborumq; copia inſtructus exiſtet? quæ oratio tantæ affluētiæ ubertate decurrens, ut illam crucē merito deploret, quam mundus ipſe, & tota elemēta luxerunt? Hæc autem ſic futura fuiſſe, & prophetarum uocibus, & Sibyllinis carminibus denunciatū eſt. Apud Eſaiam ita ſcriptum inuenitur: Nō ſum contumax, neq; contradico: dorſum meum poſui ad flagella, & maxillas meas ad palmas: faciem autē meam non auerti à fœditate ſputorum. Similiter Dauid in pſalmo XXXIIII. Congregata ſunt ſuper me flagella, & ignorauerunt: diſſoluti ſunt, nec cōpuncti ſunt: tentarunt me, & deriſerunt deriſu; & ſtriderunt ſuper me dentibus ſuis. Sibylla quoq; eadem futura monſtrauit:

εἰς ἀνόμους χεῖρας καὶ ἀπίστων ὕστερον ἥξει
δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοις
καὶ στόμασιν μιαροῖσι τὰ πλύσματα φαρμακόεντα,
δώσει δ' εἰς μάστιγας ἁπλῶς ἁγνὸν τότε νῶτον,

Item de ſilentio eius, quod uſq; ad mortem pertinaciter tenuit, Eſaias iterum ſic locutus eſt: Sicut ouis ad immolandum ductus eſt, & ſicut agnus corā tondentibus ſe ſine uoce, ſic non aperit os ſuum. Et Sibylla ſupradicta;

καὶ κολαφιζόμενος σιγήσει, μή τις ἐπιγνῷ
τίς λόγος, ἢ πόθεν ἦλθεν ἵνα φθιμένοισι λαλήσῃ,
καὶ στέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον. — .

De

De cibo uerò, & potu, quē, antequā eum figerent, illi obtulerunt, Dauid in psalmo LXVIII. *sic ait: Et dederūt in escam meam fel: & in siti mea potum mihi dederunt acetum. Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata est:*

εἰς δὲ τὸ βρῶμα χολὴν καὶ εἰς δίψαν ὄξος ἔδωκαν
τῆς ἀφιλοξενίης ταύτην δείξουσι τράπεζαν.

& alia Sibylla Iudæam terram his uersibus increpat:

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρον τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας,
παίζοντ' ἐν θνητοῖσι νοήμασιν ἀλλὰ καὶ ἀκάνθαις,
ἔστεψας στεφάνῳ φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας.

Fore autem ut Iudæi manus inferrent Deo suo, eumq; interficerent, testimonia prophetarum hæc antecesserunt. Apud Esdram ita scriptum est: Et dixit Esdras ad populum, Hoc pascha saluator noster est, & refugiū nostrū. cogitate, & ascendat in cor uestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo: & post hæc sperabimus in eū, ne deseratur hic locus in æternū tēpus, dicit dominus Deus uirtutum. Si non credideritis ei, neq; exaudieritis annuntiationem eius, eritis derisio in gentibus. Vnde apparet, Iudæos nullam aliam spem habere, nisi se abluerint à sanguine, ac sperauerint in eum ipsum, quem negauerunt. Esaias quoq; facinus eorum designat, & dicit: In humilitate eius iudicium sublatum est. Natiuitatē eius quis enarrabit? quoniam auferetur à terra uita eius: à facinoribus populi mei adductus est ad mortē. & dabo malos pro sepultura eius, & diuites pro morte eius: quia facinus non fecit, neq; insidias ore suo locutus est. Propterea ipse consequetur multos, & fortium diuidet spolia: propterea quòd traditus est ad mortē, & inter facinorosos deputatus est: & ipse peccatum multorum pertulit: & propter facinora illorum traditus est. Dauid quoq; in psalmo XCIII.

Captabunt in animam iusti: & sanguinem innocentẽ con demnabunt: et factus est mihi dominus in refugiũ. Et Hieremias: *Domine significa mihi, & cognoscam. tunc uidi meditationes eorum: ego sicut agnus sine macula perductus sum ad uictimam: in me cogitauerunt cogitationẽ, dicentes: Venite mittamus lignũ in panẽ eius, & eradamus è terra uitam eius: & nomẽ eius non erit in memoria amplius.* Lignũ autem crucẽ significat, et panẽ corpus eius: *quia ipse est cibus, & uita hominũ, qui credunt in carnẽ, quam portauit, & in crucem, in qua pependit.* De qua tamen apertius ipse Moses in Deuteronomio ita prædicauit: *Et erit pendens uita tua ante oculos tuos: & timebis die, ac nocte, & nõ credes uitæ tuæ.* Idẽ rursus in Numeris: *Non quasi homo dominus suspenditur, neq; quasi filius hominis minas patitur.* Zacharias etiam sic tradidit: *Et intuebuntur in me, quem transfixerũt.* Item Dauid in psalmo XXI. *Effoderunt manus meas, & pedes meos: dinumerauerũt omnia ossa mea: ipsi autẽ cõtemplati sunt, & uiderunt me: diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meam sortem miserunt.* Quæ utiq; propheta non de se locutus est. Fuit enim rex, & nũquam perpessus est illa. Sed spiritus Dei per eum loquebatur, qui fuerat illa passurus post annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni à regno Dauid usq; ad crucem Christi. Sed & Solomon filius eius, qui Hierosolymam condidit, eam ipsam periturã esse in ultionem sanctæ crucis, prophetauit: *Quòd si auertimini à me, dicit Dominus, & nõ custodieritis ueritatẽ meam: reijciam Israël à terra, quã dedi illis: et domum hanc, quam ædificaui illis in nomine meo, proijciam illam ex omnibus, & erit Israël in perditionem, & in opprobriũ populo, et domus hæc erit deserta,*

& omnis, qui transibit per illam, admirabitur, & dicet, Propter quam rem fecit dominus terræ huic, & huic domui hæc mala? Et dicent: Quia reliquerũt dominum Deũ suum, & persecuti sunt regem suum dilectißimum Deo, & cruciauerunt illum in humilitate magna, propter hoc importauit illis Deus mala hæc.

De IESV morte, sepultura, & resurrectione: deq; ijs rebus prædicta. CAP. XIX.

QVid amplius iam de facinoribus Iudæorũ dici potest, quàm excæcatos tum fuisse, atq; insanabili furore correptos, qui hæc quotidie legentes neq; intellexerunt, neq; quin facerent, cauere potuerũt? Suspensus igitur, atq; affixus exclamauit ad Dominũ uoce magna, & ultro spiritũ posuit. Et eadẽ hora terræ motus factus est. Et uelum tẽpli, quod separabat duo tabernacula, scissum est in duas partes, & Sol repente subductus est, & ab hora sexta usq; in nonam tenebræ fuerunt. Qua de re Amos propheta testatur: Et erit in illo die dicit Dominus, occidet sol meridie, & obtenebrabitur dies lucis, & conuertam dies festos uestros in luctũ, & cãtica uestra in lamẽtationẽ. Item Hieremias, Exterrita est, quæ parit, & tæduit animam, & occidit sol ei, cum adhuc medius dies esset: confusa est, & maledicta: reliquos eorum in gladium dabo, in conspectu inimicorum eorum. Et Sibylla:

* Ναοῦ δὲ σχισθήσεται πέτασμα, καὶ ἤματι μέσσῳ
Νὺξ ἔσται σκοτόεσσα πελώριος ἐν τρισὶν ὥραις.

Cum hæc facta essent, ne prodigijs quidem cœlestibus facinus suum intelligere quiuerunt. Sed quoniam prædixerat, se tertio die ab inferis resurrecturum, metuentes, ne à discipulis surrepto, & amoto corpore, uniuersi resurrexisse eum, crederẽt, & fieret multo maior in plebe confusio

fusio, detraxerunt eum cruci, & conclusum in monumēto firmiter militari custodia circundederunt. Verum tertio die ante lucem terræmotu facto, repente patefactū est sepulchrū, & custodibus, quos attonitos obstupefecerat pauor, nihil uidētibus, integerá sepulchro, ac uiuus egressus, in Galilæā profectus est, ut discipulos suos quæreret: in sepulchro uero nihil repertum est, nisi exuuiæ, quibus conuolutum corpus incluserant. Illum autem apud inferos non remansurum, sed die tertio resurrecturum, prophetæ cecinerāt. Dauid in psalmo x v. Non derelinques animam meam apud inferos, nec dabis sanctum tuum uidere interitum. Item in tertio: Ego dormiui, & somnum cepi, & resurrexi, quoniam Dominus auxiliatus est mihi. Oseas quoq; primus x i i. prophetarum de resurrectione eius testificatus est: Hic filius meus sapiēs, propter quod nunc non resistet in contributione filiorum suorum, & de manu inferorum eruam eum. Vbi est iudicium tuum mors, aut ubi est aculeus tuus? Idē alio loco: Viuificabit nos post biduum die tertio. Et ideo Sibylla, impositurum esse morti terminum dixit post tridui somnum:

Καὶ θανάτου μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας

Καὶ τότ᾽ ἀπὸ φθιμένων ἀναδείξας εἰς φάως ἥξει

Πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας.

Vitam enim nobis acquisiuit morte superata. Nulla igitur spes alia consequendæ immortalitatis homini datur, nisi crediderit in eum, & illam crucem portandam, patiendamq; susceperit.

De IESV, & Galilæa, & de testamentis.

CAP. XX.

PRofectus ergo in Galilæam (noluit enim se Iudæis ostendere, ne adduceret eos in pœnitētiam, atq; impios

pios reseruaret) discipulis iterum cōgregatis, scripturæ sanctæ literas, id est prophetarum arcana patefecit, quæ antè, quàm pateretur, perspici nullo modo poterāt: quia ipsum, paßionemq; eius annuntiabant. Iccirco Moses, & ijdē ipsi prophetæ, legē, quæ Iudæis data erat, testamentum uocant: quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari testamētum potest, nec sciri quid in eo scriptum sit, quia clausum, & obsignatum est. Itaq; nisi CHRISTVS *mortē suscepisset: aperiri testamentum, id est reuelari, & intelligi mysterium* Dei *non potuisset. Verum scriptura omnis in duo testamenta diuisa est. Illud quod aduentum* Domini, *paßionēq; antecessit, id est lex, & prophetæ: uetus dicitur.* Ea *uero, quæ post resurrectionem eius scripta sunt, nouum testamentū nominatur. Iudæi ueteri utuntur, nos nouo: sed tamen diuersa non sunt, quia nouum ueteris adimpletio est, & in utroq; idē testator est* CHRISTVS, *qui pro nobis morte suscepta, nos hæredes regni æterni fecit, abdicato, & exhæredato populo Iudæorum, sicut Hieremias propheta testatur, cū loquitur talia:* Ecce *dies ueniunt dicit* Dominus, *& cōsummabo domui Israël, & domui Iuda testamentū nouū, non secundū testamentum, quod disposui patribus eorū, in die, qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Aegypti, quia ipsi nō perseuerauerūt in testamēto meo, & ego neglexi eos, dicit* Dominus. *Itē alio loco similiter ait:* Dereliqui *domū meā: dimisi hæreditatē meā in manus inimicorū eius.* Facta *est hæreditas mea mihi, sicut leo in sylua: dedit ipsa super me uocē suā, ideo odi eā. Cū sit hæreditas eius, cœleste regnū, non utiq; ipsam hæreditatē se dicit odisse, sed hæredes, qui aduersus eum ingrati, & impij extiterunt.* Facta *est, inquit, mihi hæreditas mea, sicut leo, id est præ-*

da, & deuoratio, factus sum hæredibus meis, qui me immolauerunt, sicut pecus. dedit super me uocē suam, id est, sententias aduersus me mortis, crucis'que dixerunt. Nam *quod superius ait, cōsummaturū se domui Iuda testamentum nouum, ostendit, uetus illud testamentum, quod per* Mosen *est datum, non fuisse perfectum: id autē, quod per* CHRISTVM *dari haberet, consummatum fore.* Domum *autem Iuda, &* Israël *non utiq; Iudæos significat, quos abdicauit, sed nos, qui ab eo conuocati ex gentibus, in illorum locum adoptione successimus, & appellamur filij* Iudæorum, *quod declarat Sibylla cum dicit:*

Ἰουδαίων μακάρων θεῖον γένος οὐρανιώνων.

Quod *autē futurū esset id genus,* Esaias *docet: apud quē pater summus ad filium loquitur, dicens:* Ego dominus Deus *uocaui te in iustitiā, & tenebo manū tuam, & confirmabo, & dedi te in testamentū generis mei, in lucē gentium, aperire oculos cæcorum, producere ex uinculis alligatos, & de domo carceris sedentes in tenebris.* Cum *igitur nos antea tanquā cæci, & tanquā carcere stultitiæ inclusi sederemus in tenebris, ignorantes* Deū *& ueritatem, illuminati ab eo sumus, qui nos testamēto suo adoptauit, & liberatos malis uinculis, atque in lucem sapientiæ productos, in hæreditatem regni cœlestis asciuit.*

De IESV ascensione, eaq; prædicta: & discipulorum prædicatione, & gestis.

CAP. XXI.

ORdinata *uero discipulis suis euangelica, ac nominis sui prædicatione, circūfudit se repēte nubes, eumq; in cœlum sustulit, quadragesimo post paßionē die, sicut* Daniel *fore ostēderat, dicēs:* Et ecce *in nubibus cœli ut filius hominis ueniens, usq; ad uetustum dierum peruenit.*

Discipuli

Diſcipuli uerò per prouincias diſperſi, fundamenta eccleſiæ ubiq; poſuerunt, faciẽtes & ipſi in nomine magiſtri Dei magna, et penè incredibilia miracula, quia diſcedẽs inſtruxerat eos uirtute, ac poteſtate, qua poſſet nouæ annunciationis ratio fundari, et cõfirmari: ſed & futura aperuit illis oĩa, quæ Petrus, et Paulus Romæ prædicauerunt, & ea prædicatio in memoriam ſcripta permãſit, in qua cũ multa alia mira, tum etiã hoc futurũ eſſe dixerũt, ut poſt breue tẽpus immitteret Deus regẽ, qui expugnaret Iudæos, & ciuitates eorũ ſolo adæquaret, ipſos autẽ fame, ſitiq; cõfectos obſideret. Tũ fore, ut corporibus ſuorumueſcerẽtur, & cõſumerẽt ſe inuicẽ. Poſtremo ut capti uenirẽt in manus hoſtium, & in cõſpectu ſuo uexari acerbiſsimè coniuges ſuas cernerent, uiolari, ac proſtitui uirgines, diripi pueros, allidi paruulos, oĩa deniq; igni, ferroq́; uaſtari, captiuos in perpetuũ terris ſuis exterminari, eò ꝙ exultauerint ſuper amantiſsimũ, & probatiſsimum Dei filium. Itaq; poſt illorũ obitũ, cũ eos Nero interemiſſet, Iudæorũ nomen, & gentẽ Veſpaſianus extinxit, fecitq́; omnia quæ illi futura prædixerant.

Argumẽta cõtra IESV incarnationẽ. CAP. XXII.

Confirmata ſunt (ut opinor) quæ falſa, et incredibilia putantur ab ijs, quos uera cœleſtiũ literarũ doctrina non imbuit: ſed tamẽ ut refellantur à nobis etiã illi, qui nimiũ non ſine malo ſuo ſapiunt, rebusq́; diuinis fidẽ detrahunt, argumentis quoq; illorũ coarguamus errorẽ, ut tandem aliquando peruideant ita fieri oportuiſſe, ſicut nos oſtendimus factum. Et tanquam apud bonos Iudices ſatis habeãt firmitatis uel teſtimonia ſine argumẽtis, uel argumẽta ſine teſtimonijs, nos tamẽ nõ contẽti alterutro ſumus, cum ſuppetat nobis utrunq;, ne cui peruerſe ingenioſo

nioso aut non intelligendi, aut contrà differendi locũ relinquamus. Negant fieri potuisse, ut naturæ immortali quicquã decederet. Negant deniq; Deo dignũ, ut homo fieri uellet, seq; infirmitate carnis oneraret, ut paßionibus, ut dolori, ut morti seipse subijceret: quasi non facile illi esset, ut citra corporis imbecillitatẽ se hominibus ostẽderet, eosq; iustitiam doceret (siquidẽ id uolebat) maiore autoritate ut profeßi Dei. Tũc enim cũctos fuisse præceptis cœlestibus parituros, si ad ea uirtus, ac potestas Dei præcipientis accederet. Cur igitur, aiunt, ad docendos homines non ut Deus uenit? Cur se tam humilem, imbecillemq; constituit, ut ab hominibus & contemni, & pœna affici posset? cur uim ab imbecillis, & mortalibus passus est? cur non manus hominũ aut uirtute repulit, aut diuinitate uitauit? cur nòn maiestatem suam sub ipsa saltẽ morte patefecit? sed ut inualidus in iudicium ductus est, ut nocens damnatus, ut mortalis occisus. Refutabo hæc diligenter, nec quenquam patiar errare. Illa enim magna, & mirabili ratione sunt facta, quæ quicunq; perceperit, non tantum mirari desinet, Deum ab hominibus esse cruciatum, uerum etiam facile peruidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa, quæ arguit, facta non essent.

De præcipiendo & agendo. CAP. XXIII.

Qvicunq; præcepta dat hominibus, ac uitã moresq; fingit aliorum, quæro, debeat'ne ipse facere, quæ præcipit, an non debeat? Si non fecerit, soluta præcepta sunt. Si enim bona sunt, quæ præcipiuntur, si uitam hominum in optimo statu collocant, non se debet ipse præceptor à numero, cœtuq; hominum segregare, inter quos agit: & ipsi eodẽ modo uiuendum est, quo docet esse uiuendũ. ne si aliter uixerit, ipse præceptis suis fidẽ detrahat, le

bat, leuioremq; doctrinã suam faciat, si re ipsa resoluat, quod uerbis nitatur astruere. Vnusquisq; enim, cum audit præcipientem, non uult imponi sibi necessitatẽ parendi, tanquam sibi ius libertatis adimatur. respondebit itaq; doctori hoc modo: Non possum facere quæ iubes, quoniã sunt impossibilia. Vetas me irasci, uetas cupere, uetas libidine cõmoueri, uetas dolorem, uetas mortem timere: sed hoc adeo cõtra naturã est, ut his affectibus animalia uniuersa subiecta sint: uel si adeo putas repugnari posse naturæ, tu ipse quæ præcipis, fac ut sciã, fieri posse. Cũ autem ipse nõ facias, quæ insolẽtia est, ut homini libero imponere uelis leges, quibus ipse nõ pareas? Prius disce, qui doces: et antequam mores aliorũ corrigas, tuos corrige. Quis neget iustam esse hanc responsionem? quin etiam in cõtemptũ ueniet huiusmodi doctor, et deludetur uicissim, quia uidebiur et ipse deludere. Quid ergo faciet ille præceptor, si hæc ei fuerint opposita? quomodo adimet excusationem cõtumacibus, nisi ut præsentibus factis doceat, possibilia se docere? Inde euenit, ut philosophorum præceptis nullus obtẽperet. Homines enim malunt exempla, quàm uerba: quia loqui facile est, præstare difficile. Vtinamq; tam multi bene facerent, quàm multi loquũtur bene. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abest ab ijs fides. Et si homines fuerint, cõtemnentur, ut leues: si Deus, opponetur ei excusatio fragilitatis humanæ. Superest, ut factis uerba firmẽtur, quod philosophi facere nequeũt. itaq; cũ ipsi præceptores uincantur affectibus, quos uinci prædicant oportere, neminem possunt ad uirtutem, quam falsò prædicant, erudire: ob eamq; causam putant, neminẽ adhuc perfectũ esse sapientẽ, id est, in quo summæ doctrinæ ac scientiæ summa uirtus, & perfecta iustitia cõsenserit.

quod

quod quidem uerum fuit. Nemo enim *post mundum conditum talis extitit, nisi Christus, qui & uerbo sapiētiam tradidit, & doctrinam præsenti uirtute firmauit.*

Euerſio eorũ argumentorũ. CAP. XXIIII.

AGe nũc cõſideremus, an doctor è cœlo miſſus, poßit non eſſe perfectus. Nõdum de hoc loquor, quem ueniſſe à Deo negant. Fingamus aliquem de cœlo eſſe mittendum: qui uitam hominũ, rudimentis uirtutis instituat, & ad iustitiam formet. Nemini dubium poteſt eſſe, quin is doctor, qui cœlitus mittitur, tam ſcientia ſit rerum omnium, quàm uirtute perfectus, ne nihil inter cœleſtē terrenumq; differat. Nã in homine interna, & propria doctrina eſſe nullo pacto poteſt. Nec enim mens terrenis uiſceribus incluſa, & tabe corporis impedita, aut comprehendere per ſe poteſt, aut capere ueritatem, niſi aliunde doceatur. Et ſi maxime poßit, ſummã tamē uirtutē capere nequeat, & omnibus uitijs reſiſtere, quorũ materia in uiſceribus cõtinetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus eſſe non poßit. At uerò cœleſtis, cui ſcientiam diuinitas, uirtutem immortalitas tribuit, in docendo quoq;, ſicut in cæteris, perfectus, & cõſummatus ſit neceſſe eſt. At id omnino fieri nõ poteſt, niſi mortale corpus aſſumat. cur autem fieri nõ poßit, ratio clara eſt. Nam ſi ueniat ad homines, ut Deus (ut omittã, quòd mortales oculi claritatē maieſtatis eius conſpicere, ac ſuſtinere nõ poſſunt) ipſe certè Deus uirtutem docere non poterit, quia expers corporis non faciet, quæ docebit: ac per hoc doctrina eius perfecta nõ erit. Alioqui ſi ſumma uirtus eſt, dolorē patienter pro iuſtitia, officioq; perferre: ſi uirtus eſt, mortē ipſam, & intentatam non metuere, & illatam fortiter ſuſtinere: debet ergo doctor ille perfectus, & docere iſta præcipiendo

piendo,& confirmare faciẽdo: quia qui dat præcepta uiuendi, amputare debet omnium excusationum uias, ut imponat hominibus parendi neceßitatẽ, nõ ui aliqua, sed pudore: & tamen libertatẽ relinquat, ut & præmiũ sit constitutum parentibus, quia poterant nõ parere, si uellent. & nõ parentibus pœna, quia poterant parere, si uellent. Quomodo ergo poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet, faciat quæ docet, & sit quasi præuius, & manum porrigat secuturo? Quẽadmodũ autẽ poteſt facere quæ docet, si non sit similis ei quẽ docet? nam si nulli subiectus sit paßioni, poteſt ei docenti homo sic respondere: Volo equidẽ nõ peccare, sed uincor: indutus sum enim carne fragili, & imbecilla: hæc eſt, quæ concupiscit, quæ irascitur, quæ dolet, quæ mori timet. Itaq; ducor inuitus, & pecco, nõ quia uolo, sed quia cogor. Sentio me & ipse peccare, sed neceßitas fragilitatis impellit: cui repugnare nõ possum. Quid ad hæc respõdebit præceptor ille iustitiæ? quomodo refutabit, ac redarguet hominẽ, qui delictis suis excusationẽ carnis obtendet, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut oſtẽdat, etiã carnem posse capere uirtutẽ? Contumacia enim redargui nõ poteſt, nisi exemplo. Nã habere nõ possunt, quæ doceas, firmitatem, nisi ea prior feceris: quia natura hominũ procliuis in uitia, uideri uult nõ modo cum uenia, sed etiã cum ratione peccare. Oportet magiſtrũ, doctoremq; uirtutis, hominũ simillimũ fieri, ut uincendo peccatum, doceat hominẽ, uinci ab eo posse peccatum. Si uero sit immortalis, exemplũ proponere homini nullo modo poteſt. Exiſtet enim cõſtans aliquis, ac dicet, Tu quidẽ nõ peccas, quia liber es ab hoc corpore: nõ concupiscis, q̃a immortali nihil eſt necessariũ. Mihi uero multis rebus opus eſt, ut tuear hanc uitam. Mortẽ non times,

quia

quia ualere in te nō potest. Dolorem cōtemnis, quia nullam uim pati potes. At ego mortalis utrunq; timeo, quia cruciatus mihi grauißimos inferūt, quos tolerare carnis infirmitas non potest. Doctor itaq; uirtutis etiã hanc excusationem debuit hominibus auferre, ne quis, quòd peccat, necessitati potius ascribat, quàm culpæ suæ. Ergo ut perfectus esse poßit, nihil ei debet opponi ab eo, qui docendus est: ut si forte dixerit, impoßibilia præcipit, respōdeat, ecce ipse facio. At ego carne indutus sum, cuius est peccare propriū. Et ego eandem carnem gero, & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est, quia aliter nō potest in hoc corpore. Ecce et mihi corpus est, & tamen pugno contra omnem cupiditatē. Nō possum pro iustitia nec dolorem ferre, nec mortē, quia fragilis sum. Ecce & in me dolor, ac mors habet potestatem, & ea ipsa, quæ times, uinco: ut uictorē te faciã doloris, ac mortis. Prior uado per ea, quæ sustineri nō posse, prætendis: si præcipientē sequi nō potes, sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio, & fateri hominē necesse est sua culpa iniustum esse, qui doctorem uirtutis, & eundem ducem non sequatur. Vides ergo quanto perfectior sit mortalis doctor, quia dux esse mortali potest, quàm immortalis, quia patientiã docere non potest, qui subiectus paßionibus non est. Nec hoc tamen eò pertinet, ut hominē Deo præferam, sed ut ostendam, neq; hominē perfecta doctrina esse posse, nisi sit idē Deus, ut autoritate cœlesti neceßitatē parēdi hominibus imponat: neq; Deum, nisi mortali corpore induatur, ut præcepta sua factis adimplendo, cæteros parēdi neceßitate cōstringat. Liquidò ergo apparet, eū, qui uitæ dux & iustitiæ sit magister, corporalē esse oportere; nec aliter fieri

fieri posse, ut sit illius plena & perfecta doctrina, habeatq; radicem, & fundamentũ, stabilisq; apud homines, ac fixa permaneat. ipsum autem subire carnis, ac corporis imbecillitatem, uirtutemq; in se recipere, cuius doctor est, ut eam simul & uerbis doceat, & factis. Item, subiectum esse morti, & paßionibus cunctis, quoniam & in paßione toleranda, & in morte subeunda, uirtutis officia uersantur, quæ omnia (ut dixi) consummatus doctor perferre debet, ut doceat posse perferri.

De IESV aduentu, & carne, & spiritu. CAP. XXV.

D*Iscant igitur homines, & intelligant, quare* Deus *summus, cũ legatũ, ac nuntium suũ mitteret, ad erudiendã præceptis iustitiæ suæ mortalitatẽ, mortali uoluerit eum carne indui, & cruciatu affici, & morte multari.* Nam *cum iustitia nulla esset in terra, doctorẽ misit, quasi uiuam legem, ut nomen, ac templũ nouum cõderet, ut uerum, ac pium cultum per omnẽ terram uerbis, & exẽplo seminaret. Sed tamen, ut certum esset, à* Deo *missum, non ita illum nasci oportuit, sicut homo nascitur, ex mortali utroq; cõcretus: sed ut appareret, etiã in homine illũ esse cœlestem, creatus est sine opera genitoris.* Habebat *enim specialem patrẽ* Deum. *& sicut pater spiritus eius* Deus *sine matre, ita mater corporis eius uirgo sine patre.* Fuit *igitur &* Deus, *& homo, inter* Deum, *atq; hominem medius cõstitutus.* Vnde *illũ* Græci μεσίτην *uocant, ut hominem perducere ad* Deum *posset, id est, ad immortalitatẽ: quia si* Deus *tantum fuisset (ut suprà dictum est) exempla uirtutis homini præbere non posset: si homo tantum, non posset homines ad iustitiam cogere, nisi autoritas, ac uirtus homine maior accederet.* Etenim *cũ constet homo ex*

carne,& ſpiritu,& oporteat ſpiritum iuſtitiæ operibus emereri,ut fiat æternus:caro, quoniã terrena eſt, ideoq́; mortalis, copulatũ ſibi ſpiritum trahit ſecum, & ab immortalitate ducit ad mortẽ. Ergo *ſpiritus carnis expers, dux eſſe homini ad immortalitatem nullo pacto poterat, quoniam caro impedit ſpiritum, quò minus* Deum *ſequatur.*Eſt *enim fragilis,& ſubiecta peccato: peccatum autem pabulum mortis eſt.* Itaq; *iccirco mediator aduenit, id eſt,*Deus *in carne, ut caro eũ ſequi poſſet, & eriperet morti hominem,cuius eſt dominatio in carne.Ideo carne ſe induit,ut deſyderijs carnis edomitis,doceret,nõ neceſſitatis eſſe peccare,ſed propoſiti,ac uoluntatis.*Vna *enim nobis,& magna,& præcipua cum carne luctatio eſt,cuius infinitæ cupiditates premũt animam, nec dominũ retinere patiũtur,ſed eam uoluptatibus,& illecebris ſuauibus mancipatã,morte afficiũt ſempiterna.*Quibus *ut repugnare poſſemus,*Deus *nobis uiam ſuperãdæ carnis & aperuit,& oſtẽdit.*Quæ *uirtus perfecta,& omnibus numeris abſoluta,coronam uincentibus, & mercedem expetendæ nobis immortalitatis impertit.*

De cruce IESV, & cæteris tormentis. CAP. XXVI.

D*Ixi de humilitate, & fragilitate, & paßione, cur hæc* Deus *ſubire maluerit: nunc ipſius crucis ratio reddẽda eſt,& uis enarrãda.* Quid *ſummus pater à principio diſpoſuerit, & quemadmodum cuncta, quæ geſta ſunt,ordinarit, non tantum diuinatio prophetarum,quæ in* Chriſtum *uera præceßit,ſed etiam ratio ipſius paßionis docet.*Quæcunq; *enim paſſus eſt, non fuerunt inania, ſed habuerunt figuram, & ſignificantiam magnam, ſicut etiam diuina illa opera,quæ fecit:quorum uis,& potentia*

tentia ualebat quidem in præsens, sed declarabat aliquid in futurũ. Aperuit cæcorũ lumina cœlestis uirtus, & lucem nõ uidentibus reddidit. Et hoc facto significabat fore, ut conuersus ad gentes, quæ Deum nesciebant, insipientiũ pectora illuminaret luce sapientiæ, & ad ueritatem contemplandã oculos cordis aperiret. Vere enim cæci sunt, qui cœlestia non uidentes, & tenebris ignorantiæ circunfusi, terrena, & fragilia uenerantur. Patefecit aures surdorum. Nõ utiq; hactenus uis illa cœlestis operata est: sed declarabat breui fore, ut qui erant ueritatis expertes, & audirent, & intelligerent diuinas Dei uoces. Vere enim surdos dixeris, qui cœlestia, & uera, & facienda non audiunt. Mutorũ linguas in eloquium soluit: admirabilis etiam cum fieret, potẽtia: sed inerat huic uirtuti alia significatio, quæ ostẽderet, mox futurum, ut rerum cœlestium nuper ignari, percepta sapientiæ disciplina, de Deo, & ueritate differerent. Nam qui rationem diuinitatis ignorat, is uere elinguis, & mutus est, licet omnium disertißimus. Lingua enim cum uerum loqui cœperit, id est, uirtutem, maiestatemq́; Dei singularis interpretari, tum demum officio naturæ suæ fungitur. quãdiu autem falsa loquitur, in usu suo nõ est: & ideo infans sit, necesse est, qui diuina proloqui non potest. Pedes quoq; claudorũ ad officiũ gradiendi reformauit. Laudabilis diuini operis fortitudo: sed figura id continebat: quòd cohibitis erroribus uitæ secularis ac deuiæ, iter ueritatis aperiretur, per quod graderẽtur homines ad Dei gratiã consequendã. Is enim uere claudus existimãdus est, qui caligine, ac tenebris insipiẽtiæ implicatus, et quò tẽdat ignarus, offensilibus, & caducis greßibus per uiã mortis incedit. Item labes, & maculas inquinatorũ corporũ repur-

gauit, non exigua immortalis potentiæ opera. uerum id portēdebat hæc uis, quòd peccatorū labibus, ac uitiorū maculis inquinatos, doctrina eius purificatura esset, eruditione iustitiæ. Leprosi enim uere, atq; elephātici debēt haberi, quos uel infinitæ cupiditates ad scelera, uel insatiabiles uoluptates ad flagitia cōpellunt, & dedecorum maculis inustos, labe afficiunt sempiterna. Iacentia mortuorū corpora erexit, eosq; nominibus suis inclamatos à morte reuocauit. Quid cōgruētius Deo? Quid miraculo dignius omniū seculorū, quàm decursam uitā resignasse, cōpletisq; hominū temporibus tempora adiecisse, arcana mortis reuelasse? Sed hæc inenarrabilis potestas, imago uirtutis maioris fuit, quæ demonstrabat, tantā uim habituram esse doctrinā suā, ut gentes in orbe toto, quæ alienæ à Deo, subiectæ morti fuerunt, cognitione ueri luminis animatæ, ad immortalitatis præmia peruenirent. Eos enim recte mortuos existimaueris, qui datorē uitæ Deū nescientes, atq; animas suas à cœlo in terrā deprimētes, in laqueos æternæ mortis incurrunt. Quæ igitur tum faciebat in præsens, imagines erant futurorum. quæ illæsis, affectisq; corporibus adhibebat, ea spiritalium figurā gerebant, ut et in præsenti, uirtutis nobis non terrena opera monstraret, & in futurū, potestatē cœlestis suæ maiestatis ostenderet: Ergo sicut opera eius significantiam quoq; maioris potestatis habuerunt, ita etiam paßio non simplex, nec superuacua, nec fortuita præceßit. Sed ut illa, quæ fecit, magnā uirtutem, ac potestatē doctrinæ eius significabāt, sic ea, quæ passus est, odio futurā esse sapientiam nunciabant. aceti enim potus, ac fellis cibus, acerbitates, & amaritudines, in hac uita, sectatoribus ueritatis pollicebatur. Et quanquam paßio ipsa per se acerba, &

amara

amara, specimen nobis futurorũ tormẽtorum dabat, quæ moratibus in hoc seculo, uirtus ipsa proponit: tamẽ illius modi potus, & cibus, in os doctoris nostri ueniens, pressurarum nobis ac laborũ, & miseriarum præbebat exemplum. Quæ omnia tolerare, ac perpeti necesse est eos, qui ueritatem sequuntur, quoniam ueritas acerba est, & inuisa omnibus, qui uirtutis expertes, uitam suam mortiferis uoluptatibus dedunt. Nam corona spinea, capiti eius imposita, id declarabat, fore, ut diuinam sibi plebem de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur, circũstans in orbem populus. Nos autem qui ante cognitionem Dei fuimus iniusti, spinæ, id est, mali, & nocentes eramus, ignorantes, quid esset bonum, & à iustitiæ notione, atq; operibus alieni, omnia scelere, ac libidine polluebamus. Electi ergo ex dumis, & sentibus sanctũ Dei caput cingimus, quia conuocati ab ipso, & circunfusi undiq; ad eum, magistro ac doctori Deo aßistimus, regemq; illum mundi, & omnium uiuentium dominũ coronamus. Quòd uerò ad crucẽ spectat, magna in ea uis, ac ratio est, quam nunc conabor ostendere. Deus nanque (sicut superius exposui) cum statuisset hominem liberare, magistrum uirtutis legauit in terram, qui & præceptis salutaribus formaret homines ad innocentiã, & operibus, factisq; præsentibus, iustitiæ uiam panderet, qua gradiens homo, & doctorem suum sequens, ad uitam æternam perueniret. Is igitur corporatus est, & ueste carnis indutus, ut homini, ad quem docendum uenerat, uirtutis & exempla, & incitamenta præberet. Sed cum in omnibus uitæ officijs, iustitiæ specimen præbuisset, ut doloris quoq; patientiam, mortisq; contemptũ, quibus perfecta, & consummata fit uirtus, traderet homini, uenit in manus impiæ nationis,

eum & uitare potuisset, scientia futuri, quam gerebat, & repellere eadem uirtute, qua mirabilia faciebat. Susti *nuit ergo cruciatus, & uerbera, & spinas.* Postremo *etiã mortem suscipere non recusauit, ut homo illo duce subactam, & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet. Cur autem summus pater id potißimum genus mortis elegerit, quo affici eũ sineret, hæc ratio est.* Dicat *enim fortasse aliquis, cur, si* Deus *fuit, & mori uoluit, non saltem honesto aliquo mortis genere affectus est? cur potißimum cruce? cur infami genere supplicij? quod etiam homine libero, quamuis nocente uideatur indignum.* Pri*mum quòd is, qui humilis aduenerat, ut humilibus, et infimis opem ferret, & omnibus spem salutis ostẽderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles, & infimi solent, nequis esset omnino, qui eum non posset imitari.* Deinde, *ut integrum corpus eius conseruaretur, quem die tertio resurgere ab inferis oportebat.* Nec *enim hoc cuiquã ignorandum est, quòd ipse antè de sua paßione prædicãs, etiã id notum fecerit, habere se potestatem, cum uellet, deponendi spiritum, & resumendi. Suffixus itaq; cum spiritũ sponte deposuisset, necessarium carnifices nõ putauerũt, ossa eius suffringere (sicut mos eorũ ferebat) sed tantũmodo latus eius perforauerunt. Sic integrum corpus patibulo detractum est, & sepulchro diligenter inclusum.* Q*uæ omnia iccirco facta sunt, ne læsum, ac diminutum corpus ad resurgendum inhabile redderetur.* Illa *quoq; præcipua fuit causa, cur* Deus *crucem maluerit, quòd illa exaltari eum fuit necesse, & omnibus gentibus paßionẽ* Dei *notescere.* Nam *quoniã is, qui patibulo suspenditur, & cõspicuus est omnibus, & cæteris altior, crux potius electa est, quæ significaret illum tam conspicuum, tamq;*

sublimem

ſublimem futurũ,ut ad eum cognoſcendũ,pariter & colendũ,cunctæ nationes ex omni orbe cõcurrerẽt. Deniq; *nulla gens tam inhumana eſt, nulla regio tam remota, cui aut paßio eius,aut ſublimitas maieſtatis ignota ſit.* Extendit *ergo in paßione manus ſuas, orbemq; dimenſus eſt,ut iam tũc oſtẽderet,ab ortu ſolis, uſq; ad occaſum,magnũ populũ ex omnibus linguis,& tribubus congregatũ,ſub alas ſuas eſſe uenturũ,ſignumq; illud maximũ, atq; ſublime,frõtibus ſuis ſuſcepturũ.Cuius rei figurã* Iudæi *etiam nunc exhibent,cũ limina ſua de cruore agni notant.*Deus *enim percuſſurus* Aegyptios, *ut ab ea plaga immunes faceret* Hebræos,*præceperat his,ut agnũ candidũ,ſine macula immolarent,ac ſignũ liminibus ſuis de ſanguine eius imponerẽt.* Itaq; *cũ* Aegyptiorũ *primogeniti una nocte interiſſent,*Hebræi *ſoli,ſigno ſanguinis tuti fuerunt:non quia cruor pecudis tantã in ſe uim gerebat,ut hominibus ſaluti eſſet,ſed imago fuerat rerum futurarũ.*Nam *agnus cãdidus,ſine macula,*Chriſtus *fuit,id eſt,innocens,& iuſtus,& ſanctus, qui ab eiſdẽ* Iudæis *immolatus,ſaluti eſt omnibus,qui ſignũ ſanguinis,id eſt, crucis, qua ſanguinẽ fudit,in ſua fronte cõſcripſerint.*Frons *enim ſummũ limẽ eſt hominis,& lignũ ſanguine delibutũ, crucis ſignificatio eſt.*Deniq; *immolatio pecudis ab ijs ipſis,qui faciunt, paſcha nominatur,* ἀπὸ τοῦ πάσχειν, *quia paßionis figura eſt,quã* Deus *præſcius futurorũ,tradidit per* Moſen *populo ſuo celebrandã. Sed tũ figura ualuit in præſenti ad depellẽdũ periculũ,ut appareret: quãtũ ueritas ipſa ualitura ſit,ad plebẽ* Dei *protegẽdã,in extremà totius orbis neceßitate.* Quomodo *autẽ, uel in qua plaga tuti omnes ſint futuri,qui ſignũ hoc ueri,& diuini ſanguinis in ſummo corporis ſui notauerint,in nouißimo libro docebo.*

De crucis uirtute, & de dæmonibus.

CAP. XXVII.

NVnc satis est, huius signi potentiã, quãtùm ualeat, exponere. Quãto terrori sit dæmonibus hoc signũ, sciet, qui uiderit, quatenus adiurati per Christũ, de corporibus, quæ obsederint, fugiant. Nã sicut ipse, cum inter homines ageret, uniuersos dæmones uerbo fugabat, hominũq; mẽtes emotas, & malis incursibus furiatas, in sensus pristinos reponebat: ita nunc sectatores eius, eosdem spiritus inquinatos, de hominibus, et nomine magistri sui, et signo paßionis excludũt. Cuius rei nõ difficilis est probatio. Nã cũ Dijs suis immolãt, si aßistat aliquis signatã frontẽ gerẽs, sacra nullo modo litant. Nec respõsa potest cõsultus reddere uates. Et hæc sæpe causa præcipua iustitiam persequẽdi, malis regibus fuit. Cũ enim quidã ministrorũ nostri sacrificãtibus dominis aßisterent, imposito frõtibus signo, Deos illorũ fugauerũt, ne possent in uisceribus hostiarũ futura depingere. Quod cum intelligerẽt aruspices, instigãtibus ijsdẽ dæmonibus, qbus prosecrãt, conquerẽtes, profanos homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorẽ, ut expurgarẽt Dei templũ, seq; uero sacrilegio cõtaminarent, quod grauißimis persequẽtium pœnis expiaretur. Nec tamẽ ex hoc ipso cæci homines intelligere possunt, aut hãc esse uerã religionẽ, cui ad uincendũ tãta uis inest, aut illã falsam, quæ subsistere, aut congredi non potest. Sed aiunt, hoc Deos non metu, uerũ odio facere. quasi quisquã poßit odisse nisi eũ, qui aut noceat, aut poßit nocere. imò uero cõgruens maiestati fuit, ut eos, quos oderant, præsentibus pœnis afficerẽt potius, quàm fugerẽt. Sed quoniã neq; accedere ad eos possunt, in qbus cœlestẽ notã uiderint, nec ijs nocere, quos signũ

immor

immortale munierit, tanquam inexpugnabilis murus, lacessunt eos per homines, & manibus persequūtur alienis, quos profecto si esse cōfitētur, uicimus. Necesse est enim uerā esse hanc religionē, quæ & rationē dæmonū nouit, & astutiam intelligit, & uim retūdit, & eos spiritalibus armis domitos, ac subactos, cedere sibi cogit. Si negāt, testimonijs poëtarum, ac philosophorū refellētur. Quòd si esse, & malos esse, inficias non eunt, quid superest, nisi ut alios dicāt esse Deos, alios dæmones? Exponāt igitur nobis differētias generis utriusq;, ut sciamus quid colendū, quid execrandū sit. Habeant'ne inter se aliquod consortium, an uero inimici sint. Si sunt aliqua necesßitudine copulati, quatenus eos discernemus? aut quomodo utriusq; generis honorem, cultumq́; miscebimus? Si autē sunt inimici, cur aut dæmones Deos non timent, aut dij dæmones fugare nō possunt? Ecce aliquis instinctu dæmonis percitus demētit, effertur, insanit. ducamus hūc in Iouis optimi maximi templū, uel, quia sanare homines Iupiter nescit, in Aesculapij, uel Apollinis fanū. Iubeat utriuslibet sacerdos, Dei sui nomine, ut nocēs ille spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur uis Deorum est, si subiectos sibi dæmonas nō habēt? At uero ijdē dæmones adiurati per nomē Dei ueri, protinus fugiūt. Quæ ratio est, ut Christū timeant, Iouem autē non timeāt, nisi quòd ijdem sunt dæmones, quos uulgus Deos esse opinatur? Deniq; si cōstituatur in medio & is, quem cōstat incursum dæmonis perpeti, & Delphici Apollinis uates, eodē modo Dei nomen horrebūt, & tā celeriter excedet de uate suo Apollo, quàm ex homine spiritus ille dæmoniacus, & adiurato, fugatoq́; Deo suo, uates in perpetuū cōticescet. Ergo ijdē sunt dæmones, quos fatētur execrā-

dos esse, ijdē dij, quibus supplicant. Si nobis credendū esse nō putant, credant Homero, *qui summū illum* Iouem *dæmonibus aggregauit, sed & alijs poëtis, ac philosophis, qui eosdē modo dæmonas, modo* Deos *nuncupant, quorū alterū uerum, alterū falsum est.* Illi *enim nequißimi spiritus, ubi adiurātur, ibi se dæmonas confitentur: ubi coluntur, ibi se* Deos *mētiuntur, ut errores hominibus immittant, & auocēt à ueri* Dei *notione, per quā solam potest mors æterna uitari.* Iidē *sunt, qui deijciēdi hominis causa, uarios sibi cultus, per diuersa regionum condiderūt, mentitis tamen, assumptisq; nominibus, ut fallerēt.* Nam *quia diuinitatem per seipsos affectare non poterant, asciuerūt sibi nomina potentiū regum, sub quorum titulis honores sibi* Deorum *uendicarent.* Qui *error discuti potest, & in lucē ueritatis protrahi.* Nam *si quis studet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia est ciere ab inferis animas.* Euocent Iouem, Neptunū, Vulcanum, Mercurium, Apollinē, *patremq; omniū* Saturnū. Respondebunt *ab inferis omnes, & interrogati loquētur, & de se ac* Deo *fatebuntur.* Post *hæc euocent* Christum, *non aderit, nō apparebit, quia non amplius quàm biduo apud inferos fuit.* Quid *hac probatione certius proferri potest?* Ego *uero non dubito, quin ad ueritatem* Trismegistus *hac aliqua ratione peruenerit, qui de* Deo *patre omnia, de filio locutus est multa, quæ diuinis continentur arcanis.*

De spe, & uera religione, & superstitione. CAP. XXVIII.

QVæ *cùm ita se habeant, ut ostendimus, apparet, nullam aliam spem uitæ, homini esse propositam, nisi ut abiectis uanitatibus, & errore miserabili,* Deū *cognoscat, &* Deo *seruiat, nisi huic temporali renuntiet uitæ*

nitæ,ac se rudimẽtis iustitiæ ad cultũ ueræ religionis instituat. Hac enim conditione gignimur, ut generanti nos Deo, iusta, et debita obsequia præbeamus, hũc solũ nouerimus, hũc sequamur. Hoc uinculo pietatis, obstricti deo & religati sumus, unde ipsa religio nomẽ accepit, nõ ut Cicero interpretatus est, à relegẽdo, qui in lib. de Natura Deorũ secũdo dicit ita: Nõ enim philosophi solũ, uerum etiã maiores nostri superstitionẽ à religiõe separauerũt. Nã qui totos dies precabãtur, & immolabãt, ut sui sibi liberi superstites essent, superstitiosi sunt appellati. Qui autẽ omnia, quæ ad cultũ Deorũ pertinerẽt, retractarẽt, & tanquã relegerent, ij dicti sunt religiosi ex religendo, tanquã ex eligendo elegãtes, & ex deligendo diligẽtes, intelligendo intelligentes. His enim omnibus inest uis legẽdi, eadẽ, quæ in religioso. ita factũ est in superstitioso, & religioso, alterũ uitij nomen, alterum laudis. Hæc interpretatio quàm inepta sit, ex re ipsa licet noscere. Nam si in ijsdem dijs colendis & superstitio, & religio uersatur, exigua, uel potius nulla distantia est. Quid enim mihi afferet causæ, cur precari pro salute filiorũ semel religiosi, & idẽ decies facere, superstitiosi esse hominis arbitretur? Si enim semel facere optimũ est, quanto magis sæpius? Si hora prima, ergo et tota die. Si una hostia placabilis, placabiliores utiq; hostiæ plures, quia multiplicata obsequia demerẽtur potius, quàm offendũt. Nõ enim nobis odiosi uidẽtur ij famuli, q assidui, et frequẽtes ad obsequiũ fuerint, sed magis chari. Cur igitur sit in culpa, et nomen reprehensibile suscipiat, qui aut filios suos magis diligit, aut Deos satis honorat, laudetur autẽ qui minus? Quod argumentum etiam ex contrario ualet. Si enim totos dies precari, & immolare criminis est, ergo & semel

mel. Si superstites filios subinde optare, uitiosum est, superstitiosus igitur et ille, qui etiã raro id optauerit. Aut cur uitij nomen sit ex eo tractum, quo nihil honestius, nihil iustius optari potest? Nam quòd ait, religiosos à relegendo appellatos, qui retractent ea diligenter, quæ ad cultum Deorum pertineant: cur ergo illi, qui hoc sæpe in die faciant, religiosorũ nomen amittant, cum multo utiq; diligẽtius ex assiduitate ipsa relegãt ea, quibus Dij colũtur? Quid ergo est? Nimirũ religio ueri cultus est, superstitio falsi. Et omnino quid colas, interest, non quẽadmodum colas, aut quid precere. Sed quia Deorũ cultores religiosos se putant, cum sint superstitiosi: nec religionem possunt à superstitione discernere, nec significantiã nominũ exprimere. Diximus nomẽ religionis à uinculo pietatis esse deductum, quòd hominem sibi Deus religauerit, & pietate cõstrinxerit: quia seruire nos ei, ut domino, et obsequi, ut patri, necesse est. melius ergo id nomẽ Lucretius interpretatus est, qui ait, religionum se nodos exoluere. Superstitiosi autẽ uocantur, non qui filios suos superstites optant (omnes enim optamus) sed aut ij, qui superstitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus suis superstites, celebrant imagines eorũ domi, tanquam Deos penates. Nam qui nouos sibi ritus assumebant, ut in Deorum uicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlũ receptos putabant, hos superstitiosos uocabant. Eos uerò, qui publicos, & antiquos Deos colerent, religiosos nominabant. Vnde Vergilius:

Vana superstitio, ueterumq; ignara Deorum.

Sed cum ueteres quoque Deos inueniamus eodem modo consecratos esse post obitum, superstitiosi ergo qui multos ac falsos Deos colunt. Nos autem religiosi, qui

uni

uni, & uero Deo supplicamus.

De religione Christiana, & de IESV cum patre coniunctione. CAP. XXIX.

FOrtasse quærat aliquis, quomodo, cum Deũ nos unũ colere dicamus, duos tamen esse asseueremus, Deum patrem, & Deum filium, quæ asseueratio plerosq; in maximum impingit errorẽ. Quibus cum probabilia uideantur esse, quæ dicimus, in hoc uno labare nos arbitrantur, quòd & æternũ, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate iam diximus; nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deũ patrem, & Deum filium, nõ diuersum dicimus, nec utrunq; secernimus, quia nec pater sine filio esse potest, nec filius à patre secerni: siquidẽ nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filiũ faciat, & filius patrẽ, una utriq; mens, unus spiritus, una substantia est. sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquã defluens ex eo riuus. ille tanquam sol, hic quasi radius à sole porrectus. qui quoniã summo patri & fidelis, et charus est, non separatur: sicut nec riuus à fonte, nec radius à sole, quia et aqua fontis in riuo est, et solis lumen in radio. æque neque uox ab ore seiungi, nec uirtus, aut manus à corpore diuelli potest. Cum igitur à prophetis idem manus Dei, & uirtus, & sermo dicatur, utiq; nulla discretio est, quia et lingua sermonis ministra est, & manus in qua est uirtus, indiuiduæ sunt corporis portiones. Propiore uti exemplo libet. Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen sit in domo, et manu patris, licet ei nomen domini, potestatemq; concedat, ciuili tamen iure & domus una, & unus dominus nominatur. Sic hic mundus, una Dei domus est: & filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus est. quia

& unus

& unus tanquã duo, & duo tanquã unus. Neq; *id mirum, cũ & filius sit in patre, quia pater diligit filiũ, & pater in filio, quia uolũtati patris fideliter paret, nec unquã fa=ciat, aut fecerit, nisi quod pater aut uoluit, aut iußit.* De=*niq; unũ* Deũ *esse tam patrẽ q̃ filium,* Esaias *in illo exem plo, quod superius posuimus, ostẽdit, cũ diceret:* Adora=*bunt te, & in te precabũtur, quoniã in te* Deus *est, et nõ est alius* Deus *præter te. Sed et alio loco similiter ait:* Sic *dicit* Deus *rex* Israël, *& qui eruit eũ* Deus *æternus. ego primus, & ego nouißimus, & præter me nemo est* Deus. Cũ *duas personas proposuisset* Dei *regis, id est,* Christi, *&* Dei *patris, qui cum post paßionẽ ab inferis excitauit, sicut ostẽdisse diximus* Oseã *prophetã, qui ait,* Et *de ma nu inferorũ eruam eũ: tamẽ ad utranq; personã referens, intulit, & præter me nõ est* Deus: *cũ possèt dicere præter nos. sed fas non erat plurali numero, separationem tantæ neceßitudinis fieri.* Vnus *est enim solus, liber,* Deus *sum=mus, carens origine, quia ipse est origo rerũ, & in eo si=mul & filius & omnia continentur.* Quapropter *cum mens, & uoluntas alterius in altero sit, uel potius una, in utroq; merito unus* Deus *uterq; appellatur, quia q̃cquid est in patre, ad filium transfluit, & quicquid in filio, à patre descẽdit.* Nõ *potest igitur ille summus, ac singula=ris* Deus *nisi per filiũ coli. qui solum patrẽ se colere pu=tat, sicut filiũ non colit, ita ne patrẽ quidẽ.* Qui *autem fi=lium suscipit, & nomen eius gerit, is uerò cum filio simul & patrem colit, quoniam legatus, & nuncius, & sacer=dos summi patris est filius.* Hic *templi maximi ianua est, hic lucis uia, hic dux salutis, hic hostium uitæ.*

De hæresibus, & superstitionibus: deq́ ijs uitandis, CAP. XXX.

Sed

SEd quoniã multæ hæreses extiterũt, & instinctibus dæmonum, populus Dei scissus est, determinanda est nobis ueritas breuiter, & in suo proprio domicilio collocanda, ut siquis aquam uitæ cupiet haurire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent uenam, sed uberrimũ Dei nouerit fontẽ, quo irrigatus, perenni luce potiatur. Ante omnia scire nos conuenit, & ipsum, & legatos eius prædixisse, quòd plurimæ sectæ, & hæreses haberẽt existere, quæ concordiam sancti corporis rumperent: ac monuisse, ut summa prudentia caueremus, nequando in laqueos, & fraudes illius aduersarij nostri, cum quo nos Deus luctari uoluit, incideremus. Tum dedisse certa mandata, quæ in perpetuũ custodire deberemus. Quorum plerique immemores; deserto itinere cœlesti, uias sibi deuias per anfractus, & præcipitia condiderunt, per quas partem plebis incautam, & simplicem, ad tenebras, mortẽq; deducerent. Quod quatenus acciderit, exponam. Fuerũt quidam nostrorum uel minus stabilita fide, uel minus docti, uel minus cauti, qui dißidiũ facerent unitatis, & ecclesiam dißiparent. Sed ij, quorũ fides fuit lubrica, cum Deũ nosse se, & colere simularent, augendis opibus, & honori studentes, affectabãt maximũ sacerdotium, & à potioribus uicti, secedere cum suffragatoribus suis maluerũt, quàm eos ferre præpositos, quibus cõcupierant ipsi antè præponi. Quidã uero nõ satis cœlestibus literis eruditi, cũ ueritatis accusatoribus respõdere nõ possent, obijcientibus uel impoßibile, uel incongruens esse, ut Deus in uterum se mulieris includeret, nec cœlestem illam maiestatẽ ad tantã infirmitatẽ potuisse deduci, ut hominibus cõtemptui, derisui, cõtumeliæ, & ludibrio esset, postremo etiã cruciamẽta perferret, atq; execrabili patibulo figeretur:

quæ

quæ omnia cum neq; ingenio, nec doctrina defendere, ac refutare possent (nec enim uim, rationemq́; penitus peruidebāt) deprauati sunt ab itinere recto, & cœlestes literas corruperūt, ut nouā sibi doctrinā sine ulla radice, ac stabilitate cōponerent. Nōnulli autem falsorū prophetarum uaticinio illecti, de quibus & ueri prophetæ, & ipse prædixerat, exciderunt à doctrina Dei, *& traditionem uerā reliquerūt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas prospicere, & cauere debuerāt, diuinū nomē & cultum per imprudentiā perdiderūt. Cum enim* Phryges, *aut* Nouatiani, *aut* Valētiniani, *aut* Marcionitæ, *aut* Anthropiani, *aut* Arriani, *seu quilibet alij nominantur,* Christiani *esse desierunt, qui* Christi *nomine amisso, humana, & externa uocabula induerunt: Sola igitur catholica ecclesia est, quæ uerū cultū retinet. Hic est fons ueritatis, hoc est domiciliū fidei, hoc tēplum* Dei: *quò si quis nō intrauerit, uel à quo si quis exiuerit, à spe uitæ, ac salutis æternæ alienus est. Neminē sibi oportet pertinaci cōcertatione blandiri. Agitur enim de uita, & salute. cui nisi caute, ac diligēter cōsulatur, amissa & extincta erit. Sed tamen quia singuli quiq; cœtus hæreticorum, se potissimū* Christianos, *& suam esse catholicā ecclesiā putant, sciēdum est, illam esse uerā, in qua est cōfeßio, & pœnitētia, quæ peccata, & uulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, ne quis errorē fugere cupiens, maiori impliretur errore, dum penetrale ueritatis ignorat. Postea plenius, & uerius contra omnes mendaciorum sectas proprio, separatóque opere pugnabimus. Sequitur, ut, quoniam satis de religione uera, & sapientia locuti sumus, in proximo libro de iustitia disseramus.*

L. COEL.

L. COELII

LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INstitutionum, aduersus Genteis, Liber Quintus, De Iustitia, ad Constantinum Imperatorem.

De iudicando, pertinacia perfidorũ, eloquentia, & ueritate. CAP. I.

ON est apud me dubium, Constantine Imperator Max. quin hoc opus nostrũ, quo singularis ille rerum conditor, & huius immensi rector asseritur, si quis attigerit ex istis inepte religiosis (ut sunt nimia superstitione impatientes) insectetur etiã maledictis, & uix lecto fortasse principio, affligat, proijciat, execretur, seq; inexpiabili scelere cõtaminari, atq; adstringi putet, si hæc aut legat patiẽter, aut audiat. Ab hoc tamen si fieri potest, humanitatis iure postulamus, ut non prius damnet, quàm uniuersa cognouerit. nam si sacrilegis, & proditoribus, & ueneficis potestas defendendi sui datur, nec prædamnari quenquam incognita causa licet: non iniuste petere uidemur, ut si quis erit ille, qui inciderit in hæc: si leget, perlegat: si audiet, sententiam differat in extremum. Sed noui hominum pertinaciam, nũquam impetrabimus. Timẽt enim ne à nobis reuicti, manus dare aliquãdo, clamante ipsa ueritate, cogãtur. Obstrepunt igitur, & intercedunt, ne audiant: et oculos suos opprimũt, ne lumen uideant, quod offerimus. Quo plane ipsi diffidentiam suæ perditæ rationis ostendunt, cum neque co-

gnoſcere, neque congredi audent, quia ſciunt ſe facile ſuperari. Et iccirco diſceptatione ſublata,

Pellitur è medio ſapientia, ui geritur res,

ut ait Ennius: & quia ſtudent damnare tanquam nocentes, quos utique ſciunt innocentes, conſtare de ipſa innocentia nolunt. quaſi uerò maior iniquitas ſit, probatam innocentiam damnaſſe, quàm inauditam. Sed (ut dixi) uerentur ne ſi audierint, damnare non poßint. Et ideo cultores Dei ſummi, hoc eſt, iuſtos homines torquent, interficiunt, exterminant, nec cauſas odiorũ reddere ipſi poſſunt, qui tam uehementer oderunt: quia ipſi errant, iraſcũtur ijs, qui ueram uiam ſequuntur, & cum corrigere ſe poßint, errores ſuos inſuper crudelibus factis coaceruant, innocẽtium cruore maculantur, & dicatas Deo mẽtes euiſceratis corporibus extorquent: cũ talibus nũc con gredi, & diſputare cõtendimus, hos ad ueritatẽ ab inepta perſuaſione traducere, qui ſanguinem facilius hauſerint, quàm uerba iuſtorũ. Quid igitur? operam'ne perdemus? Minime: Nã ſi lucrari hos à morte, ad quã concitatißime tendunt, nõ potuerimus, ſi ab illo itinere deuio ad uitam, lucemq; reuocare, quoniam ipſi ſaluti ſuæ repugnant: noſtros tamen confirmabimus, quorum non eſt ſtabilis, ac ſolidis radicibus fundata, & fixa ſententia. Nutant enim plurimi, ac maxime qui literarũ aliquid attigerint. Nam & in hoc philoſophi, & oratores, & poëtæ pernicioſi ſunt, quòd incautos animos facile irretire poſſunt ſuauitate ſermonis, & carminum dulci modulatione currẽtium. Mella ſunt hæc uenenũ tegentia. Ob eamq; cauſam uolui ſapientiam cum religione coniungere, nequid ſtudioſis inanis illa doctrina poßit officere, ut iam ſciẽtia literarũ non modo nihil noceat religioni, atq; iuſtitiæ, ſed etiam

proſit

profit quamplurimũ, si is, qui eas didicerit, sit uirtutibus instructior, & ueritate sapientior. Præterea, etiã si nulli alij, nobis certe proderit. delectabit se conscientia, gaudebitq; mens, in ueritatis se luce uersari, quod est animæ pabulum, incredibili quadã iucũditate perfusum. Verũ non est desperandum. Fortasse non canimus surdis. Nec enim plus impuris spiritibus, quàm sancto licet: aut tã in malo statu res est, ut desint sanæ mẽtes, quibus & ueritas placeat, & monstratum sibi rectum iter & uideant, & sequantur. Circumlinatur modo poculum cœlesti melle sapientiæ, ut poßint ab imprudentibus amara remedia sine offensione potari: dũ illiciens prima dulcedo acerbitatem saporis asperi, sub prætextu suauitatis occultat. Nam hæc in primis causa est, cur apud sapientes, & doctos, & principes huius seculi, scriptura sancta fide careat, quòd prophetæ communi, ac simplici sermone, ut ad populum, sunt locuti. Contemnuntur itaque ab ijs, qui nihil audire, uel legere, nisi expolitũ, ac disertũ uolũt, nec quicquam inhærere animis eorũ potest, nisi quod aures blandiori sono permulcet. Illa uerò, quæ sordida uidẽtur, anilia, inepta, uulgaria existimantur. Adeo nihil uerum putant, nisi quod auditu suaue est, nihil credibile, nisi quod potest incutere uoluptatem: nemo rem ueritate ponderat, sed ornatu. Non credunt ergo diuinis, quæ fuco carẽt, sed ne illis quidẽ, qui ea interpretãtur, quia sunt & ipsi aut omnino rudes, aut certe parum docti. Nam ut plane sint eloquentes, perraro contingit, cuius rei causa in aperto est. Eloquentia enim seculo seruit: populo se iactare, & in rebus malis placere gestit: siquidem ueritatem sæpius expugnare conatur, ut uim suam mõstret, opes expetit, honores concupiscit, summum denique gradum dignita-

tis exposcit. Ergo haec quasi humilia despicit, arcana tanquam cōtraria sibi fugit, quippe quae publico gaudeat, et multitudinem, celebritatemq; desideret. Eo fit ut sapiētia, & ueritas idoneis praeconibus indigeat. Et si qui forte literatorum se ad eam contulerunt, defensioni eius non suffecerunt. Ex ijs, qui mihi noti sunt, Minutius Felix, non ignobilis inter causidicos loci fuit. Huius liber, cui Octauio titulus est, declarat quàm idoneus ueritatis assertor esse potuisset, si se totum ad id studiū cōtulisset. Septimius quoq; Tertulianus fuit omni genere literarum peritus, sed in eloquendo parum facilis, & minus comptus, & multum obscurus fuit. Ergo ne hic quidē satis celebritatis inuenit. Vnus igitur praecipuus & clarus extitit Cyprianus, quoniā & magnā sibi gloriā ex artis oratoriae professione quaesierat, & admodum multa conscripsit in suo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suaui, & (quae sermonis maxima est uirtus) aperto, ut discernere nequeas, utrum'ne ornatior in eloquēdo, an facilior in explicando, an potentior in persuadēdo fuerit. Hic tamen placere ultra uerba, sacramētum ignorantibus non potest, quoniam mystica sunt, quae locutus est, & ad id praeparata, ut à solis fidelibus audiantur. Denique à doctis huius seculi, quibus forte scripta eius innotuerunt, derideri solet. Audiui ego quendam hominem sane disertum, qui eum immutata una litera Coprianum uocaret, quasi quòd elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad anileis fabulas contulisset. Quòd si accidit hoc ei, cuius eloquentia non insuauis est, quid tandem putemus eis accidere, quorum sermo ieiunus est, & ingratus: qui neque uim persuadendi, neque subtilitatem argumentandi, neque ullam prorsus acerbitatem ad reuincen

reuincendum habere potuerunt?

De impugnatione Christianæ religionis. CAP. II.

ERgo *quia defuerunt apud nostros idonei, periti'que doctores, qui uehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui causam omnem ueritatis ornate, copioseq; defenderent: prouocauit quosdam hæc ipsa penuria, ut auderent scribere contra ignotam sibi ueritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicquam lacesserunt. Ego cum in* Bithynia *oratorias literas accitus docerem, contigisset'que, ut eodem tempore* Dei *templum euerteretur: duo extiterunt ibidem, qui iacenti, atque abiectæ ueritati, nescio utrum superbius, an importunius insultarent: quorum alter antistitem se philosophiæ profitebatur: uerum ita uitiosus, ut continentiæ magister, non minus auaritia, quàm libidinibus arderet: in uictu tam sumptuosus, ut in schola uirtutis assertor, parsimoniæ, paupertatis'que laudator, in palatio peius cœnaret, quàm domi: tamen uitia sua capillis & pallio, & (quod maximum est uelamentum) diuitijs prætegebat, quas ut augeret, ad amicitias iudicum miro ambitu penetrabat, eos'que sibi repente autoritate falsi nominis obligabat, non modo, ut eorum sententias uenderet, uerum etiam ut confines suos, quos sedibus, agrisq; pellebat à suo repetẽdo, hac potentia retardaret.* Hic *uerò, qui suas disputationes moribus destruebat, uel mores suos disputatiõibus arguebat, ipse aduersus se grauis censor, & accusator acerrimus, eodem ipso tempore, quo iustus populus nefarie lacerabatur, tres libros euomuit contra religionem, nomenq;* Christianum. *Professus ante omnia, philosophi officium esse, erroribus hominum*

subuenire, atq; illos ad ueram uiã reuocare, id est, ad cultus Deorum, quorum numine, ac maiestate (ut ille dicebat) mũdus gubernetur, nec pati homines imperitos quorundam fraudibus illici, ne simplicitas eorum, prædæ, ac pabulo sit hominibus astutis. Itaq; se suscepisse hoc munus, philosophia dignum, ut præferret non uidentibus lumen sapientiæ, nõ modo ut susceptis Deorum cultibus resanescant, sed etiam ut pertinaci obstinatione deposita, corporis cruciamenta deuitent, neu sæuas membrorum lacerationes frustra perpeti uelint. Vt autem appareret, cuius rei gratia opus illud elaborasset, effusus est in principum laudes, quorum pietas & prouidẽtia (ut quidẽ ipse dicebat) cum in cæteris rebus humanis, tum præcipue in defendendis Deorũ religionibus claruisset: consultum esse tandẽ rebus humanis, ut cohibita impia, & anili superstitione, uniuersi homines legitimis sacris uacarent, ac propitios sibi Deos experirentur. Vbi autem religionis eius, contra quam perorabat, infirmare uoluit rationem, ineptus, uanus, ridiculus apparuit: quia grauis ille consultor utilitatis alienæ, non modo quid oppugnaret, sed etiam quid loqueretur nesciebat. Nam si qui nostrorum affuerunt, quamuis temporis gratia cõniuerent, animo tamen derisere: utpote cum uiderent hominem profitentem, se illuminaturum alios, cum ipse cæcus esset: reducturum alios ab errore, cũ ipse ignoraret, ubi pedes suos poneret: erudîturum alios ad ueritatem, cuius ille ne scintillã quidem unam uidisset aliquãdo: quippe cum sapientiæ professor, profligare sapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, quòd illo potissimum tempore id operis esset aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O' philosophũ adulatorem, ac tempori seruientem. Verum hic pro sua

inanitate contemptus est, qui & gratiam, quam sperauit, non est adeptus, & gloria, quam captauit, in culpam, reprehensionemq; conuersa est. Alius eandem materiā mor*dacius scripsit, qui erat tum è numero iudicū, & qui autor in primis faciendæ persecutionis fuit: quo scelere non contētus, etiam scriptis eos, quos afflixerat, insecutus est. composuit enim libellos duos, non contra* Christianos, *ne inimice insectari uideretur, sed ad* Christianos, *ut humanè, ac benignè consulere putaretur. in quibus ita falsitatē scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquā sibi esset tota contraria: nam quædam capita, quæ repugnare sibi uidebantur, exposuit, adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquādo ex eadem disciplina fuisse uideatur. Quod si fuit, quis eum* Demosthenes *poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat assensus, & fidei, cuius nomen induerat, & sacramenti, quod acceperat, proditor factus est, nisi forte casu in manus eius diuinæ literæ inciderunt. Quæ igitur temeritas erat, id audere dissoluere, quod illi nemo interpretatus est?* Bene, *quòd aut nihil dicit, aut nihil intellexit.* T*antum enim abest à diuinis literis repugnātia, quantum ille abfuit à ueritate, & fide: præcipuè tamen* Paulum Petrumq; *lacerauit, cæterosq; discipulos, tanquam fallaciæ seminatores, quos eosdem tamen rudes, & indoctos fuisse, testatus est: nam quosdam eorum piscatorio artificio fecisse quæstum: quasi ægre ferret, quòd illam rem non* Aristophanes *aliquis, aut* Aristarchus *commentatus sit.*

De ueritate Christianorum, & aduersariorum uanitate. CAP. III.

A*Bfuit ergo ab ijs fingendi uoluntas, & astutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis poßit indoctus apta*

inter se, & cohærentia fingere, cum philosophorum doctißimi Plato, & Aristoteles, & Epicurus, & Zenõ, ipsi sibi repugnãtia, & cõtraria dixerint? Hæc est enim mendaciorũ natura, ut cohærere nõ poßint. Illorum autẽ traditio, quia uera est, quadrat undiq;, ac sibi tota consentit, & ideo persuadet, quia cõstanti ratione suffulta est. non igitur quæstus, & cõmodi gratia, religionẽ istam cõmenti sunt, quippe qui & præceptis, & re ipsa eam uitam secuti sunt, quæ & uoluptatibus caret, & omnia quæ habẽtur in bonis, spernit, & qui non tantum pro fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se & scierint, & prædixerint, & postea uniuersos, qui eorum disciplinam secuti essent, acerba, & nefanda passuros. Ipsum autẽ Christum affirmauit à Iudæis fugatum, collecta noningentorũ hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tantæ autoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane: nã fortasse hoc illi in somnis Apollo aliquis nunciauit. Tot semper latrones perierunt, & quotidie pereunt (utiq; multos & ipse damnasti) quis eorum post crucẽ suam, non dicam Deus, sed homo appellatus est? Verum tu forsitan ex eo credidisti, quia uos homicidam Martem consecrastis, ut Deum: quod tamen non fecissetis, si illum Areopagitæ in crucem sustulissent. Item cum facta eius mirabilia destrueret, nec tamen negaret, uoluit ostendere, Apollonium uel paria uel etiam maiora fecisse. Mirum quòd Apuleium prætermisit, cuius solent & multa, & mira memorari. Cur igitur ò delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit? nisi forte tu solus, illo scilicet Deo dignus, cum quo te in sempiternum uerus Deus puniet. Si magus Christus, quia mirabilia fecit, peritior utique Apollonius, qui (ut describis) cum Domitianus eum punire uellet, repẽte

in iudic

in iudicio non comparuit, quàm ille, qui & cõprehensus est, et cruci affixus. At enim ex hoc ipso fortasse insolẽtiã Christi uoluit arguere, quòd Deum se constituerit, ut ille uerecũdior fuisse uideatur, qui cum maiora faceret, ut hic putat, tamen id sibi non arrogauerit. Omitto nũc ipsa opera cõputare. quia in secũdo, & superiore libro de fraude, ac præstigijs artis magicæ dixi. Nego esse quenquam, qui non optet in primis id sibi post mortem contingere, quod etiam reges maximi cõcupiscunt. Cur enim sibi homines sepulchra magnifica, cur statuas, cur imagines cõparãt? cur aliquibus claris factis, aut etiã ꝓ ciuibus morte suscepta, studẽt opiniones hominũ promereri? Cur denique ipse ingenij tui monimentũ hoc detestabile, stultitia, tanquam cœno ædificatum, cõstituere uoluisti, nisi quòd immortalitatem de memoria nominis speras? Stultũ igitur est, id putare Apollonium noluisse, quod optaret utique, si posset. quia nemo est, qui immortalitatẽ recuset, maxime cum eũ dicas & adoratũ esse à quibusdam, sicut Deum, & simulachrum eius sub Herculis Alexicaci nomine constitutum, ab Ephesijs etiã nunc honorari. Non potuit ergo post mortem Deus credi, quia & hominẽ, & magum fuisse cõstabat, & ideo alieni nominis titulo affectauit diuinitatem, quia suo nec poterat, nec audebat. Noster uero & potuit Deus credi, quia magus non fuit, & creditus est, quia uerus fuit. Non, inquit, hoc dico, icirco Apollonium nõ haberi Deum, quia noluerit, sed ut appareat nos sapientiores esse, qui mirabilibus factis nõ statim fidẽ diuinitatis adiũximus, quàm uos, qui ob exigua portenta Deum credidistis. Non est mirum, si tu, qui à Dei sapientia longe remotus es, nihil prorsus intelligis eorum, quæ legisti, cum Iudæi, qui à principio prophetas

lectitauerãt, quibusq; sacramẽtum Dei fuerat assignatũ, tamẽ quid legerint, ignorauerũt. Disce igitur, si quid tibi cordis est, non iccirco à nobis Deum creditum Christũ, quia mirabilia fecit, sed quia uidimus in eo facta esse omnia, quæ nobis annũtiata sunt uaticinio prophetarum. Fecit mirabilia: magnũ putassemus, ut & uos nũcupatis, & Iudæi tunc putauerunt, si non illa ipsa facturum Christum prophetæ omnes uno spiritu prædicassent. Itaque Deum credimus, nõ magis ex factis, operibusq; mirandis, quàm ex illa ipsa cruce, quã uos sicut canes lãbitis, quoniam simul et illa prædicta est. Nõ igitur suo testimonio (cui enim de se dicẽti potest credi?) sed prophetarũ testimonio, qui omnia, quæ fecit, ac passus est, multo antè cecinerũt, fidẽ diuinitatis accepit, quod neq; Apollonio, neq; Apuleio, neq; cuiquã magorũ potuit, aut potest aliquãdo cõtingere. Cũ igitur talia ignorãtiæ suæ deliramẽta fudisset, cum ueritatẽ penitus excidere connixus esset, ausus est libros suos nefarios, ac Dei hostes φιλαληθεῖς annotare. O cæcum pectus, ò mentẽ cimmerijs (ut aiunt) tenebris atriorẽ. Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuerit, cui niues atramentũ fuerunt. Atqui cadẽ cæcitas est, & uero, falsitatis, & mendacio, ueritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle celare, ut fallaci titulo posset irretire lectorẽ. Verum esto, inscitia hoc, nõ malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti ueritatẽ? nisi quòd assertor Deorum, eos ipsos ad ultimum prodidisti. Prosecutus enim summi Dei laudes, quem regẽ, quem maximum, quem opificem rerũ, quem fontem bonorum, quẽ parentem omnium, quem factorem altoremq; uiuentium cõfeßus es: ademisti Ioui tuo regnum, eumq; summa potestate depulsum, in ministrorũ numerum redegisti. Epilo-

gus

gus itaque te tuus arguit stultitiæ,uanitatis,erroris. Affir mas Deos esse, & illos tamen subijcis, & mancipas ei Deo, cuius religionem conaris euertere.

De se, & Tertuliano, & Cypriano. CAP. IIII.

II ergo, de quibus dixi, cum præsente me, ac dolente, sa crilegas suas literas explicassent: & illorum superba impietate stimulatus, & ueritatis ipsius consciētia, & (ut ego arbitror) Deo, suscepi hoc munus, ut omnibus īgenij mei uiribus accusatores iustitiæ refutarem, non ut contra hos scriberem, qui paucis uerbis obteri poterant, sed ut omnes, qui ubiq; idem operis efficiunt, aut effecerūt, uno semel impetu profligarem. Nō dubito enim, quin & alij plurimi, & multis in locis, & nō modo Græcis, sed etiam Latinis literis, monimētū iniustitiæ suæ struxerit. qbus sin gulis quoniā respōdere non poterā, sic agendā mihi hāc causā putaui, ut et priores cū omnibus suis scriptis puer-terē, & futuris omnē facultatē scribēdi, aut respōdēdi am putarē. præbeāt modo aures, efficiā profecto, ut quicunq; ista cognouerit, aut suscipiat quod ātè dānauit, aut, quod est proximū, deridere aliquādo desistat. Quanquā Tertu lianus eādē causā plene perorauerit in eo libro, cui Apo-logetico nomē est: tamē quoniā aliud est, accusantibus re spōdere, quod in defensione, aut negatiōe sola positū est, aliud instituere, qđ nos facimus, in quo necesse est, doctri næ totius substantiā cōtineri, nō defugi hūc laborē, ut im plerem materiā quā Cyprianus nō executus est in ea ora tiōe, qua Demetrianū, sicut ipse ait, oblatrātē, atq; obstre pentē ueritati, redarguere conatur. qua materia nō est u-sus, ut debuit. nō enim scripturæ testimonijs, quā ille utiq; uanā, fictā, cōmentitiam putabat, sed argumētis, & ratio ne fuerat refellēdus. Nam cum ageret cōtra hominē ueri-

tatis

tatis ignarum, dilatis paulisper diuinis lectionibus, formare hunc à principio tanquam rudē debuit, eiq; paulatim lucis principia monstrare, ne toto lumine obiecto caligaret. Nam sicut infans, solidi, ac fortis cibi capere uim non potest, ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis, ac mollitudine alitur, donec firmatis uiribus, uesci fortioribus poßit: ita & huic oportebat, quia nōdum poterat capere diuina, prius humana testimonia offerri, id est philosophorū & historicorū, ut suis potißimum refutaretur autoribus. Quod quia ille nō fecit, raptus eximia eruditione diuinarum literarum, ut ijs solis cōtentus esset, quibus fides cōstat: acceßi Deo inspirāte, ut ego facerē, et simul, ut uiam cæteris ad imitādum pararem. At si hortatu nostro docti homines, ac diserti huc se conferre cœperint, & ingenia sua, uimq; dicendi in hoc ueritatis campo iactare maluerint: euaniturus breui religiones falsas, et occasuram esse omnem philosophiam, nemo dubitauerit, si fuerit omnibus persuasum, cum hanc solam religionem, tum etiam & solam & ueram esse sapientiam. Sed euagatus sum longius, quàm uolebam.

De iustitia, primis seculis, & posterioribus.

CAPVT V.

NVnc reddenda est de iustitia proposita disputatio, quæ aut ipsa est summa uirtus, aut fons est ipsa uirtutis: quā nō modo philosophi quæsierūt, sed poëtæ quoque, qui & priores multo fuerūt, & ante natum philosophiæ nomē pro sapiētibus habebātur. Hi plane intellexerunt, abesse hanc à rebus humanis, eamq; finxerunt offensam uitijs hominū, ceßisse terra, in cœlūq; migrasse: atq; ut doceant, quid sit iuste uiuere (solēt enim præcepta per ambages dare) à Saturni temporibus, quæ illi uocant aurea

rea, repetunt exempla iustitiæ, narrantq; in quo statu fuerit humana uita, dũ illa in terra moraretur. Quod quidẽ *nõ pro poëtica fictione, sed pro uero habẽdum est.* Saturno *enim regnante, nondũ* Deorum *cultibus institutis, nec adhuc ulla gente ad diuinitatis opinionẽ cõsecrata,* Deus *utiq; colebatur.* Et *ideo non erant neq; dissensiones, neq; inimicitiæ, neq; bella:*

Nondum *uesanos rabies nudauerat enseis:*

ut Germanicus Cæ*sar in* Aratæo *loquitur carmine.*

Nec *consanguineis fuerat discordia nota.*

Imò *ne alienigenis quidẽ. sed neq; ulli omnino gladij, qui nudarentur, fuerunt.* Quis *enim præsente, ac uigẽte iustitia, aut de tutela sui, cũ nemo insidiaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quicquam concupisceret?*

Malebant *tenui contenti uiuere cultu:*

ut Cic. *in suo narrat, quod est propriũ nostræ religionis.*

Ne *signare quidem, aut partiri limite campum*

Fas *erat: in medium quærebant.*

quippe cum Deus *communem omnibus terram dedisset, ut communem degerent uitam, non ut rabida, & furẽs auaritia sibi omnia uendicaret, nec ulli deesset, quod omnibus nasceretur.* Quod *poëtæ dictũ sic accipi oportet, nõ ut existimemus nihil omnino tum fuisse priuati, sed more poëtico figuratũ: ut intelligamus, tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges nõ includerẽt, nec soli abscon ditis incubarent, sed pauperes ad communionem proprij laboris admitterent.*

Flumina *iam lactis, iam flumina nectaris ibant.*

Nec *mirum, cum promptuaria iustorum benigne paterent omnibus, nec auaritia intercipiens beneficia diuina,*

famem

famem, sitimq; uulgo faceret, sed omnes æqualiter abundarent, cum habentes non habentibus large, copioseq; donarent. Sed postquam Saturnus à filio pulsus, in Latiumq; delatus est,

Arma Iouis fugiens, & regnis exul ademptis:

cum iam populus uel noui regis metu, uel sua sponte deprauatus, Deum colere desisset, regemq; pro deo habere cœpisset, cum ipse propemodum parricida, exemplo cæteris esset ad uiolandam pietatem:

Deseruit propere terras iustißima uirgo.

Sed non, ut ait Cicero,

Et Iouis in regno, cœliq; in parte resedit.

Quomodo enim poterat in eius regno residere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exulem toto orbe iactauit?

Ille malum uirus serpentibus addidit atris,

Prædariq; lupos iußit. id est odium, & inuidiam, & dolum hominibus inseuit, ut tam essent, quàm serpentes uenenati, tam rapaces, quàm lupi. Quod quidem uere faciunt ij, qui iustos, ac fideles Deo, persequũtur, dantq; iudicibus sæuiendi aduersus innoxios potestatem. Fortaße aliquid eiusmodi Iupiter fecerit ad expugnandam, tollendamq; iustitiam, & idcirco efferasse serpentes, ac lupos acuisse tradatur:

Tum belli rabies, & amor succeßit habendi:

Neq; immerito. sublata enim Dei religiõe, boni quoq;, ac mali scientiam perdiderunt. sic hominibus intercidit communitas uitæ, & direptum est fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus conserere cœperunt, et insidiari, & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

De uitijs temporum deprauatorum. CAP. VI.

Quor

QVorum omnium malorũ fons, cupiditas erat: quæ scilicet ex contemptu ueræ maiestatis erupit. non tantum enim nõ participabant alijs ij, quibus aliquid affluebat, sed aliena quoque rapiebãt, in priuatum lucrum trahentes omnia, & quæ antea in usus hominũ etiã singuli laborabant, in paucorum domos conferebantur. Vt enim seruitio cæteros subiugarẽt, in primis necessaria uitæ subducere, & colligere cœperunt, eaq́; firmiter cõclusa seruare, ut beneficia cœlestia, facerent sua, nõ propter humanitatem, quæ nulla in ipsis erat, sed ut omnia cupiditatis, & auaritiæ instrumẽta corraderent. leges etiã sibi iustitiæ nomine munitas, iniquißimas, iniustißimasq́; sanxerunt, quibus rapinas, & auaritiã suam cõtra uim multitudinis tuerentur. Tantum igitur autoritate, quãtum uiribus, aut opibus, aut malitia præualebant. Et quoniã nullum in his uestigium iustitiæ fuit: cuius officia sunt humanitas, æquitas, misericordia, iã superba, et tumida inæqualitate gaudebãt, altioresq́; se cæteris hominibus, satellitũ comitatu, & ferro, & insigni ueste faciebant. Hinc honores sibi, et purpuras, & fasces inuenerunt, ut securiũ, gladiorumq́; terrore subnixi, quasi iure dominorum perculsis, ac pauentibus imperarent. In hac conditione humanam uitam rex ille constituit, qui debellato, ac fugato parente, non regnum, sed impiam tyrãnidem ui, & hominibus armatis occupauit, & aureũ illud, iustumq́; seculum sustulit, coëgitq́; homines, malos, et ĩpios fieri, uel ex hoc ipso, quòd ipsos auertit à Deo ad se adorandũ: quod terror insolentißimæ potestatis expresserat. Quis enim non metueret eum, quem arma cingebant, quem ferri, & gladiorum fulgor insuetus circundabat? aut cui parceret alieno, qui ne patri quidem suo pepercerat? Quem

uero

uero metueret, qui Titanum robustum, & excellẽtem uiribus gẽtem bello uicerat, occidione deleuerat? Quid mirũ, si omnis multitudo, insolito metu pressa, in unius adulationẽ concesserat? hunc uenerabantur, huic honorẽ maximum deferebãt. Et quoniam mores, ac uitia regis imitari, genus obsequij iudicatur, obiecerunt omnes pietatẽ, ne exprobrare regi scelus uiderẽtur, si pie uiuerent. Sic assidua imitatione corrupti, diuinum fas reliquerũt, et paulatim male uiuendi cõsuetudo, mos factus est. Nec iã quicquam ex antecedentis seculi pio, atque optimo statu mansit, sed explosa iustitia, & ueritatem secum trahens, reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatẽ. Imprudẽter igitur poëtæ, qui eam confugisse cecinerunt ad Iouis regnum. Si enim seculo, quod uocant aureum, iustitia in terra fuit, à Ioue utiq; pulsa est, qui aureum seculũ commutauit. Seculi autem cõmutatio, & expulsio iustitiæ, nihil aliud, ut dixi, quàm desertio diuinæ religionis putanda est, quæ sola efficit, ut homo hominem charum habeat, eumq́; sibi fraternitatis uinculo sciat esse constrictum: siquidem pater idem omnibus Deus est: ut Dei, patris'que communis beneficia cum ijs, qui non habent, partiatur, nulli noceat, nullũ premat, non fores claudat hospiti, non aurem precanti: sed sit largus, beneficus, liberalis: quas regias esse laudes Tullius existimauit. Hæc est profecto iustitia, & hoc aureum seculum, quod Ioue primum regnante corruptum, mox & ipso, & omni eius progenie consecrata, Deorumq́; multorum suscepto cultu, fuerat omne sublatum.

De IESV aduentu, fructu, & uirtute, & uitijs. CAP. VII.

SEd *Deus, ut parens indulgentissimus, appropinquãte ultimo*

ultimo tempore, nuntium misit, qui uetus illud seculum, fugatamq; iustitiam reduceret, ne humanũ genus maximis, & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis, & reddita quidẽ terræ: sed paucis aßignata iustitia est, quæ nihil aliud est quàm Dei unici pia & religiosa cultura. Sed moueat aliquem fortasse, cur si hæc sit iustitia, non omni humano generi sit data, nec in ea multitudo uniuersa consenserit. magnæ hæc disputatiõis est, cur à Deo, cũ iustitiã terræ daret, sit retẽta diuersitas: quod & alio loco declaraui: et ubicũq; opportune inciderit, explicabitur. Nunc designare id breuißime satis est: Virtutem aut cerni non posse, nisi habeat uitia contraria, aut non esse perfectam, nisi exerceatur aduersis. Hãc enim Deus bonorum, ac malorũ uoluit esse distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, itẽ mali ex bono: nec alterius ratio intelligi, sublato altero, potest. Deus ergo iustitiã reducturus non exclusit malum, ut ratio uirtutis cõstare posset. Quomodo enim patientia uim suam, numenq; retineret, si nihil esset, quod pati cogeremur? Quomodo laudẽ mereretur deuota Deo suo fides, nisi esset aliquis, qui à Deo uellet auertere? Nam & ideo potẽtiores esse iniustos permisit, ut cogere ad malũ possent: ideo plures, ut uirtus esset pretiosa, quòd rara est. Quod quidẽ ipsum Quintilianus egregie, ac breuiter ostẽdit in capite obuoluto. Nã quæ, inquit, uirtus esset innocẽtia, nisi laudẽ raritas dedisset? Verũ quia natura sic cõparatũ est, ut odiũ, cupiditas, ira, in id, quod incubuerint, agant cæcos, supra hominem uidetur culpa uacare. Alioqui si natura pares omnibus affectibus dedisset, pietas nihil erat. Hoc quàm uerũ sit, docet neceßitas ipsa rationis. Si enim uirtus est, malis, ac uitijs fortiter repugna-

u re, ap

re, apparet, sine malo, ac uitio nullã esse uirtutem, quam Deus ut absolutã, perfectamq; redderet, retinuit id, quod erat ei contrarium, cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatientibus stabilitatem capit, & quanto frequentius impellitur, tanto firmius roboratur. Hæc nimirum causa efficit, ut quamuis sit hominibus missa iustitia, tamen aureum seculum non esse dicatur, quia malum non sustulit, ut retineret diuersitatem, quæ sacramentum diuinæ religionis continet sola.

De iustitia, & continentia, & ueri Dei cultu.

CAP. VIII.

QVi ergo putant, iustum esse nemině, ante oculos habent iustitiã, sed eã nolunt cernere. Quid est enim, cur illam uel in carminibus, uel in omni sermone describant, conquerẽtes eius absentiã, cum sit facilimũ, bonos esse, si uelint? Quid nobis inanem iustitiam depingitis, & optatis cadere de cœlo, tanquã in aliquo simulachro figuratam? Ecce in conspectu uestro est, suscipite (si potestis) eãq; in domicilio uestri pectoris collocate. nec difficile, aut alienũ à tẽporibus existimetis. Estote æqui, ac boni, & sequetur uos sua sponte iustitia, quã quæritis. Deponite omnẽ malã cogitationẽ de cordibus uestris, et statim uobis illud tẽpus aureũ reuertetur. qđ aliter cõsequi non potestis, quàm si Deũ uerũ colere cœperitis. Vos autẽ manẽte cultu Deorũ, iustitiã desyderatis in terra, quod fieri nullo pacto potest: sed ne tũ quidem potuit, cum putatis: quia nondũ natis Dijs istis, quos impie colitis, necesse est unius Dei cultũ fuisse per terram, eius scilicet qui execratur militiam, exigitq; bonitatem, cuius templum est, non lapides, aut lutum, sed homo ipse, qui figuram Dei gestat. Quod templũ nõ auro, & gemmarũ donis corruptibilibus, sed æternis uirtutũ muneribus ornatur. disci-

te igitur (si qd uobis reliquæ mẽtis est) hoĩes ideo malos, & iniustos esse, quia Dij: colũtur et ideo mala oĩa rebus humanis quotidie ingrauescere, quia Deus huius mundi effector, et gubernator derelictus est: quia susceptæ sunt, contrà quàm fas est, impiæ religiones: postremo, quia ne coli quidẽ uel à paucis Deũ sinitis. Quòd si solus Deus coleretur, nõ essent dissensiones, et bella, cũ scirent homines unius se Dei filios esse, ideoq; diuinæ necessitudinis sacro & inuiolabili uinculo copulatos, nullæ fierẽt insidiæ, cũ scirẽt cuiusmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præparet, qui clãdestina scelera, et ipsas etiã cogitationes præuidet. nõ essent fraudes, neq; rapinæ, si Deo præcipiẽte didicissent et suo & paruo esse cõtenti, & fragilibus & caducis solida, & æterna præferrẽt. Non essent adulteria, & stupra, & mulierũ prostitutiones, si oĩbus notũ esset dãnari à Deo, q̃cquid appetitur ultra generãdi cupiditatẽ. Nec fœminã necessitas cogeret pudorẽ suũ profanare, ut uictũ sibi obscœnissimũ quærat: cũ et mares libidinẽ cõtemnerẽt, & habentiũ pia, et religiosa collatio, nõ habẽtibus subueniret. Nõ essẽt igitur (ut dixi) hæc oĩa in terris mala, si ab hoĩbus in legẽ Dei cõiuraretur, si ab uniuersis fierẽt, quæ unus noster populus operatur. q̃ beatus esset, quamq; aureus humanarũ rerũ status, si per totũ orbẽ mãsuetudo, & pietas, & pax, et innocẽtia, & æquitas, et tẽperãtia, et fides moraretur? Deniq; ad regẽdos homines, nõ opus esset tã multis, & tam uarijs legibus, cum ad perfectam innocentiam, Dei lex una sufficeret: neque carceribus, neq; gladijs præsidium, neq; terrore pœnarũ, cum præceptorũ cœlestium salubritas humanis pectoribus infusa, ultro ad iustitiæ opera homines erudiret. Nunc autẽ mali sunt ignoratione recti, ac boni.

quod quidem Cicero uidit. disputans enim de legibus, Sicut una, inquit, eademq́; natura, mundus omnibus partibus inter se congruentibus cohæret, ac nititur, sic omnes homines inter se natura confusi, prauitate dissentiunt, nec se intelligunt esse consanguineos, et subiectos omnes sub unam, eandemq́; tutelam. quod si teneretur, Deorum profecto uitam homines uiuerent. Vniuersa igitur mala, quibus humanum genus seipsum inuicem cõficit, iniustus, atq; impius Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere pietatem, qui communẽ omnium patrem Deum, tanquam prodigi, ac rebelles liberi abnegassent.

De sceleribus impiorum, & Christianorum cruciatibus. CAP. IX.

NOnnunquam tamen sentiunt, se malos esse, & ueterum seculorum statum laudant, & de suis moribus, meritisq́; coniectant, abesse iustitiam: quam obuersantem oculis suis non tantum non suscipiunt, nec agnoscunt, uerum etiam uiolenter oderunt, & persequuntur, & exterminare cõtendunt. Fingamus hanc interim non esse iustitiam, quam nos sequimur: quomodo si illa uenerit, quam ueram putant, eam recipient? qui laniant, & occidunt eos quos & ipsi fatẽtur, imitatores esse iustorum, quia bona operentur, & iusta: cum si tantũmodo malos occiderent, digni essent, ad quos iustitia non ueniret: cui nulla fuit alia causa linquẽdi terram, quàm humani cruoris effusio. Quanto magis, cum pios interficiant, & ipsos iustitiæ sectatores pro hostibus ducant, imò uerò plus, quàm pro hostibus? quibus, utiq; cum animas eorum, & opes, & liberos ferro, & igni appetant, tamẽ parcitur uictis, & est locus inter arma clementiæ: aut si adeò sæuiri placuit, nihil plus in eos fit, quàm ut occidantur, uel in seruitutem abducan

abducantur. Hoc uerò inenarrabile est, quod fit aduersus eos, qui malefacere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur, quàm qui sunt ex omnibus innocentes. Audent igitur homines improbißimi, iustitiæ facere mentionē, qui feras immanitate uincunt, qui placidißimū Dei gregē uastant, lupi ceu Raptores atra in nebula, quos improba uentris Exegit cæcos rabies. Verum hos non uentris, sed cordis rabies efferauit, nec atra in nebula, sed aperta prædatiōe grassantur: nec eos unquā conscientia scelerum reuocat, ne sanctum, ac pium nomē iustitiæ, ore illo uiolent, quod cruore innocentium, tanquam rictus bestiarū madet. Huius tanti & tam pertinacis odij quam potißimum causam esse dicamus? Vtrum'ne ueritas odium parit, ut ait poëta, quasi diuino spiritu instinctus: an erubescūt coràm iustis & bonis esse nequam? an potius utrūq;? Nam & ueritas ideo semper inuisa est, quod is, qui peccat, uult habere liberum peccandi locum: nec aliter se putat male factorum uoluptate securius perfrui posse, quàm si nemo sit, cui delicta non placeāt. Ergo tanquam scelerū, & malitiæ suæ testes extirpare funditus nitūtur, et tollere, grauesq; sibi putant, tanquam uita eorū coarguatur. Cur enim sint aliqui intēpestiue boni, qui corruptis moribus publicis, conuitiū bene uiuendo faciant? cur non omnes sint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, periuri, cupidi, fraudulēti? quin potius auferantur, quos coràm male uiuere pudet, qui peccantiū frontem, etsi non uerbis, quia tacent, tamē ipso uitæ genere dißimili feriūt, & uerberant. Castigare enim uidetur, quicunq; dissentit. Nec est magnopere mirandū, si aduersus homines ista fiunt, cum aduersus ipsum Deum, propter eandē causam, insurrexerit etiā populus in spe constitutus, nec Dei nescius: sequiturq; iustos eadē

necesſitas, quæ ipſum iuſtitiæ uiolauit autorem. Vexant ergo, & exquiſitis pœnarum generibus excruciant, parumq; habent interficere, quos oderunt, niſi etiam crudelitas corporibus illudat. Si qui aũt doloris, uel mortis metu, uel ſuapte perfidia, cœleſte ſacramẽtũ deſeruerint, et ad funeſta ſacrificia conſenſerint, eos laudant, & honoribus mactant, ut eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autẽ magni æſtimauerint fidẽ, cultoresq; ſe Dei non abnegauerint, in eos uerò totis carnificinæ ſuæ uiribus, ueluti ſanguinẽ ſitiant, incumbũt, & deſperatos uocant, quia corpori ſuo minime parcũt, quaſi quicquam deſperatius eſſe poßit, quàm torquere, ac dilaniare eũ, quem ſcias eſſe innocẽtẽ. Adeo nec pudor ullus apud eos ſupereſt, à quibus abeſt omnis humanitas: & retorquẽt in homines iuſtos conuitia ſibi congruentia. Impios enim uocant ipſi ſcilicet pij, & ab humano ſanguine abhorrẽtes, cũ ſi & actus ſuos conſiderent, & illorum, quos tanquam impios damnant, iam intelligant, quàm mendaces ſint, & ijs omnibus, quæ aduerſus bonos aut dicũt, aut faciũt digniores. Nõ enim de noſtro, ſed ex illorũ numero ſemper exiſtunt, qui uias obſideant armati, maria prædentur, uel ſi palàm graſſari nõ licuit, uenena clàm tẽperent, qui uxores necẽt, ut dotes earum lucrẽtur, aut maritos, aut adulteris nubant, qui natos ex ſe pueros aut ſtrangulent, aut ſi nimium pij fuerint, exponãt, qui libidines inceſtas nec à filia, nec à ſorore, nec à matre, nec à ſacerdote cõtineant, qui aduerſus ciues ſuos, patriamq; coniurent, qui nec culleum metuant, qui denique ſacrilegia committant, & Deorum, quos colunt, templa diſpolient: &, ut quæ leuia ſunt, atq; inuſitata dicamus, qui hæreditates captent, teſtamenta ſupponant, iuſtos hæredes uel auferant, uel

excludant

excludant, qui corpora sua libidinibus prostituant, qui deniq; immemores, quid nati sint, cum fœminis patientia certent, qui sanctißimã quoq; corporis sui partem cõtra fas omne polluant, & profanẽt, qui uirilia sua ferro metant: &, quod est sceleratius, ut sint religionis antistites: qui ne uitæ quidẽ suæ parcant, sed extinguendas publice animas suas uẽdant: qui si iudices sedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impune dimittant: qui cœlum quoq; ipsum ueneficijs appetant, tanquã illorum malitiã terra non capiat. Hæc inquam, & his plura scelera utiq; ab ijs fiunt, qui Deos colunt. Quis inter hæc tot, ac tanta iustitiæ locus est? Et ego de multis pauca collegi, non ut arguerẽ, sed ut ostenderem. Qui uolent scire omnia, Senecæ libros in manum sumant, qui morum, uitiorumq; publicorũ & descriptor uerißimus, & accusator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebrosam istam uitam circumscripte, breuiterq; depinxit his uersibus:

Nunc uero à mane ad noctem, festo, atq; profesto
Totus item pariterq; die, populusq;, patresq;
Iactare, indufori se omnes, decedere nusquam.
Vni se, atq; eidem studio omnes dedere, & arti,
Verba dare ut caute poßint, pugnare, dolose
Blandiri, certare, bonum simulare uirum se,
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.

Nostro autem populo quid horum potest obijci, cuius omnis religio est, sine scelere, ac sine macula uiuere? Cum igitur uideant & se, ac suos ea, quæ diximus gerere, nostros autẽ nihil aliud operari, nisi æquum, & bonum, poterãt (si quid saperẽt) ex hoc intelligere, et illos, qui bonũ faciunt, pios esse, & se impios, qui nefanda cõmittũt. neq; enim fieri potest, ut qui in omnibus uitæ suæ actibus non

*errant, in ipsa summa errent, hoc est in religione, quæ rerum omniũ caput est. Impietas enim suscepta in eo, quod est summum, per cætera uniuersa * sequitur. Eo'que fieri non potest, ut ipsi, qui errant in omni uita, non & religione fallantur. quoniam pietas in summo regulam tenens, tenorem suũ seruat & in cæteris. Ita fit ut in utraq; parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis sit summa ipsa noscatur.*

*frequentatur

De falsa pietate, & de falsa, & uera religione.

CAP. X.

OPeræprecium est, cognoscere illorum pietatẽ, ut ex ijs, quæ clemẽter, ac pie faciunt, posit intelligi, qualia sint, quæ ab his contra iura pietatis geruntur. Ac nequem uidear inclementer incessere, aliquam mihi personam poëticam sumam, quæ sit uel maximũ pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

–Quo iustior alter
Nec pietate fuit, nec bello maior, & armis,

quæ nobis documenta iustitiæ protulit?

Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris,
Inferias cæso sparsurus sanguine flammas.

Quid potest esse hac pietate clemẽtius, quàm mortuis humanas uictimas immolare, & ignẽ cruore hominum tanquam oleo pascere? Sed fortasse hoc nõ ipsius uitium fuerit, sed poëtæ, qui illum insignem pietate uirum, insigni scelere fœdauerit. Vbi est igitur, ò poëta, pietas illa, quam sæpissime laudas? Ecce pius Aeneas:

–Sulmone creatos
Quattuor hic iuuenes, totidem quos educat Vphens,
Viuentem rapit: inferias quos immolet umbris,
Captiuoq; rogi perfundat sanguine flammas.

Cur

Cur ergo dicebat eodem ipso tĕpore, quo uinctos homines ad immolationĕ mittebat? Equidĕ & uiuis cōcedere uellem: cum quos uiuos habebat in potestate, uice pecudū iuberet occidi? Sed hæc (ut dixi) culpa non illius fuit, qui literas fortasse nō didicerat, sed tua, qui cū esses eruditus, ignorasti tamĕ quid esset pietas, & illud ipsum, quod nefarie, quod detestabiliter fecit, pietatis esse officiū credidisti. uidelicet ob hoc unū pius uocatur, quia patrĕ dilexit. Quid quòd bonus Aeneas *haud aspernĕda precāteis trucidauit? adiuratus enim per eundĕ patrem, & spes sur gĕtis* Iuli, *nequaquā pepercit, furijs accĕsus, et ira. Quisquam'ne igitur hunc putet aliquid in se uirtutis habuisse, qui et furore, tanquā stipula, exarserit, & maniū patris, per quĕ rogabatur, oblitus, irā frænare nequiuerit?* Nullo *igitur modo pius, qui nō tantū nō repugnātes, sed etiā precātes interemit.* Dicet *hic aliquis. Quæ ergo, aut ubi, aut qualis est pietas?* Nimirum *apud eos, qui bella nesciunt, qui concordiam cum omnibus seruant, qui amici sunt etiā inimicis, qui omnes homines pro fratribus diligunt, qui cohibere iram sciunt, omnemq; animi furorem trāquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, quāta tenebrarū, & errorum nubes, hominū pectora obduxit? qui cum se maxime pios putant, tū maxime fiunt impij. Quāto enim religiosius, terrenis istis simulachris inseruiunt, tanto magis scelerati aduersus nomen ueræ diuinitatis existūt.* Itaq; *pro merito impietatis suæ grauioribus malis sæpe uexantur, quorū causam quia nesciunt, fortunæ culpa omnis ascribitur, & locum inuenit* Epicuri *philosophia, nihil ad* Deos *pertinere cĕsentis, nec gratia eos tangi, nec ira moueri, quia & contemptores eorū sæpe uideant beatos, & cultores sæpe miseros. Quod eò*

fit, quia cum religiosi uideãtur, & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale sæpe patiuntur. Consolantur se tamẽ accusatione fortunæ, nec sentiunt, quòd si esset ulla, cultoribus suis nunquã noceret. Merito igitur huiusmodi pietatẽ pœna cõsequitur, & offensa diuinitas scelere hominum praue religiosorũ, graui eos infortunio mactat, qui licet sanctis moribus uiuant, in summa fide, atq; innocẽtia: tamẽ, quia Deos *colũt, quorũ ritus impios, ac profanos* Deus *uerus odio habet, à iustitia, et à nomine ueræ pietatis alieni sunt.* Nec *est difficile dicere, cur* Deorum *cultores, boni, & iusti esse non poßint. Quomodo enim sanguine abstinebũt, qui colũt cruẽtos* Deos, *Martẽ atq;* Bellonã? *quomodo aut parẽtibus parcent, qui expulsorẽ patris sui* Iouẽ? *aut natis ex se infantibus, qui Saturnum? quomodo pudicitiã tuebuntur, qui colunt deã nudã, & adulterã, & quasi apud* Deos *prostitutam? quomodo se à rapinis, & fraudibus abstinebũt, qui* Mercurij *furta nouerũt, docẽtis non fraudis esse decipere, sed astutiæ? quomodo libidines coërcebũt, qui* Iouẽ, *Herculem, Liberum,* Apollinem, *cæterosq; uenerãtur, quorũ adulteria, & stupra in mares, & fœminas non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris, atq; cantantur, ut sint omnibus notiora? Possunt'ne inter hæc iusti esse homines, qui etiã si natura sint boni, ab ipsis tamẽ Dijs erudiantur ad iustitiã? Ad placandũ enim* Deum, *quẽ colas, ijs rebus opus est, quibus illũ gaudere, ac delectari scias. Sic fit, ut uitam colentium,* Deus *pro qualitate nominis sui formet, quoniam religiosißimus est cultus, imitari.*

De crudelitate aduersus Christianos. CAP. XI.

I*Is igitur hominibus, qui deorum suorum moribus congruunt, quia grauis est, & acerba iustitia, eandem impietatem*

pietatē suā, quia in cæteris rebus utūtur, aduersus iustos uiolēter exercēt. Nec immeritò à prophetis bestiæ nominātur. Præclare itaq; M. Tul. Etenim si nemo est, inquit, quin emori malit, q̃ conuerti in aliquam figurā bestiæ, quāuis hominis mentē habiturus: quāto est miserius in hominis figura, animo esse efferato? mihi quidē tanto uideatur, quanto præstabilior est animus corpore. Aspernātur itaq; corpora belluarum, quibus sunt ipsi sæuiores, sibiq; adeo placent, quòd homines nati sunt, quorū nihil, nisi liniamenta, & summam figurā gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hyrcania tam immanes, tam sanguinarias unquam bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usq; ad uentris satietatē furit, fameq; sedata, protinus conquiescit. Illa est uera bestia, cuius una iußione

Funditur ater ubiq; cruor, crudelis ubiq;
Luctus, ubiq; pauor, & plurima mortis imago.

Nemo huius tantæ belluæ immanitatē potest pro merito describere, quæ uno loco recubās, tamen per totū orbem dētibus ferreis sæuit, & nō tantū artus hominū dißipat, sed & ossa ipsa cōminuit, & in cineres furit, ne quis extet sepulturæ locus. quasi uerò id affectēt, qui Deū confitentur, ut ad eorum sepulchra ueniatur, ac nō ut ipsi ad Deū perueniāt. Quænā illa ferītas, quæ rabies, quæ insania est, lucē uiuis, terrā mortuis denegasse? Dico igitur, nihil esse miserius ijs hoībus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiæ iußionis neceßitas aut inuenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut prouectio dignitatis fuit, sed hominis dānatio ad carnificinā, Dei uerò ad pœnā sempiternā. Quæ aūt per totū orbē singuli gesserint, enarrare, impoßibile est. Quis enim uoluminum numerus capiet tam infinita, tā uaria genera crudelitatis? Accepta

enim

enim potestate pro suis moribus quisq; saeuiuit. Alij prae nimia timiditate, plus ausi sunt, quàm iubebatur. Alij suo proprio aduersus iustos odio, quidam naturali mentis feritate, nonnulli ut placerent, & hoc officio uiam sibi ad altiora munirent: aliqui ad occidendum praecipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui uniuersum populum cũ ipso pariter conuenticulo concremauit. Sed hic quanto saeuior, tanto clementior inuenitur. Illud uerò pessimũ genus est, cui clementiae species falsa blanditur: ille grauior, ille saeuior est carnifex, qui neminẽ statuit occidere. Itaq; dici nõ potest, huiusmodi iudices quanta, & quàm grauia tormẽtorum genera excogitauerint, ut ad effectum propositi sui peruenirent. Haec autem nõ tantũ ideo faciunt, ut gloriari possint, nullum se innocẽtium peremisse (nam & ipse audiui aliquos gloriãtes, quia administratio sua in hac parte, fuerit incruẽta) sed & inuidiae causa, ne aut ipsi uincantur, aut illi uirtutis suae gloriã consequantur. Itaque in excogitandis poenarum generibus, nihil aliud quàm uictoriam excogitant. Sciunt enim, certamen esse illud, & pugnã. Vidi ego in Bithynia, praesidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam Barbarorum gẽtem aliquã subegisset, quòd unus, qui per bienniũ magna uirtute restiterat, postremo cedere uisus est. Contendunt igitur, ut uincant, & exquisitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud deuitant, quàm ut ne torti moriantur. Quasi uerò mors tantũmodo beatos faciat, ac non etiã tormenta, quãto fuerint grauiora, tanto maiorẽ uirtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci stultitia iubent, curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renouentur, & reparetur nouus sanguis ad poenam. Quid tam pium, tam beneficum, tam humanum fieri potest? non

curassent tam solicite, quos amarent. Hæc est Deorum disciplina. Ad hæc opera cultores suos erudiunt, hæc sacra desiderant. Quin etiam sceleratißimi homicidæ contra pios iura impia condiderunt. nam & cōstitutiones sacrilegæ, & disputationes Iurisperitorum leguntur iniustæ. Domitius de officio Proconsulis, libris septem rescripta principum nefaria collegit, ut doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur.

De ueritate uirtutis, & existimatione.

CAP. XII.

Quid ijs facias, qui ius uocant carnificinas ueterum tyrannorū aduersus innocentes rabide sæuientiū? Et cū sint iniustitiæ, crudelitatisq́; doctores, iustos se esse tamen, ac prudētes uideri uolunt, cæci, & hebetes, & rerum, & ueritatis ignari. Adeóne uobis ô perditæ mētes, inuisa iustitia est, ut eam summis sceleribus adæquetis? Adeóne apud uos perit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignam iudicetis? Sed supra omnia facinora habeatur, nullū facinus admittere, pectusq́; purū ab omni sceleris contagione præstare. Et quoniam communiter cū Deorum cultoribus loquimur, liceat per uos bene facere uobiscū. Hæc est enim lex nostra, hoc opus, hæc religio. Si uobis sapiētes uidemur, imitamini: si stulti, cōtemnite, aut etiam ridete, si libet: nobis enim stultitia nostra prodest. Quid laceratis? quid affligitis? nō inuidemus sapientiæ uestræ. Hāc stultitiā malumus: hāc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut uos diligamus, et in uosipsos qui odistis, oīa cōferamus. Est apud Ciceronē nō abhorrēs à uero locus, in ea disputatione, quæ habetur à Furio cōtra iustitiam. Quæro, inquit, si duo sint, quorum alter optimus uir, æquißimus, summa iustitia, singulari fide, alter

alter insigni scelere, & audacia, & si in eo sit errore ciuitas, ut bonum illum uirum, sceleratũ, facinorosum, nefarium putet: contrà autem, qui sit improbißimus, existimetur esse summa probitate, ac fide: proq; hac opinione omniũ ciuium, bonus ille uir uexetur, rapiatur, manus ei deniq; auferãtur, effodiantur oculi, damnetur, uinciatur, uratur, exterminetur, egeat, postremò iure etiam optimo omnibus miserrimus esse uideatur: cõtrà autẽ ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eũ honores, omnia imperia, omnes opes, omnes deniq; copiæ cõferantur, uir deniq; optimus omnium existimatione, et dignißimus omni fortuna iudicetur: Quis tandẽ erit tam demẽs, qui dubitet, utrum se esse malit? Profectò quasi diuinaret, quæ nobis mala, & quomodo uẽtura essent propter iustitiam, hoc posuit exemplum. Hæc enim populus noster patitur omnia, errantium prauitate. Ecce in eo est errore ciuitas, uel potius orbis ipse totus, ut bonos, et iustos uiros tãquã malos, et impios persequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam quod ait, neminẽ esse tam dementẽ, qui dubitet utrum se esse malit: ille quidẽ, ut is, qui cõtra iustitiã disserebat, hoc sensit, malle sapientẽ malũ esse cũ bona existimatione, quàm bonũ cum mala. À nobis autẽ absit hæc amentia, ut falsum uerò anteponamus. An boni nostri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, q̃ ex cõscientia nostra, & iudicio Dei? Aut aliqua nos illiciet unquàm felicitas, ut nõ potius ueram bonitatem cum omni malo, quàm falsam cũ omni prosperitate malimus? Sua sibi habeant regna reges, suas diuitias diuites (ut loquitur Plautus) suam uerò prudentiam prudentes: relinquant nobis stultitiam nostram, quam uel ex hoc apparet esse sapientiam, quòd eam nobis inuident. Quis

enim stulto inuideat, nisi qui ipse sit stultißimus? Illi autē non sunt adeo stulti, ut stultis inuideant: sed ex eo, quòd accurate, quòd solicite prosequūtur, stultos non esse cōcedunt. cur enim tā crudeliter sæuiant, nisi quia metuūt, ne in dies inualescente iustitia, cum Dijs suis curiosis relinquantur? si ergo cultores Deorum sapientes sunt, & nos stulti, quid metuant, ne sapientes illiciantur à stultis?

De Christianorum incrementis, & supplicijs. CAP. XIII.

CVm autē noster numerus semper Deorū cultoribus augeatur, nunquam uero, ne in ipsa quidem persecutione minuatur (quoniam peccare homines, & inquinari sacrificio possunt, auerti autem non possunt à Deo: ualet enim ui sua, ueritas) quis est tam excors, tamq; cæcus, qui nō uideat, in utra sit parte sapientia? Sed illi malitia, & furore cæcantur, ne uideant, stultosq; arbitrātur esse, qui cum habeant in sua potestate supplicia uitare, cruciari tamen, & emori malunt, cum poßint ex eo ipso peruidere, non esse stultitiam, in quam tanta hominū millia, per orbem totum, una, & pari mente consentiant. Si enim fœminæ sexus infirmitate labuntur (nam interdum isti muliebrem, anilem superstitionem uocant) uiri certe sapiunt. Si pueri, si adolescentes, improuidi sunt per ætatem, maturi certe, ac senes habent stabile iudicium. Si una ciuitas desipuerit, cæteræ, utiq; innumerabiles, stultæ esse non possunt. Si una prouincia, una natio prouidētia caret, cæteras omnes habere intelligentiā recti, necesse est. Cū uero ab ortu solis usq; ad occasum lex diuina suscepta sit, & omnis sexus, omnis ætas, & gens, & regio unitis, ac paribus animis Deo seruiāt, eadem sit ubiq; patientia, idē contēptus mortis, intelligere debuerant, aliquid in ea

re esse rationis, quòd non sine causa usq; ad mortẽ defendatur, aliquid fundamẽti, ac soliditatis, quòd eam religionẽ non tãtum iniurijs, ac uexatione nõ soluat, sed augeat semper, & faciat firmiorẽ. Nam *& in hoc quoq; malitia illorum conuincitur, qui euertisse se funditus religionem* Dei *opinantur, si homines inquinauerint, cũ &* Deo *satisfacere liceat, & nullus sit tam malus* Dei *cultor, qui data facultate, ad placandũ* Deum *nõ reuertatur, & quidem deuotione maiori.* Peccati *enim cõscientia, & metus pœnæ religiosiorẽ facit, & semper multo firmior est fides, quã reponit pœnitentia.* Si *ergo ipsi, cum* Deos *sibi arbitrantur iratos, tamen donis, & sacrificijs, & odoribus placari eos credunt: quid est tandem, quòd* Deum *nostrũ tam immitem, tam implacabilem putẽt, ut uideatur is iam* Christianus *esse non posse, qui* Dijs *eorũ coactus, inuitusq; libauerit? nisi forte cõtaminatos semel, putant animũ trãslaturos, ut sua sponte iam facere incipiant, quod per tormenta fecerũt.* Quis *id officium libẽs obeat quod ab iniuria cœpit?* Quis *cum uideat laterũ suorum cicatrices, nõ magis oderit* Deos, *propter quos æterna pœnarũ insignia, & impressas uisceribus suis notas gestet? Ita fit, ut data diuinitus pace, & qui fuerint, uniuersi redeant, & alius propter miraculũ uirtutis, nouus populus accedat.* Nã *cũ uideat uulgus dilacerari homines uarijs tormẽtorum generibus, & inter fatigatos carnifices inuictã tenere patientiã, existimãt, id quod res est, nec cõsensum tam multorũ, nec perseuerantiam morientium uanã esse, nec ipsam patientiam sine* Deo *cruciatus tantos posse superare. latrones, et robusti corporis uiri eiusmodi lacerationes perferre nequeunt, exclamant, & gemitus edunt. uincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patiẽtia.*

Nostri

Nostri autem (ut de uiris taceam) pueri, & mulierculæ, tortores suos taciti uincunt, & exprimere illis gemitum nec ignis potest. Eant Romani, & Mutio glorientur aut Regulo: quorum alter necandū se hostibus tradidit, quòd captiuum puduit uiuere: alter ab hostibus deprehensus, cum uideret mortem se uitare non posse, manum foco iniecit, ut pro facinore suo satis faceret hosti, quem uoluit occidere, eaq; pœna ueniam, quā non meruerat, accepit. Ecce sexus infirmus, & fragilis ætas dilacerari se toto corpore, uriq; perpetitur, non neceßitate, quia licet uitare, si uellent, sed uoluntate, quia confidunt Deo.

De Christianorū fortitudine. CAP. XIIII.

SEd hæc est uera uirtus, quam philosophi quoque gloriabundi, non re, sed uerbis inanibus iactant, differentes, nihil esse tam congruens uiri sapientis grauitati, atq; cōstantiæ, quàm nullis terroribus de sententiæ proposito posse depelli, sed tanti esse, cruciari, & emori, ne fidē prodat, ne ab officio discedat, ne metu mortis, aut dolore acerbo subactus, aliquid faciat iniustum. nisi forte delirare illis uidetur Flaccus in lyricis, cum dicit:

Iustum, & tenacem propositi uirum,
Non ciuium ardor praua iubentium,
Non uultus instantis tyranni
Mente quatit solida.

Quo nihil uerius dici potest, si hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus, nullam mortem recusant, ne à fide, iustitiaq; declinent, qui nō tyrannicas iußiones, non præsidum gladios tremunt, quo minus ueram, & solidā libertatem constanti mente defendant. quæ in hoc solo tuenda sapiētia est. Quis enim tam insolēs, tam elatus est, qui me uetet oculos in cœlum tollere? quis imponat mihi neceßitatem uel colēdi, quod nolim,

lim, uel quod uelim, non colēdi? Quid iam nobis ulterius relinquetur, si etiam hoc, quod uoluntate fieri oportet, libido extorquet aliena? nemo istud efficiet, si quid nobis ad contemnēdam mortem, doloremq; uirtutis est. Quam constantiam si tenemus, cur stulti iudicamur, faciētes ea, quæ philosophi laudant? Recte igitur Seneca, incongruentiam hominibus obiectans, ait: Summa uirtus illis uidetur magnus animus. Et ijdem eum, qui cōtemnit mortem, pro furioso habent, quod est utique summæ peruersitatis. Sed ij uanarum religionum cultores, eadem stultitia id obijciunt, qua uerum Deum nō intelligunt, quos Sibylla Erythræa κωφοὺς, καὶ ἀνοήτους uocat, surdos scilicet, & excordes, qui nec audiant diuina, nec sentiant, sed terram digitis suis imaginatam metuant, & adorent.

De stultitia, sapientia, pietate, æquitate, & iustitia. CAP. XV.

QVæ uero causa sit, ut eos, qui sapientes sunt, stultos putēt, magna ratio est. nec enim frustra falluntur. quæ nobis diligenter est explicanda, ut errores suos tandem (si fieri poßit) agnoscāt. Iustitia, suapte natura, speciem quandā stultitiæ habet, quod ego & diuinis, & humanis testimonijs cōfirmare possum. Sed nihil fortasse apud istos agemus, nisi eos de suis doceamus autoribus, nō posse quenquā iustū esse, quod est coniunctū cum uera sapiētia, nisi idem stultus esse uideatur. Carneades, Academicæ sectæ philosophus, cuius in disserēdo quæ uis fuerit, quæ eloquētia, quod acumē, qui nescit, is ex prædicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilij, apud quē disserens Neptunus de re difficilima, ostendit non posse id explicari, nec si Carneadē ipsum orcus remittat. Is, cum legatus ab Atheniensibus Romā missus esset, disputauit de iustiti

ſtitia copioſe, audiente Galba, & Catone cenſorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem diſputationẽ ſuam poſtri die, contraria diſputatione ſubuertit, & iuſtitiam, quam pridie laudauerat, ſuſtulit, non quidem philoſophi grauitate, cuius firma & ſtabilis debet eſſe ſententia, ſed quaſi oratorio exercitij genere, in utranque partem diſſerendi. Quod ille facere ſolebat, ut alios quodlibet aſſerentes poſſet refutare. Eam diſputationẽ, qua iuſtitia euertitur, apud Cicer. L. Furius recordatur: credo, quoniã de Rep. diſſerebat, ut defenſionem, laudationemq́; eius induceret, ſine qua putabat regi nõ poſſe Remp. Carneades autem, ut Ariſtotelem refelleret, ac Platonem, iuſtitiæ patronos, prima illa diſputatione collegit ea omnia, quæ pro iuſtitia dicebantur, ut poſſet illa, ſicut fecit, euertere. Erat enim facilimum, iuſtitiam radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terra fuit, ut, quid eſſet, aut qualis, à philoſophis cerneretur. Atque utinam tot, ac tales uiri quantum eloquentiæ, quantum animi, tantum etiam ſcientiæ ad implendam defenſionem ſummæ uirtutis habuiſſet, cuius origo in religione, ratio in æquitate eſt. Sed ij, qui primam illam partem neſcierunt, ne ſecundã quidẽ tenere potuerũt. Volo autem prius circunſcripte, ac breuiter, quid ſit, oſtẽdere, ut intelligatur, philoſophos ignoraſſe iuſtitiã, nec id, quod minime nouerãt, potuiſſe defendere. Iuſtitia quãuis omnes ſimul uirtutes amplectatur, tamẽ duæ ſunt omniũ principales, quæ ab illa diuelli, ſeparariq́; nõ poſſunt, pietas, et æquitas. nam fides, tẽperãtia, probitas, innocentia, integritas, & cætera huiuſmodi, uel natura, uel inſtitutis parentum, poſſunt eſſe in ijs hominibus, qui iuſtitiam neſciunt, ſicuti ſemper fuerunt. nam Romani ueteres, qui iuſtitia gloriari ſolebant, ijs utique

uirtutibus gloriabātur, quæ(ut dixi)proficisci à iustitia possunt,& ab ipso fonte secerni. Pietas uero,& æquitas, quasi uenæ sunt eius. his enim duobus fontibus constat tota iustitia. Sed caput eius, & origo in illo primo est, in secūdo uis omnis, ac ratio. Pietas autē nihil aliud est, quàm Dei notio, sicut Trismegistus uerißime definiuit, ut alio loco diximus. Si ergo pietas est cognoscere Deū, cuius cognitionis hæc summa est, ut eum colas: ignorat utiq; iustitiā, qui religionē Dei nō tenet. Quomodo enim potest eam nosse, qui unde oriatur ignorat? Plato quidem multa de uno Deo locutus est, à quo ait constitutū esse mundū: sed nihil de religione. somniauerat enim Deū, nō cognouerat. quòd si iustitiæ defensionem uel ipse, uel quilibet alius implere uoluisset, in primis religiones Deorū euertere debuit, quia cōtrariæ sunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tētauit, in carcerem cōiectus est, ut iam tunc appareret, quid esset futurū ijs hominibus, qui iustitiam uerā defendere, Deoq; singulari seruire cœpissent. Altera igitur iustitiæ pars est æquitas, æquitatem dico nō utiq; bene iudicandi, quod & ipsum laudabile est in homine iusto, sed se cū cæteris coæquādi, quā Cic. æquabilitatē uocat. Deus enim, qui homines generat, & inspirat, omnes æquos, id est, pares esse uoluit. Eandē cōditionē uiuendi omnibus posuit, omnes ad sapientiā genuit, omnibus immortalitatē spopōdit. nemo à beneficijs eius cœlestibus segregatur. Nā sicut omnibus unicū suū lumen æqualiter diuidit, emittit omnibus fontes, uictū subministrat, quietem somni dulcißimā tribuit: sic omnibus æquitatem, uirtutemq; largitur. Nemo apud eum seruus est, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater est, æquo iure omnes liberi sumus. Nemo Deo pauper est, nisi qui iustitia indiget,

diget:nemo diues,nisi qui uirtutibus plenus est: nemo de niq; egregius, nisi qui bonus, & innocens fuerit: nemo clarißimus, nisi qui opera misericordiæ largiter fecerit: nemo perfectißimus, nisi qui omnes gradus uirtutis impleuerit. Quare neq; Romani, neq; *Græci iustitiam tenere potuerunt, quia dispares multis gradibus homines habuerunt, à pauperibus ad diuites, ab humilibus ad potentes, à priuatis deniq; usq; ad regum sublimißimas potestates.* Vbi *enim non sunt uniuersi pares, æquitas nõ est, & excludit inæqualitas ipsa iustitiam,cuius uis omnis in eo est,ut pares faciat eos, qui ad huius uitæ conditionem pari sorte uenerunt.*

De officijs uiri iusti. CAP. XVI.

D*Vobus igitur illis iustitiæ fontibus immutatis,omnis uirtus,& omnis ueritas tollitur, & ipsa iustitia remigrat in cœlũ.* Ideo *non est uerũ,illud bonum à philosophis repertũ,quia ignorabãt,uel unde oriretur, uel quid efficeret.quod nullis alijs,præterquam nostro populo,reuelatum est.* Dicet *aliquis,*N*on'ne sunt apud uos alij pauperes,alij diuites, alij serui, alij domini? non'ne aliquid inter singulos interest? nihil.nec alia causa est,cur nobis inuicem fratrum nomẽ impertiamus, nisi quia pares esse nos credimus:nam cum omnia humana non corpore,sed spiritu metiamur,tametsi corporũ sit diuersa cõditio, nobis tamẽ serui nõ sunt,sed eos & habemus,et dicimus spiritu fratres,religione conseruos.* Diuitiæ *quoque non faciũt insignes, nisi quos possunt bonis operibus facere clariores.* Diuites *sunt enim,nõ quia diuitias habẽt,sed quia utũtur illis ad opera iustitiæ.* Et *qui pauperes uidẽtur,eo tamẽ diuites sunt,quia & non egẽt,& nihil cõcupiscũt. Cum igitur & liberi seruis, & diuites pauperibus, hu-*

militate animi pares ſimus, apud Deum tamẽ uirtute diſcernimur.Et tanto quiſque ſublimior eſt, quanto iuſtior. Si enim iuſtitia eſt,parem ſe etiã minoribus facere: quanquã hoc ipſo præcellat, quòd ſe inferioribus coæquauit: tamen ſi non tantum quaſi parem, ſed etiam quaſi minorem ſe geſſerit, utiq; multo altiorem dignitatis gradum, Deo iudice,conſequetur. Nam profectò in hac uita ſeculari, quoniam breuia, & caduca ſunt omnia, & præferunt ſe alteris homines, & de dignitate contendunt. quo nihil fœdius,nihil arrogãtius, & nihil à ſapientis ratione ſemotius. Rebus enim cœleſtibus contraria ſunt iſta uniuerſa terrena.Sicut enim ſapientia hominum, ſumma ſtultitia eſt apud Deum, ſtultitia autem(ut docui)ſumma ſapientia eſt:ſic Deo humilis,& abiectus eſt qui fuerit conſpicuus,& ſublimis in terra.nam ut taceam, quòd hæc præſentia terræ bona, quibus magnus honos tribuitur, uirtuti contraria ſunt, & uigorem mentis eneruant, quæ tandẽ poteſt firma eſſe nobilitas,quæ opes, quæ potentia, cum poßit Deus reges quoque ipſos, inferiores etiam infimis facere? Et ideo conſulens nobis Deus, inter diuina præcepta illud præcipue poſuit: Qui ſe extollit, humiliabitur,& qui ſe humiliat,exaltabitur.Cuius præcepti ſalubritas docet, quòd qui ſe apud homines planũ fecerit,humilemq; præbuerit, hic apud Deum præcellẽs, & inſignis habeatur. Nec enim falſa eſt illa ſententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum: Quæ hic mala putantur,hæc ſunt in cœlo bona.

De Chriſtianorum æquitate,ſapientia,& ſtultitia. CAP. XVII.

EXpoſui cauſam,cur philoſophi nec inuenire iuſtitiã, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad id quod intenderam.

Intenderam. Carneades ergo, quoniam erãt infirma quæ à philosophis afferebantur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellexit. Eius disputationis sũma hæc fuit: Iura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet uaria pro moribus, & apud eosdem pro temporibus sæpe mutata, ius autem naturale esse nullum: Omnes & homines, & alias animantes ad utilitates suas natura ducẽte ferri, proinde aut nullã esse iustitiã, aut, si sit aliqua, summam esse stultitiam, quoniam sibi noceret, alienis cõmodis consulens. & inferebat hæc argumẽta: Omnibus populis, qui florerent imperio, et Romanis quoq; ipsis, qui totius orbis potirẽtur, si iusti uelint esse, hoc est si aliena restituãt, ad casas esse redeundum, & in necessitate, ac miserijs iacendũ. Tum omissis cõmunibus ad propria ueniebat. Bonus uir, inquit, si habeat seruum fugitiuũ, uel domũ insalubrẽ, ac pestilentẽ, quæ uitia solus sciat, & ideo proscribat, ut uẽdat, utrum'ne profitebitur, fugitiuũ seruum, ac pestilentẽ domũ se uendere, an celabit emptorẽ? Si profitebitur emptori, fugitiuum esse, bonus quidẽ, quia non fallet, sed tamẽ stultus iudicabitur, quia uel paruo uẽdet, uel omnino non uendet. Si celauerit, erit quidem sapiẽs, quia rei consulet, sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem, qui aurichalcum se putet uẽdere, cum sit illud aurum, aut plumbum, cum sit argentũ: tacebit'ne, ut id paruo emat, an id indicabit, ut magno? Stultum plane uidetur, malle magno. Vnde intelligi uolebat, & eũ, qui sit iustus, ac bonus, stultũ esse, & eum, qui sapiens, malũ. Et tamẽ sine pernicie fieri posse, ut sint homines paupertate contenti. Transcendebat ergo ad maiora, in quibus nemo posset sine periculo uitæ iustus esse. Dicebat enim, Nempe iustitia est, hominem nõ occidere, alienũ prorsus

non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragiũ fecerit, & aliquis imbecillior uiribus, tabulam ceperit? non'ne illum tabula deturbabit, ut ipse cõscẽdat, eaq; nixus euadat? maxime cũ sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet. ipsi enim pereũdum est, nisi fecerit. Si autem mori maluerit, quàm manus inferre alteri, iam iustus ille, sed stultus est, qui uitæ suæ non parcat, dũ parcit alienæ. Item, si acie suorum fusa, hostes insequi cœperint, & iustus ille nactus fuerit aliquem sauciũ equo insidentem: ei'ne parcet, ut ipse occidatur, an deijciet ex equo, ut ipse poßit hostem effugere? Quod si fecerit, sapiens, sed idem malus: si non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est. Ita ergo iustitiam cum in duas partes diuisisset, alterã ciuilem esse dicens, alteram naturalem, utranq; subuertit: quòd illa ciuilis, sapientia sit quidem, sed iustitia nõ sit: naturalis autem illa, iustitia sit quidem, sed nõ sit sapientia. Arguta hæc plane, ac uenenata sunt, & quæ M. Tul. non potuerit refellere. Nam cum faciat Lælium Furio respondentem, pro q; iustitia dicentem, irrefutata hæc, tanquam foueam, prætergressus est: ut uideatur idem Lælius non naturalem, quæ in crimen stultitiæ uenerat, sed illam ciuilem defendisse iustitiam, quam Furius sapiẽtiam quidem esse concesserat, sed iniustam.

De iustitia, sapientia, & stultitia. CAP. XVIII.

QVod ad præsentem disputationẽ pertinebat, ostendi, quomodo iustitia similitudinẽ stultitiæ gerat, ut appareat, nõ sine causa decipi eos, qui putant, nostræ religionis homines stultos esse: qui talia facere uideãtur, qualia ille proposuit. Nunc maius à me exigi sentio, ut ostendam, quare iustitiam Deus, stultitiæ specie conuolutã, ex oculis hominũ uoluerit auferre, si prius Furio respõdero,*

quia

quia parum plene respondit Lælius: qui profecto licet sapiens, ut uocabatur, patrocinari tamē ueræ iustitiæ nullo modo poterat, qui caput ipsum, fontemq́; iustitiæ non tenebat. Nobis autem facilior est ista defensio, quibus cœlesti beneficio familiaris est, ac penitus nota iustitia, quiq́; illam non nomine, sed re, nouimus. Nam Plato, & Aristoteles honesta quidem uolūtate iustitiam defendere cupierunt, effecissentq́; aliquid, si conatus eorum bonos, si eloquentiā, si uirtutem ingenij, diuinarū quoq; rerum doctrina iuuisset. Itaq; opus illorū inane, atq; inutile iacuit: nec cuiquā hominum persuadere potuerunt, ut eorū præscripto uiueret: quia fundamētum à cœlo disciplina illa non habuit. Nostrū opus certius sit necesse est, quos Deus docuit. Illi enim depingebāt uerbis, & imaginabātur iustitiam, quæ in conspectu non erat, nec præsentibus exēplis confirmare poterant, quæ asserebant. Responderi enim posset ab audiētibus, nō posse ita uiui, sicut illi sua disputatione præscriberēt, adeo ut nulli adhuc extiterint, qui id genus uitæ sequerētur. Nos autē non uerbis modo, sed etiā exēplis ex uero petitis, uera esse, quæ à nobis dicuntur, ostēdimus. Sēsit igitur Carneades, quæ sit natura iustitiæ, nisi quòd parum alte prospexit, stultitiam nō esse: quanquā intelligere mihi uideor, qua mēte id fecerit. non enim uere existimauit, eum stultū esse, qui iustus est: sed cum sciret, non esse, & rationem tamē, cur ita uideretur, non cōprehenderet, uoluit ostēdere, latere in abdito ueritatē, ut decretū disciplinæ suæ tueretur: cuius sūma sententia est, nihil percipi posse. Videamus ergo, utrum'ne iustitia fœdus aliquod habere cū stultitia poßit. Iustus, inquit, si aut equum saucio, aut tabulam naufrago non ademerit, ut ipse animam suam liberet, stultus est. Primum

omnium,nego,ullo modo fieri posse, ut homini, qui quidem uere iustus sit, eiusmodi casus eueniat: quia iustus neq; cuiquam nato inimicus est, neq; quicquam omnino appetit alienū. Cur enim nauiget, aut quid petat ex aliena terra, cui sufficit sua? Cur autē belligeret, ac se alienis furoribus misceat, in cuius animo pax cū hominibus perpetua uersetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano sanguine delectabitur, qui nec lucrū sciat appetere, cui sufficit uictus, & nō modo ipse cædem facere, sed interesse facientibus, ac spectare, ducat nefas. Sed omitto ista: quoniā fieri potest, ut uel inuitus ad hæc subeunda cogatur. Adeóne ergo iustitiā ò Furi, uel potius ò Carneade, cuius est illa omnis oratio, tam inanē, tam superuacuam, tamq; cōtemptā Deo putas, ut nihil poßit, nihilq; habeat in sese, quod ad custodiā sui ualeat? Sed uidelicet, qui sacramentū hominis ignorāt, ideoq; ad hāc uitam tempora lē referunt omnia, quanta sit uis iustitiæ, scire nō possunt. Nam & cum de uirtute disputant, quamuis intelligant ærumnis, ac miserijs esse plenißimam, tamen expetendam esse aiūt sua causa. eius enim præmia, quæ sunt æterna, et immortalia, nullo modo uidēt. sic rebus omnibus ad hanc præsentem uitam relatis, uirtutem plane ad stultitiā redigunt. siquidem tantos huius uitæ labores frustra, & inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius, interim de iustitia, ut cœpimus. cuius tanta uis est, ut cū oculos in cœlum sustulerit, à Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocentiæ uim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis, nec uiribus, quacunq; iter fecerit:

Integer uitæ, scelerisq; purus
Non eget Mauri iaculis, nec arcu,
Nec uenenatis grauida sagittis,
Fusce, pharetra,

Siue

Siue per Syrteis iter æstuosas,
Siue facturus per inhospitalem
Caucasum, uel quæ loca fabulosus
Lambit Hydaspes.

Non potest ergo fieri, quin hominem iustum inter discrimina tempestatum, atq; bellorũ, cœlestis tutela custodiat, ac nõ, etiam si cum parricidis, & nocẽtibus nauiget, aut malis quoq; parcatur, ut una iusta, & innocens anima liberetur, aut certe pereuntibus cæteris sola seruetur. sed cõcedamus posse fieri, quod proponit philosophus: quid ergo iustus faciet, si nactus fuerit aut in equo sauciũ, aut in tabula naufragum? non inuitus confiteor, morietur potius, quàm occidet. Nec ideo tamẽ iustitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiæ nomen accipiet. quid enim melius, quid carius esse homini debet, quàm innocentia? quæ utiq; tanto perfectior sit necesse est, quanto illã perduxeris ad extremũ: moriq; malueris, nequid de innocentiæ ratione minuatur. Stultitia est, inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie suæ. Num etiã pro amicitia perire, stultũ iudicabitur? Quid ergo illi familiares Pythagoræi laudãtur à uobis, quorũ alter se tyranno uadẽ mortis pro altero dedit, alter ad præstitutũ tẽpus, cũ iam spõsor eius duceretur, præsentiã sui fecit, eumq; interuẽtu suo liberauit? quorũ uirtus in tãta gloria nõ haberetur, quòd alter pro amico, alter etiam pro fide mori uoluit, si stulti putarentur. Denique ob hanc ipsam uirtutem tyrannus his gratiam retulit, utrunque seruando, & hominis crudelissimi natura mutata est. Quin etiam deprecatus esse dicitur, ut se tertium in amicitiam reciperent, non utiq; tanquam stultos, sed tanquam bonos, & sapientes uiros. Itaque nõ uideo, quare cũ pro amicitia, & fide mori summa

gloria computetur, non etiam pro innocentia perire, sit homini gloriosum. Ergo stultissimi sunt, qui nobis crimini dant, mori uelle pro Deo, cū ipsi eum, qui pro homine mori uoluit, in cœlū summis laudibus tollant. Deniq;, ut cōcludā disputationē, non posse eundē stultum esse, ac iustum, eūdemq; sapientē, & iniustū, docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit iustum, ac bonū, nescit, & ideo semper peccat. Ducitur enim quasi captiuus à uitijs, nec resistere ullo modo potest, quia caret uirtute, quā nescit. Iustus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter facere non potest, quàm si habeat recti, prauiq; notitiam. Rectū autem discernere à prauo quis potest nisi sapiens? Ita fit, ut nunquā possit esse iustus, qui stultus est, neq; sapiens, qui fuerit iniustus. Quod si est uerissimum, manifestum est, eum, qui aut naufrago tabulam, aut equū saucio non ademerit, stultū nō esse, quia hæc facere peccatū est, à quo se sapiens abstinet. Videri tamē & ipse confiteor, per hominum errorē, ignorantium cuiusq; rei proprietatem. Itaq; omnis hæc quæstio non tam argumentis, quàm definitione dissoluitur. Stultitia igitur est, in factis, dictisq;, per ignorantiā recti ac boni, erratio. Ergo stultus nō est, qui ne sibi quidē parcit, dū ne noceat alteri, quod est malum. Quod quidem nobis & ratio, & ueritas ipsa præscribit. In omnibus enim uidemus animalibus, quia sapientia carent, conciliatricem sui esse naturam. Nocent igitur alijs, ut sibi prosint. nesciūt enim, quia malum est, nocere. Homo uero, quia scientiam boni, ac mali habet, abstinet se à nocendo, etiam cum incommodo suo, quod animal irrationale facere non potest. & ideo inter summas hominis uirtutes innocentia numeratur. quibus rebus apparet, sapientissimum esse, qui mauult perire, ne

noceat,

noceat, ut id officium, quo à multis discernitur, seruet. Nam qui uendentis errorem non redarguit, ut aurum paruo emat, aut qui non profitetur, fugitiuũ seruum, uel pestilentem se domum uendere, lucro, & commodo suo consulens, non est ille sapiens, ut Carneades uideri uolebat, sed callidus, & astutus. Calliditas, & astutia in mutis quoq; animalibus sunt, uel cum insidiãtur alijs, & dolo capiunt, ut deuorent, uel cum insidias aliorũ uario genere deludunt. Sapientia uero in hominẽ solum cadit. Sapientia est enim intelligentia uel ad bonum, rectumq; faciendum, uel abstinentia dictorum, factorumq; improborum. Lucro autem nunquã sapiens studet, quia bona hæc terrena contemnit: nec quenquam falli patitur, quia boni uiri officiũ est, errores hominum corrigere, eosq; in uiã reducere. Siquidem socialis est hominis, ac benefica natura, quo solo cognationem cum Deo habet.

De uirtute, & Christianorũ cruciatibus, & iure patris, & domini. CAP. XIX.

SEd nimirum hæc causa efficit, ut stultus esse uideatur, qui egere, aut mori malit, quàm noceat, uel eripiat aliquid alteri, quòd hominem morte deleri putant. Ex qua persuasione omnes tum uulgi, tum etiam philosophorũ nascuntur errores. Si enim post mortem nihil sumus, profecto stultißimi est hominis, non huic uitæ consulere, ut sit quamdiutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, à iustitiæ regula discedat, necesse est. Si autẽ superest homini uita melior, & longior, quod & philosophorum magnorũ argumẽtis, & uatũ responsis, & prophetarum diuinis uocibus discimus: hãc præsentẽ cum suis bonis cõtemnere, sapientis est, cuius omnis iactura, immortalitate pẽsatur. Apud Ciceronẽ idẽ ille iustitiæ defensor Lælius,

Vult, inquit, plane uirtus honorem, nec est uirtutis ulla alia merces. Est plane, & quidē uirtute dignißima, quam tu Læli nequaquā poteras suspicari. nihil enim diuinarū noueras literarū. Quam tamē illa (inquit) accipit facile, exigit non acerbe. Erras uehementer, si putas, ab homine præmiū solui posse uirtuti, cū ipse alio loco uerißime dixeris. Huic tu uiro quas diuitias obijcies? quæ imperia? quæ regna? qui ista putat humana, sua bona diuina iudicat. Quis ergo te sapientē Læli putet, cū ipse tibi loquare contraria? & paulopost uirtuti adimas, quæ dedisti? Sed uidelicet ignorātia ueri facit incertā labantemq; sententiā. Deinde quid adiūgis? Sed si aut ingrati uniuersi, aut inuidi multi, aut inimici potētes, suis uirtutē præmijs spoliāt. O quàm fragilē, quàm inanē uirtutē induxisti, si spoliari præmio suo potest. Quæ si bona sua diuina iudicat (ut aiebas) qui possunt existere tam ingrati, tam inuidi, tam potētes, qui uirtutem spoliare ualeāt ijs bonis, quæ fuerint in eam collata diuinitus? Næ illa se, inquit, multis solatijs oblectat, maximeq; suo decore seipsa sustentat. Quibus solatijs? quo decore? cū in crimē sæpe ueniat, & in pœnam decor ille uertatur. Quid enim, si (ut Furius dicebat) rapiatur, uexetur, exterminetur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur ei oculi, damnetur, uinciatur, uratur, miseris etiam modis necetur, perdet'ne suum præmium uirtus? An potius peribit ipsa? Minime. Sed & mercedem suam Deo iudice accipiet, & uiuet, & semper uigebit. Quæ si tollas, nihil potest in uita hominū tam inutile, tam stultum uideri esse, quàm uirtus, cuius naturalis bonitas, & honestas docere nos potest, animā nō esse mortalem, diuinumq; illi à Deo præmium constitutum. Sed iccirco uirtutē ipsam Deus, sub persona stultitiæ

uoluit esse celatam, ut mysterium ueritatis, ac religionis suæ esset arcanum, ut has religiones, sapientiamq́; terrenam extollentem se altius, sibiq́; multum placentem, uanitatis, erroris q́; damnaret, ut proposita denique difficultate, angustißimus trames ad immortalitatis præmiū sublime perduceret. Docui (*ut opinor*) *cur populus noster apud stultos stultus habeatur.* Nam *cruciari, atq; interfici malle, quàm thura tribus digitis comprehensa, in focum iactare, tam ineptū uidetur, quàm in periculo uitæ, alterius animā magis curare, quàm suam* Nesciunt *enim, quantum sit nefas, adorare aliud præterquàm* Deum, *qui condidit cœlum, atque terram, qui humanum genus finxit, inspirauit, luce donauit.* Quòd *si seruorū nequißimus habetur, qui dominum suum fuga deserit, isq́; uerberibus, & uinculis, & ergastulo, & cruce, et omni malo dignißimus iudicatur: & si filius eodem modo perditus, atque impius existimatur, qui patrem suum derelinquit, ne illi obsequatur, ob eamq́; causam dignus putatur, qui sit exhæres, & cuius nomen in perpetuum de familia deleatur: quanto magis, qui* Deum *deserit, in quem duo uocabula, domini, & patris, æque ueneranda conueniunt? nam ille, qui seruum pretio comparat, quid in eum beneficij confert, præterquàm alimenta, quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat?* Et *qui filium generat, non habet potestatem, ut concipiatur, ut nascatur, ut uiuat.* Vnde *apparet, non esse illum patrem, sed tantummodo generandi ministrum.* Quibus *ergo supplicijs dignus est desertor eius, qui & dominus uerus, & pater est, nisi quæ* Deus *ipse constituit? qui spiritibus iniustis æternum parauit ignem, quod ipse per uates suos impijs, ac rebellibus comminatur.*

De

De uanitate, & sceleribus impiarum religionum, & Christianorum cruciatibus. CAP. XX.

DIscant igitur & suarum, et alienarum interfectores animarum, quàm inexpiabile facinus admittant: Primum, *quòd seipsos iugulant, perditißimis dæmonibus seruiendo, quos* Deus *in æterna supplicia damnauit:* Deinde, *quòd nec ab alijs* Deū *coli patiūtur, sed auertere homines ad mortifera sacra contendunt, nituntur q; summa diligentia, ne qua sit anima incolumis in terra, quæ saluo statu suo spectet in cœlum.* Quid *aliud dicam quàm miseros, qui prædonum suorum instigationibus parent, quos* Deos *esse opinātur? quorū neq; cōditionē, neq; originē, neq; nomina, neq; rationē sciunt, sed inhærētes persuasioni uulgari, libēter errāt, & stultitiæ suæ fauent.* A' *quibus si persuasionis eius rationem requiras, nullā poßint reddere, sed ad maiorum iudicia confugiant, quòd illi sapiētes fuerint, illi probauerint, illi scierint, quid esset optimum: séq; ipsos sensibus spoliant, ratione abdicant, dum alienis erroribus credūt. Sic impliciti rerum omniū ignorantia, nec se, nec* Deos *suos norunt.* Atq; *utinam soli errare, soli desipere uellēt.* Alios *etiā in cōsortium mali sui rapiunt, quasi habituri solatiū de perditione multorum.* Sed *hæc ipsa ignoratio efficit, ut in persequendis sapientibus tam mali sint, finganté q; se illis cōsulere, illos ad bonam mentē uelle reuocare.* Num *igitur hoc, sermone, aut aliqua ratione reddita facere nitūtur?* Minime, *sed ui, atq; tormentis.* O' *mira, & cæca dementia. in ijs putatur mala mens esse, qui fidem seruare conantur, in carnificibus autem bona. in ijs'ne mala mens est, qui contra ius humanitatis, contra fas omne lacerantur? an potius in ijs, qui ea*

faciunt

faciunt in corporibus innocentum, quæ nec sæuißimi latrones, nec iratißimi hostes, nec immanißimi barbari aliquando fecerunt? Adeó'ne etiam sibi mentiuntur, ut uicißsim, boni, ac mali nomina transferant, & immutēt? Quid ergo nō, diem, noctem uocant? Solem, tenebras? Alioquin eadem impudentia est, bonis, malorum nomen imponere, sapientibus stultorum, iustis impiorū. quinimò, si qua illis fiducia est uel in philosophia, uel in eloquentia, armēt se, ac refellant hæc nostra, si possunt, congrediantur comminus, & singula quæq; discutiāt. Decet eos, suscipere defensionē Deorū suorum, ne, si nostra inualuerint (ut quotidie inualescunt) cū delubris, ac ludibrijs suis deserātur. Et quoniam ui nihil possunt (augetur enim religio Dei, quanto magis premitur) ratione potius, & hortamentis agant. Procedant in mediū pōtifices, seu minores, seu maximi, flamines, augures, itē reges sacrificuli, quiq; sunt sacerdotes, & antistites religionū. Cōuocēt nos ad cōcionē, cohortētur ad suscipiēdos cultus Deorū: persuadeāt, multos esse, quorum numine, ac prouidentia regātur omnia: ostendant, origines, & initia sacrorum, ac deorum quomodo sint mortalibus tradita: qui fons, quæ ratio sit, explicēt: proferāt, quæ merces in cultu, quæ pœna in contēptu maneat, quare ab hominibus coli se uelint, quid illis, si beati sunt, humana pietas conferat. quæ omnia non asseueratione propria (nec enim ualet quicquā mortalis hominis autoritas) sed diuinis aliquibus testimonijs confirmēt, sicuti nos facimus. Nō est opus ui, & iniuria. quia religio cogi nō potest. uerbis potius quàm uerberibus res agēda est, ut sit uolūtas. distringāt aciē ingeniorū suorū: si ratio eorū uera est, afferatur. parati sumus audire, si doceant. tacētibus certe nihil credimus, sicut ne sæuientibus

quidem cedimus. Imitentur nos, aut rationem rei totius exponant. Nos enim nō illicimus, ut ipsi obiectant, sed docemus, probamus, ostendimus. Itaq; nemo à nobis retinetur inuitus. inutilis est enim Deo, qui deuotione, ac fide caret. Et tamen nemo discedit, ipsa ueritate retinēte. Doceant isti hoc modo, siqua illis fiducia ueritatis est, loquātur, hiscant, audeant inquā disputare nobiscū aliquid eiusmodi: iam profecto ab aniculis, quas contēnunt, & à pueris nostratibus error illorū, ac stultitia irridebitur. Cū enim sint peritißimi, Deorūq; progeniem, & res gestas, & imperia, & interitus, & sepulchra de libris nouerint, ipsosq; ritus, quibus sunt initiati, uel ex rebus gestis hominū, uel ex casibus, uel etiam ex mortibus natos sciant: incredibilis dementia est, Deos putare, quos fuisse mortales negare nō audeant. uel si tā impudētes fuerint, ut negent, suæ illos, ac suorū literæ coarguāt, ipsa deniq; illos sacrorū initia conuincant. Sciant igitur uel ex hoc ipso, quantū intersit inter uerū, & falsum, quando ipsi, quum sint eloquentes, persuadere non possunt, imperiti, ac rudes possunt, quia res ipsa, & ueritas loquitur. Quid ergo sæuiunt? ut stultitiam suam dū minuere uolunt, augeant? lōge diuersa sunt, carnificina, & pietas: nec potest aut ueritas cum ui, aut iustitia cū crudelitate cōiungi. Sed merito nō audent de rebus quicquam docere diuinis. ne à nostris derideantur, & suis deserātur. Nam ferè uulgus, cui simplex, incorruptumq; iudicium est, si misteria illa cognoscat, in memoriā mortuorum constituta, damnabit, aliudq; uerius, quod colat, quæret. Hinc fida silētia sacris instituta sunt ab hominibus callidis, ut nesciat populus, quid colat. Cum autem nos in eorū doctrinis uersemur, cur nobis aut non credunt, qui utrunq; nouimus? aut in-

uident

uident, quia falsis uera prætulimus? sed defendenda sunt, inquiunt, suscepta publice sacra. O quàm honesta uoluntate miseri errant. Sentiũt enim, nihil esse in rebus humanis religione præstãtius, eamq; summa ui oportere defendi. sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere fallun tur. Defendenda enim religio est, non occidendo, sed moriendo: non sæuitia, sed patientia: nõ scelere, sed fide: illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et necesse est, bonum in religione uersari, non malum. Nam si sanguine, si tormentis, si malo religionem defendere uelis, iam non defendetur illa, sed polluetur, atq; uiolabitur. Nihil est enim tã uoluntarium, quàm religio. in qua si animus sacrificantis auersus est, iam sublata, iam nulla est. Recta igitur ratio est, ut religionẽ patiẽtia, uel morte defendas. in qua fides cõseruata & ipsi Deo grata est, & religioni addit autoritatẽ. Nam si is, qui in hac terrestri militia regi suo fidẽ seruat in aliquo egregio facinore, si postea uixerit, acceptior fit, & charior: si perierit, summam gloriam consequitur, quòd pro duce suo mortẽ occubuerit: quanto magis imperatori omniũ Deo fides seruanda est, qui nõ tantum uiuẽtibus, sed etiã mortuis præmium potest uirtutis exoluere? Igitur Dei cultus, quoniã militiæ cœlestis est, deuotionem maximã, fidemq; desiderat. Quomodo enim Deus aut amabit colentem, si ipse non ametur ab eo: aut præstabit precanti, quicqd orauerit, cũ ad precandũ neq; ex animo, neq; obseruãter accedat? Isti autẽ, cũ ad sacrificandũ ueniunt, nihil intimũ, nihil propriũ dijs suis offerunt, non integritatẽ mentis, non reuerentiã, non timorẽ. Peractis itaque sacrificijs inanibus, omnem religionem in templo, & cum templo, sicut inuenerant, relinquunt, nihilq; secum ex ea neque afferunt, neque referunt. Inde

est, quòd eiusmodi religiones neq; bonos facere possunt, neq; firmos atq; immutabiles. Traducũtur itaq; ab his homines facile, quia nihil ibi ad uitam, nihil ad sapientiã, nihil ad fidẽ discitur. Quæ est enim superstitio illorũ Deorum? quæ uis? quæ disciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentũ? quæ substantia? quò tendit? aut quid pollicetur, ut ab homine poßit fideliter seruari, fortiterq; defendi? In qua nihil aliud uideo, quàm ritũ ad solos digitos pertinentem. Nostra uerò religio eo firma est, et solida, & immutabilis, quia iustitiã docet, quia nobiscũ semper est, quia tota in animo colentis est, quia mentẽ ipsam pro sacrificio habet. illic nihil exigitur aliud, quàm sanguis pecudũ, & fumus, & inepta libatio: hic, bona mens, purũ pectus, innocens uita. illuc ueniunt sine delectu adulteræ impudicæ, lenæ procaces, obscœnæ meretrices, ueniũt gladiatores, latrones, fures, uenefici, et precãtur nihil aliud, quàm ut scelera impune committant. Quid enim latro sacrificans, aut gladiator roget, nisi ut occidãt? Quid uenenarius, nisi ut fallat? Quid meretrix, nisi ut plurimũ peccet? Quid adultera, nisi aut mortẽ uiri, aut ut sua impudicitia celetur? Quid lena, nisi ut multos bonis exuat? Quid fur, nisi ut plura compilet? Hic uerò etiã leui, communiq; peccato locus est nullus. Et siquis ad sacrificiũ nõ integra cõscientia uenerit, audit, quæ illi Deus comminetur, ille, qui latebras cordis uidet, q peccatis semper infestus est, qui exigit iustitiã, qui fidem poscit. Quis hic malæ menti, aut malæ preci locus est? At illi infelices, nec ex sceleribus suis intelligunt, quàm malum sit, quod colunt, quandoquidem flagitijs omnibus inquinati, ueniunt ad precandũ: & se pie sacrificasse opinantur, si cutem lauerint. tanquam libidines intra pectus inclusas ulli amnes

abluant

abluant, aut ulla maria purificēt. Quanto satius est, mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus sordidatur, & uno uirtutis ac fidei lauacro uniuersa uitia depellere? Quod qui fecerit, quamlibet inquinatum, ac sordidum corpus gerat, satis purus est.

De cultu Deorum, & Dei ueri, & Aegyptiarum bestiarum. CAP. XXI.

Ipsi autem, quia nesciunt, uel quid, uel quomodo sit colendum, cæci, & imprudentes, in contrarium cadunt. Adorāt itaq; *hostes suos, latrones, & interfectores suos uictimis placant, & animas suas cum thure ipso cremandas, aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiā miseri, quòd nō similes alij pereant, incredibili mentium cæcitate. quid enim uideant, qui solem non uident? Quasi uerò si Dij essent, indigerent hominū auxilio, aduersus cōtemptores suos. qd ergo nobis irascūtur, si illi nihil possunt? nisi, quòd ipsi Deos suos destruunt, quorū potestati diffidunt, magis irreligiosi, quàm qui omnino nō colunt. Cicero in suis legibus, cū caste ad sacrificia præciperet accedere, Pietatē, inquit, adhibento, opes amouento: qui secus faxit, Deus ipse uindex erit. Recte hoc quidē. Neq; enim fas est desperare de Deo, quē ideo colas, quia potentē putes. Nam quomodo uindicare iniuriam colētis se potest, si suam nō potest? Libet igitur ex his quærere, cui potissimum præstare se putent, cogendo inuitos ad sacrificiū. Ipsis'ne, quos cogunt? at nō est beneficium, quod ingeritur recusanti: sed cōsulendum est etiam nolentibus, quando quid sit bonum, nesciunt. Cur ergo tam crudeliter uexant, cruciāt, debilitant, si saluos uolunt? aut unde pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus uelint esse consultum? An uerò dijs præ-*

stant? at non est sacrificium, quod exprimitur inuito. nisi enim sponte, atq; ex animo fiat, execratio est, cum homines proscriptiōe, iniurijs, carcere, tormētis adacti, faciūt. Si Dij sunt isti, qui sic coluntur, uel propter hoc solū colendi non sunt, quòd sic coli uolunt, digni scilicet detestatione hominū, quibus cum lacrymis, cum gemitu, cū sanguine de membris omnibus fluente libatur. At nos cōtrà, non expetimus, ut Deum nostrū, qui est omnium uelint, nolint, colat aliquis inuitus: nec si nō coluerit, irascimur. Confidimus enim maiestati eius, qui tam contemptum sui poßit ulcisci, quàm seruorū suorum labores, & iniurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne uerbo quidē reluctamur. Sed Deo remittimus ultionem, nō ut ij faciunt, qui defensores se esse Deorum suorum uideri uolunt, & sæuiunt efferate aduersus non colentes. Ex quo intelligi datur, quàm non sit bonum, Deos colere, quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum est, etiam officium eius bono caret. At enim puniendi sunt, qui destruūt religiones. Num peius nos destruimus, quàm natio Aegyptiorū? qui turpißimas bestiarum, ac pecudum figuras colunt, quædam etiā pudenda dictu tanquam Deos adorant. Num peius quàm ijdem ipsi? qui, cū Deos colere se dicant, tamen eos publice, turpiterq; deridēt, de quibus etiā per mimos agi cū risu, & uoluptate patiuntur. Qualis hæc religio, aut quāta maiestas putanda est, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas uiolati numinis pendunt, sed honorati etiàm, laudati'que discedunt. Num peius nos destruimus, quàm quidam philosophi, qui omnino nullos deos esse aiunt, sed omnia sua sponte nata, omnia fortuitu fieri, quæ geruntur? Num pejus quàm

Epicurei, qui esse quidē Deos, sed curare quicquā negāt, neq; irasci eos, neq; gratia cōmoueri? Quibus dictis utiq; persuadent colendos omnino nō esse. siquidē nec colentes respiciunt, neq; non colentibus irascuntur. Præterea cum contra metus disserunt, nihil aliud efficere conantur, quàm ut nemo Deos timeat. Et hæc tamē ab hominibus & audiuntur libenter, & disseruntur impune.

De Dæmonum furijs, & errore infidelium. CAP. XXII.

NOn ergo ideo aduersus nos insaniunt, quia Dij non colūtur à nobis, à multis enim nō coluntur, sed quia ueritas penes nos est, quæ (ut est uerissimè dictum) odium parit. Quid igitur existimabimus, nisi nescire illos, quid patiantur? Perciti enim perferūtur cæco, et irrationabili furore, quem nos uidemus, illi nesciunt. Non enim ipsi homines persequuntur, qui causam, cur irascantur innocentibus, non habent: sed illi spiritus contaminati, ac perditi, quibus ueritas & nota est, & inuisa, insinuant se mētibus eorum, & instigant nescios in furorē. Hi enim, quandiu pax est in populo Dei, fugitāt iustos, et pauēt: & cū corpora hominum occupant, animasq; diuexant, adiurantur ab his, & nomine Dei ueri fugātur. Quo audito tremūt, exclamāt, & uri se, uerberariq; testantur, et interrogati, qui sint, quando uenerint, quomodo in hominem irrepserint, confitentur. sic extorti, & excruciati uirtute diuini nominis exulant. propter hæc uerbera, & minas, sanctos & iustos uiros semper oderūt. Et quia per se nocere his nihil possunt, publicis eos odijs persequuntur, quos sibi graues sentiunt: exercentq; sæuitiam, quamuiolentissime possunt, ut aut eorū fidem minuant per dolorem, aut si id efficere nō quiuerint, auferāt omnino de terra, ne sint qui

poßint eorum nequitiam coërcere. Nõ me fugit, quid re-spondcri è cõtrario poßit. Cur ergo Deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potẽtem, quem dominũ omnium confiteris, hæc fieri patitur: nec cultores suos aut uindi-cat, aut tuetur? Cur deniq; qui eũ non colũt, & opulenti, & potentes, & beati sunt, & honoribus regnoq; potiun tur, eosq; ipsos ditioni suæ, ac potestati subiectos habẽt? Reddẽda et huius rei ratio est, ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc causa est, cur existimetur religio Dei uim non habere, quòd inducũtur homines specie terreno-rum, ac præsentium bonorum, quæ ad curam mẽtis nullo modo pertinẽt: quibus quia carere iustos uidẽt, & afflue re iniustos: & Dei cultũ inanẽ arbitrantur, in quo inesse illa non cernũt, & Deorũ ritus æstimant ueros, quoniam cultores eorũ & diuitijs, & honoribus, & regnis fruan-tur. Verum ij, qui sunt in hac existimatione, non perspi-ciunt altius uim, rationemq; hominis, quæ tota nõ in cor-pore, sed in mente est. Nihil enim uidẽt amplius, quàm ui detur, corpus scilicet: quod, quia uidetur oculis, manuq; tractabile est, imbecillum, fragile, mortale est: cuius sunt illa omnia bona, quæ cupiditati, ac miraculo sunt, opes, honores, imperia, quoniã corpori afferũt uoluptates, & ideo tã caduca sunt, quàm corpus ipsum. Animus uerò in quo solo est homo: quoniam subiectus oculis non est, nec bona eius aspici possunt, quæ in sola uirtute sunt posita, & ideo tam stabilis, & constans, & perpetuus sit, necesse est, sicut ipsa uirtus, in qua est animi bonum.

De iustitia, & patientia Christia-norum. CAP. XXIII.

Longum est, uniuersas uirtutis species promere, ut de singulis doceã, quàm necesse sit, sapientẽ, ac iustum uirum

uirū longe ab illis omnibus bonis abhorrere. quibus quia fruuntur iniusti, Deorum cultus ueri, & efficaces esse credũtur. Quod ad præsentem pertinet quæstionē, satis est, si ex una uirtute id probemus, quod intēdimus. Nēpe magna, & præcipua uirtus est patientia, quam pariter & uulgi uoces publicæ, & Philosophi, & Oratores summis laudibus celebrant. Quòd si negari nō potest, quin summa sit uirtus, necesse est, iustum, & sapientem uirū in potestate esse hominis iniusti, ut capiat patientiam. Patiētia est enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accidunt, cum æquanimitate perlatio. Ergo iustus, ac sapiēs, quia uirtutem capit, habet in se patientiam, qua carebit omnino, si nihil patietur aduersi. Cōtrà, qui in rebus prosperis agit, impatiēs est, & uirtute maxima caret. Impatientē dico, quia nihil patitur. Innocentiam quoque seruare non potest: quæ & ipsa iusto, & sapiēti uiro propria uirtus est. Sed & nocet sæpe, & concupiscit aliena, & rapit, quæ cupierit, per iniuriam: quia uirtutis expers, uitio, peccatoq; subiectus est. Dominari affectat in liberos, quia temperantiam non habet: & fragilitatis oblitus animo insolenter elato tumet. Inde iniusti, ac Deum nesciētes, & diuitijs, & potentia, & honoribus florent. Hæc enim cuncta, iniustitiæ præmia sunt, quia & perpetua esse nō possunt, & per cupiditatem, uiolentiamq; quæruntur. Iustus uero, ac sapiens, quia illa omnia, humana (ut est à Lælio dictum) sua bona, diuina iudicat, nec alienū quicquā concupiscit, neque contra ius humanitatis lædat omnino, nec ullam potentiā, honorem'ue desyderat, ne cui faciat iniuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eadem conditione generatos, iure fraternitatis esse cōiunctos. Sed & suo contentus, & paruo, quia fragilitatis suæ memor, nō

amplius quærit, quàm unde uitam sustẽtet, & ex eo ipso, quod habuerit, impertit etiam non habẽti, quia pius est. pietas etiã summa uirtus est. Accedit eò, quòd uoluptates caducas, uitiosásq; cõtemnit, quarũ causa opes appetuntur, quoniam continens est, ac libidinum uictor. Idem nihil timoris, atq; insolẽtiæ gerẽs, nõ extollit se altius, nec erigit superbum caput, sed placidus, et cõcors, & comis, & planus est, quia cõditionem suam nouit. Cum ergo iniuriam nulli faciat, nec aliena cupiat, nec sua quoque, si ui auferantur, defendat, cum sciat etiã illatam iniuriam moderate ferre, quia uirtute præditus est: necesse est, iustum hominem subiectum esse iniusto, & contumelijs affici ab insipiente sapientem, ut & ille peccet, quia iniustus est, & hic in seruitutem abeat, quia iustus est. Siquis autem uolet scire plenius, cur malos, & iniustos Deus potentes, beatos, & diuites fieri sinat, pios cõtrà humiles, miseros, inopes esse patiatur: sumat eũ Senecæ librũ, cui titulus est, Quare bonis uiris multa mala accidãt, cũ sit prouidẽtia. in quo ille multa, nõ planè imperitia seculari, sed sapiẽter, ac pene diuinitus elocutus est: Deus, inquit, homines ꝓ liberis habet: sed corruptos, et uitiosos, luxuriose, ac delicate patitur uiuere, q̃a nõ putat emẽdatione sua dignos. Bonos autẽ, quos diligit, castigat sæpius, & assiduis laboribus ad usũ uirtutis exercet, nec eos caducis, ac mortalibus bonis corrũpi, ac deprauari sinit. Vnde nemini mirũ debet uideri, si pro nostris sæpe delictis castigamur à Deo. Imò uero, cũ uexamur, ac premimur, tũ maximè gratias agimus indulgẽtissimo patri, q̃ corruptelã nostrã nõ patitur lõgius procedere, sed plagis, ac uerberibus emẽdat. Ex quo intelligimus, esse nos Deo curæ, quoniã cum peccamus, irascitur. Nã cũ posset populo suo &

opes

opes, & regna largiri, sicut dederat antè Iudæis, quorū nos successores, ac posteri sumus: iccirco eū uoluit sub aliena ditiōe, atq; imperio degere, ne rerū prosperarū felicitate corruptus, ī luxuriā laberetur, ac Dei præcepta cōtēneret, sicut illi maiores nostri, qui sæpe terrenis ac fragilibus his bonis eneruati, aberrarūt à disciplina, et legis uincula ruperūt: prouidit ergo, quatenus cultoribus suis præstaret quietem, si mandata seruassent, & tamen eos emēdaret, si præceptis non obtemperassent. Itaq; ne tam corrumperētur otio, quàm patres eorum licentia, premi eos uoluit ab ijs, in quorum manibus eos collocauit, ut et labantes cōfirmet, & corruptos ad fortitudinē reparet, & fidos experiatur, ac tētet. Quomodo enim potest imperator militum suorum probare uirtutem, nisi habuerit hostem? Et illi tamē aduersarius exurgit inuito, quia mortalis est, & uinci potest. Deo autem quia repugnari non potest, ipse aduersarios nomini suo excitat, nō qui cōtra ipsum Deum pugnent, sed cōtra milites eius, ut deuotionem, ac fidem suorum uel probet, uel corroboret, donec pressuræ uerberibus defluentem corrigat disciplinam. est & alia causa, cur aduersum nos persecutiōes fieri sinat, ut Dei populus augeatur. Nec est difficile monstrare, cur aut quomodo fiat. Primum, fugantur à Deorum cultibus plurimi, odio crudelitatis: quî enim talia sacrificia nō horreant? Deinde placet quibusdā uirtus, ac fides ipsa. Nōnulli suspicantur, Deorum cultum non sine causa malum putari à tam multis hominibus, ut emori malint, quàm id facere, quod alij faciunt, ut uiuant. Aliqui cupiunt scire, quidnam sit illud bonum, quod ad mortē usq; defenditur, quod omnibus, quæ in hac uita iucunda sunt, & chara, præfertur, à quo nec bonorū, nec lucis amißio, nec dolor corp

lor corporis, nec uiscerum cruciamenta deterret. Valent hæc plurimum: sed illæ maximè causæ nostrorũ numerũ semper auxerunt. Audit circunstans populus, inter ipsa tormenta dicẽtes, nõ sacrificare se lapidibus humana manu factis, sed Deo *uiuo, qui sit in cœlo.* Multi *hoc uerum esse intelligunt, & in pectus admittũt.* Deinde, *ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se inuicẽ quærunt, quæ sit huius perseuerantiæ causa, multa quæ ad religionẽ pertinẽt, diuulgata, ac per rumorẽ uicißim aucupata, discuntur: quæ quia bona sunt, placeant, necesse est.* Præterea, *ultio consecuta, sicut semper accidit, ad credendũ uehementer impellit.* Ne *hæc quidem leuis causa est, quòd immundi dæmonum spiritus, accepta licentia, multorum se corporibus immergunt, quibus postea eiectis, omnes, qui resanati fuerint, adhæreant religioni, cuius potentiam senserunt.* Hæ *tot causæ in unum collatæ, magnam* Deo *multitudinem mirabiliter acquirunt.*

De Dei ultione. CAP. XXIIII.

QVicquid *ergo aduersum nos mali principes moliuntur, fieri ipse permittit.* Et *tamẽ iniustißimi persecutores, quibus* Dei *nomẽ contumeliæ, ac ludibrio fuit, non se putent impune laturos, quia indignationis aduersus nos eius, quasi ministri fuerunt.* Punientur *enim iudicio* Dei, *qui accepta potestate supra humanum modum fuerint abusi, & insultauerint etiã* Deo *superbius, eiusq; nomẽ æternum uestigijs suis subiecerint, impiè nefarieq; calcandum.* Propterea *uindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturũ bestias malas de terra.* Sed *idem, quamuis populi sui uexationes & hic in præsenti soleat uindicare, tamen iubet, nos expectare patienter illum cœlestis iudicij diem, quo ipse pro suis quenque*

meritis

meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non sperẽt sacrilegæ animæ, cõtemptos & inultos fore, quos sic obterunt. Veniet ueniet rabiosis, & uoracibus lupis merces sua, qui iustas, & simplices animas, nullis facinoribus admißis, excruciauerunt. Nos tantummodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, nisi sola iustitia puniatur. Demus operam totis uiribus, ut mereamur à Deo simul & ultionem paßionis, & præmium.

L. COELII.

LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INstitutionum aduersus Genteis, liber Sextus, De uero cultu, ad Constantinum Imperatorem.

De Dei ueri cultu, & innocentia, & cultu falsorum Deorum. CAP. I.

VOD erat officium suscepti muneris, diuino spiritu instruente, ac suffragante ipsa ueritate compleuimus. Cuius asserendæ, atque illustrandæ causam mihi & scientiam, & fides, & ipse Dominus noster imposuit: sine quo nec sciri quicquam potest, nec explicari. Venio nunc ad id, quod est summũ operis huius, & maximũ, ut doceam quo ritu, quo'ue sacrificio Deum coli oporteat. Id enim est hominis officium, in eoq; solo summa rerum, & omnis beatæ uitæ ratio consistit: quando quidem propterea ficti, & inspirati ab eo sumus, non ut cœlum uideremus, & solem (quòd Anaxagoras putauit) sed

uit) sed ut artificem solis, & cœli Deum pura et integra mente coleremus. Quamuis autem præcedentibus libris, pro ingenij mediocritate defenderim ueritatem, tamen ex ritu quoque ipso elucere uel maxime potest. Nihil enim, sancta & singularis illa maiestas, aliud ab homine deside rat, quàm solam innocētiam: quam si quis obtulerit Deo, satis piè, satis religiosè litauit. Homines autem neglecta iustitia, cū sint omnibus flagitijs, ac sceleribus inquinati, religiosos se putant, si templa ac aras, hostiarum sanguine cruētauerint, si focos odorati, ac ueteris uini profusione madefecerint. Quinetiam sacras dapes apparāt, & exq̄sitas epulas, quasi aliq̄d inde libaturis offerūt. Quicquid aspectu rarū, quicquid opere, aut odore pretiosum est, id gratum esse dijs suis nō ex aliqua diuinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis cupiditatibus iudicant, nec intelligūt terrenis opibus Deū non indigere. Nihil enim sapiunt, nisi terram: bonaq;, & mala, solius corporis sensu, & uoluptate perpendunt. Huius arbitrio, ut religionē ponderant, sic totius uitæ suæ acta disponunt. Et quoniā se semel à cœli contēplatione auerterunt, sensumq; illum cœlestem corpori mācipauerunt, libidinibus fræna permittunt, tanquam secum ablaturi uoluptatem, quam momentis omnibus capere festinant, cum animus ministerio corporis, non corpus ministerio animi uti debeat. Iidem maximū bonum iudicant opes. quas si bonis artibus assequi nō possunt, malis assequuntur, fraudant, rapiunt, spo liant, insidiātur, abiurāt. nihil deniq; moderati, aut pensi habent, dummodo auro coruscent, argento, gemmis, uestibus fulgeant, auidissimo uētri opes ingerāt, stipati familiarium gregibus, per dimotum populum semper incedāt. Sic addicti & seruiētes uoluptatibus uim uigoremq;

mentis

mentis extinguunt, & cum uiuere se maxime putant, ad mortem concitatißime properant. Nam, sicut in secundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore est: qui bona negligũt animi, & corporis appetũt, in tenebris, ac morte uersantur, quæ sunt terræ, atque corporis: quia uita, & lumen à cœlo est: cuius quoniam expertes sunt, corpori seruiendo, longe absunt ab intellectu rerum diuinarum. Eadem miseros ubique cæcitas premit. sicut enim qui sit uerus Deus, ita qui sit uerus cultus, ignorant.

De falsorum Deorum, & ueri Dei cultu. CAP. II.

MActãt igitur opimas, et pingues hostias Deo quasi esuriẽti, profundũt uina tanquã sitienti, accendunt lumina uelut in tenebris agẽti. Quòd si suspicari, aut percipere animo possent, quæ sint bona illa cœlestia, quorũ magnitudinẽ, terreno adhuc corpore obuoluti, sensu capere nõ possumus: iam se cũ his officijs inanibus, stultißimos esse cognoscant. Vel si cœleste lumen, quod dicimus solem, contemplari uelint, iã sentiant, quòd non indigeat lucernis eorũ Deus, qui ipse in usum hominis tam clarã, tam candidam lucem dedit: & tamẽ cũ in tam paruo circulo, qui propter longinquitatem, nõ amplius, quàm humani capitis uidetur habere mensuram, tantũ sit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non queat contueri: & si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo, ac tenebræ cõsequãtur: quid tãdẽ luminis, quid claritatis apud ipsũ Deũ, penes quem nulla nox est, esse arbitremur? qui hãc ipsam lucẽ sic moderatus est, ut neq; nimio fulgore, neq; calore uehementi noceret animantibus: tantumq; istarum rerũ dedit ei, quãtũ aut mortalia corpora pati poßũt, aut

frugum maturitas postularet. Num igitur mētis suæ compos putandus est, qui autori & datori luminis, candelarum, ac cerarum lumē offert pro munere? Aliud uerò ille à nobis exigit lumen, & quidem nō fumidum, sed (ut ait poëta) liquidum, atq; clarū, mentis scilicet, propter quod à poëtis φῶς nuncupatur, quod exhibere non potest, nisi qui Deum agnouerit. Illorum autē Dij, quia terreni sunt, egent luminibus, ne in tenebris sint. quorū cultores, quia cœleste nihil sapiunt, etiam religiones, quibus deseruiūt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus est, quia ratio eius, & natura tenebrosa est. Itaque Dijs non cœlestem sensum, sed humanum potius attribuunt. ideoq; illis necessaria, & grata credunt esse, quæ nobis, quibus aut esurientibus, opus est cibo, aut sitiētibus potu, aut ueste algentibus, aut cum sol decesserit, lumine, ut uidere possimus. Nullis igitur ex rebus tam probari, & intelligi potest, Deos istos, cum aliquando uixerint, mortuos esse, quàm ex ipso ritu, qui est totus è terra. Quid enim cœlestis in se boni potest habere pecudū sanguis effusus, quo aras inquinant? nisi forte Deos existimant eo uesci, quod homines aspernantur attingere. Et quisquis illis hanc saginā præstiterit, quamuis ille grassator, adulter, ueneficus, parricida sit, beatus, ac felix erit. Hūc diligunt, hunc tuentur, huic omnia, quæ optauerit, præstant. Merito ergo Persius huiuscemodi superstitiones suo more deridet:

–Qua tu (inquit) mercede Deorum
Emeris auriculas, pulmone, & lactibus unctis?

Sentiebat uidelicet, non carne opus esse ad placandā cœlestem maiestatē, sed mēte sancta, & iusto animo, & pectore (ut ipse ait) quod naturali sit honestate generosum. Hæc est religio cœlestis, nō quæ constat ex rebus corru-

ptis

ptis, sed quæ uirtutibus animi, qui oritur è cœlo. Hic uerus est cultus, in quo mens colentis, seipsam Deo immaculatam uictimam sistit. Id autē ipsum quomodo consequēdum, quomodo præstandum sit, docebit huius libri disputatio. Nihil enim tam præclarum, hominiq; cōueniens potest esse, quàm erudire homines ad iustitiā. Apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam rebus omnibus præferens, malle se dicit uel unum paruū de officio libellum, quàm longā orationē pro seditioso homine Cornelio. Quæ sentētia non utiq; Catuli, qui fortasse illud non dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit. Credo ut libellos, quos de officijs erat scripturus, cōmēdaret: in quibus ipsis, nihil esse testatur in omni philosophia melius, et fructuosius, quàm præcepta uitæ dare. Quòd si hoc illi faciunt, quibus non est ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus, qui à Deo eruditi, & illuminati, possumus uera præcipere? nec tamē sic docebimus, ut quasi prima uirtutis elementa tradamus, quod est infinitū: sed tanquam docendum susceperimus eum, qui apud illos iam perfectus esse uideatur. Manētibus enim præceptis eorū, quæ solēt ad probitatē rectè dari, ignota illis superstruemus, ad perficiendam consummandamq; iustitiam, quam non tenent. Ea uerò, quæ possunt cum illis esse cōmunia, prætermittam, nequid ab ijs uidear mutuari, quorum errores coarguere, atq; aperire decreuerim.

De uijs uitæ, & de uitijs & uirtutibus: de Cœli præmijs: & infernorum pœnis.

CAP. III.

D*Væ sunt uiæ Constantine Imp. per quas humanam uitā progredi necesse est; una, quæ in cœlū ferat: altera, quæ ad inferos deprimat: quas & poëtæ in carmini-*

z bus

bus, & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et *quidem philosophi alteram uirtutum esse uoluerunt, alteram uitiorum, eamq́;, quæ sit aßignata uirtutibus, primo aditu esse & arduam, & confragosam, in qua si quis difficultate superata, in summum eius euaserit, habere cũ de cætero planum iter, lucidum, amœnumq́; campum, & omnes laborum suorum capere fructus uberes, atq; iucũdos.* Quos *autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam uitiorum uiam labi, atq; deflectere, quæ primo ingressu sit quasi amœna, multoq́; tritior: deinde cũ in eam paulo ulterius processerint, amœnitatis eius speciẽ repente subduci: exoriri autẽ uiam præcipitẽ, nunc saxis asperam, nũc obductam sentibus, nunc gurgitibus intercisam, uel torrentibus rapidã, ut laborare, hærere, labi, cadere sit necesse.* Quæ *omnia eò proferuntur, ut appareat, in uirtutibus capiendis, labores esse maximos, in perceptis autẽ, maximos fructus, & solidas, atq; incorruptas uoluptates: uitia uero quibusdam delinimẽtis naturalibus illicere animos hominum, & inaniũ iucunditatum specie captos, ad acerbas amaritudines, miseriasq́; perducere.* Sa*piens prorsus disputatio, si uirtutũ ipsarũ formã, atq; terminos scirẽt.* Nõ *enim didicerãt, uel quæ sint, uel quid eas mercedis à* Deo *maneat, quod nos his duobus libris docebimus.* Hi *uero, quia ignorabant, aut dubitabant, animas hominũ immortales esse: & uirtutes, & uitia terrenis honoribus, aut pœnis æstimauerũt.* Omnis *ergo hæc de duabus uijs disputatio, ad frugalitatẽ, ac luxuriã spectat.* Di*cũt enim humanæ uitæ cursum* Y, *literæ esse similẽ, quòd unusquisq; hominũ, cum primũ adolescentiæ limẽ attigerit, & in eũ locũ uenerit, parteis ubi se uia findit in ambas, hæreat nutabundus, ac nesciat in quã se partem potius*

tius in clinet. Si ducem nactus fuerit, qui dirigat ad melio ra titubantem, hoc est, si aut philosophiam didicerit, aut eloquentiã, aut aliquid honestæ artis, quò euadat ad bonam frugẽ, quod fieri sine labore maximo nõ potest: honestam, ac copiosam uitam disputant, peracturum: Si uerò doctorẽ frugalitatis non inuenerit, in sinistrã uiam, quæ melioris speciem mentiatur, incedere, id est, desidiæ, inertiæ, luxuriæ se tradere, quæ suauia quidẽ uidẽtur ad tempus, uera bona ignoranti, pòst autem amißa omni dignitate, ac re familiari, in omnibus miserijs, ignominiaq; uicturum. Ad corpus ergo, & ad hãc uitam, quam in terra ducimus, fines earum uiarum retulerunt. Poëtæ fortasse melius, qui hoc biuium apud inferos esse uoluerunt. Sed in eo falluntur, quòd eas uias mortuis proposuerũt. Vtrique ergo uere, sed tamen utriq; non rectè, quia oportuit uias ipsas ad uitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur melius, & uerius, qui duas istas uias, cœli, & inferorũ esse dicimus, quia iustis immortalitas, iniustis pœna æterna proposita est. Quomodo autẽ uitæ istæ uel in cœlum tollant, uel ad inferna præcipitent, explicabo: aperiamq;, quæ sint uirtutes, quas philosophi nescierũt: tum earũ quæ sint præmia, simul etiam, quæ sint uitia, quæue eorum supplicia, monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet, ut separatim de uitijs, ac uirtutibus dicam, cum de bono, aut malo, differentibus nobis, etiam quod est contrarium poßit intelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia sua sponte decedent, siue etiam uitia eximas, uirtutes ultro subibunt, sic bonorum, ac malorum cõstituta natura est, ut se inuicem semper oppugnent, semper expellant. ita fit, ut neq; uitia detrahi sine uirtutibus poßint, nec uirtutes inseri sine detractiõe uitiorũ. Has igitur uias longe

aliter inducimus, quàm à philosophis induci solēt: Primū *quòd utriq; præpositum esse dicimus ducem, utrunq; immortalē, sed alterum honoratum, qui uirtutibus ac bonis præsit, alterum damnatum, qui uitijs ac malis. Illi autē in dexteriore tantum uia ducē ponunt, neq; unum, neq; perpetuum. Siquidē quemlibet doctorem bonæ artis inducunt, qui à desidia reuocet homines, & frugi esse doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam uiam, nisi pueros, & adolescentes, uidelicet quòd artes discantur in his ætatibus. Nos autem, omnis sexus, & generis, & ætatis, in hoc cœleste iter inducimus: quia Deus, qui eius uiæ dux est, immortalitatē nulli homini nato negat. Forma quoq; ipsarū uiarum non ita est, ut illi putauerunt. Quid enim opus est Y, litera in rebus contrarijs, atq; diuersis? Sed altera illa melior, conuersa est ad solis ortum: altera illa deterior, ad occasum: quoniam qui ueritatem, ac iustitiam sequitur, is accepto immortalitatis præmio, perenni luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus prætulerit uitia uirtutibus, mēdacium ueritati: necesse est, ad occasum, & tenebras deferatur. Describam igitur utranq;, & earum proprietates, habitusq; monstrabo.*

De uijs uitæ, & uoluptatibus, & incommodis Christianorum. CAP. IIII.

VNa est itaque uirtutis, ac bonorum uia, quæ fert non in Elysios campos (ut poëtæ loquūtur) sed ad ipsam mundi arcem.

—At læua malorum
Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Est enim criminatoris illius, qui prauis religionibus instiutis, auertit homines ab itinere cœlesti, & in uiā perditionis inducit. Cuius uiæ species, & figura sic est compo-

sita in aspectu, ut plana, & patēs, & omni genere florū, atq; fructuum delectabilis esse uideatur. in ea enim posuit Deus omnia, quæ pro bonis habentur in terra, opulentiā dico, honorē, quietē, uoluptatē, illecebras omnes: sed cum his pariter iniustitiā, crudelitatē, superbiā, perfidiā, libidinē, cupiditatē, discordiā, ignorātiā, mēdaciū, stultitiā, cæteraq; uitia. Exitus autem huius uitæ talis est. Cū uentum fuerit ad extremū, unde iam regredi non licet, cū omni sua pulchritudine tam subito præciditur, ut non antè quis fraudē prospicere poßit, quàm præcipitatus in altitudinē profundā cadat. Quisqs enim præsentiū bonorū specie captus, & in his cōsequēdis, ac fruēdis occupatus, non præuiderit ea, quæ post mortem secutura sunt, seq; à Deo auerterit: is uerò ad inferos deiectus, in æternam damnabitur pœnā. Via uerò illa cœlestis, difficilis, et cliuosa proposita est, uel spinis horrētibus aspera, uel saxis extātibus impedita: ut cū summo labore, ac pedū tritu, cūq; magna cadēdi solicitudine sit cuiq; gradiendū. In hac posuit iustitiam, temperātiam, patientiā, fidē, castitatē, abstinentiam, concordiā, scientiam, ueritatem, sapientiā, cæterasq; uirtutes, sed simul cum his paupertatem, ignominiā, laborē, dolorē, amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit lōgius, & meliora maluerit, carebit his terræ bonis, ut expeditus, ac leuis difficultatē uiæ superet. Nec enim potest, qui se apparatu regio circundederit, aut diuitijs onerauerit, angustias illas uel ingredi, uel tenere. Vnde intelligitur, iccirco malis, & iniustis facilius prouenire, quæ cupiant, quia prona & decliuis est eorū uia: bonis autē quæ optent, difficile procedere, quia difficili, & arduo itinere gradiūtur. Iustus ergo, quoniā durum, asperumq; iter ingressus est, contemptui, derisui,

odio sit, necesse est. Omnes enim quos cupiditas, aut uoluptas præcipites trahit, inuident ei, qui uirtutẽ capere potuit: & iniquè ferunt, id habere aliquẽ, quod ipsi nõ habent. Erit itaq; pauper, humilis, ignobilis, subiectus iniuriæ, & tamen omnia, quæ amara sunt, perferens. Et si patientiam iugem, ad summum illum gradum, finemq; perduxerit, dabitur ei corona uirtutis, et à Deo pro laboribus, quos in uita propter iustitiã pertulit, immortalitate donabitur. Hæ sunt uiæ, quas Deus humanæ uitæ aßignauit, in quibus singulis & bona ostẽdit, & mala, sed ordine præpostero, atq; cõuerso. In una enim monstrauit temporalia prius mala cũ æternis bonis, qui est ordo melior: in altera, tẽporalia prius bona, cũ æternis malis, qui est ordo deterior: ut quicũq; præsentia mala, cũ iustitia delegerit, maiora, & certiora cõsequatur bona, quàm fuerũt illa, quæ spreuit: quisquis autẽ præsentia bona præposuerit iustitiæ, in maiora, et lõgiora incidat mala, q̃ fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim uita temporalis, quia breuis est. iccirco & bona eius, & mala, breuia sint, necesse est. Illa uerò spiritalis, quæ huic terrenæ contraria est, quoniam sempiterna est, iccirco & bona eius, & mala sempiterna sunt. Ita fit, ut & bonis breuibus mala æterna, & malis breuibus bona æterna succedant. Itaq; cum simul proposita sint homini bona, & mala, considerare unumquenq; secum decet, quanto satius sit, perpetuis bonis mala breuia pensare: quàm pro breuibus & caducis bonis, mala perpetua sustinere. Nam sicut in hoc seculo, cum est propositum cum hoste certamen, prius laborãdum est, ut sis postmodum in otio, esuriendum, sitiendum, æstus, frigora perferenda, humi quiescendum, uigilandum, periclitandum est, ut saluis pignoribus, & domo, & re fa-

miliari

miliari, & omnibus pacis, ac uictoriæ bonis perfrui possis: sin autem præsens otium malueris, quàm laborem, malum tibi maximum facias, necesse est: præoccupabit enim aduersarius non resistentem, uastabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor, ac liberi uenient, & tu ipse interficiere, aut capiere: quæ omnia ne accidant, præsens commodum differendum est, ut maius, longiusq; pariatur: Sic in omni hac uita, quia nobis aduersarium Deus reseruauit, ut possemus capere uirtutē, omittenda est præsens uoluptas, ne hostis opprimat, uigilandum, stationes agēdæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum cruor, omnia deniq; amara, & grauiora, patienter ferenda, eò quidem promptius, quò nobis Imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna constituit. Et cum in hac terrena militia, tantū homines laboris exhauriāt, ut ea sibi pariant, quæ possunt eodem modo perire, quo parta sunt, certe nobis nullus labor est recusandus, quibus id acquiritur, quod nullo modo poßit amitti. Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie stare, & intentis acriter animis, ad unius hostis insidias, uel apertos impetus uigilare: qui nos, sicut periti, et exercitati duces solent, uarijs artibus captat, pro cuiusq; natura, & moribus sæuiēs. Alijs enim cupiditatē insatiabilē immittit, ut opibus suis tanquā cōpedibus illigatos, à uia ueritatis excutiat. Alios inflāmat iræ stimulis, ut ad nocēdū potius intētos, à Dei contēplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut uoluptati, & corpori seruientes, ad uirtutē respicere non poßint. Alijs uero inspirat inuidiā, ut suis ipsis tormētis occupati, nihil cogitēt aliud, nisi eorū, quos oderint, felicitatē. Alios inflammat ambitionibus. Ii sunt, qui ad gerendos ma-

gistratus omnem uitæ suæ operam, curamq; conuertunt, ut fastos signent, & annis nomen imponant. Quorundã cupiditas tendit altius, non ut prouincias temporali gladio regant, sed ut infinita, & perpetua potestate Dominos se dici uelint uniuersi generis humani. Quos autem pios uiderit, uanis implicat religionibus, ut impios faciat. Iis uero, qui sapientiam quærunt, philosophiam in oculos impingit, uti specie lucis excæcet, nequis comprehendat, ac teneat ueritatẽ. Sic hominibus obstruxit aditus omnes, et obsepsit uias, publicis lætus erroribus, quos ut discutere possemus, ipsumq; autorem malorum uincere, illuminauit nos Deus, & armauit uera, cœlestiq; uirtute, de qua nunc mihi disserendum est.

De falsa uirtute, & eadem uera, & scientia.

CAP. V.

SEd prius quàm singulas uirtutes exponere incipiam, determinanda est ipsa uirtus, quam non recte philosophi definierunt, quid esset, aut in quibus rebus, quid operis, quid habeat officij. Nomen itaq; solum retinuerunt, uim uero, & rationem, & effectum perdiderunt. Quæcunq; autem in definitionem uirtutis solent dicere, paucis uersibus colligit, et enarrat Lucilius. quos malo equidem ponere, ne, dum multorum sententias refello, sim longior, quàm necesse est:

Virtus Albine est, pretium persoluere uerum,
Queis inuersamur, queis uiuimus rebus adesse.
Virtus est hominis, scire id, quod quæq; habeat res.
Virtus, scire, homini, rectum, utile, quid sit honestum.
Quæ bona, quæ mala itẽ, qd inutile, turpe, inhonestũ.
Virtus, quærendæ finem rei scire, modumq;.
Virtus, diuitijs pretium persoluere posse.

Virtus

Virtus, id dare, quod re ipsa debetur honori:
Hostem esse, atq; inimicũ hominũ, morumq; malorum:
Contra defensorem hominum, morumq; bonorum:
Hos magnificere, his bene uelle, his uiuere amicum:
Commoda præterea patriæ sibi prima putare,
Deinde parentum, tertia iam, postremaq; nostra.

Ab ijs definitionibus, quas poëta breuiter cõprehendit, M. Tullius traxit officia uiuendi, Panætium Stoicum secutus: eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hæc autem quàm falsa sint, mox uidebimus, ut appareat, quantum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit ueritatem. Virtutem esse dixit, scire, quid sit bonũ, & malum, quid turpe, quid honestũ, quid utile, quid minus. breuius facere potuit, si tantũ bonũ, ac malum diceret, quia nihil potest esse utile, uel honestum, quod nõ idem bonũ sit: nihil inutile, ac turpe, quod non idem malum. Quod & philosophis uidetur, & idem Cicero in tertio supradicti operis libro ostẽdit. Verũ scientia nõ potest esse uirtus, quia nõ est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus uenit. Quod autem transire ab altero ad alterum potest, uirtus nõ est: quia uirtus sua cuiq; est. Scientia igitur alieni beneficij est, quia posita est in audiẽdo. Virtus tota nostra est, quia posita est in uoluntate faciendi bona. Sicut ergo in itinere celerando nihil prodest, uiam nosse, nisi conatus, ac uires suppeditent ambulandi: ita uero sciẽtia nihil prodest, si uirtus propria deficiat. Nam ferè etiam ij, qui peccant, etsi nõ perfectæ, tamen quid sit bonum, & malũ sentiunt, & quoties aliquid improbe faciunt, peccare se sciunt, & ideo celare nituntur. Sed cum eos, boni, & mali natura nõ fallat, cupiditate mala uincuntur, ut peccent: quia deest illis uirtus, id est cupiditas recta, & honesta faciendi.

Ex hoc igitur apparet, aliud esse scientiam boni maliq́;, aliud uirtutem: quòd potest esse scientia sine uirtute, sicut in plurimis philosophorum fuit. In quo, quoniam recte ad culpam pertinet, non fecisse, quæ scieris, recte uoluntas praua, & uitiosus animus, quem excusare ignoratio non potest, punietur. Ergo sicut uirtus non est, bonum, ac malum scire, ita uirtus est, bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum uirtute coniuncta est, ut scientia præcedat uirtutem, uirtus sequatur scientiam, quia nihil prodest cognitio, nisi & actio subsequatur. Horatius igitur paulò melius:

Virtus est, uitium fugere, & sapientia prima,
Stultitia caruisse.

Sed inepte, quòd eã cõtrario terminauit: ut si diceret: Bonum est, quod malũ non est. Cum enim quid sit uirtus, nescio, ne uitiũ quidẽ quid sit scio. Vtrũq; igitur indiget definitione: quia natura rei talis est, ut utrũq; aut intelligi, aut nõ intelligi sit necesse. Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus est, irã cohibere: cupiditatẽ cõpescere, libidinẽ refrænare, id est enim, uitiũ fugere. Nã ferè omnia, quæ fiunt iniuste, atq; improbe, ab his oriũtur affectibus. Si enim cõmotionis huius, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominũ contentiones malæ sopiẽtur, nemo insidiabitur, nemo prosiliet ad nocendũ. Item si cupiditas temperetur, nemo terra, mariq́; grassabitur, nemo exercitum ducet, ut rapiat, & uastet aliena. Itẽ si arbor libidinum comprimatur, omnis ætas & sexus retinebit suam sanctitatem, nemo quicquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo uniuersa scelera, & flagitia his cõmotionibus uirtute sedatis, ex hominum uita, moribusq́; tollẽtur. Quæ sedatio commotionum, & affectuum hanc habet

rationem

rationem,ut omnia recta faciamus.Omnis igitur uirtutis officium est,non peccare,quo profecto fungi non potest, qui Deum nescit:quoniam ignoratio eius,a quo bona oriuntur,imprudentem impingat in uitia,necesse est. Itaq; ut breuius, & significantius utriusque rei summa officia determinemus, scientia est,Deum nosse,uirtus,colere.in illo sapientia,in hoc iustitia continetur.

De summo bono,& uirtute, scientia,iustitia.

CAP. VI.

DIxi,*quod erat primum,scientiam boni non esse uirtutem:deinde,quid sit uirtus,et in quo sit.Sequitur, ut id quoq; ipsum,quid sit bonũ,& malum,nescisse philosophos,breuiter ostendam: quod penè declaratũ est libro tertio, cum de summo bono disputarem. Qui autem, quid esset summũ,nescierũt,& in cæteris bonis,malis'ue, quæ summa non sunt, errauerint necesse est.quæ nõ potest uero iudicio examinare,qui fontem ipsum non tenet, unde illa descendunt.Fons autẽ bonorũ Deus est,malorũ uerò ille scilicet, diuini nominis semper inimicus, de quo sæpe diximus. Ab his duobus principijs,bona,malaq; oriũtur.Quæ ueniunt à Deo,hãc habẽt rationẽ,ut immortalitatem parent,quod est summum bonum:quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut cœlestibus auocatum, terrenisq; demersum, ad pœnã interficiãt sempiternam, quod est summũ malum. Non igitur dubium est,quin illi omnes,quid esset bonũ,& malum,ignorauerint, qui nec Deum, nec aduersariũ eius scierint? Itaq; finẽ bonorum, ad corpus, & ad hanc breuem uitam retulerunt, quam scilicet solui, & occidere necesse est: non sunt progreßi ulterius.sed omnia eorum præcepta,& omnia quæ inducunt bona, terræ inhærent, & humi iacent, quoniam*

simul

ſimul cum corpore, quod eſt terra, moriuntur. pertinent enim non ad uitam homini cõparandã, ſed ad quærẽdas, uel augendas opes, honores, gloriam, potentiã, quæ ſunt uniuerſa mortalia, tam ſcilicet quàm ille, qui ut ea ſibi cõtingerẽt, laborauit. Hinc eſt illud: Virtus, quærẽdæ finem rei ſcire, modumq́;. Præcipiũt enim quibus modis, et quibus artibus, res familiaris quærenda ſit, quia uident male quæri ſolere. ſed huiuſmodi uirtus nõ eſt propoſita ſapiẽti. Nec enim uirtus eſt, opes quærere, quarũ neq; inuẽtio, neq; poſſeßio in noſtra poteſtate eſt. Itaq; & quæſtu, & obtentu faciliores ſunt malis, quàm bonis. Nõ poteſt ergo uirtus eſſe in ijs rebus quærendis, in quarum contemptu, uis ac ratio uirtutis apparet: nec ad ea ipſa transfugiet, quæ magno, ac excelſo animo calcare, ac proterere geſtit: neq; fas eſt, animã cœleſtibus intẽtã bonis, ut hæc fragilia ſibi cõparet, ab immortalibus ſuis operibus auocari. Sed potißimum in ijs rebus cõparandis, uirtutis ratio cõſiſtit, quas nobis nec homo ullus, nec mors ipſa poſſit auferre. Cum hæc ita ſe habeãt, illud, quod ſequitur uerum eſt: Virtus, diuitijs preciũ perſoluere poſſe. Qui uerſus idẽ ferè ſignificat, quod primi duo: ſed neq; ipſe, neq; quiſquam philoſophorũ ſcire potuit, precium ipſum uel quale, uel quod ſit. Id enim poëta, & illi omnes, quos ſecutus eſt, putauerũt, rectè opibus uti, hoc eſt, frugi eſſe: nõ inſtruere cõuiuia ſumptuosè, nec largiri temere, nõ effundere in res ſuperuacuas, aut turpes rem familiarẽ. Dicet aliquis fortaſſe, Quid tu? negas'ne hanc eſſe uirtutem? nõ equidem nego: contraria enim uidear probare, ſi negem. Sed uerã nego, quia nõ ſit illa cœleſtis, ſed tota terrena, quandoquidem nihil efficit, niſi quòd remaneat in terra. Quid ſit autẽ rectè opibus uti, & qui ſit ex diuitijs fru-

ctus petēdus, declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera quæ sequūtur, nullo modo uera sunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defensionem suscipere, potest cum malis esse commune. Quidam enim probitate ficta, uiam sibi ad potentiā muniunt, faciuntq; multa, quæ boni solent, eo quidem promptius, quòd fallendi gratia faciunt. Vtinamq; tam facilè esset præstare, q̃ facile est simulare bonitatem. Sed ij, cum esse cœperint propositi, ac uoti sui compotes, & summū potētiæ gradū ceperint, tum uerò simulatione deposita, mores suos detegūt, rapiunt omnia, & uiolant, et uexāt: eosq; ipsos bonos, quorū causam susceperant, insequuntur, & gradus per quos ascenderunt, amputant, ne quis illos cōtra ipsos poßit imitari. Veruntamē putemus, hoc officium nō nisi boni esse, ut bonos defendat. At id suscipere, facile est: implere, difficile: quia cū te certamini, congreßioniq; cōmiseris, in arbitrio Dei, non tuo, posita uictoria est. Et plerunq; improbi & numero, & conspiratione sunt potentiores quàm boni, ut ad eos superandos, nō tam uirtus sit, q̃ felicitas, necessaria. An aliquis ignorat, quòd aliquoties melior, iustiorq; pars uicta sit? Hinc semper dominationes acerbæ in ciues extiterūt. Plena est exmplis omnis historia, sed nos contenti erimus uno. Cn. Pompeius bonorū uoluit esse defensor, siquidem pro republica, pro senatu, pro libertate arma suscepit. Is tamē uictus cum ipsa libertate occidit, & à spadonibus Aegyptijs detruncatus, insepultus abiectus est. Non est igitur uirtus, aut hostem malorum esse, aut defensorē bonorū, quia uirtus incertis casibus non potest esse subiecta.

Commoda præterea patriæ sibi prima putare.

Sublata hominū concordia, uirtus nihil est omnino. Quæ

sunt

sunt enim patriæ commoda, nisi alterius ciuitatis, aut gentis incõmoda? Id est fines propagare, alijs uiolenter eiectis, augere imperium, uectigalia facere maiora. Quæ omnia non utiq; uirtutes, sed uirtutum sunt euersiones. In primis enim tollitur humanæ societatis cõiunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abstinẽtia, tollitur deniq; ipsa iustitia, quæ dißidium generis humani ferre nõ potest, et ubicunq; arma fulserint, hinc eam fugari, & exterminari necesse est. Verum est enim Ciceronis illud: Qui autem ciuium rationem dicũt habendam, externorum negant, dirimunt hi cõmunem generis humani societatẽ. qua sublata, beneficẽtia, liberalitas, bonitas, iustitia funditus tollitur. Nã quomodo potest iustus esse, qui nocet, qui odit, qui spoliat, qui occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodesse nituntur. Id enim ipsum prodesse, quid sit ignorant. nihil putãt utile, nihil cõmodũ, nisi quod teneri manu potest, quod solũ teneri non potest, quia eripi potest. Hæc itaq; (ut ipsi appellãt) bona quisquis patriæ acquisierit, hoc est, qui euersis ciuitatibus, gẽtibusq́; deletis ærarium pecunia referserit, agros ceperit, ciues suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlũ, in hoc putatur summa, & perfecta esse uirtus. Qui error nõ modo populi, et imperitorũ, sed etiã philosophorũ est, qui præcepta quoq; dant ad iustitiã, ne stultitiæ ac malitiæ disciplina, et autoritas desit. Itaq; cũ de officijs ad rem militarẽ pertinẽtibus disputant: neq; ad iustitiã, neq; ad uerã uirtutẽ accõmodatur illa omnis oratio, sed ad hãc uitã, moremq́; ciuilem, quem non esse iustitiã, & res indicat, & ipse Cicero testatus est. Sed nos, inquit, ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, et expressam effigiem nullã tenemus. Vmbra, et imaginibus utimur; easq́; ipsas utinã sequeremur.

feruntur

ferruntur enim ab optimis naturæ, ac ueritatis exemplis. Vmbra est igitur, & imago iustitiæ, quam illi iustitiam putauerunt. Quid sapientiã? non'ne idem cõfitetur, in philosophis esse nullã? Aut cum Fabritius (inquit) fortis, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iustitiæ petitur, tanquã à sapiente, exemplũ. Nemo enim horum sic sapiẽs, ut sapientẽ uolumus intelligi. Nec ij, qui sapiẽtes habiti, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapiẽtes fuerũt: ne illi quidẽ septẽ, sed ex mediorum officiorũ frequentia similitudinẽ quandã gerebant, speciemq; sapientiũ. Si & philosophis, ipsorum cõfeßione, adempta sapiẽtia est, & ijs, qui iusti habiti sunt, adempta iustitia est: omnes igitur illæ uirtutis descriptiones falsæ sint, necesse est, quia quæ sit uirtus uera, scire nõ potest, nisi iustus, ac sapiens. Iustus autem, ac sapiens nemo est, nisi quem Deus præceptis cœlestibus erudiuit.

De uia erroris & ueritatis. CAP. VII.

IAm illi omnes, qui per aliorum cõfessam stultitiam sapientes existimantur, specie uirtutis inducti, umbras, & imagines apprehendunt, nihil uerum. quod ea fit ratione: quoniã uia illa mendax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet propter studiorum, & discipulorum uarietatem, quæ sunt in uita hominis dißimiles, atque diuersæ. Nam sicut uia illa sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedente monstrauimus, ita hæc, cum sit tota stultitiæ, habet aliquid simile sapiẽtiæ, quod arripiunt ij, qui stultitiam publicam intelligunt: & ut habet uitia manifesta, sic habet aliquid, quod simile esse uideatur uirtuti: ut habet apertum scelus, sic imaginem quandã, speciẽq; iustitiæ. Quomodo enim percursor eius uiæ, cuius uis, & potestas omnis in fallendo est, uniuersos

in fraudẽ possent inducere, nisi uerisimilia hominibus ostẽtaret? Deus enim, ut immortale illud arcanũ eius in aperto esset, posuit in uia sua, quæ homines pro malis, & turpibus aspernarẽtur, ut auersi à sapientia, & ueritate, quam sine ullo duce requirebant, in id ipsum inciderent, quod uitare, ac fugere cupiebant. Itaq; illã perditionis, ac mortis uiam multiplicẽ ostendit, uel quòd multa sunt genera uitæ, uel quòd Dij multi, qui colũtur. Huius dux præuaricator, ac subdolus: ut uideatur esse discrimen aliquod falsi, et ueri, mali, ac boni. alia ducit luxuriosos, alia eos, qui frugi appellãtur, alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia strenuos, alia stultos, alia philosophos, & eos quidẽ nõ uno tramite. Illos enim, qui aut uoluptates, aut diuitias non refugiũt, ab hac publica; & celebri uia modice segregat: eos autem, qui aut uirtutem sequi uolunt, aut contemptum rerum profitentur, per cõfragosa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ speciem bonorum ostentant, non sunt aliæ uiæ, sed diuerticula, & semitæ, quæ uidentur quidem ab illa communi dextrouersum separari, ad eandem tamen, & ad unum omnes exitum sub ipso fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes, ubi opus fuerat, bonos à malis, fortes ab inertibus, sapientes à stultis separari, in Deorum scilicet cultu, in quo ille uniuersos (quia sine ullo discrimine stulti fuerunt) uno mucrone iugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem uia, quæ est ueritatis, & sapientiæ, & uirtutis, & iustitiæ, quorum omnium fons unus est, una uis, una sedes, & simplex est, quòd paribus animis, summaq; cõcordia unum sequamur & colamus Deũ: & angusta, quoniam paucioribus uirtus data est: & ardua, quoniam ad bonum quod summum, atq; sublime est, nisi cum

cum summa difficultate, ac labore non potest perueniri.

De erroribus philosophorum, & uarietate legum. CAP. VIII.

HAec est uia, quã philosophi quærũt, sed ideo nõ inueniunt, quia in terra potius, ubi apparere non potest, quærunt. Errant ergo uelut in mari magno, nec quò ferantur intelligunt, quia nec uiam cernunt, nec ducem sequũtur ullum. Eadem nãq; ratione hanc uitæ uiam quæri oportet, qua in alto iter nauibus quæritur: quæ nisi aliquod cœli lumen obseruent, incertis cursibus uagantur. Quisquis autem rectum iter uitæ tenere nititur, non terram debet aspicere, sed cœlum, & (ut apertius loquar) non hominem sequi debet, sed Deum: non his terrestribus simulachris, sed Deo seruire cœlesti: nõ ad corpus referre omnia, sed ad mentẽ: nõ huic uitæ dare operam, sed æternæ. Itaq; si oculos in cœlũ semper intendas, & solẽ, quà oritur, obserues, eumq́; habeas uitæ, quasi nauigij ducẽ: sua sponte in uiam pedes dirigentur: & illud cœleste lumen, quod sanis mẽtibus multo clarius sole est, quàm hic, quem carne mortali uidemus, sic reget, sic gubernabit, ut ad summã sapientiæ, uirtutisq; portũ sine ullo errore perducat. Suscipiẽda igitur Dei lex est, quæ nos ad hoc iter dirigat, illa sancta, illa cœlestis, quã Marcus Tullius in libro de Rep. tertio penè diuina uoce depinxit, cuius ego, ne plura dicerem, uerba subieci. Est quidem uera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quæ uocet ad officiũ, iubẽdo: uetando, à fraude deterreat: quæ tamẽ neq; probos frustra iubet, aut uetat: nec improbos iubendo, aut uetando mouet. Huic legi nec propagari fas est, neq; derogari ex hac aliquid licet, neq; tota abrogari potest. Nec uero aut per senatum, aut

per populũ solui hac lege possumus. Neq; est quærendus explanator, aut interpres eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac: sed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & sempiterna, & immutabilis continebit: unusq; erit communis quasi magister, & imperator omnium Deus: ille legis huius inuẽtor, disceptator, lator, cui qui nõ parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernabitur: hoc ipso luet maximas pœnas, etiã si cætera supplicia, quæ putãtur, effugerit. Quis sacramentum Dei sciens tam significanter enarrare legẽ Dei posßit, quàm illam homo longe à ueritatis notitia remotus expreßit? Ego uero eos, qui uera imprudenter loquuntur, sic habendos puto, tanquam diuinent spiritu aliquo instincti. Quòd si ut legis sanctæ uim, rationemq; peruidit, ita illud quoq; sciβet, aut explicaβet, in quibus præceptis lex ipsa cõsisteret: nõ philosophi functus esset officio, sed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciẽdum est, quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro, & imperatore omnium Deo.

De lege, & præcepto Dei, & misericordia: & errore Philosophorum.

CAP. IX.

HVius legis caput primũ est, ipsum Deum nosse, soli obtemperare, solum colere. Non potest enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ suæ Deum nescit, quod est summum nefas. Quæ ignoratio facit, ut dijs alienis seruiat. quo nihil sceleratius committi potest. Hinc iam procliuis est ad malitiã gradus per ignorãtiam ueri, ac singularis boni: quia Deus, quẽ nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si iustitiam sequi uolet Dei, diuini tamen iuris ignarus, gentis suæ leges, tanquam uerum ius amplect

amplectitur, quas nō utique iustitia, sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuersa, & uaria iura sunt condita, nisi quòd unaquæq; gens id sibi sanxit, quod putauit rebus suis utile? Quantum autem à iustitia recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per feciales bella indicendo, & legitime iniurias inferendo, semperq; aliena cupiendo, atq; rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparauit. Verum hi iustos putant, si cōtra leges suas nihil faciant: quod etiā timori ascribi potest, si præsentium pœnarum metu, sceleribus abstineāt. Sed concedamus sane, ut id natura, uel (ut ait philosophus) sua sponte faciāt, quod legibus facere cogũtur. Num iccirco iusti erunt, quia parent institutis hominum, qui & ipsi aut errare, aut iniusti esse potuerunt? Sicut illi duodecim tabularum conditores, qui publicæ utilitati pro cōditione temporum seruierunt. Aliud est igitur ciuile ius, quod pro moribus ubiq; uariatur. Aliud est uera iustitia, quam uniformem, ac simplicem proposuit omnibus Deus: quam qui ignorat, & ipsum Deũ ignoret necesse est. Sed putemus fieri posse, ut aliquis naturali, & ingenito bono, ueras uirtutes capiat, qualē fuisse Cimonē Athenis accepimus, qui & egentibus stipē dedit, & pauperes inuitauit, & nudos induit. Tamē cum illud unũ, quod est maximũ, deest, agnitio Dei, iam illa bona omnia superuacua sunt, & inania, ut frustra in his assequēdis laborauerit. Omnis enim iustitia eius, similis est humano corpori caput non habēti: in quo tametsi mēbra omnia & locis suis cōstent, & figura, & habitudine, tamē quoniā deest id, quod est omnium principale, & uita, & omni sensu caret. Itaque membra illa formam tantummodo membrorum habent, usum non habent, tam scilicet, quàm caput sine corpore.

re. Cui similis est, qui cum Deum non ignoret, uiuit iniuste. Id enim solum habet, quod est summum, sed frustra, quoniã uirtutibus tãquã mẽbris eget. Itaq; ut sit uiuum, ac sensibile corpus, & agnitio Dei necessaria est, quasi caput, et omnes uirtutes, quasi corpus. ita fiet homo perfectus, ac uiuus. sed tamẽ summa omnis in capite est, quod quãuis cõstare nõ potest sine omnibus, sine quibusdã tamen potest. Et erit quidẽ animal uitiosum, ac debile, sed tamen uiuet, sicut & is, qui & Deum nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim ueniam peccatis Deus. Itaq; sine mẽbris aliquibus uiui potest, sine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philosophi, etiam si natura sint boni, tamen nihil sciant, nihil sapiant. Omnis doctrina, & uirtus eorum sine capite est, quia Deum nesciũt, qui est uirtutis, ac doctrinæ caput: quem qui non agnoscit, licet uideat, cæcus est: licet audiat, surdus: licet loquatur, elinguis est. Cũ uero conditorem rerum, parentemq; cognouerit, tunc & uidebit, et audiet, et loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo sunt sensus omnes collocati, hoc est oculi, aures, et lingua. nã profecto is uidet, qui ueritatẽ, in qua Deus est, uel Deum, in quo ueritas est, oculis cordis aspexerit: is audit, qui diuinas uoces, ac præcepta uitalia pectori suo affigit: is loquitur, qui cœlestia differens, uirtutem, ac maiestatẽ Dei singularis enarrat. Quare nõ est dubium, quin impius sit, quisquis Deum non agnouerit. omnesq; uirtutes eius, quas habere, aut tenere se putat, in illa mortifera uia reperiuntur, quæ est tota tenebrarum. Quapropter nihil est, quod aliquis sibi gratuletur, si has inanes uirtutes adeptus est: quia non tantum miser, qui bonis præsentibus careat: sed etiam stultus sit, necesse est, qui labores in uita sua maximos suscipiat incassum. Nã

dempta

dempta spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in sua religione uersantibus, cuius assequẽdæ gratia uirtus appetenda est, & quicquid malorum acciderit, perferendũ, maxima erit profecto uanitas, obsequi uelle uirtutibus, quæ frustra homini calamitates afferũt, & labores. Nam *si uirtus est, egestatem, exilium, dolorem, mortemq́; quæ timẽtur à cæteris, pati fortiter, ac subire, quid tandẽ in se boni habet, cur eam propter seipsam philosophi dicant expetendam?* Nimirum *superuacuis, & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille.* Si *enim mortales sũt animæ, si uirtus dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus attributa nobis, quasi aut ingrati, aut indigni, qui diuinis muneribus perfruamur?* Q*uæ bona ut habeamus, scelerate, impieq́; uiuendum est, quia uirtutem, id est iustitiã, paupertas sequitur.* Sanus *igitur nõ est, qui nulla spe maiore proposita, ijs bonis, quibus cæteri utuntur in uita, labores, & cruciatus, & miserias anteponat. Si autem uirtus (ut ab his rectissime dicitur) capessenda est, quia cõstat, ad eam nasci hominem, subesse debet spes aliqua maior, quæ malorum, & laborum, quos perferre uirtutis est, magnum afferat, præclarumq́; solatium.* Nec *aliter uirtus, cum per se dura sit, haberi pro bono potest, quàm si acerbitatẽ suã maximo bono penset. Aequè non aliter his bonis præsentibus abstinẽdum est, quàm si sint aliqua maiora, propter quæ tanti sit & uoluptates omittere, & mala omnia sustinere.* E*a uero nulla sunt bona alia (ut in tertio docui) nisi perpetuæ uitæ.* Hanc *autem præstare quis potest, nisi* Deus, *qui uirtutem ipsam proposuit?* Ergo *in* Dei *agnitione, & cultu, rerum summa uersatur, in hoc est spes omnis, ac salus hominis: hic est sapiẽtiæ gradus primus, ut sciamus quis sit nobis uerus pa*

ter, eumq́; solum pietate debita prosequamur: huic pareamus, huic deuotißime seruiamus: in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

De religione erga Deum, & misericordia erga hominem: deq; mundi principio. CAP. X.

Dixi, *quid debeatur* Deo: *dicam nunc, quid homini tribuendum sit: quanquam id ipsum, quod homini tribueris,* Deo *tribuitur, quia homo* Dei *simulachrũ est. Sed tamen primum officium iustitiæ est, coniũgi cũ* Deo: *secũdum, cum homine. Sed illud primum, religio dicitur: hoc secũdũ, misericordia, uel humanitas nominatur. Quæ uirtus propria est iustorum, & cultorũ* Dei, *quòd ea sola uitæ communis in se cõtinet rationẽ.* Deus *enim, qui cæteris animalibus sapientiã non dedit, naturalibus ea munimentis ab incursu, & periculo tutiora generauit.* Hominẽ *uero quia nudum, fragilemq́; formauit, ut eum sapiẽtia potius instrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foueat, contraq́; omnia pericula & accipiat, & præstet auxiliũ. Summum igitur inter se hominum uinculum est humanitas: quod qui disruperit, nefarius, & parricida existimãdus est.* Nam *si ab uno homine, quem* Deus *finxit, omnes orimur, certe consanguinei sumus: & ideo maximum scelus putandum est, odisse hominem uel nocentem.* Propterea Deus *præcepit inimicitias per nos nunquã faciẽdas, semper esse tollẽdas: scilicet ut eos, qui sint nobis inimici, neceßitudinis admonitos mitigemus.* Item *si ab uno* Deo *inspirati omnes, et animati sumus, quid aliud quàm fratres sumus?* Et *quidẽ coniunctiores qui animis, quàm qui corporibus.* Itaq́; *non errat* Lucretius, *cum dicit,*

Denique,

Deniq;, cœlesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro belluis immanibus sunt habēdi, qui hominibus nocent: qui contra ius humanitatis, & fas omne spoliant, cruciant, occidūt, extermināt. Ob hanc necessitudinē germanitatis docet nos Deus, malum nunquā facere, semper bonū. Id autē ipsum bene facere, quid sit, idem ipse præscribit: præstare auxilium depressis, & laborantibus, impertiri uictum non habentibus. Deus enim, quoniam pius est, animal nos uoluit esse sociale. Itaq; in alijs hominibus nos ipsos cogitare debemus. non meremur in periculo liberari, si non succurrimus: non meremur auxiliū, si negamus. Ad hanc partē, philosophorū nulla præcepta sunt, quippe qui falsæ uirtutis specie capti, misericordiā de homine sustulerunt, & dum uolunt sanare uitia, auxerunt. Et cum ijdem plerūq; fateantur, societatis humanæ communionē esse retinendam, ab ea plane seipsos inhumanæ suæ uirtutis rigore dissociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorum est, qui nihil cuiquam impertiendū putant. Vrbis condendæ originem, atque causam non unam intulerunt: sed alij eos homines, qui sint ex terra primitus nati, cum per syluas, & campos erraticā degerēt uitam, nec ullo inter se sermonis, aut iuris uinculo cohærerēt, sed frondes, & herbam pro cubilibus, speluncas, & antra pro domibus haberent, bestijs, & fortioribus animalibus prædæ fuisse cōmemorāt. Tum eos, qui aut laniati effugerāt, aut laniari proximos uiderāt, admonitos periculi sui, ad alios homines decurrisse, præsidiū implorasse, & primo nutibus uoluntatē suam significasse: deinde sermonis initia tentasse, ac singulis quibusq; rebus nomina imponēdo paulatim loquendi perfecisse rationem. Cum autem mul-

titudinem ipsam viderent contra bestias esse tutam, oppida etiã cœpisse munire, uel ut quietem noctis tutam sibi facerent, uel ut incursiones, atq; impetus bestiarũ non pugnando, sed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerũt: miseros, atq; miserabiles, qui stultitiam suam literis, memoriæq; mãdauerunt. Qui cum uiderent multis quoq; animalibus ingenitam esse rationem uel cõueniendi, uel inuicem appetendi, uel periculi fugiẽdi, uel mali cauẽdi, uel cubicula sibi, & latibula parandi: homines autẽ ipsos existimauerint non nisi exẽplis admoneri, ac discere potuisse, quid metuere sibi, quid cauere, quid facere deberent, aut nunquã conuenturos inter se fuisse, nec loquendi rationem reperturos, nisi eos bestiæ commedissent. Hæc alijs delira uisa sunt (ut fuerũt) dixeruntq;, non ferarum laniatus causam fuisse coëundi, sed ipsam potius humanitatẽ: itaq; inter se congregatos, quòd natura hominum solitudinis fugiens, & communionis, ac societatis appetẽs esset. Non magna inter eos disceptatio est. Siquidẽ causæ dispares sunt, res eadem est. Potuit igitur utrunq;, quia non repugnat: sed tamen utrũq; nullo modo uerum est, quia non per omnem terram nati sunt homines è terra tanquã ex draconis alicuius dentibus præseminati (ut poëtæ ferunt) sed unus homo à Deo factus est, ab eoq; uno omnis terra humano genere completa est: eadem scilicet ratione, qua rursus post diluuium. quod certe negare non possunt. Nulla igitur in principio facta est eiusmodi cõgregatio, nec unquã fuisse homines in terra, qui propter infantiam non loquerẽtur, intelliget, cui ratio non deest. Fingamus tamen illa uera esse, quæ otiosi, & inepti senes fabulãtur, ut eos potissimũ sensibus, & suis ratiõibus refellamus. Si hac de causa

sunt homines congregati, ut mutuis auxilijs imbecillitatẽ suam tuerentur: succurrẽdum est igitur homini, qui egeat auxilio. Cum enim præsidij causa homines societatẽ cum hominibus inierint, & sanxerint, fœdus illud inter homines à principio ortus sui initum, aut uiolare, aut nõ conseruare, summum nefas putandum est. Nam qui se à præstando auxilio remouet, etiã ab accipiendo se remoueat, necesse est: quia nullius ope indigere se putat, qui alteri suam denegat. Huic uero, qui se ipse dissociat, ac secernit à corpore, non ritu hominis, sed ferarum more uiuendum est. Quod fieri si non potest, retinendum est igitur omnimodo uinculũ societatis humanæ: quia homo sine homine nullo modo potest uiuere. Retentio autẽ societatis est cõmunitas, id est, auxiliũ præstare, ut possimus accipere. Sin uero (ut illi alij disputant) humanitatis ipsius causa facta est hominũ congregatio, homo certe hominẽ debet agnoscere. Quod si fecerũt illi rudes, & adhuc feri homines, & fecerunt nondum constituta loquendi ratione: quid putemus hominibus expolitis sermone, rerumq; omniũ commercio inter se copulatis, esse faciẽdum, qui assueti hominibus, solitudinem ferre non possunt?

De personis in quas beneficium sit conferendum. CAP. XI.

Conseruãda est igitur humanitas, si homines recte dici uelimus. Id autẽ ipsum conseruare humanitatem, quid aliud est, quàm diligere hominẽ, quia homo sit, & idem, quod nos sumus? Discordia igitur, atq; dissensio nõ est secũdũ hominis rationẽ. Verumq; est illud Ciceronis, quod ait, hominem naturæ obedientẽ homini nocere non posse. ergo si nocere homini, contra naturam est: prodesse igitur homini, secundum naturã sit, necesse est. Quod qui

non facit, hominis se appellatione dispoliat, quia humanitatis officiũ est, necessitati hominis, ac periculo subuenire. Quæro igitur ab ijs, qui flecti, ac misereri non putant esse sapiẽtis, si homo ab aliqua bestia cõprehẽsus auxiliũ sibi armati hominis imploret, utrum'ne succurrendum putent, an minime? Non sunt tam impudẽtes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, quod exposcit humanitas. Item si aliquis circũueniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis esse, nõ auxiliari? non sunt ipsi homines, si putent. Nemo enim potest eiusmodi periculis non esse subiectus. Imò uero & hominis, & fortis uiri esse dicent, seruare periturum. Si ergo in eiusmodi casibus, qui periculum uitæ homini afferũt, succurrere, humanitatis esse concedunt: quid causæ est, cur si homo esuriat, sitiat, algeat, succurrendũ esse non putent? Quæ cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis, & unã, eãdemq; humanitatẽ desyderẽt, tamẽ illa discernũt, quia nõ re ipsa uera, sed utilitate præsenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo surripiunt, sperant sibi gratiam relaturos. Egentes autem, quia non sperant, perire arbitrantur, quicquid eiusmodi hominibus impartiant. Hinc est illa Plauti detestanda sententia:

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.
Nam & illud, quod dat, perit:
Et illi producit uitam ad miseriam.

At enim poëta fortasse pro persona locutus est. Quid Marcus Tullius in suis officialibus libris, non'ne hoc idẽ suadet, non esse omnino largiendũ? Sic enim dixit: Largitio, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita bonitate benignitas tollitur. qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. & idẽ paulo pòst:

Quid

Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Videlicet professor sapientiæ refrænat homines ab humanitate: monetq́;, ut rem familiarem diligenter custodiant, malintq́; arcam, quàm iustitiã conseruare. Quod cũ intelligeret inhumanũ esse, ac nefariũ, mox ex alio capite, quasi actus pœnitẽtia, sic ait: Nonnũquã tamẽ est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum: & sæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendũ. Quid est idoneis? nempe ijs, qui restituere, ac referre gratiã possint. Si nũc Cicero uiueret, exclamarẽ ꝑfecto, Hic hic M. Tulli aberrasti à uera iustitia, eamq́; uno uerbo sustulisti, cũ pietatis, & humanitatis officia utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendũ est, sed quantum potest, non idoneis. Id enim iuste, id pie, id humane fit, quod sine spe recipiendi feceris. Hæc est uera illa, & germana iustitia, cuius solidã, & expressam effigiẽ nullã tenere uos dicitis. Ipse pluribus locis clamas, mercenariã non esse uirtutem: fateris q́; in libris legũ tuarum, liberalitatẽ gratuitã esse, his uerbis: Nec est dubiũ, quin is, qui liberalis, benignusq́; dicitur, officium, non fructum sequatur. Cur ergo idoneis potius largiris, nisi ut postea mercedem recipias? Te igitur autore, ac præceptore iustitiæ, qſquis idoneus nõ erit, nuditate, siti, fame conficietur: nec homines copiosi, & usq; ad delicias abũdãtes subueniẽt ultimæ necessitati. Si uirtus mercedem nõ exigit, si propter se (ut dicitis) expetenda est: ergo iustitia matrẽ principemq́; uirtutũ suo pretio, non tuo cõmodo æstima: eiq́; potissimum tribue, à quo nihil speres. Quid personas eligis? quid mẽbra inspicis? Pro homine tibi habendus est, quisquis ideo precatur, quia te hominem putet. Abijce umbras illas,

imaginesq́;

confert, nec opera eorũ sempiterna sunt: siquidẽ aut uno tremore terræ dißipãtur, & corruũt, aut fortuito consumuntur incẽdio, aut hostili aliquo impetu diruuntur, aut certe uetustate ipsa dissoluta labuntur. Nihil est enim (ut ait orator) opere, & manu factum, quod nõ conficiat, & cõsumat uetustas. Ad hæc iustitia, et lenitas florescit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus suis, aut clientibus largiuntur. aliquid enim præstant hominibus, & prosunt. sed nõ est illa uera, & iusta largitio. Beneficẽtia enim nulla est, ubicunq; neceßitas nõ est. Perit ergo quicquid gratiæ causa tribuitur nõ indigẽtibus, aut cum fœnore redit, & beneficentia non erit. Quod etsi gratũ est ijs, quibus datur, iustum tamen non est: quia, si non fiat, nihil mali sequitur. Vnum igitur certum, & uerum liberalitatis officium est, egentes, atque inutiles alere.

De generibus beneficentiæ, & operibus misericordiæ. CAP. XII.

HAec est illa perfecta iustitia, quæ custodit humanã, de qua philosophi loquuntur, societatem. Hic diuitiarum maximus, ac uerißimus fructus est, non uti opibus ad propriam unius uoluptatem, sed ad multorũ salutem: non ad præsentem suũ fructũ, sed ad iustitiã, quæ sola nõ interit. Tenendũ est igitur omnimodo, ut ab officio misericordiæ spes recipiẽdi absit omnino. Huius enim operis, & officij merces à Deo *est expetenda solo: nam si ab homine expetes, iam non humanitas erit illa, sed beneficij fœneratio: nec potest uideri bene meruisse, qui quod fecit, non alteri, sed sibi præstat: & tamen eò redit, ut quod alteri quisque præstiterit, nihil ab eo commodi sperans, uere sibi præstet, quia mercedem capiet à* Deo. *Idem* Deus *præcepit, ut siquando cœnam parauerimus, in*

conuictum adhibeamus, qui reuocare non poßint, & uicem reddere, ut omnis actus uitæ nostræ non careat misericordiæ munere. Nec tamen quisquã interdicta sibi putet aut cõmunionem cum amicis, aut charitatẽ cum proximis. sed notum nobis Deus fecit, quod sit uerum, & iustum opus, ita nos oportere cum proximis uiuere, dũmodo sciamus, illud ad hominẽ, hoc ad Deũ pertinere. Præcipua igitur uirtus est hospitalitas, quod philosophi quoque aiunt, sed eam detorquẽt à uera iustitia, & ad commodum rapiunt. Recte, inquit Cicero, à Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi quidẽ uidetur) ualde decorũ, patere domos hominũ illustriũ hospitibus illustribus. Eodem modo rursus errauit, quo tum, cum idoneis esse diceret largiendum. Non enim iusti, & sapiẽtis uiri domus illustribus debet patere, sed humilibus, & abiectis. Nam illustres illi, ac potẽtes nulla re possunt indigere, quos opulẽtia sua & munit, et honorat. Nihil autẽ à uiro iusto faciendũ est, nisi quod sit beneficum. Beneficium autem, si refertur, interit, atq; finitur. nec enim possumus id habere integrũ, cuius pretiũ nobis persolutũ est. In his itaq; beneficijs iustitiæ ratio uersatur, quæ salua, & incorrupta permãserint. permanẽt autem non aliter, quàm si præstẽtur hominibus ijs, qui prodesse nullo modo possunt. At ille in recipiẽdis illustribus nihil spectauit aliud, nisi utilitatem, nec dißimulauit homo ingeniosus, quid ex eo commodi speraret. Ait enim quid faciat potẽtem apud exteros futurum per gratiam principum, quos sibi hospitij, & amicitiæ iure cõstrinxerit. O' quàm multis argumẽtis Ciceronis incõstantia, si id agerem, redargui posset: nec tam nostris, quàm suis uerbis refelleretur. Idem quippe ait, ut quisque maxime ad suum commodum

dum referat quæcũq; agit, ita minime esse uirum bonum. Idem etiã negat simplicis,& aperti hominis esse, ambire, simulare aliquid,& prætendere, aliud agere uideri, cum aliud agat, præstare se alteri fingere, quod sibi præstet: sed malitiosi potius,& astuti,& fallacis, et subdoli. Quo modo ergo defenderet, quo minus ambitiosa illa hospitalitas, malitia esset? Tu mihi per omnes portas circũcurses, ut aduenientes populorũ, atq; urbium principes domum tuam inuites, ut per eos apud ciues eorum potentiã consequare, uelisq; te iustum, & humanũ,& hospitalem uideri, cum studeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronẽ cõuenit? Sed ignorantia ueri iuris, prudens, ac sciẽs in hos se laqueos *induxit. * induit Quod ut ei poßit ignosci, testificatus est, nõ ad ueram iustitiã, quam nõ teneat, præcepta se dare, sed ad umbram imaginemq; iustitiæ. Ignoscendũ est igitur umbratico,& imaginario præceptori, nec ab eo ueritas exigenda est, qui se nescire fateatur. Captiuorum redemptio magnũ, atq; præclarũ iustitiæ munus est. quod idẽ ipse Tullius approbauit. Itaq; hæc benignitas, inquit, etiã reipublicæ est utilis, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego cõsuetudinem benignitatis, largitioni munerũ longe antepono. Hæc est grauium hominũ, atq; magnorũ. Propriũ igitur iustorũ opus est, alere pauperes, ac redimere captiuos: cum apud iniustos, si qui hæc faciant, graues,& magni appellẽtur. Iis enim maxime laudis est bene facere, quos nemo sperauit esse facturos. Nã qui bonũ facit uel cõsanguineo, uel proximo, uel amico, aut nullã, aut certe nõ magnã laudẽ meretur, quia facere debet: sitq; impius, ac detestabilis, nisi fecerit id, quod ab eo & natura ipsa, & neceßitudo exigit. & si facit, non

tam gloriæ aſſequẽdæ, quàm reprehenſionis uitandæ gratia facit. Qui *autẽ facit alieno, & ignoto, is uero dignus eſt laude: quoniam, ut faceret, ſola ductus eſt humanitate.* Ibi *ergo iuſtitia eſt, ubi ad bene faciendũ neceßitatis uinculum nullũ eſt.* Hoc *igitur officiũ benignitatis ne antepo nere quidem largitioni munerũ debuit, quod eſt cõparantis, & è duobus bonis id, quod ſit melius, eligentis.* Illa *enim largitio hominum patrimonia ſua in mare abijcientium, inanis, & leuis, & ab omni iuſtitia remotißima eſt.* Itaq; *ne dici quidẽ munera oportet, in quibus nemo accipit, niſi qui accipere non meretur.* Non *minus magnũ iuſtitiæ opus eſt, pupillos, & uiduas deſtitutos, & auxilio indigentes tueri, atq; defendere. quod adeo uniuerſis diuina lex illa præſcribit. quandoquidem boni quiq; iudices ad officiũ ſuum iudicãt pertinere, ut eos naturali humanitate foueãt, ac iiſdẽ prodeſſe nitantur.* Verũ *hæc opera, proprie noſtra ſunt, qui legem, qui uerba ipſius* Dei *præcipientis accepimus.* Nam *illi ſentiunt quidẽ natura eſſe iuſtum, tueri eos, qui tutela carent: ſed, cur ita ſit, nõ perſpiciunt.* Deus *enim, cuius perpetua clementia eſt, icirco uiduas, pupillosq; defendi, ac foueri iubet, nequis reſpectu, ac miſeratione pignorum ſuorum retardetur, quo minus mortem pro iuſtitia, fideq; ſuſcipiat, ſed incũctanter, ac fortiter ſubeat, cũ ſciat ſe charos ſuos* Deo *relinquere, nec his unquam præſidium defuturũ.* Aegros *quoq;, quibus defuerit, qui aßiſtat, curandos, fouendosq; ſuſcipere, ſummæ humanitatis, & magnæ operationis eſt. quod qui fecerit, hic uiuã hoſtiã* Deo *acquiret, & quod alteri dederit ad tempus, ipſe à* Deo *accipiet in æternũ.* Vltimum *illud, & maximum pietatis officium eſt, peregrinorum, & pauperum ſepultura. quod illi uirtutis, iuſtitiæq; doctores*

ctores prorsus non attigerunt. Nec enim poterant id uidere, qui utilitate omnia officia metiebantur. In cæteris enim, quæ suprà dicta sunt, quamuis uerum limitem non tenuerint, tamen quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quasi odore quodam ueritatis retēti, propius oberrauerunt: hoc autem, quia nihil uidere in eo cōmodi poterant, reliquerunt. Quin etiam non defuerunt, qui superuacaneam facerent sepulturam, nihilq; esse dicerent, mali, iacere inhumatum, atq; abiectum. quorum impiam sapientiam cum omne humanum genus respuit, tum diuinæ uoces, quæ id fieri iubent. Verum illi nō audent dicere, id non esse faciendum: sed, si fortè non fiat, nihil esse incommodi. Itaque in ea re non tam præcipiētium, quàm consolantium funguntur officio, ut si fortè id sapienti euenerit, ne se ob hoc miserum putet. Nos autem nō quid sapienti ferendum sit, dicimus, sed quid facere ipse debeat. Itaq; non quærimus nunc, utrum'ne tota sepeliendi ratio sit utilis, nec'ne: sed hæc, etiam si sit inanis (ut illi existimant) tamen facienda est, uel ob hoc solum, quòd apud homines bene, et humane fieri uidetur. Animus enim quæritur, & propositum ponderatur. Nō enim patiemur figuram, & figmētum Dei, feris, ac uolucribus in prædam iacere, sed reddamus id terræ, unde ortum est: quamuis in homine ignoto necessariorum sepulturam, nulli negandū munus, implebimus: in quorū locū, quia desunt, succedat humanitas, & ubicunq; homo desiderabitur, ibi exigi officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitiæ ratio consistit, quàm in eo, ut quod præstamus nostris per affectū, præstemus alienis per humanitatē, quæ est multo certior, iustiorq;? Cum iam non homini præstatur, qui nihil sentit, sed Deo soli: cui charissimum sacrificium est,

tam gloriæ assequẽdæ, quàm reprehensionis uitandæ gratia facit. Qui autẽ facit alieno, & ignoto, is uero dignus est laude: quoniam, ut faceret, sola ductus est humanitate. Ibi *ergo iustitia est, ubi ad bene faciendũ necessitatis uinculum nullũ est.* Hoc *igitur officiũ benignitatis ne antepo nere quidem largitioni munerũ debuit, quod est cõparantis, & è duobus bonis id, quod sit melius, eligentis.* Illa *enim largitio hominum patrimonia sua in mare abijcientium, inanis, & leuis, & ab omni iustitia remotissima est.* Itaq; *ne dici quidẽ munera oportet, in quibus nemo accipit, nisi qui accipere non meretur.* Non *minus magnũ iustitiæ opus est, pupillos, & uiduas destitutos, & auxilio indigentes tueri, atq; defendere. quod adeo uniuersis diuina lex illa præscribit. quandoquidem boni quiq; iudices ad officiũ suum iudicãt pertinere, ut eos naturali humanitate foueãt, ac iisdẽ prodesse nitantur.* Verũ *hæc opera, proprie nostra sunt, qui legem, qui uerba ipsius* Dei *præcipientis accepimus.* Nam *illi sentiunt quidẽ natura esse iustum, tueri eos, qui tutela carent: sed, cur ita sit, nõ perspiciunt.* Deus *enim, cuius perpetua clementia est, iccirco uiduas, pupillosq́; defendi, ac foueri iubet, nequis respectu, ac miseratione pignorum suorum retardetur, quo minus mortem pro iustitia, fideq́; suscipiat, sed incũctanter, ac fortiter subeat, cũ sciat se charos suos* Deo *relinquere, nec his unquam præsidium defuturũ.* Aegros *quoq;, quibus defuerit, qui assistat, curandos, fouendosq́; suscipere, summæ humanitatis, & magnæ operationis est. quod qui fecerit, hic uiuã hostiã* Deo *acquiret, & quod alteri dederit ad tempus, ipse à* Deo *accipiet in æternũ.* Vltimum *illud, & maximum pietatis officium est, peregrinorum, & pauperum sepultura. quod illi uirtutis, iustitiæq́; do-*

ctores

ctores prorſus non attigerunt. Nec enim poterant id uidere, qui utilitate omnia officia metiebantur. In cæteris enim, quæ ſuprà dicta ſunt, quamuis uerum limitem non tenuerint, tamen quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quaſi odore quodam ueritatis retēti, propius oberrauerunt: hoc autem, quia nihil uidere in eo cōmodi poterant, reliquerunt. Quin etiam non defuerunt, qui ſupervacaneam facerent ſepulturam, nihilq; eſſe dicerent, mali, iacere inhumatum, atq; abiectum. quorum impiam ſapientiam cum omne humanum genus reſpuit, tum diuinæ uoces, quæ id fieri iubent. Verum illi nō audent dicere, id non eſſe faciendum: ſed, ſi fortè non fiat, nihil eſſe incommodi. Itaque in ea re non tam præcipiētium, quàm conſolantium funguntur officio, ut ſi fortè id ſapienti euenerit, ne ſe ob hoc miſerum putet. Nos autem nō quid ſapienti ferendum ſit, dicimus, ſed quid facere ipſe debeat. Itaq; non quærimus nunc, utrum'ne tota ſepeliendi ratio ſit utilis, nec'ne: ſed hæc, etiam ſi ſit inanis (ut illi exiſtimant) tamen facienda eſt, uel ob hoc ſolum, quòd apud homines bene, et humane fieri uidetur. Animus enim quæritur, & propoſitum ponderatur. Nō enim patiemur figuram, & figmētum Dei, feris, ac uolucribus in prædam iacere, ſed reddamus id terræ, unde ortum eſt: quamuis in homine ignoto neceſſariorum ſepulturam, nulli negandū munus, implebimus: in quorū locū, quia deſunt, ſuccedat humanitas, & ubicūq; homo deſiderabitur, ibi exigi officium noſtrum putabimus. In quo autem magis iuſtitiæ ratio conſiſtit, quàm in eo, ut quod præſtamus noſtris per affectū, præſtemus alienis per humanitatē, quæ eſt multo certior, iuſtiorq;? Cum iam non homini præſtatur, qui nihil ſentit, ſed Deo ſoli: cui chariſſimum ſacrificium eſt,

opus iustum. Dicet aliquis fortasse: Si hæc omnia fecero, nihil habebo. Quid enim si magnus hominũ numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facientem uel uno die patrimonio exui, sit necesse: perdam'ne rẽ familiarẽ, meo, aut maiorum labore quæsitam: ut iam ipsi mihi aliena misericordia uiuendum sit? Quid, tu tam pusillo animo paupertatem times? quam etiã uestri philosophi laudãt, nihil hac tutius, nihil'que trãquillius esse testantur. Hoc, quod times, solicitudinũ portus est. An ignoras, quot periculis, quot casibus cũ his malis opibus subiaceas? Quæ tecum bene agent, si sine tuo cruore transierint. Tu uerò præda onustus incedis, & spolia geris, quæ iritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas, bene collocare id, quod tibi forsitan eripiet aut unũ latrociniũ, aut existens repẽte proscriptio, aut hostilis aliqua direptio? Quid uere fluxum, & fragile bonum facere sempiternum? aut thesauros tuos custodi Deo credere, ubi nõ furem, prædo nemq; timeas, non rubiginem, non tyrannum? Qui apud Deum diues est, pauper esse nunquàm potest. Si iustitiam tãti putas, sequere abiectis oneribus, quæ te premũt. libera teipsum cõpedibus, & cathenis, ut expeditus ad Deũ curras. Magni, & excelsi animi est, despicere, & calcare mortalia. Sed si hanc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in arcam Dei conferas, ut fragilibus tibi cõpares firmiora, liberabo te metu. Omnia ista præcepta nõ tibi soli dantur, sed omni populo, qui mẽte cõiunctus est, & cohæret sicut homo unus. Si solus magnis operibus nõ sufficis, pro uirili parte operare iustitiam, sic tamen, ut quantum diuitijs inter cæteros, tantũ opere præcellas. Neq; nunc suaderi tibi putes, ut rẽ familiarẽ tuã minuas, uel exhaurias, sed quæ in superuacua fueras impẽsurus, ad meliora conuertas

uertas. Vnde bestias emis, hinc captos redime: unde feras pascis, hinc pauperes ale: unde homines ad gladiũ cõparas, hinc innocẽtes mortuos sepeli. Quid prodest perditæ nequitiæ bestiarios facere locupletes, et instruere ad flagitia? Trãsfer ad magnũ sacrificiũ male peritura, ut pro his ueris muneribus, habeas à Deo *munus æternum. Magna est misericordiæ merces, cui* Deus *pollicetur, peccata se oĩa remissurũ. Si audieris, inquit, preces supplicis tui, & ego audiã tuas: si misertus laborãtiũ fueris, et ego in tuo labore miserebor. Si aũt nõ respexeris, nec adiuueris, & ego animũ cõtra te geram, tuisq́; te legibus iudicabo.*

De pœnitentia, misericordia, & peccatorum uenia. CAP. XIII.

Q*Voties igitur rogaris, tẽtari te à* Deo *crede, an sis dignus exaudiri. Circunspice cõscientiã tuam, & quantũ potes medere uulneribus: nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. abolentur enim, si* Deo *largiare, quia peccaueras: nã si fiducia largiendi pecces, nõ abolentur.* Deus *enim purgari homines à peccatis maxime cupit, ideoq́; agere pœnitentiam iubet. Agere autẽ pœnitẽtiam nihil aliud est, quàm profiteri, et affirmare se ulterius nõ peccaturũ. Ignoscitur itaq́; ijs, qui ad peccatũ ignorãter, imprudẽter, incauteq́; labuntur: ueniã non habet, qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis fuerit purificatus ab omni labe peccati, tẽperandũ sibi ab opere largitionis existimet, quia nõ habeat peccata, quæ deleat. Imò uerò tũ magis iustitiã debet operari, cũ factus est iustus, ut quod antè in medelam uulnerũ fecerat, postmodũ faciat in laudẽ gloriãq́; uirtutis. Eò accedit, ꝙ nemo esse sine delicto potest, quandiu indumento carnis oneratus est. Cuius infirmitas triplici*

modo subiacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad summum culmẽ iustitia procedit. Primus est uirtutis gradus, malis operibus abstinere: secũdus, etiã malis uerbis: tertius etiam cogitatione rerũ malarum. Qui primũ gradũ ascendit, satis iustus est: qui secũdum, iam perfectæ uirtutis, si quidem neq; factis, neq; sermone delinquat: qui tertium, is uerò similitudinẽ Dei assecutus uidetur. Est enim penè supra humanum modũ, ne in cogitationem quidem admittere, quod sit uel factu malum, uel improbum dictu. Itaq; etiã iusti homines, qui frænare se possunt ab omni opere iniusto, nonnunquam tamen ipsa fragilitate uincuntur, ut uel in ira malum dicant, uel in aspectu rerum delectabilium, cogitatione tacita cõcupiscant. Quòd si mortalis cõditio non patitur, esse hominem ab omni macula purum, debẽt ergo largitione perpetua peccata carnis aboleri. Vnũ est enim sapientis, & iusti, & uitalis uiri opus, diuitias suas in sola iustitia collocare. qua profecto qui eget, licet ille Crœsum, aut Crassum diuitijs superet, hic pauper, hic nudus, hic mẽdicus putandus est. Danda igitur opera, ut indumẽto iustitiæ, pietatisq; uelemur, quo nos exuat nemo, quod nobis sempiternum præbet ornatum. Nam si Deorum cultores simulachra insensibilia excolũt, & quicquid pretiosi habent, in ea conferunt, quibus nec uti possunt, nec gratias agere, qui acceperint; quãto iustius est, & uerius, uiuentia Dei simulachra excolere, ut promereare inuenire uiuentem? Quæ sicut usui habent, quicquid acceperint, & gratias agunt, ita Deus, in cuius cõspectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exoluet.

De affectibus, deq; ĳs Stoicorũ sentẽtia: & de uirtute, uitĳs, & misericordia. CAP. XIIII.

Si ergo

SI ergo in homine præclarum, & excellens est bonum misericordia, ibiq; diuinis testimonijs, et bonorũ, malorumq; cõsensu optimũ iudicatur: apparet, philosophos longe abfuisse ab humano bono, qui neque præceperunt eiusmodi quicquam, neq; fecerunt, sed hanc uirtutem, quæ in homine propemodũ singularis est, pro uitio semper habuerũt. Libet hic interponere unũ de philosophia locũ, ut illorũ plenius coarguamus errores, qui misericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem uirtutes à uitijs distinguere: quod est sanè facilimũ. Quis enim non poßit liberalem à prodigo separare (ut illi faciũt) aut parcum à sordido, aut quietum ab inerti, aut cautum à timido? quòd hæc quæ sunt bona, fines suos habeãt, quos si excesserint, in uitia labuntur, ita ut cõstantia nisi pro ueritate suscepta sit, fit impudentia. Item fortitudo, si nulla neceßitate cogẽte, aut nõ pro causa honesta, certum periculum subierit, in temeritatẽ conuertetur. Libertas quoq;, si alios insectetur, potius quàm insectantibus resistat, contumacia est. Seueritas etiam, nisi se intra congruentes nocẽtium pœnas coërceat, fit sæua crudelitas. Itaque dicunt eos, qui mali uideantur, non sua sponte peccare, nec mala potius eligere: sed bonorũ specie lapsos, incidere in mala, dum bonorum, ac malorũ discrimen ignorant. Hæc quidem falsa non sunt, sed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum esse, aut cõstantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut seuerũ, uirtutes sunt quidem, sed huius temporariæ uitæ. Nos autem, qui hanc uitam contemnimus, alias nobis uirtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidẽ ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quasdam pro uitijs, & uitia quædam pro uirtutibus habuerunt. Nam Stoici affe

ctus omnes, quorum impulsu animus commouetur, ex homine tollunt, cupiditatē, lætitiam, metum, mœstitiā, quorū duo priora ex bonis sunt aut futuris, aut præsentibus, posteriora ex malis. Eodem modo *hæc quatuor, morbos (ut dixi) uocant, nō tam natura insitos, quàm praua opinione susceptos.* Et iccirco *eos cēsent extirpari posse radicitus, si bonorum, malorumq; opinio falsa tollatur.* Si *enim nihil censeat sapiens bonum, nihil malum, nec cupiditate ardescet, nec lætitia gestiet, nec metu terrebitur, nec ægritudine cōtrahetur.* Mox *uidebimus, an efficiāt, quod uelint, aut quid efficiant: interim propositum arrogans, aut penè furiosum, qui se putent mederi, & eniti posse contra uim, rationemq; naturæ.*

De affectibus, deq; ijs Peripateticorū sentētia.

CAP. XV.

H*Aec enim naturalia esse, non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonstrat, quæ ijsdē omnibus quatitur affectibus.* Peripatetici *ergo rectius, qui hæc omnia detrahi negant posse, quia nobiscū simul nata sint, & conantur ostendere, quàm prouidēter, & quàm necessariò Deus, siue natura (sic enim dicūt) his nos armarit affectibus: quos tamē, quia uitiosi plerūq; sunt, si nimij sint, posse ab homine adhibito modo salubriter tēperari, ut tātū homini, quantum naturæ satis est, relinquatur.* Non *insipiens disputatio, si (ut dixi) nō ad hanc uitam omnia referrentur.* Stoici *ergo furiosi, qui ea nō tēperant, sed abscindunt, rebusq; à natura insitis castrare hominē quodāmodo uolunt.* Quod *tale est, quale si uelint aut metum detrahere ceruis, aut uenenū anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus.* Nam *quæ singula mutis animalibus data sunt, ea uerò uniuersa homini simul.* Quòd *si, ut medici*

dici dicũt, lætitiæ affectus in splene est, iræ in felle, libidinis in iecore, timoris in corde: facilius est interficere animal ipsum, quàm ex corpore aliquid euellere, quod est animãtis naturã uelle mutare. Sed homines prudẽtes non intelligunt, cum uitia ex homine tollunt, etiam se uirtutẽ tollere, cui soli locum faciunt. Nam si uirtus est, in medio iræ impetu seipsum cohibere, ac reprimere, quod negare non possunt: caret ergo uirtute, quisquis ira caret. Si uirtus est, libidinem corporis continere, uirtute careat, necesse est, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si uirtus est, cupiditatẽ ab alieni appetitione frænare, nullam certe uirtutem potest habere, qui caret eo, ad quod cohibendum, uirtutis usus adhibetur. Vbi ergo uitia non sunt, nec uirtuti locus est quidem: sicut nec uictoriæ quidem, ubi aduersarius nullus est. Ita fit, ut bonũ sine malo esse in hac uita non poßit. Affectus igitur, quasi ubertas est naturalis animorum. Nam sicut in sentes ager, qui est natura fœcundus, exuberat, sic animus incultus uitijs sua sponte inualescentibus, uelut spinis obducitur. Sed cum uerus cultor accesserit, statim cedẽtibus uitijs, fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq;, cũ hominem primum fingeret, mirabili prouidentia ingenerauit ei prius istas animi cõmotiones, ut posset capere uirtutẽ, sicut terra culturam, posuitq; materiã uitiorũ, in affectibus, uirtutis in uitijs. Quæ profecto aut nulla erit, aut in usu esse nõ poterit, si desint ea, per quæ uis eius aut apparet, aut cõstat. Videamus nunc, ijdem illi, qui uitia penitus excidũt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum, malorũq; nasci putant, quibus euulsis, sanandum esse animum sapiẽtis existimant, quoniam intelligunt & natura insitos esse, & sine his nihil moueri, nihil agi posse, alia

quædam in eorum locum, uicemq; ſupponunt. Pro cupiditate ſubſtituunt uoluntatem. quaſi uerò non multo ſit præſtabilius, bonum cupere, quàm malum uelle. Item pro lætitia gaudium, pro metu cautionē. At in illo quarto im mutandi nominis eius, ratio deficit. Itaq; ægritudinem penitus, id eſt, mœſtitiam, dolorēq; animi ſuſtulerunt: quod fieri nequaquam poteſt. Quis enim poßit nō dolere, ſi patriam aut peſtilētia exhauſerit, aut hoſtis euerterit, aut tyrannus oppreſſerit? Poteſt aliquis non dolere, ſi ſublatam uiderit libertatē, ſi proximos, ſi amicos, ſi bonos uiros aut exterminatos, aut crudelißime trucidatos? niſi cuius mens ita obſtupuerit, ut ſit ei ſenſus omnis ereptus. Quare aut omnia tollere debuerūt, aut implenda fuerat curta hæc & debilis diſputatio, id eſt etiā pro ægritudine aliquid reponēdum, quoniam ſuperioribus ita ordinatis, hoc conſequēs erat. Vt enim præſentibus lætamur bonis, ſic malis angimur, ac dolemus. Si ergo lætitiæ, quoniam uitioſam putabant, nomen aliud indiderunt, ſic ægritudini, quoniā & ipſam uitioſam putabant, aliud uocabulum tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuiſſe, ſed uerbum, cuius indigentia eum totum affectum, qui eſt uel maximus, contrà quàm natura pateretur, auferre uoluerunt. Nam illas nominum commutationes poterā coarguere pluribus, & oſtendere, aut ſermonis ornandi, augendæq; copiæ gratia, multa nomina iiſdem rebus impoſita, aut nihil, aut certe non multum inter ſe illa ſtare. Nā & cupiditas à uolūtate incipit, & cautio à metu oritur, & lætitia nihil aliud eſt, quàm profuſum gaudiū. Sed putemus, ut ipſi uolunt, eſſe diuerſa. Nempe igitur cupiditatem eſſe dicent, perſeuerantem, ac perpetuam uoluntatem: lætitiam uero, inſolenter ſe efferens gaudium: me-

tum

tum autem, nimiam & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea, quæ tollenda esse censent, non tollant, sed temperent, siquidem nomina tantummodo immutant, res ipsæ manent. Eò igitur imprudentes reuoluuntur, quò Peripatetici ratione perueniunt, ut uitia, quoniam tolli non possunt, moderanda sint. Ergo errant, quia non efficiunt, quod uolunt, & longo, aspero'que circuitu in eandem uiam redeunt.

De affectibus, & de ijs Peripateticorum illa sententia euersa. CAP. XVI.

AT ego ne Peripateticos quidē accesßisse ad ueritatē puto, qui uitia esse cōcedunt, sed ea mediocriter tēperant. Carendum est enim uitijs etiam mediocribus. quin potius efficiendum fuit, primum, ne uitia essent (nec enim quicquam uitiosum nasci potest: sed uitia fieri, si male utamur affectibus, si bene, uirtutes) Deinde monstrandum est, nō ipsos affectus, sed eorū causas esse moderādas. Nō est, inquiunt, lætitia nimia gestiendū, sed modice, ac temperate. Hoc uero tale est, quale, si diceret, non esse currendum cōcitate, sed gradiendū quiete. At potest & qui graditur, errare, & qui currit, rectam uiam tenere. Quid si ostendero, esse aliquid, ubi non tantū modicū, sed uel punctum gaudere, uitiosum sit, et aliud cōtrà, in quo uel exultare lætitia, minime criminosum? Quid tandem nobis ista mediocritas proderit? Quæro, utrum'ne sapienti lætandū putēt, si quid inimico suo mali uideat accidere, aut utrū'ne lætitiam frænare debeant, si uictis hostibus, aut oppresso tyrāno, libertas, & salus ciuibus parta sit? Nemo dubitat, quin & in illo, exiguum lætari, & in hoc, parū lætari, sit maximū crimen. Eadem de cæteris affectibus dicere licet. Sed (ut dixi) non in his moderandis sapientiæ ratio

uersatur, sed in causis eorum, quoniam extrinsecus cõmo uentur: nec ipsis potißimũ frænos imponi oportuit, quoniam & exigui possunt in maximo crimine, & maximi possunt esse sine crimine. Sed aßignãdi fuerũt certis tẽporibus, & rebus, & locis, ne uitia sint, quibus uti recte licet: Sicut enim recte ambulare bonum est, errare autẽ malum, sic moueri affectibus in rectum, bonũ est, in prauum, malum. Nam si libido extra legitimum torum non euagetur, licet sit uehemens, tamẽ culpa caret. Sin uero appetit alienam, licet sit mediocris, uitium tamen maximũ est. Nõ est itaq; morbus irasci, nec cupere, nec libidine commoueri: sed iracundum esse, morbus est, cupidum, libidinosum. Qui enim iracundus est, etiam cui non debet, aut cui non oportet, irascitur. Qui cupidus, etiam quod nõ opus est, concupiscit. Qui libidinosus, etiam quod legibus uetatur, affectat. Omnis igitur ratio in eo uersari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non potest, nec debet, quia necessario est insitus ad tuenda officia uitæ, dirigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam cursus offensione, ac periculo careat.

De affectibus, & usu eorum, & patientia, & summo bono Christianorũ. CAP. XVII.

SEd euectus sum coarguẽdi studio longius, cum sit mihi propositũ, ea quæ uitia philosophi putauerũt, ostẽdere, non tantum uitia non esse, uerum etiam magnas esse uirtutes. Ex alijs docẽdi gratia, sumã, quæ pertinere ad rem maxime puto. Metum, seu timorem in maximo uitio ponũt, summamq; imbecillitatem esse animi putant, cui sit contraria fortitudo: quæ si sit in homine, locũ timori esse nullum. Credit ergo'ne aliquis, fieri posse, ut idem metus summa sit fortitudo? Minime. Neq; enim uidetur capere

natura

natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua cõclusione, ut apud Platonem Socrates fa= cit, qui eos, quos cõtra disputat, cogit ea, quæ negauerãt, cõfiteri: sed simpliciter ostendam, summum metum, sum= mam esse uirtutẽ. Nemo dubitat, quin timidi, & imbecilli sit animi, aut dolorem metuere, aut egestatẽ, aut exilium, aut carcerẽ, aut mortem. quæ omnia quisquis non exhor ruerit, fortißimus iudicatur. Qui autẽ Deum metuit, illa uniuersa nõ metuit. Ad quod probandũ argumentis opus non est. spectatæ sunt enim, spectanturq; adhuc per orbẽ pœnæ cultorũ Dei, in quibus excruciãdis noua, & inusi tata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium bestiarũ, ultra ipsam mortẽ, carnificina sæuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes fœlix, atq; inuicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hæc uirtus omnibus populis, atque prouincijs, & ipsis tortoribus miraculum maximũ præ= buit, cum patientia crudelitas uinceretur. Atqui hanc uirtutem nihil aliud, quàm metus Dei fecit. Itaque (ut di= cebam) non euellendus, ut Stoici, neque temperandus ti= mor; ut Peripatetici uolunt, sed in ueram uiam dirigen= dus est, auferendiq; sunt metus, sed ita, ut is solũ relinqua tur. qui quoniam legitimus, ac uerus est, solus efficit, ut poßint cætera omnia non timeri. Cupiditas quoq; inter uitia numeratur. sed si hæc, quæ terrena sunt, cõcupiscat, uitium est: uirtus autem, si cœlestia. Qui enim iustitiam, qui Deum, qui uitam perpetuam, qui lucem sempiternã, eaq; omnia, quæ Deus homini pollicetur, cõsequi cupit, opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa con temnet. Dicet fortasse Stoicus, Volũtate opus esse ad hæc consequenda, non cupiditate. imò uerò parum est uelle.

Multi

Multi enim uolũt, ſed cũ dolor uiſceribus acceſſerit, uoluntas cedit, cupiditas perſeuerat. quæ ſi efficit, ut cõtemptui ſint omnia, quæ à cæteris appetuntur, ſumma uirtus eſt, ſiquidẽ continentiæ mater eſt. Ideoq; *illud potius efficere debemus, ut affectus, quibus praue uti, uitiũ eſt, dirigamus in rectum.* Nam *iſtæ concitationes animorum iuncto currui ſimiles ſunt, in quo recte moderando ſummum rectoris officiũ eſt, ut uiam nouerit: quam ſi tenebit, licet quàm cõcitate ierit, nõ offendet. Si autem aberrauerit, licet placidè, ac leniter eat, aut per cõfragoſa uexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quò nõ eſt opus, deferetur. Sic curſus ille uitæ, qui affectibus, uelut equis pernicibus ducitur, ſi uiã rectã teneat, fungetur officio.* Metus *igitur, et cupiditas, ſi proijciãtur in terrã, uitia fient: uirtutes autem, ſi ad diuina referantur.* Parſimoniam *contrà uirtutis loco habent. quæ ſi ſtudiũ eſt habẽdi, nõ poteſt eſſe uirtus, quia in augendis, uel tuendis terreſtribus bonis tota uerſatur.* Nos *autẽ ſummum bonũ non referimus ad corpus, ſed omne officiũ ſolius animæ cõſeruatione metimur.* Quòd *ſi (ut ſuprà docui) patrimonio minime parcendum eſt, ut humanitatẽ, iuſtitiamq; teneamus, nõ eſt uirtus, frugi eſſe. quod nomen uirtutis ſpecie fallit, ac decipit.* *Eſt enim frugalitas abſtinentia quidem uoluptatum, ſed eò uitium, quia ex habendi amore deſcendit, cum ſit & uoluptatibus abſtinendum, & pecuniæ minime temperandum.* Nam *parce, id eſt, mediocriter uti pecunia, quaſi quædam puſillitas animi eſt, aut prætimẽtis, ne ſibi deſit, aut deſperantis, poſſe ſe illam reparare, aut contemptum terreſtrium non capientis. Sed illi rurſus eum, qui rei familiari ſuæ non parcat, prodigum uocant.* Nam *ita liberalẽ diſtinguũt à prodigo, quòd is liberalis*

ralis sit, qui cibũ & benemeritis, & cũ oportet, et quantum satis est, largiatur: prodigus uerò, qui & nõ meritis, & cum opus nõ est, & sine respectu rei familiaris effundat. Quid ergo? Prodigum'ne dicemus eũ, qui misericordiæ causa tribuat egentibus uictum? Atqui multũ refert, utrũ'ne scortis propter libidinẽ largiare, an miseris propter humanitatẽ: utrũ pecuniã tuã perductores, aleatores, lenonesq; diripiãt, an illam pietati, ac Deo præstes: utrum'ne illã uẽtri ac gulæ ingeras, an thesauro iustitiæ reponas. Vt ergo uitium est, effundere in malam partem, sic in bonam, uirtus. Si uirtus est, nõ parcere opibus, quæ possunt reparari, ut hominis uitam sustẽtes, quæ reparari non potest: uitiũ igitur parsimonia est. Quare nihil aliud dixerim, q̃ insanos, qui hominem mite, ac sociale animal orbant suo nomine, qui euulsis affectibus, quibus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporẽ mentis perducere uolunt, dum student animũ à perturbationibus liberare, & (ut ipsi dicunt) quietum tranquillumq; reddere. Quod fieri non tantum nõ potest, quia uis, & ratio eius in motu est, sed ne oportet quidẽ. quia sicut aqua semper iacens & quieta, insalubris & magis turbida est, sic animus immotus ac torpens, inutilis est etiam sibi, nec uitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quicquam, nec cogitabit, cum cogitatio ipsa nihil aliud sit, quàm mentis agitatio. Denique qui hanc immobilitatem animi asserunt, priuare animum uita uolunt, quia uita actuosa est, mors quieta. Quædam etiam recte pro uirtutibus habent, sed earum modum non tenent. Virtus est constantia, non, ut inferentibus iniuriam resistamus (his enim cedendum est: quod cur fieri debeat, mox docebo) sed ut iubẽtibus facere nos contra Dei legem, contraq; iustitiam, nullis minis,

aut

aut supplicijs terreamur, quo minus Dei *iußionem homi nis iußioni præferamus.* Item *uirtus est, mortem contemnere, nõ ut appetamus, eãq; ultro nobis inferamus, sicut philosophorum plurimi, & maximi sæpe fecerunt, quod est sceleratũ, ac nefariũ: sed ut coacti* Deum *relinquere, ac fidem prodere, mortẽ suscipere malimus, libertatemq́; defendamus aduersus impotentiũ stultam uecordemq́; uio lentiam, & omnes seculi minas, atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea, quæ alij timent, excelsa & insuperabili mente, dolorem, mortemq́; calcamus. Hæc est uirtus, hæc uera est constantia, in hoc tuenda, & conseruanda solo, ut nullus nos terror, nulla uis à* Deo *poßit auertere. Vera igitur* Ciceronis *illa sententia est:* Nemo, *inquit, iustus potest esse, qui mortem, qui dolorẽ, qui exi lium, qui egestatẽ timet.* Itẽ Senecæ *in libris moralis philosophiæ dicentis,* Hic *est ille homo honestus, non apice, purpura'ue, non lictorum insignis ministerio, sed nulla re minor: qui cum mortẽ in uicinia uidet, non sic perturbatur, tanquam rem nouã uiderit: qui siue toto corpore tor menta patienda sunt, siue flamma ore recipienda est, siue extendendæ per patibulũ manus, non quærit quid patiatur, sed quàm bene.* Qui *autẽ* Deũ *colit, hæc patitur, nec timet.* Ergo *iustus.* His *rebus efficitur, ut neque uirtutes, neq; uirtutũ exactißimos limites nosse, aut tenere poßit omnino, quisquis est à religione* Dei *singularis alienus.*

De Dei quibusdam mandatis, & patientia.

CAP. XVIII.

SEd *omittamus philosophos, q aut omnino nihil sciũt, idq; ipsum pro summa scientia præ se ferunt, aut qui nõ perspiciunt etiam quæ sciunt: aut qui, quoniam se putant scire, quæ nesciunt, inepte, arroganterq; desipiunt.*

Nos ergo (ut ad propositum reuertamur) quibus solis à Deo ueritas reuelata, & cœlitus missa sapiẽtia est, faciamus, quæ iubet illuminator noster Deus, sustineamus inuicem, & labores huius uitæ mutuis adiumentis perferamus: nec tamen si quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. monet enim Deus, operatorem iustitiæ nõ oportere esse iactantem, ne non tam mãdatis cœlestibus obsequendi, quàm studio placẽdi, humanitatis officio functus esse uideatur, habeatq; iam pretiũ gloriæ, quod captauit, nec præmium cœlestis illius, ac diuinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ obseruare cultor Dei debet, facilia sunt, illis uirtutibus comprehensis, ut non mentiatur unquam, decipiendi, aut nocẽdi causa. Est enim nefas, eum, qui ueritati studeat, in aliqua re esse fallacẽ, atq; ab ipsa, quam sequitur, ueritate discedere. In hac iustitiæ, uirtutumq; omnium uia, nullus mendacio locus est. Itaq; uiator ille uerus, ac iustus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico, ac familiari non est mentiri meum:

sed etiam inimico, atq; ignoto existimabit nõ esse mentiri suũ. nec aliquãdo cõmittet, ut lingua interpres animi, à sensu, & cogitatione discordet. Pecuniæ, si quã credide rit, non accipiat usuram: ut & beneficium sit incolume, quod succurrat necessitati, et abstineat se prorsus alieno. In hoc enim genere officij debet suo esse contentus, quem oporteat aliàs ne proprio quidẽ parcere, ut bonum faciat. plus autẽ accipere, quàm dederit, iniustũ est. Quod qui facit, insidiatur quodammodo, ut ex alterius necessitate prædetur. At iustus nunquã prætermittet, quo minus aliquid misericorditer faciat, nec inquinabit se huiusmodi quæstu: sed efficiet, ut sine ullo suo damno, id ipsum, quod cõmodat, inter bona opera numeretur. Munus non

accipiat à paupere, ut siquid ipse præstiterit, eo bonũ sit, quo fuerit gratuitum. Male dicẽti bene dicto respõdeat, nunquam ipse male dicat, nec uerbũ malum procedat ex ore hominis, qui colit uerbum bonũ. Quin etiam caueat diligenter, ne quãdo inimicum sua culpa faciat: & siquis extiterit tam proteruus, qui bono, et iusto faciat iniuriã, clementer, ac moderate ferat, & ultionẽ suam nõ sibi assumat, sed iudicio Dei reseruet. Innocentiam semper, & ubique custodiat. Quod præceptum non ad hoc tantum ualet, ut ipse iniuriam non inferat, sed ut illatam sibi non uindicet. Sedet enim maximus, & æquißimus iudex, speculator, ac testis omnium. Hunc homini præferat, hunc malit de causa sua pronuntiare, cuius sententiã nemo effugere potest nec defensione cuiusquam, nec gratia. Ita fit, ut homo iustus contẽptui sit omnibus: &, quia putabitur semetipsum defendere non posse, habebitur pro segni, & inerti. Qui autẽ fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic strenuus iudicatur, hunc colunt, hunc omnes uerentur. Bonus uero ille tametsi prodesse omnibus, uel pluribus poßit, illum tamẽ suspiciũt, qui nocere, quàm qui prodesse poßit. sed iustum prauitas hominum deprauare nõ poterit, quo minus Deo studeat obtẽperare, malitiq; contemni, dũmodo semper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iisdẽ illis officialibus libris, At uero siquis uoluerit, inquit, animi sui cõplicatam notionẽ euoluere, iã se ipse doceat, eũ uirum bonũ esse, qui prosit quibus poßit, noceat nemini, nisi laceßitus iniuria. O quàm simplicem, ueramq; sententiam duorum uerborum adiectione corrupit. Quid enim opus fuerat, adiungere, nisi laceßitus iniuria? ut uitium bono uiro quasi caudam turpißimam apponeret, patientiæq;, quæ omnium uirtutum maxima est, faceret

expert

expertem? Nociturum esse dixit bonum uirum, si fuerit lacessitus. iam ex hoc ipso boni uiri nomen amittat, necesse est, si nocebit. Non minus enim mali est, referre iniuriam, quàm inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ, contentionesq; nascuntur, nisi quòd improbitati opposita impatientia, magnas sæpe concitat tempestates? Quòd si patiētiam, qua uirtute nihil uerius, nihil homine dignius inueniri potest, improbitati opposueris, extinguetur protinus, tanquam si igni aquam superfuderis. Sin autem prouocatrix illa improbitas impatientiam sibi comparem nacta est, tanquam perfusa oleo, tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, sed effusio cruoris extinguat. Magna itaque patientiæ ratio est, quam sapiens homo ademit bono uiro. Vt enim nihil malorum fiat, hæc sola efficit. quæ si detur omnibus, nullum scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro potest esse tam calamitosum, tamq; cōtrarium, quàm iræ fræna permittere, quæ illum non modo boni, sed etiam hominis appellatione dispoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipse uerißime ait, non est secundum hominis naturam. Nam & pecudes, si lacessas, aut calce, aut cornu repugnant: & serpentes, ac feræ, nisi persequaris, ut occidas, negotium non exhibent: & (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoq;, & insipientes, siquando accipiunt iniuriam, cæco, & irrationabili furore ducūtur, & ijs, qui sibi nocent, uicem retribuere conantur. In quo igitur sapiēs, ac bonus uir à malis, & insipientibus differt, nisi quòd habet inuictam patientiam, qua stulti carent: nisi quòd regere se, ac mitigare iram suam nouit, quam illi, quia uirtute indigēt, refrænare nō possunt? Sed uidelicet hæc illum res fefellit, quia cum de

uirtute quæreretur, in quacũq; cõtentione uinceret, putauit esse uirtutis: nec uidere ullo modo potuit, hominẽ dolori, & iræ succũbentẽ, & ijs affectibus indulgentẽ, quibus debet potius reluctari, & ruentẽ quãcunq; in partem improbitas prouocari, uirtutis officium non tenere. Qui enim referre iniuriã nititur, cũ ipsum, à quo læsus est, gestit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto potest. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono, & sapiẽti uiro, innocentiã, patiẽtiamq; detraxit. Sed quia ipse caninã illam facũdiã (sicut Sallustius ab Appio dictum refert) exercuit, uoluit quoq; hominẽ canino modo uiuere, ut remordeat lacessitus. Quæ retributio cõtumeliæ quàm perniciosa sit, & quas edere soleat strages, unde opportunius petetur exemplũ, quàm ex ipsius doctoris tristißimo casu, qui dũ his philosophorũ præceptis obtẽperare gestit, ipse se perdidit? Quòd si lacessitus iniuria patientiã tenuisset, si dißimulare, si ferre contumeliam boni uiri esse didicisset, nec illas nobiles orationes alieni titulo inscriptas, impatiẽtia, & leuitate & insania profudisset: nunquã capite suo rostra, in quibus antè floruerat, cruẽtasset, nec rẽpublicã funditus proscriptio illa delesset. Sapiẽtis ergo, ac boni uiri nõ est, uelle certare, ac se periculo cõmittere. quoniam & uincere non est in nostra potestate, & est anceps omne certamen: sed est sapiẽtis, atq; optimi uiri, nõ aduersariũ uelle tollere, quod fieri sine scelere, ac periculo non potest: sed certamen ipsum, quod fieri & utiliter, & iuste potest. Sũma igitur uirtus habẽda patiẽtia est. qua ut non careret homo iustus, uoluit illũ Deus (ut suprà dictum est) pro inerte contemni. Nisi enim cõtumelijs fuerit affectus, quantũ habeat fortitudinis in seipso cohibẽdo, ignorabitur. Si autẽ lacessitus

iniuria, lædentem persequi cœperit, uictus est. Si uerò motum illum ratione compresserit, hic planè imperat sibi, & hic regere se potest. Quæ sustentatio sui, rectè patientia nominatur. quæ una uirtus omnibus est opposita uitijs, & affectibus. Hæc perturbat ac fluctuantem animum, ad tranquillitatem suam reuocat: hæc mitigat, hæc hominem sibi reddit. Ergo quoniam naturæ repugnare impoßibile est, & inutile, ut nõ commoueamur omnino, prius tamen quàm commotio illa prosiliat ad nocendum, quoad fieri potest maturius sopiatur. Præcepit Deus non occidere solem super iram nostram, ne furoris nostri testis abscedat. Deniq; M. Tullius cõtra suum præceptum, de quo paulo antè dixi, obliuionẽ iniuriarum in magnis laudibus posuit. Spero, inquit Cæsar, qui obliuisci nihil soles, nisi iniurias. Quòd si hoc ille faciebat, homo non à cœlesti tantum, sed à publica quoq;, ciuiliq; iustitia remotißimus: quãto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati sumus?

De affectibus, eorumq́ue usu. CAP. XIX.

Stoicis, cum affectus ex homine, tanquam morbos conantur euellere, Peripatetici se opponunt: eosq́; non modo retinent, sed etiam defendũt: nihilq́; in homine esse dicunt, quod non magna ratione, ac prouidentia sit innatum. Rectè id quidem, si singularum rerum ueros terminos scirent. Itaque hanc ipsam iram, comitem dicunt esse uirtutis, tãquam nemo poßit aduersus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira concitatus. Quo planè ostendunt, nec quid sit uirtus scire se, nec cur homini tribuerit iram Deus. Quæ si nobis ideo data est, ut ea utamur ad occidendos homines: quid immanius homine, quid similius feris belluis existimandum est, quàm id animal,

quod ad communionem, & innocētiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora praecipites agunt, ira, cupiditas, libido. Propterea poëtae tres furias esse dixerunt, quae mentes hominum exagitant, ira ultionem desyderat, cupiditas opes, libido uoluptates. Sed his omnibus Deus certos limites statuit. quos si trāscenderint, maiores'q; esse coeperint, necesse est naturam suam deprauēt, & in morbos, ac uitia uertantur. Qui autem sint isti limites, non est magni laboris ostēdere. Cupiditas ad ea comparāda nobis data est, quae sunt ad uitam necessaria: libido ad sobolem propagandam, irae affectus ad coërcēda peccata eorum, qui sunt in nostra potestate, id est ut arctiore disciplina minor aetas ad probitatē, iustitiamq; formetur. quae nisi metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quae ad omne flagitium, et facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersum minores, & iustū est, & necessariū, sic & aduersum pares, & perniciosum est, & impiū. Impiū, quòd uiolatur humanitas: perniciosum, quòd illis repugnātibus aut perdere necesse est, aut perire. Hāc autem, quā dixi esse rationem, cur homini sit irae affectus datus, ex ipsius Dei praeceptis intelligi potest, qui iubet uti male dictis, & laedentibus nō irascamur: manus autē nostras supra minores semper habeamus, hoc est, ut peccātes eos assiduis uerberibus corrigamus, ne amore inutili, & indulgentia nimia educētur ad malum, & ad uitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui sūt homini ad usus bonos dati, exterminauerunt, & latius, quàm ratio postulat, euagantur. Inde iniuste atq; impie uiuitur. Vtuntur ira contra pares. hinc dissidia, hinc expulsiones, hinc bella contra iustitiam nata sunt. Vtuntur cupiditate ad congregandas opes. hinc fraudes

fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerũ genera orta sunt. Vtuntur libidine ad capiendas tantum uoluptates. hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptelæ omnes extiterunt. Quicunq; igitur illos affectus intra fines suos redegerit, quod ignorantes Deum facere non possunt, hic patiens, hic fortis, hic iustus est.

De sensibus, & eorum uoluptatibus brutorum & hominis: deq; oculorum uoluptate & spectaculis. CAP. XX.

Restat, ut contra quinque sensuum uoluptates dicam breuiter. nã & ipsius libri mensura iam modum flagitat: quæ omnes, quoniam uitiosæ, ac mortiferæ sunt, uirtute superari, atq; opprimi debent: uel (quod paulò antè dicebam de affectibus) ad rationẽ suam reuocari. Cæteræ animãtes præter unam uoluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullam sentiunt. Vtuntur ergo sensibus ad naturæ suæ necessitatem. Vident ut appetant ea, quibus opus est ad uitam tuendam. Audiunt inuicem, seq; dignoscunt, ut possint congregari. Quæ utilia sunt ad uictum, aut ex odore inueniunt, aut ex sapore percipiunt, inutilia respuunt, aut recusant. Edendi, ac bibẽdi officiũ uentris plenitudine metiũtur. Homini uerò solertissimi artificis prouidẽtia dedit uoluptatem infinitam, & in uitium cadẽtem, quia proposuit ei uirtutem, quæ cum uoluptate semper, tanquam cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone maiore, Stupra uerò, inquit, & adulteria, & omne flagitiũ nullis excitari alijs illecebris, nisi uoluptatis. Cumq; homini siue natura, siue quis Deus nihil mẽte præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam inimicũ, quàm uoluptatem. Nec enim libidine dominante, temperantiæ locum esse, neq; in uoluptatis regno

uirtutem posse consistere. sed è cōtrario Deus iccirco uirtutē dedit, ut expugnaret, ac uinceret uoluptatem: eamq; egredientem fines sibi datos, infra præscriptum coërceret, ne hominem suauitatibus delinitū, atq; captum, ditioni suæ subijceret, ac sēpiterna morte multaret. Voluptas oculorum uaria, et multiplex est, quæ capitur ex aspectu rerum, quæ sunt in usu hominū uel natura, uel opere delectabiles. Hanc philosophi rectißimè sustulerunt. Aiunt enim multo esse præclarius, & homine dignius, cœlū potius quàm cælata intueri, & hoc pulcherrimum opus intermicantibus astrorum luminibus, tanquā floribus adornatum, quàm picta, & ficta, & gemmis distincta mirari. Sed cum diserte ad contemptum terrestriū nos exhortati sunt, & ad cœli spectaculum excitauerunt, tamē spectacula hæc publica non contemnunt. Itaq; his & delectantur, & libenter intersunt. Quæ, quoniam maxima sunt iritamenta uitiorum, & ad corrūpendos animos potentißimè ualent, tollenda sunt nobis, quia nō modo ad beatam uitam nihil conferunt, sed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis ob merita damnatū, in conspectu suo iugulari pro uoluptate computat, consciētiam suam polluit, tam scilicet quàm si homicidij, quod fit occultè, spectator, & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant, in quibus humanus sanguis effunditur. Adeò longe ab hominibus secesßit humanitas, ut cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur, nocentiores ijs omnibus quorum sanguinem uoluptati habent. Quæro nunc, an poßint pij, & iusti homines esse, qui constitutos sub ictu mortis, ac misericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, sed efflagitant, feruntq; ad mortem crudelia, & inhumana suffragia, nec uulneribus satiati,

nec

nec cruore contenti. quin etiam percussos, iacetesq; repeti iubent, & cadauera ictibus dißipari, nequis illos simulata morte deludat. Irascuntur etiã pugnantibus, nisi celeriter è duobus alter occisus est, & tanquã humanũ sanguinẽ sitiant, oderunt moras. Alios illis cõpares dari pöscũt recentiores, ut quamprimum oculos suos satiẽt. Hac *consuetudine imbuti, humanitatem perdiderunt.* Itaq; *nõ parcunt etiam innocentibus, sed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt.* Huius *igitur publici homicidij socios, & participes esse non conuenit eos, qui iustitiæ uiam tenere nituntur.* Non *enim cum occidere* Deus *uetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidẽ publicas licet: sed ea quoq; ne fiant, monet, quæ apud homines pro licitis habẽtur.* Ita *neq; militare, iusto licebit, cuius militia est in ipsa iustitia: neq; uero accusare quenquam crimine capitali, quia nihil distat, utrum'ne ferro, an uerbo potius occidas, quoniam occisio ipsa prohibetur.* Itaq; *in hoc* Dei *præcepto nullã prorsus exceptionẽ fieri oportet, quin occidere hominẽ sit semper nefas, quẽ* Deus *sanctũ animal esse uoluit.* Ergo *ne illud quidẽ concedi aliquis existimet, ut recentes natos liceat oblidere, quæ uel maxima est impietas. ad uitã enim* Deus *inspirat animas, nõ ad mortẽ.* Verũ *homines, ne qđ sit facinus, quo manus suas nõ polluãt, rudibus adhuc, & simplicibus animis abnegãt lucem non á se datam.* Expe*ctet uero aliquis, ut alieno sanguini parcant, qui nõ parcunt suo. sed hi sine ulla cõtrouersia scelerati, & iniusti.* Quid *illi, quos falsa pietas cogit exponere?* Non *possunt innocẽtes existimari, qui uiscera sua in prædam canibus obijciũt, & quantum in ipsis est, crudelius necant, quám si strangulassent.* Quis *dubitet, quin impius sit, qui alie-*

næ misericordiæ locum nō tribuit? qui,etiam si cōtingat ei,quod uoluit,ut alatur, addixit certe sanguinē suū uel ad seruitutem,uel ad lupanar. Quæ autem poßint,uel soleāt accidere in utroq; sexu,uel per errorē, quis nō intelligit? quis ignorat? Quod uel unius Oedipodis declarat exemplū,duplici scelere confusum. Tam igitur nefarium est,exponere,quàm necare. At enim parricidæ facultatū angustias cōquerūtur,nec se pluribus liberis educādis sufficere posse prætēdunt. quasi uero aut facultates in potestate sint poßidentium,aut non quotidie Deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob pauperiem nō poterit educare, satius est, ut se ab uxoris cōgreßione contineat,quàm sceleratis manibus Dei opera corrumpat. Ergo si homicidium facere nullo modo licet,nec interesse omnino conceditur,ne cōscientiam perfundat ullus cruor. siquidē populo sanguis ille præstatur. In scenis quoq; nescio an sit corruptela uitiosior. Nā & comicæ fabulæ de stupris uirginū loquuntur,aut amoribus meretricum: & quo magis sunt eloquētes,qui flagitia illa finxerunt,eo magis sententiarum elegantia persuadent,& facilius inhærent audientiū memoriæ uersus numerosi,& ornati. Itē tragicæ historiæ subijciunt oculis parricidia, & incesta regum malorū, & coturnata scelera demonstrant. Histrionum quoq; impudicißimi motus,quid aliud nisi libidines docēt,& instigāt? quorum eneruata corpora,& in muliebrem incessum,habitumq; mollita, impudicas fœminas inhonestis gestibus mentiuntur. Quid de mimis loquar corruptelarum præferentibus disciplinam? qui docēt adulteria, dum fingūt, & simulatis erudiunt ad uera? Quid iuuenes,aut uirgines faciant, cum & fieri sine pudore, & spectari libenter ab

ter ab omnibus cernunt? Admonentur utiq;, quid facere poßint, & inflãmantur libidine, quæ aspectu maxime cõcitatur: ac se quisq; pro sexu in illis imaginibus præfigurat: probãtq; illa, dum rident, & adhærentibus uitijs, corruptiores ad cubicula reuertuntur: nec pueri modo, quos præmaturis uitijs imbui non oportet, sed etiã senes, quos peccare iam non decet, in talem uitiorum semitam dilabũtur. Circensium quoq; ludorũ ratio quid aliud habet, nisi leuitatem, uanitatem, insaniam? Tanto nanq; impetu cõcitantur animi in furorẽ, quanto illic impetu curritur: ut iã plus spectaculi exhibeant, qui spectandi gratia ueniunt, cum exclamare, & efferri, & exilire cœperint. Vitanda ergo spectacula omnia, nõ solum nequid uitiorum pectoribus insidat, quæ sedata, & pacifica esse debent, sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo deliniat, & à Deo, atq; à bonis operibus auertat. Nam ludorum celebrationes, Deorum festa sunt: siquidem ob natales eorum, uel templorum nouorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem uenationes, quæ uocantur munera, Saturno attributæ sunt, ludi autem scenici Libero, circenses Neptuno. Paulatim uero & cæteris Dijs idem bonos tribui cepit, singuliq; ludi numinibus eorum consecrati sunt, sicut Sisinnius Capito in libris spectaculorum docet. Si quis igitur spectaculis intereſt, ad quæ religionis gratia conuenitur, discesßit à Dei cultu, & ad Deos se contulit, quorum natales, & festa celebrauit.

De aurium uoluptatibus, & sacris literis.

CAP. XXI.

A*Vriũ uoluptas ex uocũ, & cantuũ suauitate percipitur, quæ scilicet tã uitiosa est, quàm oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim nõ luxuriosum, ac*

nequam putet eũ, qui scenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert, utrum ne luxuriã solus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed iã de spectaculis dictũ est. restat unum, quod est nobis expugnãdum, ne capiamur ijs, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ uerbis carent, id est aëris, & neruorũ suaues soni, possunt facile cõtemni, quia non adhærent, nec scribi possunt. Carmen autẽ compositum, & oratio cum suauitate decipiẽs, capit mẽtes, & quò uoluerit impellit. Inde homines literati cũ ad Dei religionem accesserint, ab aliquo imperito doctore fundati minus credunt. Assueti enim dulcibus, & politis siue orationibus, siue carminibus, diuinarũ literarum simplicẽ, cõmunemq; sermonẽ pro sordido aspernãtur. Id enim quærunt, quod sensum demulceat. Persuadet autẽ quicquid suaue est, & animo penitus, dum delectat, insidet. Num igitur Deus & mentis, & uocis, & linguæ artifex diserte loqui non potest? Imò uero summa prouidẽtia carere fuco uoluit ea, quæ diuina sunt, ut omnes intelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur. Ergo qui ueritati studet, qui non uult se ipse decipere, abijciat inimicas, ac noxias uoluptates, quæ animam sibi uinciant, ut corpus cibi dulces. præferantur uera falsis, æterna breuibus, utilia iucundis. Nihil aspectu gratum sit, nisi quod pie, quod iuste fieri uideas, nihil auditu suaue, nisi quod alit animam, melioremq; te reddit. Maximeq; hic sensus non est ad uitium detorquendus, qui nobis ideo datus est, ut doctrinã Dei percipere possemus. Itaq; si uoluptas est, audire cantus, & carmina, Dei laudes canere, & audire, iucundũ sit. Hæc est uoluptas uera, quæ comes, & socia uirtutis est. Hæc est non caduca, & breuis, ut illæ, quas appetunt, qui corpori, ut pecudes, seruiũt, sed perpetua, & sine ulla intermissione delectãs. Cuius terminos si quis

excesserit, nihilq́; aliud ex uoluptate petierit, nisi ipsã uoluptatẽ, hic mortẽ meditatur, quia sicut uita ꝑpetua in uirtute est, ita mors ĩ uoluptate. Qui enĩ tẽporalia maluerit, carebit æternis: q terrena prætulerit, cœlestia nõ habebit.

De saporis & odoris uoluptatibus. CAP. XXII.

A*D uoluptates autẽ saporis, et odoris, qui duo sensus ad solũ corpus pertinẽt, nihil est aliud, quod à nobis disputetur, nisi fortè quis exigit, ut dicamus, turpe esse sapiẽti, ac bono, si uentri, & gulæ seruiat, si unguẽtis oblitus, ac floribus coronatus ĩcedat: quod qui facit, utiq; insipiens, ineptus, & nihili est, & quem ne odor quidẽ uirtutis attigerit. Fortasse quispiã dixerit, Cur ergo illa facta sunt, nisi ut ijs fruamur? At enim iã sæpe dictum est, uirtutẽ nullã fuisse futurã, nisi haberet quæ opprimeret. Itaq; fecit omnia Deus ad instruẽdũ certamẽ rerũ duarũ. Ergo illecebræ istæ uoluptatũ arma sunt illius, cuius opus unũ est, expugnare uirtutẽ, iustitiamq́; ex omnibus exdudere. His blãdimentis, et suauitatibus titillat animas. Scit enim, quia mortis est fabricatrix uoluptas. Nã sicut Deus hominẽ ad uitam non nisi per uirtutem, ac laborẽ uocat, ita ille ad mortẽ per delicias, ac uoluptates. et sicut ad uerũ bonũ ꝑ fallacia mala, sic ad uerũ malũ ꝑ fallacia bona ꝑuenitur. Cauenda sunt igitur oblectamẽta ista, tãquã laquei, et plagæ, ne suauitudinũ mollicie capti, sub ditionẽ mortis cũ ipso corpore redigamur, cui nos mãcipauimus.*

De tactus uoluptate, & libidine, & matrimonio, & continentia. CAP. XXIII.

V*Enio nũc ad eã, quæ percipitur ex tactu, uoluptatẽ. qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego nõ de ornamẽtis, aut uestibus, sed de sola libidine dicendũ mihi puto, quæ maximè coërcenda est, quia maximè nocet. Cũ excogitasset Deus duorum sexuũ rationem, attribuit ijs,*

*ut se inuicem appeterent, & coniunctione gauderent. Itaque ardentissimam cupiditatem cunctorum animantium corporibus admiscuit, ut in hos affectus auidissime ruerent, ea'que ratione propagari, & multiplicari genera possent. Quae cupiditas, & appetentia, in homine uehementior, & acrior inuenitur, uel quia hominum multitudinem uoluit esse maiorem, uel quoniã uirtutem soli dedit, ut esset laus, & gloria in coercendis uoluptatibus, & abstinẽtia sui. Scit ergo aduersarius ille noster, quanta sit uis huius cupiditatis, quã quidam necessitatem dicere maluerunt, eamq; à recto, & bono, ad malum, & prauum transfert. Illicita enim desyderia immittit, ut aliena contaminẽt, quibus habere propria, sine delicto licet. Obijcit quippe oculis iritabiles formas, suggeritq; fomẽta, uitijs pabulum subministrat. tũ intimis uisceribus stimulos omnes cõturbat, & commouet, & naturalẽ illum incitat, atq; inflammat ardorẽ, donec irretitum hominẽ, implicatumq; decipiat. Ac nequis esset, qui pœnarũ metu abstineret alieno, lupanaria quoq; constituit, & pudorem infelicium mulierum publicauit, ut ludibrio haberet tã eos, qui faciũt, quàm quas pati, necesse est. Hic obscœnitatibus animas ad sanctitatẽ genitas, uelut in cœni gurgite demersit, pudorẽ extinxit, pudicitiã * fugauit. Idem etiam mares maribus admiscuit, & nefandos coitus contra naturam, contraq; iustitiam Dei machinatus est. sic imbuit homines, & armauit ad nefas omne. Quid enim potest esse sanctum ijs, qui ætatem imbecillã, & præsidio indigẽtem, libidini suæ depopulãdam, fœdandamq; substrauerint? Non potest hæc res pro magnitudine sceleris enarrari. Nihil amplius istos appellare possũ, quàm impios, & parricidas: quibus non sufficit sexus à Deo datus, nisi & suum profane, ac petulanter illudant. Hæc ta-*

* ꝓfligauit

men apud illos leuia, & quasi honesta sunt. Quid dicam de ijs, qui abominandam non libidinem, sed insaniam potius exercent? Piget dicere. sed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum est, quia fit. De istis loquor, quorum teterrima libido, & execrabilis furor ne capiti quidē parcit. Quibus hoc uerbis, aut quā indignatione tantum nefas prosequar? uincit officiū linguæ, sceleris magnitudo. Cum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora designet, armandi aduersus eā uirtute maxima sumus. Quisquis affectus illos frænare nō potest, cohibeat eos intra præscriptum legitimi tori, ut & illud, quod auidè expetit, assequatur, & tamē in peccatū non incidat. Nam quid sibi homines perditi uolūt? Nempe honesta opera uoluptas sequitur. si ipsam per se appetūt, iusta & legitima frui licet. Quòd si aliqua necessitas prohibebit, tum uerò maxima adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tantum alienis toris, quæ attingere non licet, uerum etiam publicis, uulgatisq; corporibus abstinendū, Deus præcepit, docetq; nos, cùm duo inter se corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Ita qui se cœno immerserit, cœno sit oblitus necesse est: & corpus quidem cito ablui potest: mens autem contagione impudici corporis inquinata non potest, nisi & longo tempore, & multis bonis operibus, ab ea quæ inhæserit, colluuione purgari. Oportet ergo sibi quēque præponere, duorum sexuū coniunctionē generādi causa datam esse uiuētibus, eamq; legem his affectibus positam, ut successionē parēt. Sicut autē dedit nobis oculos Deus, nō ut spectemus, uoluptatemq; capiamus, sed ut uideamus propter eos actus, qui pertinent ad uitæ necessitatem: ita genitalem corporis partē, quod nomē ipsum docet, nulla alia causa, nisi efficiendæ sobolis accepimus. Huic diuinæ

legi summa deuotione parendum est. sint omnes, qui se discipulos Dei profitebũtur, ita morati, & instituti, ut imperare sibi poßint. Nam qui uoluptatibus indulgent, qui libidini obsequũtur, ij animam suam corpori mancipãt, ad mortemq; condemnant, quia se corpori addixerunt, in quo habet mors potestatem. Vnusquisq; igitur, quantum potest, formet se ad uerecũdiam, pudoremq; colat, castitatem conscientia, & mẽte tueatur: nec tantũ legibus publicis pareat, sed sit supra omnes leges, qui legem Dei sequitur. Quibus bonis si assueuerit, iam pudebit eum in deteriora descendere. Modo placeant recta, & honesta, quæ melioribus iucundiora sunt, quàm praua, & inhonesta peioribus. Nondum omnia castitatis officia executus sum, quam non modo Deus intra priuatos parietes, sed etiam præscripto lectuli terminat: ut cum quis habeat uxorem, neque seruam, neque liberam habere insuper uelit, sed matrimonio fidem seruet. Non enim, sicut iuris publici ratio est, sola mulier adultera est, quæ habet alium: maritus autem, etiam si plures habeat, à crimine adulterij solutus est: sed diuina lex ita duos in matrimonium, quod est in corpus unum, pari iure coniũgit, ut adulter habeatur, quisquis compagem corporis in diuersa distraxerit. Nec ob aliam causam Deus, cum cæteras animantes suscepto fœtu, maribus repugnare uoluisset: solam omnium mulierem, patientem uiri fecit, scilicet ne fœminis repugnantibus, libido cogeret uiros aliud appetere, eoq; facto, castitatis gloriam non tenerent. Sed neque mulier uirtutem pudicitiæ caperet, si peccare non posset. Nam quis mutum animal pudicum esse dixerit, quòd suscepto fœtu mari repugnat? Quod ideo facit, qa necesse est, in dolorẽ, atq; in periculũ ueniat, si admiserit. Nulla igitur laus est, nõ facere, qđ facere non poßis. Ideo

autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est, sed uoluntaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri est, imò exemplo cõtinentiæ, docenda uxor, ut se caste gerat. Iniquũ est enim, ut id exigas, quod præstare ipse non poßis. Quæ iniquitas efficit profectò, ut essent adulteria, fœminis ægre ferentibus præstare se fidem non exhibentibus mutuã charitatem. Deniq; nulla est tam perditi pudoris adultera, quæ hanc causam non uitijs suis prætendat, iniuriã se peccando non facere, sed referre. Quod optime Quintil. expreßit: Homo, inquit, neq; alieni matrimonij abstinens, neq; sui custos: quæ inter se natura cõnexa sunt. Nam neq; maritus circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus, potest uacare domesticæ sanctitati: & uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo ipso incitata, aut imitari se putat, aut uindicare. Cauẽdum igitur, ne occasionem uitijs nostra intemperantia demus: sed assuescant inuicem mores duorum, & iugum paribus animis ferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam fere in hoc iustitiæ summa cõsistit, ut non facias alteri, quicquid ipse ab altero pati nolis. Hæc sunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à Deo. Sed tamen ne quis diuina præcepta circunscribere se putet posse, addantur illa, ut omnis calumnia, & occasio fraudis remoueatur: adulterum esse, qui à marito dimissam duxerit: & eum, qui præter crimẽ adulterij uxorem dimiserit, ut alteram ducat. Dissociari enim corpus, & distrahi Deus noluit. Præterea non tantum adulterium esse uitandum, sed etiam cogitationẽ, nequis aspiciat alienam, & animo concupiscat: adulteram enim fieri mentẽ, si uel imaginem uoluptatis sibi ipsa depinxerit. Mens est enim profectò, quæ peccat, quæ immoderatæ libidinis fructum cogitatione complectitur. in hac

crimen est,in hac omne delictum. Nam & si corpus nulla sit labe maculatum,non constat tamen pudicitiæ ratio, si animus incestus est:nec illibata castitas uideri potest, ubi conscientiã cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis existimet,difficile esse, frænos imponere uoluptati, eãq; uagã, & errantẽ,castitatis,pudicitiæq; limitibus includere, cũ propositum sit omnibus hominibus, eã uincere:ac plurimi beatam,atq; incorruptã corporis integritatẽ retinuerint: multiq; sint, qui hoc cœlesti genere uitæ felicißime perfruantur. Quod quidẽ Deus nõ ita fieri præcepit, tanquam astringat,quia generari homines oportet, sed tanquam sinat. Scit enim quantam his affectibus imposuerit necessitatem. Siquis hoc, inquit,facere potuerit, habebit eximiã,incomparabilemq; mercedẽ. Quod cõtinentiæ genus quasi fastigium est,omniumq; consummatio uirtutũ. Ad quam si quis eniti, atq; eluctari potuerit, hunc seruũ dominus,hũc discipulũ magister agnoscet,hic terrã triũphabit,hic erit cõsimilis Deo,qui uirtutẽ Dei cepit. Hæc quidẽ difficilia uidẽtur: sed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cœlũ paratur. Nam quia uirtus in Dei agnitione consistit, omnia grauia sunt,dum ignores: ubi cognoueris, facilia. per ipsas difficultates nobis excundum est,qui ad summum bonum tendimus.

De pœnitentia,uenia,& præceptis Dei.

CAP. XXIIII.

NEc *tamen deficiat aliquis, aut de se ipse desperet, si aut cupiditate uictus,aut libidine impulsus,aut errore deceptus,aut ui coactus,ad iniustitiæ uiã lapsus est. Potest enim reduci,ac liberari,si eũ pœniteat actorũ, & ad meliora cõuersus, satisfaciat Deo. quod fieri posse Cicero nõ putauit,cuius hæc in Academico tertio uerba sunt:*

Quòd

Quòd si liceret ut iis, qui in itinere deerrauissent, sic uiã deuiã secutos corrigere errorẽ pœnitendo, felicior esset emẽdatio temeritatis. Licet planè. Nã si liberos nostros, cum delictorũ suorum cernimus pœnitere, correctos esse arbitramur, & abdicatos, abiectosq; rursus tamen sustẽtamus, suscipimus, fouemus, amplectimur: cur desperemus, clementiam Dei patris pœnitendo posse placari? Ergo idem dominus, ac parens indulgentissimus remissurum se pœnitentibus peccata promittit, & obliteraturũ omnes iniquitates eius, qui iustitiã denuo cœperit operari. Sicut enim nihil prodest male uiuenti antè actæ uitæ probitas, quia superueniẽs nequitia, iustitiæ opera deleuit: ita nihil officiũt peccata uetera correcto, quia superueniẽs iustitia labem uitæ prioris aboleuit. Is enim quem facti sui pœnitet, errorem suum pristinũ intelligit. ideoq; Græci melius & significãtius μετάνοιαν dicũt, quam nos Latine possumus resipiscentiã dicere. resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget, castigatq; seipsum dementiæ, & confirmat animũ suum ad rectius uiuendum, tum illud ipsum maxime cauet, ne rursus in eosdem laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; animalia, cum fraude capiũtur, si aliquo se modo in fugã extricauerint, fiunt postmodũ cautiora, uitantq; semper ea omnia, in quibus dolos, insidiasq; senserũt. Sic hominẽ pœnitentia cautum, ac diligentem facit ad euitanda peccata, in quæ semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens, tam circunspectus, ut non aliquando labatur. Et iccirco Deus imbecillitatem nostram sciens, pro sua pietate aperuit homini portum salutis, ut huic necessitati, cui fragilitas nostra subiecta est, medicina pœnitẽtiæ subueniret. Ergo quicũq; aberrauerit, referat pedẽ,

seq́; quamprimum recipiat, ac reformet:

Sed reuocare gradum, superasq́; euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est.

Degustatis enim male iucundis uoluptatibus, uix diuelli ab his possunt. facilius recta sequerentur, si earum suauitates nõ attigissent. Sed si eripiant se malæ seruituti, condonabitur his omnis error, si errorem suum uita meliore correxerint. Nec lucrari se quisquam putet, si delicti conscium non habebit. scit enim ille omnia, in cuius conspectu uiuimus. nec si uniuersos homines celare possumus, Deum possumus, cui nihil absconditum, nihil potest esse secretũ. quod in exhortationibus suis Seneca mirabili sentẽtia terminauit. Magnum, inquit, nescio quid, maiusq́;, quàm cogitari potest, numen est, cui uiuendo operam damus. Huic nos approbemus. Nam nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemus Deo. Quid uerius dici potest ab eo, qui Deum nosset, quàm dictum est ab homine ueræ religionis ignaro? nam & maiestatem Dei expreßit, maiorem esse dicẽdo, quàm ut eam cogitatio mentis humanæ capere posset, & ipsum ueritatis attigit fontem, sentiendo, uitam hominum superuacuam non esse, ut Epicurei uolunt, sed Deo ab his operam uiuendo dari, si quidem iuste, ac pie uixerint. Potuit esse uerus Dei cultor, si quis illi mõstrasset. ac contempsisset profecto Zenonem, & magistrum suum Socionem, si ueræ sapientiæ ducem nactus esset. Huic nos, inquit, approbemus. Cœlestis prorsus oratio, nisi antecederet ignorantiæ confeßio. Nihil prodest inclusam habere cõscientiã, patemus Deo. nullus ergo mendacio, nullus dißimulationi locus est. quia parietibus oculi hominum submouentur: Dei autem diuinitas nec uisceribus submoueri potest, quo minus totũ

hominem

hominem perspiciat, & norit. Idem in eiusdē operis primo: Quid agis inquit? quid machinaris? quid abscondis? Custos te tuus sequitur. Alium tibi peregrinatio subduxit, aliū mors, aliū ualetudo. hæret hic, quo carere nunquā potes. Quid locū abditū legis, & arbitros remoues? Putas tibi contigisse, ut oculos omnium effugias demens? Quid tibi prodest nō habere cōscium, habenti conscientiam? Nō minus mirabiliter de conscientia, & Deo Tullius: *Meminerit, inquit, Deum se habere testem, id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit Deus ipse diuinius.* Item cum de bono, & iusto uiro loqueretur, *Itaq; talis uir, inquit, nō modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare.* Purgemus igitur conscientiā, quæ oculis Dei peruia est: &, ut ait idem, *semper ita uiuamus, ut rationem reddendam nobis arbitremur: putemusq; nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, sed desuper spectari ab eo, qui & iudex, & testis idem futurus est, cui rationem uitæ reposcenti, actus suos inficiari nō licebit.* Ergo satius est aut effugere conscientiā, aut nos ipsos ultro aperire animum, & perniciē rescißis uulneribus effundere, quibus nemo alius mederi potest, nisi solus ille, qui greßum claudis, uisum cæcis reddidit, maculata membra purgauit, mortuos excitauit. ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, inuidiam distrahet, iram mitigabit: ille reddet ueram, & perpetuam sanitatem. Appetenda est hæc omnibus medicina, quoniā maiori periculo uexatur anima, quàm corpus, & quamprimum latentibus morbis adhibēda curatio est. Neq; enim si utatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, firmißima totius corporis ua-

letudine, tamen eum nō dixerim sanū, si efferatur ira, superbia tumidus infletur, libidini seruiat, cupiditatibus inardescat: sed eum potius, qui ad alienā fœlicitatē nō attollat oculos, opes non admiretur, alienā mulierē sancte uideat, nihil omnino appetat, nihil cōcupiscat alienum, nō inuideat ulli, nō fastidiat quēquā, sit humilis, misericors, beneficus, mitis, humanus, pax in animo eius perpetua uersetur. ille homo sanus, ille iustus, ille pfectus est. Quisquis igitur his omnibus præceptis cœlestibus obtēperauerit, hic cultor est ueri Dei, cuius sacrificia sunt, mā suetudo animi, & uita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonum aliquid, ac pium fecerit. Deus enim nō desiderat uictimam neq; muti animalis, neq; mortis, ac sanguinis, sed hominis & uitæ. Ad quod sacrificium neq; uerbenis opus est, neque fibris, neq; cespitibus, quæ sunt utiq; uanissima: sed ijs, quæ de intimo corde proferuntur. Itaq; in aram Dei, quæ uere maxima est, & quæ in corde hominis collocata, coinquinari non potest sanguine, iustitia imponitur, patiētia, fides, innocentia, castitas, abstinentia. Hic est uerissimus ritus, hæc illa lex Dei (ut à Cicerone dictum est) præclara, & diuina, semper quæ recta, & honesta iubet, uetat praua, & turpia. cui parentē sanctissimæ, ac certissimæ legi, iuste, ac legitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidem capita posui, quòd sum pollicitus, ea me tantūmo do esse dicturū, quæ summū fastigium uirtuti, & iustitiæ imponerēt. Siquis uolet cætera omnia comprehēdere, ex fonte ipso petat, unde ad nos riuus iste manauit.

De sacrificio, deq; dono Deo digno. CAP. XXV.

NVnc de sacrificio ipso pauca dicemus. Ebur, inquit Plato, nō castū donum Deo. Quid ergo? Picta scilicet

cet & texta pretiosa? imò uerò non castum donum Deo, quicquid surripi, quicquid corrũpi potest. Sed sicut hoc uidit, nõ oportere uiuẽti offerre aliquid, quod sit ex mortuo corpore: cur illud non uidit, non debere incorporali corporale munus offerri? Quãto melius Seneca, et uerius? Vultis'ne uos, inquit, Deũ cogitare magnũ, & placidũ, & maiestate leni uerendũ amicũ, et semper in proximo? Non immolationibus, & sanguine multo colendũ (quæ enim ex trucidatione immerentiũ, uoluptas est?) sed mẽte pura, bono, honestoq; proposito. Non templa illi congestis in altitudinẽ saxis extruenda sunt: in suo cuiq; cõsecrãdus est pectore. Vestes igitur, gẽmas, & cætera, quæ habẽtur ĩ pretio, si qs putet Deo chara, is plane, quid sit Deus, nescit, cui putat uoluptati esse eas res, quas etiã homo si quis cõtempserit, iure laudabitur. Quid ergo castũ, quid Deo dignũ, nisi quòd ipse in illa diuina lege sua poposcit? Duo sunt, quæ offerri debeãt, donũ, & sacrificiũ, donum in perpetuũ, sacrificium ad tempus. Verum apud istos, qui nullo modo rationẽ diuinitatis intelligũt, donũ est, quicquid auro, argẽtoq; fabricatur, item quicqd purpura, & serico texitur. Sacrificiũ est uictima, et quæcũq; in ara cremãtur. Sed utroq; nõ utitur Deus, quia & ipse incorruptus est, & illud totum corruptibile. Itaque Deo utrunq; incorporale offerendũ est, quo utitur. Donũ est integritas animi, sacrificiũ laus, et hymnus. Si enim Deus non uidetur, ergo his rebus coli debet, quæ nõ uidentur. Nulla igitur alia religio est uera, nisi quæ uirtute, ac iustitia constat. Quomodo autẽ Deus iustitia hominis utatur, intellectu facile est. Si enim iustus fuerit homo, accepta immortalitate in æternum Deo seruiet. Homines autẽ non nisi ad iustitiam nasci, cum philosophi ueteres, tum

etiam Cicero suspicatur. differens enim de legibus, Sed omnium, inquit, quæ in hominum doctorum disputatione uersantur, nihil est profecto præstabilius, quàm plane intelligi nos ad iustitiã esse natos. Id ergo solum Deo exhibere, atq; offerre debemus, ad quod capiẽdum nos ipse generauit. Hoc autem duplex sacrificij genus quàm sit uerißimũ, Trismegistus Hermes idoneus testis est. qui nobiscum, id est, cum prophetis, quos sequimur, tam uerbis q̃ re congruit. sicq; de iustitia locutus est: Hoc uerbum, ò fili, adora, et cole: Cultus autẽ Dei unus est, malũ nõ esse. Item in illo sermone perfecto: cum exaudisset Asclepium quærentem à filio suo, utrum placeret patri eius, offerri thus, & alios odores ad sacrificium Dei, exclamauit: Bene, bene ò mi nate, ò Asclepi. Est enim maxima impietas, tale quid de uno illo, ac singulari bono in animum inducere. Hæc & his similia huic non conueniunt. Omnium enim quæcunq; sunt, plenus est, & omnium minime indigens. Nos uerò gratias agentes, adoremus. Huius enim sacrificiũ sola benedictio. Et recte. Verbo enim sacrificari oportet Deo, siquidẽ Deus uerbũ est, ut ipse cõfessus est. Summus igitur colendi Dei ritus est, ex ore iusti hominis ad Deum directa laudatio: quæ tamen ipsa ut Deo sit accepta, & humilitate, et timore, et deuotiõe maxima opus est, nequis forte integritatis, & innocẽtiæ fiduciã gerẽs, tumoris, & arrogãtiæ crimẽ incurrat: eoq; facto, gratiã uirtutis amittat. sed ut sit Deo charus, omniq; macula careat, misericordiã Dei semper imploret: nihilq; aliud precetur, nisi peccatis suis ueniã, licet nulla sint. Siquid aliud desiderauerit, nõ est opus dicto, sciẽti qd uelimus. Siquid ei boni euenerit, gratias agat: siquid mali, satisfaciat, & illud sibi ob peccata sua fateatur euenisse: & nihilominus

minus etiã in malis gratias agat, et in bonis satisfaciat: ut idem sit semper & stabilis, & immutabilis, & incõcussus. Nec tantum hoc in templo putet sibi esse faciendũ, sed & domi, & in ipso etiã cubili suo. Secũ deniq; habeat Deũ semper in corde suo consecratum, quoniam ipse est Dei templum. Quòd si deo patri, ac domino hac aßiduitate, hoc obsequio, hac deuotiõe seruierit, cõsummata, et perfecta iustitia est, quam qui tenuerit, hic (ut antè testati sumus) Deo paruit, hic religioni, atq; suo officio satisfecit.

L. COELII.

LACTANTII FIRMIANI DIVINARVM INstitutionum, aduersus Genteis, liber Septimus, & ultimus, De diuino Præmio, & ultimo futuro iudicio.

De mundo, ac reprehensio perfidorum.

CAP. I.

ENE habet, iacta sunt fundamenta, ut ait eximius orator. Verum nos non fundamenta solũ iecimus, quæ firma, & idonea essent operi perferendo, sed magnis, robustisq; molibus ædificium totũ penè usq; ad summa perduximus. Restat, id quod est multo facilius: uel tegere, uel ornare, sine quo tamen priora opera & inutilia sunt, & ingrata. Nam quid prodest, aut falsis religionibus liberari, aut intelligere ueram? quid aut uanitatẽ falsæ sapientiæ peruidere, aut, quæ sit uera cogno-

scere? Quid inquam prodest cœlestem illam iustitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum Dei tenere, quæ est summa uirtus, nisi eum, diuinũ præmiũ beatitudinis perpetuæ subsequatur? de qua nobis est in hoc libro differendũ, ne priora omnia, irrita, & infructuosa uideantur, si hoc, cuius causa illa suscepta sunt, in incertũ relinquamus: nequis forte arbitretur tãtos labores incassum suscipi, dum eorũ cœlesti mercede diffidit: quã Deus statuit ei, qui hæc suauia terræ bona pro sola, nudaq; uirtute contempserit. Satis & huic parti faciamus, cũ testimonijs diuinarum literarum, tum etiam probabilibus argumentis, ut æque clarum sit, & futura præsentibus, & diuina terrenis, & perpetua breuibus esse anteponenda, quoniam temporalia sunt præmia uitiorum, sempiterna uirtutũ. Exponam igitur rationem mundi, ut facile posit intelligi, quando, & quare sit effectus à Deo. quod Plato, qui de mundi fabricatione disseruit, nec scire potuit, nec explicare, quippe qui cœleste mysterium, quod non nisi prophetis, ac Deo docẽte discitur, ignorabat, ideoq; in perpetuum dixit esse fabricatum. quod longe secus est. quoniam quicquid est solido, ac graui corpore, ut initiũ cepit aliquando, ita finem capiat necesse est. Nã Aristot. cum non uideret, quemadmodum posset tanta rerum magnitudo interire, & hanc præscriptionẽ uellet effugere, semper ait fuisse mundũ, ac semper futurũ. Prorsus nihil uidit, quia quicquid est, necesse est aliquando habuerit principiũ, nec omnino quicquã potest esse, nisi cœperit. Nam cum terram, & aquam, & ignem disperire, cõsumi, extinguiq; uideamus, quæ sunt utiq; mundi partes: intelligitur, id totum esse mortale, cuius mẽbra sunt mortalia. Ita fit, ut natũ sit, quicquid potest interire. Sed & omne,

quod

quod sub uisum oculorum uenit, & corporale (ut ait Plato) & solubile sit, necesse est. Vnus igitur Epicurus, autore Democrito, ueridicus in hac re fuit, qui ait, & ortũ aliquando, & aliquando esse periturum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit, scilicet aut quibus de causis tantum hoc opus, aut quo tẽpore resoluatur. Quod quoniam nobis Deus reuelauit, nec cõiecturis id assequimur, sed traditione cœlesti, docebimus sedulò, ut tandẽ studiosis ueritatis appareat, nec uidisse, nec cõprehendisse philosophos ueritatẽ, sed ita leuiter odoratos, ut tamẽ, unde eos odor ille sapientiæ tam suauis, tam iucundus afflarit, nullo modo senserint. Interim necessarium puto, admonere lectores, quòd hæc nostra, quæ tradimus, prauæ, uitiosæq; mentes aut omnino non intelligent (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ sensus omnes grauant, imbecillesq́; reddunt) aut etiam si intelligent, dißimulabunt tamen, & hæc uera esse nolent, quia trahuntur à uitijs, & scientes malis suis fauent, quorũ suauitate capiuntur, & uirtutis uiam deserunt, cuius acerbitate offenduntur. Nam qui auaritia, & opum inexplebili quadam siti flagrãt, quia non possunt uenditis, aut dilargitis, quæ amant, tenui cultu uitam degere, sine dubio malunt id esse fictum, quo desyderijs suis renuntiare cogũtur. Item qui libidinum stimulis incitati (ut ait poëta) in furias, ignemq́; ruunt, utiq; incredibilia nos afferre dicunt, quia uulnerant aures eorum præcepta cõtinentiæ, quæ illos à uoluptatibus suis prohibent, quibus animam suam cum corpore adiudicauerunt. Qui uero ambitione inflati, aut amore potẽtiæ inflammati, omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt, nec si solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ,

quæ illos iubet, omni potentia, & honore contempto, humiles uiuere, atq; ita humiles, ut & accipere iniuriã possint, & referre nolint, si acceperint. Ii sunt homines, qui contra ueritatẽ clausis oculis quoquomodo latrant. Qui autem sani erunt, id est non ita uitijs immersi, ut insanabiles non sint, & credent his, & libenter accedent, & quæcũq; dicimus, aperta, & plana, & simplicia, & quod maxime opus est, uera, & inexpugnabilia illis uidebuntur. Nemo *uirtuti fauet, nisi qui sequi potest: sequi autẽ, non facile est omnibus: ij possunt, quos paupertas, & rerum indigentia exercuit, & capaces uirtutis effecit. Nã si uirtus est tolerantia malorum, non capiunt ergo uirtutem, qui semper in bonis fuerunt: quia mala neq; experti sunt, neq; ferre possunt, assuetudine, ac desyderio bonorũ, quæ sola nouerũt. Eò fit, ut pauperes, et humiles* Deo *credant facilius, qui sunt expediti: quàm diuites, qui sunt impedimentis plurimis implicati, imò cathenati, & compediti seruiunt ad nutum dominæ cupiditatis, quæ illos inextricabilibus uinculis irretiuit: nec possunt in cœlum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona, humiq; defixa est.* Virtutis *autem uia non capit magna onera portantes.* An*gustus admodum trames est, per quem iustitia hominem deducit in cœlum.* Hunc *tenere non potest, nisi qui fuerit expeditus, & nudus.* Nã *isti locupletes multis, & ingentibus sarcinis onerati, per uiam mortis incedunt, quæ latißima est, quoniam late perditio dominatur.* His *acerba sunt, his uenena, quæ* Deus *ad iustitiã præcepit, quæq; nos* Dei *magisterio de uirtute, ac ueritate disserimus.* Quibus *si repugnare audebunt, necesse est, hostes se esse uirtutis, iustitiæq; fateantur.* Aggrediar *nunc, quod superest, ut finis operi poßit imponi.* Id *autem*

tem superest, ut de iudicio Dei disseramus, quod tum constituetur, cum dominus noster redierit in terram, ut unicuiq; pro merito aut præmiũ persoluat, aut pœnã. Itaq; ut in quarto libro de primo aduentu eius diximus, sic in hoc secundũ referamus aduentũ, quem Iudæi quoq; & cõfitentur, & sperãt, sed frustra: quoniã necesse est, ad eos cõsolandos reuertatur, ad quos cõuocandos prius uenerat: nam qui uiolauerunt impie humilẽ, sentient in potestate uictorẽ: eaq; omnia, quæ legunt, & non intelligunt, Deo repensante patientur: quippe qui peccatis omnibus inquinati, & insuper sancto cruore perfusi, ab illo ipso, cui nefandas manus intulerunt, sint ad æterna supplicia destinati. sed erit nobis contra Iudæos separata materia, in qua illos erroris, & sceleris conuincemus.

De errore philosophorũ, & diuina sapientia.

CAP. II.

N*Vnc ignaros ueritatis instruamus. Dispositiõe summi Dei sic ordinatum, ut iniustum hoc seculum, decurso temporum spatio, terminũ sumat, extinctaq; protinus omni malitia, & piorũ animis ad beatam uitam reuocatis, quietũ, tranquillum, pacificũ, aureum deniq; (ut poëtæ uocant) seculum Deo ipso regnante florescat. In primis, causa errorũ omnium philosophis hæc fuit, quòd rationẽ mundi, quæ totam sapientiam continet, non comprehenderunt. Ea uerò sensu proprio, & interna intelligentia nõ potest comprehendi. quod illi sine doctore per seipsos facere uoluerunt. itaq; in uarias, sibiq; sæpe cõtrarias sententias inciderunt, ex quibus exitum non haberent, & in eodẽ luto (sicut comicus ait) hæsitauerunt, scilicet assumptionibus eorũ non respondente ratione, cum assumpsissent quidẽ uera, sed quæ affirmari, probariq; nõ*

possent

possent sine scientia ueritatis, rerumq; cœlestiũ, quæ (ut sæpe iam dixi) nõ potest esse in homine, nisi Deo docẽte, percepta. Nã si potest homo intelligere diuina, potest & facere. nã intelligere, est quasi è uestigio subsequi. Nõ potest autẽ facere, quæ Deus, quia mortali corpore indutus est: ergo nec intelligere qdẽ potest, quæ fecit Deus. Quod aũt fieri nõ poßit, ex immẽsitate rerũ, atq; operũ diuinorum, facile est unicuiq; metiri. Nã si mundũ cũ omnibus, quæ sunt in eo, contẽplari uelis, intelliges profecto, quantũ Dei opus humanis operibus antestet. Ita quantũ inter opera diuina, & humana interest, tantũ distare inter Dei hominisq; sapientiã necesse est. Nam quia Deus incorruptus, atq; immortalis est, & ideo perfectus quia sempiternus est: sapientia quoq; eius perinde, ut ipse, perfecta est: nec obstare illi quicquam potest, quia nulli rei Deus ipse subiectus est. Homo autẽ quia subiectus est paßioni, subiecta est & sapiẽtia eius errori. & sicut hominis uitã multæ res impediũt, quo minus poßit esse perpetua, ita sapiẽtiã quoq; eius multis rebus impediri necesse est, quo minus in perspiciẽda penitus ueritate, perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia, si per se ad notionem ueri, scientiamq; nitatur, quoniã mens hominis cũ fragili corpore illigata, & in tenebroso domicilio inclusa, neq; liberius euagari, neq; clarius perspicere ueritatẽ potest, cuius notio diuinæ conditionis est. Deo enim soli opera sua nota sunt. Homo autẽ nõ cogitando, aut disputando assequi eã potest, sed discẽdo, et audiẽdo ab eo, q scire solus potest, et docere. Ideo M. Tullius sententiã Socratis de Platone transferens dicentis, Venisse tempus, ut ipse migraret è uita, illos autẽ, apud quos causam suam perorabat, agere uitam: Vtrum melius sit, inquit, Dij immortales sciunt,

hominem

hominem autem arbitror ſcire neminem. Quare neceſſe eſt omnes philoſophiæ ſectas, alienas eſſe à ueritate, quia homines errant, qui eas conſtituerunt: nec ullum fundamentum, aut firmitatē poſſunt habere, quæ nullis diuinarum uocum fulciuntur oraculis.

De natura, de mundo, reprehenſi præterea Stoici & Epicurei. CAP. III.

ET quoniam de philoſophorum erroribus loquimur, Stoici naturam in duas partes diuidunt: unam, quæ efficiat: alteram, quæ ſe ad faciendum tractabilem præbeat. In illa prima eſſe uim ſentiēdi, in hac materiam, nec alterū ſine altero eſſe poſſe. Quomodo poteſt idem eſſe, quod tractat, & quod tractatur? Siquis dicat idem eſſe figulum, quod lutum, aut lutum idem eſſe, quod figulum, non'ne aperte inſanire uideatur? At iſti uno naturæ nomine duas res diuerſiſſimas comprehendunt, Deum, & mundum, artificem, & opus: dicuntq́; alterū ſine altero nihil poſſe, tanquā natura ſit Deus mūdo permiſtus. Nā interdum ſic cōfundunt, ut ſit Deus ipſe mens mundi, & mundus ſit corpus Dei. Quaſi uerò ſimul eſſe cœperint mundus, & Deus, ac nō ipſe mundū fecerit. quod & ipſi fatentur aliâs, cum hominū cauſa prædicant eſſe fabricatum, & ſine mūdo eſſe, ſi uelit, poßit. ſiquidē Deus eſt diuina et æterna mens, corpore ſoluta, et libera. cuius uim, maieſtatemq́; quoniam intelligere nō poterāt, miſcuerūt eum mūdo, id eſt, operi ſuo: Vnde eſt illud Vergilianum:

–Totamq́; infuſa per artus
Mens agitat molem, & magno ſe corpore miſcet.

Vbi eſt ergo illud, quod ijdem ipſi aiunt, & factum eſſe diuina prouidentia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo ſine mundo. Si regit, non utique ſicut mens corpus

regit, sed tanquam dominus domũ, nauimq; gubernator, auriga currum. Nec *tamen misti sunt ijs rebus, quas regunt.* Nam *si hæc omnia, quæ uidemus,* Dei *membra sunt, iam insensibilis ab his constituitur* Deus, *quoniam membra sensu carẽt, & mortalis est, quoniam uidemus mẽbra esse mortalia.* Possum *enumerare, quoties repẽtinis quassatæ motibus uel hiauerint terræ, uel descenderint in abruptum, quoties demersæ fluctibus & urbes, & insulæ abierint in profundum, frugiferos campos paludes inundauerint, flumina, & stagna siccauerint, montes etiã uel deciderint abrupti, uel planis fuerint adæquati, plurimas regiones, & multorum fundamenta montium, latens, & internus ignis absumit.* Et *hoc parum est, si membris suis non parcit* Deus, *nisi etiam homini liceat aliquid in* Dei *corpus. maria extruũtur, montes excidũtur, & ad eruendas opes, interiora terræ uiscera effodiũtur.* Quid *quòd ne arari quidẽ sine laceratione diuini corporis potest? ut iam scelerati, & impij simus, qui* Dei *membra uiolemus.* Patiturne *ergo uexari corpus suũ* Deus, *& debilẽ se uel ipse facere, uel ab homine fieri sinit? nisi forte diuinus ille sensus, qui mundo, & omnibus mũdi partibus permistus est, primã terræ faciem reliquit, ac se in ima demersit, nequid doloris de aßidua laceratione sentiret.* Quòd *si hoc uanum, & absurdum est, tam igitur ipsi eguerunt, quàm hæc indigent sensu, qui non perspexerunt, diuinũ quidem spiritum esse ubiq; diffusum, eoq; omnia cõtineri, non tamen ita, ut* Deus *ipse, qui est incorruptus, grauibus, & corruptibilibus elementis misceatur.* Illud *ergo rectius, quod à* Platone *sumpserunt, à* Deo *factũ esse mundũ, & eiusdem prouidentia gubernari.* Oportebat *igitur et* Platonẽ, *& eos, qui idẽ senserũt, docere atq; explicare, quæ*

causa

causa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricādi, quare hoc, aut cuius gratia fecerit. At ijdē Stoici, hominū, inquiunt, causa mundus effectus est. Audio. Sed Epicurus ignorat, ipsos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cum diceret mundum non esse à dijs constitutum, sic ait:

Dicere porro hominum causa uoluisse parare
Præclaram mundi naturam. Deinde intulit,
Desipere est. quid enim immortalibus, atq; beatis
Gratia nostra queat largirier emolumenti,
Vt nostra quicquam causa gerere aggrediantur?

Et merito. Illi enim nullā rationē afferebāt, cur humanū genus uel creatū, uel constitutū esset à Deo. Nostrū hoc officiū est, sacramentū mūdi, & hominis exponere, cuius illi expertes, sacrariū ueritatis nec attingere, nec uidere potuerunt. Ergo (ut paulo antè dicebam) cum assumpsissent id, quod erat uerū, id est, mundum à Deo factum, & hominū causa esse factū: tamen, quoniā eos in cōsequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id, quod assumpserāt. Deniq; Plato, ne Dei opus imbecillum, & ruinosum faceret, in æternum dixit esse mansurū. Si hominū causa factus est, et ita factus est, ut esset æternus, cur ergo ipsi, quorū causa factus est, non sunt sempiterni? Si mortales, propter quos factus est, ergo & ipse mortalis, atq; solubilis. Neq; enim pluris est ipse, quàm ij, quorum gratia factus est. Quòd si ei ratio quadraret, intelligeret periturum esse, quia factus est: nec posse in æternū manere, nisi quod tangi non potest. Qui autem negat hominum causa factum, hic nullā rationē tenet. Si enim dicit, ipsum fabricatorē sua causa tantū hæc opera esse molitum, cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipso fruimur? Quid sibi uult humani generis, cæterorumq; animantiū fictio? Cur alie-

na commoda intercipimus? Cur deniq; augemur, minuimur, interimus? Quid habet rationis ipsa generatio? quid perpetua succeßio? Nimirum *uideri* Deus *uoluit, & suis uarijs imaginibus tanquã sigilla cõfingere, quibus se oblectaret, & nihilo minus tamẽ, si ita esset, curæ haberet animantes, præcipueq; hominẽ, cuius imperio cuncta subiecit. Qui autẽ dicunt semper fuisse mundum, omitto illud, quòd esse ipsum sine aliquo principio non potest, unde se extricare nequeunt: sed hoc dico, si mundus semper fuit, nullam potest habere rationem. Quî enim potuit in eo ratio moliri, quod nũquam sumpsit exordium?* Nam *prius, quàm fiat aliquid, aut struatur, opus est consilio, ut dispo ni poßit, quemadmodum fiat: nec incipi quicquam potest, sine prouisione rationis.* Itaq; *omne opus ratio præcedit.* Non *habet ergo rationem, quod factum non est.* Atqui *mundus rationem habet, qua & constat, & regitur. ergo & factus est. si factus est, & resoluetur.* Reddãt *ergo isti rationem, si possunt, cur aut factus in principio sit, aut postea resoluatur.* Quod *quia docere nõ poterat* Epicurus, *siue* Democritus, *sua sponte natum esse dixit, seminibus inter se paßim coëuntibus, quibus iterum resolutis, dißidium, atque interitum secuturum. Corrupit ergo, quod recte uiderat, & totam rationem penitus ignorantia rationis euertit; redegitq; mundũ, & omnia, quæ in eo geruntur, ad similitudinem cuiusdam uanißimi somnij, siquidem rebus humanis ratio nulla subsistat.* Cum *uero mundum, omnesq; partes eius, ut uidemus, mirabilis ratio gubernet, cum cœli temperatio, & æqualis in ipsa uarietate cursus astrorum, luminumq; cœlestium, tẽporum constans ac mira descriptio, terrarum uaria fœcunditas, plana camporum, munimẽta, & aggeres mõtium,*

uirid

uiriditas, ubertasq́; syluarum, fontium saluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta, & copiosa interfusio, uentorum diuersa, & utilis aspiratio, cæteraq́; omnia ratione summa constẽt: quis tam cæcus est, ut existimet sine causa esse facta, in quibus mira dispositio prouidentißimæ rationis elucet? Si ergo sine causa nec est, nec fit omnino quicquam: si & prouidentia summi Dei, *ex dispositione rerum, & uirtus, ex magnitudine, & potestas, ex gubernatione manifesta est: hebetes ergo, & insani, qui prouidentiam non esse dixerunt. non improbarem, si* Deos *iccirco non esse dicerent, ut unum dicerent: cum autem ideo, ut nullum, qui eos delirasse nõ putat, ipse delirat.*

De homine, & mundo. CAP. IIII.

SEd *de prouidẽtia satis in primo libro diximus, quæ si est, ut apparet, ex mirabilitate operum suorum, necesse est, etiam hominem, cæterasq́; animantes eadem prouidentia creauerit.* Videamus *ergo, quæ ratio fuerit fingendi generis humani, quoniam cõstat, id quod* Stoici *aiunt, hominũ causa mundum esse fabricatum. quãquam in hoc ipso non mediocriter peccent, quòd nõ hominis causa dicunt, sed hominum.* Vnius *enim singularis appellatio totum cõprehẽdit humanũ genus.* Sed *hoc ideo, quia ignorant unum hominem à* Deo *esse formatum, putantq́; homines in omnibus terris, & agris, tanquam fungos esse generatos.* At Hermes *non ignorauit hominẽ & à* Deo, *& ad* Dei *similitudinem fictum. sed redeo ad propositum.* Nihil *est (ut opinor) quod sit propter seipsum factũ: sed quicquid omnino fit, ad usum aliquem fieri necesse est.* Quis *est enim uel tam ineptus, uel tam otiosus, ut aggrediatur aliquid facere frustra, ex quo nullã utilitatẽ, nullũ*

commodum speret? Qui domum ædificat, non ideo ædificat, ut tantũmodo domus sit, sed ut in ea poßit habitari. Qui nauem fabricat, non ideo insumit operam, ut tantũ nauis appareat, sed ut in ea nauigetur. Item qui uas aliquod instituit, ac format, non propterea id facit, ut tantũ fecisse uideatur, sed ut uas illud effectũ capiat aliquid necessariũ. Similiter cætera, quæcunq; fiunt, non utiq; in superuacuũ, sed ad usus aliquos utileis laborantur. Mundus igitur à Deo factus est, nõ utiq; propter ipsum mundum: neq; enim aut calore Solis, aut Lunæ lumine, aut aspiratione uentorũ, aut humore imbrium, aut alimonia frugũ, cum sensu careat, indiget. Sed ne illud quidẽ dici potest, quòd Deus propter seipsum fecerit mundũ, quoniã potest esse sine mundo, sicut fuit antea, & ijs omnibus, quæ in eo sunt, quæq; generãtur, Deus ipse non utitur. Apparet ergo, animantiũ causa mundũ esse constructũ, quoniã rebus ijs, quibus cõstat, animantes fruuntur: quæ ut uiuere, ut cõstare possent, omnia his necessaria tẽporibus certis subministrantur. Rursum cæteras animantes hominis causa esse fictas, ex eo clarũ est, quòd homini seruiũt, & tutelæ eius, atque usibus data sunt: quoniam siue terrenæ sunt siue aquatiles, non sentiunt mundi rationẽ sicut homo. Respondendũ est hoc loco philosophis, maximeq; Ciceroni, qui ait: Cur Deus omnia nostri causa cum faceret, tantam uim natricum, uiperarumq; fecerit? cur tam multa pestifera terra, mariq; dispersit? Ingens ad disputandũ locus, sed ut in trãscursu breuiter stringẽdus est. Quoniã homo ex rebus diuersis, ac repugnãtibus cõfiguratus est, animo, & corpore, id est cœlo, atq; terra, tenui, & cõprehensibili, æterno, ac temporali, sensibili, atque bruto, luce prædito, atq; tenebroso: ipsa ratio, ac neceßitas exigebat

& bona

& bona homini proponi, & mala: bona, quibus utatur: mala, quæ uitet, & caueat. Icçirco enim data est illi sapiētia, ut cognita bonorū, malorumq; natura, & in appetendis bonis, & malis declinādis, uim suæ rationis exerceat. Nam cæteris animalibus quia sapientia non data est, & munita indumētis naturalibus, & armata sūt. homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationē solā dedit. Itaque nudum formauit, & inermem, ut cū sapientia & muniret, & tegeret. Munimenta, & ornatum eius non foris, sed intus, non in corpore, sed in corde cōstituit. Nisi ergo eßēt mala, quæ caueret, quæ à bonis, utilibusq; distingueret, non esset ei sapientia necessaria. Sciat ergo M. Tullius, aut ideo datā homini esse rationem, ut & pisces caperet usus sui gratia, et natrices, uiperasq; uitaret salutis suæ causa: aut iccirco ei bona, malaq; proposita, quia sapiētiam acceperat, cuius uis omnis in discernēdis bonis, malisq; uersatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis est uis, & ratio, et potestas hominis, propter quē, mundum ipsum, & uniuersa, quæcūque sunt, Deus fecit: tātumq; illi honoris habuit, ut eum præficeret uniuersis, quoniam solus poterat Dei opera mirari. Optime igitur Asclepiades noster de prouidētia summi Dei disserēs, in eo libro, quem scripsit ad me: Atque ideo, inquit, merito quis arbitretur, proximum sibi locum diuinam prouidentiam dedisse ei, qui potuerit intelligere ordinationē suā. Nam sol iste est, quis eum uidet ita, ut intelligat, quia sol est, & quantum gratiæ afferat cæteris institutis? hoc cœlum est, quis id suspicit? terra hæc, quis eam colit? hoc pelagus, quis nauigat? hic ignis est, quis eo utitur? Instituit ergo summus Deus non propter se, quia nihilo eget, sed propter hominem, qui his congruenter uteretur.

De hominis creatione, & dispositione mundi: deq; summo bono. CAP. V.

REddamus nunc rationem, quare hominē ipsum fecerit. quod si Philosophi scissent, aut defendissent illa, quæ uera inuenerant, aut in maximos errores nō incidissent. Hæc enim summa, hic cardo rerum est. quem qui nō tenuerit, ueritas illi omnis elabitur. Hoc est deniq;, quod efficiat illis nō quadrare rationem. quæ illis si affulsisset, si sacramentum hominis omne cognouissent: nūquam disputationes eorum, & omnem philosophiam de trāsuerso Academia iugulasset. Sicut ergo mundum non propter se Deus fecit, quia cōmodis eius nō indiget, sed propter hominem, qui eo utitur: ita ipsum hominē propter se. Quæ utilitas Deo in homine, inquit Epicurus, ut eū propter se faceret? Scilicet ut esset qui opera eius intelligeret, qui ꝓuidentiā disponendi, rationē faciendi, uirtutē cōsummandi & sensu admirari, & uoce proloqui posset. Quorū omniū summa hæc est, ut Deū colat. Is enim colit, qui hæc intelligit: is artificē omnium rerum, is uerum patrē suum debita ueneratione ꝓsequitur, qui uirtutē maiestatis eius de suorū operū inuētione, inceptiōe, perfectione metitur. Quod planius argumentū proferri potest, & mundū hominis, & hominē sua causa Deum fecisse, quàm quòd ex omnibus animalibus solus ita formatus est, ut oculi eius ad cœlū directi, facies ad Deum spectans, uultus cum suo parēte cōmunis sit, ut uideatur q; hominē Deus, quasi porrecta manu alleuatum ex humo, ad cōtemplationē sui excitasse. Quid ergo, inquit, Deo cultus hominis cōfert, beato, & nulla re indigēti? uel si tātum honoris homini habuit, ut ipsius causa mundū fabricaret, ut instrueret eū sapientia, ut dominū uiuentiū faceret, eumq; diligeret tanquam filium

filium,cur mortalem,fragilemq́; constituit? cur omnibus malis,quē diligebat,obiecit? cum oporteret et beatū esse hominē tanquam coniunctū,& proximum Deo,*& perpetuum,sicut est ipse,ad quem colēdum,& contēplandū figuratus est.Quāquam hæc fere in prioribus libris sparsim docuimus:tamē,quoniam proprie id materia nūc exigit,quia de uita beata disserere propositum est,explicāda sūt ista diligētius,& plenius, ut dispositio* Dei, *et opus, uoluntasq́; noscatur.Cū posset semper spiritibus suis immortalibus innumerabiles animas ꝑcreare,sicut angelos genuit,quibus immortalitas sine ullo malorū periculo,ac metu constat:excogitauit tamē inenarrabile opus,quemadmodum infinitam multitudinem crearet animarū,quas primo fragilibus & imbecillis corporibus illigatas,cōstitueret inter bonum,malumq́; medias,ut constantibus ex utrisq; naturis uirtutē proponeret, ne immortalitatē delicate assequerentur,ac molliter, sed ad illud æternæ uitæ ineloquibile præmiū summa cum difficultate, ac magnis laboribus peruenirēt.*Ergo *ut eas grauibus,& nexibilibus membris indueret, quoniam cōsistere in medio inani non poterāt,ponderibus, & grauitate corporis deorsum premente,sedem illis,ac domicilium primo condendū esse decreuit.*Itaq; *ineffabili uirtute, ac potētia præclara mūdi opera molitus est,suspensis in altitudinem leuibus elemētis,& grauibus in ima depressis, et cœlestia firmauit, & terrena constituit.* Non *est necesse nunc exequi singula,quoniam in secundo libro uniuersa executi sumus.* Lumina *igitur posuit in cœlo, quorū moderationes & claritates,et motus aptissime ad utilitates uiuentium tēperauit.*Terræ *autem,quam sedem uoluit esse,fœcunditatē uaria gignendi,ac proferendi dedit,ut ubertate frugum,&*

herbarum, uiuentium pro natura, & usu, cuiq; generi alimoniã adminiftraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad cõditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipsa terra, quam illi à principio in habitaculũ præparauit. id est spiritum suum terreno corpore induit, & inuoluit, ut & compactus ex rebus diuersis, ac repugnantibusq; bonũ, ac malum caperet: & sicut terra ipsa fœcũda est ad fruges pariendas, ita corpus hominis: quod assumptũ è terra, generandi copiã, facultatemq; procreandæ sobolis accepit: ut quoniam fragili materia formatus, in æternũ manere non poterat, peracto temporalis uitæ spatio cederet, & illud, quod fragile, atque imbecillum gerebat, perpetua successione renouaret. Cur igitur eũ mortalem finxit, & fragilem, cum illius causa mundum ædificasset? Primũ ut infinita uis animarum gigneretur, omnemq; terrã multitudine oppleret: deinde ut proponeret homini uirtutem, id est tolerantiam malorum, ac laborum, per quam posset præmiũ immortalitatis adipisci. Nam quia homo ex duabus rebus constat, corpore, atq; anima, quorum alterum terrenum est, alterum cœleste, duæ uitæ homini attributæ sunt: una tẽporalis, quæ corpori assignatur: altera sempiterna, quæ animæ subiacet. Illam nascẽdo accepimus, hãc assequimur laborando: ne immortalitas homini (ut antè diximus) sine ulla difficultate cõstaret. Illa terrena est, sicut corpus, et ideo finitur. hæc uero cœlestis, sicut anima, & ideo terminum non habet. Illam primã nescientes accepimus: hanc secundã scientes. uirtuti enim, non naturæ datur, quia uoluit nos Deus uitam nobis in uita comparare. Iccirco hanc præsentem dedit, ut illã ueram, & perpetuam aut uitijs amittamus, aut uirtute mereamur. In hac corporali non est summum bonum: quoniam sicut necessi

tate diuina nobis data est, ita rursum diuina necessitate soluitur. Ita quod finẽ habet, summum bonum nõ habet. In illa uero spiritali, quam per nos ipsi acquirimus, summum bonum continetur: quia nec malum potest habere, nec finem. cuius rei argumentum natura, & ratio corporis præbet. Cætera nanque animalia in humum uergunt, quia terrena sunt, nec capiũt immortalitatẽ, quæ de cœlo est. Homo autem rectus in cœlum spectat, quia proposita illi est immortalitas: nec tamẽ uenit, nisi tribuatur homini à Deo. Nam nihil interesset inter iustum, & iniustum, si quidẽ omnis homo natus, immortalis fieret. ergo immortalitas nõ sequela naturæ, sed merces, præmiumq́; uirtutis est. Denique homo nõ statim, quàm natus est, rectus ingreditur, sed quadrupes primo, quia ratio corporis, & huius præsentis uitæ cõmunis est nobis cum mutis animalibus: pòst deinde confirmatis uiribus erigitur, & lingua eius in eloquium soluitur, & mutum animal esse desinit. Quæ ratio docet, mortalem nasci hominẽ, postea uero immortalẽ fieri, cum cœperit ex Deo uiuere, id est iustitiam sequi, quæ cõtinetur in Dei cultu, cum excitauerit hominem Deus ad aspectũ cœli, ac sui. Quod tum fit, cũ homo cœlesti lauacro purificatus, exponit infantiam cum omni labe uitæ prioris, & incremento diuini uigoris accepto, fit homo perfectus, ac plenus. Ergo quia uirtutem proposuit homini Deus, licet anima, & corpus consociata sint, tamen contraria sunt, & impugnant inuicem. Animi bona, mala sunt corporis, id est opum fuga, uoluptatũ interdictio, doloris, mortisq́; contemptus. Item corporis bona, mala sunt animi, hoc est cupiditas, & libido, quibus & opes appetũtur, & suauitates uariarũ uoluptatum, quibus eneruatus animus extinguitur. Ideo necesse est, iustũ,

*& sapientem in omnibus malis esse, quoniam malorũ uictrix est fortitudo, iniustos autẽ in diuitijs, in honore, in potestate. Hæc enim bona corporalia, & terrena sunt. Illi autem terrenã uitam agunt, nec assequi immortalitatẽ queunt, quia se uoluptatibus dediderũt, quæ sunt uirtutis inimicæ. Itaque uita hæc temporalis illi æternæ debet esse subiecta, sicut corpus animæ. Quisquis ergo animæ uitã maluerit, uitam corporis cõtemnat, necesse est: nec aliter eniti ad summum bonũ poterit, nisi, quæ sunt ima, despexerit. Qui autem corporis uitam fuerit amplexus, & cupiditates suas in terram deiecerit, illam superiorem uitã consequi non potest. Sed qui mauult bene uiuere in æternum, male uiuet ad tempus, & afficietur omnibus molestijs, & laboribus, quandiu fuerit in terra, ut habeat diuinum, & cœleste solatiũ. Et qui maluerit bene uiuere ad tempus, male uiuet in æternũ. damnabitur enim sententia Dei ad æternam pœnam, quia cœlestibus bonis terrena præposuit. Propterea igitur coli se Deus expetit, & honorari ab homine tanquam pater, ut uirtutem, ac sapientiam teneat, quæ sola immortalitatem parit. Nam quia nullus alius præter ipsum donare eam potest, quia solus poßidet pietatẽ hominis, qui Deum honorauerit, hoc afficietur præmio, ut sit in æternum beatus, sit'que apud Deum, & cum Deo semper. * Neque nunc aliquis eò confugiat, ut dicat ad ipsius culpam pertinere, qui & bonum instituit, & malũ. Cur enim malũ uoluit esse, si id odio habet? Cur non bonũ tantũ fecit, ut nemo peccaret, nemo faceret malum? Quanquã hoc in omnibus fere prioribus libris docuerim, & id iam superius quãuis leuiter attigerim: tamen subinde admonendũ est, quia omnis ratio in eo posita est. Nulla enim uirtus esse poterat, nisi diuersa fecis-*

sa fecisset. nec omnino apparere uis boni potest, nisi ex mali cōparatione. Adeo malum nihil aliud est, quàm boni interpretatio. Sublato igitur malo, etiam bonū tolli necesse est. Si læuam manū, aut pedē amputaueris, nec corpus erit integrū, nec uita ipsa constabit. Adeo ad cōpagē corporis temperandā, aptißime cū dextris sinistra iungūtur. Item si pareis calculos feceris, nemo ludet. Si unū colorē circo dederis, nemo spectandū putabit, sublata omni circensium uoluptate. Quos profecto qui prius instituit, amator unius coloris fuit, sed alterū ei, quasi æmulū posuit, ut posset esse certamen, & aliqua in spectaculo gratia. Sic Deus quū bonum constitueret, quū uirtutem daret, statuit etiā diuersa, cum quibus illa cōfligerēt. Si desit hostis, & pugna, nulla uictoria est. Tolle certamen, ne uirtus quidē quicquam est. Quàm multa sunt hominū inter se, & quàm uarijs artibus cōstituta certamina. Nemo tamen fortior, uelocior, præstantior haberetur, si aduersarium, cū quo cōtenderet, nō haberet. Vnde autē abest uictoria, abesse hinc & gloriam simul, & præmiū, necesse est. Vt igitur uirtutem ipsam exercitatione aßidua roboraret, eamq; faceret de malorum cōflictatione perfectam, utrunq; simul dedit, quia utrūq; sine altero retinere uim suam non potest. Ergo diuersitas est, cui omnis ratio ueritatis innititur. Non me præterit, quid hoc loco à peritioribus poßit opponi. Si bonum sine malo esse non potest, quomodo primū hominē dicis ante offensum Deū in solo bono fuisse, aut postea in solo bono futurū? Discutiēda nobis hæc quæstio est: quod in prioribus libris prætermisi, ut hic implerē. Diximus superius, ex elemētis repugnātibus hominis cōstare naturā. Corpus enim, quæ terra est, cōprehensibile est, tēporale, brutū, atq; tenebrosum est.

Anima uerò, quia de cœlo est, tenuis, æterna, sensibilis, illustris est. Quæ quia inter se cōtraria sunt, necesse est, hominē bono, & malo esse subiectū. Animæ adscribitur bonum, quia dissolubilis est: corpori malū, quia fragile est. Quoniam igitur sociata, et cōiuncta sunt corpus, & anima: æque bonū, & malum cohæreat, necesse est: nec separari alterutro possunt, nisi quū illa separata sunt. Deniq; boni, maliq; notitia simul homini primo data est. Qua percepta, statim de loco sancto pulsus est, in quo malū nō est. Vbi cum esset in bono tantū, id ipsum bonū esse, ignorabat. Postquam uerò accepit boni, maliq; intelligentiā, iam nefas erat, eum in beatitudinis loco morari: relegatusq; est in hunc communē orbem, ut ea utraq; simul experiretur, quorum naturam pariter agnouerat. Apparet ergo idcirco datā esse homini sapientiā, ut bonum discernat à malo: ut ab incōmodis cōmoda: ab inutilibus utilia distinguat: ut habeat iudiciū, & considerantiā, quid cauere, quid appetere, quid fugere, quid sequi debeat. Sapiētia igitur cōstare sine malo nō potest. uixitq; ille princeps generis humani, quàm diu in solo bono fuit, uelut infans, boni, ac mali nescius. At enim postea hominē necesse est & sapientē esse, & sine ullo malo beatū. Sed id fieri nō potest, quandiu anima domicilio corporis induta est. Quum uerò factū fuerit corporis, animæq; dissidium, tūc malū à bono separabitur. Et sicut corpus interit, anima manet, ita malum interibit, & bonū permanebit. Tūc homo accepto immortalitatis indumēto, erit sapiens, expers mali, sicut Deus. Qui ergo uult nos in bono esse tantum, id potissimum desiderat, ut sine corpore uiuamus, in quo est malum. Quòd si tollatur, aut sapiētia homini, ut dixi, aut corpus adimetur: sapiētia, ut ignoret malum: corpus,

ut non

*ut non sentiat. Nunc autem quum homo & sapientia sit instructus, ut sciat: & corpore, ut sentiat: utrūq; pariter in hac uita Deus esse uoluit, ut ratio uirtutis, sapientiæq; cōstaret. Posuit itaq; hominē inter utrunq; medium, ut haberet licentiam uel mali, uel boni sequēdi. Sed malo admiscuit apparentia quædā bona, id est uarias, & delectabiles suauitates, ut earum illecebris induceret hominē ad latens malum. Bono autem admiscuit apparentia quædam mala, id est, ærumnas, & miserias, & labores, quorum asperitate, ac molestia offensus animus refugeret à bono latenti. Hic ergo sapientiæ officium desideratur, ut plus mente uideamus, quàm corpore: quod pauci admodum facere possunt: quia & uirtus difficilis, ac rara est, & uoluptas communis, ac publica. Ita necesse est, sapientē pro stulto haberi: qui dum appetit bona, quæ non cernuntur, dimittit è manibus, quæ uidentur: et dum uitat mala, quæ non aspiciuntur, incurrit in mala, quæ ante oculos sunt. Quod accidit nobis, cum neq; cruciatum, neque mortem pro fide recusamus, quando ad summum nefas compellimur, ut prodita fide, atq; abnegato Deo uero, Dijs mortuis, mortiferisq; libemus. Hæc ratio est, cur hominē Deus & mortalem fecerit, & malis subiecerit: licet ipsius causa mundum ædificasset, scilicet ut uirtutem caperet, & ei uirtus sua immortalitatem daret. Virtus autem, sicut ostendimus, ueri Dei cultus est.**

De cultu Deorum. CAP. VI.

NVnc totam rationem breui circunscriptione signemus: iccirco mundus factus est, ut nascamur: ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mundi, ac nostri Deum: ideo agnoscimus, ut colamus: ideo colimus, ut immortalitatem pro laborū mercede capiamus, quoniā maximis laboribus

ribus cultus Dei constat: ideo præmio immortalitatis afficimur, ut similes angelis effecti, summo patri ac Domino in perpetuum seruiamus, et simus æternum Deo regnum. Hæc summa rerum est, hoc arcanum Dei, hoc mysterium mundi: á quo sunt alieni, qui sequentes præsentem uoluptatem terrestribus, & fragilibus se bonis addixerũt, & animas ad cœlestia genitas, suauitatibus mortiferis, tanq̃ luto, cœno'ue demerserunt. Quæramus nunc uicißim, an in cultu Deorum ratio ulla subsistat. qui si multi sunt, si ideo tantũ ab hominibus coluntur, ut præstent illis opes, uictorias, honores, & quæ alia nõ nisi ad præsens ualẽt, si sine causa gignimur, si in hominibus procreãdis prouidentia nulla uersatur, si casu nobismetipsis, ac uoluptatis nostræ gratia nascimur, si nihil post mortẽ sumus: quid potest esse tam superuacuum, tã inane, tam uanum, quám humana res est, quám mundus ipse? qui, cũ sit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione cõstructus, tamen rebus ineptis uacet. Cur enim uentorũ spiritus citẽt nubes? cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbres cadãt? ut fruges terra producat? ut uaric. fœtus alat? Cur deniq; omnis natura rerũ laboret, nequid desit earũ rerũ, quibus uita hominis sustinetur, si est inanis, si ad nihilum interimus, si nihil est in nobis maioris emolumẽti Deo? Quòd si est dictu nefas, nec putandũ est fieri posse, ut nõ ob aliquam maximam rationẽ fuerit constitutum, quod uideas maxima ratione cõstare: quæ potest esse ratio in his erroribus prauarũ religionum, & in hac persuasione philosophorum, qua putãt animas interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur Dij hominibus tam diligẽter suis quæq; temporibus exhibeant? An ut illis far, & merum demus, & odorẽ thuris, et sanguinem pecudũ? quæ neq; immor

immortalibus grata esse possunt, quia sunt fragilia: neque usui esse inexpertibus corporum, quia hæc ad usum corporalium data sunt. Et tamen si ea desiderarent, sibi ipsi possent exhibere, cum uellent. Siue igitur intereunt animæ, siue in æternum manent: quam rationem continet cultus Deorum, aut à quo mundus cõstitutus est? cur, aut quãdo, aut quousq;, quatenus homines, aut quamobrem procreati? cur nascuntur, intereunt, succedunt, renouantur? Quid Dij ex cultibus eorum assequuntur, qui post mortem nihil futuri sunt? quid præstant? quid pollicentur? quid minantur aut hominibus, aut Dijs dignum? Vel si manent animæ post mortem, quid de his faciunt, facturi'ue sunt? quid illis opus est thesauro animarum? ipsi illi ex quo fonte oriuntur? quomodo, aut quare, aut unde multi sunt? Ita fit ut si ab illa rerum summa, quam superius comprehendimus, aberraueris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia reuoluantur.

De philosophorum uarietate, eorumq; ueritate. CAP. VII.

QVam summam quia philosophi non comprehenderunt, nec ueritatẽ cõprehẽdere potuerũt, quamuis ea fere, quibus summa ipsa cõstat, & uiderint, et explicauerint: sed diuersi ac diuerse illa omnia protulerunt, non annectentes nec causas rerum, nec consequẽtias, nec rationes, ut summam illam, quæ cõtinet uniuersa, & cõpingerent, & implerẽt. Facile est autem docere, penè uniuersam ueritatem per philosophorũ sectas esse diuisam. Nõ enim sic philosophiã nos euertimus, ut Academici solẽt, quibus ad omnia respõdere propositum est, quod est potius calũniari, et illudere. sed docemus, nullã sectam fuisse tam deuiam, nec philosophorũ quẽquam tam inanem, qui

non

non uiderit aliquid ex uero. Sed dum contradicendi studio insaniunt, dum sua etiam falsa defendũt, aliorũ etiam uera subuertunt: non tantum elapsa illis ueritas est, quam se quærere simulabant, sed ipsi eam potißimum suo uitio perdiderũt. Quòd si extitisset aliquis, qui ueritatem sparsam per singulos, per sectasq; diffusã colligeret in unũ, ac redigeret in corpus, is profectò nõ dissentiret à nobis. Sed hoc nemo facere, nisi ueri peritus, ac sciẽs, potest. Verum autẽ nõ nisi eius scire est, qui sit doctus à Deo. Neq; enim potest aliter repudiare quæ falsa sũt, eligere, ac probare quæ uera. sed si uel casu id efficeret, certißime philosopharetur: & quamuis nõ posset diuinis testimonijs illa defendere, tamẽ seipsa ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis est error illorum, qui, cum aliquam sectam probauerint, eiq; addixerint, cæteras damnant tanquam falsas, & inanes, armantq; se ad præliãdum, nec, quid defendere debeant, scientes, nec quid refutare: incursantq; paßim sine delectu omnia, quæ afferunt quicunq; dissentiunt. Ob has eorum pertinacißimas cõtentiones nulla extitit philosophia, quæ ad uerum propius accederet. nam particulatim ueritas ab his tota cõprehẽsa est. Factũ esse mundum à Deo, dixit Plato. Idem prophetæ loquuntur: idemq; ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant igitur qui uel omnia sua sponte nata esse dixerunt, uel minutis seminibus conglobatis: quoniam tanta res, tam ornata, tã magna neq; disponi, neq; fieri, neq; ordinari sine aliquo prudentißimo autore potuit: & ea ipsa ratio, qua cõstare, ac regi omnia sentiuntur, solertißimæ mentis artificem cõfitetur. Hominũ causa mũdũ, & omnia quæ in eo sunt, esse facta, Stoici loquuntur. idem nos diuinæ literæ docent. Errauit ergo Democritus, qui uermiculorũ modo putauit

effusos

effusos esse de terra nullo autore, nullaq; ratione. Cur enim formatus sit homo, diuini sacramēti est: quod quia ille scire nō poterat, humanā uitā deduxit ad nihilum. Ad uirtutē capessendam nasci homines, Aristoteles disseruit. idē nos monemur ac discimus à prophetis. Falsus igitur Aristippus qui hominē uoluptati, hoc est, malo tāquā pecudē subiugauit. Immortales esse animas Pherecydes, & Plato disputauerūt. hæc uerò propria est in nostra religione doctrina. Ergo Dicæarchus cū Democrito errauit, qui perire cū corpore ac dissolui argumētatus est. Esse inferos Zenon Stoicus docuit, & sedes piorum ab impijs esse discretas, & illos quidē quietas, ac delectabiles incolere regiones, hos uerò luere pœnas in tenebrosis locis, atq; in cœni uoraginibus horrēdis. idem nobis prophetæ palàm faciunt. Ergo Epicurus errauit, qui poëtarū id esse figmētum putauit: & illas inferorū pœnas, quæ ferantur, in hac esse uita interpretatus est. Totam igitur ueritatē, & omne diuinæ religiōis arcanū philosophi attigerūt. Sed alijs refellētibus defendere id, quod inuenerāt, nequiuerūt: quia singulis ratio nō quadrauit: nec ea, quæ uera senserāt, in summam redigere potuerunt, sicut superius nos fecimus.

De immortalitate. CAP. VIII.

VNum est igitur summū bonum immortalitas, ad quā capiendam & formati à principio, & nati sumus. Ad hanc tendimus, hanc spectat humana natura, ad hanc nos prouehit uirtus. quod bonū quia deprehendimus, superest etiā, ut de ipsa immortalitate dicamus. Platonis documenta, quamuis ad rem multum conferant, tamen parū habent firmitatis ad probandam, & implendā ueritatem, quoniam nec rationē totius mysterij magni consummauerat, in unumq; collegerat, nec summū bonum comprehenderat

derat. Nam licet uerũ de animæ immortalitate sentiret, tamen nõ ita de illa, tanquam de summo bono, disserebat. Nos igitur certioribus signis eligere possumus ueritatẽ, qui eam nõ ancipiti suspitione collegimus, sed diuina traditione cognouimus. Plato autem sic argumẽtatus est, immortale esse quicquid per seipsum & sentit, & semper mouetur. quod enim principiũ motus nõ habet, nec finem habiturum, quia deseri à semetipso nõ potest. quod argumentum etiam mutis animalibus æternitatem daret, nisi adiectione sapiẽtiæ discreuisset. Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non posse, quin sit immortalis animus humanus, cuius miranda solertia inueniẽdi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi, atque discendi, & memoria præteritorum, & prouidẽtia futurorum, & artium plerunque innumerabilium scientia, qua cæteræ careant animantes, diuina, & cœlestis appareat: quia & origo animi, qui tanta capiat, tanta cõtineat, nulla reperiatur in terra: siquidem ex cõcretione terrena nihil habeat admistũ: sed necesse esse in terrã resolui, quod est in homine ponderosum, & dissolubile: quod autem tenue, atque subtile, id uerò esse indiuiduũ, ac domicilio corporis uelut carcere liberatum, ad cœlum, & ad naturam suam peruolare. Hæc ferè Platonis collecta breuiter, quæ apud ipsum latè, copiosè que explicantur. In eadem sententia fuit etiam Pythagoras antea, eiusq; præceptor Pherecydes, quem Cicero tradit primũ de æternitate animarũ disputauisse. Qui omnes licet eloquẽtia excellerẽt, tamen in hac duntaxat contentione non minus autoritatis habuerunt, qui contra hanc sententiam differebant, Dicæarchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus. adeo ut res ipsa, de qua inter se pugnabãt, in dubium

uocaretur. deniq; & Tullius expositis horũ omnium de immortalitate, ac morte sententijs, nescire se quid sit uerum pronuntiauit. Harum,inquit,sententiarum quæ uera sit, Deus aliquis uiderit. Et rursus alibi: Quoniam utraq;, inquit, earum sententiarũ doctißimos habuit autores:nec,quid certi sit,diuinari potest. Verum nobis diuinatione opus non est, quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.

De æternitate animæ,deq; uirtute.

CAP. IX.

H*Is itaq; argumẽtis, quæ nec Plato,nec ullus alius inuenit, animarum æternitas probari, ac perspici potest,quæ nos breuiter colligemus, quoniã properat oratio ad narrandũ iudiciũ Dei maximũ, quod in terra propinquante seculorũ fine celebrabitur. Ante omnia, quoniam Deus ab homine uideri nõ potest,nequis tamẽ ex eo ipso putaret Deum non esse, quia mortalibus oculis nõ uideretur, inter cætera institutorum suorũ miracula, fecit etiam multa, quorũ uis quidem apparet, substantia tamẽ non uidetur, sicut est uox,odor, uentus, ut harum rerum argumento,& exemplo,etiam Deũ,licet sub oculos non ueniret,de sua tamen ui,& effectu, & operibus cerneremus. Quid uoce clarius? aut uento fortius? aut odore uiolentius? Hæc tamen, cum per aërem feruntur, ad sensusq; nostros ueniunt,& eos potentia sua impellunt: non cernũtur acie luminũ, sed alijs corporis partibus sentiũtur. Similiter Deus nõ aspectu nobis, alio'ue fragili sensu cõprehendẽdus est,sed mentis oculis intuendus, cum opera eius præclara,& miranda uideamus. Nam illos,qui nullum omnino Deum esse dixerunt, nõ modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi*

solo corpore constiterunt, nihil omnino eructes animo, sed ad sensum corporis cuncta referentes: qui nihil putabant esse, nisi quod oculis cõtuebantur. & quia uidebant aut bonis accidere aduersa, aut malis prospera, fortuitu geri omnia crediderunt, & natura mundum, non prouidentia constitutum. Hinc iam prolapsi sunt ad deliramẽta, quæ talem sententiam necessario sequebantur. Quòd si est Deus & incorporalis, & inuisibilis, & æternus, ergo nõ iccirco interire animã credibile est, quia non uidetur, postquã recessit à corpore: quoniã cõstat esse aliquid cõstans, & sentiẽs, ac uiuens, quod non ueniat sub aspectum. At enim difficile est animo cõprehendere, quemadmodũ possit anima retinere sensum sine ijs partibus corporis, in quibus inest officiũ sentiendi. Quid de Deo? num facile est comprehẽdere quẽadmodum uigeat sine corpore? Quòd si Deos esse credunt, qui si sunt, utiq; sunt expertes corporũ: necesse est, humanas animas eadẽ ratione subsistere, quoniam ex ipsa ratione, ac prouidentia intelligitur esse quædã in homine, ac Deo similitudo. Deniq; illud argumentũ, quod etiã M. Tul. uidit, satis firmũ est: ex eo æternitatem animæ posse dignosci, quia nullum sit aliud animal, quod habeat notitiã aliquã Dei, religioq; sit penè sola, quæ hominẽ discernat à mutis. quæ cum in hominẽ solũ cadat: profecto testatur, id affectare nos, id desyderare, id colere quod nobis familiare, quod proximũ sit futurũ. An aliquis, cũ cæterarũ animantiũ naturã consyderauerit, quas pronis corporibus abiectas, in terrãq; prostratas summi Dei prouidẽtia effecit, ut ex hoc intelligi possit, nihil eas rationis habere cũ cœlo: potest non intelligere, solũ ex omnibus cœleste, ac diuinum animal esse hominem, cuius corpus ab humo excitatum, uultus

tus

tus sublimis, status erectus originẽ suam quærit, & quasi contempta humilitate terræ ad altum nititur, quia sentit summũ bonũ in summo sibi esse quærẽdum, memorq; conditionis suæ, qua Deus illum fecit eximium, ad artificem suum spectat? Quam spectationem Trismegistus θεωρίαν rectißime nominauit: quæ in mutis animalibus nulla est. Cum autẽ sapientia, quæ soli homini data est, nihil aliud sit, quàm notitia Dei: apparet, animam nõ interire, neq; dissolui, sed manere in sempiternũ: quia Deum, qui sempiternus est, & quærit, & diligit: ipsa cogente natura, sentiens uel unde orta sit, uel quò reuersura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentũ est, quòd homo solus cœlesti elemẽto utitur. Nam cum rerũ natura his duobus elementis, quæ repugnantia sibi, atq; inimica sunt, constet igne & aqua: quorum alterum cœlo, alterum terræ ascribitur: cæteræ animantes, quia terrenæ, mortales'que sunt, terreno, & graui utuntur elemẽto: homo solus ignẽ in usu habet, quod est elementum leue, sublime, cœleste. Ea uerò, quæ ponderosa sunt, ad mortem deprimunt: & quæ leuia sunt, ad uitam subleuãt, quia uita in summo est, mors in imo. Et ut lux esse sine igne non potest, sic uita sine luce. Ignis igitur elementũ est lucis, ac uitæ. unde apparet, hominem, qui eo utitur, immortalẽ sortitũ esse cõditionem, quia id illi familiare est, quod facit uitam. Virtus quoq; soli homini data, magno argumento est, immortales esse animas, quod nec erit secũdum naturã, si anima extinguitur. huic enim præsenti uitæ nocet. Nam uita ista terrena, quam cõmunem cum mutis animalibus ducimus, & uoluptatẽ expetit, cuius fructibus uarijs, ac suauibus delectatur, & dolorẽ fugit, cuius asperitas naturã uiuentiũ acerbis sensibus lædit et ad mortẽ perducere nititur,

quæ dissoluit animantẽ. Si ergo uirtus & prohibet ijs bo nis hominẽ, quæ naturaliter appetuntur, & ad sustinẽdã mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur: ergo malũ est uirtus, & inimica naturæ, stultumq́; iudicare necesse est, qui eam sequitur: quoniam se ipse lædit & fugiendo bona præsentia, & appetendo æque mala sine spe fructus amplioris. Nam *cũ liceat nobis iucũdißimis frui uolupta tibus, non'ne sensu carere uideamur, si malimus in humili tate, in ægestate, in contemptu, in ignominia uiuere, aut ne uiuere quidẽ, sed dolere, cruciari, & emori? ex quibus malis nihil amplius assequamur, quo poßit uoluptas omissa pensari? Si autẽ uirtus malum non est, facitq́; honestè, quòd uoluptates uitiosas, turpesq́; cõtemnit, & fortiter quòd nec dolorẽ, nec mortẽ timet, ut officium seruet: ergo maius aliquod bonum assequatur necesse est, quàm sunt illa, quæ spernit.* At *uerò morte suscepta, quod ulterius bonum sperari potest, nisi æternitatis?*

De uitijs, & uirtutibus: uita, & morte.

CAP. X.

T*Ranseamus nunc uicißim ad ea, quæ uirtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur.* Vitia *omnia temporalia sunt. ad præsens enim cõmouentur. iræ impetus, recepta ultione sedantur. libidinis uoluptas, corporis finis est. cupiditatẽ autem satietas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimunt. ambitio postquam honores, quos uoluit, adepta est, consenescit. item cætera uitia consistere, ac permanere non possunt, sed ipso fructu, quem expetunt, finiuntur.* Recedunt *ergo, & redeunt.* Virtus *autem sine ulla intermißiõe perpetua est, nec discedere ab eo potest, qui eam semel cepit.* Nam *si habeat interuallũ, si aliquando ea*

do ea carere possumus, redeunt protinus uitia, quæ uirtutem semper impugnant. Non est igitur comprehensa, si deserit, si aliquando secedit. Cum uerò sibi domicilium stabile collocauit, in omni actu uersari eam, necesse est. nec potest fideliter depellere uitia, & fugare, nisi pectus, quod insedit, perpetua statione munierit. Ipsa ergo uirtutis perpetuitas indicat, humanũ animum, si uirtutẽ ceperit, permanere: quia & uirtus perpetua est, & solus animus humanus uirtutẽ capit. Quoniã igitur contraria sunt uitia uirtuti: omnis ratio diuersa, & cõtraria sit, necesse est: quia uitia cõmotiones & perturbationes animi sunt: uirtus è cõtrario lenitudo, & trãquillitas animi est: quia uitia temporalia, & breuia sunt, uirtus perpetua, et cõstans, & par sibi semper: quia uitiorum fructus, id est uoluptates, æque, ut ipsa, breues, tẽporalesq; sunt. Virtutis ergo fructus, ac præmium sempiternum est, quia uitiorum commodum in præsenti est, uirtutis igitur in futuro. Ita fit, ut in hac uita uirtutis præmium nullũ sit, quia uirtus adhuc ipsa est. Nam sicut uitia, cum in actu suo finiuntur, uoluptas, & præmia eorum sequũtur: ita uirtus cum finita est, merces eius insequitur. Virtus autem nunquam nisi morte finitur: quoniã & in morte suscipiẽda summũ eius officium est. Ergo præmium uirtutis post mortẽ est. Deniq; Cicero in Tusculanis, quamuis dubitanter, tamen sensit, summum homini bonum non nisi post mortem contingere. Fidenti animo, inquit, si ita res feret, gradietur ad mortem. in qua aut summum bonũ, aut nullum malum esse cognouimus. Mors igitur non extinguit hominẽ, sed ad præmiũ uirtutis admittit. Qui autẽ se (ut ait idem) uitijs, ac sceleribus contaminauerit, uoluptatiq; seruierit, is uerò damnatus æternã luet pœnam, quam diuinæ literæ

ſecundam mortē nominant, quæ eſt & perpetua, & grauißimis cruciatibus plena. Nā ſicuti duæ uitæ propoſitæ ſunt homini, quarum altera eſt animæ, altera corporis: ita & mortes duæ propoſitæ ſunt, una pertinens ad corpus, qua cunctos ſecundum naturā fungi neceſſe eſt: altera pertinens ad animam, quæ ſcelere acquiritur, uirtute uitatur: & ut hæc uita temporalis eſt, certosq́; terminos habet, quia corporis eſt, ſic et mors æque temporalis eſt, certumq́; habet finem, quia corpus attingit.

De temporibus poſtremis, deq́; anima & corpore. CAP. XI.

IMpletis igitur tēporibus, quæ Deus morti ſtatuit, terminabitur ipſa mors. Et quia tēporalē uitā temporalis mors ſequitur, conſequens eſt, ut reſurgant animæ ad uitā perennē, quia finē mors tēporalis accepit. Rurſum, ſicut uita animi ſempiterna eſt, in qua diuinos, & ineloquibiles immortalitatis ſuæ fructus capit: ita et mors eius perpetua ſit neceſſe eſt, in qua perēnes pœnas, et infinita tormenta pro peccatis ſuis pendet. Ergo in ea cōditione res poſita eſt, ut qui beati ſunt in hac uita corporali, atq; terrena, ſemper miſeri ſint futuri, quia iā bonis, quæ maluerunt, potiti ſunt, quod ijs euenit, qui Deos adorant, ac Deū negligunt. Deinde qui iuſtitiā ſequentes, in hac uita miſeri fuerint, & cōtempti, & inopes, & ob ipſam iuſtitiam contumelijs, & iniurijs ſæpe uexati, quia nec aliter uirtus teneri poteſt, ſemper beati ſunt futuri: ut quia mala iam pertulerunt, etiam bonis fruantur. quod his utiq; cōtingit, qui cōtemptis terreſtribus Dijs, & fragilibus bonis, cœleſtem regionē ſequuntur Dei, cuius bona, ſicut ipſe, qui tribuit, ſempiterna ſunt. Quid opera corporis, atq; animi? non'ne indicant eſſe animā mortis expertem?

Nam corpus, quia ipsum fragile est, atque mortale, quæcunq; opera molitur, æque caduca sunt. Nibil enim Tullius ait esse, quod sit manibus humanis laboratũ, quod nõ aliquãdo ad interitum redigatur, uel iniuria hominũ, uel ipsa confectrice rerũ omniũ uetustate. At uero animi opera uidemus æterna. Nam quicunq; contẽptui præsentium studentes, in memoriã monimenta ingeniorũ, factorumq́; magnorum reliquerunt, ij plane mẽtis, ac uirtutis suæ nomen indelebile quæsierunt. Ergo si opera corporis ideo mortalia sunt, quia ipsum mortale est, sequitur ut anima ex eo immortalis appareat, quia uidemus opera eius non esse mortalia. Eodẽ modo desyderia quoq; corporis animiq́; declarant, alterum esse mortale, alterum sempiternum. Corpus enim non nisi temporalia desyderat, id est cibum, potum, indumentum, quietem, uoluptatẽ: & tamẽ hæc ipsa sine ui, nutu, & adminiculo animi nec cupere, nec assequi potest. Animus autẽ per se multa desyderat, quæ ad officiũ, fructum'ue corporis non redundent, eaq́; nõ fragilia, sed æterna sunt, ut fama uirtutis, ut memoria nominis. Nam cultũ Dei, qui constat abstinẽtia cupiditatum, ac libidinum, patientia doloris, contemptu mortis, etiam cõtra corpus anima cõcupiscit. Vnde credibile est, non interire animã, sed dissociari à corpore: quia corpus sine anima nihil potest, animus uero potest multa, & magna sine corpore. Quid, quod ea, quæ uisibilia sunt oculis, et tangibilia manu, quia externã uim pati possunt, æterna esse nõ possunt? Ea uero, quæ neq; sub tactum, neq; sub uisum ueniũt, sed tantũmodo uis eorũ, & ratio, & effectus apparet, æterna sunt, quia nullam uim patiuntur extrinsecus. Corpus autem, si ideo mortale est, quia uisui pariter, & tactui subiacet, ergo & anima icciirco immor-

talis est, quia nec tangi potest, nec uideri.

De anima & corpore, deq; eorum coniunctione, & discessu, & reditu illius.

CAP. XII.

NVnc argumenta eorũ, qui contrà dixerunt, refellamus, quæ Lucretius tertio libro executus est. Quoniam cum corpore, inquit, anima nascitur, cũ corpore intereat, necesse est. At non est par utriusq; ratio. Solidum enim, & comprehensibile corpus est, & oculis, & manu uidetur, & tangitur: anima uero tenuis, & tactũ, uisumq; fugiens. Corpus ex terra fictum, atq; solidatum est: anima in se nihil concreti, nihil terreni põderis habet, ut Plato disserebat. Nec enim tantam posset habere solertiam, tantam uim, tantam celeritatem, nisi originem traheret è cœlo. Corpus igitur quoniam fictũ ex ponderoso, & corruptibili elemẽto, & tãgibile est, & uisibile, corrũpitur, atq; occidit, nec uim repellere potest, quia sub aspectum, & sub ictum uenit. Anima autẽ, quia tenuitate sua omnẽ tactum fugit, nullo ictu dissolui potest. Ergo quamuis inter sese cõiuncta, & sociata nascantur, & alterum, quod est de terrena concretione formatum, quasi uasculum sit alterius, quod est à cœlesti subtilitate deductum: cum uis aliqua utrunq; discreuerit, quæ discretio mors uocatur, tum utrunq; in naturam suam redit: quod ex terra fuit, id in terrã resoluitur: quod ex cœlesti spiritu, id constat, ac uiget semper, quoniam diuinus spiritus sempiternus est. Denique idem Lucretius oblitus quid assereret, & quod dogma defenderet, hos uersus posuit,

Cedit item retro, de terra quod fuit antè,
In terram: sed quod missum est ex ætheris oris,
Id rursus cœli fulgentia templa receptant.

Quod

Quod eius nō erat dicere, qui perire animas cum corporibus disserebat. sed uictus est ueritate, et imprudēti ratio uera surrepsit. Præterea id ipsum, quo colligit dissolui animā, hoc est simul cum corpore interire, quoniā simul nascantur, & falsum est, & in contrariū conuerti potest. Non enim simul interit, sed anima discedente, integrum per dies multos manet, & plerunq; medicatū, diutißime durat. Nam si ut simul nascuntur, simul interirent, nō discederet repente anima, corpusq; desereret, sed uno temporis puncto utrunq; pariter dißiparetur, & tam celeriter etiā corpus, adhuc spiritu in eo manente, deliquesceret, ac periret, quàm celeriter anima secedit: imò uero dissoluto corpore anima uanesceret, uelut humor fracto uase diffusus. Nā si terrenū, & fragile corpus post secessum animæ nō statim diffluit, in terrāq; tabescit, ex qua illi origo est: ergo anima, quæ fragilis non est, in æternum manet, quoniam origo eius æterna est. Quoniam crescit, inquit, sensus in pueris, & in iuuenibus uiget, & in senibus diminuitur, apparet esse mortalē. Primū non est idē mēs, & anima. aliud est enim, quo uiuimus: aliud, quo cogitamus. nam dormiētium mens, non anima sopitur: & in furiosis mens extinguitur, anima manet, & ideo nō exanimes, sed dementes uocantur. Mens ergo, id est intelligentia, uel augetur, uel minuitur pro ætate. Anima in statu suo semper est, et ex quo tēpore spirādi accepit facultatē, eadē usq; ad ultimum durat, donec emissa corporis claustro, ad sedem suā reuolet. Deinde quòd anima quāuis à Deo sit inspirata, tamē quia tenebroso domicilio terrenæ carnis inclusa est, sciētiam non habet, quæ est diuinitatis. Audit igitur, ac discit omnia, et sapiētiā discēdo, & audiēdo capit: & senectus nō minuit sapientiā, sed auget, si

tamen iuuenilis ætas uirtute decursa est. Sed si nimia senectus fregerit membra, non est animæ uitium, si uisus euanuit, si lingua torpuit, si auditus obsurduit, sed corporis. At enim memoria defecit. quid mirum, si labentis domicilij ruina premitur mens, & præterita obliuiscitur, nõ aliter futura diuina, quàm si carcerem, quo cohibetur, effugerit? Verũ eadem, inquit, dolori, & luctui obnoxia est, & ebrietate demẽtit, unde fragilis, & mortalis apparet. Iccirco igitur uirtus, & sapiẽtia necessaria est, ut et mœror, qui contrahitur indigna patiendo, ac uidendo, fortitudine repellatur, & uoluptas nõ modo potandi, sed etiã rerum cæterarum abstinentia superetur. nã si careat uirtute, si uoluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam & uirtus (ut docuimus) immortalitatis est fabricatrix, & uoluptas mortis. Mors autẽ (sicut ostendi) nõ funditus perimit, ac delet, sed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorsus anima non potest, quoniam ex Dei spiritu, qui æternus est, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis sentit, & obliuionẽ sui patitur: & sicut ægrescit, ita etiã sæpe sanatur. Hoc est ergo, cur maxime uirtus adhibenda sit, ne ullo corporis dolore frãgatur, & obliuionẽ sui nõ anima, sed mens patiatur. Quæ quoniã certa corporis regione consistit, cum eam partẽ uis aliqua morbi uitiauerit, mouetur loco, & quasi conquassata, sede sua emigrat, reditura scilicet, cum medela, & sanitas domicilium suum reformauerit. Nam quia iuncta est anima cum corpore, si uirtute careat, cõtagio eius ægrescit: & imbecillitas de societate fragilitatis redũdat ad mentem. cum autem dissociata fuerit à corpore, uigebit ipsa per se, nec ulla iam fragilitatis cõditione tentabitur, quia indumẽtũ fragile proiecit. Sicut oculus, inquit, euulsus

tuulsus à corpore, ac separatus nihil potest uidere, ita & anima separata nihil sentire, quia & ipsa pars est corporis. Falsum hoc & dißimile est. anima enim non pars corporis, sed in corpore est. Sicut id, quod uase continetur, uasis pars non est, nec ea, quæ in domo sunt, partes domus esse dicuntur: ita nec anima pars est corporis, quia corpus uel uas animæ est, uel receptaculum. Iam illud argumentum multò magis inane est, quo ait animam, quia non citius emittatur ex corpore, mortalē uideri, sed paulatim se ex omnibus membris explicet, à summis pedibus incipiens: tanquam si esset æterna, uno temporis momēto erumperet. quod fit in ijs, qui ferro intereunt. quos autē morbus interimit, spiritum diutius exhalāt, & paulatim frigescentibus membris anima efflatur. quæ cum materia sanguinis contineatur, sicut lumen oleo, ea materia febrium calore consumpta, necesse est membrorum summa quæq; frigescere, quoniā uenæ exiliores in extrema corporis porrigūtur, & extremi, ac tenuiores riui deficiente uena fontis arescunt. Nec tamen, quia sensus corporis deficit, animæ sensum extingui, & occidere putandū est. Non enim anima corpore deficiente, sed corpus anima decedente putrescit, quia sensum omnē trahit secum. Cū autem præsens anima sensum tribuat corpori, & uiuere id efficiat: fieri non potest, ut nō ipsa per se uiuat, & sentiat, quoniam ipsa est & sensus, & uita. Nam quod ait:

-Quòd si immortalis nostra foret mens,
Non tam se moriens dissolui conquereretur:
Sed magis ire foras, uestemq; relinquere, ut anguis,
Gauderet. Sed equidē nunquā uidi, qui se quereretur in morte dissolui. sed ille fortasse Epicureum aliquem uiderat, etiam, dum moritur, philosophātem, ac de sui dissolutione

ſolutione in extremo ſpiritu differentem.Quomodo ſciri poteſt,utrum diſſolui ſe ſentiat,an corpore liberari,cum in exitu lingua miteſcat? Nam dum ſentit,& loqui poteſt,*nondum diſſolutus eſt:ubi diſſolutus eſt,iam nec ſentire,nec loqui poteſt. ita queri de diſſolutione aut nondũ poteſt,aut iam non poteſt.* At *enim nõ prius quàm diſſoluatur,intelligit ſe diſſolutũ iri.* Quid,*quòd uidemus pleroſq; morientium non diſſolui conquerentes(ut ait)ſed exire ſe,& proficiſci,& ambulare teſtantes: idq; aut geſtu ſignificãt,aut,ſi adhuc poſſunt,et uoce pronunciant?* Vnde *apparet, non diſſolutionem fieri, ſed ſeparationẽ, quæ declarat animã permanere.* Cætera Epicurei *dogmatis argumẽta* Pythagoræ *repugnant, differenti,migrare animas de corporibus uetuſtate,ac morte cõfectis, & inſinuare ſe nouis,ac recens natis:& eaſdẽ ſemper renaſci modo in homine, modo in pecude, modo in beſtia,modo in uolucre,& hac ratione immortales eſſe,quòd ſæpe uariorum, ac diſsimiliũ corporũ domicilia cõmutent.* Quæ *ſententia deliri hominis quoniã ridicula,et mimo dignior,quàm ſchola fuit,ne refelli quidem ſerio debuit,quod qui facit, uidetur uereri nequis id credat.* Prætereunda *ſunt igitur nobis,quæ pro falſo cõtra falſum differebantur.ſatis eſt,ea refutaſſe,quæ cõtra uerum diſputata ſunt.*

De anima, deq; eius æternitate teſtimonia.

CAP. XIII.

DEclaraui*(ut opinor)animam non eſſe ſolubilem.ſupereſt, citare teſtes, quorum autoritate argumenta firmentur.*Neq; *nunc prophetas in teſtimonium uocabo, quorum ratio, & diuinatio in hoc ſolo poſita eſt, ut ad cultum* Dei, *& ad inmortalitatẽ ab eo accipiendam creari hominem doceant:ſed eo potius, quibus iſtos, qui reſpuunt*

ſpuunt ueritatem credere ſit neceſſe. Hermes naturam hominis deſcribens, ut doceret quemadmodū eſſet à Deo factus, hæc intulit: καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καὶ τῆς θνητῆς μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τὸν αὐτὸν πῆ μὲν ἀθάνατον, πῆ δὲ θνητὸν ποιήσας καὶ τοῦτον φέρων ἐν μέσῳ θείας καὶ ἀθανάτου φύσεως, καὶ τῆς θνητῆς, καὶ μεταβλητοῦ κατεστήσατο, ἵνα ὁρῶν ἅπαντα, ἅπαντα καὶ θαυμάσῃ. Sed hūc fortaſſe aliquis in numero philoſophorū computet, quamuis in Deos relatus Mercurij nomine ab Aegyptijs honoretur, nec plus ei autoritatis tribuat, q̄ Platoni, aut Pythagoræ. Maius igitur teſtimoniū requiramus. Polytes quidam conſuluit Apollinem Mileſium, utrum'ne maneat anima poſt mortem, an reſoluatur, & reſpondit his uerſibus:

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται
φθαρτὰ νοοῦσα πάθη θνηταῖς ἀλγηδόσιν ἄχει
ἡνίκα, ἀνάλυσιν βροτέην μετὰ σῶμα μαρανθὲν
ὠκίστην εὕρηται ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται
αἰὲν ἀγήραος οὖσα μένει δ' ἐς πάμπαν ἀτειρής.
πρωτόγονος γὰρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια.

Quid carmina Sibyllina? non'ne hoc ita eſſe declarant, cum fore aliquādo denunciant, ut à Deo de uiuis, ac mortuis iudicetur? quorum exempla paulopòſt inferemus. Falſa eſt ergo Democriti, & Epicuri, & Dicæarchi de animæ diſſolutione ſententia. qui profectò non auderent de interitu animarum mago aliquo præſente diſſerere, qui ſciret, certis carminibus cieri ab inferis animas, & adeſſe, & præbere ſe humanis oculis uidendas, & loqui, & futura prædicere: & ſi auderent, re ipſa, & documentis præſentibus uincerentur. Sed quia non præuidebant animæ rationem, quæ tam ſubtilis eſt, ut oculos humanæ mentis effugiat, interire dixerūt. Quid Ariſtoxenus, qui

negauit

negauit omnino nullam esse animam, etiam cum uiuit in corpore? sed sicut in fidibus ex intentione neruorũ effici concordem sonum, atq; cantum, quẽ musici harmoniam uocant: ita in corporibus ex compage uiscerum, ac uigore membrorum uim sentiendi existere. quo nihil dici delirius potest. Verũ ille oculos quidem habuit incolumes, cor tamen cæcum, qui uiuere se, & habere mentem, qua idipsum cogitauerat, non uidebat. Sed plerisq; hoc philosophis accidit, ut putarent omnino non esse, quicquid oculis non apparet: etiam cum mentis acies multo clarior debeat esse, quàm corporis, ad ea perspicienda, quorum uis, ac ratio sentitur potius quàm uidetur.

De mundi temporibus primis, & postremis.

CAP. XIIII.

QVoniam de immortalitate diximus animæ, sequitur ut doceamus, quatenus homini, et quando tribuatur: ut in hoc quoq; prauitatis, ac stultitiæ suæ perspiciãt errores, q mortales quosdã decretis, placitisq; mortaliũ Deos esse factos opinantur, uel quòd artes inuenerant, uel quòd usum quarundam frugum docuerant, uel quòd utilia uitæ hominũ prodiderãt, uel quòd immanes bestias interemerãt. Quæ merita quàm lõge ab immortalitate semota sint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus, ut appareat solam esse iustitiã, quæ uitam homini pariat æternã, & solum Deum, qui æternæ uitæ præmiũ largiatur. Nã illi qui suis meritis immortales facti esse dicũtur, quia nec iustitia, nec ulla in his uera uirtus fuit, nõ immortalitatẽ sibi, sed mortẽ peccatis, ac libidinibus quæsierunt, nec cœleste præmium, sed inferna supplicia meruerunt, quæ pendent simul cum ijs omnibus, qui eos coluerunt. cuius iudicij propinquare tempus ostendam,

ut &

ut & iustis merces digna soluatur, et pœna merita impijs irrogetur. Plato, & multi alij philosophorũ, cum ignorarent originem rerum, supremumq; illud tempus, quo mundus esset effectus, multa millia seculorum fluxisse dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus, sicuti fortasse Chaldæi, qui (ut Cice. tradidit in libro de Diuinatione primo) quadringenta septuaginta millia annorum monimentis comprehensa se habere delirant. in quo quia se posse argui non putabant, liberum sibi crediderunt esse mentiri. Nos autem, quos diuinæ literæ ad scientiã ueritatis erudiunt, principium mundi, finem'que cognouimus. de quo nunc in fine operis disseremus. quoniam de principio in secundo libro explicauimus. Sciant igitur philosophi, qui ab exordio mundi seculorum millia enumerant, nondum sextum millesimum annum esse conclusum. quo numero expleto, consummationem fieri necesse est, & humanarum rerum statum in melius reformari. cuius rei argumentum prius est enarrandum, quo ratio elucescat. Mundũ Deus, & hoc rerum naturæ admirabile opus (sicut arcanis sacræ scripturæ cõtinetur) sex dierum spatio cõsummauit, diemq; septimum, quo ab operibus suis requieuerat, sanxit. Hic est autem dies sabbati, qui lingua Hebræorũ à numero nomẽ accepit: unde septenarius numerus legitimus, ac plenus est. Nã & dies septem sunt, quibus per uicem reuolutis, orbes conficiuntur annorum, & septẽ stellæ, quæ non occidunt, & septẽ sydera, quæ uocantur errãtia: quorũ dispares cursus, & inæquales motus rerum, ac temporum uarietates efficere credũtur. Ergo quoniã sex diebus cũcta Dei opera perfecta sunt: per secula sex, id est annorũ sex millia manere in hoc statu mundũ necesse est. Dies enim magnus Dei

mille

mille annorum circulo terminatur, sicut indicat propheta, qui dicit: Ante oculos tuos Domine mille anni, tanquã dies unus. Et ut Deus sex illos dies in tantis rebus fabricandis laborauit, ita & religio eius, & ueritas in his sex millibus annorum laborare necesse est malitia præualente, ac dominante. Et rursus quoniam perfectis operibus requieuit die septimo, eumq; benedixit, necesse est, ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur è terra, & regnet per annos mille iustitia, sit'que tranquillitas, & requies à laboribus quos mundus iandiu perpessus est. Verum quatenus id eueniat, ordine suo explicabo. Sæpe diximus minora, & exigua magnorum figuras, & præmonstrationes esse, & hunc diem nostrum, qui ortu solis, occasuq; finitur, diei magni speciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat. Eodem modo etiã figuratio terreni hominis cœlestis populi præferebat in posterum fictionem. Nam sicut perfectis omnibus quæ in usum hominis molitus est Deus, ipsum hominẽ sexto die ultimum fecit, eumq; induxit in hunc mundum, tanquam in domum iam diligenter instructam: ita nunc sexto die magno uerus homo uerbo Dei fingitur, id est sanctus populus doctrina, & præceptis Dei ad iustitiam figuratur. Et sicut tunc mortalis, atq; imperfectus è terra fictus est, ut mille annis in hoc mũdo uiueret: ita nũc ex hoc terrestri seculo perfectus homo fingitur, ut uiuificatus à Deo, in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodo autẽ consummatio futura sit, & qualis exitus humanis rebus impẽdeat, si quis diuinas literas fuerit scrutatus, inueniet. Sed & secularium prophetarum cõgruentes cum cœlestibus uoces, finem rerum, & occasum post breue tẽpus annunciant, describẽtes quasi fatigati

gati, & delabentis mundi ultimam senectutē. Quæ uero à prophetis, & uatibus futura esse dicantur, prius quàm superueniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus, & coaceruata subnectam.

De mundi uastatione, & mutatione imperiorum. CAP. XV.

EST in arcanis sanctarũ literarum, transcēdisse in Aegyptum cogente inopia rei frumentariæ principem Hebræorũ cum omni domo, & cognatione. Cuius posteri, cum diutius in Aegypto commorantes, in magnã gentem creuissent, & graui, atq; intolerando seruitutis iugo premerētur, percußit Aegyptum Deus insanabili plaga, & populum suum liberauit, traductũ medio mari, discissis fluctibus, & in utrãq; partem dimotis, ut per siccũ populus graderetur. Conatusq́; Rex Aegyptiorũ profugos insequi, coëunte in statum suum pelago, cum omnibus copijs interceptus est. Quod facinus tam clarũ, tamq; mirabile, quãuis ad præsens uirtutē Dei hominibus ostēderet, tamen præsignificatio, & figura maioris rei fuit: quã Deus idem in extrema temporũ cõsummatione facturus est. liberabit enim plebē suam de graui seruitute mũdi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unã gentē fuit, Aegyptus tunc sola percussa est. Nunc autē, quia Dei populus ex omnibus linguis cõgregatus, apud omnes gentes commoratur, & ab his dominãtibus premitur, necesse est, uniuersas nationes, id est orbē totũ, cœlestibus plagis uerberari, ut iustus, & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt, quibus futura clades Aegypti ostēderetur, ita in ultimo fiēt prodigia mirãda per omnia elementa mundi, quibus imminēs exitus uniuersis gentibus intelligatur. Propinquãte igitur huius seculi termino, hu-

manarum rerum statum commutari necesse est, & in deteriu nequitia inualescẽte prolabi: ut etiã nostra hæc tempora, quibus iniquitas, & malitia usq; ad summũ gradũ creuit, in illius tamẽ insanabilis mali cõparatione felicia, & propè aurea poßint iudicari. Ita etenim iustitia rarescet, ita impietas, & auaritia, & cupiditas, & libido crebrescẽt, ut si qui tum forte fuerint boni, prædæ sint sceleratis, ac diuexentur undiq; ab iniustis: soli autẽ mali opulenti sint, boni uero in omnibus cõtumelijs, atq; in egestate iactentur. Cõfundetur omne ius, & leges interibũt. Nihil quisquã tunc habebit, nisi aut quæsitũ, aut defensum manu. audacia, & uis omnia poßidebũt. Non fides in hominibus, non pax, non humanitas, non pudor, nõ ueritas erit, atque ita neque securitas, neque regimen, neque requies à malis ulla. Omnis enim terra tumultuabitur: fremient ubiq; bella: omnes gentes in armis erunt, & se inuicem oppugnabunt. Ciuitates inter se finitimæ præliabuntur: & prima omnium Aegyptus stultarũ superstitionum luet pœnas, & sanguine uelut flumine operietur. Tunc peragrabit clades orbem, metens omnia, & tanquã messem cuncta prosternens. Cuius uastitatis, & confusionis hæc erit causa, quòd Romanum nomẽ, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere: sed dicã, quia futurũ est) tolletur de terra, & imperium in Asiam reuertetur, ac rursus oriens dominabitur, atq; occidens seruiet. Nec mirum cuiquam debet uideri, si regnum tanta mole fundatum, ac tandiu per tot, & tales uiros auctum, tantis denique opibus confirmatum, aliquando tamen corruet. nihil est enim humanis uiribus laboratum, quod non humanis æquè uiribus destrui poßit, quoniam mortalia sunt opera mortalium. Sic & alia prius regna, cum diutius floruissent,

sent, nihilo minus tamē occiderunt. Nam & Aegyptios, & Persas, & Graecos, & Aßyrios, proditum est, regimen habuisse terrarū: quibus omnibus destructis, ad Romanos quoque rerum summa peruenit. Qui quanto caeteris omnibus regnis magnitudine antestant, tāto maiore decidēt lapsu: quia plus habent ponderis ad ruinam, quae sunt caeteris altiora. Non inscite Seneca Romanae urbis tempora distribuit in aetates. Primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, à quo & genita, & quasi educata sit Roma: deinde pueritiam sub caeteris regibus, à quibus & aucta sit, & disciplinis pluribus, institutisq; formata: at uero, Tarquinio regnāte, cum iam quasi adulta esse coepisset, seruitium non tulisse, & reiecto superbae dominationis iugo, maluisse legibus obtēperare, quàm regibus: cumq; esset adolescentia eius fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis uiribus coepisse iuuenescere. sublata etenim Carthagine, quae tam diu aemula imperij Romani fuit, manus suas in totum orbem terra, mariq; porrexit: donec regibus cunctis, & nationibus subiugatis, cum iam bellorum materia deficeret, uiribus suis male uteretur, quibus se ipsa confecit. haec fuit prima eius senectus: cum bellis lacerata ciuilibus, atq; intestino malo pressa, rursus ad regimen singularis imperij recidit, quasi ad alterā infantiā reuoluta. Amissa enim libertate, quam Bruto duce, & autore defenderat, ita consenuit, tanquā sustētare se ipsa non ualeret, nisi adminiculo regētium niteretur. Quòd si haec ita sunt, quid restat, nisi ut sequatur interitus senectutem? Et id futurum breui, conciones prophetarum denuntiant sub ambage aliorum nominū, ne facile quis intelligat. Sibyllae tamē aperte interituram esse Romam loquuntur, et quidem iudicio

Dei, quòd nomen eius habuerit inuisum, & inimica iustitiæ, alumnum ueritatis populum trucidarit. Hydaspes *quoque, qui fuit* Medorum Rex *antiquißimus, à quo amnis quoq; nomen accepit, qui nunc* Hydaspes *dicitur, admirabilis omnium, sub interpretatione uaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit, sublatum iri ex orbe imperium, nomenq́; Romanum, multo antè præfatus, quàm illa* Troiana *gens conderetur.*

De mundi uastatione, eiusq; prodigijs.

CAP. XVI.

Q*Vomodo autem id futurum sit, ne quis incredibile arbitretur, ostendã. In primis multiplicabitur regnum, et summa rerũ potestas per plurimos dißipata, & concisa minuetur. Tunc discordiæ ciuiles in perpetuum serentur, nec ulla requies bellis exitialibus erit, donec reges decem pariter existant, qui orbem terræ, non ad regendũ, sed ad consummãdũ partiantur. Hi exercitibus in immensum coactis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principium euersionis, & cladis, disperdent omnia, et comminuent, & uorabunt. Tum repẽte aduersus eos hostis potentißimus ab extremis finibus plagæ septentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiã obtinebũt, assumetur in societatẽ à cæteris, ac princeps omniũ cõstituetur. Hic insustẽtabili dominatione uexabit orbẽ: diuina, & humana miscebit: infãnda dictu, & execrabilia molietur. noua cõsilia in pectore suo uolutabit, ut propriũ sibi cõstituat imperiũ: leges cõmutabit, suas sanciet, cõtaminabit, diripiet, spoliabit, occidet. Deniq; immutato nomine, atq; imperij sede translata, cõfusio, ac perturbatio humani generis cõsequetur. Tũ uero detestabile, atq; abominandũ tẽpus existet, quo nulli hominum*

sit

ſit uita iucunda. Eruentur funditus ciuitates, atq; interibunt non modo ferro, atq; igni, uerũ etiam terræ motibus aſsiduis, & eluuie aquarũ, et morbis frequentibus, & fame crebra. aër enim uitiabitur, & corruptus, ac peſtilens fiet, et modo importunis imbribus, modo inutili ſiccitate, nunc frigoribus, nunc æſtibus nimijs, nec terra homini dabit fructum, nec ſeges quicquam, non arbor, non uitis feret. Sed cum in flore ſpem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoq; cum fluminibus areſcent, ut ne potus quidẽ ſuppetat: & aquæ in ſanguinem, aut amaritudinẽ mutabũtur. Propter hæc deficiẽt & in terra quadrupedes, & in aëre uolucres, et in mari piſces. Prodigia quoq; in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & ſolis tenebræ, & color lunæ, & cadentium ſyderum lapſus. Nec tamen hæc uſitato modo fient, ſed exiſtent ſubito & ignota, & inuiſa oculis aſtra: ſol in perpetuum fuſcabitur, ut uix inter noctẽ, diemq; diſcernatur. Luna iam non tribus deficiet horis, ſed perpetuo ſanguine obfuſa, meatus extraordinarios peraget, ut non ſit homini promptũ, aut ſyderum curſus, aut rationem temporum agnoſcere. fiet enim uel æſtas in hyeme, uel hyems in æſtate. Tunc annus breuiabitur, & mẽſis minuetur, & dies in anguſtum coarctabitur. Stellæ uero creberrimæ cadent, ut cœlum omne cæcum ſine ullis luminibus appareat. Mõtes quoq; altiſsimi decident, & planis æquabuntur, mare innauigabile conſtituetur. Ac nequid malis hominum, terræq; deſit, audietur è cœlo tuba. quod hoc modo Sibylla denuntiat,

Σάλπιγξ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει.

Itaq; trepidabunt omnes, & ad luctuoſum illum ſonitum contremiſcent. Tum uero per iram Dei aduerſum homines

mines, qui iuſtitiam Dei non agnouerunt, ſæuiet ferrum, ignis, fames, morbus, & ſuper omnia metus ſemper impendent. tunc orabunt Deum, & non exaudiet: optabitur mors, & non ueniet: nec nox quidem requiem timori dabit: nec ad oculos ſomnus accedet, ſed animas hominum ſolicitudo, ac uigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus ſtrident: gratulabuntur mortuis, & uiuos plangent. His & alijs pluribus malis ſolitudo fiet in terra: & erit deformatus orbis, atque deſertus. quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur,

Ἔσαι κόσμος ἄκοσμος ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut uix decima pars hominum relinquatur, & unde mille proceſſerant, uix prodient centum. De cultoribus etiam Dei duæ partes interibunt, & tertia, quæ fuerit probata, remanebit.

De falſo propheta, & incommodis piorum, & illius internitione. CAP. XVII.

SEd planius, quomodo id eueniat, exponam. Imminēte iam temporũ cõcluſione, propheta magnus mittetur à Deo, q̃ cõuertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat poteſtatē mirabilia faciēdi. Vbicũq; nõ audierint eum homines, cludet cœlũ, & abſtinebit imbres, & aquã cõuertet in ſanguinē, & cruciabit illos ſiti, ac fame: et quicũq; conabitur eũ lædere, procedet ignis de ore eius, atq; amburet illũ. His prodigijs, atq; uirtutibus cõuertet multos ad Dei cultũ, peractisq; operibus ipſius, alter Rex orietur ex Syria malo ſpiritu genitus, euerſor, ac perditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cũ ipſo ſimul deleat. Hic pugnabit aduerſus prophetã Dei, & uincet, & interficiet eum, & inſepultũ iacere patietur. Sed poſt diem tertium reuiuiſcet, atque inſpectantibus, & mirantibus

tibus cunctis rapietur in cœlum. Rex *uero ille teterrimus erit quidē & ipse, sed mendaciorū propheta, & seipsum constituet, ac uocabit* Deum, *& se coli iubebit ut* Dei *filium: & dabitur ei potestas, ut faciat signa, & prodigia, quibus uisis irretiat homines, ut adorent eū.* Iubebit *ignē descēdere de cœlo, & solem à suis cursibus stare, & imaginem loqui: & fiēt hæc sub uerbo eius: quibus miraculis etiā sapientiū plurimi allicientur ab eo.* Tunc *eruere templum* Dei *conabitur, & iustū populum persequetur: & erit pressura, & contritio, qualis nunquam fuit à principio mūdi.* Quicūq; *crediderint, atq; accesserint ei, signabuntur ab eo tanquam pecudes. qui autem recusauerint notam eius, aut in montes fugient, aut comprehensi, exquisitis cruciatibus necabuntur.* Idem *iustos homines obuoluet libris prophetarū, atq; ita cremabit, & dabitur ei desolare orbē terræ mēsibus quadragintaduobus.* Id *erit tempus, quo iustitia proijcietur, & innocentia odio erit, quo mali bonos hostiliter prædabūtur: non lex, aut ordo, aut militiæ disciplina seruabitur: non canos quisquam reuerebitur: non officium pietatis agnoscet: non sexus, aut infantiæ miserebitur. cōfundentur omnia, & miscebuntur contra fas, contra iura naturæ.* Ita *quasi uno cōmuni, grauiq; latrocinio, terra uniuersa uastabitur.* Cum *hæc facta erunt, tunc iusti, & sectatores ueritatis segregabunt se à malis, & fugient in solitudines.* Quo *audito, impius rex inflammatus ira ueniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copijs circundabit montē, in quo iusti morabuntur, ut eos comprehendat.* Illi *uero ubi se clausos undiq; atque obsessos uiderint, exclamabunt ad* Deum *uoce magna, & auxilium cœleste implorabunt, & exaudiet eos* Deus, *& emittet regem magnū de cœlo, qui eos eri-*

piat, ac liberet, omnesq́; impios ferro, igniq́; disperdat.

De mundi casibus in extremo, deq́; ijs praedictis à uatibus. CAP. XVIII.

HAec ita futura esse, cum prophetæ omnes ex Dei spiritu, tum etiam uates ex instinctu dæmonum cecinerunt. Hydaspes enim, quem superius nominaui, descripta iniquitate seculi huius extremi, pios, ac fideles à nocentibus segregatos, ait, cũ fletu, & gemitu extẽsuros esse ad cœlum manus, & imploraturos fidem Iouis, Iouem respecturum ad terram, & auditurũ uoces hominum, atq; impios extincturum. Quæ omnia uera sunt, præter unum, quòd Iouem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non sine dæmonũ fraude subtractum est, missum iri à patre tunc filium Dei, qui deletis omnibus malis pios liberet. quod Hermes tamen non dissimulauit. in eo enim libro, qui, λόγος τέλειος, inscribitur, post enumerationẽ malorum, de quibus diximus, subiecit hæc: ἐπ' ἂν δὴ ταῦτα οὕτω δὴ γένηται ὦ ἀσκληπιὲ τότε ὁ κύριος καὶ πατὴρ καὶ θεὸς καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸς θεοῦ δημιουργὸς ἐπιβλέψας τοῖς γενομένοις καὶ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει τοῖς τοιούτοις, τὸ ἀγαθὸν ἀντερείσας τῇ ἀταξίᾳ, καὶ ἀνακαλεσάμενος τὴν πλάνην καὶ τὴν κακίαν ἐκκαθήρας πῇ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσας, πῇ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσας. ἐνίοτε δὲ πολέμοις, καὶ λοιμοῖς ἐκπιέσας ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον. *Sibyllæ quoque non aliter fore ostendunt, quàm ut Dei filius à summo patre mittatur, qui & iustos liberet de manibus impiorum, & iniustos cum tyrannis sæuientibus deleat. è quibus una sic tradidit,*

ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαλαπάξαι
Καί κέντις θεόθεν βασιλεὺς πεμφθεὶς ἐπ' ἰδίων
Πάντας ὀλεῖ βασιλεῖς μεγάλους καὶ φῶτας ἀρίστους
Εἶθ' οὕτως κρινεῖται ὑπ' ἀφθίτοις ἀνθρώποισι.

Item

Item alia Sibylla,

Καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου πέμψει θεὸς βασιλῆα
Ὃς πᾶσαν γαῖαν παύσει πολέμοιο κακοῖο.

Et rursus alia,

—ἡμετέρας δουλείας
Ζυγὸν δυσβάστακτον ἐπ᾽ αὐχένι κείμενον ἀρεῖ
Καὶ θεσμοὺς ἀθέους λύσει δεσμούς τε βιαίους.

De aduentu CHRISTI ad iudiciū, & falso propheta deuicto. CAP. XIX.

Oppresso igitur orbe terræ, cum ad destruendam immensarum uirium tyrannidem humanæ opes defecerint: siquidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit: diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus *& periculo ancipiti, & miseranda comploratione iustorū, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlū mediū intēpesta, & tenebrosa nocte, ut in orbe toto lumen descendentis* Dei *tanquā fulgur appareat. quod Sibylla his uersibus locuta est,*

—ὁππότ᾽ ἂν ἔλθῃ
Πῦρ ἔσται σκότος ἐν τῇ μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ.

Et hæc est nox, quæ à nobis propter aduentum regis, ac Dei *nostri peruigilio celebratur. cuius noctis duplex ratio est, quòd in ea & uitam tum recepit, cum passus est, & postea orbis terræ regnū recepturus est.* Hic *est enim liberator, & iudex, & ultor, & rex, &* Deus, *quem nos Christum uocamus, qui prius, quàm descēdat, hoc signū dabit. Cadet repente gladius è cœlo, ut sciāt iusti ducem sanctæ militiæ descensurum: & descendet comitantibus angelis in medium terræ, & antecedet cum flamma inextinguibilis, & uirtus angelorum tradet in manus iustorum multitudinem illam, quæ montem circunsederit, &*

concidetur ab hora tertia usq; ad uesperum, & fluet sanguis more torrentis: deletisq; omnibus copijs, impius solus effugiet, & peribit ab eo uirtus sua. Hic est autẽ, qui appellatur Antichristus: sed se ipse Christum mentietur, & cõtra uerum dimicabit, & uictus effugiet, & bellum sæpe renouabit, & sæpe uincetur, donec quarto prælio cõfectis omnibus impijs debellatus, & captus, tandem scelerum suorum luat pœnas. Sed & cæteri principes, ac tyranni, qui contriuerunt orbem, simul cum eo uincti adducentur ad regem, & increpabit eos, & coarguet, & exprobrabit his facinora ipsorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compressa, requiescet orbis, qui per tot secula subiectus errori, ac sceleri, nefandam pertulit seruitutem. Non colentur ulterius dij manu facti, sed à templis, & puluinaribus suis deturbata simulachra igni dabuntur, & cum donis suis mirabilibus ardebunt, quod etiã Sibylla cum prophetis congruens futurum esse prædixit:

Τρίψουσι δ' εἴδωλα βροτοὶ καὶ πλοῦτον ἅπαντα.

Erythræa quoq; idem spopondit:

Ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν συνεκκαύσονται.

De CHRISTI iudicio, de Christianis, deq; anima. CAP. XX.

POst hæc aperientur inferi, & resurgent mortui, de quibus iudicium magnum idem ipse rex, ac Deus faciet, cui summus pater & iudicandi, & regnandi dabit maximã potestatem. de quo iudicio, & regno apud Erythræam Sibyllam sic inuenitur:

Ὁππόθε καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον ἤδη βροτοῖσι
Καὶ δὴ ἀφίξηται κρίσις ἀθανάτοιο θεοῖο
Ἥξει ἐπ' ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις ἠδὲ καὶ ἀρχή.

Deinde

Deinde apud aliam,

Ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει γαῖα χανοῦσα
Ἥξουσιν δ' ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαντες.

Et alio loco apud eandem,

Οὐρανὸν ἑλίξων γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω
Καὶ τότ' ἀναστήσω νεκροὺς μοῖραν ἀναλύσας
Καὶ θανάτου κέντρον καὶ ὕστερον εἰς κρίσιν ἄξω
Κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσεβέων βίον ἀνδρῶν.

Nec tamē uniuerſi tunc à Deo iudicabuntur,ſed ij tantū, qui ſunt in Dei religione uerſati. Nam qui Deum non agnouerunt, quoniā ſententia de his in abſolutionem fieri non poteſt,iam iudicati,damnatiq; ſunt, ſanctis literis conteſtantibus,non reſurrecturos impios in iudiciū.Iudicabuntur ergo qui Deum ſcierunt,et facinora eorū,id eſt mala opera cum bonis collata ponderabūtur:ut ſi plura, & grauia fuerint bona,iuſtificentur ad uitā beatā:ſi autem mala ſuperauerint,cōdēnentur ad pœnā.Hic fortaſſe dixerit quiſpiā, Si eſt immortalis anima,quomodo patibilis inducitur,ac pœnæ ſentiēs? Si enim ob merita punietur,ſētiet utiq; dolorē,atq; ita etiā mortē.Si morti nō eſt obnoxia,nec dolori quidē. patibilis igitur non eſt. Huic quæſtioni,ſiue argumēto,à Stoicis ita occurritur:Animas quidē bonūnū permanere, nec interuētu mortis in nihilū reſolui:ſed eorū,qui iuſti fuerūt,puras,et impatibiles,& beatas ad ſedē cœleſtē,unde illis origo ſit,remeare:uel in cāpos quoſdā fortunatos rapi, ubi fruātur miris uoluptatibus:impios uero,quoniam ſe malis cupiditatibus inquinauerunt, mediam quandam gerere inter immortalem, mortalemq;,naturam,& habere aliquid imbecillitatis ex cōtagione carnis.cuius deſiderijs,ac libidinibus addictæ, incluibilem quendā fucum trahant,labemq; terrenā:quæ

cum

cum temporis diuturnitate penitus inhæserit, eius naturæ reddi animas, ut si non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo *sunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inusta, sensum doloris attribuit.* Q*uam sententiam poëta sic explicauit,*

Quin & supremo cum lumine uita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes, penitusq; necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, ueterumq; malorum
Supplicia expendunt.

Hæc propemodum uera sunt. Anima enim, cũ diuortium fecit à corpore, est (ut ait idem poëta)

Par leuibus uentis, uolucriq; simillima somno.

Quia spiritus est, & ipsa tenuitate incomprehensibilis: sed nobis, qui sumus corporales: Deo *autem, cui subiacet posse omnia, comprehensibilis.*

De cruciatibus, & præmĳs animarum.

CAP. XXI.

PRimum igitur dicimus, tantã esse Dei *potestatem, ut etiam incorporalia comprehendat, & quemadmodũ uoluerit, afficiat.* Nam *&* angeli Deum *metuunt, quia castigari ab eo possunt, inenarrabili quodam modo: & dæmones reformidant, quia torquentur ab eo, ac puniuntur. Quid ergo mirum, si cum sint immortales animæ, tamen patibiles sint* Deo*?* Nam *cum in se nihil habeant solidum, & cõtrectabile, à solidis, & corporalibus nullam uim pati possunt. sed quia in solis spiritibus uiuunt, à solo* Deo *tractabiles sunt, cui uirtus, ac substantia spiritalis est. Sed tamẽ docẽt nos sanctæ literæ, quẽadmodũ pœnas impij sint laturi.* Nam *quia peccata in corporibus contraxerunt,*

traxerũt, rursus carne induentur, ut in corporibus piaculum soluãt: & tamẽ nõ erit caro illa, quam Deus homini superiecerit, huic terrenæ similis, sed insolubilis, ac permanẽs in æternum, ut sufficere poßit cruciatibus, et igni sẽpiterno: cuius natura diuersa est ab hoc nostro, quo ad uitæ necessaria utimur. qui nisi alicuius materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille diuinus per seipsum semper uiuit, ac uiget sine ullis alimẽtis, nec admistum habet fumum, sed est purus, ac liquidus, & in aquæ modũ fluidus. Non enim ui aliqua sursum uersus urgetur, sicut noster, quem labes terreni corporis, quo tenetur, et fumus intermistus exilire cogit, & ad cœlestem naturam cum trepidatione mobili subuolare. Idem igitur diuinus ignis una, eademq; ui, atq; potẽtia & cremabit impios, & recreabit, & quãtũ è corporibus absumet, tantũ reponet, ac sibi ipse æternũ pabulũ subministrabit. quod poëtæ in uulturẽ Tityi transtulerũt. ita sine ullo reuiuiscentiũ corporũ detrimẽto aduret tãtũ, ac sensu doloris afficiet. Sed & iustos cũ iudicauerit Deus, etiã igni eos examinabit. Tũ, quorũ peccata uel põdere, uel numero præualuerint, perstringẽtur igni, atq; amburẽtur. quos autẽ plena iustitia, & maturitas uirtutis incoxerit, ignẽ illum non sentient. habent enim aliquid inde, quod uim flammæ repellat, ac respuat. Tanta enim uirtus est innocentiæ, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius, qui accepit à Deo hanc potestatem, ut impios urat, iustis obtemperet. Nec tamen quisquam putet, animas post mortẽ protinus iudicari. omnes in una, communiq; custodia detinentur, donec tempus adueniat, quo maximus iudex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata iustitia, ij præmium immortalitatis accipient: quorum autem peccata, & scelera de-

tecta, non resurgent, sed cum impijs in easdem tenebras recondentur, ad certa supplicia destinati.

De errore poëtarum, deq; animae reditu ab inferis. CAP. XXII.

Figmenta haec esse poëtarum quidã putant, ignorãtes, unde illa poëtae acceperint, ac negãt haec fieri posse. nec mirũ est ita illis uideri. Aliter enim, quàm res habet, traditur à poëtis. qui licet sint multo antiquiores, quàm historici, & oratores, & caetera genera scriptorũ: tamen quia mysteriũ diuini sacramẽti nesciebãt, & ad eos mentio resurrectionis futurae obscurorũ ore peruenerat, eam uero temere, ac leuiter auditã, in modũ cõmẽtitiae fabulae prodiderunt. Et tamẽ ijdẽ testati sunt, non autorẽ se certum, sed opinionem sequi, ut Maro, qui ait: Sit mihi fas audita loqui. Quamuis igitur ueritatis arcana in parte corruperint: tamẽ ipsa res eò uerior inuenitur, quòd cum prophetis in parte consentiunt. quod nobis ad probationem rei satis est. Errori tamen eorũ subest ratio nõnulla. Nã cũ ꝓphetae aßiduis cõcionibus praedicarẽt, iudicaturũ esse de mortuis filiũ dei, & haec annũtiatio nõ lateret: quoniã rectorẽ coeli esse nõ aliũ putabant Deũ, quàm Iouem: iudicare apud inferos Iouis filiũ tradiderũt, sed tamẽ non Apollinem, aut Liberũ, aut Mercurium, qui coelestes putantur, sed Deum, qui & mortalis fuerit, & iustus, uel Minoëm, uel Aeacum, uel Rhadamanthum. Corruperunt igitur poëtica licentiã, quod acceperant: uel opinio ueritatem per diuersa ora, sermonesq; uarios dißipata mutauit. Nam quòd peractis apud inferos mille annis, rursus ad uitam restitui cecinerunt, Marone ita dicente,

Has omnes, ubi mille rotam uoluere per annos,
Lethaeum ad fluuium Deus euocat agmine magno,

Scilicet immemores supera ut conuexa reuisant,
Rursus & incipiant in corpora uelle reuerti:

hæc eos ratio fefellit, quòd resurgẽt defuncti, nõ post mille annos mortis suæ, sed ut restituti rursus in uitam mille annis cum Deo regnẽt. Deus enim ueniet, ut orbe hoc ab omni labe purgato, rediuiuas iustorũ animas corporibus innouatis ad sempiternam beatitudinẽ suscitet. Itaq; præter aquam obliuionis uera sunt cætera. quam iccirco finxerunt, nequis illud opponeret. Cur ergo non meminerũt se aliquando uixisse, aut qui fuerint, aut quæ gesserint? Sed nihilo minus tamen uerisimile nõ putatur, & res tota uelut licẽter, & fabulosè ficta respuitur. Nobis autẽ de resurrectione affirmantibus, & docẽtibus, animas ad alterã uitam nõ oblitas sui, sed in eodem sensu, ac figura esse redituras, illud opponitur. Tot iam secula transierunt: quis unquã unus ab inferis resurrexit, ut exẽplo eius fieri posse credamus? At enim resurrectio fieri nõ potest, dominante adhuc iniustitia. Hoc enim seculo necãtur homines ui, ferro, insidijs, uenenis: afficiũtur iniurijs, egestate, carceribus, tormẽtis, proscriptionibus. Eòdem accedit, quòd iustitia inuisa est, quòd omnes, qui Deum sequi uolunt, non tantum odio habentur, sed uexãtur omnibus cõtumelijs, & excruciãtur multiplici genere pœnarũ, & ad impios cultus fabricatorum Deorum nõ ratione, aut ueritate, sed nefanda corporũ laceratione coguntur. Num igitur oportet ad hæc eadem resurgere, & reuerti homines ad uitam, in qua tuti esse non possint? Cum ergo iusti tam uiles habeantur, ui tam facile tollantur: quid putemus futurũ fuisse, siquis ab inferis rediens uitam postliminio recepisset? Auferretur profecto ab oculis hominũ, ne uiso eo, uel audito, Deos uniuersi relinquerẽt, & ad unius se Dei cultũ,

relig

religionemq; conuerterẽt. Ergo *semel fieri resurrectionẽ necesse est, cum malum fuerit ablatum, quoniam eos qui resurrexerint, nec mori iam ulterius, nec uiolari ullo modo fas est, ut beatam poßint agere uitam, quorum mors resignata est.* Poëtae *uero, cum scirent, hoc seculum malis omnibus redundare, obliuionis amnem induxerunt, ne laborum, ac malorum memores animae reuerti ad superos recusarent. unde* Vergilius:

O pater, an'ne aliquas ad coelum hinc ire putandũ est
Sublimes *animas, iterumq; ad tarda reuerti*
Corpora? *quae lucis miseris tam dira cupido?* Ignorabant *enim quomodo, aut quãdo id fieri opporteret. ita renasci eas putauerũt, & denuo ad uterũ reuolui, atq; ad infantiã regredi.* Vnde *etiã* Plato *de anima differens, ex hoc ait posse cognosci animas esse immortales, atq; diuinas, quòd in pueris mobilia sunt ingenia, & ad percipiẽdum facilia: quòd ea, quae discãt, ita celeriter rapiant, uti nõ tũc primũ discere illa uideãtur, sed recognoscere, atq; reminisci. in quo uir sapiens poëtis ineptißimè credidit.*

De resurrectione animae, eiusq; rei testimonia. CAP. XXIII.

NOn *igitur renascẽtur, quod fieri non potest, sed resurgent, & à* Deo *corporibus induẽtur, & prioris uitae, factorumq; omnium memores erunt: & in bonis coelestibus collocatae, ac fruentes iucunditate innumerabiliũ copiarũ, praesenti* Deo *gratias agent: quòd malum omne deleuerit, quòd eos ad regnum, uitamq; perpetuam suscitarit.* Qua *de anastasi philosophi quoque dicere aliquid conati sunt tã corrupte, quàm poëtae.* Nã Pythago*ras trãsire animas in noua corpora disputauit, sed inepte, quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines,*

mines, & ſeipſum ex Euphorbo eſſe reparatum. Melius Chryſippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorū, qui in libris, quos de prouidentia ſcripſit, cum de innouatione mūdi loqueretur, hæc intulit: τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων χρόνου εἰς ὃ νῦν ἐσμὲν καταστήσεσθαι σχῆμα. *Sed nos ab humanis ad diuina redeamus. Sibylla dicit hæc:*

δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη
κόσμου καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις ἣν θεὸς αὐτὸς
ποιήσει κρίνων ἀσεβεῖς θ᾽ ἅμα εὐσεβέας τε
καὶ τό τε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει.
ὅσσοι δ᾽ εὐσεβέουσι πάλιν ζήσουσ᾽ ἐπὶ γαίης
πνεῦμα θεοῦ δόντος, τιμὴν ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς.

Quòd ſi non modo prophetæ, ſed etiam uates & poëtæ & philoſophi anaſtaſim mortuorū futuram eſſe conſentiunt: nemo quærat à nobis, quemadmodum fieri poßit. Nec enim diuinorum operum reddi poteſt ratio. Sed ſi à principio Deus hominem neſcio quo inenarrabili modo inſtituit: credamus, ab eodem reſtitui ueterem poſſe, qui nouum fecit.

De renouato mundo. CAP. XXIIII.

NVnc reliqua ſubnectam. Veniet igitur ſummi, et maximi Dei filius, ut uiuos, ac mortuos iudicet, teſtāte atq; dicente Sibylla,

πάσης γὰρ γαίης τό τε θνητῶν σύγχυσις ἔσται
αὐτὸς ὁ παντοκράτωρ ὅτ᾽ ἂν ἔλθῃ βήματι κρῖναι
ζώντων καὶ νεκύων ψυχὰς καὶ κόσμον ἅπαντα.

Verum ille cum deleuerit iniuſtitiam, iudiciumq; maximum fecerit, ac iuſtos, qui à principio fuerunt, ad uitam reſtaurauerit, mille annis inter homines uerſabitur, eosq;

iustißimo imperio reget. Quod alibi Sibylla uaticinans, furensq; proclamat,

κλῦτε δ' ἐμοῦ μέροπες βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει.

Tum qui erunt in corporibus uiui, non morientur, sed per eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt, & erit soboles eorum sancta, & Deo chara. Qui autem ab inferis suscitabuntur, ij praeerunt uiuentibus uelut iudices. Gentes uerò non extinguentur omnino, sed quaedam relinquentur in uictoriam Dei, ut triumphentur à iustis, ac subiugentur perpetuae seruituti. Sub idem tempus etiã princeps daemonum, qui est machinator omnium malorum, cathenis uincietur, et erit in custodia mille annis coelestis imperij, quo iustitia in orbe regnabit, nequod malum aduersus populum Dei moliatur. post cuius aduentũ cõgregabuntur iusti ex omni terra: peractoq; iudicio, ciuitas sancta constituetur in medio terrae: in qua ipse conditor Deus cum iustis dominantibus commoretur. quam ciuitatem Sibylla designat, cum dicit:

καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε θεὸς, ταύτην ἐποίησε
λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου, ἠδὲ σελήνης.

Tunc auferentur à mundo tenebrae illae, quibus offundetur, atque obcaecabitur coelum, & luna claritudinem solis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol autẽ septies tanto, quàm nunc est, clarior fiet. Terra uerò aperiet foecunditatem suam, & uberrimas fruges sua sponte generabit. rupes montium melle sudabunt: per riuos uina decurrent: & flumina lacte inundabunt. Mundus denique ipse gaudebit, & omnis rerum natura laetabitur, erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & sceleris, & erroris. Non bestiae per hoc tempus sanguine alentur, non aues praeda: sed quieta & placida erũt omnia. leones & uituli

ad

ad præsepe simul stabunt: lupus ouem non rapiet: canis non uenabitur: accipitres & aquilæ nō nocebunt: infans cum serpentibus ludet. Denique *tūc fient illa, quæ poëtæ aureis temporibus facta esse iam Saturno regnāte dixerunt. Quorum error hinc ortus est, quòd prophetæ futurorum pleraque sic proferunt, & enunciant, quasi iam peracta. Visiones enim diuino spiritu offerebātur oculis eorum: & uidebant illa in conspectu suo quasi fieri, ac terminari. Quæ uaticinia eorū cum paulatim fama uulgasset, quoniam profani à sacramento, ignorabant quatenus diceretur, completa iam esse ueteribus seculis illa omnia putauerunt, quæ utiq; fieri, compleriq; non poterant homine regnante. Cum uerò deletis religionibus impijs, & scelere compresso, subiecta erit* Deo *terra:*

Cedet & ipse mari uector, nec nautica pinus
Mutabit merces, omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non uinea falcem.
Robustus quoq; iam tauris iuga soluet arator.
Tunc etiam molli flauescet campus arista:
Incultisq; rubens pendebit sentibus uua,
Et duræ quercus sudabunt rosida mella,
Nec uarios discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries iam suaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit uellera luto.
Sponte sua sandyx pascentes uestiet agnos.
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Vbera: nec magnos metuent armenta leones.

Quæ poëta secundum Cumeæ Sibyllæ carmina prælocutus est. Erythræa uerò sic ait:

οὐδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' ἐν οὔρεσιν ἁμιλλῶνται.
χόρτον γὰρ λίγκες τ' ἐρίφοισιν ἅμα βόσκονται,

ἄρκτοι σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι.
σαρκοβόρος τελέων φάγετ' ἄχυρον παρὰ φάτναις.
σὺν βρέφεσίν τε δράκοντες ἀμάτορσι κοιμήσονται.

Et alio loco de ubertate rerum,

καὶ τό τε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει
καὶ γὰρ γῆ καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης
δώσουσιν καρπὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισι
οἴνου καὶ μέλιτος γλυκέως, λευκοῦ τε γάλακτος
καὶ σίτου, ὅπερ ἐστὶν βροτοῖς κάλλιστον ἁπάντων.

Et alia eodem modo,

εὐσεβέων δὲ μόνων ἁγία χθὼν πάντα τάδ' οἴσει
νᾶμα μέλιτος ἀπὸ πέτρις ἠδ' ἀπὸ πηγῆς
καὶ γάλακτ' ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσι δικαίοις.

Viuent itaque homines tranquillißimam uitam, & copiosißimam, & regnabunt cum Deo pariter, & reges gentium uenient à finibus terræ cum donis, ac muneribus, ut adorent, & honorificent regem magnum, cuius nomen erit præclarum, ac uenerabile uniuersis nationibus, quæ sub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terra.

De postremis temporibus, de'que urbe Roma. CAP. XXV.

HAec sunt, quæ à prophetis futura dicuntur: quorum testimonia, et uerba ponere opus nō esse duxi, quoniam esset infinitum: nec tantam rerũ multitudinem mensura libri caperet, tã multis uno spiritu similia dicẽtibus, simulq́; ne fastidium legẽtibus fieret, si ex omnibus collecta, & translata congererẽ: præterea ut ea ipsa, quæ dicerem, non nostris, sed alienis potißimum literis confirmarem, docerem'q́;, nõ modo apud nos, uerum etiam apud eos ipsos, qui nos insectantur, ueritatẽ consignatam teneri, quam recusant agnoscere. siquis autẽ diligẽtius hæc uoluerit

uoluerit ſcire, ex ipſo fonte hauriat, & plura, quàm nos in his libris cõplexi ſumus, admirabilia reperiet. Fortaſ*ſe quiſpiam nunc requirat, quando iſta, quæ diximus, ſint futura.* Iam *ſuperius oſtendi, completis annorũ ſex millibus mutationẽ iſtam fieri oportere, & iam propinquare ſummum illum cõcluſionis extremæ diem.* De *ſignis quæ prædicta ſunt à prophetis, licet noſcere. prædixerunt enim ſigna, quibus cõſummatio tẽporũ et expectanda ſit nobis in ſingulos dies, & timẽdã.* Quando *tamẽ compleatur hæc ſumma, docent ij, qui de temporibus ſcripſerũt, colligentes ea ex literis ſanctis, & ex uarijs hiſtorijs, quantus ſit numerus annorum ab exordio mundi. qui licet uarient, & aliquantum numeri eorum ſumma diſſentiat, omnis tamen expectatio non amplius, quàm ducentorum uidetur annorũ. Etiam res ipſa declarat, lapſum, ruinamq́; rerum breui fore: niſi quòd incolumi urbe* Ro*ma nihil iſtiuſmodi uidetur eſſe metuendum. At uerò cũ caput illud orbis occiderit, & ῥύμη eſſe cœperit, quod* Sib*yllæ fore aiunt, quis dubitet ueniſſe iam finem rebus humanis, orbiq́; terrarũ? Illa eſt enim ciuitas, quæ adhuc ſuſtentat omnia: precandus'que nobis, & adorandus eſt* Deus *cœli, ſi tamen ſtatuta eius, & placita differri poſſunt, ne citius, quàm putemus, tyrannus ille abominãdus ueniat, qui tantum facinus moliatur, ac lumen illud effodiat, cuius interitu mundus ipſe lapſurus eſt.* Nũc *ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps ſecutura ſunt.*

De dæmonis emiſſione, alteroq́ maximo iudicio. CAP. XXVI.

D*Iximus paulò antè, in principio regni ſancti fore, ut à* Deo *princeps dæmonum uinciatur. Sed idem, cum mille anni regni, hoc eſt, ſeptẽ milia cœperint terminari,*

ſoluetur denuo, & cuſtodia emiſſus exibit: atq; omnes gentes, quæ tunc erunt ſub ditione iuſtorũ, concitabit, ut inferant bellũ ſanctæ ciuitati, & colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum, & obſidebit, & circundabit ciuitatẽ. tunc ueniet nouiſsima ira Dei *ſuper gentes, & debellabit eas uſq; ad unũ, ac primum concutiet terram quamualidiſsime, & à motu eius ſcindentur montes* Syriæ, *& ſubſident colles in abruptum, & muri omniũ ciuitatum corruent, & ſtatuet* Deus *ſolem, triduo ne occidat, & inflammabit eum, & deſcendet æſtus nimius, & aduſtio magna ſupra perduelles, & impios populos, & imbres ſulfuris, & grandines lapidum, et guttæ ignis: & liqueſcẽt ſpiritus eorum in calore: & corpo ra conterentur in grandine: & ipſi ſe inuicem gladio ferient: & replebũtur montes cadaueribus: & campi operiẽtur oßibus.* Populus *aũt* Dei *tribus illis diebus ſub cõcauis terræ occultabitur, donec ira* Dei *aduerſus gẽtes ex tremũ iudiciũ terminet.* Tũc *exibũt iuſti de latebris ſuis, & inueniẽt omnia cadaueribus, atq; oßibus tecta.* Sed *& genus omne impiorũ radicitus interibit: nec erit in hoc mũdo ulla iã natio amplius, præter ſolã gẽtẽ* Dei. *tũ per annos ſeptẽ perpetes intactæ erunt ſyluæ: nec excidetur de montibus lignum.* Sed *arma gentiũ comburentur, & iam nõ erit bellũ, ſed pax, & requies ſempiterna.* Cũ *uerò cõpleti fuerint mille anni, renouabitur mũdus à* Deo, *& cœlum cõplicabitur, & terra mutabitur, et transformabit* Deus *homines in ſimulitudinẽ angelorum: & erũt candidi ſicut nix, & uerſabuntur ſemper in conſpectu omnipotentis, & domino ſuo ſacrificabũt, & ſeruient in æternum.* Eodem *tempore fiet ſecunda illa, & publica omnium reſurrectio, etiam in qua excitabuntur iniuſti ad*

cruciatus

*cruciatus sempiternos. Ii sunt, qui manu facta coluerunt, qui dominum mundi, ac parentē uel nescierunt, uel abnegauerunt. Sed & dominus illorum cum ministris suis cōprehendetur, ad pœnamq; damnabitur, cum quo pariter omnis turba impiorum pro suis facinoribus in conspectu angelorum, atq; iustorum perpetuo igni cremabitur in æternum. Hæc est doctrina sanctorum prophetarum, quam Christiani sequimur, hæc nostra sapiētia, quā isti qui fragilia colunt, uel inanem philosophiam tuentur, tanquam stultitiam uanitatemq;, derident, quia non defendere hanc publicè, atq; asserere nos solemus, Deo iubēte, ut quieti, ac silentes arcanū eius in abdito, atq; intra nostram conscientiā teneamus: nec aduersus istos uere profanos, qui non discendi, sed arguēdi, atq; illudendi gratia inclemēter Deum, ac religionē eius impugnāt, pertinaci contentione certemus. Abscondi enim, tegiq; mysterium quam fidelißime oportet, maximè à nobis, qui nomē fidei gerimus. Verū illi hanc taciturnitatē nostram, ueluti malam conscientiam, criminātur. unde etiam quasdam execrabiles opiniones de pudicis, & innocentibus fingunt. & libenter his, quæ finxerunt, credunt. * Sed omnia iam sanctißime imperator figmenta sopita sunt, ex quo te Deus summus ad restituendū iustitiæ domicilium, & ad tutelam generis humani excitauit. Quo gubernante Romanæ R. P. statū, iam cultores Dei pro sceleratis, ac nefarijs nō habemur. Iam emergēte, atq; illustrata ueritate nō arguimur ut iniusti, qui opera iustitiæ facere conamur. Nemo iam nobis Dei nomē exprobrat. Nemo irreligiosus ulterius appellatur, qui soli omnium religiosi sumus, quoniam contemptis imaginibus mortuorum, uiuum colimus, & uerum Deum. Te prouidentia summæ diuinitatis*

ad fastigiũ principale prouexit, qui posses uera pietate aliorũ male consulta rescindere, peccata corrigere, saluti hominum paterna clementia prouidere, ipsos deniq; nasos à Ro. *pop. summouere: quos summa pietate deiectos, in manus tuas idem* Deus *tradidit, ut esset omnibus clarũ, quæ sit uera maiestas.* Illi *enim, qui ut impias religiones defenderent, cœlestis, ac singularis* Dei *cultum tollere uoluerunt, profligati iacent. tu autem qui nomen eius defendis, & diligis, uirtute, & felicitate præpollens, immortalibus tuis glorijs beatißimus frueris.* Illi *pœnas sceleris sui & pendũt & pependerunt. te dextera* Dei *potens ab omnibus periculis protegit: tibi quietum, tranquillumq; moderamen cum summa omnium gratulatione largitur.* Nec *immerito rerum dominus, ac rector te potißimum delegit, per quem sanctam religionem suam instauraret, quoniam unus ex omnibus extitisti, qui præcipua uirtutis, & sanctitatis exempla præberes: quibus antiquorum principum gloriam, quos tamen fama inter bonos numerat, non modò æquares, sed etiam (quod est maximum) præterires.* Illi *quidem natura fortasse tantum similes iustis fuerunt. qui enim moderatorem uniuersitatis* Deum *ignorat, similitudinem iustitiæ assequi potest, ipsam uerò non potest.* Tu *uerò & morũ ingenita sanctitate, & ueritatis, &* Dei *agnitione in omni actu iustitiæ opera consummas.* Erat *cõgruens, ut in formando generis humani statu te autore, ac ministro diuinitas uteretur.* Cui *nos quotidianis precibus supplicamus, ut te in primis, quem rerum custodẽ uoluit esse, custodiat: deinde inspiret tibi uoluntatem, qua semper in amore diuini nominis perseueres.* Quod *est omnibus salutare, & tibi ad felicitatem, & cæteris ad quietem.* *

Adhorta

Adhortatio, & confirmatio piorum.

CAP. XXVII.

QVoniam decursis propositi operis septem spatijs, ad metã prouecti sumus, superest, ut exhortemur omnes ad suscipiendam cũ uera religione sapientiã, cuius uis, & officium in eo uertitur, ut cõtemptis terrestribus, & abiectis erroribus, quibus antea tenebamur, fragilibus seruientes, & fragilia cõcupiscentes, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur. quæ ut capere poßimus, quamprimum omittendæ sunt huius præsentis uitæ illicibiles uoluptates, quæ animas hominũ perniciosißima suauitate deliniunt. Quanta felicitas existimanda est, subtractum his labibus terræ, proficisci ad illum æquißimũ iudicem, parentem'que indulgentißimum, qui pro laboribus requiem, pro morte uitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis, ac breuibus bonis æterna, & cœlestia largiatur. cũ qua mercede acerbitates, ac miseriæ, quas perpetimur in hoc mundo, faciẽtes opera iustitiæ, conferri, & coæquari nullo modo possunt. Proinde si sapientes, si beati esse uolumus, cogitanda, & proponenda sunt nobis non tantũ Terentiana illa, molendũ esse usq; in pistrinũ, uapulandum, habendæ cõpedes: sed his multo atrociora, carcer, cathenæ, tormẽta patiẽda, sustinẽdi dolores, mors deniq; ipsa & suscipienda est, & ferẽda: cũ liqueat conscientiæ nostræ, nec fragilem istam uoluptatẽ sine pœna, nec uirtutem sine diuino præmio fore. Vniuersos igitur oportet operam dare, ut se quamprimũ ad rectam uiam dirigant, ut susceptis, operatisq; uirtutibus, huius uitæ laboribus patienter exactis, cõsolatorem Deũ habere mereãtur. Pater enim noster, ac dominus, qui cõdidit, firmauitq; cœlum, qui Solem cum cæteris syderibus induxit,

qui libratam magnitudine sua terram uallauit montibus, mari circundedit, amnibusq; distinxit, & quicquid est in hoc opere mundi cõflauit, ac perfecit è nihilo: perspectis erroribus hominum, ducem misit, qui nobis iustitiæ uiam pãderet. hunc sequamur omnes, hunc audiamus, huic deuotißime pareamus, quoniam solus (ut ait Lucretius)

Veridicis hominum purgauit pectora dictis:
Et finem statuit cupidinis, atque timoris:
Exposuitq;, bonum summum, quò tendimus omnes,
Quid foret, atque uiam monstrauit limite puro,
Qua possemus ad id recto contendere cursu.

nec mõstrauit tantum, sed etiã præceßit, nequis difficultatis gratia iter uirtutis horreret. Deseratur (si fieri potest) uia perditionis, & fraudis, in qua mors uoluptatis illecebris adoperta celatur. Et quanto quisq; annis in senectutem uergentibus appropinquare cernit illum diem, quo sit ei ex hac uita demigrandum, cogitet, quàm purus abscedat, quàm innocẽs ad iudicem ueniat, non ut faciũt, quorum cæcis mẽtibus lux negatur, qui iam deficiẽtibus corporis uiribus, in hoc admonẽtur instantis ultimæ neceßitatis, ut cupidius, ut ardentius hauriendis libidinibus intendãt. Qua ex uoragine liberet se quisque dum licet, dum facultas adest, seq; ad Deum tota mẽte conuertat, ut illum diem securus expectet, quo præses, dominusq; mundi Deus de singulorum factis, cogitationibusq; iudicabit: quæcunq; hic expetuntur, non negligat, sed & fugiat, potioremq; animam suam iudicet, quàm bona ista fallacia, quorũ incerta, & caduca possesio est. migrãt enim quotidie, & multo uelocius exeunt, quàm intrauerãt, & tamen si nobis usq; ad ultimũ liceat istis frui, alijs certe relinquenda sunt. Nihil nobiscum ferre possumus, nisi uitam bene

bene, atque innocēter actam. Ille ad Deum copiosus, ille opulentus adueniet, cui astabunt continentia, misericordia, patientia, charitas, fides. Hæc est hæreditas nostra, quæ nec eripi cuiquam, nec transferri ad alterum potest. Et quis est, qui hæc bona parare, ac adquirere sibi uelit? Veniant, qui esuriunt, ut cœlesti cibo saturati, sempiternam famem ponant. ueniant, qui sitiunt, ut aquam salutarem de perenni cœlestiq; fonte plenißimis faucibus trahant. Hoc cibatu, atque potu Dei & cæci uidebunt, & surdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & stulti sapient, & ægroti ualebunt, & mortui reuiuiscent. Quisquis enim corruptelas terræ uirtute calcauerit, hunc arbiter ille summus, & uerax ad lucem, uitamq; perpetuam suscitabit. Nemo diuitijs, nemo fascibus, nemo etiam regia potestate confidat. immortalem ista non faciunt. Nam quicunq; rationem hominis abiecerit, ac præsentia secutus, in humum se ipse prostrauerit: tanquam desertor domini, & imperatoris, & patris sui punietur. Intendamus ergo iustitiæ, quæ nos inseparabilis comes ad Deum sola perducet, &, dum spiritus hos regit artus, infatigabilem militiam Deo militemus, stationes, uigiliasq; celebremus, congrediamur cū hoste, quem nouimus, fortiter: ut uictores, ac deuicto aduersario triumphantes, præmium uirtutis, quod ipse promisit, à Domino consequamur.

L. COELII

L. COELII LACTANTII FIRMIANI DE IRA DEI, AD DONATVM, LIBER VNVS.

De sapientia diuina, & humana. CAP. I.

Nimaduerti sæpe, Donate, plurimos existimare (quod etiã nonnulli philosophorum putauerunt) non irasci Deum, quoniam uel benefica sit tantũmodo natura diuina, nec cuiquam nocere, præstantißimæ, atque optimæ congruat potestati, uel certe nil curet omnino, ut neq; ex beneficentia eius quicquam boni perueniat ad nos, neq; ex maleficentia quicquã mali. Quorum error, quia maximus est, & ad euertendum uitæ humanæ statũ spectat, coarguendus est à nobis, ne ipse fallaris, impulsus autoritate hominũ, qui se putant esse sapientes. Nec tamen nos tam arrogãtes sumus, ut comprehensam nostro ingenio ueritatem gloriemur: sed doctrinam Dei sequimur, qui scire solus potest, & reuelare secreta. Cuius doctrinæ Philosophi expertes, existimauerũt naturam rerũ omnium coniectura posse deprehendi. Quod nequaquam fieri potest. quia mens hominis, tenebroso corporis domicilio circunsepta, longe à Dei perspectione summota est: & hoc differt ab humanitate diuinitas, quòd humanitatis est ignoratio, diuinitatis sciẽtia. Vnde nobis aliquo lumine opus est ad depellẽdas tenebras, quibus offusa est hominis cogitatio, quoniã in carne mortali agẽtes, nostris sensibus diuinare nõ poßumus. Lumen aũt mentis

mentis humanæ Deus est.quem qui cognouerit,& in pe=ctus admiserit, illuminato corde mysteriũ ueritatis agnoscet.remoto autẽ Deo,cœlestiq; doctrina, omnia errori bus plena sunt.recteq; Socrates,cũ esset omnium philo=sophorum doctißimus,tamen ut cæterorũ argueret insci=tiam,qui se aliquid tenere arbitrabantur,ait,se nihil sci=re,nisi unum,quòd nihil sciret. Intellexit enim, doctrinã illam nihil habere in se certi, nihil ueri; nec,ut putabant quidam, dißimulauit ipsam doctrinã, ut alios refelleret, sed uidit ex parte aliqua ueritatem. testatus est etiam in iudicio(sicut traditur à Platone)quòd nulla esset huma=na sapiẽtia:adeoq; doctrinam,qua tum Philosophi glo=riabantur, contempsit, derisit, abiecit, ut id ipsum pro summa doctrina profiteretur, quòd nihil scire didicisset. Si ergo nulla est sapientia humana, ut Socrates docuit, ut Plato tradidit,apparet esse diuinã, nec ulli alij, quàm Deo,ueritatis notitiam subiacere.Deus igitur noscendus est, in quo sola ueritas est. Ille mundi parens, & condi=tor rerum, qui oculis non uidetur, mente uix cernitur. Cuius religio multis modis impugnari solet ab ijs, qui neque ueram sapientiam tenere potuerunt, neque ma=gni,& cœlestis arcani comprehendere rationem.

De ueritate,deq; eius gradibus,& Deo.

CAPVT II.

NAm *cum sint gradus multi, per quos ad domiciliũ ueritatis ascenditur, non est facile cuilibet euehi ad summum.Caligantibus enim ueritatis fulgore luminibus, qui stabilem gressum tenere non possunt, reuoluuntur in planũ. Primus autem gradus est,intelligere falsas religiones, & abijcere impios cultus Deorũ humana manu fa=bricatos. Secundus uero, perspicere animo, quòd unus*

sit

sit Deus summus, cuius potestas, ac prouidētia effecerit à principio mundum, & gubernet in posterū. Tertius, cognoscere ministrum eius, ac nuntiū, quem legauit in terram, quo docēte liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatiq; ad ueri Dei cultū, iustitiā disceremus. ex quibus omnibus gradibus (ut dixi) pronus est lapsus, & facilis ad ruinā, nisi pedes inconcussa stabilitate figātur. De primo gradu eos excuti uidemus, qui, cū falsa intelligant, tamen uerum nō inueniunt: cōtemptisq; terrenis, fragilibusq; simulachris, nō ad colendum se Deū conferunt, quem ignorant, sed mundi elementa mirātes, cœlū, terrā, mare, solem, lunam, cæteraq; astra uenerātur. Sed imperitiam horū iam coarguimus in secundo diuinarum institutionum libro. De secundo uero gradu eos dicimus cadere, qui consentiunt, unum esse summum Deum. ijdem tamen à Philosophis irretiti, & falsis argumētationibus capti, aliter de unica illa maiestate sentiunt, quàm ueritas habet, qui aut figuram negant habere ullam Deum, aut ullo affectu commoueri putāt: quia sit omnis affectus imbecillitatis, quæ in Deo nulla est. De tertio uero ij præcipitantur, qui, cū sciant legatum Dei, eundem'que diuini, & immortalis templi conditorē, tamen aut non accipiunt eum, aut aliter accipiūt, quàm fides poscit. quos ex parte iam refutauimus in quarto supradicti operis libro, & refutabimus postea diligētius, cum respondere ad omnes sectas cœperimus, quæ ueritatem, dum disputant, perdiderunt. Nunc uero contra eos disseremus, qui de secūdo gradu lapsi praua de summo Deo sentiunt. Aiunt enim quidam, nec gratificari cum cuiquam, nec irasci, sed securum, & quietum immortalitatis suæ bonis perfrui. Illi uero iram tollunt, gratiam relinquunt Deo. naturā enim

summa

summa uirtute præstantem, ut non maleficam, sic beneficam esse debere. ita omnes Philosophi de ira consentiunt, de gratia discrepāt. Sed ut ad propositam materiam per ordinem descendat oratio, huiusmodi facienda nobis, & exequenda partitio est, cum diuersa & repugnātia sint, ira, & gratia. Aut ira tribuēda est Deo, & gratia detrahenda, aut utrunque pariter detrahendū. Aut ira demenda est, & gratia tribuēda, aut neutrum tribuēdum. Aliud amplius præter hæc nihil potest capere natura, ut necesse sit, in uno istorum aliquo uerū, quod quæritur, inueniri. Consyderemus singula, ut nos ad latebras ueritatis & ratio, & ordo deducat.

De bonis & malis in rebus humanis, eorumq́ autore. CAP. III.

P*Rimum illud nemo de Deo dixit unquam, irasci eum tantummodo, & gratia nō moueri. est enim disconueniens Deo, ut eiusmodi potestate sit præditus, qua noceat, & obsit: prodesse uero, ac benefacere nequeat. Quæ igitur ratio, quæ spes salutis hominibus proposita est, si malorū tantūmodo autor est Deus? Quod si sit: iam maiestas illa uenerabilis, non ad iudicis potestatē, cui licet seruare, ac liberare, sed ad tortoris, & carnificis officiū deducetur. Cum autem uideamus, nō modo mala esse in rebus humanis, sed etiam bona: utique si Deus non est, autorem esse alterum necesse est, qui contraria Deo faciat, & det nobis bona. Si est, quo nomine appellādus est? aut cur nobis, qui male faciat, notior est, quàm ille, qui bene? Si autē nihil potest esse præter Deum, absurdū est, & uanū, diuinā putare potestatē, qua nihil est maius, nihil melius, nocere posse, prodesse nō posse. et ideo nemo extitit, q̄ auderet id dicere, quia nec rationē habet, nec ullo modo potest*

test credi. Quod quia conuenit, transeamus, & ueritatem alibi requiramus.

De Deo, deq; eius affectibus: Epicuriq; reprehensio. CAP. IIII.

Quod sequitur, de schola Epicuri *est: sicut iram in* Deo *non esse, ita nec gratiā quidem.* Nam *cū putaret* Epicurus *alienū esse à* Deo, *malum facere, atq; nocere, quod ex affectu iracundiæ plerūq; nascitur: ademit ei etiam beneficentiam, quoniam uidebat cōsequens esse, ut si habeat iram* Deus, *habeat & gratiā. Itaq; ne illi uitiū concederet, etiam uirtutis fecit expertem.* Ex *hoc, inquit, beatus, et incorruptus est, quia nihil curat, neq; habet ipse negotium, neq; alteri exhibet.* Deus *igitur non est, si nec mouetur, quod est propriū uiuētis: nec facit aliquid impossibile homini, quod est proprium* Dei, *si omnino nullā habet uoluntatem, nullum actum, nullā deniq; administrationē, quæ* Deo *digna sit.* Et *quæ maior, & quæ dignior administratio* Deo *assignari potest, quàm mūdi gubernatio, quàm cura uiuentium, maximeq; generis humani, cui omnia terrena subiecta sunt? Quæ igitur in* Deo *potest esse beatitudo, si semper quietus, & immobilis torpet? si precantibus surdus, si colētibus cæcus? Quid tam dignū, tam propriū* Deo, *quàm prouidētia? Sed si nihil curat, nihil prouidet, amisit omnē diuinitatē. Qui ergo totam uim, totam* Deo *substantiam tollit, quid aliud dicit, nisi* Deum *omnino non esse? Deniq;* M. *Tullius à* Possidonio *dictum refert, id* Epicurum *sensisse, nullos* Deos *esse, sed ea, quæ de dijs locutus sit, depellendæ inuidiæ causa dixisse: itaq; uerbis illū* Deos *relinquere, re autem ipsa tollere, quibus nullum motum, nullum tribuit officium. Quod si ita est; quid eo fallacius? quod à sapiente, & graui uiro debet*

esse

esse alienum. Hic uero si aliud sensit, & aliud locutus est, quid aliud appellādus est, quàm deceptor, bilinguis, malus, & propterea stultus? Sed nō erat tam uersutus Epicurus, ut fallendi studio ista loqueretur, cum hæc scriptis ad æternam memoriam consignemus, sed ignorantia ueritatis errauit. indoctus enim à principio uerisimilitudine unius falsæ sententiæ, necessario in ea, quæ sequebantur, incurrit. Prima enim sententia fuit, iram Deo non conuenire. Quod cum illi uerum, & inexpugnabile uideretur, non poterat consequentia resecare, quia uno affectu amputato, etiā cæteros affectus adimere Deo, necessitas ipsa cogebat. Ita qui non irascitur, utiq; nec gratia mouetur, quod est iræ contrarium. iam si non ira in eo, nec gratia est, utiq; nec metus, nec lætitia, nec mœror, nec misericordia. Vna est enim ratio cunctis affectibus, una cōmotio, quæ in Deū cadere non potest. Quòd si nullus affectus in Deo est, quia quicquid afficitur, imbecillum est: ergo nec cura ullius rei, nec prouidētia est in eo. Hucusq; peruenit sapientis hominis disputatio. cætera, quæ sequuntur, obticuit. scilicet, quia nec cura sit in eo, nec prouidētia: ergo nec cogitationē aliquā, nec sensum in eo esse ullū. quo efficitur, ut nō sit omnino. Itaq; cum gradatim descēdisset, in extremo gradu cōstitit, quia iam præcipitiū uidebat. Sed quid prodest reticuisse, ac periculū dissimulasse? Necessitas illum uel inuitum cadere coēgit. Dixit enim, quod noluit: quia argumentū sic ordinauit, ut ad illud, quod uitabat, necessario deueniret. Vides igitur quò perueniatur, ira sublata, & Deo adempta. Deniq; aut nullus id credit, aut admodum pauci, & quidem scelerati, ac mali, qui sperant peccatis suis impunitatem. Quòd si & hoc falsum inuenitur, nec iram in Deo esse, nec gratiam: ueniamus

mus ad illud, quod tertio loco positum est.

De Deo, Stoicorum sententia: de ira, & gratia eius. CAP. V.

EXistimantur Stoici, & alij nõnulli, aliquanto melius de diuinitate sensiße, qui aiũt, gratiã in Deo esse, irã non esse. Fauorabilis, ac popularis oratio, non cadere in Deũ hãc animi pusillitatẽ, ut ab ullo se læsum putet, qui lædi nõ potest: ut quieta illa, & sancta maiestas cõcitetur, perturbetur, insaniat: quod est terrenæ fragilitatis. Iram enim, cõmotionem mẽtis esse, ac perturbationẽ, quæ sit à Deo aliena. Quòd si hominẽ quoq; qui modo sit sapiẽs, & grauis, ira nõ deceat (siquidẽ, cum in animũ cuiusquã incidit, uelut sæua tẽpestas tantos excitet fluctus, ut statũ mẽtis immutet, ardescãt oculi, os tremat, lingua titubet, dentes cõcrepent, alternis uultũ maculet nũc suffusus rubor, nũc pallor albescens) quãto magis Deum nõ deceat tam fœda mutatio? Et si homo, qui habet imperiũ, ac potestatẽ, late noceat per iram, sanguinẽ fundat, urbes subuertat, populos deleat, prouincias ad solitudinẽ redigat: quanto magis Deũ, qui habeat totius generis humani, & ipsius mundi potestatẽ, perditurũ fuisse uniuersa credibile sit, si irasceretur? Abesse igitur ab eo tam magnũ, tam perniciosum malũ oportere. & si absit ab eo ira, & cõcitatio, quia & deformis, & noxia est, nec cuiquã male facit: nihil aliud superest, nisi ut sit lenis, trãquillus, propitius, beneficus, cõseruator. Ita enim demũ & cõmunis omnium pater, & optimus, & uere maximus dici poterit. qđ expetit diuina, cœlestisq; natura. Nã si inter homines laudabile uidetur, prodesse potius, quàm nocere: uiuificare, quàm occidere: saluare, q̃ perdere (nec immerito innocẽtia inter uirtutes numeratur) et q hæc fecerit, diligitur,

præfertur

præfertur, honoratur, bene dictis omnibus, uotisq; cele=bratur: deniq; ob merita, & beneficia Deo similimus iu=dicatur: quãto magis ipsum Deum par est diuinis, perfe=ctisq; uirtutibus præcellentem, atq; ab omni terrena labe summotum, diuinis, & cœlestibus beneficijs omne genus hominũ promereri? Speciose ista populariterq; dicũtur, & multos illiciũt ad credendum: sed qui hæc sentiunt, ad ueritatem quidẽ propius accedunt: sed in parte labuntur, naturam rei parum consyderantes. Nam si Deus nõ ira=scitur impijs, & iniustis: nec pios utiq;, iustosq; diligit. Ergo cõstantior est error illorum, qui & iram simul, & gratiam tollũt. In rebus enim diuersis aut in utrãq; par=tem moueri necesse est, aut in neutrã. Itaq; qui bonos di=ligit, & malos odit: & qui malos nõ odit, nec bonos di=ligit. quia & diligere bonos, ex odio malorum uenit: & malos odisse, ex bonorum charitate discendit. Nemo est, qui amet uitam suã sine odio mortis, nec appetat lucem, nisi qui tenebras fugit. Adeo natura ista cõnexa sunt, ut alterũ sine altero fieri nequeat. Si quis dominus habẽs in familia seruos, bonũ ac malum: non utiq; aut ambos odit, aut ambos beneficijs, & honore prosequitur: quod si fa=ciet, & iniquus, & stultus est: sed bonũ & alloquitur ami cè, & ornat, & domui, ac familiæ suisq; omnibus rebus præficit: malũ uerò maledictis, uerberibus, nuditate, fame, siti, compedibus punit, ut & hic exẽplo cæteris sit ad nõ peccandũ, et ille ad promerẽdũ, ut alios metus coërceat, alios honor ꝓuocet. Qui ergo diligit, & odit: et ꝗ odit, & diligit: sũt enim, qui diligi debeãt: sunt ꝗ odio haberi. Et sicut is, ꝗ diligit, cõfert bona in eos, quos diligit, ita ꝗ odit, irrogat mala ijs, quos odio habet. qđ argumẽtũ, ꝗa uerũ est, dissolui nullo pacto potest. Vana ergo et falsa est

ſententia eorum, qui alterum Deo tribuunt, alterum detrahunt, non minus quàm illorum qui utrunq;. Sed illi (ut oſtendimus) ex parte non errãt, ſed id, quod melius eſt ex duobus retinent. Ii uerò, quos ratio, & ueritas argumẽti huius inducit, falſa omnino ſententia ſuſcepta, in maximum errorem cadunt. Non enim ſic oportebat eos argumentari: Quia deus non iraſcitur, ergo nec gratia commouetur: ſed ita, Quia Deus gratia mouetur, ergo & iraſcitur. Si enim certum, & indubitatum fuiſſet, non iraſci Deum, tunc & ad illud alterum ueniri, eſſet neceſſe. Cum autem magis ſit ambiguum de ira, penè manifeſtum de gratia, abſurdum eſt, ex incerto certum uelle ſubuertere, cum ſit promptius, de certis incerta firmare.

Quod Deus iraſcatur. CAP. VI.

HAe ſunt de Deo philoſophorũ ſentẽtiæ. Aliud prætere a nihil quiſquã dixit. Quòd ſi hæc, quæ dicta sũt, falſa eſſe deprehẽdimus, unum illud extremum ſupereſt, in quo ſolo poſsit ueritas inueniri. quod à philoſophis nec ſuſceptum eſt unquam, nec aliquãdo defenſum: conſequens eſſe, ut iraſcatur Deus, quoniam gratia commouetur. Hæc tuenda nobis, & aſſerenda ſententia eſt. In ea enim ſumma òmnis ratio, & cardo religionis, pietatiſq; uerſatur. Nã neq; honos ullus deberi poteſt Deo, ſi nihil præſtat colenti: nec ullus metus, ſi nõ iraſcitur nõ colenti.

De homine, & brutis, & religione. CAP. VII.

CVm ſæpe philoſophi per ignorantiam ueritatis à ratione deſciuerint, atq; in errores inciderint inextricabiles (id enim ſolet his euenire, quod uiatori uiam neſcienti, & non fatenti ſe ignorare, ut uagatur, dum percontari obuios erubeſcit) illud tamen nullus philoſophus aſſeruit unquam, non nihil inter hominem, & pecudem

intereſſe

intereſſe:nec omnino quiſquam, modo qui ſapiens uideri uellet, rationale animal cum mutis, & irrationabilibus coæquauerit:quod faciunt quidam imperiti, atq; ipſis pecudibus ſimiles:qui cum uentri,ac uoluptati ſe uelint tradere,aiũt,eadem ratione ſe natos,qua uniuerſa,quæ ſpirant.quod dici ab homine nefas eſt. Quis enim tam indoctus eſt,ut neſciat? quis tam imprudens,ut non ſentiat aliquid ineſſe in homine diuini? Nondum uenio ad uirtutes animi,et ingenij,quibus homini cũ Deo manifeſta cognatio eſt. Non'ne ipſius corporis ſtatus & oris figura declarat non eſſe nos cũ mutis pecudibus æquales? Illarũ natura in humũ,pabulumq; proſtrata eſt, nec habet quicquã commune cũ cœlo,quod nõ intuetur. Homo autem recto ſtatu,ore ſublimi,ad cõtemplationẽ mundi excitatus,confert cũ Deo uultũ,& rationẽ ratio cognoſcit. Propterea nullũ eſt animal(ut ait Cicero) præter hominẽ,quod habeat aliquã notitiam Dei. Solus enim ſapiẽtia inſtructus eſt,ut religionem ſolus intelligat.et hæc eſt hominis,atq; mutorũ uel præcipua,uel ſola diſtãtia.Nam cætera,quæ uidentur hominis eſſe propria, etſi non ſint talia in mutis, tamen ſimilia uideri poßunt. Proprius homini ſermo eſt:tamẽ & in illis quædam ſimilitudo ſermonis. Nam & dignoſcunt inuicem ſe uocibus,& cum iraſcuntur,edunt ſonum iurgio ſimilem:& cum ſe ex interuallo uidẽt, gratulandi officium uoce declarãt. Nobis quidem uoces eorum uidẽtur incõditæ,ſicut illis fortaſſe noſtræ. ſed ipſis, qui ſe intelligũt,uerba ſunt: deniq; in omni effectu certas uocis notas exprimunt, quibus habitum mẽtis oſtendant.Riſus quoq; eſt homini proprius:& tamen uidemus in alijs animalibus quædam ſigna lætitiæ,cũ ad luſum geſtiunt,aures demulcent,rictum contrahunt,frontem ſere

nant,oculos in lasciuiam resoluunt. Quid tam proprium homini,quàm ratio,& prouidẽtia futuri? Atqui sunt animalia,quæ latibulis suis diuersos,et plures exitus pãdãt, ut si quod periculũ inciderit,fuga pateat obsessis: quod non facerent, nisi inesset illis intelligentia, & cogitatio. Alia prouident in futurum,ut,

—Ingentem formicæ farris aceruum
Cõportãt,hyemis memores,tectoq; reponũt. Vt apes,
Quæ patriam solæ,& certos nouere penates,
Venturæq; hyemis memores,æstate laborem
Experiuntur,& in medium quæsita reponunt.

Longũ est,si exequi uelim, quæ à singulis generibus animalium fieri soleant humanæ solertiæ similina. Quòd si horum omniũ,quæ ascribi homini solẽt, in multis quoq; deprehẽditur similitudo: apparet solam esse religionem, cuius in mutis nec uestigiũ aliquod, nec ulla suspicio inueniri potest. Religionis enim est ꝓpria iustitia,quã nullũ animal attingit. Homo enim solus imperat:cætera sibi cõciliata sunt. Iustitiæ autẽ Dei cultus ascribitur. quẽ qui nõ suscipit, hic à natura hominis alienus uitam pecudum sub humana specie uiuet. cum uerò à cæteris animalibus hoc penè solo differamus, quòd soli omniũ diuinam uim, potestatemq; sentimus:in illis autem nullus sit intellectus Dei:certe illud fieri nõ potest,ut in hoc uel muta plus sapiant,uel humana natura desipiat, cum homini ob sapientiam, & cuncta quæ spirant, & omnis rerum natura subiecta sit. Quare si ratio, si uis hominis hoc præcellit, & superat cæteras animantes, quòd solus notitiam Dei capit: apparet religionem nullo modo posse dissolui.

De religione. CAP. VIII.

Dissoluitur autem religio, si credamus Epicuro, illa dicenti:

Omnis enim per se diuûm natura necesse est
Immortali æuo summa cum pace fruatur,
Semota à nostris rebus, seiunctaq; longe.
Iam priuata dolore omni, priuata periclis,
Ipsa suis pollens opibus, nil indiga nostri,
Nec bene pro meritis capitur, nec tangitur ira.

Quæ cum dicit, utrum aliquẽ cultum Deo *putat esse tribuendũ, an euertit omnẽ religionem? Si enim* Deus *nihil unquam boni tribuit: si colentis obsequio nullam gratiã refert: quid tam uanũ, tam stultum, quàm templa ædificare, sacrificia facere, dona cõferre, rem familiarem minuere, ut nihil assequamur?* At *enim naturam excellentẽ honorari oportet. Quis honos deberi potest nihil curanti, & ingrato?* An *aliqua ratione obstricti esse possumus ei, qui nihil habeat cõmune nobiscũ?* Deus(inquit Cicero) *si talis est, ut nulla gratia, nulla hominum charitate teneatur, ualeat. Quid enim dicã, propitius sit? esse enim propitius potest nemini. Quid contemptius dici potuit in* Deum? V*aleat, inquit, id est abeat, & recedat, quando prodesse nulli potest. Quòd si negotium* Deus *nec habet, nec exhibet: cur non ergo delinquamus, quoties hominũ conscientiã fallere licebit, ac leges publicas circũscribere? Vbicunq; nobis latendi occasio arriserit, consulamus rei: auferamus aliena uel sine cruore, uel etiam cum sanguine: si præter leges nihil est amplius, quod uerendum sit.* H*æc dum sentit* Epicurus, *religionem funditus delet: qua sublata, cõfusio, ac perturbatio uitæ sequitur. Quòd si religio tolli non potest, ut & sapientiam, qua distamus à belluis, & iustitiam retineamus, qua communis uita sit tutior: quomodo religio ipsa sine metu teneri, aut custodiri potest? Quod enim nõ metuitur, cõtemnitur: quod*

contemnitur, utiq; non colitur. ita fit, ut religio, & maiestas, & honor metu constet. metus autem non est, ubi nullus irascitur. Siue igitur gratiã Deo, siue irã, siue utrũq; detraxeris, religionem tolli necesse est, sine qua uita hominum stultitia, scelere, immanitate completur. Multum enim refrænat homines conscientia, si credamus nos in conspectu Dei uiuere, si non tantum quæ gerimus, uideri desuper, sed etiam quæ cogitamus, aut loquimur, audiri à Deo putemus. At enim prodest id credere (ut quidam putant) non ueritatis gratia, sed utilitatis, quoniam leges conscientiam punire non possunt, nisi aliquis desuper terror impendat ad cohibenda peccata. Falsa est igitur omnis religio, & diuinitas nulla est. Sed à uiris prudentibus uniuersa conficta sunt, quo rectius, innocentiusq; uiuatur. Magna hæc, & à materia, quam proposuimus, aliena quæstio est: sed quia necessario incidit, debet quàm breuiter attingi.

De Dei prouidentia, deq; sententijs illi repugnantibus. CAP. IX.

Cum sententiæ philosophorum prioris temporis de prouidẽtia cõsensissent, nec ulla esset dubitatio, quin mundus à Deo, & ratione esset instructus, & ratione regeretur: primus omnium Protagoras extitit temporibus Socratis, qui sibi diceret non liquere, utrũ esset aliqua diuinitas, nec'ne. Quæ disputatio eius adeo impia, & contra ueritatẽ, & religionẽ iudicata est, ut & ipsum Atheniẽses expulerint suis finibus, & libros eius in cõcione, quibus hæc cõtinebãtur, exusserint. De cuius sẽtẽtia nõ est opus disputare, quia nihil certi pronũtiauit. Post hæc Socrates, & auditor eius Plato, & qui de schola Platonis, tanquã riuuli diuersas in partes profluxerunt, Stoici, & Peripa

& Peripatetici in eadem fuere sententia, qua priores. Postea uero Epicurus Deū quidem esse dixit, quia necesse sit esse aliquid in mundo præstans, & eximiū, & beatū: prouidētiam tamē nullam: itaq; mundū ipsum nec ratione ulla, nec arte, nec fabrica instructum, sed naturam rerū quibusdam minutis seminibus, & insecabilibus cōglobatam. Quo quid repugnātius dici posit, nō uideo. Etenim si est Deus, utiq; prouidens est, ut Deus: nec aliter ei potest diuinitas attribui, nisi & præterita teneat, & præsentia sciat, & futura perspiciat. Cū igitur prouidentiā sustulit, etiā Deū negauit esse. Cum autē Deū esse professus est, & prouidentiā simul esse cōcessit. Alterum enim sine altero nec esse prorsus, nec intelligi potest. Verū ijs postea temporibus, quibus iam philosophia defloruerat, extitit Athenis quidam Diagoras, qui nullū esse omnino Deum diceret: ob eamq; sententiam nominatus est ἄθεος: item Cyrenæus Theodorus. ambo, quia nihil noui poterant reperire, omnibus iam dictis, & inuentis, maluerunt contra ueritatem id negare, in quo priores uniuersi sine ambiguitate cōsenserant. Ii sunt, qui tot seculis, & ingenijs assertā, atq; defensam prouidentiā calumniati sunt. Quid ergo? utrum'ne istos minutos, & inertes philosophos ratione, an uerò autoritate præstantium uirorum refellemus? an potius utroq;? Sed properādum est, ne longius à materia deuagetur oratio.

De mundi ortu, & rerum natura, & Dei prouidentia. CAP. X.

QVi nolunt diuina prouidentia factum esse mundū, aut principijs inter se temere coēūtibus dicūt esse concretum, aut repente natura extitisse: naturā uero (ut ait Straton) habere in se uim gignendi, & minuendi: sed

eam nec sensum habere ullũ, nec figurã, ut intelligamus, omnia quasi sua sponte esse generata, nullo artifice, nec autore. Vtrũq; uanũ, & impoßibile. Sed hoc euenit ignorãtibus ueritatẽ, ut quiduis potius excogitẽt, quàm id sentiant, quod ratio deposcit. Primũ minuta illa semina, quorum cõcursu fortuito totũ coiisse mundũ loquuntur, ubi, aut unde sint, quæro. quis illa uidit unquam? quis sensit? quis audiuit? An solus Leucippus oculos habuit? solus mẽtẽ? qui profecto solus omniũ cæcus, & excors fuit, qui ea loqueretur, quæ nec æger quisquam delirare, nec dormiens poßit somniare. Quatuor elemẽtis constare omnia philosophi ueteres disserebãt. ille noluit, ne alienis uestigiis uideretur insistere. sed ipsorũ elemẽtorũ alia uoluit esse primordia, quæ nec uideri poßint, nec tangi, nec ulla corporis parte sentiri. Tã minuta sunt, inquit, ut nulla sit acies ferri tam subtilis, qua secari, ac diuidi poßint. unde illis nomen imposuit atomorũ. Sed occurrebat ei, quòd si una esset omnibus, eadẽq; natura, non possent res efficere diuersas, tãta uarietate, quantã uidemus inesse mũdo. Dixit ergo, leuia esse, & aspera, & rotũda, & angulata, & hamata. Quãto melius fuerat tacere, quàm in usus tã miserabiles, tã inanes habere linguã. & quidẽ uereor, ne non minus delirare uideatur; qui hæc putet refellẽda. respõdeamus tamen uelut aliquid dicẽti. Si leuia sunt, & rotunda, utiq; nõ possunt inuicẽ se apprehendere, ut aliquod corpus efficiant: ut si quis milium uelit in unã coagmẽtationem cõstringere, leuitudo ipsa granorũ in massam coire non sinat. Aspera, inquit, & angulata sunt, & hamata, ut poßint cohærere. Diuidua ergo, & secabilia sunt. hamis enim necesse est, & angulis eminere, ut poßint amputari. itaque quod amputari, ac diuelli potest, & uideri pote

ri poterit, et teneri. Hæc, inquit, per inane irrequietis motibus uolitant, et huc, atq; illuc feruntur: sicut pulueris minutias uidemus in sole, cum per fenestrã radios, ac lumen immiserit. Ex his arbores, & herbæ, & fruges omnes oriuntur: ex his animalia, & aqua, & ignis, & uniuersa gignuntur, & rursus in eadem resoluuntur. Ferri hoc potest, quamdiu de rebus paruis agitur. Ex his etiam mundus ipse cõcretus est. Impleuit numerũ perfectæ insaniæ, ut nihil ulterius adijci posset: sed inuenit tamen ille quid adderet. Quoniã est omne, inqt, infinitũ: nec potest quicquam uacare. necesse est ergo innumerabiles esse mũdos. Quæ tãta uis fuerat atomorũ, ut moles tam inæstimabiles ex tam minutis cõglobarẽtur? Ac primũ requiro, quæ sit istorum seminum uel ratio, uel origo. si enim ex illis sunt omnia, ipsa igitur unde esse dicemus, quæ natura tantam copiam ad efficiendos innumerabiles mundos subministrauit? Sed concedamus, ut impune de mundis delirauerit: de hoc loquamur, in quo sumus, & quẽ uidemus. Ait, omnia ex ĩdiuiduis corpusculis fieri. Si hoc ita esset, nulla res unquã sui generis semine ĩdigeret: sine ouis alites nascerentur, ac oua sine partu: itẽ cætera uiuentia sine coitu: arbores, & quæ gignũtur è terra, propria semina non haberẽt: quæ nos quotidie tractamus, & serimus. Cur ex frumento seges nascitur, & rursus ex segete frumẽtum? Deniq; si atomorum coitio, & conglobatio efficeret omnia, & in aëre uniuersa cõcrescerẽt: siquidẽ per inane atomi uolitãt, cur sine terra, sine radicibus, sine humore, sine semine, nõ herbæ, non arbor, non fruges oriri, aut generari poßũt? Vnde apparet, nihil ex atomis fieri: quãdo quidẽ unaquæq; res habet propriam, certamq; naturam, suũ semẽ, suam legẽ ab exordio datam. Deniq; Lucretius

quaſi

quasi oblitus atomorum, quos aßerebat, ut redargueret eos, qui dicunt ex nihilo fieri omnia, his argumentis usus est, quæ contra ipsum ualerent. sic enim dixit:

Nam si de nihilo fierent, ex omnibus rebus
Omne genus nasci posset: nil semine egeret.

Item postea:

Nil igitur fieri de nilo posse fatendum est,
Semine quando opus est rebus: quo quæq; creatæ
Aëris in teneras poßint proferrier auras.

Quis hũc putat habuiße cerebrum, cum hæc diceret, nec uideret sibi esse contraria? Nibil enim per atomos fieri exinde apparet, quòd semen cuiusque rei certum est, nisi forte & ignis, & aquæ naturã ex atomis esse credemus. Quid, quòd durißimi rigoris materiæ, si ictu uehementiore collidantur, ignis excutitur? Num in ferro, aut silice atomi latent? Quis inclusit? aut cur sua sponte non emicant, aut quomodo semina ignis in materia frigidißima permanere potuerunt? Omitto silicem, ac ferrum. Orbem uitreũ plenũ aquæ si tenueris in sole, de lumine, quod ab aqua refulget, ignis accenditur, etiam in durißimo frigore. Num etiam in aqua ignem esse credendum est? atqui de sole ignis ne æstate quidem accẽdi potest. Si ceræ inanhelaueris, uel si uapor leuis aliquid attigerit, aut crustã marmoris, aut laminã: paulatim per minutißimos rores aqua cõcrescit. Item de halitu terræ, aut maris nebula existit: quæ aut dispersa humefacit qcqd texerit, aut collecta, in arduos montes in sublime uẽto rapta, stipatur in nubẽ, atq; imbres maximos deijcit. Vbi ergo dicimus liquores natos esse? num in uapore? nũ in halitu? nũ in uẽto? Atqui nihil potest cõsistere in eo, quod nec tangitur, nec uidetur. Quid ergo de animalibus loquar, in quorum

corpori

corporibus nihil sine ratione, sine ordine, sine utilitate, sine specie figuratũ uidemus? adeo ut solertißima, & diligẽtißima omnium partiũ membrorumq; descriptio casum, ac fortunam repellat. Sed putemus, artus & ossa, & neruos, & sanguinem de atomis posse concrescere. Quid sensus, cogitatio, memoria, mens, ingeniũ, qbus seminibus coagmentari possunt? minutißimis inquit. Sunt ergo alia maiora. Quomodo igitur insecabilia? Deniq; si ex inuisibilibus sunt, quæ uidẽtur, cur igitur nemo uidet? Sed siue inuisibilia quæ sunt in homine consyderet, siue tractabilia, quæ ueniunt sub aspectũ, ratione utraq; cõstare quis non uidet? Quomodo ergo sine ratione coëuntia poßũt aliquid efficere rationale? Videmus enim nihil esse in omni mundo, quod non habeat in se maximã mirabilemq; rationem. Quæ quia supra hominis sensum, et ingenium est, cui rectius, quàm diuinæ prouidentiæ tribuenda est? An simulachrũ hominis, & statuam ratio, & ars fingit, ipsum hominẽ de frustis temere cõcurrẽtibus fieri putabimus? Et quid simile ueritatis in ficto, cũ summũ, & excellẽs artificiũ nihil aliud, nisi umbrã, & extrema corporis lineamẽta poßit imitari: nũ potuit humana solertia dare operi suo aut motũ aliquẽ, aut sẽsum? Omitto usum uidẽdi, audiẽdi, odorãdi, cæterorumq; mẽbrorũ uel apparentium, uel latẽtiũ mirabiles utilitates. Quis artifex potuit aut cor hominis, aut uocẽ, aut ipsam fabricare sapientiã? Quisquã'ne igitur sanus existimat, quod homo ratione, & consilio facere nõ poßit, id concursu atomorũ paßim cohærentium perfici potuisse? Vides, in quæ deliramenta inciderint, dum nolunt effectionem, curamq; rerũ Deo dare. Concedamus tamen his, ut ex atomis fiant, quæ terrena sunt: num etiam cœlestia? Deos aiunt incorruptos, æternos,

æternos, beatos esse, solisq; dant immunitatem, ne cōcursu atomorum concreti esse uideātur. Si enim Deos quoq; ex illis constituissent, dißipabiles fierent, seminibus aliquando resolutis, atq; in naturā suam reuertētibus. Ergo si est aliquid, quod atomi non effecerint: cur non cætera eodē modo intelligamus? Sed quæro, antè quàm mūdum primordia ista generarent, cur sibi Dij habitaculum non ædificauerint? Videlicet, nisi atomi coissent, cœlumq; fecissent, adhuc Dij per medium inane penderēt. Quo igitur consilio, qua ratione de confuso aceruo se atomi congregauerūt, ut ex alijs inferius terræ conglobarētur, cœlum desuper tenderetur, tanta syderū uarietate distinctū, ut nihil unquā excogitari poßit ornatius? Tāta ergo qui uideat, & talia, potest existimare, nullo effecta esse cōsilio, nulla prouidentia, nulla ratione diuina, sed ex atomis subtilibus, exiguis concreta esse tanta miracula? Non'ne prodigio simile est, aut natū esse hominem, qui hæc diceret, aut extitisse, qui crederet? ut Democritū, qui auditor eius fuit: uel Epicurū, in quem uanitas omnis de Leucippi fonte profluxit. At enim (sicut alij dicūt) natura mundus effectus est, quæ sensu, et figura caret. Hoc uerò multo est absurdius. Si natura mundum fecit, consilio, & ratione fecerit, necesse est. is enim facit aliquid, qui aut uoluntatē faciendi habet, aut scientiā. Si caret sensu, ac figura, quomodo potest ab ea fieri, quod & sensum habeat, & figuram? nisi forte quis arbitretur, animaliū fabricā tam subtiliter à non sentiente natura formari, animariq; potuisse, aut istam cœli speciem tam prouidēter ad utilitates uiuentiū temperatam, nescio quo casu, sine cōditore, sine artifice, subito extitisse. Si quid est, inquit Chrysippus, qd' efficiat ea, quæ homo licet ratione sit præditus, facere nō

poßit

poßit, id profecto est maius, & fortius, & sapiẽtius homine. Homo autẽ nõ potest facere cœlestia: ergo illud, quod hæc efficiet, uel effecerit, superat hominẽ arte, cõsilio, prudentia, potestate. Quis igitur potest esse, nisi Deus? Natura uerò, quã ueluti matrem esse rerum putant, si mentem nõ habet, nihil efficiet unquam, nihil molietur. Vbi enim non est cogitatio, nec motus est ullus, nec efficacia. Si autem cõsilio utitur ad incipiendum aliquid, ratione ad disponendum, arte ad efficiẽdum, uirtute ad cõsummandũ, potestate ad regẽdum, & cõtinẽdum, cur natura potius, quàm Deus nominetur? Aut si concursus atomorum, uel carens mente natura ea, quæ uidemus, effecit, quæro, cur facere cœlũ potuerit, & urbem, aut domum nõ potuerit? cur montes marmoris fecerit, columnas, & simulachra non fecerit? Atqui potuerant atomi etiam ad hæc efficiẽda concurrere, siquidem nullam positionem relinquunt, quam non experiantur. nam de natura, quæ mentem nõ habeat, non est mirandum, quòd hæc facere oblita sit. Quid ergo est? Vtiq; Deus, cum inchoaret hoc opus mũdi, quo nihil potest esse nec dispositius ad ordinem, nec aptius ad utilitatẽ, nec ornatius ad pulchritudinẽ, nec maius ad molem, quæ fieri ab homine nõ poterãt, fecit ipse: in quibus etiam hominẽ ipsum, cui particulam de sua sapiẽtia dedit, & instruxit eũ ratione, quãtũ fragilitas terrena capiebat, ut ipse sibi efficeret, quæ in usus suos essent necessaria. Si uero in huius mũdi (ut ita dixerim) republica nulla prouidẽtia est, quæ regat, nullus Deus, qui administret, nec omnino sensus ullus in hac rerũ natura pollet: unde igitur mens humana tã solers, tam intelligẽs orta esse credetur? Si enim corpus hominis ex humo factũ est, unde nomẽ accepit: animus ergo, qui sapit, rector

est cor

est corporis, cui membra obsequūtur tanquā regi, & imperatori, qui nec aspici, nec cōprehendi potest: nō potuit ad hominem nisi à sapiente natura peruenire. Sed sicut omne corpus mens, & animus gubernat, ita & mundum Deus. Nec enim uerisimile est, ut minora, & humilia regimen habeāt, maiora, & summa nō habeāt. Deniq; M. Cicero in Tusculanis, Et in cōsolatione animorū, inquit, nulla in terris origo inueniri potest. Nihil est, inquit, in animis mistum, atq; concretū, aut quod ex terra natum, atq; factum esse uideatur, nihilq; humidū, aut flabile, aut igneum. His enim innatum nihil inest, quod uim memoriæ, mētis, cogitationis habeat, quo & præterita teneat, & futura prouideat, & complecti poßit præsentia, quæ sola diuina sunt. Nec enim inueniuntur unquam, unde ad hominē uenire poßint, nisi à Deo. Exceptis igitur duobus, tribus'ue calumniatoribus uanis, cum constet, diuina prouidentia mundū regi, sicut & factus est, nec sit quisquā, qui Diagoræ, Theodoriq; sentētiā, uel Leucippi inane cōmentū, uel Democriti, Epicuriq; leuitatē præferre audeat autoritati uel illorū septē priorū, qui sunt appellati sapiētes, uel Pythagoræ, uel Socratis, uel Platōis, cæterorumq; summorū philosophorū, qui esse prouidētiam iudicauerunt: falsa igitur est & illa sententia, qua putant terroris, ac metus gratia religionē à sapientibus institutam, quo se homines imperiti à peccatis abstinerēt. Quod si uerum sit, ergo derisi ab antiquis sapientibus sumus. Quòd si fallendi nostri, atq; adeo totius generis humani causa commenti sunt religionem, sapientes igitur nō fuerunt, quia in sapiente non cadit mendaciū. Sed ut fuerint sapientes, quæ tanta felicitas mentiendi, ut nō tantummodo indoctos, sed Platonem quoq;, ac Socratem fallerēt, &

Pythago

Pythagoram, Zenonem, Aristotelem maximarũ sectarũ principes tam facile deluderent? Est igitur diuina prouidentia, ut senserũt ij homines, quos nominaui, cuius ui, ac potestate omnia, quæ uidemus, & facta sunt, & regũtur. Nec enim tanta rerum magnitudo, tanta dispositio, tanta in seruandis ordinibus, temporibusq́; constantia aut olim potuit sine prouido artifice oriri, aut constare tot seculis sine incola potenti: aut in perpetuũ gubernari sine perito rectore. quod ratio ipsa declarat. Quicquid est enim, quod habet rationem, ratione sit ortum, necesse est. Ratio autem sentientis, sapientisq́; naturæ est: sapiens uero, sentiẽsq́; natura, nihil aliud potest esse, quàm Deus. *Mundus autem, quoniam rationem habet, qua & regitur, & constat, ergo à* Deo *factus est. Quòd si est conditor, rectorq́; mundi* Deus, *recte igitur, ac uere religio constituta est. autori enim rerum, parentiq́; communi honos, ueneratioq́; debetur.*

De Deo, eoq́ uno. CAP. XI.

Q*Voniam constitit de prouidentia, sequitur ut doceamus, utrum'ne multorũ esse credenda sit, an potius unius. Satis (ut opinor) ostendimus in nostris institutionibus,* Deos *multos esse non posse, quòd diuina uis, ac potestas si distribuatur in plures, diminuitur utique, & mortalis est; si uero mortalis nõ est, nec minui, nec diuidi potest.* Deus *igitur unus est: in quo uis, & potestas consummata est, nec minui potest, nec augeri. Si aũt sunt multi, dũ habẽt singuli potestatis aliquid, ac numinis, summa ipsa decrescit, nec poterũt singuli habere totũ, quod est cõmune cũ pluribus; unicuiq́; tantũ deerit, quantũ cæteri poßidebũt.* Non *possunt igitur in hoc mundo multi esse rectores, nec in una domo multi domini, nec in naui una*

multi gubernatores, nec in armento, aut grege duces multi, nec in uno regimine multi reges. sed nec in cœlo quidem multi soles esse poterunt, sicut nec animæ plures in uno corpore. adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mundum

Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet:

apparet testimonio poëtæ, unũ esse mundi habitatorem Deũ, siquidẽ corpus omne nisi ab una mẽte incoli, regiq; nõ potest. Omnẽ igitur diuinã potestatẽ necesse est in uno esse, cuius nutu, & imperio regãtur omnia: & ideo tãtus est, ut ab homine nõ poßit aut uerbis enarrari, aut sensibus æstimari. Vnde igitur ad homines opinio multorum Deorũ persuasione peruenit? Nimirũ ij omnes, qui coluntur ut Dij, homines fuerũt, et ijdẽ primi, ac maximi reges: sed eos aut ob uirtutẽ, quia profuerãt hominũ generi, diuinis honoribus affectos esse post mortẽ: aut ob beneficia, et inuẽta, quibus humanã uitã excoluerãt, immortalẽ memoriã cõsecutos, quis ignorat? nec tantũ mares, sed et fœminas. Quod cũ uetustißimi Græciæ scriptores, quos illi θεολόγους nuncupant, tũ etiã Romani Græcos secuti, & imitati docẽt. quorũ præcipue Euhemerus, ac noster Ennius, qui eorũ omniũ natales, coniugia, progenies, imperia, res gestas, obitus, simulachra demõstrãt. Et secutus eos Tullius tertio de Natura deorũ libro dissoluit publicas religiones: sed tamẽ uerã, quã ignorabat, nec ipse, nec alius quisquã potuit inducere. Adeo et ipse testatus est falsum qdẽ apparere, ueritatẽ tamẽ latere. Vtinã, inquit, tã facile uera inuenire possem, quàm falsa cõuincere. Quod quidẽ nõ dißimulanter, ut Academicus, sed uere, atq; ex animi sentẽtia ꝓclamauit. quia ueritas humanis sensibus erui

erui nō poteſt, quod aſſequi ualuit humana prouidentia, id aſſecutus eſt, ut falſa detegeret. Quicquid enim fictū, & commentitiū, quia nulla ratione ſubnixum eſt, facile diſſoluitur. Vnus eſt igitur princeps, et origo rerū Deus, ſicut Plato in Timæo & ſenſit, & docuit: cuius maieſtatem tantam eſſe declarat, ut nec mēte comprehēdi, nec lingua exprimi poſſit. Idem teſtatur Hermes, quem Cicero ait in numero Deorum apud Aegyptios haberi, eum ſcilicet, qui ob uirtutem, multarumq; artium ſciētiam Triſmegiſtus nominatus: & erat non modo Platone, uerum etiam Pythagora, ſeptemq; illis ſapientibus longe antiquior. Apud Xenophontem Socrates diſputans ait, formam Dei non oportere cōquiri. Et Plato in legū libris: Quid omnino ſit Deus, non eſſe quærendum: quia nec inueniri poſſit, nec enarrari. Pythagoras quoq; unū Deum confitetur, dicens incorporalem eſſe mentem, quæ per omnem rerum naturam diffuſa, & intenta, uitalem ſenſum cunctis animantibus tribuat. Antiſthenes autem in Phyſico unum eſſe naturalem Deum dixit, quāmuis gentes, & urbes ſuos habeant populares. Eadem fere & Ariſtoteles cum ſuis Peripateticis, & Zenon cum ſuis Stoicis. longū eſt enim ſingulorū ſententias exequi: qui licet diuerſis nominibus ſint abuſi, ad unā tamen poteſtatē, quæ mundū regeret, cōcurrerunt. Sed tamen ſummū Deum cū & philoſophi & poëtæ, & ipſi deniq; qui Deos colūt, ſæpe fateantur: de cultu tamen, & honoribus eius nemo unquam requiſiuit, nemo diſſeruit, ea ſcilicet perſuaſione, qua ſemper beneficum, incorruptumq; credentes, nec iraſci eum cuiquam, nec ullo cultu indegere arbitrantur, adeo religio eſſe non poteſt, ubi metus nullus eſt.

De religione, & Dei timore. CAP. XII.

Nunc quoniam respondimus impiæ quorundam, detestabiliq; imprudentiæ, uel potius amentiæ, redeamus ad propositum. Diximus, *religione sublata, nec sapientiam teneri posse, nec iustitiam, cũ diuinitatis intellectus, quo differimus à belluis, in homine solo reperiatur: qua nisi cupiditates nostras* Deus, *qui falli non potest, coërcuerit, scelerate, impieq; uiueremus. spectari ergo actus nostros à* Deo, *nõ modo quo ad utilitatẽ communis uitæ attinet, sed etiam ad ueritatem: quia religione, iustitiaq; detracta, uel ad stultitiam pecudum amissa ratione deuoluimur, uel ad bestiarum immanitatem: immo uero amplius: siquidẽ bestiæ sui generis animalibus parcunt.* Quid *erit homine truculentius, quid immitius, si dempto metu superiore, uim legum aut fallere potuerit, aut contemnere?* Timor *igitur* Dei *solus est, qui custodit hominum inter se societatem, per quem uita ipsa sustinetur, munitur, gubernatur.* Is *autẽ timor auferetur, si fuerit homini persuasum, quòd iræ sit expers* Deus, *quẽ moueri, & indignari nõ modo, cum iniusta fiunt, communis utilitas, sed etiam ratio ipsa, & ueritas persuadet.* Rursus *nobis ad superiora redeundum est, ut quia docuimus à* Deo *factum esse mundum, doceamus quare sit effectus.*

De mundi, & temporum commodo, & usu. CAP. XIII.

Si considerat aliquis uniuersam mũdi administrationẽ, intelliget profecto, quàm uera sit sententia Stoicorũ, *qui aiunt, nostra causa mundum esse cõstructum.* Omnia *enim, quibus cõstat, quæq; generat ex se mundus, ad utilitatẽ hominis accõmodata sunt.* Homo *utitur igni ad usum calefaciẽdi, & luminis, & coquendorũ ciborum, ferriq; fabricandi: utitur fontibus ad potum, & ad lauacra, fluminibus*

minibus ad agros irrigãdos, terminãdasq; regiones: utitur terra ad percipiendã frugum uarietatem, collibus ad cõserẽda uineta, montibus ad usum arborũ, atq; lignorũ, planis ad segetẽ: utitur mari nõ solũ ad cõmercia, & copias ex longinquis regionibus ferẽdas, uerũ etiã ad ubertatẽ omnis generis piscium. Quòd si his elemẽtis utitur, quibus est proximus, nõ est dubiũ, quin et cœlo, quoniam & cœlestiũ rerũ officia ad fertilitatẽ terræ, ex qua uiuimus, temperata sunt. Sol irrequietis cursibus, & spatijs inæqualibus orbes annuos cõficit, et aut oriẽs diem promit ad laborẽ, aut occidẽs noctẽ superducit ad requiem, & tum abscessu longius ad meridiẽ, tum accessu propius ad septentrionẽ, hyemis, & æstatis uicißitudines facit, ut et hybernis humoribus, ac pruinis in ubertatẽ terra pinguescat, et æstiuis caloribus uel herbidæ fruges maturitate durẽtur, uel quæ sunt in humidis, incocta, & ferruefacta mitescãt. Luna quoq; nocturni tẽporis gubernatrix, et amißi, ac recepti luminis uicibus mẽstrua spatia moderatur, & cæcas tenebris horrentibus noctes fulgore suæ claritatis illustrat, ut æstiua itinera, & expeditiones, & opera sine labore, ac molestia confici poßint. siquidem

Nocte leues melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur, noctis lentus non deficit humor,
Et quidam seros hyberni ad luminis ignes
Peruigilat, ferroq; faces inspicat acuto.

Astra etiã cætera uel ortu, uel occasu suo certis stationibus opportunitates temporũ plane subministrãt. Sed & nauigijs, quo minus errabũdo cursu per immẽsum uagẽtur, regimẽ præbẽt, cum ea rite gubernator obseruãs, ad portũ destinati litoris prouehatur. Ventorũ spiritu attrahuntur nubes, ut sata imbribus irrigentur, ut uites

fœtibus, arbusta pomis exuberent. Et hæc per orbem uicibus exhibentur, ne desit aliquãdo, quo uita hominũ sustineatur. At enim cæteras animantes eadẽ terra nutrit, & eiusdem fœtu etiã muta pascuntur. Num etiam mutorũ causa Deus laborauit? Minime, quia sunt rationis expertia. Sed intelligimus, & ipsa eodẽ modo ad usum hominis à Deo facta, partim ad cibos, partim ad uestitum, partim ad operis auxilia, ut clarum sit, diuinam prouidentiam rerum, & copiarũ abundantia hominum uitam instruere, atq; ornare uoluisse: ob eamq; causam et aërem uolucribus, & mare piscibus, & terram quadrupedibus impleuit. Sed Academici contra Stoicos disserẽtes solent quærere, cur, si Deus omnia hominum causa fecerit, etiã multa cõtraria, & inimica, & pestifera nobis reperiantur, tam in mari, quàm in terra. Quod Stoici ueritatẽ non respicientes ineptißime repulerũt. Aiunt enim multa esse in gignentibus, & in numero animalium, quorum lateat utilitas: sed eam processu temporum inueniri: sicut iam plura prioribus seculis incognita neceßitas, & usus inuenerit. Quæ tandẽ utilitas potest in muribus, in blattis, in serpentibus reperiri, quæ homini molesta & perniciosa sunt? An medicina in his aliqua latet? Quæ si est, inuenietur aliquando, nempe aduersus mala, cum id illi querantur esse omnino malum. Viperam ferunt exustam, in cineremq; dilapsam, mederi eiusdem bestiæ morsui. Quanto melius fuerat eam prorsus non esse, quàm remedium contra se ab ipsa desiderari? Breuius igitur, ac uerius respondere potuerũt in hũc modũ. Deus cum formasset hominẽ, ueluti simulachrũ suũ, quod erat diuini opificij summũ, inspirauit ei sapientiam soli, ut omnia imperio, ac ditioni suæ subiugaret, omnibusq; mundi commodis uteretur.

propo∫uit

proposuit tamen ei & bona, & mala, quia sapientiam dedit, cuius omnis ratio in discernēdis malis, ac bonis posita est. Non potest enim quisquam eligere meliora, & scire, quid bonum sit, nisi sciat simul reijcere, ac uitare, quæ mala sunt. Inuicem enim sibi alterutrum connexa sunt, ut sublato alterutro, utrunq; tolli sit necesse. Propositis igitur bonis, malisq́;, tum demū opus suum peragit sapiētia, & quidem bonum appetit ad utilitatem, malum reijcit ad salutem. Ergo sicut bona innumerabilia data sunt homini, quibus frui posset, sic etiam mala, quæ caueret. Nam si malum nullum sit, periculumq́;, nihil denique, quod lædere hominem poßit, tollitur omnis materia sapiētiæ, nec erit homini necessaria. Positis enim tantūmodo in conspectu bonis, quid opus est cogitatione, intellectu, scientia, ratione? Quocunque porrexerit manum, id naturæ aptum, & cōmodū sit, ut siquis uelit apparatissimam cœnam infantibus, qui nondum sapiāt, apponere, utiq; id appetent singuli, quò unumquenq; aut impetus, aut fames, aut etiam casus attraxerit, & quicquid sumpserint, id illis erit utile, ac salubre. Quid igitur nocebit, eos, sicuti sunt, permanere, & semper infantes, ac nescios esse rerum? Si autem admisceas uel amara, uel inutilia, uel etiam uenenata: decipiuntur utiq; per ignorantiam boni, ac mali, nisi accedat his sapientia, per quam habeant malorum reiectionem, bonorumq́; delectum. Vides ergo, magis propter mala opus bonis esse sapientia, quæ nisi fuisset proposita, rationale animal non essemus. Quòd si hæc ratio uera est, quam Stoici nullo modo uidere potuerunt: dissoluitur etiam argumentū illud Epicuri. Deus, inquit, aut uult tollere mala, & non potest: aut potest, & non uult: aut neq; uult, neque potest: aut & uult, & potest.

Si uult, & non potest, imbecillis est: quod in Deũ non cadit. Si potest, & non uult, inuidus, quod æquè alienum à Deo. *Si neq; uult, neq; potest, & inuidus, et imbecillis est, ideoq́; neq;* Deus. *Si uult, & potest, quod solum* Deo *conuenit, unde ergo sunt mala? aut cur illa nõ tollit? Scio plerosq; philosophorũ, qui prouidentiã defendũt, hoc argumento perturbari solere, & inuitos penè adigi, ut* Deum *nihil curare fateãtur, quod maxime quærit* Epicurus. *sed nos ratione perspecta, formidolosum hoc argumentũ facile dissoluimus.* Deus *enim potest, quicquid uelit: et imbecillitas, uel inuidia in* Deo *nulla est: potest igitur mala tollere, sed nõ uult: nec ideo tamen inuidus. iccirco enim non tollit, quia & sapientiam (sicut docui) simul tribuit, & plus boni, ac iucũditatis in sapiẽtia, quàm in malis molestiæ. sapientia etiam facit, ut etiam* Deum *cognoscamus, & per eam cognitionẽ immortalitatẽ assequamur, quod est summum bonum.* Itaq; *nisi prius malum agnouerimus, nec bonum poterimus agnoscere. Sed hoc non uidit* Epicurus, *nec alius quisquam: si tollantur mala, tolli pariter sapientiã, nec ulla in homine uirtutis remanere uestigia, cuius ratio sustinenda, & superanda, malorum acerbitate consistit.* Itaq; *propter exiguum compendium sublatorum malorum maximo, & uero, & proprio nobis bono careremus.* Constat *igitur, omnia propter hominem proposita, tam mala, quàm etiam bona.*

De Homine, eiusq́ commodis. CAP. XIIII.

SEquitur, *ut ostendã, cur fecerit hominẽ ipsum* Deus, *sicut mundum propter hominem machinatus est, ita ipsum propter se, tanquam diuini templi antistitem, spectatorem operum, rerumq́; cœlestium.* Solus *est enim, qui sentiẽs, capaxq́; rationis intelligere possit* Deũ, *qui opera eius*

ra eius admirari,uirtutē,potestatemq; perspicere.icc irco enim consilio,mente, prudentia instructus est. ideo solus præter cæteras animantes rectus corpore, ac statu factus est,ut ad contemplationem parentis sui excitatus esse uideatur. ideo sermonē solus accepit, ac linguā cogitationis interpretem, ut enarrare maiestatē domini sui poßit. postremo iccirco ei cuncta subiecta sunt, ut factori, atq; artifici Deo *esset ipse subiectus. Si ergo* Deus *hominem suum uoluit esse cultorē,ideoq; illi tantum honoris attribuit,ut rerum omniū dominaretur:utiq; iustißimū est & Deū colere,uidelicet eum,qui tanta præstiterit,& amare hominē, qui sit nobiscum diuini iuris societate cōiunctus.* Nec *enim fas est,cultorē* Dei *à* Dei *cultore uiolari.Vnde intelligitur,religionis,ac iustitiæ causa esse hominē figuratū.cuius rei testis est* M.Tullius *in libris de legibus,ita dicens:Sed omniū,quæ in doctorū hominum disputatione uersantur,nihil est profecto præstabilius,quàm planè intelligi,nos ad iustitiam esse natos.* Quod *si est uerißimū,* Deus *ergo uult omnes homines esse iustos,id est,* Deū,*& hominē charos habere,*Deū *scilicet honorare tāquā patrē, hominem diligere uelut fratrem. in his enim duobus tota iustitia consistit.*Qui *ergo aut* Deum *non agnoscit, aut homini nocet,iniuste,& contra naturam suam uiuit, & hoc modo rumpit institutum,legemq; diuinam.*

De peccatis,Deo,& homine. CAP. XV.

H*Ic fortasse quærat aliquis,unde ad hominem peccata peruenerint,aut quæ prauitas diuini instituti regulam ad peiora detorserit,ut cum sit ad iustitiam genitus, opera tamen efficiat iniusta.* Iam *superius explanaui, simul* Deum *proposuisse bonum,ac malum:& bonū quidē diligere,ac malum,quod huic repugnat, odisse: sed ideo*

malum permisisse, ut & bonũ emicaret, quòd alterũ sine altero (sicut sæpe docui) intelligimus constare non posse: deniq; ipsum mundũ ex duobus elementis repugnãtibus, & inuicem copulatis esse concretum, igneo & humido: nec potuisse lucem fieri, nisi & tenebræ fuissent, quia nec superum potest esse sine infero, nec oriens sine occidente, nec calidũ sine frigido, nec molle sine duro. Sic & nos ex duobus æque repugnantibus compacti sumus, anima, & corpore. quorum alterũ cœlo ascribitur, quia tenue est, & intractabile: alterum terræ, quia comprehensibile est: alterum solidum, & æternum est: alterum fragile, atque mortale. Ergo *alteri bonũ adhæret, alteri malum: alteri lux, uita, iustitia, alteri tenebræ, mors, iniustitia.* Hinc *extitit in hominibus naturæ suæ deprauatio, ut esset necesse constitui legem, qua possent & uitia prohiberi, & uirtutis officia imperari. Cum igitur sint in rebus humanis bona, & mala, quorum rationẽ declaraui: necesse est, ad utranq; partem moueri* Deum, *& ad gratiam, cum iusta fieri uidet: & ad iram, cum cernit iniusta. Sed occurrit nobis* Epicurus, *ac dicit: Si est in deo lætitiæ affectus ad gratiam, & odij ad iram: necesse est habeat & timorem, & libidinem, & cupiditatem, cæterósque affectus, qui sunt imbecillitatis humanæ.* Non *est necesse ut timeat, qui irascitur: aut mœreat, qui gaudet: denique iracundi, minus timidi sunt: & natura læti, minus mœrent. Quid opus est de humanis affectibus dicere, quibus fragilitas nostra succumbit? cõsyderemus diuinam necessitatem. nolo enim naturam dicere, quia* Deus *noster nunquam creditur natus.* Timoris *affectus habet in homine materiam, in* Deo *non habet.* Homo *quia multis casibus, periculisq; subiectus est, metuit, ne qua uis maior existat, quæ illum uerberet*

beret, spoliet, laceret, affligat, interimat. Deus aūt, in quē nec egestas, nec iniuria, nec dolor, nec mors cadit, timere nullo pacto potest: quia nihil est, quod ei uim poßit inferre. Item libidinis ratio in homine manifesta est. Nam qui fragilis, & mortalis est effectus, necesse fuit alterū sexum diuersumq; cōstitui, cuius permistione soboles effici posset ad continendā generis perpetuitatem. Hæc autem libido in Deo locum non habet, quia & fragilitas, & interitus ab eo alienus est: nec ulla est apud eū fœmina, cuius poßit copulatione gaudere: nec succeßione indiget, qui semper futurus est. Eadem de inuidia, & cupiditate dici possunt, quæ certis, manifestisq; de causis in hominem cadunt, in Deum nullo modo. At uerò & gratia, & ira, & miseratio habēt in Deo materiā, rectèq; illis utitur summa illa, & singularis potestas ad rerum cōseruationem.

De Deo, eiusq; ira, gratia, & affectibus.

CAP. XVI.

QVærit quispiam, quæ sit ista materia. Primum accidentibus malis afflicti homines ad Deū plerunque confugiunt, mitigant, obsecrant, credentes eum posse ab his iniurijs propulsare. Habet igitur causam miserandi. nec enim tam immitis est hominū contēptor, ut auxilium laborantibus deneget. Item plurimi, quibus persuasum est Deo placere iustitiam, cumq; qui sit dominus, ac parens omnium, uenerantur cum precibus aßiduis, ac frequentibus uotis, dona & sacrificia offerunt, nomen eius laudibus prosequūtur, iustis ac bonis operibus demereri eum laborātes. Ergo est, propter quod Deus & poßit, et debeat gratificari. Nam si nihil est tam conueniens Deo, quàm beneficentia, nihil autem tam alienum, quàm ut sit ingratus: necesse est, ut officijs optimorum, sanctèq; uiuentium

uentium præstet aliquid, ac uicem reddat, ne subeat ingrati culpam, quæ est etiam homini criminosa. Contrà autem sunt alij facinorosi, & nefarij, qui libidinibus omnia polluant, cædibus uexent, fraudēt, rapiant, peierēt, nec consanguineis, nec parētibus parcāt, leges, et ipsum etiam Deum negligāt. Habet igitur ira in Deo materiā. non est enim fas, eum, cum talia fieri uideat, non moueri, & insurgere ad ultionem sceleratorū, & pestiferos, nocētesq; delere, ut bonis omnibus cōsulat. adeo & in ipso ira est, & gratificatio. Inania ergo, & falsa reperiūtur argumenta uel eorum, qui, cum irasci Deum nolunt, gratificari uolunt, quia ne hoc quidē fieri sine ira potest, uel eorum, qui nullum animi motum esse in Deo putant. Et quia sunt aliqui affectus, qui nō cadunt in Deum, ut libido, timor, auaritia, mœror, inuidia, omni prorsus affectu eum uacare dixerūt. his enim uacat, quia uitiorum affectus sunt. eos autem, qui sunt uirtutis, id est ira in malos, charitas in bonos, miseratio in afflictos, quoniam diuina potestate sunt digna, proprios, & iustos, et ueros habet. Quæ profecto nisi habeat, humana uita turbabitur, atq; ad tantam confusionem deueniet status rerum, ut contemptis, superatisq; legibus, sola regnet audacia: ut nemo denique tutus esse poßit, nisi qui uiribus præualeat. ita quasi communi latrocinio terra omnis depopulabitur. Nunc uero quoniam & mali pœnam, & boni gratiam, & afflicti opem sperant, est uirtutibus locus, & scelera rariora sunt. At enim plerunq; & scelerati feliciores sunt, & boni miseriores, & iusti ab iniustis impune uexantur. Consyderabimus postea, cur ista fiant. Interim de ira explicemus, an sit aliqua in Deo, utrum nihil curet omnino, nec moueatur ad ea, quæ impie geruntur.

De

De Dei cura, & ira. CAP. XVII.

Deus, inquit Epicurus, nihil curat: nullam igitur habet potestatē. curare enim necesse est eū, qui habet potestatem: uel si habet, & nō utitur, quæ tanta est negligendi causa, ut ei non dicam nostrū genus, sed etiā mundus ipse sit uilis? Ideo, inquit, incorruptus est, ac beatus, quia semper quietus. Cui ergo ministratio tantarum rerum cesßit, si hæc à Deo negligantur, quæ uidemus ratione summa gubernari? aut quietus esse quomodo potest qui uiuit, et sentit? Nam quies aut somni res est, aut mortis. sed nec somnus habet quietē: nam cū soporati sumus, corpus quidē quiescit, animus autē irrequietus agitatur: imagines sibi, quas cernat, effingit, ut naturalem suū motum exerceat uarietate uisorum: auocatq; se à falsis, dum membra saturētur, ac uigorem capiant de quiete. Quies igitur sempiterna solius mortis est. Si autē mors Deum non attingit, Deus igitur nunquam quietus est. Dei uero actio quæ potest esse, nisi mundi administratio? Si uero mundi curam gerit, curat igitur hominū uitam Deus, ac singulorum actus animaduertit, eosq; sapiētes, ac bonos esse desiderat. Hæc est uoluntas Dei, hæc diuina lex, quā qui sequitur, qui obseruat, Deo charus est. Neceße est igitur, ut ira moueatur aduersus eum, qui hāc æternam, diuinamq; legem aut uiolauerit, aut spreuerit. Si nocet alicui Deus, iam bonus non est. Non exiguo falluntur errore, qui censuram siue humanam, siue diuinam acerbitatis nomine infamāt, putantes nocentē dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod si est, nocētes igitur leges habemus, quæ peccantibus supplicia sanxerunt: nocētes iudices, qui scelere conuictos pœna capitis afficiūt. Quòd si et lex iusta est, quæ & nocēti tribuit, quod meretur: et

iudex

iudex integer, ac bonus dicitur, cum male facta uindicat (bonorum enim salutem custodit, qui malos punit) ergo & Deus, cum malis obest, nocens nō est: ipse autē est nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, ut pluribus noceat. Licet quærere ab ijs, qui Deum faciunt immobilē: siquis habeat rem, domum, familiam: seruiq; eius contemnentes patientiam domini, omnia inuaserint: ipsi bonis eius fruantur: ipsos familia eius honoret: dominus autē contemnatur ab omnibus, derideatur, relinquatur: utrum'ne sapiēs esse poßit, qui contumelias nō uindicet, suisq; rebus eos perfrui patiatur, in quos habeat potestatem? Quæ tanta in quoquam potest patientia reperiri? si tamen patientia nominanda est, & non stupor quidam insensibilis. Sed facile est ferre cōtemptum. Quid si fiant illa, quæ à Cicerone dicuntur? Etenim quæro, siquis paterfamilias liberis suis à seruo interfectis, uxore occisa, incensa domo, supplicium de seruo nunquam acerrimum sumpserit: utrum is clemens, ac misericors, an inhumanus, & crudelißimus esse uideatur? Quòd si eiusmodi facinoribus ignoscere, crudelitatis est potius, quàm pietatis: non est ergo uirtutis in Deo, ad ea, quæ iniuste fiunt, non commoueri. Nam mundus tanquam Dei domus est, & homines tanquam serui. quibus si ludibrio sit nomen eius, qualis, aut quanta patiētia est, ut honoribus suis cedat, praua, & iniqua fieri uideat, & non indignetur, quod propriū, & naturale est ei, cui peccata nō placeāt? Irasci ergo rationis est. auferūtur enim delicta, & refrænatur licentia: quod utiq; iuste, sapienterq́; fit. Sed Stoici non uiderunt esse discrimen recti, & praui: esse iram iustam, & iniustam: & quia medelam rei non inueniebant, uoluerūt eam penitus excidere. Peripatetici uero nō ex-

cidendam

cidendã, sed temperandã esse dixerũt. quibus in sexto libro Institutionũ satis respõdimus. Nescisse autẽ philosophos, quæ ratio esset iræ, apparet ex definitionibus eorũ, quas Seneca enumerauit in libris, quos de ira composuit. Ira est, inquit, cupiditas ulciscendæ iniuriæ. Alij (ut ait Poßidonius) cupiditas puniendi eius, à quo te inique putes læsum. Quidã ita definierũt: Ira est incitatio animi ad nocendũ ei, qui aut nocuit, aut nocere uoluit. Aristotelis definitio nõ multũ à nostra abest. Ait enim, irã esse cupiditatẽ doloris rependendi. Hæc est ira, de qua superius diximus, quæ etiã mutis inest: in homine uero cohibẽda est, ne ad aliquod maximũ malũ prosiliat per furorẽ. Hæc in Deo esse nõ potest, quia illæsibilis est: in homine autẽ, quia fragilis est, inuenitur. irritat enim læsio dolorẽ, & dolor facit ultionis cupiditatẽ. Vbi est ergo illa ira iusta, qua mouetur aduersus delinquẽtes? quæ utiq; nõ est cupiditas ultionis, quia nõ præcedit iniuria. non dico de ijs, qui aduersus leges peccãt, quibus et iudex sine crimine irasci potest. fingamus tamen, cũ sedato animo esse debere, cũ subijcit pœnæ nocentẽ, quia legũ sit minister, nõ animi, aut potestatis suæ. sic enim uolunt, qui iram conantur euellere. sed de ijs potißimũ dico, qui sunt nostræ potestatis, ut serui, liberi, coniuges, & discipuli: quos cũ delinquere uidemus, incitamur ad coërcendum. Necesse est enim bono, ac iusto displicere, quæ praua sunt: & cui malũ displicet, moueri, cũ id fieri uideat. Ergo surgimus ad uindictam, nõ quia læsi sumus, sed ut disciplina seruetur, mores corrigãtur, licẽtia comprimatur. Hæc est ira iusta, quæ sicut in homine necessaria est ad prauitatis correctionem, sic utiq; in Deo, à quo ad hominẽ peruenit exẽplũ. Nã sicuti nos potestati nostræ subiectos coërcere debe-

mus

mus: ita etiã peccata uniuersorũ deus coërcere debet: q̃d ut faciat, irascatur necesse est: quia naturale est bono ad alterius peccatũ moueri, & incitari. ergo definire debuerũt: Ira est motus animi ad coërcenda peccata insurgẽtis. nã definitio Ciceronis, Ira est libido ulciscendi, nõ multũ à superioribus distat. Ira autẽ, quã possumus uel furorẽ, uel iracundiã nominare, hæc ne in homine quidem debet esse: quæ tota uitiosa est. Ira uero, quæ ad correctionẽ uitiorũ pertinet, nec homini adimi debet, nec Deo potest, quia & utilis est rebus humanis, & necessaria.

De peccatis uindicandis. CAP. XVIII.

QVid opus est, inquiunt ira, cũ sine hoc affectu peccata corrigi poßint? Atqui nullus est, qui peccatorẽ poßit uidere trãquille: poßit fortasse, qui legibus præsidet, quia facinus nõ sub oculis eius admittitur, sed defertur aliunde tanquã dubiũ: nec unquã potest esse scelus tã clarũ, ut defensioni locus nõ sit, & ideo potest iudex non moueri aduersus eum, qui potest innocẽs inueniri. Cumq; detectũ facinus in lucẽ uenerit, iam nõ sua, sed legum sententia utitur. Sed potest cõcedi, ut sine ira faciat, quod facit. habet enim quod sequatur. Nos certe, cũ domi peccatur à nostris, siue id cernimus, siue sentimus, indignari necesse est. ipse enim peccati aspectus indignus est. nam qui nõ mouetur omnino: aut probat delicta, quod est turpius, & iniustius, aut molestiã castigandi fugit, quam sedatus animus, & quieta mens aspernatur, ac renuit, nisi ira stimulauerit. qui autẽ commouetur, tamen intempestiua leuitate uel sæpius, quàm necesse est, uel etiam semper ignoscit, is plane & illorum uitã perdit, quorũ audaciam nutrit ad facinora maiora, & sibi ipsi æternam molestiarũ materiã subministrat. Vitiosa est ergo in peccatis iræ suæ

cohib

cohibitio. Laudatur Archyta Tarentinus, qui cũ in agro corrupta esse omnia comperisset, uillici sui culpam redar guẽs, Miserum, inquit, quẽ iam uerberibus necassem, nisi iratus essem. Vnicum hoc exemplum temperãtiæ putant, sed autoritate ducti non uident, quàm inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nam (sicut ait Plato) nemo prudens punit, quia peccatũ est, sed ne peccetur. Apparet, quàm malum uir sapiens proposuerit exemplum. Si enim sense rint serui, dominum sæuire, cum non irascitur, tum parce re, cum irascitur, non peccabunt utique leuiter, ne uerbe rentur, sed, quantum poterunt, grauißime, ut stomachum eius incitent, atq; impune discedant. Ego uero laudarẽ, si cum fuisset iratus, dedisset iræ suæ spatium, ut residente per interuallum temporis animi tumore, haberet modum castigatio. Non ergo propter iræ magnitudinẽ donanda erat pœna, sed differenda, ne aut peccanti maiorem iusto dolorem inureret, aut castiganti furorem. nunc uero quæ tandem æquitas, aut sapientia est, ut aliquis ob exiguum delictum puniatur? aut ob maximũ non puniatur? Quòd si naturam rerum, causas'que didicisset, nunquam tam im portunam continentiam profiteretur, ut nequam seruus iratum sibi fuisse dominum gratularetur. Nam sicut cor pus humanum Deus multis, & uarijs sensibus ad usum uitæ necessarijs instruxit, sic & animo uarios attribuit affectus, quibus uitæ ratio constaret: ut libidinem pro ducendæ gratia sobolis dedit, sic irã cohibẽdorum causa delictorum. Verum ij, qui nesciunt fines bonorum, ac malorum, sicut libidine utuntur ad corruptelas, & ad uoluptates, sic ira, & affectu ad nocendum, dum ijs, quos odio habent, irascuntur, aut paribus, aut etiam superiori bus. Hinc quotidie ad maxima facinora prosilitur: hinc

tragœdiæ sæpe nascuntur. Esset igitur laudandus Archytas, si, cum alicui ciui, & pari facienti sibi iniuriã fuisset iratus, repreßisset se tamen, & patiẽtia furoris impetum mitigasset. Hæc sui cohibitio gloriosa est, qua cõpescitur aliquod imminens magnum malum. Seruorũ autem, filiorumq; peccata nõ coërcere, peccatum est. euadẽt enim ad maius malũ per impunitatem. Hic non cohibenda ira, sed etiam, si iacet, excitanda est. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominẽ similem sui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia Stoici negant habere ullam formam Deum, & ingens alia materia nascitur, si eos coarguere uelimus: de animo tantũ loquor. Si Deo subiacet, cogitare, sapere, intelligere, prouidere, præstare: ex omnibus autem animalibus homo solus hoc habet: ergo ad Dei similitudinem factus est: sed ideo procedit in uitium, quia de terrena fragilitate permistus, nõ potest id, quod à Deo sumpsit, incorruptum, purumq; seruare, nisi ab eodẽ Deo iustitiæ præceptis imbuatur.

De anima & corpore, deq; prouidentia.

CAP. XIX.

SEd quoniam compactus est (ut diximus) è duobus homo, animo, & corpore, in altero uirtutes, in altero uitia continentur, & impugnant se inuicem. Animi enim bona, quæ sunt in continendis libidinibus, contraria sunt corpori: & corporis bona, quæ sunt in omni genere uoluptatũ, inimica sunt animo. Sed si uirtus animi repugnauerit cupiditatibus, easq; cõpresserit, erit uere Deo similis. Vnde apparet, animam hominis, quæ uirtutem diuinam capit, non esse mortalẽ. Sed discrimen illud est, quòd cum uirtus habeat amaritudinem, & sit dulcis illecebra uoluptatis, uincuntur plurimi, & abstrahuntur ad suauitatem.

li uero, qui se corpori, rebusq; terrenis addixerunt, premuntur in terrã, nec assequi possunt diuini numinis gratiam, quia se uitiorum labibus inquinarunt. Qui autem Deum secuti, eiq; parentes, corporis desyderia cõtẽpserint, & uirtutem præferentes uoluptatibus, innocentiam, iustitiamq; seruauerint: hos Deus ut sui similes recognoscit. Cum igitur sanctißimam legem posuerit: uelitq; uniuersos, innocentes, ac beneficos esse: potest'ne non irasci, cum uidet cõtemni legẽ suam, abijci uirtutem, appeti uoluptatem? Quòd si est mũdi administrator (sicut esse debet) non utique contemnit id, quod est in omni mundo uel maximum. Si est prouidens (ut oportet Deũ) consulit utique generi humano, quo sit uita nostra & copiosior, et melior, et tutior. Si est pater, ac Deus uniuersorũ, certe & uirtutibus hominum delectatur, & uitijs cõmouetur, ergo & iustos diligit, & impios odit. Odio, inquit, opus nõ est: semel enim statuit bonis præmiũ, & malis pœnam. Quòd si aliquis iuste, innocẽterq; uiuat, & Deũ nec colat, nec curet omnino, ut Aristoteles, & Timon cæteriq; Philosophorum, cedet'ne huic impune? quòd cũ legi Dei obtẽperarit, ipsum tamẽ spreuerit. Est igitur aliqd, propter quod Deus poßit irasci, tãquam fiducia integritatis aduersus eũ rebellandi. Si huic potest irasci ꝓpter superbiam, cur nõ magis peccatori, qui legẽ cum ipso pariter latore contempserit? Iudex peccatis ueniam dare non potest, quia uolũtati seruit alienæ: Deus autẽ potest, quia est legis suæ ipse disceptator, & iudex: quã cum poneret, nõ ademit sibi omnem potestatẽ, sed habet ignoscẽdi licẽtiã.

De peccatis, & Dei misericordia. CAP. XX.

SI *potest ignoscere, potest igitur irasci. cur ergo, inqt aliquis, & ꝗ peccãt, sæpe felices sũt, et qui pie uiuũt,*

ſæpe miſeri? Quia fugitiui, & abdicati libere uiuunt, & qui ſub diſciplina patris, aut domini ſunt, ſtrictius, & frugalius. Virtus enim per mala et probatur, & conſtat: uitia per uoluptatē. nec tamē ille, qui peccat ſperare debet perpetuam impunitatē, quia nulla eſt perpetua fœlicitas.

—Sed ſcilicet ultima ſemper
Expectanda dies homini eſt: diciq́; beatus
Ante obitum nemo, ſupremaq́; funera debet.

Vt ait poëta nō inſuauis, exitus eſt, qui arguit fœlicitatē, & nemo iudiciū Dei poteſt nec uiuus effugere, nec mortuus. Habet enim poteſtatē & uiuos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo, inqt, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit uindicare, & pro merito quenq; punire. At enim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt enim, qui nihil peccet, & multa ſunt, quæ ad peccādum irritent, ætas, uiolentia, egeſtas, occaſio, præmium. Adeo ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis, qua induti ſumus, ut niſi huic neceßitati Deus parceret, nimiū fortaſſe pauci uiuerēt, propter hanc cauſam patiētißimus eſt, & iram ſuam cōtinet. Nam quia perfecta eſt in eo uirtus, neceſſe eſt patientiam quoque eius eſſe perfectam, quæ & ipſa uirtus eſt. Quàm multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, & ex improbis continentes. quàm multi in prima ætate turpes, & omniū iudicio damnati poſtmodum tamen laudabiles extiterunt: quod utique nō fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur. Leges publicæ manifeſtos reos damnant: ſed plurimi ſunt, quorum peccata occultātur, plurimi, qui delatorem comprimūt aut precibus, aut præmio: plurimi, qui iudicia eludunt per gratiàm, uel potentiam. Quòd ſi eos omnes, qui humanam pœnam effugiunt, cenſura diuina damnaret:

esset homo aut rarus, aut nullus in terra. Denique uel una illa causa delēdi generis humani iusta esse potuisset, quòd homines contempto Deo uiuo, terrenis, fragilibusq́; figmētis honorem diuinum tanquam cœlestibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cumq́; illos Deus *artifex, ore sublimi, statu recto figuratos, ad contemplationē cœli, & notitiam* Dei *excitauerit, curuare se ad terram maluerunt pecudum more. Humilis enim, & curuus, & pronus est, qui ab aspectu cœli,* Dei*q́; patris auersus, terrena quæ calcare debuerat, id est de terra ficta, & formata ueneratur.* In *tanta igitur impietate hominum, tantisq́; peccatis id assequitur patientia* Dei, *ut se ipsi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigant.* Deniq́; *& boni sunt, iustiq́; multi, & abiectis terrenis cultibus, maiestatem* Dei *singularis agnoscunt.* Sed *cum maxima & utilissima sit* Dei *patientia, tamen quamuis sero noxios punit, nec patitur longius procedere, cum eos inemendabiles esse peruiderit.*

De ira Dei, & hominis. CAP. XXI.

SVperest *una maxima, & extrema quæstio.* Nam *dixerit fortasse quispiam, adeo non irasci* Deum, *ut & in præceptis hominem irasci uetet.* Possem *dicere, quòd ira hominis refrænāda fuerit, quia iniuste sæpe irascitur, & præsentem habet motum, quia temporalis est.* Itaque *ne fierent ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges, temperari debuerat furor eius, & comprimi, ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret.* Deus *autem & non ad præsens irascitur, & quia æternus est, perfectæq́; uirtutis, nunquam nisi merito irascitur.* Sed *tamen non ita res se habet.* Nā *si omnino prohiberet irasci, ipse quodammodo reprehēsor opificij*

sui fuisset, quia in principio iram iecori hominis indidis=set. siquidē creditur, causam huius cōmotionis in humore fellis cōtineri. Non igitur in totū prohibet irasci, quia is affectus necessario datus est: sed prohibet in ira permanere. ira enim mortalium debet esse mortalis: nā si maneat, confirmātur inimicitiæ ad perniciem sempiternā. Deniq; rursus eum irasci quidē, sed tamen non peccare præcepit: non utique euellit iram radicitus, sed temperauit, ut in omni castigatione modum, ac iustitiā teneremus. Qui ergo irasci nos iubet, ipse utique irascitur. qui placari celerius præcepit, est utiq; ipse placabilis. siquidē præcepit, quæ sint iusta, et rebus utilia communibus. Sed quia dixeram nō esse iram Dei temporalem, sicut hominis, qui præsentanea cōmotione ferueścit, nec facile regere se potest propter fragilitatē: nō ideo intelligere debemus, quia sit æternus Deus, iram quoque eius in æternum manere: sed rursum quia uirtute sit maxima præditus, in potestate habere iram suam, nec ab ea regi, sed ipsum illā, quēadmodum uelit, moderari. quod utiq; non repugnat superiori. Nam si prorsus immortalis fuisset ira eius, non esset satisfactioni, aut gratiæ post delictū locus: cum ipse homines ante Solis occasum reconciliari iubeat. Sed ira diuina in æternum manet aduersus eos, qui peccant in æternum. Itaque Deus non thure, non hostia, non pretiosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emēdatione placatur: & qui peccare desinit, iram Dei mortalem facit. ideirco enim non ad præsens noxium quenq; punit, ut habeat homo resipiscendi sui facultatem.*

De peccatis, deq; ijs recitati uersus Sibyllæ.

CAP. XXII.

HAec habui, quæ de ira Dei dicerē, Donate charißime, ut

me,ut ſcires quemadmodũ refelleres eos,qui Deum faciũt immobilem.Reſtat,ut more Ciceronis utamur epilogo ad perorandum, ſicut ille in Tuſculanis de morte diſſerens fecit.ita nos in hoc opere teſtimonia diuina, quibus credi poßit,adhibere debemus, ut illorum perſuaſionem uincamus,qui ſine ira Deum eſſe credentes, dißoluunt omnem religionẽ,ſine qua(ut oſtẽdimus)aut immanitate belluis, aut ſtultitia pecudibus adæquamur. in ſola enim religione,id eſt in Dei ſummi notione ſapientia eſt. Prophetæ uniuerſi diuino ſpiritu repleti,nihil aliud, quàm de gratia Dei erga iuſtos,& de ira eius aduerſus impios loquũtur. quorum teſtimonia nobis quidẽ ſatis ſunt:uerum ijs quoniã non credunt iſti,qui ſapientiã capillis,& habitu iactant,ratione quoq;, & argumentis fuerant à nobis refellendi.Sic enim præpoſtere agitur,ut humanam diuinis tribuant autoritatẽ,cum potius humanis diuinam debuerint. Quæ nunc ſane omittamus,ne nihil apud iſtos agamus,& in infinitum materia procedat.Ea igitur quæramus teſtimonia, quibus illi poßint aut credere, aut certe non repugnare.Sibyllas multas fuiſſe,plurimi,& maximi autores tradiderũt:Græcorũ, Ariſto Chius,et Apollodorus Erythræus:noſtrorum,Varro,& Feneſtella.Hi omnes præcipuã, & nobilem præter cæteras Erythræam fuiſſe cõmemorant.Apollodorus quidem ut de ciui,ac populari ſua gloriatur.Feneſtella uero etiam legatos Erythras à Senatu eſſe miſſos refert, ut huius Sibyllæ carmina Romã deportarentur, & ea Coß. Curio,& Octauius in capitolio,quod tunc erat curante Q. Catulo reſtitutum,ponenda curarent. Apud hanc de ſummo & conditore rerum Deo huiuſmodi uerſus reperiuntur:

ἄφθαρθος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων

τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rursus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc retulit:

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε,
μοιχείας τε φύλαξαι, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνήν.
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γὰρ ὁ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅσκεν ἁμάρτῃ.

De Dei ira, & punitione, deq; ea Sibyllarum carmina recitata: castigatio præterea, & adhortatio. CAP. XXIII.

VErum quia plures (ut ostendi) Sibyllæ à doctißimis autoribus fuisse traduntur, unius testimonium satis non sit ad confirmandam, sicut intendimus, ueritatem. Cum meæ quidem uolumina, quibus Romanorum fata conscripta sunt, in arcanis habentur. cæterarũ tamen fere omniũ libelli, quo minus in usu sint omnibus, nõ uetantur. ex quibus alia denuntiãs uniuersis gentibus iram Dei ob impietatem hominum, hoc modo exorsa est:

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
πᾶσι προφητεύουσα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoq; per indignationem Dei aduersus iniustos cataclysmum priore seculo factum esse dixit, ut malitia generis humani extingueretur:

ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο.
αὐτοῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem postea futuram uaticinata est, qua rursus impietas hominum deleatur.

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸς οὐκ ἔτι πραΰνοντα,

ἀλλ

ἀλλ' ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ' ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Vnde apud Nasonem de Ioue ita dicitur,

Esse quoq; in fatis reminiscitur, affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

quod tunc fiat necesse est, cũ honor & cultus Dei summi apud homines interierit. Eadẽ tamẽ placari eũ pœnitẽtia factorum, & sui emendatione contestans, hæc addidit:

ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ τὰς μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν. —

Item paulopost.

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ' ἂν ἅπαντες
δυσσεβίην περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Deinde alia Sibylla cœlestium, terrenorumq; genitorem diligi oportere denunciat, ne ad perdendos homines indignatio eius insurgat.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσσῃ
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν ἀιὲν ἐόντα.

Ex his apparet uanas esse rationes philosophorum, qui Deum putant sine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod est contra ipsam maiestatem. Regnum hoc, imperiumq; terrenum nisi metus custodiat, soluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, sed etiam de fastigio præcipitabitur. imò uerò cuilibet humili eripe hunc affectum, quis eum non spoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec sedem, nec uictum poterit habere, alijs quicquid habuerit diripiẽtibus, nedum putemus cœlestis imperij maiestatem sine ira, & metu posse consistere. Apollo Milesius de Iudæorum

religione consultus, responso hoc indidit:

ὑδὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων
ὃν τρέμεται καὶ γαῖα, καὶ ὐρανὸς, ἠδὲ θάλασσα,
ταρτάρεοί τε μυχοὶ, καὶ δαίμονες ἐκ φρίττουσιν.

Si tam lenis est, quàm philosophi uolunt, quomodo ad nutum eius non modo dæmones, et ministri tantæ potestatis, sed etiam cœlum, & terra, & rerum natura omnis cõtremiscit? Si enim nullus alteri seruit, nisi coactus: omne igitur imperiũ metu cõstat, metus autẽ per iram: nã si nõ moueatur quis aduersus parêre nolentem, nec cogi poterit ad obsequiũ. Consulat unusquisq; affectus suos, iã intelliget, neminẽ posse sine ira, & castigatione imperio subiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperiũ quoq; non erit. Deus autem habet imperium: ergo & iram, qua constat imperium, habeat necesse est. Quapropter nemo uaniloquentia philosophorum inductus, ad contemptum se Dei erudiat, quod est maximũ nefas. Debemus hũc omnes & amare, quòd pater est: & uereri, quòd dominus: & honorificare, quòd beneficus: et metuere, quòd seuerus. utraq; persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate non diligat animæ suæ parẽtem? aut quis impune cõtemnat eum, qui rerum dominator habeat in omnes ueram, & æternã potestatem? Si patrem cõsideres, ortum nobis ad lucem, qua fruimur, subministrat: per illum uiuimus, per illum in hospitiũ huius mundi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copijs alit, ille sustentat, in huius domo habitamus, huius familia sumus, & si minus obsequens, quàm decebat, minusq; officiosa, quàm domini, & parentis immortalia merita poscebant, tamen plurimũ proficit ad ueniam consequendam, si cultum eius, notionemq; teneamus, si abiectis humilibus, terrenisq; tam rebus quàm

bonis

bonis, cœlestia, et diuina sempiterna meditemur: quod ut facere poßimus, Deus nobis sequendus est, Deus adorandus, quoniam in eo est materia rerum, & ratio uirtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo aut potẽtia maius est, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad sapientiam genuit, ad iustitiam procreauit, non est fas hominẽ relicto Deo, sensus, ac uitæ datore, terrenis, fragilibusq́; famulari: aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia, & pietate discedere. Non faciũt beatum uitiosæ, ac mortiferæ uoluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores, quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æterna morte damnatur: sed innocentia sola, sola iustitia: cuius legitima, & digna merces est immortalitas, quã statuit à principio Deus sanctis, & incorruptis mentibus, quæ se à uitijs, & ab omni labe terrena integras, inuiolatasq́; conseruant. Huius præmij cœlestis, ac sempiterni participes esse nõ possunt, qui fraudibus, rapinis, circuuscriptionibus conscientiam suam polluerunt, quiq́; iniurijs hominum, nefarijs commißis, inelui biles sibi maculas inusserunt. Proinde uniuersos oportet, qui sapientes, qui homines merito dici uolunt, fragilia cõtemnere, terrena calcare, humilia despicere, ut poßint cũ deo beatißima neceßitudine copulari. Auferatur ĩpietas, discordiæ, dissensionesq́; turbulentæ, ac pestiferæ sopiantur, quibus humanæ societates, & publici fœderis diuina coniunctio rumpitur, dirimitur, dißipatur: quãtum possumus, boni, ac benefici esse meditemur: siquid nobis opum, siquid suppetit copiarum, non uoluptati unius, sed multorum saluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis est, quàm corpus cui exhibet ministeriũ. Iustitia uerò, & beneficentia

neficentia tam immortales, quàm mens & anima, quæ bonis operibus similitudinem Dei assequitur. Sit nobis Deus non in templis, sed in corde nostro consecratus. Destructibilia sunt omnia, quæ manu fiunt. mundemus hoc templum, quod non fumo, non puluere, sed malis cogitationibus sordidatur, quod non cereis ardentibus, sed claritate, ac luce sapientiæ illuminatur. In quo si Deum semper crediderimus esse præsentem, cuius diuinitati secreta mentis patent, ita uiuemus, ut & propitium semper habeamus, & nunquam uereamur iratum.

L. COELII
LACTANTII
FIRMIANI DE OPIFICIO DEI LIBER VNVS, AD DEMETRIANVM AVDITOREM SVVM.

Quæ instituti operis causa fuerit. CAP. I.

VA`M *minime sim quietus, etiã in summis necessitatibus, ex hoc libello poteris existimare, quem ad te rudibus penè uerbis, prout ingenij mediocritas tulit, Demetriane, perscripsi: ut & quotidianum studium meũ nosses, & nõ deessem tibi, præceptor etiam nũc, sed honestioris rei, meliorisq; doctrinæ. Nam si te in literis nihil aliud quàm linguam instruẽtibus, auditorem satis strenuum præbuisti: quãto magis in his ueris, & ad uitam pertinentibus docilior esse debebis? apud quẽ nunc*

profit

profiteor nulla me neceßitate uel rei, uel tẽporis impediri, quo minus aliquid excudam, quo philoſophi noſtræ ſectæ, quam tuemur, inſtructiores, doctioresq́; in poſterum fiant, quamuis nunc male audiant, caſtigenturq́; uulgo, quòd aliter, quàm ſapientibus conuenit, uiuant, & uitia ſub obtentu nominis celent: quibus aut mederi oportuit, aut ea prorſus effugere, ut beatum, atq; incorruptum ſapientiæ nomen uita ipſa cum præceptis congruẽte, præſtarent. Ego tamẽ ut nos ipſos ſimul, & cæteros inſtruã, nullum laborem recuſo. Neque enim ut nõ poſſum obliuiſci mei, tum præſertim, cũ maxime opus ſit meminiſſe; ſic ne tu quidem tui, ut ſpero, & opto. Nam licet te publicæ rei neceßitas à ueris, & iuſtis operibus auertat: tamen fieri non poteſt, quin ſubinde in cœlum aſpiciat mẽs ſibi conſcia recti. Ego quidem lætor, omnia tibi, quæ pro bonis habẽtur, proſpere fluere: ſed ita, ſi nihil de ſtatu mentis immutent. Vereor enim, ne paulatim conſuetudo, uel iucunditas earum rerum (ſicut fieri ſolet) in animum tuum ſenſim repat. Ideóq; te moneo, repetens iterumq́; monebo, ne oblectamenta iſta terræ pro magnis, aut ueris bonis habere te credas, quæ ſunt nõ tantum fallacia, quia dubia, uerũ etiam inſidioſa, quia dulcia. Nam & ille colluctator, et aduerſarius noſter ſcisquàm ſit aſtutus, et idẽ ipſe uiolentus, ſicuti nunc uidemus. Is hæc omnia, quæ illicere poſſunt, pro laqueis habet, & quidem tam ſubtilibus, ut oculos mẽtis effugiant, nec poßint hominis prouiſione uitari. Summa ergo prudentia eſt, pedetentim incedere, quoniam utrobique ſaluti inſidet, & offenſacula pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas proprias, in quibus nunc agis, ſuadeo, ut pro tua uirtute aut contemnas, ſi potes, aut non magnopere mireris. Memento & ueri

parentiſ

tragœdiæ ſæpe naſcuntur. Eſſet igitur laudandus Archytas, ſi, cum alicui ciui, & pari facienti ſibi iniuriã fuiſſet iratus, repreßiſſet ſe tamen, & patiẽtia furoris impetum mitigaſſet. Hæc ſui cohibitio glorioſa eſt, qua cõpeſcitur aliquod imminens magnum malum. Seruorũ autem, filiorumq́; peccata nõ coërcere, peccatum eſt. euadẽt enim ad maius malũ per impunitatem. Hic non cohibenda ira, ſed etiam, ſi iacet, excitandá eſt. Quod autem de homine dicimus, id etiam de Deo, qui hominẽ ſimilem ſui fecit. Omitto de figura Dei dicere, quia Stoici negant habere ullam formam Deum, & ingens alia materia naſcitur, ſi eos coarguere uelimus: de animo tantũ loquor. Si Deo ſubiacet, cogitare, ſapere, intelligere, prouidere, præſtare: ex omnibus autem animalibus homo ſolus hoc habet: ergo ad Dei ſimilitudinem factus eſt: ſed ideo procedit in uitium, quia de terrena fragilitate permiſtus, nõ poteſt id, quod á Deo ſumpſit, incorruptum, purumq́; ſeruare, niſi ab eodẽ Deo iuſtitiæ præceptis imbuatur.

De anima & corpore, deq́; prouidentia.

CAP. XIX.

SEd quoniam compactus eſt (ut diximus) è duobus homo, animo, & corpore, in altero uirtutes, in altero uitia continentur, & impugnant ſe inuicem. Animi enim bona, quæ ſunt in continendis libidinibus, contraria ſunt corpori: & corporis bona, quæ ſunt in omni genere uoluptatũ, inimica ſunt animo. Sed ſi uirtus animi repugnauerit cupiditatibus, eaſq́; cõpreſſerit, erit uere Deo ſimilis. Vnde apparet, animam hominis, quæ uirtutem diuinam capit, non eſſe mortalẽ. Sed diſcrimen illud eſt, quòd cum uirtus habeat amaritudinem, & ſit dulcis illecebra uoluptatis, uincuntur plurimi, & abſtrahuntur ad ſuauitatem.

li uero, qui se corpori, rebusq; terrenis addixerunt, premuntur in terrã, nec assequi possunt diuini numinis gratiam, quia se uitiorum labibus inquinarunt. Qui autem Deum secuti, eiq; parentes, corporis desyderia cõtẽpserint, & uirtutem præferentes uoluptatibus, innocentiam, iustitiamq; seruauerint: hos Deus ut sui similes recognoscit. Cum igitur sanctißimam legem posuerit: uelitq; uniuersos, innocentes, ac beneficos esse: potest'ne non irasci, cum uidet cõtemni legẽ suam, abijci uirtutem, appeti uoluptatem? Quòd si est mũdi administrator (sicut esse debet) non utique contemnit id, quod est in omni mundo uel maximum. Si est prouidens (ut oportet Deũ) consulit utique generi humano, quo sit uita nostra & copiosior, et melior, et tutior. Si est pater, ac Deus uniuersorũ, certe & uirtutibus hominum delectatur, & uitijs cõmouetur, ergo & iustos diligit, & impios odit. Odio, inquit, opus nõ est: semel enim statuit bonis præmiũ, & malis pœnam. Quòd si aliquis iuste, innocẽterq; uiuat, & Deũ nec colat, nec curet omnino, ut Aristoteles, & Timon cæteriq; Philosophorum, cedet'ne huic impune? quòd cũ legi Dei obtẽperarit, ipsum tamẽ spreuerit. Est igitur aliqd, propter quod Deus poßit irasci, tãquam fiducia integritatis aduersus eũ rebellandi. Si huic potest irasci ꝑpter superbiam, cur nõ magis peccatori, qui legẽ cum ipso pariter latore contempserit? Iudex peccatis ueniam dare non potest, quia uolũtati seruit alienæ: Deus autẽ potest, quia est legis suæ ipse disceptator, & iudex: quã cum poneret, nõ ademit sibi omnem potestatẽ, sed habet ignoscẽdi licẽtiã.

De peccatis, & Dei misericordia. CAP. XX.

SI *potest ignoscere, potest igitur irasci. cur ergo, inqt aliquis, & q peccãt, sæpe felices sũt, et qui pie uiuũt,*

ſæpe miſeri? Quia fugitiui, & abdicati libere uiuunt, & qui ſub diſciplina patris, aut domini ſunt, ſtrictius, & frugalius. Virtus enim per mala et probatur, & conſtat: uitia per uoluptatē. nec tamē ille, qui peccat ſperare debet perpetuam impunitatē, quia nulla eſt perpetua fœlicitas.

—Sed ſcilicet ultima ſemper
Expectanda dies homini eſt: diciq; beatus
Ante obitum nemo, ſupremaq; funera debet.

Vt ait poëta nō inſuauis, exitus eſt, qui arguit fœlicitatē, & nemo iudiciū Dei poteſt nec uiuus effugere, nec mortuus. Habet enim poteſtatē & uiuos præcipitare de ſummo, & mortuos æternis afficere cruciatibus. Immo, inqt, ſi iraſcitur Deus, ſtatim debuit uindicare, & pro merito quenq; punire. At enim ſi id faceret, nemo ſupereſſet. Nullus eſt enim, qui nihil peccet, & multa ſunt, quæ ad peccādum irritent, ætas, uiolentia, egeſtas, occaſio, præmium. Adeo ſubiecta eſt peccato fragilitas carnis, qua induti ſumus, ut niſi huic neceßitati Deus parceret, nimiū fortaſſe pauci uiuerēt, propter hanc cauſam patiētißimus eſt, & iram ſuam cōtinet. Nam quia perfecta eſt in eo uirtus, neceſſe eſt patientiam quoque eius eſſe perfectam, quæ & ipſa uirtus eſt. Quām multi ex peccatoribus iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni, & ex improbis continentes. quām multi in prima ætate turpes, & omniū iudicio damnati poſtmodum tamen laudabiles extiterunt: quod utique nō fieret, ſi omne peccatum pœna ſequeretur. Leges publicæ manifeſtos reos damnant: ſed plurimi ſunt, quorum peccata occultātur, plurimi, qui delatorem comprimūt aut precibus, aut præmio: plurimi, qui iudicia eludunt per gratiam, uel potentiam. Quòd ſi eos omnes, qui humanam pœnam effugiunt, cenſura diuina damnaret: eſſet

esset homo aut rarus, aut nullus in terra. Denique uel una illa causa delēdi generis humani iusta esse potuisset, quòd homines contempto Deo *uiuo, terrenis, fragilibusq; figmētis honorem diuinum tanquam cœlestibus deferunt, adorantes opera humanis digitis laborata. Cumq; illos* Deus *artifex, ore sublimi, statu recto figuratos, ad contemplationē cœli, & notitiam* Dei *excitauerit, curuare se ad terram maluerunt pecudum more. Humilis enim, & curuus, & pronus est, qui ab aspectu cœli,* Dei*q; patris auersus, terrena quæ calcare debuerat, id est de terra ficta, & formata ueneratur. In tanta igitur impietate hominum, tantisq; peccatis id assequitur patientia* Dei, *ut se ipsi homines damnatis uitæ prioris erroribus corrigant. Deniq; & boni sunt, iustiq; multi, & abiectis terrenis cultibus, maiestatem* Dei *singularis agnoscunt. Sed cum maxima & utilissima sit* Dei *patientia, tamen quamuis sero noxios punit, nec patitur longius procedere, cum eos inemendabiles esse peruiderit.*

De ira Dei, & hominis. CAP. XXI.

SVperest *una maxima, & extrema quæstio.* Nam *dixerit fortasse quispiam, adeo non irasci* Deum, *ut & in præceptis hominem irasci uetet. Possem dicere, quòd ira hominis refrænāda fuerit, quia iniuste sæpe irascitur, & præsentem habet motum, quia temporalis est. Itaque ne fierent ea, quæ faciunt per iram & humiles, & mediocres, & magni reges, temperari debuerat furor eius, & comprimi, ne mentis impos aliquod inexpiabile facinus admitteret.* Deus *autem & non ad præsens irascitur, & quia æternus est, perfectæq; uirtutis, nunquam nisi merito irascitur. Sed tamen non ita res se habet. Nā si omnino prohiberet irasci, ipse quodammodo reprehēsor opificij*

sui fuisset, quia in principio iram iecori hominis indidis=set. siquidē creditur, causam huius cōmotionis in humore fellis cōtineri. Non *igitur in totū prohibet irasci, quia is affectus necessario datus est: sed prohibet in ira permane re. ira enim mortalium debet esse mortalis: nā si maneat, confirmātur inimicitiæ ad perniciem sempiternā.* Deniq; *rursus eum irasci quidē, sed tamen non peccare præcepit: non utique euellit iram radicitus, sed temperauit, ut in o=mni castigatione modum, ac iustitiā teneremus.* Qui *er=go irasci nos iubet, ipse utique irascitur. qui placari cele rius præcepit, est utiq; ipse placabilis. siquidē præcepit, quæ sint iusta, et rebus utilia communibus.* Sed *quia dixe ram nō esse iram* Dei *temporalem, sicut hominis, qui præ sentanea cōmotione feruescit, nec facile regere se potest propter fragilitatē: nō ideo intelligere debemus, quia sit æternus* Deus, *iram quoque eius in æternum manere: sed rursum quia uirtute sit maxima præditus, in potestate ha bere iram suam, nec ab ea regi, sed ipsum illā, quēadmo=dum uelit, moderari. quod utiq; non repugnat superiori.* Nam *si prorsus immortalis fuisset ira eius, non esset satis=factioni, aut gratiæ post delictū locus: cum ipse homines ante* Solis *occasum reconciliari iubeat.* Sed *ira diuina in æternum manet aduersus eos, qui peccant in æternum.* Itaque Deus *non thure, non hostia, non pretiosis muneri bus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emēdatio=ne placatur: & qui peccare desinit, iram* Dei *mortalem facit. iccirco enim non ad præsens noxium quenq; punit, ut habeat homo resipiscendi sui facultatem.*

De peccatis, deq; ijs recitati uersus Sibyllæ.

CAP. XXII.

H*Aec habui, quæ de ira* Dei *dicerē,* Donate *charissi=me, ut*

me, ut scires quemadmodũ refelleres eos, qui Deum faciũt immobilem. Restat, ut more Ciceronis utamur epilogo ad perorandum, sicut ille in Tusculanis de morte disserens fecit. ita nos in hoc opere testimonia diuina, quibus credi possit, adhibere debemus, ut illorum persuasionem uincamus, qui sine ira Deum esse credentes, dissoluunt omnem religionẽ, sine qua (ut ostẽdimus) aut immanitate belluis, aut stultitia pecudibus adæquamur. in sola enim religione, id est in Dei summi notione sapientia est. Prophetæ uniuersi diuino spiritu repleti, nihil aliud, quàm de gratia Dei erga iustos, & de ira eius aduersus impios loquũtur. quorum testimonia nobis quidẽ satis sunt: uerum ijs quoniã non credunt isti, qui sapientiã capillis, & habitu iactant, ratione quoq;, & argumentis fuerant à nobis refellendi. Sic enim præpostere agitur, ut humanam diuinis tribuant autoritatẽ, cum potius humanis diuinam debuerint. Quæ nunc sane omittamus, ne nihil apud istos agamus, & in infinitum materia procedat. Ea igitur quæramus testimonia, quibus illi possint aut credere, aut certe non repugnare. Sibyllas multas fuisse, plurimi, & maximi autores tradiderũt: Græcorũ, Aristo Chius, et Apollodorus Erythræus: nostrorum, Varro, & Fenestella. Hi omnes præcipuã, & nobilem præter cæteras Erythræam fuisse cõmemorant. Apollodorus quidem ut de ciui, ac populari sua gloriatur. Fenestella uero etiam legatos Erythras à Senatu esse missos refert, ut huius Sibyllæ carmina Romã deportarentur, & ea Coss. Curio, & Octauius in capitolio, quod tunc erat curante Q. Catulo restitutum, ponenda curarent. Apud hanc de summo & conditore rerum Deo huiusmodi uersus reperiuntur:

ἄφθαρθος κτίστης αἰώνιος αἰθέρα ναίων

τοῖς τ' ἀκάκοις ἄκακον προφέρων πολὺ μείζονα μισθὸν,
τοῖς δὲ κακοῖς ἀδίκοις τε χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων.

Rursus alio loco enumerans, quibus maxime facinoribus incitetur Deus, hæc retulit:

φεῦγε δὲ λατρείας ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε,
μοιχείας τε φύλαξαι, καὶ ἄρσενος ἄκριτον εὐνὴν,
ἰδίαν γενεὰν παίδων τρέφε, μηδὲ φόνευε.
καὶ γάρ οἱ ἀθάνατος κεχολώσεται, ὅσκεν ἁμάρτῃ.

De Dei ira, & punitione, deq; ea Sibyllarum carmina recitata: castigatio præterea, & adhortatio. CAP. XXIII.

Verum quia plures (ut ostendi) Sibyllæ à doctissimis autoribus fuisse traduntur, unius testimonium satis non sit ad confirmandam, sicut intendimus, ueritatem. Cum meæ quidem uolumina, quibus Romanorum *fata conscripta sunt, in arcanis habentur. cæterarũ tamen fere omniũ libelli, quo minus in usu sint omnibus, nõ uetantur. ex quibus alia denuntiãs uniuersis gentibus iram* Dei *ob impietatem hominum, hoc modo exorsa est:*

ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπειθῆ
ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ μηνύματα φαίνω,
πᾶσι προφητεύουσα κατὰ πόλιν ἀνθρώποισι.

Alia quoq; per indignationem Dei *aduersus iniustos cataclysmum priore seculo factum esse dixit, ut malitia generis humani extingueretur:*

ἐξ οὗ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο.
αὐτοῖσι πολίεσσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασιν.
γῆν ἐκάλυψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος.

Simili modo deflagrationem postea futuram uaticinata est, qua rursus impietas hominum deleatur.

καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν οὐκ ἔτι πραΰνοντα,

ἀλλ᾽ ἐξεμβρίθοντα, καὶ ἐξολύοντά τε γένναν
ἀνθρώπων ἅπασαν ὑπ᾽ ἐμπρησμοῦ πέρθοντα.

Vnde apud Nasonem de Ioue ita dicitur,

Esse quoq; in fatis reminiscitur, affore tempus,
Quo mare, quo tellus, correptaq; regia cœli
Ardeat, & mundi moles operosa laboret.

quod tunc fiat necesse est, cũ honor & cultus Dei summi apud homines interierit. Eadẽ tamẽ placari cũ pœnitẽtia factorum, & sui emendatione contestans, hæc addidit:

ἀλλ᾽ ἐλέει μετάθεσθε βροτοὶ δὴ μὴ δὲ πρὸς ὀργὴν
παντοίην ἀγάγητε θεὸν μέγαν.—

Item paulopost.

οὐκ ὀλέσει, παύσει δὲ πάλιν χόλον εὖτ᾽ ἂν ἅπαντες
εὐσεβίην περὶ θυμῷ ἐνὶ φρεσὶν ἀσκήσητε.

Deinde alia Sibylla cœlestium, terrenorumq; genitorem diligi oportere denunciat, ne ad perdendos homines indignatio eius insurgat.

μήποτε θυμωθεὶς θεὸς ἄφθιτος ἐξαπολέσσῃ
πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καὶ φῦλον ἀναιδὲς
δεῖ στέργειν γενετῆρα θεὸν σοφὸν αἰὲν ἐόντα.

Ex his apparet uanas esse rationes philosophorum, qui Deum putant sine ira, & inter cæteras laudes eius id ponunt, quod est contra ipsam maiestatem. Regnum hoc, imperiumq; terrenum nisi metus custodiat, soluitur. Aufer iram regi, non modo nemo parebit, sed etiam de fastigio præcipitabitur. imò uerò cuilibet humili eripe hunc affectum, quis eum non spoliabit? quis non deridebit? quis non afficiet iniuria? Ita nec indumenta, nec sedem, nec uictum poterit habere, alijs quicquid habuerit diripiẽtibus, nedum putemus cœlestis imperij maiestatem sine ira, & metu posse consistere. Apollo Milesius de Iudæorum

religione consultus, responso hoc indidit:

ἤδ' ἐ θεὸν βασιλῆα κỳ γεννητῆρα πρὸ πάντων
ὃν τρέμεται κỳ γαῖα, κỳ ὐρανὸς, ἠδ' ἐ θάλασσα,
ταρτάρειοί τε μυχοὶ, κỳ δαίμονες ἐκ φρίττουσιν.

Si tam lenis est, quàm philosophi uolunt, quomodo ad nutum eius non modo dæmones, et ministri tantæ potestatis, sed etiam cœlum, & terra, & rerum natura omnis cõtremiscit? Si enim nullus alteri seruit, nisi coactus: omne igitur imperiũ metu cõstat, metus autẽ per iram: nã si nõ moueatur quis aduersus parêre nolentem, nec cogi poterit ad obsequiũ. Consulat unusquisq; affectus suos, iã intelliget, neminẽ posse sine ira, & castigatione imperio subiugari. Vbi ergo ira non fuerit, imperiũ quoq; non erit. Deus autem habet imperium: ergo & iram, qua constat imperium, habeat necesse est. Quapropter nemo uaniloquentia philosophorum inductus, ad contemptum se Dei erudiat, quod est maximũ nefas. Debemus hũc omnes & amare, quòd pater est: & uereri, quòd dominus: & honorificare, quòd beneficus: et metuere, quòd seuerus. utraq; persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate non diligat animæ suæ parẽtem? aut quis impune cõtemnat eum, qui rerum dominator habeat in omnes ueram, & æternã potestatem? Si patrem cõsideres, ortum nobis ad lucem, qua fruimur, subministrat: per illum uiuimus, per illum in hospitiũ huius mundi intrauimus. Si Deum cogites, ille nos innumerabilibus copijs alit, ille sustentat, in huius domo habitamus, huius familia sumus, & si minus obsequens, quàm decebat, minusq; officiosa, quàm domini, & parentis immortalia merita poscebant, tamen plurimũ proficit ad ueniam consequendam, si cultum eius, notionemq; teneamus, si abiectis humilibus, terrenisq; tam rebus quàm

bonis

bonis, cœlestia, et diuina sempiterna meditemur: quod ut facere poßimus, Deus nobis sequendus est, Deus adorandus, quoniam in eo est materia rerum, & ratio uirtutum, & fons bonorum. Quid enim Deo aut potētia maius est, aut ratione perfectius, aut claritate luculentius? Qui quoniam nos ad sapientiam genuit, ad iustitiam procreauit, non est fas hominē relicto Deo, sensus, ac uitæ datore, terrenis, fragilibusq; famulari: aut quærendis temporalibus bonis inhærentem, ab innocentia, & pietate discedere. Non faciūt beatum uitiosæ, ac mortiferæ uoluptates, non opulentia libidinum incitatrix, non inanis ambitio, non caduci honores, quibus illaqueatus animus humanus, & corpori mancipatus, æterna morte damnatur: sed innocentia sola, sola iustitia: cuius legitima, & digna merces est immortalitas, quā statuit à principio Deus sanctis, & incorruptis mentibus, quæ se à uitijs, & ab omni labe terrena integras, inuiolatasq; conseruant. Huius præmij cœlestis, ac sempiterni participes esse nō possunt, qui fraudibus, rapinis, circunscriptionibus conscientiam suam polluerunt, quiq; iniurijs hominum, nefarijs commißis, inelui biles sibi maculas inusserunt. Proinde uniuersos oportet, qui sapientes, qui homines merito dici uolunt, fragilia cōtemnere, terrena calcare, humilia despicere, ut poßint cū deo beatißima neceßitudine copulari. Auferatur īpietas, discordiæ, dissensionesq; turbulentæ, ac pestiferæ sopiantur, quibus humanæ societates, & publici fœderis diuina coniunctio rumpitur, dirimitur, dißipatur: quātum possumus, boni, ac benefici esse meditemur: siquid nobis opum, siquid suppetit copiarum, non uoluptati unius, sed multorum saluti impartiatur. Voluptas enim tam mortalis est, quàm corpus cui exhibet ministeriū. Iustitia uerò, & beneficentia

profiteor nulla me necessitate uel rei,uel tẽporis impediri,quo minus aliquid excudam,quo philosophi nostræ sectæ,quam tuemur,instructiores,doctioresq́; in posterum fiant,quamuis nunc male audiant, castigenturq́; uulgo, quòd aliter,quàm sapientibus conuenit, uiuant,& uitia sub obtentu nominis celent: quibus aut mederi oportuit, aut ea prorsus effugere,ut beatum,atq; incorruptum sapientiæ nomen uita ipsa cum præceptis congruẽte, præstarent. Ego tamẽ ut nos ipsos simul,& cæteros instruã, nullum laborem recuso. Neque enim ut nõ possum obliuisci mei,tum præsertim, cũ maxime opus sit meminisse, sic ne tu quidem tui,ut spero,& opto. Nam licet te publicæ rei necessitas à ueris,& iustis operibus auertat:tamen fieri non potest, quin subinde in cœlum aspiciat mẽs sibi conscia recti. Ego quidem lætor,omnia tibi,quæ pro bonis habẽtur,prospere fluere: sed ita,si nihil de statu mentis immutent. Vereor enim,ne paulatim consuetudo,uel iucunditas earum rerum (sicut fieri solet) in animum tuum sensim repat. Ideoq́; te moneo, repetens iterumq́; monebo,ne oblectamenta ista terræ pro magnis,aut ueris bonis habere te credas,quæ sunt nõ tantum fallacia, quia dubia,uerũ etiam insidiosa,quia dulcia. Nam & ille colluctator,et aduersarius noster scisquàm sit astutus,et idẽ ipse uiolentus, sicuti nunc uidemus. Is hæc omnia, quæ illicere possunt,pro laqueis habet, & quidem tam subtilibus,ut oculos mẽtis effugiant,nec poßint hominis prouisione uitari. Summa ergo prudentia est,pedetentim incedere,quoniam utrobique saluti insidet, & offensacula pedibus latenter opponit. Itaq; res tuas proprias, in quibus nunc agis,suadeo, ut pro tua uirtute aut contemnas, si potes, aut non magnopere mireris. Memento & ueri

parentis

parentis tui, & in qua ciuitate nomen dederis, & cuius ordinis fueris. intelligis profecto quid loquar. Nec enim *te superbiæ arguo, cuius in te ne suspicio quidem ulla est: sed ea, quæ dico, ad mentẽ referenda sunt, nõ ad corpus, cuius omnis ratio ideo comparata est, ut animo tanquam domino seruiat, & regatur nutu eius.* Vas *est enim quodammodo fictile, quo animus, id est, homo ipse uerus continetur: & quidem non à* Prometheo *fictum (ut poëtæ loquũtur) sed à summo illo rerũ conditore, ac artifice* Deo, *cuius diuinam prouidentiam, perfectißimamq; uirtutem nec sensu comprehendere, nec uerbo enarrare poßibile est. tentabo tamen, quoniam corporis, & animi facta mentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas intelligentiæ meæ peruidet, explicare.* Quod *officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quòd* M. Tullius, *uir ingenij singularis, in quarto de* Republica *libro, cũ id facere tẽtasset, nihil prorsus effecit, & materiam late patentẽ angustis finibus terminauit, leuiter summa quæq; decerpẽs. Ac ne ulla esset excusatio, cur eum locum nõ fuerit executus, ipse testatus est, nec uolũtatem sibi defuisse, nec curam.* In *libro enim de* Legibus *primo, cũ hoc idẽ summatim stringeret, sic ait:* Hunc *locum satis (ut mihi uidetur) in ijs libris, quos legistis, expreßit* Scipio. Postea *tamen in libro de* Natura *deorum secundo, hoc idem latius exequi conatus est. Sed quoniã ne ibi quidem satis expreßit, aggrediar hoc munus, & sumam mihi audacter explicandum, quod homo disertißimus penè omisit intactũ. Forsitan reprehẽdas, quòd in rebus obscuris coner aliqd disputare, cũ uideas tãta temeritate homines extitisse, q uulgò philosophi nominantur, ut ea quæ abstrusa prorsus, atq; abdita* Deus *esse uoluit, scrutarentur, ac naturam rerum*

cœlestium

cœlestium, terrenarumq; conquirerẽt, quæ à nobis longe remotæ, neq; oculis cõtrectari, neq; tangi manu, neq; percipi sensibus possunt. & tamen de illarum omniũ ratione sic disputant, ut ea, quæ asserũt, probata, et cognita uideri uelint. Quid est tandem, cur nobis inuidiosum quisquam putet, si rationẽ corporis nostri inspicere, & cõtemplari uelimus? Quæ plane obscura non est: quia ex ipsis membrorum officijs, & usibus partium singularum, quãta ui prouidentiæ quisq; factus sit, intelligere nobis licet.

De generatione belluarũ, & hominis. CAP. II.

DEdit enim homini artifex ille noster, ac parẽs Deus sensum, atque rationem, ut ex eo appareret, nos ab eo esse generatos, quia ipse intelligẽtia, ipse sensus, ac ratio est. Cæteris animantibus quoniam rationalem istam uitam non attribuit, quemadmodum tamen uita eorum tutior esset, antè prouidit. omnes enim suis ex se pellibus texit, quo facilius possent uim pruinarum, ac frigora sustinere. singulis autem generibus ad propulsandos impetus externos sua propria munimẽta cõstituit, ut aut naturalibus telis repugnẽt fortioribus: aut quæ sunt imbecilliora, subtrahãt se periculis pernicitate fugiẽdi: aut quæ simul & uiribus & celeritate indigẽt, astu se protegãt, aut latibulis sepiant. Itaque alia eorum uel plumis leuibus in sublime suspẽsa sunt, uel suffulta ungulis, uel instructa cornibus. quibusdã in ore arma sunt dẽtes, aut in pedibus adunci ungues, nulliq; munimẽtum ad tutelam sui deest. Si qua uerò in prædam maioribus cedũt, ne tamen stirps eorum funditus interiret, aut in ea sunt relegata regiõe, ubi maiora esse non possunt, aut acceperunt uberem generandi fœcunditatẽ, ut & bestijs, quæ sanguine alũtur, uictus suppeteret ex illis, & illatam tamen cladem, ad conser-

nationem

uationem generis multitudo ipsa superaret. Hominē *autē ratione cōcessa, & uirtute sentiēdi atq; eloquēdi data, eorum, quæ cæteris animātibus attributa sunt, fecit expertē: quia sapiētia reddere poterat, quæ illi naturæ cōditio denegasset: statuit nudum, & inermem, quia & ingenio poterat armari, & ratione uestiri.* Ea *uerò ipsa, quæ mutis data, & homini denegata sunt, quàm mirabiliter homini ad pulchritudinē faciāt, exprimi nō potest.* Nam *si homini ferinos dentes, aut cornua, aut ungues, aut ungulas, aut caudā, aut uarij coloris pilos addidisset, quis non sentit, quàm turpe animal esset futurum, sicut muta, si nuda, & inerma fingerentur?* Quibus *si detrahas uel naturalem sui corporis uestem, uel ea, quibus ex se armātur, nec speciosa poterunt esse, neç tuta: ut mirabiliter, si utilitatem cogites, instructa: si speciem, ornata uideantur. adeò miro modo consentit utilitas cum decore.* Hominem *uerò quoniam æternum animal, atque immortale fingebat, nō forinsecus, ut cætera, sed interius armauit, nec munimentum eius in corpore, sed in animo posuit: quoniā superuacuum fuit, cum illi, quod erat maximum, tribuisset, corporalibus eum tegere munimētis, cum præsertim pulchritudinē humani corporis impediret.* Vnde *ego philosophorum qui* Epicurū *sequuntur, amentiā soleo mirari, qui naturæ opera reprehēdunt, ut ostendant, nulla prouidentia instructum esse, ac regi mundū: sed originē rerum insecabilibus, ac solidis corporibus assignant, quorum fortuitis cōcursionibus uniuersa nascūtur, & nata sunt.* Præterea, *quæ ad ipsum mundū uitio dant, in quo ridicule insaniunt, id sumo, quod ad rem, de qua nunc agimus, pertinet.*

De cōditione peçudū, & hominis. c. III.

Q*Veruntur, hominem nimis imbecillum, & fragilē*

nasci, quàm cætera animalia nascuntur, quæ ut sunt edita ex utero, protinus in pedes suos erigi, & gestire discursibus, statimq; aëri tolerando idonea esse, quòd in lucem naturalibus indumentis munita processerint: hominem contrà, nudum, ut inermem, tanquã ex naufragio in huius uitæ miserias proijci, & expelli: qui neque mouere se loco, ubi effusus est, possit: nec alimẽtum lactis appetere: nec iniuriam temporis ferre: itaq; naturam non matrem esse humani generis, sed nouercam: quæ cum mutis tam liberaliter se gesserit: hominẽ uero sic effuderit, ut inops, & infirmus, & omni auxilio indigens, nihil aliud possit, quàm fragilitatis suæ conditionem ploratu, ac fletibus ominari, scilicet

Cui tantum in uita restet transire malorum.

Quæ cum dicunt, uehementer sapere creduntur, propterea quòd unusquisq; incõsyderatæ suæ conditioni ingratus est. ego uero illos nunquã magis desipere cõtẽdo, quàm cum hæc loquuntur. Cõsyderans enim conditionẽ rerũ, intelligo nihil fieri aliter debuisse, quàm factum est: ut nõ dicam, potuisse, quia Deus *potest omnia: sed necesse est, quòd illa prouidentissima maiestas id effecerit, quod erat melius, & rectius.* Libet *igitur interrogare istos diuinorũ operũ reprehensores, quid in homine deesse, quia imbecillior nascitur, credant: num iccirco minus educentur homines, num minus ad summum robur ætatis prouehantur, num imbecillitas aut incrementum impediat, aut salutẽ: quoniam quæ desunt, ratio deprehendit.* At *hominis, inquiunt, educatio maximis laboribus constat.* Pecu*dum scilicet cõditio melior, quòd hæ omnes, cum fœtum ediderint, non nisi pastus sui curam gerũt. ex quo efficitur, ut uberibus sua sponte distẽtis, alimentum lactis fœ-*

tibus ministretur, & id, cogente natura, sine matrum sollicitudine appetant. Quid aues? quarũ ratio diuersa est: non'ne maximos suscipiunt in educãdo labores? ut interdum aliquid humanæ intelligentiæ habere uideantur. nidos enim aut luto ædificant, aut uirgultis, & frondibus construunt, & ciborum expertes, incubãt ouis: & quoniam fœtus de suis corporibus alere datum non est, cibos conuehunt, & totos dies in huiusmodi discursione consumunt. noctibus uero defendunt, fouent, protegunt. Quid amplius facere homines possunt? nisi hoc solum fortasse, quòd nõ expellunt adultos, sed perpetua necessitudine, ac uinculo charitatis adiunctos habẽt. Quid, quòd auiũ fœtus multo fragilior est, quàm hominis? quia nõ materno corpore ipsum animal edunt, sed quòd materni corporis fœtu, & calore tepefactum, animal efficiat, quod tamen cum spiritu fuerit animatum. id uero implume, ac tenerũ non modo uolandi, sed ambulandi quoq; usu caret. Num ergo ineptissimus sit, siquis putet male cum uolucribus egisse naturã, primũ quòd bis nascũtur, deinde, quòd tam infirmæ, ut sint quæsitis per laborẽ cibis à parẽtibus nutriẽdæ? Sed illi fortiora eligunt, imbecilliora prætereunt. Quæro igitur ab ijs, qui cõditionẽ pecudũ suæ præferũt, quid eligãt, si Deus his deferat optionẽ, utrum malint humanã sapientiã cum imbecillitate, an pecudum firmitatẽ cum illarum natura? Scilicet non tam pecudes sunt, ut nõ malint uel fragiliorem multo, quàm nunc est, dummodo humanam, quàm illam irrationabilem firmitatem. Sed uidelicet prudentes uiri neque hominis rationem uolunt cum fragilitate, neque mutorum firmitatem sine ratione. Quare nihil est tam repugnans, tamq; contrarium: quòd unumquodque animal aut ratio instruat necesse est, aut

cond

conditio naturæ. Si naturalibus munimentis instruatur, superuacua ratio est: quid enim excogitabit? quid faciet? aut quid molietur? aut in quo lumen illud ingenij ostendet, cum ea quæ possunt esse rationis, ultro natura concedat? Si autem ratione sit præditũ: quid opus erit sepimẽtis corporis? cũ semel concessa ratio naturæ munus possit implere. quæ quidem tantum ualet ad ornandum, tuendumq́; hominem, ut nihil potuerit maius, ac melius à Deo *dari.* Deniq; *cũ & corporis nõ magni homo, et exiguarũ uirium, & ualetudinis sit infirmæ: tamẽ quoniã id, quod est maius, accepit: et instructior est cæteris animalibus, et ornatior.* Nã *cũ fragilis, imbecillisq́; nascatur, tamẽ & à mutis oĩbus tutus est: & ea omnia, quæ firmiora nascuntur, etiã si uim cœli fortiter patiũtur, ab homine tamẽ tuta esse nõ possunt.* Ita *fit, ut plus homini conferat ratio, q̃ natura mutis: quoniã in illis nec magnitudo uiriũ, neq; firmitas corporis efficere potest, quo minus aut opprimãtur à nobis, aut nostræ subiecta sint potestati.* Potest'ne *igitur aliquis, cũ uideat etiã boues, & uaccas, aut equos cũ immanissimis corporibus seruire homini: quæri de opifice rerũ* Deo, *q, modicas uires, quòd paruũ corpus acceperit? nec beneficia in se diuina pro merito æstimat? qd' est ingrati, aut (ut uerius loquamur) insani.* Melius *igitur* Plato, *ut hos (credo) ingratos refelleret, naturæ gratias egit, quòd homo natus esset. quod & ipsum quale sit, non est huius materiæ ponderare.* Quãto *melius, & suauius, qui sentit conditionem hominis esse meliorem, quàm isti, qui se pecudes natos esse maluerint?* Quos *si* Deus *in ea forte conuerterit animalia, quorum sortem præferunt suæ: iam profecto cupiant remigrare: magnis'que clamoribus conditionẽ pristinam flagitent: quia non est tanti robur,*

ac firmitas corporis, ut officio linguæ careas: aut auium per aërem libera discursatio, ut manibus indigeas. plus enim manus præstant, quàm leuitas, ususq; pēnarum: plus lingua, quàm totius corporis fortitudo. Quæ igitur amē=tia est, ea præferre, quæ, si data sint, accipere detrectes?

De imbecillitate hominis. CAP. IIII.

Idem querūtur, hominem morbis, & immaturæ morti esse subiectum. Indignantur uidelicet, non Deos se esse natos. Minime, inquiunt: sed ex hoc ostendimus, hominē nulla prouidētia esse factū, quòd aliter fieri debuit. Quid si ostēdero, id ipsum magna ratiōe prouisum esse, ut morbis uexari posset, & uita sæpe in medio cursus sui spatio rūperetur? Cū enim Deus, animal, quod fecerat, sua spon=te ad mortem transire cognouisset: ut mortē ipsam, quæ est dissolutio naturæ, capere posset, dedit ei fragilitatem, quæ morti aditum ad dissoluendū animal inueniret. Nam si eius roboris fieret, ut ad eum morbus, et ægritudo adi=re non posset: ne mors quidem posset: quoniam mors se=quela morborum est. Immatura uerò mors quomodo ab=esset ab eo, cui esset constituta natura? Nempe nullum hominem mori uolunt, nisi cum centesimum ætatis comple=uerit annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerum ratio poterit constare? Vt enim ante annos centum mori quisq; non poßit: aliquid illi roboris, quod sit immorta=le, tribuendum est. Quo concesso, necesse est conditionem mortis excludi. Id autē ipsum cuiusmodi potest esse, quòd hominem contra morbos, & ictus extraneos solidū, atq; inexpugnabilem faciat? Cum enim constet ex oßibus, & neruis, & uisceribus, et sanguine, quid horum potest esse tam firmum, ut fragilitatem repellat ac mortem? Vt igi=tur homo indissolubilis sit ante illud tempus, quod illi pu

tant

tant oportuisse constitui, ex qua ei materia corpus attribuent? Fragilia sunt omnia, quæ uideri ac tangi possunt. Superest, ut aliquid ex cœlo petant: quoniam in terra nihil est, quod non sit infirmum. Cum ergo homo sic formandus esset à Deo, ut mortalis esset aliquando, res ipsa exigebat, ut terreno, & fragili corpore fingeretur. Necesse est igitur, ut mortem recipiant, quando libet: quoniam corporalis est. corpus enim quodlibet solubile, atq; mortale est. Stultißimi ergo sunt, qui de morte immatura queruntur: quoniam naturæ conditio locum illi facit. Ita consequens erit, ut morbis quoque subiectus sit. neque enim patitur natura, ut abesse poßit infirmitas ab eo corpore, quod iccirco non solidum, firmum'que natum est, ut aliquando soluendũ sit. Sed putemus fieri posse, quemadmodum uolunt, ut homo non ea conditione nascatur, qua morbo, morti'ue subiectus sit, nisi peracto ætatis suæ spatio, ad ultimam processerit senectutem. Nõ igitur uident, si ita sit constitutum, quid sequatur, hominem utiq; nisi certo tempore mori nullo modo posse: sed, si prohiberi ab altero uictu potest, mori poterit. Res igitur exigit ut homini, qui ante certum diem mori non potest, ciborum alimentis, quia subtrahi possunt, opus non sit. Si opus cibo non erit, iam nõ homo ille, sed Deus fiat. Ergo (ut superius dixi) qui de fragilitate hominis queruntur, id potißimum queruntur, quod nõ immortales, & sempiterni sint nati. Nemo enim nisi senex, mori debet. Nempe ideo mori debet, quia Deus non est. Atq; mortalitas non potest cum immortalitate coniungi. si enim mortalis est in senectute, immortalis esse in adolescentia non potest: nec est ab eo conditio mortis aliena, qui quandoque moriturus est: nec ulla immortalitas est, cui sit terminus constitu-

tus. Ita fit, ut & immortalitas exclusa in perpetuũ, & ad tempus recepta mortalitas, hominem constituat in ea conditione, ut sit in qualibet ætate mortalis. Quadrat igitur necessitas undique, nec debuisse aliter fieri, nec fas fuisse. Sed isti rationẽ sequẽtium nõ uident, quia semel errauerunt in ipsa summa. Exclusa enim de rebus humanis diuina prouidẽtia, necessario sequebatur, ut omnia sua sponte sint nata. Hinc inuenerunt illas minutorum seminum plagas, & concursiones fortuitas: quia rerũ originem nõ uidebant, In quas se angustias cum coniecissent: iam cogebat eos necessitas existimare, animas cũ corporibus nasci, & item cum corporibus extingui. assumpserãt enim, nihil fieri mente diuina. quod ipsum non aliter probare poterant, quàm si ostenderẽt esse aliqua in quibus uideretur prouidentiæ ratio claudicare. Reprehenderũt igitur ea, in quibus uel maxime diuinitatem suam prouidentia mirabiliter expressit: ut illa, quæ retuli, de morbis, & immatura morte: cum debuerint cogitare, his assumptis, quæ necessario sequerentur. sequuntur autem illa, quæ dixi. si morbum nõ reciperent, neq; tectis, neq; uestibus indigerẽt. quid enim uẽtos, aut imbres, aut frigora metuerent: quorũ uis in eo est, ut morbos afferãt? Iccirco enim accepit sapientiam, ut aduersus nocẽtia fragilitatẽ suam muniat. Sequitur necessario, ut quoniã retinẽdæ rationis causa morbos capit: etiã mortẽ semper accipiat: quia is, ad quem morbus nõ uenit, firmus sit necesse est: infirmitas autẽ habet in se mortis conditionẽ: firmitas uerò ubi fuerit, nec senectus locũ potest habere, nec mors, quæ sequitur senectutẽ. Præterea, si mors certæ cõstituta esset ætati: fieret homo insolẽtissimus, & humanitate omni careret. Nam ferè iura omnia humanitatis, quibus inter nos cohæremus

hæremus, ex metu, & cõscientia fragilitatis oriũtur. De-*niq; imbecilliora, & timidiora quæq; animalia congregantur, ut quoniã uiribus tueri se nequeunt, multitudine tueantur: fortiora uero solitudines appetunt, quoniã robore, uiribusq; cõfidunt.* Homo *quoq; si eodem modo haberet ad propulsanda pericula suppetens robur, nec ullius alterius auxilio indigeret, quæ societas esset? quæ reuerentia inter se? quis ordo? quæ ratio? quæ humanitas? aut quid esset deterius homine? quid efferatius? quid immanius? Sed quoniam imbecillis est, nec per se potest sine homine uiuere, societatem appetit, ut uita cõmunis & ornatior fiat, & tutior. Vides igitur omnẽ hominis rationẽ in eo maxime stare, quòd nudus, fragilisq; nascitur, quòd morbis afficitur, quòd immatura morte multatur. Quæ si homini detrahantur, rationem quoque, ac sapientiam detrahi, necesse est. Sed nimis diu de rebus apertis disputo, cum sit liquidum, nihil sine prouidentia nec factũ esse unquam, nec fieri potuisse. De cuius operibus uniuersis si nunc libeat disputare per ordinem, infinita materia est. Sed ego de uno corpore hominis tantum institui dicere, ut in eo diuinæ prouidentiæ potestatem, quanta fuerit, ostendam, his duntaxat in rebus, quæ sunt comprehensibiles, & apertæ: nam illa, quæ sunt animæ, nec subijci oculis, nec comprehendi queunt. Nunc de ipso uase hominis loquamur, quod uidemus.*

De figuris animalium, & membris. CAP. V.

IN *principio, cum* Deus *fingeret animalia, noluit ea in rotundam formæ speciem cõglobare, atq; colligere, ut & moueri ad ambulandum, & flectere se in quamlibet partem facile possent: sed ex ipsa corporis summa produxit caput: itẽ produxit membra quædã longius, quæ uo-*

cantur pedes,ut alternis motibus solo fixa perducerēt animal,quò mēs tulisset, aut quò petēdi cibi necessitas pro uocasset. Ex *ipso autem uasculo corporis quatuor facit extātia:bina posterius:quæ sunt in omnibus pedes: item bina capiti, & collo proxima, quæ uarios animantibus usus præbent.* In *pecudibus enim,ac feris, sunt pedes posterioribus similes:in homine autē manus,quæ nō ad ambulandū,sed ad faciēdū operandūq; sunt natæ.* Est *& tertiū genus,in quo priora illa neq; pedes, neq; manus sunt, sed alæ,in quibus pēnæ per ordinē fixæ, uolandi exhibēt usum.* Ita *una fictio diuersas species, & usus habet.* Atque *ut ipsam corporis crassitudinem firmiter comprehenderent, maioribus, & breuibus ossibus inuicem colligatis, quasi carinam compegit, quam nos dicimus spinā: eamq; noluit ex uno,perpetuoq; osse formare,ne gradiendi,flectendiq; se facultatem animal nō haberet.* Ex *eius parte quasi media costas,id est transuersa, & plana ossa porrexit in diuersum:quibus clementer curuatis, & in se uelut in circulum penè conductis, interna uiscera contegātur, ut ea,quæ mollia,& minus ualida fieri opus erat,illius solidæ cratis amplexu possent esse munita.* In *summa uero constructionis eius, quam similem nauis carinæ diximus, caput collocauit,in quo esset regimē totius animātis.datumq; illi hoc nomen est, ut quidē* Varro *ad* Ciceronem *scribit,quòd hinc capiant initium sensus,ac nerui.* Ea *uero,quæ diximus de corpore uel ambulādi, uel faciēdi,uel uolandi causa esse producta, neque nimium longis, propter celerem mobilitatem,neque nimium breuibus, propter firmitatem,sed & paucis, & magnis ossibus constare uoluit.* Aut *enim bina sunt,ut in homine:aut quaterna, ut in quadrupede, quæ tamen non fecit solida, ne in gra-*

diendo

diendo pigritia, & grauitas retardaret: sed cauata, & ad uigorem corporis conseruandũ medullis intrinsecus plena: eaq; rursus non æqualiter porrecta finiuit, sed summas eorum partes craßioribus nodis conglobauit, ut & substringi neruis facilius, & uerti tutius possent: unde sunt uertibula nominata. Eos *nodos firmiter solidatos leni quodam operculo texit, quod dicitur chartilago, scilicet ut sine attritu, & sine sensu doloris aliquo flecterẽtur. eosdem tamen non in unum modum formauit. alios enim fecit simplices, & in orbem rotundos, in ijs duntaxat articulis, in quibus moueri membra in omnes partes oportebat, ut in scapulis, quoniam manus utrolibet agitari, & cõtorqueri necessarium est. alios autem latos, & æquales, & in unam partem rotundos, & in his utiq; locis, ubi tantummodo curuari membra oportebat, ut in genibus, & in cubitis, & in manibus ipsis.* Nam *sicut manus ex loco, unde oriuntur à corpore, ubiq; uersus moueri, speciosum simul, & utile fuit: sic profecto, si hoc idẽ etiã cubitis accideret, & superuacuus esset huiusmodi motus, & turpis.* Iam *enim manus amissa dignitate, quã nunc habet, mobilitate nimia proboscidi similis uideretur: essetq; homo plane anguimanus. quod genus in illa immanißima bellua mirabiliter effectum est.* Deus *enim, qui prouidentiam, & potestatem suam multarũ rerum mirabili uarietate uoluit ostendere, quoniam caput eius animalis non tam longe porrexerat, ut terram posset ore contingere, quòd erat futurũ horribile, atq; tetrũ, & quia os ipsum profusis dentibus sic armauerat, ut etiã si cõtingeret, pascendi tamen facultatem dentes adimerent: produxit inter eos à summa fronte molle ac flexibile membrum, quo prendere, quo tenere quodlibet posset: ut rationẽ uictus*

M 5 *capien*

capiendi uel dentium prominens magnitudo, uel ceruicis breuitas non impediret.

De Epicuri errore: & de membris, eorumq́ usu. CAP. VI.

NOn possum hoc loco teneri, quo minus Epicuri *stultitiam rursum coarguã. illius enim sunt omnia, quæ delirat* Lucretius.*qui, ut ostẽderet animalia nõ artificio aliquo diuinæ mẽtis, sed, ut solet, fortuito esse nata dixit: in principio mũdi alias quasdã innumerabiles animãtes mirãda specie, et magnitudine fuisse natas, sed eas permanere nõ potuisse, quòd illas aut sumendi cibi facultas, aut coëũdi, generãdiq; ratio defecisset. Videlicet ut et atomis suis locũ faceret per infinitũ, & inane uolitantibus, diuinã prouidẽtiã uoluit excludere. Sed cũ uideret, in omnibus, quæ spirãt, mirabilẽ prouidẽtiæ inesse rationẽ: quod malũ uanitatis erat, dicere, fuisse animalia prodigiosa in quibus ratio cessasset? Quoniam igitur omnia, quæ uidemus, cum ratione nata sunt, id enim ipsum nasci efficere nisi ratio nõ potest: manifestum est, nihil omnino rationis expers potuisse generari. At enim prouisum est in singulis quibusq; fingẽdis, quatenus & ministerio membrorũ ad necessaria uitæ uteretur, et quatenus adiugatis corporibus elata soboles, uniuersas generatim cõseruaret animantes. Nã si peritus architectus, cum magnum aliquod ædificium facere constituit, primo omnium cogitat, quæ summa perfecti ædificij futura sit, & antè emetitur, quẽ locum leue pondus expectet: ubi magni operis statura sit moles: quæ colũnarum interualla: qui, aut ubi aquarum cadentium decursus, & exitus, & receptacula. hæc inquã prius præuidet, ut quæcunq; sunt perfecto operi iam necessaria, cũ ipsis fundamentis pariter ordiatur: cur Deũ quisquam putet machinandis animalibus non antè pro-*

uidisse, quæ ad uiuendũ necessaria essent, quàm ipsam uitam daret? Quæ utiq; constare non posset, nisi prius effecta essent quibus constat. Videbat igitur Epicurus in corporibus animalium diuinæ rationis solertiã: sed ut efficeret, quod antè imprudẽter assumpserat, adiecit aliud deliramentum superiori cõgruens. Dixit enim, neq; oculos ad uidendum esse natos, neq; aures ad audiendum, neque pedes ad ambulandum: quoniam membra hæc prius nata sunt, quàm esset usus uidendi, & audiendi, et ambulandi: sed horum omnia officia ex natis extitisse. Vereor ne huiusmodi portenta, & ridicula refutare, non minus ineptũ esse uideatur. Sed libet ineptire: quoniam cum inepto agimus: ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epicure? Non sunt ad uidendũ oculi nati? Cur igitur uident? Postea, inquit, usus eorum apparuit. Videndi ergo causa nati sunt, si quidẽ nihil possunt aliud, quàm uidere. Itẽ membra cætera cuius rei causa nata sint, ipse usus ostendit. qui utique nullo modo posset existere, nisi essent membra omnia tam ordinate, tam prouidenter effecta, ut usum possent habere. Quid enim, si dicas aues non ad uolandum esse natas, neque feras ad sæuiendum, neque pisces ad natandum, neque homines ad sapiendum: cum appareat ei naturæ, officioq; seruire animantes, ad quod sunt quæq; generata? Sed uidelicet qui summam ueritatis amisit, semper erret necesse est. Si enim non prouidentia, sed fortuitis atomorum concursionibus nascuntur omnia, cur nunquàm fortuito accidit, sic coire illa principia, ut efficerent animal eiusmodi, quod naribus potius audiret, odoraret oculis, auribus cerneret? Si enim primordia nullum genus positionis inexpertũ relinquunt, oportuit eiusmodi quotidie monstra generari, in quibus membrorum ordo præ

do præposterus, & usus lōge diuersus existeret. Cū uerò uniuersa genera, & uniuersa quoq; mēbra leges suas, & ordines, et usus sibi attributos tueantur: manifestum est, nihil fortuito esse factum, quoniam diuinæ rationis dispositio perpetua seruatur. Verum aliàs refellemus Epicurū: nunc de prouidentia (ut cœpimus) disseramus.

De omnibus coporis partibus. CAP. VII.

D*Eus igitur solidamenta corporis, quæ ossa dicūtur, nodata, & adiuncta inuicē neruis alligauit, atq; cōstrinxit: quibus mens si excurrere, aut resistere uelit, tanquam retinaculis uteretur, & quidem nullo labore, nulloq; conatu, sed minimo nutu totius corporis molem temperaret, ac flecteret. Hæc aūt uisceribus operuit, ut quēcunq; locum decebat, utq; solida ossa conclusa tegerent. Item uisceribus ipsis uenas admiscuit quasi riuos per corpus omne diuisos, per quos discurrēs humor & sanguis, uniuersa membra succis uitalibus irrigaret: & ea uiscera formata in eum modum, qui unicuique generi, ac loco aptus fuit, superiecta pelle cōtexit: quā uel sola pulchritudine decorauit, uel setis adoperuit, uel squamis muniuit, uel plumis insignibus adornauit. Illud uerò commentum Dei mirabile, quòd una dispositio, & unus habitus innumerabiles animantium perferat uarietates. Nam in omnibus ferè, quæ spirant, eadē series, & ordo membrorū est. Primū enim caput, et huic ānexa ceruix. Itē collo pectus adiunctum, & ex eo prominētes armi: adhærens pectori uenter. Itē uentri subnexa genitalia. Vltimo loco femora, pedesq;. Nec solum membra suum tenorē, ac situm in omnibus seruant, sed etiam partes membrorū. Nam in uno capite ipso certam sedē poßident aures, certam oculi, nares itē, os quoq;, & in ore dentes, & lingua. Quæ omnia*

cũ ſint eadẽ in omnibus animãtibus, tamẽ infinita et multiplex diuerſitas figurarũ eſt, quòd ea, quæ dixi aut productiora, aut cõtractiora lineamẽtis uariè differentibus comprehenſa ſunt. Quid illud? Non'ne diuinum, quòd in tanta uiuentium multitudine unumquodq; animal in ſuo genere, & ſpecie pulcherrimum eſt? ut ſi quid uiciſsim de altero in alterũ transferatur, nihil impeditius ad utilitatem, nihil deformius ad aſpectũ uideri neceſſe ſit: ut ſi elephanto ceruicẽ prolixã tribuas, aut camelo breuẽ, uel ſi ſerpentibus pedes, aut pilos addas, in quibus porrecti æqualiter corporis longitudo nihil aliud exhibeat, niſi ut maculis terga diſtincti, & ſquamarũ læuitate ſuffulti, in lubricos tractus ſinuoſis flexibus laberẽtur. In quadrupedibus autẽ idẽ opifex cõtextũ ſpinæ à ſummo capite deductũ longius extra corpus eduxit, & acuminauit in caudã: ut obſcœnæ corporis partes uel propter fœditatẽ tegerentur, uel propter teneritudinem munirentur: ut animalia quædam minuta, & nocentia motu eius arcerẽtur à corpore. quod membrum ſi detrahes: imperfectũ fit animal, ac debile. Vbi autẽ ratio, & manus eſt: nõ eſt id tam neceſsarium, quàm indumentũ pilorũ. adeo in ſuo quoq; genere aptiſsime congruunt, ut neq; nudo quadrupede, neque homine tecto excogitari quicquam turpius poſsit. Cum tamẽ ipſa nuditas hominis mirè ad pulchritudinem ualeat, non tamen etiam capiti congruebat. quanta enim in eo futura deformitas eſſet, ex caluitio apparet. texit ergo illud pilo, et quia in ſummo futurũ erat: quaſi ædificij culmẽ ornauit, q ornatus nõ eſt in orbẽ coactus, aut in figuram pilei teres factus, ne quibuſdam partibus nudus eſſet informis: ſed alibi infuſus, alibi retractus pro cuiuslibet loci decentia. Frons ergo uallata per circuitum, & tem

& temporibus effusi ante aures capilli, & earũ summæ partes in coronæ modũ cinctæ, & occipitium omne con tectũ, speciẽ miri decoris ostẽtant. Iam, barbæ ratio incre dibile est quantum cõferat ad dignoscendã corporũ maturitatẽ, uel ad differentiã sexus, uel ad decorẽ uirilitatis, ac roboris, ut uideatur omnino non constatura fuisse totius corporis ratio, si quicquam aliter esset effectum.

De hominis partibus, oculis, & auribus.

CAP. VIII.

NVnc rationẽ totius hominis ostendã: singulorumq́; membrorũ, quæ in corpore aperta, aut operta sunt, utilitates & habitus explicabo. Cũ igitur statuisset Deus *ex omnibus animalibus solum hominẽ facere cœlestẽ, cætera uniuersa terrena: hunc ad cœli contemplationem rigidũ erexit, bipedemq́; cõstituit, scilicet ut eadem spectaret, unde illi origo est: illa uerò depreßit ad terrã: ut quia nulla his immortalitatis expectatio est, toto corpore in humum proiecta, uentri pabuloq́; seruirẽt.* Hominis *itaq́; solius recta ratio, & sublimis status, et uultus* Deo *patri communis ac proximus originem suam, fictoremq́; testatur.* Eius *propè diuina mens, quia non tantũ animantum, quæ sunt ĩ terra, sed etiã sui corporis est sortita dominatũ, in summo capite collocata, tanquã in arce sublimis spe culatur omnia, & cõtuetur.* Hanc *eius aulã* Deus *nõ obductam, porrectãq́; formauit, ut in mutis animalibus: sed orbi, & globo similẽ: quòd orbis rotũditas perfectæ ratiõis est, ac figuræ.* Eo *igitur mens, & ignis ille diuinus tanquã cœlo tegitur. cuius cũ summũ fastigiũ naturali ueste texisset: priorem partẽ, quæ dicitur facies, necessarijs mem brorũ ministerijs, et instruxit pariter, et ornauit.* Ac *primum oculorũ orbes concauis foraminibus cõclusit: à quo*

foratu

foratu frontē nominatam Varro existimauit: & eos neq; minus,neq; amplius,quàm duos esse uoluit, quòd ad speciem nullus est perfectior numerus,quàm duorū, sicut & aures duas: quarū duplicitas incredibile est quantā pulchritudinem præ se ferat:quòd tum pars utraq; similitudine ornata est, tum ut uenientes altrinsecus uoces facilius colligantur. nam & forma ipsa mirandum in modum ficta, quòd earū foramina uoluit esse nuda, & inobsepta: quòd & minus decorum, & minus utile fuisset: quoniam simplicium cauernarū angustias præteruolare uox posset,& spargi, nisi perceptam per cauos sinus, & repercussu retenta foramina ipsa conueherent, illis similia uasculis,quibus impositis solent angustiora uasa compleri. Eas igitur aures,quibus est inditū nomen à uocibus hauriendis(unde Vergilius:

–Vocemq; his auribus hausi.

quia uocem ipsam Græci αὐδὴν uocāt ab auditu,per immutationem literæ, aures uelut audes sunt nominatæ)noluit Deus artifex mollibus pelliculis informare,ut pulchritudinem demerēt pendulæ,atq; flaccentes: neq; duris,ac solidis oßibus,ne ad usum inhabiles essent, immobiles, ac rigentes: sed, quod esset horum medium, excogitauit,ut eas chartilago mollior alligaret, & haberent aptam simul, & flexibilem firmitatem. In his audiendi tantum officium constitutum est, sicut in oculis uidendi. quorum præcipue inexplicabilis est, ac mira subtilitas, quia eorum orbes gemmarum similitudinem præferentes, ab ea parte, qua uidendum fuit, membranis perlucentibus texit, ut imagines rerum contrà positarum, tanquam in speculo refulgentes ad sensum intimum penetrarent. Per eas igitur mēbranas sensus ille, qui dicitur mens: ea,

quæ

quæ ſunt foris, tranſpicit: ne forte exiſtimes aut imaginũ incurſione nos cernere (ut philoſophi dixerũt) quoniam uidendi officium in eo debet eſſe, quod uidet, non in eo, quod uidetur: aut intẽtione aëris, cum acie, aut effuſione radiorum: quoniã, ſi ita eſſet, tardius, quàm oculis aduertimus, uideremus, donec intentus aër cum acie, aut effuſi radij ad id, quod uidendum eſſet, peruenirent. Cum autẽ uideamus eodem momento temporis, plerunq; uero aliud agentes, nihilo minus tamen uniuerſa, quæ cõtrà ſunt poſita, intueamur: uerius, & manifeſtius eſt mẽtem eſſe, quæ per oculos ea, quæ ſunt oppoſita trãſpiciat quaſi per feneſtras lucente uitro, aut ſpeculari lapide obductas. Et iccirco mens, & uoluntas ex oculis ſæpe dignoſcitur. Quod quidem ut refelleret Lucretius, ineptiſsimo uſus eſt argumento. Si enim mens, inquit, per oculos uidet: erutis, & effoſsis oculis magis uideret: quoniam euulſæ cum poſtibus fores, plus inferunt luminis, quàm ſi fuerint obductæ. Nimirum ipſi, uel potius Epicuro, qui eũ docuit, effoſsi oculi erant, ne uiderent, effoſſos orbes, & ruptas oculorum fibras, & fluentem per uenas ſanguinem, & creſcentes ex uulneribus carnes, & obductas ad ultimum cicatrices nihil poſſe lucis admittere, niſi forte auribus oculos ſimiles naſci uolebãt, ut non tã oculis, quàm foraminibus cerneremus. quo nihil ad ſpeciẽ fœdius, ad uiſum inutilius fieri poteſt. Quãtulum enim uidere poſſemus, ſi mẽs ab intimis penetralibus capitis per exigua cauernarũ rimulas attẽderet, ut ſi quis uellet trãſpicere per cicutam, nõ plus profecto cernat, quàm cicutæ ipſius capacitas comprehendat. Itaq; ad uidendum membris potius in orbem cõglobatis opus fuit, ut uiſus in latũ ſpargeretur. et quæ in primori facie adhærerẽt, ut libere poßẽt omnia

contueri

contueri. Ergo ineffabilis diuinæ prouidẽtiæ uirtus fecit duos similimos orbes: eosq; ita deuinxit, ut non in totum conuerti, sed moueri tamen, ac flecti cum modo possent. Orbes autẽ ipsos humoris puri, ac liquidi plenos esse uoluit: in quorum media parte scintillæ luminum conclusæ tenerẽtur, quas pupillas nuncupamus: in quibus puris, ac subtilibus cernendi sensus, ac ratio continetur. Per eos igitur orbes seipsam mens intendit, ut uideat: miraq; ratione in unum miscetur, & coniungitur amborum luminum uisus.

De sensibus, eorumq; ui. CAP. IX.

Libet hoc loco illorum reprehẽdere uanitatẽ, qui dum uolunt ostẽdere sensus falsos esse, multa colligunt, in quibus oculi fallantur: inter quæ illud etiam, quod furiosis, & ebrijs omnia duplicia uideantur. quasi uero eius erroris obscura sit causa. Ideo enim fit, quia duo sunt oculi. Sed quomodo id fiat, accipe. Visus oculorũ intentione animi constat. Itaq; quoniam mens (ut suprà dictum est) oculis tanquam fenestris utitur: nõ tantum hoc ebrijs, aut insanis accidit, sed etiam sanis, ac sobrijs. Nam si aliquid nimis propius admoueas, duplex uidebitur. certum est enim interuallum, ac spatium, quo acies oculorum coit. Item si retrorsum auoces animum, quasi ad cogitandum, & intentionem mentis relaxes, cum acies oculi utriusq; diducitur, tunc singuli uidere incipiunt separatim. Si animum rursus intenderis, aciemq; direxeris, coit in unum, quicquid duplex uidebatur. Quid ergo mirum, si mens ueneno, ac potentia uini dissoluta, dirigere se non potest ad uidendum; sicut ne pedes quidem ad ambulandum, neruis stupescentibus debiles? aut si uis furoris in cerebrum sæuiens, cõcordiam disiungit oculorum? Quod adeo ue-

rum est, ut luscis hominibus, si aut insani, aut ebrij fiant nullo pacto possit accidere, ut aliquid duplex uideant. Quare si ratio apparet, cur illi falluntur, manifestum est, non esse falsos sensus, qui aut non falluntur, si sint puri, & integri: aut si falluntur, mens tamen non fallitur, quæ illorum nouit errorem.

De exterioribus membris hominis, eorumq́ue usu. CAP. VI.

SEd nos ad Dei opera reuertamur. Vt igitur oculi munitiores essent ab iniuria, ciliorũ tegminibus occuluit: unde oculos dictos esse, Varroni placet. Nã & ipsæ palpebræ, quibus mobilitas inest, palpitatio uocabulum tribuit: pilis in ordine stantibus uallatæ, septum oculis decentissimum præbent. Quarum motus assiduus incomprehensibili celeritate concurrens, & uidendi tenorem non impedit, & reficit obtutum. Acies enim, id est, mẽbrana illa perlucens, quam siccari, & obarescere non oportet, nisi humore assiduo tersa pure niteat, obsolescit. Quid ipsa superciliorũ fastigia pilis breuibus adornata? non'ne quasi aggeribus & munimentum oculis, nequid superne incidat, & speciem simul præstant? Ex quorum confinio nasus exoriens, & ueluti æquali porrectus iugo, utranq; aciem simul & discernit, & munit. Inferius quoque genarum non indecens tumor, in similitudinem collium leniter exurgẽs, ab omni parte oculos efficit tutiores: prouisumq́ est ab artifice summo, ut siquis forte uehemẽtior ictus extiterit, eminentibus repellatur. Nasi uero pars superior usque ad medium solida formata est, inferior autẽ chartilagine adhæret molli, ita ut ad usum digitorum possit esse tractabilis. In hoc autem, quãuis simplici, membro tria sunt officia cõstituta: unum ducendi spiritus, al-

terum

terum capiendi odoris, tertium ut per eius cauernas purgamenta cerebri defluant. quas ipse Deus tam mirabili, quàm diuina ratione molitus est, ut tamē hiatus ipse nasi, oris speciē non deformaret. Quod erat plane futurum, si simplex foramē pateret. Ad id uelut pariete per medium ducto intersepsit, atq; diuisit, fecitq; ipsa duplicitate pulcherrimum. Ex quo intelligitur, quātum dualis numerus una, & simplici compage solidatus, ad rerū ualeat perfectionem. Nam cum sit corpus unū, tamen totum ex simplicibus mēbris constare non poterat, nisi ut essent partes uel dextræ, uel sinistræ. Itaq; ut pedes duo, & item manus, non tantum ad utilitatem aliquā, usumq; uel gradiendi, uel faciendi ualēt, sed & habitū, decoremq; admirabilem conferūt: sic & in capite, quod totius diuini operis quasi culmē est, & auditus in duas aures, & uisus in duas acies, & odoratio in duas nares à summo artifice diuisa est: quia cerebrū, in quo sentiēdi ratio est, quāuis sit unū, tamē in duas partes mēbrana īteruenīēte discretū est. sed & cor, quod sapiētiæ domicilium uidetur, licet sit unum, duos tamen intrinsecus sinus habet, quibus fontes uiui sanguinis continentur, septo intercedente diuisi: ut sicut in ipso mundo summa rerū uel de simplici duplex, uel de duplici simplex & gubernat, & continet totū, ita in corpore de duobus uniuersa compacta, indissociabilem prætenderēt unitatē. Oris quoq; species, et rictus ex trāsuerso patefactus, q̄ utilis, quàm decēs sit, enarrari nō potest. cuius usus in duobus constat officijs, sumendi uictus, & eloquendi. Lingua intus inclusa, quæ uocem motibus suis in uerba discernit, & est interpres animi, nec tamen sola potest per se eloquendi munus implere, nisi acumen suum palato illiserit, nisi adiuta uel offensione dentium,

uel compreßione labiorum. dentes tamẽ plus conferũt ad loquendũ. nam & infantes nõ antè incipiunt fari, quàm dentes habuerint, & senes amißis dentibus ita balbutiũt, ut ad infantiam reuoluti denuo esse uideãtur. Sed hæc ad hominẽ solũ pertinent, aut ad aues, in quibus acuminata, & uibrata certis motibus lingua, innumerabiles cãtuum flexiones, & sonorũ uarios modos exprimit. Habet præterea & aliud officium, quo in omnibus, sed tamẽ solo in mutis utitur, quod contritos, & commolitos dentibus cibos colligit, & conglobatos ui sua deprimit, & transmittit ad uentrẽ. Itaq; Varro à ligando cibo putat linguæ nomẽ impositũ. Bestias etiã potu adiuuat. protenta enim, cauataq; hauriunt aquã, eamq; cõprehẽsam linguæ sinu, ne tarditate, ac mora defluat, ad palatũ celeri mobilitate complodunt. Hæc itaq; palati concauo tanquã testudine tegitur: eamq; dentium ordine sepiens Deus quasi muro circumuallauit. Dentes autem ipsos, ne nudi, ac restricti magis horrori, quàm ornamẽto eßẽt, gingiuis mollibus, quæ à gignẽdis dentibus nominãtur, ac deinde labiorum tegminibus honestauit. quorum durities, sicut in molari lapide, maior est, & asperior, quàm in cæteris oßibus, ut ad conterẽdos cibos, pabulumq; sufficerent. Labra ipsa, quæ quasi antea cohærebant, quàm decenter intercidit? quorum superius sub ipsa medietate narium, lacuna quadam leui, quasi ualle signauit, inferius honestatis gratia foras molliter explicauit. Nam quod attinet ad saporem capiendum, fallitur, quisquis hunc sensum palato inesse arbitratur. lingua est enim, qua sapores sentiuntur, nec tamen tota. nam partes eius, quæ sunt ab utroq; latere teneriores, saporẽ subtilißimis sensibus trahũt. & cũ neq; ex cibo quicquã, neq; ex potione minuatur: tamẽ inenar

rabili

rabili modo penetrat ad sensum sapor eadē ratione, qua nihil de quacunq; materia odoris decerpit. Cætera quàm decora sint, uix exprimi potest. Deductum *clementer à genis mentum, & ita inferius conclusum, ut acumen eius extremum signare uideatur leuiter impressa diuisio: rigidum, ac teres collum, quo scapulæ uelut mollibus iugis à ceruice demissæ: ualida, & substricta neruis ad fortitudinem brachia: toris insignibus extentum lacertorum ingens robur: utilis, ac decens flexura cubitorum.* Quid *dicam de manibus, rationis, ac sapientiæ ministris? quas solertißimus artifex plano, ac modice cōcauo sinu fictas, ut si quid tenendum sit, apte poßit insidere, in digitos terminauit. in quibus difficile est expedire, utrum'ne species, an utilitas maior sit.* Nam *& numerus perfectus, ac plenus, & ordo, ac gradus decentißimus, & articulorum parium curuatura flexibilis, & forma unguium rotunda, concauis tegminibus digitorum fastigia comprehendens, atque firmans, ne mollitudo carnis in tenendo cederet, magnum præbet ornatum.* Illud *uero ad usum miris modis habile, quòd unus à cæteris separatus, cum ipsa manu oritur, & in diuersum maturius finditur, qui se uelut obuium cæteris præbens, omnem tenendi, faciendiq; rationem uel solus, uel præcipue poßidet, tanquam rector omnium, atque moderator. unde etiam pollicis nomen accepit: quòd ui, & potestate inter cæteros polleat.* Duos *quidem articulos extantes habet, non, ut alij, trinos: sed unus ad manus carnem nectitur pulchritudinis gratia. Si enim fuisset tribus articulis & ipse discretus, fœda, & indecora species ademisset manibus honestatē.* Nam *pectoris latitudo sublimis, & exposita oculis, mirabilē præsefert habitus sui dignitatē. Cuius hæc cau-*

ſa eſt, quòd uidetur hominē ſolum Deus ueluti ſupinum formaſſe (nam ferè nullum animal iacere in tergum poteſt) mutas autem animantes quaſi alterno latere iacentes finxiſſe, atq; ad terram compreßiſſe. Idcirco illis anguſtum pectus, & ab aſpectu remotum, & ad terrā uerſus ſubiectum, homini autem patens, & rectum, quia plenum rationis à cœlo datum, humile, aut indecens eſſe non debuit. Papillæ quoque leuiter eminentes, & fuſcioribus, ac paruis orbibus coronatæ, non nihil addunt uenuſtatis, fœminis ad alendos fœtus datæ, maribus ad ſolum decus, ne informe pectus, & quaſi mutilum uideretur. Huic ſubdita eſt planicies uentris, quam mediam ferè umbilicus non indecenti nota ſignat, ad hoc factus, ut per eum fœtus, dum eſt in utero, nutriatur.

De inteſtinis in homine, eorūq; uſu. CAP. XI.

SEquitur neceſſario, ut de internis quoq; uiſceribus dicere incipiam. quibus non pulchritudo, quia ſunt abdita, ſed utilitas incredibilis attributa eſt, quoniā opus fuerat, ut terrenū hoc corpus ſucco aliquo, de cibis, ac potibus alerctur, ſicut terra ipſa imbribus, ac pruinis. Prouidētißimus artifex in medio eius receptaculum cibis fecit, quibus cōcoctis & liquefactis, uitales ſuccos membris omnibus diſptiret. Sed cū homo cōſtet ex corpore atq; anima, illud, quod ſuprà dixi, receptaculū ſoli corpori præſtat alimētum, animæ uero aliam ſedem dedit. Fecit enim genus quoddam uiſcerū molle, atq; rarum, quod pulmonem uocamus, in quod ſpiritus reciproca uicißitudine cōmearet: eumq; non in uteri modū finxit, ne effunderetur ſimul ſpiritus, aut inflaret ſimul. ideoq; nc plenū quidem uiſcus effecit, ſed inflabile, atq; aëris capax, ut paulatim ſpiritum reciperet, dum uitalis uentus per illam ſpargitur,

ſpargitur raritatem, & eundẽ rurſus paulatim redderet, dum ſe illo explicat. ipſa enim uiciſſitudo flandi, & ſpirandi reſpirãdiq; tractus, uitam ſuſtẽtat in corpore. Quoniam ergo duo ſunt in homine receptacula, unum aëris, quod alit animã: alterũ ciborũ, quod alit corpus, ut flecti ceruix, ac moueri facile poſſit: duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt, cibalem, ac ſpiritalem: quarũ ſuperior ab ore ad uentrem ſtrat, inferior à naribus ad pulmonem. Quarum ratio, & natura diuerſa eſt. Ille enim, qui eſt ab ore tranſitus, mollis effectus eſt, & qui ſemper clauſus cohæreat ſibi, ſicut os ipſum: quoniam potus, & cibus dimota, & patefacta gula, quia corporales ſunt, ſpatium ſibi tranſmeandi faciunt. Spiritus contrà, qui eſt incorporalis, ac tenuis, quia ſpatium ſibi facere non poterat, accepit uiam patentem, quæ uocatur gurgulio. Is conſtat ex oſſibus flexuoſis, ac mollibus, quaſi ex annulis in cicutæ modum inuicem compactis, & cohærentibus; patet'que ſemper hinc tranſitus. Nullam enim requiem meandi habere ſpiritus poteſt: quia is, qui ſemper commeat, demiſſa utiliter de cerebro membri portione, cui uua nomen eſt, uelut occurſu quodam refrænatur: ne aut teneritudinem domicilij cum impetu ueniens attracta peſtilenti aura corrumpat, aut totam nocendi uiolentiam internis receptaculis perferat. ideoq; etiam nares breuiter ſunt apertæ: quæ iccirco ſic nominantur, quia per eas uel odor, uel ſpiritus nare non deſinit. Tamen hæc fiſtula ſpiritalis non tantum ad nares, uerum ad os quoq; iter patet in extremis palati regionibus, ubi ſe colles faucium ſpectantes uuam tollere incipiũt in tumorem. Cuius rei cauſa, & ratio non obſcura eſt: loquendi enim facultatẽ non haberemus, ſi ſicut gulæ iter ad os tantum, ita gurgulio ad na-

res tantum pateret. Aperuit igitur uiam uoci diuina solertia ex illa fistula spiritali, ut posset lingua ministerio suo fungi: & uocis ipsius inoffensum tenorē, pulsibus suis in uerba concidere. Qui meatus, si aliquo modo interceptus sit, mutū faciat necesse est. Errat enim profecto quisquis aliam causam putat, cur homines muti sint. Non enim (ut uulgo creditur) uinctam gerunt linguam: sed ij uocalem illum spiritum per nares, quasi mugientes profundunt, quòd uoci transitus ad os aut nullus omnino est, aut non sic patens, ut plenā uocem poßit emittere. Quod plerūq; natura fit, aliquādo etiam casu accidit, ut morbo aliquo hic aditus obseptus uocem non transmittat ad linguam, faciatq; de loquentibus mutos. Quod cum acciderit, auditum quoque obstrui, necesse est: ut quia uocem emittere non potest, ne admittere quidē poßit. Loquendi ergo causa patefactus est hic meatus. Illud quoq; præstat, ut in lauacris celebrādis, quia nares calorem ferre non possunt, aër feruens ore ducatur. Item si forte spiramenta narium frigoris pituita præcluserit, per os auram trahere possumus, ne obstructa meandi facultate, spiritus strangulетur. Cibi uero in aluum recepti, & cum potus humore permisti, cum iam calore percocti fuerint, eorum succus inenarrabili modo per membra diffusus, irrigat uniuersum corpus, & uegetat. Intestinorū quoq; multiplices spiræ, ac longitudo in se conuoluta, & uno tantum substricta uinculo, quàm mirificum Dei opus est? Nam ubi maceratos ex se cibos aluus emiserit, paulatim per illos internorum anfractus extruduntur, ut quicquid ipsis inest succi, quo corpus alitur, membris omnibus diuidatur. Et tamen ne qui forte obhæreant, ac resistant, quod fieri poterat propter ipsorum uoluminum flexiones in se sæpe redeuntes,

tes,& fieri sine pernicie non poterat: oppleuit ea intrinsecus crassiore succo, ut purgamēta illa uentris ad exitus suos facilius per lubricū mitterētur. Illa quoq; ratio subtilissima est, quòd uesica, cuius usum uolucres non habēt, cum sit ab intestinis separata, nec ullam habeat fistulam, qua ex illis urinam trahat, completur tamen, & humore distēditur. Id quomodo fiat, nō est difficile peruidere. Intestinorū enim partes, quæ ab aluo cibum, potumq; suscipiunt, patentiores sunt quàm cæteræ spiræ, & multo tenuiores. Hæ uesicā circumplectūtur, & cōtinent. ad quas partes cum potus, & cibus mista peruenerint, fimum quidem crassius fit, & transmeat, humor autem omnis per illam teneritudinem percolatur: cumq; uesica, cuius æquè tenuis, subtilisq; membrana est, absorbet, & colligit, ut foras, quà natura exitum patefecit, emittat.

De utero, & cōceptione, & sexibus. CAP. XII.

D*E utero quoq;, & cōceptione, quoniā de internis loquimur, dici necesse est, nequid præterisse uideamur. quæ quanquā in operto latēt, sensus tamē, atq; intelligentiā latere nō possunt. Vena in maribus, quæ semē cōtinet, duplex est, paulo interior, quàm illud humoris obscœni receptaculū. Sicut enim renes duo sunt, itemq; testes: ita & uenæ seminales duæ, in una tantū cōpage cohærentes: quod uidemus in corporibus animaliū, cū interfecta patefiunt: sed illa dexterior masculinum continet semen, sinisterior fœmininū: & ideo in toto corpore pars dextra masculina est, sinistra uero fœminina. Ipsum semē quidam putant ex medullis tantum, quidam ex omni corpore ad uenam genitalem confluere, ibiq; cōcrescere. Sed hoc humana mens quomodo fiat, non potest cōprehendere. Item in fœminis uterus in duas se diuidit partes, quæ*

in diuersum diffusæ, ac reflexæ circũplicantur, sicut arie tis cornua. Quæ pars in dextram retorquetur, masculina est: quæ in sinistram, fœminina. Cõceptum igitur Varro, & Aristoteles sic fieri arbitrantur: Aiunt enim non tantum maribus inesse semen, uerum etiam fœminis, & inde plerũq; matribus similes procreari, sed earum semen sanguine esse purgatum: quod si recte cum uirili mistum sit, utraq; cõcreta, & simul coagulata informari: & primum quidem cor hominis cõfingi, quòd in eo sit & uita hominis, & sapiẽtia: denique totum opus quadragesimo die consummari. Ex abortionibus hæc fortasse collecta sunt. In auiũ tamen fœtibus primũ oculos fingi, dubiũ nõ est, quod in ouis sæpe deprehendimus. Vnde fieri non posse arbitror, quin fictio à capite sumat exordium. Similitudines autem in corporibus filiorum sic fieri putant: Cum semina inter se permista coalescunt: si uirile superauerit, patri similem prouenire siue marem, seu fœminam: si muliebre præualuerit, progeniem cuiusq; sexus ad imaginem respondere maternam. id autem præualet è duobus, quod fuerit uberius. alterum enim quodãmodo amplectitur, ac includit. Hinc plerunq; fieri solet, ut unius tantum lineamenta prætendãt. Si uero æqua fuerit ex pari semine permistio: figuras quoq; misceri: ut soboles illa cõmunis aut neutrum referre uideatur, quia totum ex altero non habet: aut utrũq;, quia partem de singulis mutuata est. Nam in corporibus animalium uidemus aut cõfundi parentum colores, ac fieri tertium neutri generantium simile, aut utriusque sic exprimi, ut discoloribus membris per omne corpus concors mistura uarietur. Dispares quoq; naturæ hoc modo fieri putantur. Cum forte in læuam uteri partẽ masculinæ stirpis semen inciderit, marem quidem gigni,

opinatio

opinatio est, sed quia sit in fœminina parte cõceptus, aliquid in se habere fœmineum, suprà quàm decus uirile patiatur, uel formam insignem, uel nimiũ candorẽ, uel corporis lævitatem, uel artus delicatos, uel staturã breuem, uel uocẽ gracilẽ, uel animum imbecillũ, uel ex his plura. Item *si partem in dextram semen fœminini sexus influxerit, fœminam quidem procreari: sed quoniam in masculina parte concepta sit, habere in se aliquid uirilitatis, ultrà quàm sexus ratio permittat, aut ualida membra, aut immoderatã lõgitudinẽ, aut fuscum colorẽ, aut hispidam faciem, aut uultum indecorum, aut uocem robustam, aut animum audacem, aut ex his plura. Si uero masculinum in dexteram, fœmininum in sinistram peruenerit, utrosq; fœtus rectè peruenire, ut & fœminis per omnia naturæ suæ decus constet, & maribus tam mente, quàm corpore robur uirile seruetur.* Illud *uero ipsum quàm mirabile institutum* Dei *est, quòd ad conseruationem generum singulorũ, duos sexus maris, ac fœminæ machinatus est, quibus inter se per uoluptatis illecebras copulatis, successiua soboles pareretur, ne omne genus uiuentiũ conditio mortalitatis extingueret. Sed plus roboris maribus attributũ est, quo facilius ad patientiã iugi maritalis fœminæ cogerentur.* Vir *itaq; nominatus est, quòd maior in eo uis est, quàm in fœmina, & hinc uirtus nomẽ accepit.* Item *mulier (ut* Varro *interpretatur) à mollicie est dicta, immutata, & detracta litera, uelut mollier, cui suscepto fœtu, cum partus appropinquare iã cœpit, turgescẽtes mãmæ dulcibus succis distenduntur, & ad nutrimenta nascentis fontibus lactis fœcundum pectus exuberat.* Nec *enim decebat aliud, quàm ut sapiens animal à corde alimoniam duceret.* Idq; *ipsum solertißime comparatum est, ut can-*

dens,

dens, ac pinguis humor teneritudinem noui corporis irrigaret, donec ad capiendos fortiores cibos & dentibus instruatur, & uiribus roboretur. Sed redeamus ad propositum, ut cætera, quæ supersunt, breuiter explicemus.

De membris inferioribus. CAP. XIII.

POteram nunc ego ipsorum quoq; genitalium membrorum mirificam rationẽ tibi exponere, nisi me pudor ab huiusmodi sermone reuocaret. itaq; à nobis indumento uerecundiæ, quæ sunt pudẽda, uelentur. Quod ad hanc rem attinet, queri satis est, homines impios, ac profanos summũ nefas admittere, qui diuinũ, & admirabile Dei opus ad propagãdam succeßionẽ inexcogitabili ratione prouisum, & effectum, uel ad turpißimos quæstus, uel ad obscœnæ libidinis pudenda opera conuertunt, ut iam nihil aliud ex re sanctißima petãt, quã inanẽ, & sterilem uoluptatẽ. Quid reliqui corporis partes, num carẽt ratiõe, ac pulchritudine? Cõglobata in nates caro, quàm sedendi officio apta, & eadẽ firmior, quàm in cæteris mẽbris, ne premẽte corporis mole oßibus cederet. Item feminum deducta, & latioribus toris ualida lõgitudo, quo facilius onus corporis sustineret, quàm paulatim, deficientem in angustũ genua determinãt, quorum decentes nodi flexuram pedibus ad gradiendum, sedendumq; aptißimam præbent. Item crura non æquali modo ducta, ne indecẽs habitudo deformaret pedes, sed teretibus suris clemẽter extantibus, sensimq; tenuatis, et firma sunt, & ornata. In plantis uero eadem quidem, sed tamen longe dispar, quàm in manibus, ratio est. quæ quoniã totius operis quasi fundamẽta sunt: mirificus eas artifex non rotunda specie, ne homo stare non posset, aut alijs ad standum pedibus indigeret, sicut quadrupedes: sed porrectiores, lon-

gioresq;

giores'q; formauit, ut stabile corpus efficerent planicie sua. unde illis inditum nomen est. digiti æque totidem, quot in manibus, speciem magis, quàm usum præferentes, ideo'q; & iuncti, & breues, & gradatim compositi: quorum qui est maximus, quoniam illum sicut in manu discerni à cæteris, opus non erat; ita in ordinem redactus est, ut tamen ab alijs magnitudine, ac modico interuallo distare uideatur. Hæc eorum speciosa germanitas, non leui adiumento nisum pedum firmat. concitari enim ad cursum non possumus, nisi digitis in humum pressis, solo'q; nitentibus, impetum, saltum'q; capiamus. Explicasse *uideor omnia, quorum ratio intelligi potest.* Nunc *ad ea uenio, quæ uel dubia, uel obscura sunt.*

De intestinorum quorundam ignota ratione. CAP. XIIII.

M*Vlta esse cõstat in corpore, quorum uim, rationẽ'q; perspicere nemo, nisi qui fecit, potest. An aliquis enarrare se putat posse, quid utilitatis, quid effectus habeat tenuis membrana illa perlucens, qua circũnectitur aluus, ac tegitur? Quid renum gemina similitudo? quos ait Varro ita dictos, quasi riui ab his obscœni humoris oriantur. quod est longe secus, quia spinæ altrinsecus supini cohærẽt, & sunt ab intestinis separati. Quid splen? quid iecur? quæ uiscera quasi ex conturbato sanguine uidentur esse concreta? quid fellis amarißimus liquor? quid globus cordis, qui unus sanguinis fons est? Nisi forte illis credendũ putabimus, qui affectũ iracundiæ in felle cõstitutũ putãt, pauoris in corde, lætitiæ in splene.* Ipsius *autẽ iecoris officiũ uolũt esse, ut cibos in aluo cõcoquat ãplexu, & calefactu suo: quidã libidines rerũ uenerearum in iecore cõtineri arbitrantur.* Primũ *ista perspicere acumẽ humani*

humani sensus non potest, quia horum officia in operto latent, nec usus suos patefacta demonstrant. nam si ita esset, fortasse placidiora quæque animalia uel nihil fellis omnino, uel minus haberēt, quàm feræ: timidiora plus cordis: salaciora plus iecoris: lasciuiora plus splenis habuissent. Sicuti igitur nos sentimus, audire auribus, oculis cernere, naribus odorare: ita profectò sentiremus, nos felle irasci, iecore cupere, splene gaudere. Cum autem, unde affectus isti ueniant, minime sentiamus: fieri potest, ut aliunde ueniant, & aliud uiscera illa, quàm suspicamur, efficiant. Nec tamen conuincere possumus falsa illos, qui hæc disputāt, dicere: sed omnia, quæ ad motus animi, animæq; pertineant, tam obscuræ, altæq; rationis esse arbitror, ut supra hominem sit, ea liquidò peruidere. Id tamē *certum, & indubitatum esse debet, res tot, tantaq; uiscerum genera, unum, & idem habere officium, ut animam contineant in corpore. Sed quid proprie muneris singulis sit iniunctum, quis scire, nisi artifex, potest, cui soli opus suum notum est?*

De uoce. CAP. XV.

De uoce autem quam rationem reddere possumus? Grammatici quidem, ac philosophi uocem esse definiunt, aërem spiritu uerberatum: unde uerba sunt nuncupata. quod perspicue falsum est. Non *enim uox extra os gignitur, sed intra. & ideo uerisimilior est illa sententia, stipatum spiritum, cum obstantia faucium fuerit illisus, sonum uocis exprimere, ueluti cum in patentem cicutam, labroq; subiectam dimittimus spiritum, & is cicutæ concauo repercussus, ac reuolutus à fundo, dum descendentem occursu suo reddit, ad exitum nitens sonum gignit, & in uocalem spiritum resiliens per se uentus animatur.*

Quod

Quod quidem an uerū sit, Deus artifex uiderit. Videtur enim nō ab ore, sed ab intimo pectore oriri. Denique & ore clauso, & naribus emittitur sonus qualis potest. Præterea ex maximo spiritu, quo anhelamus, uox non efficitur: & leui, & non coarctato spiritu, quoties uolumus, efficitur. Non est igitur comprehēsum, quomodo fiat, aut quid sit omnino. Nec me nunc in Academiæ sententiam delabi putes, quia nō omnia sunt incomprehensibilia. Vt enim fatendum est multa nesciri, quæ uoluit Deus intelligentiam hominis excedere, sic tamen multa esse, quæ possint & sensibus percipi, & ratione comprehēdi. Sed erit nobis contra philosophos integra disputatio. Conficiamus igitur spatium, quo nunc decurrimus.

De mente, & eius sede. CAP. XVI.

Mentis quoq; rationē incōprehensibilē esse, quis nesciat, nisi qui omnino illā non habet: cū, ipsa mens quo loco sit, aut cuiusmodi, nesciatur? Varia ergo à philosophis de natura eius, ac loco disputata sunt. At ego nō dißimulabo, quid ipse sentiam: nō quia sic esse affirmem (quod est insipiētis in re dubia facere) sed ut exposita rei difficultate, intelligas, quāta sit diuinorū operū magnitudo. Quidā sedē mētis in pectore esse uoluerūt. quod si ita est, quanto tandē miraculo dignū est, rē in obscuro, ac tenebroso habitaculo sitā, in tanta rationis, atq; intelligentiæ luce uersari? tum quòd ad eā sensus ex omni corporis parte conueniunt, ut in qualibet regione membrorū præsens esse uideatur. Alij sedē eius in cerebro esse dixerunt: & sanè argumētis probabilibus usi sunt: Oportuisse scilicet, quod totius corporis regimē haberet, potius in summo, tanquā in arce habitare: nec quicquā esse sublimius, quàm id, q.d' uniuersum ratiōe moderetur, sicut ipse mūdi dominus,

dominus,& rector in summo est. Deinde quòd sensus omnis,id est audiēdi,& uidendi,& odorādi ministra mēbra in capite sunt locata: quorū omnium uiæ non ad pectus,sed ad cerebrū ferūt.alioqui necesse nos esset tardius sentire,donec sentiēdi facultas longo itinere per collū ad pectus usq; descenderet.Ii uero aut non multum,aut fortasse non errāt.Videtur enim mens,quæ dominatum corporis tenet,in summo capite constituta,tanquam in cœlo Deus:sed quādo in aliqua sit cogitatione, cōmeare ad pectus,& quasi ad secretum aliquod penetrale secedere,ut cōsilium,tanquā ex thesauro recondito,eliciat, ac proferat.ideoq; cum intenti ad cogitandū sumus,& cum mens occupata in altum se abdiderit:neq; audire quæ circunsonant,neque uidere,quæ obstant,solemus. Id uero siue ita est,admirandum profectò est,quomodo id fiat,cum ad pectus ex cerebro nullum iter pateat. sin autem non, tamen nihilo minus admirandum est,quòd diuina nescio qua ratione fiat,ut ita esse uideatur. An potest aliquis non admirari,quòd sensus ille uiuus,atq; cœlestis,qui mens,uel animus nuncupatur,tantæ mobilitatis est,ut ne tum quidem, cum sopitus est,conquiescat:tantæ celeritatis, ut uno temporis puncto cœlum omne collustret: &,si uelit, maria peruolet:terras,ac urbes peragret:omnia denique,quæ libuerit,quamuis longe,lateq; summota sint, in conspectu sibi ipse cōstituat? Et miratur aliquis,si diuina mens Dei per uniuersas mundi partes intenta discurrit, & omnia regit,omnia moderatur,ubique præsens,ubique diffusa? cū tanta sit uis,ac potestas mentis humanæ intra mortale corpus inclusæ,ut ne septis quidem grauis huius,ac pigri corporis, cui illigata est, coērceri ullo pacto possit, quo minus sibi liberam uagandi facultatem quietis impatiens

larg

largiatur. Siue igitur in capite mēs habitat, siue in pectore, potest'ne aliquis cōprehendere, quæ uis rationis efficiat, ut sensus ille incōprehensibilis, aut in medulla cerebri hæreat, aut in illo sanguine bipartito, qui est inclusus in corde? ac non ex eo ipso colligat, quanta sit Dei *potestas, quòd animus seipsum nō uidet, aut qualis, aut ubi sit: nec si uideat, tamen perspicere poßit, quo pacto rei corporali res incorporalis adiuncta sit? Siue etiā mētis locus nullus est, sed per totū corpus sparsa discurrit, quod & etiā fieri potest, & à* Xenocrate Platonis *discipulo disputatū est: siquidem sensus in qualibet parte corporis præsto est: nec quid sit mens, nec qualis, intelligi potest, cū sit natura tam subtilis, ac tenuis, ut solidis uisceribus infusa, uiuo, et quasi ardēti sensu mēbris omnibus misceatur. Illud autē caue, ne unquā simile ueri putaueris, quod Aristoxenus dixit, Mentē omnino nullam esse, sed quasi harmoniā in fidibus ex constructione corporis, & cōpagibus uiscerū uim sentiendi existere. Musici enim intentionē, concentūq; neruorum in integros modos sine ulla offensione consonantiū harmoniā uocant.* Volunt igitur *animū simili ratione constare in homine, qua & concors modulatio constat in fidibus: id est, ut singularū corporis partiū firma coniunctio membrorūq; omnium consentiēs in unum uigor motum illum sensibilem faciat, animumq; concinnet, sicut sunt nerui bene intenti ad conspirantem sonum.* Et *sicuti in fidibus, cū aliquid aut interceptū, aut relaxatū est, omnis canēdi ratio turbatur, & soluitur, ita in corpore cum pars aliqua membrorū duxerit uitiū, destrui uniuersa, corruptisq; omnibus, atq; turbatis, occidere sensum, eamq; mortem uocari.* Verū *ille, si quicquā mentis habuisset, non harmoniam de fidibus ad hominem*

O *transla*

transtulisset. Non enim canere sua sponte fides possunt, ut sit ulla in his cōparatio, ac simulitudo uiuētis. Animus autem sua sponte & cogitat, & mouetur. Quòd si quid in nobis harmoniæ simile esset, ictu moueretur externo, sicut nerui manibus, qui sine tactu artificis, pulsuq; digitorum muti, atque inertes iacent. Sed nimirum pulsandus ille manu fuit, ut aliquando sentiret, quia mens eius ex membris male compacta turpebat.

De anima, deq; ea sententiæ philosophorum. CAP. XVII.

SVperest de anima dicere: quanquā percipi ratio eius & natura non poßit: nec ideo tamen immortalem esse animam non intelligimus: quoniam quicquid uiget, mouetur q; per se semper, nec uideri, aut tangi potest, æternum sit necesse est. Quid autem sit anima, nondum inter philosophos conuenit, nec unquam fortasse conueniet. Etenim alij sanguinem esse dixerunt, alij ignem, alij uētum: unde anima, uel animus nomen accepit: quòd Græce uentus ἄνεμος *dicitur: nec illorum tamen quisquam dixisse aliquid uidetur. Non enim, si anima sanguine aut per uulnus effuso, aut febrium calore consumpto, uidetur extingui: continuo in materia sanguinis animæ ratio ponenda est: ueluti si ueniat in quæstionē, lumen, quo utimur, quid sit, & respondeatur oleum esse: quoniam cōsumpto illo, lumen extinguitur: cum sint utiq; diuersa, sed alterum sit alterius alimētū. Videtur ergo anima similis esse lumini, quæ non ipsa sit sanguis, sed humore sanguinis alitur, ut lumē oleo. Qui autē ignē putauerunt, hoc usi sunt argumento, quòd præsente animo corpus caleat, recedēte frigescat. Sed ignis & sensu indiget, & uidetur, et tactu cōburit. Anima uerò & sensu aucta est, & uideri nō potest,*

&

& nõ adurit. Vnde apparet, animã nescio quid esse Deo *similẽ. At illi qui uentũ putant, hoc fallũtur, quòd ex aëre spiritũ ducẽtes, uiuere uideamur.* Varro *itaq; definit: Anima est aër cõceptus ore, defervefactus in pulmone, tepefactus ĩ corde, diffusus ĩ corpus. Hæc apertißime falsa sunt.* Neq; *enim tã obscurã nobis huiusmodi dico esse rationẽ, ut ne hoc quidẽ intelligamus, quid uerũ esse nõ poßit. An si mihi quis dixerit æneũ esse cœlum, aut uitreũ (ut* Empedocles *ait) aërẽ glaciatũ, statim'ne assentiar, quia cœlum ex qua materia sit ignorem? Sicut enim hoc nescio, ita illud scio. Anima ergo non est aër ore cõceptus, quia multo prius gignitur anima, quàm cõcipi aër ore poßit.* Nõ *enim post partũ insinuatur in corpus, ut quibusdam philosophis uidetur, sed post cõceptum protinus, cũ fœtum in utero neceßitas diuina formauit: quia adeo uiuit intra uiscera genitricis, ut et icremẽto augeatur, et crebris pulsibus gestiat emicare.* Deniq; *abortũ fieri necesse est, si fuerit animal intus extinctũ. Cæteræ definitiõis partes eò spectant, ut illis nouẽ mẽsibus, quibus in utero fuimus, mortui fuisse uideamur.* Nulla *ergo ex his tribus uera sententia est.* Nec *tamẽ in tantũ falsos esse dicendũ est, qui hæc senserũt, ut omnino nihil dixerint. nã et sanguine simul, & calore, et spiritu uiuimus. Sed cũ cõstet anima in corpore omnibus adunatis, non expresserunt proprie, quid esset: quia tam non potest exprimi, quàm uideri.*

De anima, & animo, eorumq; affectionibus,

CAP. XVIII.

SEquitur *alia, & ipsa inextricabilis quæstio: Idem'ne sit anima, & animus: an uerò aliud sit illud, quo uiuimus, aliud autẽ, quo sentimus, & sapimus.* Nõ *desunt argumenta in utranq; partem.* Qui *enim unum esse dicunt,*

hanc ratioñe sequuntur, quòd neq; uiui sine sensu poßit, nec sentiri sineuita: ideoq; esse nō posse diuersum id, quod nō potest separari: sed quicquid est illud, & uiuendi officium, & sentiendi habere ratioñe. Iccirco animū, & animam indifferēter appellant duo Epicurei poëtæ. Qui autem dicūt esse diuersa, sic argumentantur: Ex eo posse intelligi, aliud esse mentem, aliud esse animā: quia incolumi anima mēs poßit extingui, quod accidere soleat insanis: item quòd anima morte sopiatur, animus somno: et quidē sic, ut non tantū, quid fiat, aut ubi sit, ignoret: sed etiā rerum falsarū cōtemplatione fallatur. Quod ipsum quomodo fiat, nō potest peruideri: cur fiat, potest. Nam requiescere nullo pacto poßumus, nisi mens uisionū imaginibus occupata teneatur. Latet autē mens oppressa somno, tanquam ignis obducto cinere sopitus: quem si paululū commoueris, rursus ardescit, & quasi euigilat. Auocatur ergo simulachris, donec mēbra sopore irrigata uegetētur. corpus enim uigilante sensu, licet iaceat immobile, tamen nō est quietū: quia flagrat in eo sensus, & uibrat, ut flamma, & artus omnes ad se astrictos tenet. Sed postquam mens ad cōtemplandas imagines ab intentione traducta est, tunc demū corpus omne resoluitur in quietē. Traducitur autē mens cogitatione cæca, cū cogentibus tenebris secum tantummodo esse cœperit: dum intenta est in ea, de quibus cogitat, repēte somnus obrepit, & in species proximas sensim ipsa cogitatio declinat: sic ea, quæ sibi ante oculos posuerat, uidere quoq; incipit. Deinde procedit ulterius, & sibi auocamēta inuenit, ne saluberrimā quietem corporis interrūpat. Nam ut mens per diem ueris uisionibus auocatur, ne obdormiat, ita falsis nocte, ne excitetur. Nā si nullas imagines cernat, aut uigilare illam necesse

cesse est, aut perpetua morte sopiri. Dormiēdi ergo causa tributa est à Deo ratio somniandi, & quidem in cōmuni uniuersis animātibus: sed illud homini præcipue, quod cū eam rationem Deus quietis causa daret, facultatē sibi reliquit docēdi hominē futura per somniū. Nam & historiæ sæpe testantur, extitisse somnia, quorum præsens, & admirabilis fuerit euentus: & responsa uatum nostrorū ex parte somnijs constiterunt. Quare neq; semper uera sunt, neque semper falsa, Vergilio teste, qui duas portas uoluit esse somniorum. Sed quæ falsa sunt, dormiendi causa uidentur: quæ uera, immittuntur à Deo, ut imminens bonum, aut malum hac reuelatione discamus.

De origine animæ. CAP. XIX.

ILlud quoq; uenire in quæstionē potest, utrum'ne anima ex patre, an potius ex matre, an uerò ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uendico. Nihil enim ex his tribus uerum est: quia neq; ex utroq;, neq; ex alterutro serūtur animæ corporibus. Corpus enim ex corporibus nasci potest, quoniā cōfertur aliquid ex utroq;: de animis anima non potest, quia ex re tenui, & incomprehensibili nihil potest decedere. Itaq; serendarum animarum ratio uni, ac solo Deo subiacet:

Deniq; cœlesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem pater est:

ut ait Lucretius. nam de mortalibus non potest quicquā nisi mortale generari. nec putari pater debet, qui trāsfudisse, aut inspirasse animam de suo nullo modo sentit: nec si sentiat, quando, aut quomodo id fiat, habet animo comprehensum. Ex quo apparet, non à parentibus dari animas, sed ab uno, eodemq; omnium Deo patre, qui legem, rationemq; nascendi tenet solus: siquidē solus efficit. nam

terreni parentis nihil est, nisi ut humorē corporis, in quo est materia nascendi, cū sensu uoluptatis emittat, uel recipiat. circa hoc opus homo resistit, nec quicquā amplius potest: ideo nasci sibi filios optant, quia nō ipsi faciūt. Cætera iam Dei *sunt omnia, scilicet cōceptus ipsi, & corporis informatio, et inspiratio animæ, et partus incolumis, & quæcunq; deinceps ad hominē conseruandum ualent: illius munus est, q̧ spiramus, quòd uiuimus, quòd uigemus. Nam præterquàm quòd ipsius beneficio, incolumi sumus corpore, & q̧ uictū nobis ex uarijs rebus subministrat, sapientiā quoq; homini tribuit, quā terrenus pater dare nullo modo potest.* Ideoq; *& de sapientibus stulti, & de stultis sapientes sæpe nascuntur, quod quidā fato, ac syderibus aßignant. Sed nō est nunc locus de fato differēdi.* Hoc *dicere satis est, quòd etiā si astra efficientiā rerum continent, nihilominus omnia à* Deo *fieri certum est, qui astra ipsa & fecit, & ordinauit.* Inepti *ergo, qui hāc potestatē* Deo *detrahunt, & operi eius attribuūt.* Hoc *igitur* Dei *munere cœlesti, atq; præclaro an utamur, in nostra uoluit esse potestate.* Hoc *enim cōcesso, ipsum hominem uirtutis sacramento religauit, quo uitam posset adipisci.* Dedit *ei, & cōstituit aduersarium nequißimum, & fallacißimū spiritū, quocum in hac terrestri uita sine ulla securitatis requie dimicaret. Cur autē* Deus *hunc uexatorem generi hominum constituerit, breuiter exponam.*

De anima, & diabolo, & corpore. CAP. XX.

A*Nte omnia diuersitatem uoluit esse: ideoq; uulgò nō aperuit ueritatē, sed eam paucißimis reuelauit. quæ diuersitas omne arcanum mundi continet. Hæc est enim, quæ faciat uirtutem, quæ scilicet sine ipsa non modo non esse, sed ne apparere quidem posset; quia uirtus esse non*

poterit

poterit, nisi fuerit compar aliquis, in quo superando uim suam, uel exerceat, uel ostendat. Nam ut uictoria constare sine certamine non potest, sic nec uirtus quidem ipsa sine hoste. Ita quoniam uirtutem dedit homini, statuit ei è contrario inimicum, ne uirtus otio torpens naturam suam perderet. Cuius omnis ratio in eo est, ut cõcussa, & labefactata firmetur, nec aliter ad summũ fastigium possit uenire, nisi trudenti manu semper agitata, se ad salutem suam dimicãdi tenore fundauerit. Noluit enim Deus hominem ad immortalem illam beatitudinem delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutẽ, dedit hostẽ prius, qui animis hominum cupiditates, & uitia immitteret: qui esset autor errorum, malorum'que omnium machinator: ut quoniam Deus hominem ad uitam uocat, ille contrà, ut rapiat, & traducat ad mortem. Hic est, qui aut inducit, aut decipit eos, qui ueritati student: aut si dolo, & studijs non quiuerit, uirilem gerit animum, quo sublimium uigorem labefactare conetur, infanda dictu, & execrabilia moliens: uexat, interficit: & tamen, ut prosternit multos, sic à multis uictus, prostratusq; discedit. Magna est enim uis hominis, magna ratio, magnum sacramentum. à quo siquis non defecerit, nec fidem suam, deuotionemq; prodiderit, hic beatus, hic denique (ut breuiter finiam) similis Deo sit, necesse est. Errat enim quisquis hominem carne metitur. Nam corpusculum hoc, quo induti sumus, hominis receptaculum est. Nam ipse homo neque tangi, neq; aspici, neque comprehendi potest, quia latet intra hoc, quod uidetur. Qui si delicatus magis, ac tener in hac uita fuerit, quàm ratio eius exposcit, si uirtute contempta, desiderijs se carnis addixerit: cadet, & premetur in terram. sin autem (ut debet) statum suum, quem rectum

rectè sortitus est, promptè, constanterq; defenderit, si terrae, quam calcare, ac uincere debet, non seruierit, uitam merebitur sempiternam.

Operis conclusio, & ueritatem superari non posse. CAP. XXI.

HAec ad te Demetriane interim paucis, & obscurius fortasse, quàm decuit, pro rerum ac temporis necessitate peroraui: quibus contentus esse debeas, plura & meliora lecturus, si nobis indulgentia coelitus uenerit. tunc ergo te ad uerae philosophiae doctrinã & planius, & uerius cohortabor. Statui enim, quàm multa potero, literis tradere, quae ad uitae beatae statum spectent: & quidẽ contra philosophos, quoniam sunt ad perturbãdam ueritatẽ perniciosi, & graues. Incredibilis est enim uis eloquẽtiae: & argumẽtandi, disserẽdiq; subtilitas quemuis facile deceperit. quos partim nostris armis, partim uerò ex ipsorum inter se concertatione sumptis reuincemus: ut appareat, eos induxisse potius errorẽ, quàm sustulisse. Fortasse mireris, quòd tantũ facinus audeam. Patiemur'ne igitur extingui, aut opprimi ueritatẽ? Ego uerò libẽtius uel sub hoc onere defecerim. Nam si M. Tullius eloquẽtiae ipsius unicum exemplar, ab indoctis & ineloquẽtibus, quia tamen pro uero nitebantur, saepe superatus est: cur desperemus, ueritatem ipsam contra fallacem, captiosamq; facundiã, sua propria ui, & claritate ualiturã? Illi quidem sese patronos ueritatis profiteri solent: sed quis potest eam rem defendere, quã non didicit: aut illustrare apud alios, quam ipse nõ nouit? Magnum uideor polliceri: sed coelesti opus est munere, ut nobis facultas, ac tẽpus ad proposita persequenda tribuatur. Quòd si uita est optanda sapiẽti: profecto nullã aliam ob causam uiuere optauerim,

quàm

quàm ut aliquid efficiam, quod uita dignum sit, & quod utilitatem legentibus, etsi non ad eloquētiam, quia tenuis in nobis facundiæ riuus est, ad uiuendum tamen afferat: quod est maxime necessarium. Quo perfecto satis me uixisse arbitrabor, & officium hominis implesse, si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos, ad iter cœleste direxerit.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI LIBRI ACEPHALI EPITOME.

De Iustitia, Sapientia, & Stultitia.

CAPVT I.

AM si iustitia est ueri Dei cultus (quid enim tam iustum ad æquitatem, tam piū ad honorē, tam necessarium ad salutem, quàm Deum cognoscere ut parētem, uenerari ut dominum, eiusq; legi, aut præceptis obtemperare?) nescierūt ergo iustitiā philosophi, quia nec ipsum Deū agnouerūt: & ideo refelli potuerūt à Carneade: cuius hæc fuit disputatio, nullū esse ius naturale: itaq; omnes animātes ipsa ducente natura commoda sua defendere: & ideo iustitiā, si alienis utilitatibus cōsulet, suas negliget, stultitiā esse dicēdā. Quòd si omnes populi, penes quos sit imperiū, ipsiq; Romani, qui orbē totū possedere, iustitiā sequi uelint: ac suū cuiq; restituere, quod ui, & armis occupauerūt, ad casas, & egestatē re-

uertentur. quod si fecerint, iustos dicemus quidem, sed tamē stultos iudicare, necesse est: qui ut alijs prosint, sibi nocere cõtendãt. Deinde si reperiat aliquis hominē, qui aut aurū pro aurichalco, aut argentū pro plumbo uēdat per errorē, atq; id emere necessitas cogat: utrū dissimulabit, & emet paruo, an potius indicabit? iustus utiq; dicetur, quia non fefellit: sed idem stultus, qui alteri fecerit lucrū, sibi damnum. sed facile de damno est. quid si uita eius in periculum ueniet, ut eum aliquãdo necesse sit aut occidere, aut mori: quid faciet? Potest hoc euenire, ut naufragio facto inueniat aliquem imbecillē tabulæ inhærentem: aut uicto exercitu fugiēs, reperiat aliquē uulneratū equo insidentē: utrū'ne aut illū tabula, aut hūc equo deturbabit, ut ipse possit euadere? Si uolet iustus esse, non faciet: sed idē stultus iudicabitur, qui dum alterius uitæ parcit, suã perdet. Si faciet, sapiens quidem uidebitur, quia sibi cõsulet: sed & idē malus, quia nocebit. Acuta ista sane: sed respondere ad ea facile possumus. Imitatio enim nominum facit, ut sic esse uideatur. Nam & iustitia imaginem habet stultitiæ, non tamen est stultitia: & malitia imaginem sapientiæ, non tamen sapientia est. Sed sicut malitia ista in conseruandis utilitatibus suis intelligens redargui uidetur, quia non sapientia, sed calliditas, & astutia est: ita & iustitia non debet stultitia, sed innocentia nominari: quia necesse est, iustum esse sapientē, & cū, qui sit stultus iniustum. Nam neq; ratio, neque natura ipsa permittit, ut is, qui iustus est, sapiens non sit: quoniam iustus nihil utique facit, nisi quod rectum, & bonum est: prauum, & malū semper fugit. Quis autē id discernere bonum, & malum, prauum, & rectum poterit, nisi qui sapiēs fuerit? Stultus autem male facit: quia bonū, & malum quid sit, ignorat:

ideo peccat, quia non poteſt praua & recta diſcernere: igitur neq; ſtulto iuſtitiam, neq; iniuſto ſapientiam cõuenire. Ergo *ſtultus non eſt, qui nec tabula naufragum, nec equo ſaucium deiecerit: quia ſe abſtinuit à nocẽdo, quod eſt peccatũ: peccatũ autẽ uitare, ſapientis eſt.* Sed *ut ſtultus prima facie uideatur, illa res efficit, q̃ extingui animã cũ corpore exiſtimant. iccirco omne cõmodum ad hanc uitã referũt. ſi enim poſt mortẽ nihil eſt, utiq; ſtulte facit, qui alterius animæ parcit cũ diſpendio ſuæ, aut qui alterius lucro magis, quàm ſuo conſulit. ſi mors animã delet, danda eſt opera, quo iuſtius, cõmodiusq; uiuamus. ſi autẽ uita poſt mortẽ ſupereſt æterna, & beata, hãc utiq; corporalẽ cũ oĩbus terræ bonis iuſtus, ac ſapiẽs contemnet, quia ſciet, quale à* Deo *ſit præmium recepturus.* Teneamus *igitur innocentiã, teneamus iuſtitiã, ſubeamus imaginem ſtultitiæ, ut uerã ſapientiã tenere poßimus.* Et *ſi hominibus uidetur ineptũ, ac ſtultũ, torqueri, & mori uelle, cũ libere liceat abire ſine noxa: nos tamen omni uirtute, omniq; patiẽtia fidẽ* Deo *exhibere nitamur.* Nõ *mors terreat, nec dolor frangat, quo minus uigor animi & cõſtantia inconcuſſa ſeruetur.* Stultos *notent, dũmodo ipſi ſtultißimi ſint, & cæci, & hebetes, & pecudibus æquales, qui nõ intelligunt eſſe mortiferum, relicto* Deo *uiuo, proſternere ſe, atq; adorare terrena: qui neſciunt, ex illis æternã pœnam manere, qui figmenta inſenſibilia fuerint ueneratí: & eos, qui nec tormẽta, nec mortẽ pro cultu, et honore ueri* Dei *recuſauerint, uitam perpetuam cõſecuturos.* Hæc *eſt fideliſsima, hæc eſt uera ſapientia, hæc perfecta iuſtitia.* Nihil *ad nos attinet, quid iudicẽt ſtulti, quid homunculi ſentiãt.* Nos *iudiciũ* Dei *expectare debemus, ut eos poſtmodum, qui de nobis iudicauerint, iudicemus.*

De uero sacrificio. CAP. II.

Dixi de iustitia, quid esset: sequitur, ut ostẽdam, quid sit uerum sacrificium Dei, *quis iustißimus ritus colendi: nequis arbitretur, aut uictimas, aut odores, aut dona præsentia desiderari à* Deo : *à quo si fames, si sitis, si algor, si omnium rerum terrenarum cupiditas abest, non ergo utitur ijs omnibus, quæ templis, alijsq; fictilibus inferuntur: sed sicut corporalibus corporale, sic utiq; incorporalibus incorporale sacrificium necessarium est*. Illis, *quæ in usum tribuit homini* Deus, *ipse nõ indiget: & est omnis terra sub potestate ipsius. nõ indiget templo, cuius domiciliũ mundus est. nõ indiget simulachro, qui est & oculis, & mente incomprehensibilis. nõ indiget terrenis luminibus, qui solem cum cæteris astris in usum hominibus potuit accendere*. Quid *igitur ab homine desiderat* Deus, *nisi cultum mentis, qui est purus, & sanctus?* Nam *illa, quæ aut digitis fiunt, aut extra hominem sunt, hoc sacrificium uerum non est, nec quod ex arca, sed quod ex corde profertur, nõ quod manu, sed quod mente libatur. hæc acceptabilis uictima est, quam de seipso animus immolat.* Nã *quid hostiæ? quid thura? quid uestes? quid aurum? quid argentum? quid pretiosi lapides conferunt, si colentis pura mens non est?* Sola *ergo iustitia est, quam* Deus *expetit. in hac sacrificium, in hac* Dei *cultus est. de quo nunc mihi differendum est, docendumq;, in quibus operibus iustitiam necesse sit cotineri.*

De uijs uitæ, deq; Iustitiæ officijs, & primis mundi temporibus. CAP. III.

Duas esse humanæ uitæ uias, nec philosophis ignotũ fuit, nec poëtis: sed eas utiq; diuerso modo induxerunt philosophi: alterã industriæ, alterã inertiæ esse uo-

luere: sed hoc minus recte, cum eas ad solius uitæ cōmoda retulerunt. melius poëtæ, qui alterā iustorum, alterā impiorum esse dixerunt. Sed in eo peccant, quòd eas non in hac uita, sed apud inferos esse aiunt. Nos utiq; rectius, qui alteram uitæ, alterā mortis, & hic tamen has uias esse dicimus. sed illa dexterior, qua iusti sunt, gradientes nō in Elysium *fert, sed in cœlū. immortales enim fiunt. sinisterior ad tartarū. æternis enim cruciatibus abdicuntur iniusti.* Venerāda *est à nobis iustitiæ uia, quæ ducit ad uitam.* Primū *autem iustitiæ officium est,* Deum *cognoscere, ut parētem: eumq; metuere, ut dominū: diligere, ut patrem.* Is *est enim qui nos genuit, qui uitali spiritu animauit, qui alit, qui saluos facit.* Habet *in nos nō modo ut pater, uerum etiam ut dominus licentiam uerberandi, & uitæ, ac necis potestatē. unde illi ab homine duplex honos, id est, amor cum timore debetur.* Secundū *iustitiæ officium est, hominē agnoscere uelut fratrē.* Si *enim idem* Deus *fecit, & uniuersos ad iustitiam, & ad uitam æternā pari conditiōe generauit: fraterna utiq; necessitudine cohæremus, quam qui nō agnoscit, iniustus est.* Sed *origo huius mali, quo societas inter se hominū, quo necessitudinis uinculū dissoluitur, est, quòd ab ignorātia ueri* Dei *nascatur.* Qui *enim fontem illum benignitatis ignorat, bonus esse nullo modo potest.* Inde *est, quòd ex eo tēpore, quo multi* Dij *cōsecrati ab hominibus, coliq; cœperunt, fugata est (sicut poëtæ aiunt) iustitia. sic diremptū est omne fœdus, dirempta societas iuris humani, cum sibi quisq; consulere, ius in uiribus cōputare, nocere inuicē, fraudibus aggredi, dolis circunscribere, cōmoda sua aliorū incōmodis adaugere, non cognatis, nō liberis, nec parentibus parcere, ad necem hominum pocula temperare, obsidere cū ferro uias,*

maria infestare, libidini autem, quo furor eduxerit, fræna laxare, nihil deniq; sancti habere, quod cupiditas infanda non uiolaret. Cũ hæc fierent, tum leges sibi homines condiderunt pro utilitate cõmuni, ut se interim tutos ab iniurijs facerent. Sed metus legum non scelera cõprimebat, sed licentiã submouebat. Poterant enim leges delicta punire, conscientiam munire non poterant. Itaq; quæ antè palàm fiebant, clàm fieri cœperunt: circunscribi etiã iura: siquidem ipsi præsides legum præmijs, muneribusq; corrupti uel in remunerationem malorum uel perniciem iustorũ sententias uenditabant. His accedebant dissensiones & bella, et mutuæ deprædationes, & oppreßis legibus sæuiendi potestas licenter assumpta. In hoc statu cum essent humanæ res, misertus est nostri Deus: reuelauit se nobis, & ostendit, ut in ipso religionẽ, fidem, castitatẽ, misericordiam disceremus, legemq; diuinã, quæ humana cũ cœlestibus copulat, tradẽte ipso domino sumeremus: qua lege uniuersi, quibus irretiti sumus, errores cũ uanis & impijs superstitionibus tollerẽtur. Quid enim homini debeamus, eadem illa lex præscribit, quæ docet, quicquid homini præstiteris, Deo præstare. Sed radix iustitiæ, & omne fundamẽtũ æquitatis est illud, Vide ut ne facias ulli, quod pati nolis: sed alterius animũ de tuo metieris: si acerbum est iniuriã ferre, & qui eam fecerit, uidetur iniustus: transfer in alterius personam quod in te sentis, & in tuam quod de altero iudicas, & intelliges tam te iniuste facere, si alteri noceas, quàm alterum si tibi. Hæc si mente uoluemus, innocentiam tenebimus: in qua iustitia uelut in primo gradu cõsistit. primus est enim, nõ nocere proximo, sed officiose prodesse. Et sicut in rudibus agris prius q̃ serere incipias, euulsis sentibus, & omnium stir-

piam radicibus amputatis, arua purganda, sic de nostris animis prius uitia detrahenda, & tunc demum uirtutes inserendæ, de quibus seminatæ per uerbum Dei fruges im mortalitatis oriantur.

De affectibus. CAP. IIII.

TRes affectus, uel (ut ita dicam) tres furiæ sunt, quæ in animis hominum tãtas perturbationes ciunt, & interdũ cogunt ita delinquere, ut nec famæ, nec periculi sui respectum, aut curam habere permittant: Ira, quæ uindictam cupit, Auaritia, quæ desyderat opes, Libido, quæ appetit uoluptates. His uitijs resistendum est, hæ stirpes eruẽdæ, ut uirtutes seri poßint. Hos affectus Stoici amputandos, Peripatetici temperãdos putant. Neutri eorũ recte: quia neq; detrahi possunt: siquidem natura insiti habent certam, magnamq; rationem: neque minui, quoniam si mala sunt, carendum est etiam temperatis, & mediocribus: si bona, integris abutendũ est. Nos uero neque detrahendos, neq; minuẽdos esse dicimus. Nõ enim per se mala sunt, quæ Deus homini rationabiliter inseruit: sed cũ sint utiq; natura bona, quoniam ad tuendam uitam sunt attributa, male utẽdo fiunt mala, sicut, si fortißime pro patria dimices, bonum est: si contra patriam, malum. Sic & affectus, si ad usus bonos habeas, uirtutes erunt: si ad malos, uitia dicentur. Ira igitur ad coërtionem peccatorũ, id est ad regendam subiectorum disciplinam data est à Deo, ut metus licentiam cõprimat, & compescat audaciã. & qui terminos eius ignorat, irascitur paribus, aut fortioribus. Inde ad immania facinora prosilitur: inde ad cædes, inde ad bella cõsurgitur. Cupiditas ad desideranda, & conquirẽda uitæ necessaria tributa est. Sed qui nesciũt fines eius, insatiabiliter opes cõgerere nituntur. Hinc uenena, hinc

circun

circunscriptiones, hinc falsa testimonia, hinc omniū fraudum genera erupere. Libidinis autē *affectus ad procreādos filios insitus, et innatus est: sed qui limites eius animo non tenent, utuntur eo ad solam uoluptatem.* Inde *illicitæ nuptiæ, inde adulteria, & stupra, inde omnes corruptelæ oriūntur.* Redigendi *ergo sunt isti affectus intra fines suos, & in uiam rectam redigendi: in qua etsi sunt uehementes, culpam tamen habere non possunt.*

De uoluptatibus sensuum coërcendis. CAP. V.

COhibēda *est ira cū patimur iniuriā, & ut malū comprimatur, quod ex certamine impēdet, & ut duas maximas uirtutes innocētiā, & patiētiā teneamus.* Auaritia *frangitur, cum habemus, quod satis est.* Quis *enim furor est, in his cōgerēdis laborare, quæ aut latrocinio, aut furore, aut proscriptione, aut morte ad alios facile sit peruenire?* Libido *extra legitimū torū nō euagetur, sed creādis liberis seruiat. appetētia enim nimia uoluptatis, et periculū parit, & insaniā generat, & quod est maxime cauendū, mortē incurrit æternā.* Nihil *est enim tam inuisum* Deo, *quàm mens incesta, & animus impurus.* Nec *hac sola uoluptate abstinēdū sibi putet, quæ capitur ex fœminei corporis copulatione, sed et cæteris uoluptatibus sensuum reliquorū, quia & ipsæ sunt uitiosæ, & eiusdē uirtutis est, eas cōtēnere.* Oculorū *uoluptas percipitur ex rerū pulchritudine: auriū, de uocibus canoris, & suasionibus: nariū, de odore iucūdo: saporis, de cibis dulcioribus. q̄bus omnibus uirtus repugnare fortiter debet, ne his illecebris irretitus animus, à cœlestibus ad terrena, ab æternis ad tēporalia, à uita īmortali ad perpetuā pœnā deprimatur.* In *saporis, et odoris uoluptate hoc periculū est, q̃ trahere ad luxuriam poterit.* Qui *enim fuerit his deditus*

aut nō habebit ullam rem familiarē:aut si habuerit, absumet, & aget postmodum uitā detestabilem. Qui autē rapitur auditu(ut taceā de cantibus, qui sensus ita sæpe deliniunt, ut etiā status mentis furore perturbetur cōpositis certis orationibus uniuersisq; carminibus, aut argutis disputationibus) ad impios cultus facile traducitur. Inde est, quòd scriptis cœlestibus, quia uidentur incōpta, nō facile creditur, quia aut ipsi sunt diserti, aut diserta legere uolunt, nec quærunt uera, sed dubia: imò illis hæc uidētur uerißima esse, quæ auribus blandiuntur. ita respuunt ueritatē, dum sermonis uarietate capiuntur. Voluptas uero, quæ spectat ad uisum, multiformis est. Nam quæ percipitur ex rerum pretiosarum pulchritudine, auaritiā concitat: quæ aliena esse debet à sapiente, atq; iusto: quæ autē capitur de specie mulierum, in alteram rapit uoluptatem. de qua iam superius locuti sumus.

De innocentia, & præcepta eorum quæ uetantur. CAP. VI.

SVperest, de spectaculis dicere. quæ quoniam potentia sunt ad corrumpendos animos, uitanda sapiētibus, & cauenda sunt totaliter: quòd ad celebrandos Deorum honores inuenta memorantur. Nam munerum editiones Saturno facta sunt. Scena, Liberi patris est. Ludi uero circēses Neptuno dicati putantur. ut iam qui spectat, uel interest, relicto Dei cultu, ad profanos ritus transisse uideatur. Sed ego de re malo dicere, quàm de origine. Quid tā horribile, tam tetrū, quàm hominis trucidatio? Ideo se uerißimis legibus uita nostra multatur: ideo bella execrabilia sunt. inuēta tamen consuetudo, quatenus homicidiū sine bello, ac sine legibus faciant, & hoc ut scelus uindicēt. Quòd si interesse homicidio, sceleris cōsciētia est, &

eodem facinore spectator obstrictus est, quo & admissor: ergo & his gladiatorũ sceleribus non minus cruore perfunditur qui spectat, q̃ ille, qui facit: nec potest esse immunis à sanguine, qui uoluit effundi: aut uideri nõ interfecisse, qui interfectori & fauet, & præmium postulauit. Quid scena? num sanctior? in qua comœdia de stupris, & amoribus: tragœdia de incestis, & parricidijs fabulatur. Histrionici etiã impudici gestus, quibus infames fœminas imitantur, libidines, quas saltando exprimunt, docent: an non minus corruptela disciplinarum est? in quo fiunt per imaginem, quæ non sunt, ut fiant sine pudore, quæ uera sunt. Spectant hæc adolescẽtes: quorũ lubrica ætas, quæ frænari, ac regi debet, ad uitia, & peccata his imaginibus eruditur. Circus nõ innocentior æstimatur: sed maior hic furor est: siquidẽ mentes spectantium tanta feruntur insania, ut non modo in cõuitia, sed etiam in rixas, nec nõ & in prælia, & cõtentiones sæpe consurgant. Fugiẽda igitur omnia spectacula, ut tranquillum mẽtis statum tenere poßimus. renũtiandũ noxijs uoluptatibus, ne deliniti sua uitate pestifera, in mortis laqueos incidamus. Placet sola uirtus, cuius merces immortalis est, cũ uicerit uoluptatẽ. Suppositis autẽ affectibus, & perdomitis uoluptatibus, facilis in cõprimendis cæteris labor est ei, qui sit Dei, ueritatisq; sectator: non male dicet unquam, qui expectabit à Deo benedictionẽ. Hic uitabit, ne Deum ludibrio habeat: sed ne iurabit quidem: nequando uel neceßitate, uel cõsuetudine in periuriũ cadat. Nihil subdole, nihil dißimulanter loquetur: neque abnegabit, quod spoponderit: neque promittet, quod facere non poßit: non inuidebit cuiquã, qui de suo contentus, nec detrahet, aut male alteri uolet, in quem forsitan beneficia Dei proniora sunt. Non furabitur:

bitur:nec omnino quicquam concupiſcet alienũ:non dabit in uſura pecuniam: hoc eſt enim, de alienis malis lucra captare:nec tamen negabit: ſiquidem neceßitas cogit mutuari. Non *erit aſper in filium,nec in ſeruum: meminerit,quòd ipſe patrem habeat,ac dominum.* Ita *cum his aget,quemadmodum ſecũ agi uellet.* Munera *ſuperabundantia non recipiet à tenuioribus:nec enim iuſtum eſt augeri patrimonia locupletum per damna miſerorũ.* Vetus *præceptũ eſt,nõ occidere. quod ſic accipi debet,non tanquam iubeamur ab homicidio tantũ, quod etiam legibus publicis iubetur,manus abſtinere,ſed nec iußione interpoſita,nec uerbo licebit periculũ inferre,nec infantẽ necare,aut exponere,nec ſeipsũ uolũtaria morte dãnare.* Item *non adulterare.ſed hoc præcepto non ſolum corrumpere alienum matrimoniũ prohibetur,quod etiã cõmuni gentium iure damnatur:uerũ etiã proſtitutis corporibus abſtinere.* Supra *leges lex enim dei eſt. ea quoq;,quæ pro licitis habẽtur,uetat: ut iuſtitiã conſummet.* E *iuſdem legis eſt,falſum teſtimonium non dicere. quod & ipſum latius patet,ſi mendacium nocet ei,contra quẽ dicitur:& fallit eum,apud quem dicitur.* Nunquã *igitur mentiendum eſt: quia mendacium ſemper aut fallit, aut nocet.* Non *eſt uir iuſtus,qui non ſine noxa uitioſo ſermone mentitur.* Hinc *uerò nec adulari licet. pernitioſa eſt enim, ac deceptrix adulatio.ſed ubiq; cuſtodiat ueritatẽ. quæ licet ad præſens ſit inſuauis:tamen cum fructus eius,atq; utilitas apparuerit,non odium pariet(ut ait poëta)ſed gratiam.*

Præcepta eorum quæ iubentur: & de miſericordia. CAP. VII.

D*Ixi de ijs,quæ uetantur:dicam nũc breuiter, quæ iubentur.* Innocentiæ *proxima eſt miſericordia.* Illa

enim malum non facit, & hæc bonũ operatur: illa inchoat iustitiam, hæc complet. Nam cum imbecillior sit hominum natura, quàm cæterarũ animãtium, quas Deus & instructas ad inferendam, & munitas ad uim repellẽdam figurauit: affectum nobis misericordiæ dedit, ut omne præsidium uitæ nostræ in mutuis auxilijs poneremus. Si enim facti ab uno Deo, & orti ab uno homine, consanguinitatis iure sociamur: omnem igitur hominem diligere debemus. itaq; non tantum inferre iniuriam non oportet, sed ne illatam quidem uindicare: ut sit in nobis perfecta innocentia. Ideo iubet nos Deus etiam pro inimicis precem facere semper. Ergo animal commune, atq; consors esse debemus: ut nos inuicẽ præstandis, recipiendisq; auxilijs muniamus. In multis enim casibus, & incõmodis fragilitas nostra subiecta est. Speres tibi accidere, quod alteri accidit. ita demum excitaberis ad opem ferendam, si sumpseris eius animũ, qui opẽ tunc in malis constitutus implorat. Si quis uictu indiget, impertiamur. Si quis à potẽtiori iniuriã sustinet, eruamus. Pateat domiciliũ nostrũ uel peregrinis, uel indigentibus tecto. Pupillis defensio, uiduis tutela nostra non desit. Redimere ab hoste captiuos, magnanimi opus est: item ægros pauperes uisitare, atque fouere inopes, aut pauperes (si obierint) non patiamur insepultos iacere. Hæc sunt opera, hæc officia misericordiæ, quæ si quis perfecerit, uerum, & acceptum sacrificiũ Deo immolabit. Hæc litabilior uictima est apud Deum: qui non pecudum sanguine, sed hominis pietate placatur: quem Deus (quia iustus est) sua & ipsum lege, sua & conditione persequitur: miseretur ei, quem uiderit misericordem: inexorabilis est ei, quem precantibus cernit immitem. Ergo ut hæc omnia, quæ Deo placẽt, facere

cere poßimus: contemnenda est pecunia, & ad cœlestes transferenda thesauros, ubi fur non effodiet, nec rubigo consumet, nec tyrannus eripiet: sed nobis ad æternam opulentiam Deo *custode seruabitur.*

De fide in religione, & fortitudine: deq; fide in matrimonio. CAP. VIII.

FIdes quoque, magna iustitiæ pars est: quæ maximè à nobis, qui nomen fidei gerimus, cōseruanda est, præcipuè in religionem: quia Deus prior est, & potentior, quàm homo. Et si est gloriosum pro amicis, pro parentibus, pro liberis, id est pro homine suscipere mortē, et qui hoc fecerit, diuturnam memoriam, laudemq; cōsequitur: quāto magis pro Deo, qui potest æternam uitam pro temporali morte præstare? Itaq; cum inciderit huiusmodi necessitas, ut discedere à Deo, atq; ad ritus gentium transire cogamur: nullus nos metus, nullus terror inflectat, quo minus traditā nobis fidē custodiamus. Deus sit ante oculos, sit in corde, cuius interno auxilio dolor uiscerum, & adhibita corpori tormenta superentur. Nihil tunc aliud, quàm uitæ immortalis præmia cogitemus. Ita facilè, etiā si dißipandi, aut urendi artus fuerint, tolerabimus, quæ in nos tyrannicæ dominationis amentia molietur. Postremo ipsam mortem non inuiti, aut timidi, sed libēter, & interriti subire nitamur, ut qui scimus, quali apud Deum gloria sumus functuri triumphato seculo ad promissa uenientes: quibus bonis quanta beatitudine breuia hæc pœnarum mala, & huius uitæ damna pensemus. Quòd si facultas huius gloriæ deerit: habebit fides etiam in pace mercedem. teneatur ergo in omnibus uitæ officijs, teneatur in matrimonio. Non enim satis est, si alieno thoro, aut lupanari abstineas. Qui habet coniugem, nihil quærat ex-

trinsecus: sed contentus ea sola, carnem castiget: inuiolati cubilis sacramenta custodiat. Adulter enim Deo est, perinde atq; incestus, qui abiecto iugo, uel in liberam, uel in seruam peregrina uoluptate luxuriat. Sed sicut fœmina castitatis uinculis obligata est, & ne aliud cõcupiscat, ita uir eadem lege teneatur, quo Deus & uiro uxorem unius corporis compage solidauit. Ideo præcepit non dimitti uxorem, nisi crimine adulterij deuictam: & nunquã coniugalis fœderis uinculum, nisi ruperit, resoluatur. Illud quoq; ad consummandam pudicitiã iungitur, ut non modo peccatum absit, uerum etiã cogitatio. Pollui enim mẽtem quamuis inani cupiditate, manifestum est. Itaq; iustum hominem, qui scit se nec facere oportere, nec uelle. Purganda est igitur conscientia: quam Deus peruidet, qui falli non potest. Euacuetur omni labe pectus, ut templum Dei esse poßit: quod non auri, nec eboris nitor, sed fidei, & castitatis fulgor illustrat.

De pœnitentia, deq; animæ immortalitate. CAP. IX.

SEd enim hæc omnia difficilia sũt homini: nec patitur conditio fragilitatis naturæ, esse quenquã sine macula. Vltimum ergo remediũ illud est: ut cõfugiamus ad pœnitentiam: quæ nõ minimum locum inter uirtutes habet: quia sui correctio est, ut cũ forte aut re, aut uerbo lapsi fuerimus, statim resipiscamus, aut nos deliquisse fateamur, oremusq; à Deo ueniã: quã pro sua misericordia nõ negabit: nisi perseuerabimus in errore. Magnũ est pœnitẽtiæ auxilium, magnum solatium. illa est uulnerum, peccatorumq; sanatio: illa spes, illa portus salutis. quã qui tollit, uiam uitæ sibi amputat: quia nemo esse tam iustus potest, ut nunquam sit ei pœnitentia necessaria. Nos uero, etiam

ro, etiam si nullum sit peccatũ, confiteri tamen debemus, & pro debitis nostris identidem deprecari, gratias agere etiam in malis. hoc enim semper obsequiũ domino deferamus. humilitas enim tam chara, & amabilis Deo est: ut cum angelis suscipiat peccatorem confitentẽ, quem in regnis cœlestibus faciat pro humilitate sublimari. Hæc sunt quæ debet cultor Dei exhibere: hæ sunt uictimæ, hoc sacrificium placabile: hic uerus est cultus. cum homo mẽtis suæ pignora in aram Dei cõfert, summa illa maiestas hoc cultore lætatur: hunc ut filium suscipit sibi: quia donum immortalitatis impartitur. de qua nunc mihi disserendum est: & arguenda est persuasio eorum, qui extingui animas cum corporibus putauerũt. qui, quia nec Deum sciebant, nec arcanum mundi perspicere poterant: ne hominis quidem, animæq; rationem comprehenderunt. Quomodo enim possent sapientia prouidere, qui scientiã nullo modo habebant? Negantes ergo prouidẽtiam, utique Deũ, qui fons, & caput eius est, negauerunt. sequebatur, ut ea, quæ sunt: aut semper fuisse dicerent, aut sua sponte esse nata, aut minutorum seminũ conglobatione concreta: semper fuisse, dici nõ potest: quia quicquid est, esse sine aliquo initio nõ potest. sua sponte autẽ nihil nasci potest: quia nulla est sine ratione natura. semina enim principalia quomodo esse potuerunt: cũ & semina exordijs oriãtur, & uicißim res ex seminibus? Nullũ igitur semen est, quod originẽ non habeat. Sic factum est, ut cum putarẽt, mundũ nulla prouidentia factum: ne hominẽ quidem putarint aliqua ratione generari. Quòd si nulla esset in fingendo homine ratio uersata: mortalem igitur animã esse posse. Alij uero ex aduerso, & Deum esse unum, & ab eo mundum, & hominem esse factum, & animas immor-

tales existimauere. Sed cum ea senserunt: ij tamen diuini operis, atque consilij nec causas, nec rationes, nec exitus perspexerũt, ut omne ueritatis arcanũ cõsummarent, atq; ueluti fine concluderent. Sed quod illi facere non potuerunt, quia ueritatem perpetuo non tenebat: nobis faciendum est, qui eam cognouimus, Deo annuntiante. Consyderemus igitur, quæ ratio fuerit huius tanti, tamq; immẽsi operis fabricãdi. Fecit Deus mundũ, sicut Plato existimauit: sed, cur fecit, nõ ostendit. Quia bonus, inquit, & inuidens nulli, fecit quæ bona sunt. Atqui uidemus in rerum natura & bona esse, & mala. Potest ergo existere peruersus aliquis, qualis fuerit ἄθεος ille Theodorus, & Platoni respõdere: Imò, quia malus est, fecit, quæ mala sunt. Quomodo illũ redarguet? Si quæ bona sunt, Deus fecit: unde igitur tanta mala eruperunt? quæ plerunque etiam bonis prævalent. In materia, inquit, cõtinebantur. Bona igitur, & mala, aut nihil fecit Deus. si bona tantũ fecit, æterniora sunt mala, quæ facta non sunt, quàm bona, quæ habuerunt exordiũ. Finẽ igitur habebunt, quæ aliquando cœperunt: & permanebunt, quæ semper fuerunt. Mala igitur potiora sunt. si autẽ potiora esse non possunt: ne æterniora quidem possunt. Ergo aut utraq; semper fuerunt, & Deus ociosus: aut utraq; ex uno fonte fluxerunt. Est enim cõueniẽs, ut Deus omnia fecerit potius quàm nihil. ergo, secundum sentẽtiam Platonis, ideo Deus & bonus est, quia bona facit, & malus, quia mala. Quòd si fieri non potest, apparet, non ideo factum esse mundum, quia mundus bonus est. quoniam enim complexus est bona, & mala, nec fecit propter se quicquã, sed propter aliud. Domus enim ædificatur nõ ad hoc solũ, ut sit domus, sed ut suscipiat, & tueatur habitantẽ. Item nauis fabricatur,

non

non ad hoc, ut nauis uideatur, ſed ut in ea poßint homines nauigare. Vaſa autem fiunt non ut uaſa ſint ſolum: ſed ut capiant, quæ ſunt uſui neceſſaria. Sic & mundum Deus ad uſum aliquem fecerit, neceſſe eſt. Stoici aiunt, cauſa hominum factum eſſe: & recte. Homines enim fruuntur his omnibus bonis, quæ mundus in ſe cõtinet. Sed, ipſi homines cur facti ſint, aut quid in illis habeat illa fabricatrix prouidẽtia, non explicant. Immortales eſſe animas, idem Plato affirmat: ſed cur, aut quãdo, aut quomodo, aut per quem immortalitatem aſſequãtur, aut quidnã tantum illud myſterium: cur ij, qui ſunt immortales futuri, prius mortales naſcuntur: deinde decurſo temporis uitæ ſpatio, atque abiectis fragilium corporum exuuijs, ad æternam illam beatitudinem transferantur, non comprehendit. deniq; nec iudicium Dei, nec diſcrimen iuſti, & iniuſti explicauit: ſed animas, quæ ſe ſceleribus immiſerint, hactenus condemnari putauit, ut in pecudibus renaſcantur, & ita peccatorum ſuorum luere pœnas, donec rurſus ad figuras hominum reuertãtur: & hoc fieri ſemper, nec citra finem tranſmeandi. ludum mihi neſcio quẽ inducit ſomno ſimulem, cui nec ratio ulla, nec Dei gubernatio, nec conſilium aliquod ineſſe uideatur.

De Deo, mundo, homine, deq; animæ immortalitate. CAP X.

D*Icam nunc quæ ſit illa ſententia, quam nec ij quidẽ, qui uera dixerunt, collatis in unũ cauſis, atq; fictionibus cõnectere potuerũt. Factus à Deo mundus, ut homines naſcerentur. naſcuntur autem homines, ut Deũ patrẽ agnoſcant, ut colant. in quo iuſtitia eſt. colunt, ut mercedem immortalitatis accipiãt. accipiũt immortalitatẽ, ut in æternũ Deo ſeruiant. Vides'ne, quẽadmodũ ſibi connexa*

sint & prima cum medijs, & media cum extremis? Inspiciantur singula: & uideamus, utrum hic illis ratio quoque subsistat. Fecit ergo Deus *mundum propter hominem.* Hoc *qui non uidet, non multum distat à pecude. quis cœlum suspicit nisi homo? quis solem? quis astra? quis opera* Dei *miratur, nisi homo? quis colit terram? quis ex ea fructum capit? quis nauigat mare? quis pisces, quis uolatilia, quis quadrupedes habet in potestate, nisi homo?* Cuncta *igitur propter hominem* Deus *fecit: quia usui hominum cuncta cessere.* Recte *ergo uiderunt philosophi: sed illud, quod sequitur, non uiderunt, quòd ipsum hominem propter se fecerit.* Erat *enim consequẽs, & necessarium, & pium, ut cum hominis causa tantam operam molitus sit: cum tantum illi honoris, tantum illi potestatis tribueret, ut dominetur mundo: homo agnosceret dominũ, tantorum beneficiorum autorem: qui fecit mundum propter ipsum: & ei cultum, & honorem debitum redderet.* Hic Plato *aberrauit: hic perdidit, quam primum arripuerat, ueritatem: cum de cultu eius* Dei, *quem conditorẽ rerum, ac parentẽ fatebatur, obticuit: nec intellexit, hominem* Deo *potestatis uinculis esse religatum: unde ipsa religio nominatur.* Et *hoc est solum, propter quod immortales animæ fiant: sensit tamen æternas esse: sed non per gradus ad eam sententiam descendit.* Amputatis *enim medijs, incidit totius rei ueritatem, quasi per abruptum aliquod præcipitium: nec ulterius progressus est: quoniã casu ad eam, non ratione peruenerat.* Colendus *est igitur* Deus, *ut per religionem, quæ eadem iustitia est, accipiat homo à* Deo *immortalitatẽ: nec est ullum aliud præmiũ piæ mentis. quæ si est inuisibilis, non potest ab inuisibili* Deo *nisi inuisibili mercede donari.* Plurimis *uero argumentis colligi potest*

ligi potest, æternas esse animas. Plato *ait, Quod per se ipsum mouetur, neq; principiũ motus, neq; finẽ posse habere: animũ autẽ hominis per se semper moueri, q̃a sit ad cogitandum mobilis, ad inueniendũ solers, ad percipiendum facilis, ad discendum capax, ut qui præterita teneat, præsentia comprehendat, futura prospiciat, multarumq; rerum, & artium sciẽtiam complectatur: immortalẽ esse: siquidem nihil habeat in se terreni ponderis labe concretum.* Præterea, *ex uirtute, an uoluptate intelligitur æternitas animæ? uoluptas omnis, cõmunis animalibus: uirtus, solius est hominis. illa uitiosa est, hæc honesta: illa secũdũ naturam, hæc aduersa naturæ, nisi anima immortalis est. uirtus enim pro fide, pro iustitia nec egestatem timet, nec exiliũ metuit, nec carcerem perhorrescit, nec dolorem reformidat, nec mortem recusat. quæ quia natura contraria sunt, aut stultitia est uirtus, si & cõmoda impedit, & uitæ nocet: aut si stultitia nõ est, ergo anima immortalis est, & ideo præsentia bona contemnit: quia sunt alia potiora, quæ post dissolutionẽ sui corporis assequatur.* Illud *autem maximũ argumẽtum immortalitatis: quòd* Deũ *solus homo agnoscit.* In *mutis nulla suspicio religiõis: quia terrena prospiciunt.* Homo *ideo rectus cœlũ aspicit, ut* Deũ *quærat.* An *potest ergo esse mortalis, qui immortalẽ desyderat?* Nõ *potest esse solubilis, qui cũ* Deo *& uultu, et mẽte cõmunis est.* Deniq; *cœlesti elemẽto, quod est ignis, homo solus utitur.* Si *enim lux per ignem, uita per lucẽ: apparet, eũ, qui usum ignis habet, nõ esse mortalẽ: quoniam id illi ꝓximũ, id familiare est, sine quo nõ potest nec lux nec uita cõstare.* Sed *quid argumentis colligimus æternas esse animas, cum habeamus testimonia diuina? id enim sacræ literæ, ac uoces prophetarũ docẽt.* Quod *si cui parum*

uideatur

uideatur, legat carmina Sibyllarum: Apollinis quoq; Milesij responsa consyderet: ut intelligat delirasse Democritum, & Epicurum, & Dicæarchum, qui soli omniũ mortalium, quod est euidens, negauerunt. Confirmata immortalitate, superest dicere, à quo ei tribuatur: cum certa, & constituta diuinitus tempora compleri cœperint: & interitum & consummationẽ rerũ fieri necesse est, ut innouetur à Deo mundus. Id uero tẽpore in proximo est, quãtũ de numero annorũ, deq; signis, quæ prædicta sunt à philosophis, colligi potest. Sed cum sint innumerabilia, quæ de fine seculi, & consummatione temporũ dicta sunt: ea ipsa, quæ dicuntur, nuda ponẽda sunt: quoniam, ut testimonijs utamur, immensum est. si quis illa desyderat, aut nobis minus credit, adeat ad sacrarium cœlestium literarum: quarũ fide instructior, errasse philosophos sentiat, qui aut æternum esse hunc mundum, aut infinita esse annorum millia putauerunt, ex quo fuerit instructus. Nondum enim sex millia cõpleta sunt. quo numero cõsummato, tum demum malum omne tolletur, ut regnet sola iustitia. quod, quatenus euenturum sit, paucis explicabo.

De postremis temporibus.

CAP. XI.

HAec à prophetis, & à uatibus futura dicũtur. Cum cœperit mũdo finis ultimus ꝓpinquare, malitia inualescet: omnia uitiorũ, & fraudũ genera crebrescent: iustitia interibit: fides, pax, misericordia, pudor, ueritas nõ erit: uis, et audacia præualebit: nemo quicquam habebit, nisi male partum, manu'que defensum: si qui erunt boni, prædæ, ac ludibrio habebuntur: nemo pietatem parentibus exhibebit: nemo infantis, aut senis miserebitur: auaritia, libido uniuersa corrumpet: erunt cædes, & sanguinis

nis effusiones: erunt bella nō modo externa, & finitima, uerum etiam intestina: ciuitates inter se belligerabunt: omnis sexus, & omnis ætas arma tractabunt: nō imperij dignitas conseruabitur, non militiæ disciplina: sed more latrocinij deprædatio, & uastatio fiet: regnum multiplicabitur: & decem uiri occupabunt orbem, & partiētur, & uorabunt: & existet longe potentior, ac nequior, qui tribus ex eo numero deletis Asiam poßidebit: cæteris in potestate sua redactis, & abscißis, uorabit omnē terram: leges nouas statuet, ueteres abrogabit: Remp. *suā faciet: nomen imperij, sedemq; mutabit.* Tunc *erit tempus infan dum, & execrabile, quo nemini libeat uiuere.* Deniq; *in eum statum res cadet, ut omnes uiuos lamētatio, mortuos gratulatio sequatur. Ciuitas, & oppida interibunt, modo ferro, & igni, modo terræ motibus crebris, modo aquarū inundatione, modo pestilētia, & fame.* Terra *nihil feret, aut rigoribus nimijs, aut caloribus sterilis.* Aqua *omnis partim mutabitur in cruorem partim amaritudine uitiabitur: ut nihil sit nec ad cibos utile, nec ad potū salubre.* His *malis accident prodigia hominibus ad timorem.* Cometæ *crebro apparebunt.* Sol *perpetuo squalore fuscabitur.* Lunam *color sanguinis obumbrabit, nec amissæ lucis damna reparabit.* Stellæ *omnes decident: nec temporibus sua ratio cōstabit, hyeme, ac æstate confusis.* Tūc *& annus, & mēsis, & dies breuiabitur: et hāc esse mundi senectutē, & defectionē,* Trismegistus *elocutus est. quæ cū uenerit, adesse tempus sciēdum est, quo* Deus *ad commutandū seculū reuertatur.* Inter *autē hæc mala surget rex impius nō modo generi hominum, sed etiam* Deo *inimicus.* Hic *reliquias illius prioris tyranni conteret, cruciabit, uexabit, interimet.* Tunc *etiam lacrymæ, luctus, & gemitus*

perpetes, et ad eum caßæ preces: nulla requies ad formidinem, aut somnus ad quietem. Dies cladē, nox metus augebit semper. Sic orbis terrarum penè ad solitudinē hominum redigetur. Tunc impius iustos homines, ac deditos Deo duobus & quadraginta mensibus persequetur: et seculi iubebit, ut Deum. Se enim dicet esse Deū, cum sit Antichristus: qui ut aduersari ei poßit, accipiet potestatem mirabilia faciendi: ut ignis descendat de cœlo: ut sol desistat à cursu, ut imago, quàm posuerit loquatur. Quibus prodigijs alliciet multos, ut adorēt eū: signūq; eius in manu, aut fronte suscipiāt. & qui nō adorauerit, signūq; susceperit, exquisitis cruciatibus morietur. Ita ferè duas partes exterminabit: tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille proteruia implacabili furens adducet exercitū: & obsidebit montem, quò iusti confugerint. Qui cū se uiderint circūsessos, implorabūt auxilium Dei uoce magna: & audiet eos Deus: & immittet eis liberatorem. Tūc cœlū intempesta nocte patefiet: & descendet Christus in uirtute magna: & antecedet eū claritas ignea, et uirtus inæstimabilis angelorū. et extīguetur oīs illa multitudo impiorū: & torrētes sanguinis currēt. & ipse ductor effugiet: atq; exercitu sæpe reparato, quartū prælium faciet: quo captus cū cæteris tyrannis tradetur exustioni. Sed et ipse dæmonū prīceps, autor, et machinator malorū, cathenis igneis alligatus, custodiæ dabitur: ut pacē mūdus accipiat, ut uexata seculis terra requiescat. Pace igitur parta, cōpressoq; omni malo, rex ille iustus, & uictor, iudicium magnum de uiuis, & mortuis faciet super terram: & uiuentibus quidem iustis tradet in seruitutem gentes uniuersas: mortuos autem ad æternam uitam suscitabit: & in terra cum his ipse regnabit: & condet sanctā ciuitatem: & erit re-

gnum

gnum iustorũ mille annis. Per idẽ tempus stellæ candidiores erunt,& claritas solis augebitur:& luna nõ patietur diminutionẽ. Tunc descendet à Deo pluuia benedictionis matutina,& uespertina:& omnem frugem terra sine labore hominum procreabit. Stillabũt mella de rupibus;lactis, & uini fontes exuberabunt: bestiæ deposita feritate mansuescẽt:lupus inter pecudes errabit innoxius: uitulus cum leone pascetur:columba cum accipitre congregabitur:serpens uirus nõ habebit: nullũ animal uiuet ex sanguine.omnibus enim Deus copiosum, atq; innocentẽ uictũ dabit.Peractis uero mille annis, ac resoluto dæmonũ principe,rebellabũt gentes aduersus iustos,& ueniet innumerabilis multitudo ad expugnãdam,delendamq; sanctorum gentem.concutiet enim à fundamentis suis terrã: & corruent ciuitates: & pluet super impios ignẽ cũ sulphure,& grãdine: & ardebunt, & se inuicem trucidabunt: iusti uero paulisper sub terra latebunt, donec perditio fiat gentiũ:& exibunt post diem tertium: & uidebunt campos cadaueribus opertos. Tunc fient terræmotus:& scindent se montes: & subsident in latitudine uallis profundæ: congerentur in ea corpora mortuorum: & uocabitur nomen eius πολυάνδριον. Post hæc renouabit mundum, & trãsformabit iustos in figuram angelorum:ut immortalitatis ueste donati,seruiant Deo in sempiternum. Tunc enim impij resurgent non ad uitam, sed ad pœnam: eisq; secunda resurrectio facta Deum excitabit,ut ad perpetua tormenta damnet,æternis ignibus traditi merita pro sceleribus suis soluant.

Adhortatio. CAP. XII.

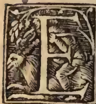
HAec omnia uera,omniũ cõsona administratione prædicta,cũ eadẽ Trismegistus, eadẽ Hydaspes, eadem

Sibyllæ cõcinerint, dubitari nõ potest. Curæ, spes omnes uitæ, ac salutis, in sola religione Dei sint posita. Itaq; nisi homo susceperit, quem Deus ad liberationem misit, qui missus est, nisi summum Deum per eum cognouerit, mandata eius, legesq́; seruauerit, in eas incidet pœnas, de quibus locuti sumus. Proinde fragilia contemnenda sunt, ut solida consequamur: spernẽda terrena, ut cœlestibus oneremur: temporalia fugienda, ut ad æterna ueniamus. Erudiat se quisq; ad iustitiam, firmet ad continentiam, præparet ad agonem, instruat ad uirtutem: ut si forte aduersarius indixerit bellum, nulla ui, nullo terrore, nullis cruciatibus à recto, & bono diuellatur: nõ se substernat insensibilibus figmentis: sed uerum, & solum Deum rectus cognoscat: abijciat uoluptates: quarũ illecebris anima sublimis deprimitur ad terram: teneat innocentiam: prosit quamplurimis: incorruptibiles sibi thesauros bonis operibus acquirat, ut possit Deo iudice pro uirtutis suæ meritis uel coronam fidei, uel præmium immortalitatis adipisci.

FINIS.

L. COELII LACTANTII FIRMIANI

PHOENIX.

ST locus in primo felix oriēte remotus,
Quà patet æterni ianua celsa poli:
Nec tamē æstiuos, hyemisq; propinquus ad ortus:
Sed quà sol uerno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos,
Nec tumulus crescit,nec caua uallis hiat.
Sed nostros montes,quorum iuga celsa putantur,
Per bis sex ulnas eminet ille locus.
Hic solis nemus est,& consitus arbore multa
Lucus,perpetuæ frondis honore uiret.
Cum Phaëthonteis flagrasset ab ignibus axis:
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium mersisset fluctibus orbem,
Deucalioneas exuperauit aquas.
Non huc exangues morbi,non ægra senectus,
Nec mors crudelis,nec metus asper adit,
Nec scelus infandum,nec opum uesana cupido,
Aut Mars,aut ardens cædis amore furor:
Luctus acerbus abest,& egestas obsita pannis,
Et curæ insomnes,& uiolenta fames.
Non ibi tempestas,nec uis furit horrida uenti,
Nec gelido terram rore pruina tegit.
Nulla super campos tendit sua uellera nubes:
Nec cadit ex alto turbidus humor aquæ.

Sed fons in medio est, quem uiuum nomine dicunt,
Perspicuus, lenis, dulcibus uber aquis.
Qui semel erumpens per singula tempora mensum,
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero stipite surgens,
Non lapsura solo mitia poma gerit.
Hoc nemus, hos lucos auis incolit unica Phœnix,
Vnica, sed uiuit morte refecta sua.
Paret, & obsequitur Phœbo memoranda satelles,
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primùm surgens aurora rubescit,
Cum primùm rosea sydera luce fugat,
Ter quater illa pias immergit corpus in undas:
Ter quater è uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur, ac summo consedit in arboris altæ
Vertice, quæ totum despicit una nemus:
Et conuersa nouos Phœbi nascentis ad ortus,
Expectat radios, & iubar exoriens.
Atq; ubi sol pepulit fulgentis limina portæ,
Et primi emicuit luminis aura leuis:
Incipit illa sacri modulamina fundere cantus,
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quam nec Iulææ uoces, nec tibia poßit
Musica Cyrrhæis aßimilare modis.
Sed neq; olor moriens imitari posse putatur,
Nec Cyllenææ fila canora lyræ.
Postquam Phœbus equos in aperta refudit olympi,
Atq; orbem totum protulit usque means:
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit
Non errabilibus nocte dieq; sonis.
Atq; eadem celeres etiam discriminat horas:

Ignisq

Igniferumq; caput ter uenerata, silet.
Antistes nemorum, & luci ueneranda sacerdos,
Et sola arcanis conscia Phœbe tuis:
Quæ postquam uitæ iam mille peregerit annos,
Ac se reddiderint tempora longa grauem,
Vt reparet lassum spatijs urgentibus æuum,
Assueti nemoris dulce cubile fugit.
Cumq; renascendi studio loca sancta reliquit,
Tunc petit hunc orbem, mors ubi regna tenet.
Dirigit in Syriam celeres longæua uolatus,
Phœnicis nomen cui dedit ipsa uetus.
Secretosq; petit deserta per auia lucos,
Hic ubi per saltus sylua remota latet.
Tum legit aërio sublimem uertice palmam,
Quæ gratum Phœnix ex aue nomen habet.
Quam nec dente nocens animal perrumpere poßit,
Lubricus aut serpens, aut auis ulla rapax.
Tum uentos claudit pendentibus Aeolus antris,
Ne uiolent flabris aëra purpureum,
Neu concreta Noto nubes per inania cœli
Summoueat radios solis, & obsit aui.
Construit inde sibi seu nidum, siue sepulchrum:
Nam perit, ut uiuat, se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos, & odores diuite sylua,
Quos legit Aßyrius, quos opulentus Arabs,
Quos aut Pygmeæ gentes, aut India carpit,
Aut molli generat terra Sabæa sinu.
Cinnama dehinc, auramq; procul spirantis amomi
Congerit, & misto balsama cum folio.
Non Casiæ mitis, nec olentis uimen acanthi,
Nec thuris lacrymæ, guttaq; pinguis abest.

His addit teneras nardi pubentis ariſtas,
Et ſociat myrrhæ paſcua grata nimis.
Protinus in ſtrato corpus mutabile nido,
Vitaliq; toro membra quieta locat.
Ore dehinc ſuccos membris circumq;,ſupraq;
Inijcit,exequijs immoritura ſuis.
Tunc inter uarios animam commendat odores,
Depoſiti tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aeſtuat,& flammas parturit ipſe calor,
Aërioq; procul de lumine concipit ignem,
Flagrat,& ambuſtum ſoluitur in cinerem.
Hos uelut in maſſam cineres in morte coactos
Conflat,& effectum ſeminis inſtar habet.
Hinc animal primum ſine membris fertur oriri.
Sed fertur uermis lacteus eſſe color.
Creuit in immenſum ſubito cum tempore certo,
Seq; oui teretis colligit in ſpeciem.
Inde reformatur,qualis fuit antè figura,
Et Phœnix ruptis pullulat exuuijs.
Ac uelut agreſtes,cum filo ad ſaxa tenentur,
Mutari pennæ papilione ſolent.
Non illi cibus eſt noſtro conceſſus in orbe.
Nec cuiquam implumem paſcere cura ſubeſt.
Ambroſios libat cœleſti nectare rores,
Stellifero teneri qui cecidere polo.
Hos legit,his medijs alitur in odoribus ales,
Donec maturam proferat effigiem.
Aſt ubi primæua cœpit florere iuuenta,
Euolat ad primas iam reditura domos.
Antè tamen,proprio quicquid de corpore reſtat,

Ossaq́;, uel cineres, exuuiasq́; suas
Vnguine balsameo, myrrhaq́;, & thure soluto
Condit, & in formam conglobat ore pio.
Quam pedibus gestans contendit solis ad ortus,
Inq́; ara residens, ponit in æde sacra.
Mirandam sese præstat, præbetq́; uidenti,
Tantus ibi decor est, tantus abundat honor.
Principio color est, qualis sub sydere cœli,
Mitia quem croceo punica grana legunt:
Qualis inest folijs, quæ fert agreste papauer,
Cum pendens uestit sole rubente polus.
Hoc humeri, pectusq́; decens uelamine fulgent,
Hoc caput, hoc ceruix, summaq́; terga nitent.
Caudaq́; porrigitur fuluo distincta metallo,
In cuius maculis purpura mista rubet.
Clarum inter pennas insigne est desuper, Iris
Pingere ceu nubem desuper alta solet.
Albicat insignis misto uiridante smaragdo,
Et puro cornu gemmea cuspis hiat.
Ingentes oculos credas, geminosq́; hyacinthos,
Quorum de medio lucida flamma micat.
Aequatur toto capiti radiata corona,
Phœbei referens uerticis alta decus.
Crura tegunt squamæ flauo distincta metallo,
Ast ungues roseus pingit honore color.
Effigies inter Pauonis mista figuram
Cernitur, & mistam Phasidis inter auem.
Magniciem, terris Arabum quæ gignitur ales,
Vix æquare potest: seu fera, seu sit auis.
Non tamen est tarda, ut uolucres, quæ corpore magno
Incessus pigros per graue pondus habent.

Sed leuis, & uelox, regali plena decore,
Talis in aspectu se exhibet usq; hominum.
Conuenit Aegyptus tanti ad miracula uisus,
Et raram uolucrem turba salutat ouans.
Protinus insculpunt sacrato in marmore formam,
Et signat titulo remq;, diemq; nouo.
Contrahit in coetum sese genus omne uolantum.
Nec prædæ memor est ulla, nec ulla metus.
Alituum stipata choro uolat illa per altum,
Turbaq; prosequitur munere læta pio.
Sed postquam puri peruenit ad ætheris auras,
Mox redit ista, suis conditur ille locis.
Hæc fortunatæ sortis, fatiq; uolucris,
Cui de se nasci præstitit ipse Deus.
Foemina, uel mas hæc, uel neutrum fit mage, felix,
Felix, quæ Veneris foedera nulla colit.
Mors illi Venus est, sola est in morte uoluptas,
Vt posit nasci, hæc appetit antè mori.
Ipsa sibi proles, suus est pater, & suus hæres,
Nutrix ipsa sui, semper alumna sibi.
Ipsa quidem, sed non eadem, quia & ipsa, nec ipsa est,
Aeternam uitam mortis adepta bono.

EIVSDEM DE RESVRRECTIONIS DOMINICAE DIE.

SAlue festa dies, toto uenerabilis æuo,
Qua Deus infernum uicit, & astra tenet.
Tempora florigero rutilant distincta sereno,
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius igniuomum solem coeli orbita ducit,
Qui uagus oceanas exit, & intrat aquas:
Armatus radijs elementa liquentia lustrans,

Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida syncero producunt æthera uultu:
Lætitiamq; suam sydera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuscula cultu,
Cum bene uernarit, reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt uiolaria campum:
Prata uirent herbis: & micat herba comis.
Paulatim subeunt stellantia lumina florum:
Floribus arrident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis,
Spondens agricolæ uincere posse famem.
Caudice deserto, lacrymat sua gaudia palmes:
Vnde merum tribuat, dat modo uitis aquam.
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Præparat ad partum turgida gemma sinum.
Subq; hyemis tempus foliorum crine refuso,
Iam reparat uiridans frondea tecta nemus.
Mista salix, abies, corylus, siler, ulmus, acer, nux,
Plaudit quæq; suis arbor amœna comis.
Constructura fauos apis hinc aluearia linquens,
Floribus instrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis, quæ carmine clauso
Pigrior hyberno frigore muta fuit.
Hinc Philomela suis attemperat organa cannis:
Fitq; repercusso dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi,
Omnia cum domino dona rediisse suo.
Nanq; triumphanti post tristia tartara Christo
Vndiq; fronde nemus, gramina flore fauent.
Legibus inferni oppreßis, super astra meantem
Laudant rite Deum lux, polus, arua fretum.

Qui crucifixus erat Deus ecce per omnia regnat:
Dantq́; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni,mensum,lux alma dierum,
Horarum splendor,stridula cuncta fauent.
Hinc tibi sylua comis,plaudit quoq; campus aristis:
Hinc grates tacito palmite uitis agit.
Hinc tibi nunc auium resonant uirgulta susurro:
Has inter nimio passer amore canit.
Christe salus rerum,bone conditor,atq; redemptor,
Vnica progenies ex deitate patris,
Irrecitabiliter manans de corde parentis,
Verbum subsistens,& patris ore potens,
Aequalis,concors,socius,cum patre coæuus,
Quo sumpsit mundus principe principium:
Aethera suspendis,sola congeris,æquora fundis,
Quæq́; locis habitant,quæ moderata uigent.
Qui genus humanum cernens mersum esse profundo:
Vt hominem eriperes,es quoq; factus homo.
Nec nostro tantum uoluisti è corpore nasci,
Sed caro,quæ nasci pertulit,atque mori.
Funeris exequias patris nouus autor,& orbis,
Intra mortis iter dando salutis opem.
Tristia cessarunt infernæ uincula legis:
Expauitq́; chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebræ Christi fulgore fugatæ:
Aeternæ noctis pallia crassa cadunt.
Sollicitam sed redde fidem,precor,alma potestas.
Tertia lux rediit,surge sepulte meus.
Non decet,ut uili tumulo tua membra tegantur:
Non pretium mundi uilia saxa premant.
Indignum est,cuius clauduntur cuncta pugillo,

Vt tegat inclusum rupe uetante lapis.
Lintea tolle precor: sudaria linque sepulchro:
Tu satis es nobis, & sine te nihil est.
Solue cathenatas inferni carceris umbras,
Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem, uideant ut secula lumen:
Redde diem, qui nos, te moriente, fugit.
Sed plane implesti remeans pie uictor olympum.
Tartara pressa iacent, nec sua iura tenent.
Inferus insaturabiliter caua guttura pandens,
Qui raperet semper, fit tua præda deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis:
Et sequitur liber, quò suus autor abis.
Euomit absorptam pauide fera bellua plebem,
Et de fauce lupi subtrahit agnus oues.
Hinc tumulum repetens post tartara carne resumpta
Belliger ad cœlos ampla trophæa refers.
Quos habuit pœnale chaos, iam reddidit iste,
Et quos mors peteret, hos noua uita tenet.
Rex sacer ecce tui radiat pars magna trophæi,
Cum puras animas sacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis,
Atq; uetus uitium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas uestis quoq; candida signat,
Et grege de niueo gaudia pastor habet.
Additur hac felix concors mercede sacerdos,
Qui dare uult domino dupla talenta suo.
Ad meliora trahens gentili errore uagantes,
Bestia ne raperet, munit ouile Dei.
Quos prius Eua nocens infecerat, hos modo reddit
Ecclesiæ pastor ubere lacte sinu.

FINIS.

LACTANTII FIRMIANI CARMEN

De Paßione Domini, quod in uetuſtis exemplaribus inuenimus, hic addendum curauimus.

QVisquis ades, medijſq; ſubis in limina templi,
Siſte parum, inſontemq; tuo pro crimine paſſum,
Reſpice me, me conde animo, me in pectore ſerua.
Ille ego, qui caſus hominum miſeratus acerbos,
Huc ueni, pacis promiſſæ interpres, & ampla
Communis culpæ uenia, hic clariſsima ab alto
Reddita lux terris, hic alma ſalutis imago,
Hic tibi ſum requies, uia recta, redemptio uera,
Vexillumq; dei, ſignum & memorabile fari.
Te propter, uitamq; tuam ſum Virginis aluum
Ingreſſus, ſum factus homo, atq; horrentia paſſus
Funera, nec requiem terrarum in finibus uſquam
Inueni, ſed ubiq; minas, ſed ubiq; labores.
Horrida prima mihi in terris magalia Iudæ
Hoſpitia in partu, ſociæq; fuere parenti.
Hic mihi fuſa dedit bruta inter inertia primum
Arida in anguſtis præſepibus herba cubile.
In Pharijs primos uixi regionibus annos
Herodis regno profugus, reliquosq; reuerſus
Iudæam, ſemper ieiunia, ſemper & ipſam
Pauperiem extremam, & rerum inferiora ſecutus,
Semper egens monitis humana ſalubribus almæ
Ingenia ad ſtudium probitatis aperta ſalubri
Plurima doctrinæ iniungens miracula, quare
Impia Hieruſalem rabidis exercita curis
Inuidiæ ſæuisq; odijs, & cæca furore,

Inſonti

Insonti est pœnis letalibus ausa cruentam
In cruce terribili mortem mihi quærere. quæ si
Latius ipse uelim distinguere, siq; per omnes
Ire iuuet gemitus, mecum & sentire dolores,
Collige consilia, insidias'ue, meiq; nefandum
Sanguinis innocui pretium, & simulata clientis
Oscula, & insultus, & sæuæ iurgia turbæ.
Verbera præterea, & promptas ad crimina linguas,
Fige animo, & testes, & cæci infanda Pilati
Iudicia, ingentemq; humeros, & fessa prementem
Terga crucem, atq; graues horrenda ad funera gressus.
Nunc me nunc uero desertum extrema secutum
Supplicia, & dulci procul à genitrice leuatum
Vertice ad usq; pedes me lustra. en aspice crines
Sanguine concretos, & sanguinolenta sub ipsis
Colla comis, spinisq; caput crudelibus haustum
Vndiq; diua pluens uiuum super ora cruorem,
Compressos speculare oculos, & luce carentes,
Afflictasq; genas, arentem suspice linguam
Felle uenenatam, & pallentes funere uultus.
Cerne manus clauis fixas, tractosq; lacertos,
Atq; ingens lateri uulnus, cerne inde fluorem
Sanguineum, fossosq; pedes, artusq; cruentos.
Flecte genu, lignumq; crucis uenerabile adora
Flebilis, innocuo terramq; cruore madentem
Ore petens humili, lacrymis suffunde subortis,
Et me nonnunquam deuoto in corde, meosq;
Fer monitus. Sectare meæ uestigia uitæ,
Ipsaq; supplicia inspiciens, mortemq; seueram
Corporis innumeros memorans, animiq; dolores,
Disce aduersa pati, & propriæ inuigilare saluti.

Hæc monimenta tibi,ſiquando in mente iuuabit
Voluere,ſiqua fides animo tibi ferre meorum
Debita,ſi pietas,& gratia digna laborum
Surget,erunt uere ſtimuli uirtutis,eruntq;
Hoſtis in inſidias clypei,quibus acer in omni
Tutus eris,uictorq; feres certamine palmam.
Hæc monimenta tuos ſi labilis orbis amicos
Auertent ſenſus,fugiente decoris ab umbra
Mundani efficient,ne ſpe captatus inani
Mobilis occiduis fortunæ fidere rebus
Auſeris,aut uitæ ſpectare fugacibus annis,
Sed te nimirum,ſic iſta caduca uidentem,
Secula,& exutum patriæ melioris amore
Orbis opes,rerumq; uſus,& uota priorum,
Moribus extollens ſacris,uitæq; beatæ
Spe,duras inter pœnas,te rore fouebunt
Cœleſti,pactiq; boni dulcedine paſcent.
Purpuream donec poſt ultima fata relicto
Corpore,ſublimes animam reuocabit ad auras.
Gratia magna tibi tunc omnem exuta laborem,
Angelicos tunc læta choros,acieſq; beatas
Sanctorum inſpiciens:æternæ pacis amœna
Perpetuo felix mecum regnabit in aula.

INTERPRETATIO DICTIO-
num Græcarum, quæ in Lactantio reperiuntur,
de uerbo ad uerbum facta: idq́; ut rudium
tyrocinio consulatur: recensen-
te, emendanteq́; Marco
Masuro.

Pagina 16. Πρωτόγονος φαέθων, &c.
Principio genitus Phaëthon longo aëre natus.
Pag. 17. Ἔκτισεν ἀθα. &c.
Condidit immortalibus domum incorruptibilem.
Pag. 21. Ὁ δὲ θεὸς εἷς, &c.
Deus autem unus, unus autem nomine non eget. est enim qui est sine nomine.
Εἷς θεὸς ὃ μόνος, &c.
Vnus Deus, qui solus est excedens omnem magnitudinem increatus.
Ἀλλὰ θεὸς μόνος, &c.
Sed Deus solus unus eminentißimus, qui fecit
Cœlum, solemq́;, & stellas, & lunam,
Fructiferamq́; terram, & aquæ maris fluctus.
Pag. 24. Αὐτὸν τὸν μόνον, &c.
Ipsum, qui solus est, colite principem mundi.
Qui solus est in seculum, atq; à seculo fuit.
Εἷς μόνος εἰμὶ, &c.
Solus enim Deus sum, & non est Deus alius.
Αὐτοφυὴς ἀδίδακτος, &c.
Ex se ortus non edoctus sine matre, inconcussus,
Nomen ne uerbo quidem capiendum, in igne habitans.
Hoc Deus est. modica autem Dei portio angeli nos.
Pag. 25. Πάνσοφε παντοδ. &c,

Omnia

Omnia sapiens omnia docte, qui per cuncta uersaris exaudi dæmon.

Pag. 26. Ἁρμονίη κόσμοιο, &c.

Concentus mundi, lucifer, & sapiens dæmon.

Δαίμονες οἱ φοιτῶσι, &c.

Dæmones qui uentitant circa terram, & circa pontum
Indefeßi, domantur sub flagello Dei.

Αὐτοφυὴς, *Ex se ortus, uel ex se ingeniosus.*
Αὐτογενὴς, *Ex se genitus.*
Ἀγένητος, *Ingenitus.*
Ἀποίητος, *Non factus.*

Pag. 27. Οὐ δύνατ᾽ ἀνδρὸς, &c.

Non potest ex uiri semine & matrice Deus formatus esse.

Pag. 39 Δαίμονας ἀψύχους, &c.

Dæmones inanimes cadauerum simulachra mortuorum,
Quorum Creta in iactantiam sepulchra misera habet.

Pag. 45. Πρώτιστος μὲν ἄνασσεν, &c.

Primus quidem regnator erat terrestrium Saturnus uirorum.
Ex Saturno autem genitus est ipse rex magnus, & late cuncta intuens Iupiter.

Pag. 50. Ἑλλὰς δὴ τί πέποιθας, &c.

Græcia quid confidis in uiros principes?
Ad quid dona inania mortuis dedicas?
Immolas idolis, quis tibi in mentem errorem imposuit,
Vt hæc perficias magni Dei ore Relicto?

Pag. 68. Καὶ κεφαλὰς, &c.

Et capita Saturno, & patri mittite lumina, seu hominẽ.

Pag. 77. Ἐξηγήσεως πινδαρικῆς.

Expositionis Pindaricæ.

Pag.

Pag. 123. Εἰκὼν ἐστ' ἄνθρωπος, &c.

Imago est homo mea rationem rectam habens.

Pag. 129. ὃς μόνος ἐστὶ θεὸς, &c.

Qui solus est Deus creator inuictus existens.
Ipse autem firmauit figuram formæ, hominumq́;.
Ipse miscuit naturam omnium generationis uitæ.

Pag. 132 Οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες, &c.

Qui autem Deum honorant uerum, sempiternam utique
Vitam hæreditario iure poßident, per seculi tempus ipsi
Habitantes paradisum æquè peramœnum hortum.

ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι, &c.

Hominem formatum esse Dei manibus.
Quem etiam seduxit serpens dolose, ut ad fatū accederet
Mortis, notionemq́; acciperet boni, & mali.

Pag. 136. Τοὶ μὲν δαίμονες, &c.

Ii quidē dæmones sunt Iouis magni propter uoluntatem
Boni terrestres custodes mortalium hominum.

Pag. 137 Μία, inquit, φυλακὴ εὐσέβεια, &c.

Vna, inquit, custodia pietas. pium enim hominem nec dæmon malus, nec fatum tenet. nam Deus liberat pium ab omni malo. quod enim unum, & solum in hominibus bonum est pietas.

Η γὰρ εὐσέβεια γνῶσίς ἐστι θεοῦ.

Pietas enim notitia est dei.

Pag. 138. Αγγέλους πονηρούς. *Angelos malignos.*

—Επεὶ πλάνη πάντα, &c.

Quia error hæc omnia sunt,
Quæ stulti homines scrutantur quotidie.

Pag. 227 Ο κύριος καὶ τῶν πάντων ποιητὴς, &c.

Dominus, atque omnium creator, quem Deū uocare censemus, quia secundum Deum fecit uisibilem, & sensibilem

lem. Sensibilem autem assero, non ideo quia ipse sentit (hoc enim non est, utrum ipse sentiat) sed quia ipse in sensum mittit, & mentem. Quoniam ergo hunc fecit primũ & solum & unum. pulcher autem ei uisus est, & plenissimus omnium bonorum, sanctificauitq́;, & amauit quasi proprium filium.

Παντατρόφον κτίστην, &c.

Omnium nutritorem, creatoremq́;, qui dulcem spiritum omnibus

Apposuit, ac principem omnium deorum fecit.

Αὐτὸν ἔδωκε, &c.

Eum dedit Deus fidelibus uiris honorare.

Αὐτὸν σὸν, &c.

Ipsum tuum cognosce Deum, qui Dei filius est.

Δημιουργὸν τοῦ θεοῦ — *Opificem Dei.*

Σύμβουλον — *Consilium.*

Pag. 229. Αἰτία δὲ τούτου, &c.

Causa autem huius causæ est diuini boni uoluntas, cuius nomen non potest humano ore dici.

Ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον, &c.

Est enim fili secretus quidam sermo sapientiæ sanctus de solo domino, quem dicere supra hominem est.

Αὐτοὺς δὲ δμωαὶ, &c.

Eos autem famulæ lauerunt, & unxerunt oleo.

Pag. 230. Ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι. *Ab ungendo.*

Pag. 231. Αὐτοπάτορα, καὶ αὐτομήτορα.

Ipsum sui patrem, & ipsum matrem sui.

Pag. 243. Θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, &c.

Mortalis erat secundum carnem, sapiens portentificis operibus:

Sed sub iudicibus Chaldæis armis comprehensus

Clauis

Clauis, & cruce amarum tolerauit finem.

Pag.244. ἀνθήσει δ' ἄνθος καθαρὸν.

Florescet autem flos purus.

Pag.249. πάντα λόγῳ &c.

Omnia uerbo agens, omnem infirmitatem curans.

Pag.250. —νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσαι &c.

Mortuorum autem surrectio erit,
Et claudorum cursus erit uelox, & surdus audiet,
Cæci uidebunt, & mortui loquentur.

ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε &c.

In panibus simul quinq;, & piscibus duobus
Hominum millia in deserto quinq; satiabit,
Et reliquias tollens post fragmenta omnia
Duodecim cophinos implebit in spem multorum.

Pag.251. τοὺς ἀνέμους παύσει &c.

Ventos compescet, sternet autem mare
Insanum pedibus pacis, fideq; calcatum.

κύματα πεζεύσει &c.

Fluctus perambulabit, morbos hominum resoluet,
Viuificabit mortuos, arcebit dolores multis.
Ex uiuo autem fonte panis, satietas erit uiris.

Pag.252. —φήσουσι σιβύλλην &c.

Dicent uatem
Insanam & mēdacem. cum autem facta fuerint uniuersa,
Tum mei memineritis: neque me iam quisquam
Mendacem dicet Dei magni prophetam.

Pag.255. οἰκτρὸς, ἄτιμος &c.

Miserabilis, ignominiosus, informis, ut miserabilibus spem præbeat.

Pag.256. ἀλλ' ὅτε ταῦτ' ἂν &c.

Sed quando hæc omnia perfecta erunt, quæ dixi,

R In

In ipſum omnis lex ſoluetur.

Pag.260. ὡς ἀνόμων χεῖρας &c.

In manus iniquorum,& infidelium poſtea ueniet.
Dabunt ei alapas manibus inceſtis,
Et faucibus immundis expuent ſaliuas uirulentas.
Dabit autẽ in uerbera ſimpliciter innocens tunc dorſum.

καὶ κολαφιζόμενος &c.

Et colaphos accipiens tacebit,nequis agnoſcat
Quod uerbum,& unde uenit,ut mortuis loquatur,
Et coronam portabit ſpineam.

Pag.261. ὡς δὲ τὸ βρῶμα &c.

In cibum autem fel,in ſitim acetum dabunt,
Inhoſpitalitatis hanc monſtrabunt menſam.

αὐτὴ γὰρ σὺ ἄφρων &c.

Ipſa enim ſtulta Deum tuum non cognouiſti,
Ludentem inter mortales cogitationes.ſed & ſpinis
Coronaſti corona,horridumq; fel miſcuiſti.

Pag.263. ναοῦ δὲ σχισθῇ &c.

Templi uero ſcindetur uelum,& medio die
Nox erit tenebroſa ingens tribus horis.

Pag.264. καὶ θανάτου μοῖ &c.

Mortis fatum finiet triduum ſopitus,
Et tunc à mortuis egreſſus in lucem ueniet,
Primus reſurrectionis uocatis initium oſtendens,
Vitam enim nobis acquiſiuit morte ſuperata.

Pag.266. ἰνδαίων μακάρων &c.

Iudæorum beatum diuinum genus cœleſtium.

Pag.461. καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων &c.

Et idem ex utraq; natura immortali,atq; mortali unã faciebat naturã hominis,eundem partim immortalem,partim mortalem faciẽs,& hunc ferens in medio diuinæ,&

immor

immortalis naturæ, & mortalis, mutabilisq́; collocauit, ut omnia uidens, omnia miraretur.

ψυχὴ μὲν μέχρι οὗ δεσμοῖς &c.

Anima quidem quoad uinculis corporeis tenetur,
Corruptibiles paßiões sẽtiẽs, mortalibus cedit doloribus.
Cùm uero humanam solutionem uelocißimam,
Post corruptũ corpus inuenerit, omnis in æthera fertur,
Nunquam senescens, & manet in totum, indomita.
Primogenita enim hoc diuina dispoſuit prouidentia.

Pag. 469. σάλπιγξ οὐρανόθεν &c.

Tuba de cœlo uocem luctuosam emittet.

Pag. 470. ἔσαι κόσμος &c.

Erit mundus immundus pereuntibus hominibus.

Pag. 472. ἐπ᾽ ἂν δὴ ταῦτα ὧδε γένηται &c.

Cum hæc ita facta fuerint ò Asclepi, tunc dominus, & pater, & Deus, & primi, & unius Dei creator, respiciens quæ facta sunt, & sua uoluntate cum bonum obiecisset te meritati, & errore reuocato, malitiaq́; purgata. Partim aqua nimia diluens, partim igne rapido cremans, interdum bellis, et pestilentijs extergens, ad statum pristinum perduxit, & restituit suum mundum.

ἥξει καὶ μακάρων &c.

Veniet & beatorum uolens urbem expugnare:
Et quidam à Deo mißus rex ad suos,
Omnes perdet reges magnos, & uiros optimos:
Et sic iudicabitur ab immortali hominibus.

Pag. 473. καὶ τότ᾽ ἀπ᾽ ἠελίου &c.

Tunc ex sole Deus mittet regem
Qui omnem terram placabit à bello malo.

—ἡμετέρας δουλείας &c.

Nostræ seruitutis

Iugum intolerabile in collo positum tollet,
Et leges impias soluet, uinculaq; uiolenta.
–ὅπποτ' ἂν ἔλθῃ &c.
Cum ueniet,
Ignis erit, tenebræq; in media nocte obscura.
Pag. 474. πρήσουσι δ' εἴδωλα &c.
Conterent autem simulachra homines, et diuitias omnes.
ἔργα δὲ χειροποίητα &c.
Opera autem Deorum humanis manibus facta exurentur.
ὁππότε καὶ τὸ λάβῃ &c.
Cum autem dies iste finem fatalem acceperit, & ad mortales
Iudicium immortalis Dei uenerit,
Veniet super homines magnum iudicium, & initium.
Pag. 475. ταρτάρεον δὲ χάος &c.
Tartareum autem chaos ostendet terra dehiscens.
Venient autem ad tribunal Dei reges omnes.
οὐρανὸν εἱλίξας γαίης &c.
Cœlum uoluens terræ latebras aperiam,
Et tunc exuscitabo mortuos fatum soluens,
Et stimulum mortis, posteaq; in iudicium ducam
Iudicans piorum, atq; impiorum uitam uirorum.
Pag. 481. τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος &c.
Quod cùm ita sit, apparet non esse impoßibile, & nos cùm uitam finierimus, rursus uertiginibus certis temporis reuolutis, in hunc statum, in quo nunc sumus, restitutum iri.
δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος, &c.
Etenim durum ad credendum omne hominum genus: sed cum iam
Mundi, & mortalium uenerit iudicium, quod Deus
ipse

ipse
Faciet, iudicans impios simul & pios,
Tunc demum impios quidem in tenebras in igne mittet:
Qui autem pietatem colunt, iterum uiuent in terra,
Spiritum Deo dante, honorem simul, & uitam ipsis.
πάσης γὰρ γαίης &c.
Totius enim terræ mortalium confusio tunc erit,
Et ipse omnipotens cum uenerit tribunali iudicare
Viuorum, mortuorumq́; animas, et mundum uniuersum.
Pag.482. κλῦτε δ' ἐμοῦ &c.
Audite me homines: rex sempiternus dominatur.
καὶ πόλιν, ἣν ἐποίησε &c.
Vrbem, quam fecit Deus, eam fecit
Clariorem astris, atq; Sole, Lunaq́;.
Pag.483. διὰ δὲ λύκοι σὺν ἄρνεσ' &c.
Et tunc lupi cum agnis in montibus uersabuntur,
Herbamq́; lynces pariter cum hœdis pascentur,
Vrsi cum uitulis simul omnibusq́; pecoribus:
Carniuorans leo comedet paleas ad præsepia:
Cum infantibus dracones matrum orbis dormient.
Pag.484. καὶ τότε δὴ χαρὰν μεγάλην &c.
Tunc gaudium magnum Deus dabit hominibus:
Nã & terra, & arbores, & innumerabilia terræ pecora
Dabunt fructum uerum hominibus,
Vini, & mellis dulcißimi, & candidi lactis,
Atq; tritici: quod est hominibus optimum omnium.
εὐσεβέων δὲ μόνων &c.
Piorum autem solum sancta terra omnia hæc feret,
Fluente mellis de petra, atque de fonte,
Et lac immortalitatis manabit omnibus iustis.
Pag.835. ἄφθαρτος κτίσης &c.

R 3 Incorr

Incorruptibilis, & conditor æternus in æthere habitans.
Bonis bonum præstrens multo maiorem mercedem.
Malis autem, & iram, & iniustis furorem colligens.
Pag. 536. φεῦγε δὲ λατρείας &c.
Fuge sceleratas religiones, & uiuo Deo famulare:
Adulteria caue, & masculi insanum cubile:
Propriam generationem filiorum nutrias, & ne occidas.
Etenim ei immortalis succensebit qui peccarit.
ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης &c.
Veniente ira magna ad mundum pertinacem
Postremum ad seculum Dei edicta pando
Omnibus prædicens oppidatim hominibus.
Ἐξ οὗ μηνίσαντος &c.
Ex quo irato super cœlesti Deo
Ipsis urbibus, & hominibus cunctis,
Terram cooperuit mare diluuio rupto.
καί ποτε τὴν ὀργὴν θεὸν &c.
Et tunc Deum iram non amplius placantem,
Sed aggrauantem, & perdentem genus
Hominum, ac totum id incendio depopulantem.
Pag. 537. ἀλλ' ἐλέει μετάθεσθε &c.
Sed misericordia conuertimini homines nunc, neq; ad irã
Variam ducite Deum magnum.
οὐκ ὀλέσει, παύσει &c.
Neque perdet, sedabit autem iterum iram, cum omnes
Pietatem ex animo in præcordijs exercueritis.
μήποτε θυμωθεὶς θεὸς &c.
Ne forte iratus incorruptibilis Deus
Omne genus hominũ perdat uitam, & gentem improbã,
Oportet genitorem Deum amare, qui sapiẽs semper est.
Pag. 538. ἤδη θεὸν βασιλῆα &c.

Et Deum regem,& genitorem omnium,
Quem terra contremiſcit cœlumq́;,& mare,
Et latebræ tartareæ,& dæmones abhorreſcunt.

INDEX VERBORVM, AC RErum, quæ in hoc opere habentur.

A

Ani

Baptismus

Castorũ

Decretum

Iesus

Liber

Parri-

Quinde

Sallust

Socrati

Vitia

FINIS.

ROMA

